BARTU CANDAN VE ÖZBAY **Yeni İstanbul Çalışmaları**

HAZIRLAYANLAR

AYFER BARTU CANDAN, CENK ÖZBAY

Yeni İstanbul Çalışmaları

SINIRLAR, MÜCADELELER, AÇILIMLAR

metis

HAZIRLAYANLAR

AYFER BARTU CANDAN, CENK ÖZBAY

YENİ İSTANBUL ÇALIŞMALARI

SINIRLAR, MÜCADELELER, AÇILIMLAR

Metis Yayınları
İpek Sokak No. 5 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Yeni İstanbul Çalışmaları
Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar
Hazırlayanlar: Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay

Derleme Eser © Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay, 2014
Makaleler © Yazarların kendilerine aittir
© Metis Yayınları, 2014

Bütün Hakları Saklıdır.
Yazar ve yayıncının izni olmaksızın herhangi
bir araçla ve ortamda çoğaltılamaz.

İlk Basım: Kasım 2014

Yayıma Hazırlayanlar:

Ayfer Bartu Candan
Cenk Özbay
Eylem Can
Semih Sökmen

Kitap Tasarım: Semih Sökmen
Uygulama: Sedat Ateş, Emine Bora

Kapak Fotoğrafı:
Murat Germen, Muta-morfoz #20, İstanbul, Ataşehir, 2010.
(Sanatçının izniyle)

Dizgi ve Baskı Öncesi hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd. Şti.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd. Şti.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12 /197, Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

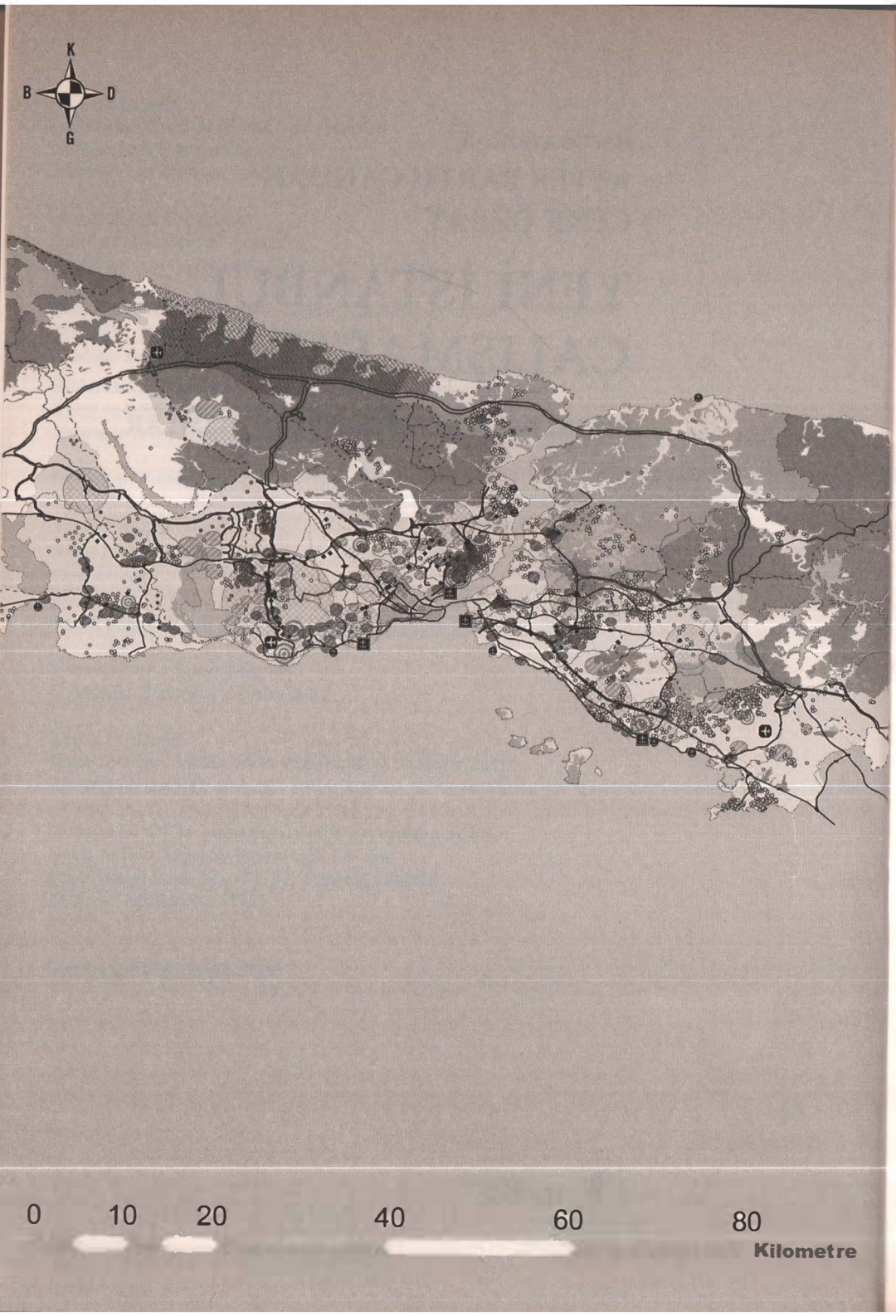
ISBN-13: 978-975-342-972-6

HAZIRLAYANLAR
AYFER BARTU CANDAN
CENK ÖZBAY

YENİ İSTANBUL ÇALIŞMALARI

SINIRLAR, MÜCADELELER, AÇILIMLAR

metis

K
B
D
G
0
10
20
40
60
80
Kilometre

İçindekiler

Yeni İstanbul Çalışmaları:
Yersiz, Havasız, Mülksüz Kent
Cenk Özbay ve Ayfer Bartu Candan 11

BİRİNCİ BÖLÜM

İstanbul'da Mekân ve Siyaset

Sunuş: Şehre Gören Gözlerle Bakmak Biray Kolluoğlu 19

İstanbul'un Neoliberalizmle İmtihanı
Asu Aksoy 27

İstanbul Dönüşüm Coğrafyası
Murat Cemal Yalçıntan, Çare Olgun Çalışkan, Kumru Çılgın ve Uğur Dündar 47

Hukuk, Mülkiyet ve Muğlaklık:
İstanbul'un Kayıtdışı Yerleşimlerinin Yeniden Yapılandırılmasında Hukuki Belirsizliğin Kullanımları ve İstismarları
Tuna Kuyucu 71

Bir Yönetim Biçimi Olarak Mekânsal Ayrıştırma:
Tehlikeli Mahalleler, Olağanüstü Hal ve Militarist Sınır Çizimi
Deniz Yonucu 91

Neoliberal Kent Politikaları ve Direnişin Siyaseti:
İstanbul'da Yeni Kentsel Muhalefet
Özlem Ünsal 109

İstanbul Dönüşüm Coğrafyası Haritası
Murat Cemal Yalçıntan ve diğ.
Bkz. bu kitapta s. 65-68.

İKİNCİ BÖLÜM

İstanbul'da Emek ve Ekonomi

Sunuş Çağlar Keyder 127

İstanbul, Kent Çalışmaları ve Unutulan Emek
Yıldırım Şentürk 133

Yirmi Milyonluk Turizm Başkenti: İstanbul'da Hareketliliklerin Politik Ekonomisi
Cenk Özbay 166

İstanbul'da Mekân, Cinsiyet ve Endüstriyel İstihdam
Saniye Dedeoğlu 198

"Çalışabilirsiniz, Eğer...": Katılım Bankalarında Örtülü Kadın Çalışanlar ve Bedenin Örgütsel Kontrolü
Duygu Salman 212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İstanbul'un Politik Ekolojisi

Sunuş Dilek Ünalan 225

İstanbul'da Sürdürülebilir Kalkınma: Sekteye Uğramış, Kısmi ve Fırsatçı Bir Uyarlama
Jean-Francois Pérouse 229

İstanbul'da Kentsel Sürdürülebilirlik
Sonay Aykan 241

İstanbul'un Yuttukları ve Kustukları: Köpekler ve Nesneler Üzerinden İstanbul Tahlili
Sezai Ozan Zeybek 262

Bir-İki Ağacın Ötesinde:
İstanbul'a Politik Ekoloji Çerçevesinden Bakmak
Bengi Akbulut ve Ayfer Bartu Candan 282

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İstanbul'da Beden ve Cinsellik

Sunuş: İkiliklerin Ötesi Ayten Alkan 303

Normativite Sınırlarında İttifak İmkânları:
Heterotopya Olarak *Queer*,
ve/ya Sakat Bedenler ve Kamusallığı
Beden Üzerinden Okumak
Sibel Yardımcı ve Dikmen Bezmez 309

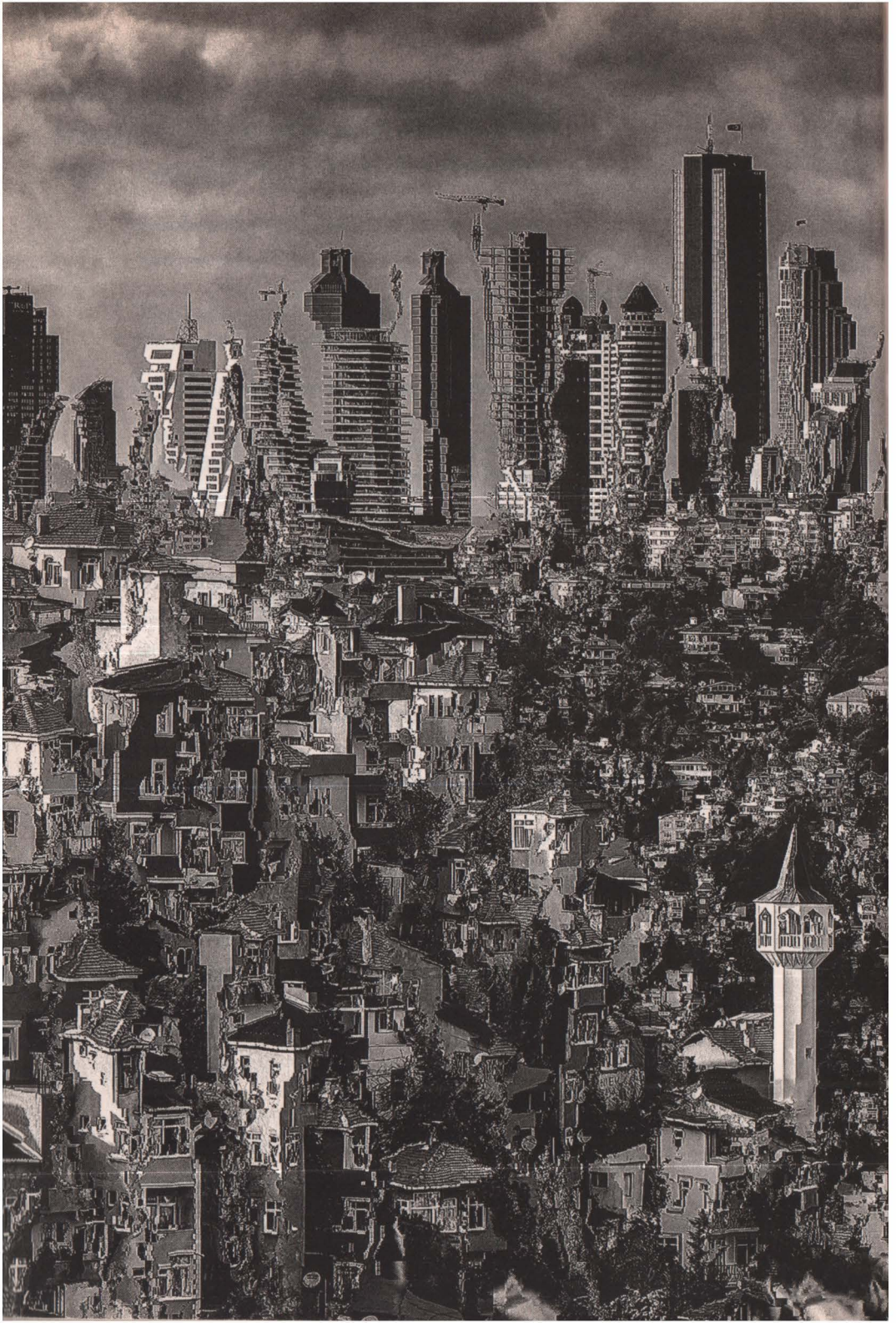
Arzulayan Bedenler:
Kadın, Göçmen ve Kâğıtsız Olmaya Dair
Ayşe Akalın 327

Şehrin "Açık Saçık" Yerlerini Kapamak:
İstanbul'da Seks Sinemaları
Alp Biricik 344

Trans-Beyoğlu: Kentsel Dönüşüm,
Şehir Hakkı ve Trans Kadınlar
Aslı Zengin 360

Sonsöz:
Yeni İstanbul Çalışmaları
ve İstanbul'da Yapılan Yeni Çalışmalar
Sema Erder 377

Yazarlar Hakkında 387
Kaynakça 393
Dizin 413

Yeni İstanbul Çalışmaları: Yersiz, Havasız, Mülksüz Kent

Cenk Özbay
Ayfer Bartu Candan

Türkiye'de kentlerin 2000'li yıllar boyunca yaşadığı ve 2010'larda da hızlanarak devam eden çokboyutlu dönüşümlere dair bütünsel bir bakış açısı benimseyen çalışmaların mevcut olmayışı, *Yeni İstanbul Çalışmaları*'nı hazırlamaya karar vermemizdeki en büyük etkendi. Elbette Türkiye'de pek çok şehir ve bunların içinde de büyük farklılıklar arz eden kentleşme deneyimleri mevcut. Bu heterojenliği dikkate alıp, layığıyla temsil edebilecek araştırmalara ulaşmanın güçlüğünü göz önüne alarak bu kitabın kapsamını en iyi bildiğimiz, içinde yaşadığımız ve hakkında araştırma yaptığımız İstanbul ile sınırlamanın daha doğru olacağını düşündük.

İstanbul'un Türkiye'de Kent Çalışmaları literatürünün merkezinde çok büyük bir yer işgal ettiği söylenebilir. Hatta Türkiye'de şehir hayatına, mutenalaşmaya, kentsel dönüşüme ve muhalefete, sınıflar arası ilişkilerin mekânsallaşmasına, yerel yönetimlere, kent alanının farklı cinsiyetler ve cinsel kimliklerce kullanılmasına, kentsel ekolojiye, kent ekonomisine dair üretilen toplumsal bilginin büyük oranda İstanbul'a dair incelemelerden ibaret olduğunu iddia etmek de abartı sayılmaz.[1] Bu anlamda *Yeni İstanbul Çalışmaları*, Çağlar Keyder'in ilk kez İngilizce olarak 1999 yılında yayımlanan derleme kitabı *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*'nın[2] açtığı yolu takip eden ve günümüz İstanbulu'nu oluşturan farklı konuları, farklı kuramsal yaklaşımlardan ve araştırma geleneklerinden yola çıkarak inceleyen yazıları bir araya getiren bir kitap olma özelliği taşıyor. Bu noktada öncelikli amacımız, "yeni" İstanbul hakkında sorulmuş sorulardan yola çıkarak tamamlanmış ya da yapılmakta olan araştırmaları bir araya getiren bir kitap hazırlayıp, 2010'larda İstanbul'un hallerine dair sosyal bilimcilerin söylediklerini yan yana koyarak düşünmemize ve buradan hareketle yeni sorular geliştirmemize olanak sağlamaktı.[3]

Karşımızda daha önceki sorular, araştırma çerçeveleri ve kavramsallaştırmalar ile anlamanın ve anlatmanın pek de mümkün olmadığını düşündüğümüz, kimi yazarlara göre bir "bölge-kent" ya da "kent azmanı" halini almış bir "yeni" İstanbul gerçekliği var. Öte yanda, gazetecilerden sivil toplum örgütlerine, iş çevrelerinden sokaktaki insana

1 İzmir ve Ankara'nın farklı kentsel süreçlerine odaklanan *Değişen İzmir'i Anlamak* (Yıldırım ve Haspolat 2010) ve *Kenarın Kitabı: Arada Kalmak, Çeperde Yaşamak* (Cantek 2014) bu eğilime önemli bir istisna teşkil ediyor.

2 *Istanbul: Between the Global and the Local*, Rowman and Littlefield. Eserin Türkçesi 2000 yılında yayımlandı. Bkz. Keyder 2000a.

3 Çağlar Keyder'in öncü çalışmasından bu yana İstanbul hakkındaki farklı araştırmaları bir araya getiren, ancak belirli konulara yoğunlaşan çok sayıda derleme kitap yayımlandı. Örneğin, İstanbul'da sanat ve kültür politikası (Göktürk ve diğ. 2011), kentsel bölünmüşlük ve ayrışma (Kurtuluş 2005a), kent ekonomisi (Keyder 2010a), bellek ve kimlik (Güvenç 2009), kentsel mimari (Akpınar 2010), mutenalaştırma (Behar ve İslam 2006), gençlik (Kazgan 2007), eğlence ve gece hayatı (Aytar ve Parmaksızoğlu 2011), →

Fotoğraf
Murat Germen,
Muta-morfoz - İstanbul,
Küplüce #1'den detay, 2013.
Orijinali renklidir.
(Sanatçının izniyle)

hemen hepimizin kendimizce cevaplar ürettiğimiz bu "yeni" kent deneyimine, içinden geldikleri disiplinlerin pencerelerinden bakarak yanıtlar bulmaya ve "kentin yönelimlerini" keşfetmeye çalışan yazarların ortaya koydukları "yeni" bir araştırma literatürü bulunuyor. Böyle bir bağlamda *Yeni İstanbul Çalışmaları* başlığındaki "yeni" ibaresi hem İstanbul'un daha önce tecrübe etmediğimiz kent hallerine atıfta bulunuyor, hem de bugün İstanbul hakkında üretilen en yeni (ve tabiatı gereği eklektik) toplumsal bilgiden bir seçki sunmayı hedefliyor.

Türkiye'de Kent Çalışmaları uzun sayılabilecek bir dönem boyunca "kentsel problemler" ekseninde tartışıldı. Bir konuyu incelemenin ve onu "çözüm gerektiren bir problem" olarak tanımlamanın arkasındaki irade ve iktidar ilişkisine hiç değinmeden, İstanbul özelinde anlatılan en büyük problemlerin "göç", "gecekondulaşma" ve "kent yoksulluğu" başlıkları altında toplandığını söylemek mümkün.[4] 1990'ların ikinci yarısından itibaren ise neoliberalizmin kentsel dinamiklerinin, İstanbul'da palazlanmakta olan "küresel-kent" anlayışıyla bir araya gelişinden doğan çelişkileri inceleyen araştırmalar kuvvet kazandı. Kimi yazarlar İstanbul'un küreselleşmesini, bir "marka şehir" yaratma hevesiyle coşkuyla karşılarken, pek çok çalışma "büyüyen Türkiye ekonomisinin motoru" olarak İstanbul'un ürettiği dezavantajlı, mağdur kesimleri ve kentsel dışlama pratikleri ile bu bağlamda gelişen "orta sınıf kültürünü", en başta da "kapalı site" (*gated community*) diye tabir edilen yerleşim adacıklarını mercek altına alıyordu.[5] Takip eden süreçte, İstanbul'da ana akım dışında kalan, "alternatif" hayat tarzlarına ve "altkültürlere" etnisite, sınıf, cinsiyet ve cinsellik perspektiflerini de ihmal etmeden yaklaşan araştırmalar da yayımlandı.[6]

Dünyada İstanbul kadar derin köklere sahip, *halihazırda* çokboyutlu bir kentsel kimliğe sahip olup içinde yaşayanlar, sermaye odakları, kamu idarecileri ve siyasetçiler tarafından "olduğundan başka" suretlere dönüştürülmek istenen (Aksoy 2012), neresi olduğu ve bunun olası manalarıyla bu derece oynanan bir başka şehir daha olmayabilir. Sahip olduğu tarihsel kimlik ve miras, barındırdığı (aslında yarattığı) hayat tarzı çeşitliliği, kendine özgü coğrafyasına atfedilen tüm sembolik anlamlar, günümüz Türkiyesi'nin ekonomik, kültürel ve siyasi düzlemlerinde oynadığı hayati rol, uzun yıllardır birikerek çoğalan tüm kentsel problemler ve gündelik hayatı kötürümleştiren sıkıntılar ve büyük deprem riski... Bütün bunlar yetmezmiş gibi son yıllarda İstanbul'u kâh bir "olimpiyat şehri" kâh "Avrupa kültür başkenti" yapmaya çalışıyor, fiziki kapasitesini ve toplumsal limitleri zorlayıp bir "turizm" merkezine dönüştürmeye uğraşıyor, bir yandan "*cool* İstanbul" arayışındayken diğer yandan "İslam şehri" vurgusu yapıyor, kenti estetik değerlerden uzak bir *kitsch* çöplüğüne çevirirken Arap petro-dolarlarının cazibe durağı haline getirmek için hevesleniyor, havaliman-

→ kamusal mekân kullanımı (Eckardt ve Wildner 2008) ve kentsel dönüşüm (Çavdar ve Tan 2013; Bora 2013a). İstanbul'da herhangi bir konu hakkında yazılmış kitap, kitap bölümü ve dergi makalesi sayısı ise bu giriş yazısında bahsedebileceğimizden çok daha fazla. Farklı dillerde İstanbul üzerine yoğunlaşan bu kent çalışmaları literatürünü belgelemek için, oldukça kapsamlı, ayrı bir çalışmaya, bir nevi güncel "İstanbul Kaynakçası"na ihtiyaç duyulduğu ortada.

4 Kimi önemli örnekler için bkz. Karpat 1976, Şenyapılı 1981, Kıray 1984, Erder 1996, Işık ve Pınarcıoğlu 2001, Aslan 2004, Erdoğan 2007, Şentürk 2012. Bu "problemlere" cinsiyet ve emek ilişkileri üzerinden yaklaşan araştırmalar da yayımlandı: bkz. White 1999, Özbay, F. 1999, Wedel 2001, Yükseker 2003, Özyeğin 2005, Dedeoğlu 2008.

5 Bazı örnekler için bkz. Keyder ve Öncü 1993, 1994; Ayata 2003, Öncü 2005, Keyder 2005, Danış ve Pérouse 2005, Geniş 2007, Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008, Özbay 2010a, Pérouse 2011, Kuyucu ve Ünsal 2011.

6 Bazı örnekler için bkz. Navaro Yashin 2003, Kandiyoti 2003, Öz 2009, Özbay 2010b, Çağlayan, Özar ve Doğan 2011, Ekal 2011, Zengin 2011, Yardımcı 2012, Savcı 2012, Yaman 2013.

larına sığmayan bir hava taşımacılığı şişkinliği ve "Londra-Pekin" demiryolu bağlantısı takıntısıyla bir "küresel ulaşım kavşağı" vurgusu yapıyor, "marka şehir" deyip amatör tüccarlığa oynuyoruz.

İstanbul, tüm bu söylemsel sağanak ve inşaat furyası içinde, doğalötesi sınırlarına dayandığı doğu-batı aksından sonra, mecburen kuzeye doğru zorla, adeta çekiştirilerek, suni biçimde büyütülüyor. Şehir, bu suni büyüklüğü, yoğunluğu, zenginliği ve sıkışıklığıyla sanki üçdört farklı kentsel merkezin birleşmesinden oluşmuş, bir ucu öbür ucunu görmez, bir tarafı diğer tarafını bilmez bir halde, 2010'ların dünyasında kent çalışmaları gündeminin belki de tüm maddelerini içinde barındıran bir kentsel kozmos sunuyor bizlere. Bugün İstanbul özelinde, kent coğrafyasının kontrol edilemez ve sürdürülemez genişlemesi; kent içindeki hareketlilik eksenleri ve ulaşım kanallarındaki tıkanmalar; tehlike sinyalleri veren çevresel ve ekolojik dinamikler; yapımı önerilen, planlanan, inşası devam eden ya da tamamlanan "mega"-projelerin olası getirileri ve tahribatı; "kentsel dönüşüm" başlığı altında devam eden yıkım, yerinden etme ve tahliye süreçleri ile sermaye ve mülkiyet devri; İstanbul'un küresel ya da bölgesel bir merkez olması arzusu ve stratejisi ile "kenti pazarlama" vazifesini yerine getirmeye teşne, "projeci" belediyeler ile yerel ve merkezi idareler; sanayi kentinden bilgi, turizm, finans ve medya odaklı bir "yeni ekonomi" kentine geçiş ve sanayisizleşme süreçlerinin radikal etkileri; mevcut toplumsal eşitsizliklerin (özellikle de beden, etnisite, cinsiyet, sınıf ve cinsel yönelim) yeni kentsel bağlamlarda hangi biçimlerde üretilmekte oldukları, ve özellikle de 2013 Haziranı'ndan beri kentsel mekân, sosyal medya, kent hakkı, yeni toplumsal hareketler, politik öznellik ve katılımcı yerel siyaset hakkında tartışıyoruz.

Bütün bu konular, *Yeni İstanbul Çalışmaları*'nın içindeki yirmi iki yazı içinde kendine bazen doğrudan, bazen dolaylı yollardan yer buluyor. Öte yandan, yeni İstanbul'u önceki dönemlerden ayıran bir diğer önemli unsurun (kitapta açıkça bahsedilmese de) demografik yapı itibariyle, İstanbul'un oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu gerçeğidir denebilir.[7] Belki daha önemlisi, şehir sosyologlarına, antropologlarına, plancılarına, tarihçilerine "tuhaf" ve "yadırgatıcı" gelen kimi kentsel öğelerin (örneğin alışveriş merkezlerinin, kapalı sitelerin, gözetleme kameralarının, mutenalaşmanın vb.) son otuz yılda doğmuş büyümüş gençler tarafından "normal" ve hatta "arzu edilir" bulunmasıdır. Bugün İstanbul, kente dair yeni teknolojileri (örneğin navigasyon sağlayan ve trafik yoğunluğunu ölçen yazılımlar) ve adeta "içinde yaşadıkları" sosyal medya araçlarını (örneğin Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram, Foursquare, Grindr, Kik, Vine vb.) kentin farklı noktalarında bambaşka amaçlarla kullanan, bireysel hayatlarını ve toplumsal etkileşimlerini bu teknolojik hareketlilik vasıtasıyla yeniden dü-

7 TÜİK, Türkiye nüfusunun ortalama yaşının 30 olduğunu söylüyor. BBC gibi çeşitli kaynaklar da buradan yola çıkarak, İstanbul halkının ortalama nüfusunun 23'e kadar düşebileceğini iddia ediyor. 2011 yılı adrese dayalı nüfus hesabına göre, İstanbul nüfusunun yaklaşık üçte ikisi 40 yaşının altında. Bu bilgileri bizimle paylaşan Ferhunde Özbay'a teşekkür ederiz.

zenleyen ve mekânsallaştıran gençler ile Boğaz'ı hiç görmemiş, uçağa binmemiş, arabası olmayan, kirasını ve faturalarını ödeyemeyen kent sakinlerini bir araya getiren (Yazıcı 2013), ancak aynı doğrultuda yepyeni ayrıştırma mekanizmaları da üreten, yan yana gelme ve temas etme ihtimallerini kısıtlayan, sınıflar ve farklı toplumsal gruplar arası diyalog ihtimalini azaltma eğiliminde bir yapı arz ediyor.

Öte yandan içki satın alma saatlerinin kısıtlanması, neredeyse tüm kentsel alanların sermaye kontrolündeki ticari işletmelere devredilmesi, Beyoğlu'nda açık havada oturup yeme-içmenin güç kullanarak engellenmesi, Galata Kulesi etrafında ve Kadıköy sahilinde polislerin yerlerde oturan gençleri kalkmaya zorlaması, otobüs şoförünün öpüşen gençleri uyarması ve itip-kakması,[8] Bilgi Üniversitesi'nde yapılması engellenen gençlik-müzik festivali, AKM'nin ve Emek Sinemasının başına gelenler, yıllardır düzenli olarak artan ve 2014 başında doruğa çıkan internet yasaklamaları ve elbette Gezi Parkı için yapılan eylemlere uygulanan şiddet gibi tepeden bakan, diktatoryal rejimleri andıran uygulamaların bu genç nüfus üzerindeki boğucu etkisini hesaba katmamaya imkân yok. "Yeni" İstanbul'un genç sakinleri (en azından bir kısmı) yaşam mekânlarıyla aralarına çekilen bu müdahaleci engellere, kendi bildikleri yöntemlerle, eğlenerek, iktidarla dalga geçip onu "bozarak" muhtelif yanıtlar verdiler.

Çoğunlukla yaşlı erkeklerden oluşan iktidar formlarının İstanbul'u "yıkarak güzelleştirmesi" ve benzer keyfi uygulamalara imza atmaları bugün eskisinden daha zor, keza kenti "topluca hissetmeye", onu korumaya, hayatlarımızın ona bağlı olduğunu, onun içinden geçtiği hallerin bizi tanımladığını keşfetmeye daha açığız denebilir. Elbette bu iyimserlik, muhtelif iktidar biçimlerinin daha da hoyratlaşması ihtimalinin üstünü örtmemeli ve "son hızla" devam eden Üçüncü Köprü ve Üçüncü Havalimanı inşaatlarını, Maltepe ve Yenikapı sahillerinin doldurulmasını, başta Kanal İstanbul olmak üzere her türlü "kent karşıtı" fikrin ve ölçeksiz arzunun alkışlandığı kültürel ortamı gizlememeli. Kontrolsüzce büyüyen ve genişleyen 2010'ların İstanbulu, dışardan hiçbir müdahale olmaksızın bile kendi dinamizmiyle dönüşümünü sürdüren (dolayısıyla "koruma" ve "miras" kavramları ekseninde uygulamalar geliştirilmesi gereken) bir kimlikteyken, buraya dışarıdan yapılan her eklenti, her öneri, her "akla ziyan" proje teklifi çevresel ve toplumsal hayatı tehlikeye atan, var olan dengeleri istikrarsızlaştıran ve uzun dönemlerde oluşmuş mekânsal hassasiyetleri zedeleyen birer macera hüviyetine bürünüyor.

İstanbul'un, hiçliğin ortasında, çölde kurulan bir Dubai, ya da Çin'de dağlar ortadan kaldırılarak sıfırdan inşa edilen bir Lanzhou Xinqu olmadığını bilmek, hatırlamak ve hatırlatmak bugün her zamankinden zor görünebilir. "Yeni" İstanbul'lar yaratarak ya da "bildiğimiz" haliy-

8 Aynı sıralarda Ankara Metrosu'nda kimliği meçhul bir görevli tarafından yapılan "ahlaklı durun" anonsunun uyandırdığı tepki de unutulmamalı.

le İstanbul'un her köşesini yıkıp yeniden inşa ederek sağlanacak rant, kazanılacak para her zamankinden çok daha büyük meblağlara ulaşabilir. Bugünün İstanbul'unun sorunlarını çözmek, ulaşım tıkanıklığını aşmak, konut kalitesini yükseltmek, susuzluk tehlikesini bertaraf etmek, şehri yeşil alanlarla ve kültür merkezleriyle doldurmak her zamankinden daha imkânsız görünebilir. Kent yoksullarının ve yerinden edilenlerin, ötekileştirilen etnik ve dinsel grupların, dışlanan cinsel azınlıkların, engellilerin, çocukların, sokak hayvanlarının, mültecilerin ve kaçak göçmenlerin yaşam, barınma ve kent haklarının güvence altına alınıp, toplumsal hayatla entegre olmaları hepten ütopik sayılabilir... Yine de Gezi Parkı eylemleri sırasında ve sonrasında ortaya çıkan (ya da *kuvveden fiile geçen*) kentlilik bilincinin ve mücadele azminin, daha yaşanabilir, daha adil, daha şeffaf yönetilen, kararların ortaklaşa alındığı, yerel demokratik mekanizmaların çalıştığı, ortak yaşam alanlarının ve müştereklerin beraberce korunduğu ve geliştirildiği, belediyelerin "girişimci" bir ruhla inşaat şirketi gibi işlemediği, etrafındaki coğrafi bölgeyi sömürmeden, *onunla beraber* bir hayat kurabilen bir İstanbul'da yaşamanın belki de mümkün olabileceğini düşündürdüğü söylenebilir.

Yeni İstanbul Çalışmaları, bu sunuş yazısında değindiğimiz tüm bu meseleleri ve yaklaşımları dört ayrı bölümde inceliyor. Her bölümün başında, o bölümün tematik çatısını oluşturan ve temel soruları aktaran birer giriş yazısı var. Birinci bölüm İstanbul'da Mekân ve Siyaset, kent mekânının inşasının ve kullanımlarının dönüşümüne, bu süreç içerisinde oluşan gerilimlere ve direnişlere farklı bakış açılarından ve ölçeklerden yaklaşan yazılardan oluşuyor. İkinci bölüm İstanbul'da Emek ve Ekonomi, çalışma biçimlerinin örgütlenmesi ve hareketlilik kuramının kentsel büyüme ile beraber düşünülmesini öneren yazıları bir araya getiriyor. Üçüncü bölüm İstanbul'un Politik Ekolojisi, sürdürülebilirlik ve çevre meselelerini, "doğal limitlerine" yaklaşıldığına sıklıkla atıfta bulunulan kentsel gündemin merkezine koyan yazıları içeriyor. Dördüncü bölüm İstanbul'da Beden ve Cinsellik, kent sakinlerinin kent mekânları içinde yaşarken bedensel ve cinsel yönelimlerinden ayrı düşünülemeyeceklerini belgeleyen yazılardan oluşuyor. Kitap, Sema Erder'in İstanbul'un değişimini ve "yeniliğini" özetlediği ve bu süreçlerin siyasetten ayrı düşünülemeyeceğinin altını çizdiği sonsözüyle noktalanıyor.

BOYUN EĞME
kes sesini tayyip!
Sendikalar göreve GENEL GREVE
Devrimci İşçi Partisi
Geliyoruz Zincirleri Kıra Kıra!
Özgürlükçü Gençlik Derneği
HALK CEPHESİ
fabrikalar tarlalar
herşey emeğin olacak
ESRAR POLİSİN EĞİTİM SİSTEMİNİN İYİLEŞTİRİLMESİNİ TALEP EDİYORUZ
TEK YOL DEVRİM

BİRİNCİ BÖLÜM

İstanbul'da Mekân ve Siyaset

Fotoğraf
Gezi Direnişi sırasında
Atatürk Kültür Merkezi,
Haziran 2013
Kaynak: Can Candan

DAEWOO
DAEWOO

Sunuş:
Şehre Gören Gözlerle Bakmak

Biray Kolluoğlu

I

Mike Davis'in ilk olarak *New Left Review* dergisinde yayımlanan "Gecekondu Gezegeni" başlıklı makalesinin girişini çok çarpıcı bulurum. Davis, 2004 yılında Lagos'un gecekondularından birinde bir bebeğin dünyaya geleceğini, Endonezya'da bir gencin köyünü bırakıp Jakarta'ya göç edeceğini veya Perulu bir köylünün ailesini Lima'ya taşıyacağını söyler. Sonra da küresel ölçekte hiçbir ehemmiyet arz etmeyen ve hiç fark edilmeyecek olan bu olaylardan bir tanesinin dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturacağının altını çizer; çünkü böylece, dünya tarihinde ilk kez, şehirlerde yaşayanlar kırsal bölgelerde yaşayanlardan daha çok olacaktır. Davis'in bahsettiği bu dönüm noktası yaşandı ve yaklaşık on yıldır insan nüfusunun yarısından fazlasının şehirlerde yaşadığı bir dünyadayız (2004: 5).[1] Beş yüz yıl önce uzun erimli ticaretin, lüks metaların dışındaki günlük tüketim mallarında gerçekleşmeye başlamasıyla birlikte yeni, kentleşmiş dünyanın kapısı aralanmıştı. Ancak modern kapitalist dünyanın göz kamaştırıcı değişim ivmesine rağmen, bütün tarihi boyunca şehirleri, azınlığın yaşadığı bir istisna olarak tecrübe eden dünyamızda, Davis'in bahsettiği eşiğin aşılması ve kapının tamamen açılması, yani gezegenimizin "şehirli bir dünya" olması yüzyıllar aldı.

Halen devam da eden bu sürecin tamamlanması yüzyıllar aldı almasına ama çok uzun bir süredir kentleşmeye, modernliğin ve şehirleşmenin eşzamanlılığı ve organik ilişkiselliği temelinde, modern dünyanın değişmez eğilimlerinden biri olarak bakılıyor. Bu anlamda, yirmi birinci yüzyılda dünya nüfusunun çoğunluğunun şehirlerde yaşamaya başlamış olması sadece önemli bir niceliksel gelişme olarak da görülebilir. Nitekim 19. yüzyıldan devralınan Marksist veya Weberci klasik sosyoloji teorilerinde modernlik ve modernlik halleriyle ilgili her tür hareketlilikte şehirler ana sahneyse, şehirliler de başrol oyuncularıdır. Çok uzun zamandır sosyoloji ve diğer sosyal bilimler, şehir ve şehirlilerin niceliksel olarak baskın hale gelmesini beklenen, bilinen, kaçınılmaz olan bir nokta, modernliğin ilerlemeci çizgisinde önemli bir dönemeç olarak gördü. Davis de bu geleneğin içinde kala-

1 Mike Davis'in bu çalışması bir kitap haline geldi ve Türkçede de yayımlandı (2007).

Fotoğraf
Armutlu yıkımları, 2005
Kaynak: Can Candan

rak, modernlik sürecinde şehirlerin mekânsal ve şehirlilerin demografik olarak baskın konuma geçişinin önemini vurgulayarak, bu sürecin toplumsal sonuçlarının altını çizer. Zira bu yeni "kentsel" durum, ekolojik sürdürülebilirlikten milyonlarca insanın bir arada yaşamasının, tüketmesinin ve hareket etmesinin ortaya çıkardığı karmaşık lojistik, kültürel ve sosyo-ekonomik yeni olgulara kadar uzanan birçok sorunu beraberinde getiriyor. Bu mevzular pratikte, şehirlerin sorunları olmakla birlikte esas olarak modern sanayi toplumlarının sorunları ve süreçleridir. Keza kentsel alanlar, modern sanayi toplumlarını belirleyen temel iktisadi ve toplumsal süreçlerin kendini gösterdiği mekânlar olarak düşünülür; kent çalışmaları da temel olarak bu niceliksel dönüşümün ortaya çıkardığı olgu, soru ve sorunlar etrafında şekillenmiştir. Bir başka deyişle, sosyal bilimlerin temel yaklaşımlarında şehirler, modernliğin pratiklerini, göstergelerini, yapılarını kapsayan kutular olarak karşımıza çıkarlar.

Modernlik ve kapitalizm ekseninde uzun dönemli sosyal değişim süreçlerini anlamaya çalışan yaklaşımlarda kent ve kentliliğin genel olarak "parantez içine" alınarak incelendiğini düşünüyorum. Kent ve kentlilik, daha ziyade edilgen kategoriler olarak, genel sosyal ve ekonomik dönüşümlerin sonucu ya da izdüşümü olarak ortaya çıkan olgular olarak ele alındı. Bu kısa sunuş yazısında, bu genel yaklaşımı, kentlerin ve kentleşmenin rüştünü tam olarak ispat ettiği ve sosyal bilimlerde başköşeye oturduğu 1970'ler sonrası dönemde kapitalist dünyanın geçirdiği dönüşümleri ele alan modern dünya anlatılarına odaklanarak irdelemeye çalışacağım.

II

Fordist birikim rejiminde 1970'lerin ilk yarısında baş gösteren krize cevaben küresel ölçekte sermaye, devlet ve emek arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandığının ve bunun sonucunda ortaya çıkan birbiriyle ilintili sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve mekânsal bir dizi değişim sürecini anlama çabasının farklı kavramsallaştırmalar altında devam ettiğini biliyoruz. Daniel Bell'in (1973) "sanayi-sonrası toplumları" tabirinden beri, yaşananları anlamak için Fordizmin katılığından risklerin değişen yapısına, küresel ilişkiselliklerin artmasını merkeze alan birçok tanım, kavram, pratik ve teori üretildi. En günceli neoliberalizm açıklamaları olan, farklı vurgulara sahip üç farklı düzlemi öne çıkaran bu yaklaşımları kabaca şu şekilde sınıflandırabilirim: üretim ilişkilerini öne çıkaran yaklaşım, dolaşım ilişkilerini vurgulayan yaklaşım, yönetişim ilişkilerinin altını çizen yaklaşım.

1980'lerde özellikle sanayi üretiminin değişen yapısına ve bu alandaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin dönüşümüne odaklanan yaklaşım-

lar öne çıktı. Sermayenin uzun vadeli, büyük ölçekli, stokların yüksek tutulduğu sabit yatırımlardan uzaklaşıp, taşeronluk ve imalatın dağıtılması gibi yollarla uzmanlaşmış esnek üretime yönelmesi, sanayi üretiminin ekonomi içindeki payının azalması, istihdam kapasitesi yüksek fabrikaların kapanması, üretimin küçük ölçekli atölyelere kayması, iyiden iyiye serbestleşen ekonomik yapıların içinde üretim mekânlarının, emeğin en ucuz ve devlet müdahalesinin en az olduğu ülkelere çekilmesi gibi konular revaçtaydı. Bütün bunlara paralel olarak artan küresel rekabette ayakta kalabilmek için ücretlerin düşürülmesi, sendikasızlaşma ve emek piyasasında yarı-zamanlı, mevsimlik, dönemlik veya proje bazında çalışanların sayısının artması gibi meseleler de yine 1980'lerin sosyal bilim yazınına damgasını vurdu (Piore ve Sabel 1984, Offe 1985, Lash ve Urry 1987, Harvey 1997).

Üretimdeki dönüşümleri öne çıkaran bu yaklaşımda kentler, sanayisizleşmenin ana sahnesi olarak karşımızdaydı. Özellikle merkez ülkelerde şehrin mekânsal yapısını doğrudan etkileyecek şekilde sanayisizleşme iki koldan kendini gösteriyordu: Bir yandan sanayi üretimi merkez ülkelerden çevre ülkelere kayarken, öte yandan da sanayi şehirlerin dışına taşınıyordu. Başka bir deyişle sanayi ve beraberinde getirdiklerinin yavaş yavaş gözden ırak hale gelmesiyle birlikte sahne tasarımı da ciddi şekilde değişmekteydi. 1970'lerde çökmeye başlayan şehir merkezlerinin ve şehir içi işçi sınıfı mahallelerinin mutenalaşması süreci, birçokları için yaşanan sosyal değişimin en önemli göstergelerindendi (Zukin 1987).

1990'larda ise dünya ekonomisindeki dönüşümlerle ilgili tahlillerde odağın dolaşım alanına kaydığını gördük. Sermaye piyasalarının liberalizasyonuyla ülkeler arasında her türlü sermaye ve para transferlerinin yoğunlaşması ve hızlanması, ekonomi içinde finans ağırlıklı hizmet sektörünün payının artması, ulusal pazardan ziyade küresel pazarın öncelikleri çerçevesinde düzenlenen ekonomiler içerisinde belli başlı şehirlerin sermaye, bilgi ve mal akışkanlık ağlarının odağı haline gelmesi ve şehirler etrafında örgütlenen ekonomilere geçilmesi, hizmet sektöründe çalışan profesyonellerin sayısının artması ve bu grupların yeni tüketim pratikleri bu dönemde öne çıkan temalar arasındaydı (Castells 1991, Sassen 1994, Lury 1996, Featherstone ve Lash 1999). Bütün bu dönüşümlere paralel olarak sınıfsal eşitsizliklerin aldığı yeni biçimler de sık sık tartışılan konular arasındaydı. 1990'larda ivme kazanan hizmet ve finans sektörlerindeki yükseliş dalgası, zenginleşen kesimlerin yeni varsıllık biçimlerini ortaya çıkardı. Buna ek olarak, sanayinin yapısındaki değişimle artan işsizlik, ikili emek piyasası ve emek piyasasının ayrışması da özellikle şehirlerde yeni yoksulluk biçimlerini yarattı. Bu bağlamda şehir mekânları bu sefer de yeni sınıfsallıkların şekillendiği, hakların, taleplerin, iddiaların ortaya atıldı-

ğı ve çatıştığı alanlar olarak karşımıza çıktı (King 1990, Sassen 1991, Knox ve Taylor 1995, Holston ve Appadurai 1999).

2000'lere gelindiğinde vurgu, üretimden ve dolaşımdan bireylerin ve grupların değişen öznelliklerine ve öznelliklerin idaresi üzerine yoğunlaşan yönetişim biçimlerine kaydı. Bu yaklaşımda devletin nüfusu ve piyasayı idare etme teknolojileri bakımından bir dönüşümün altı çizildi. Devletin yasal düzenlemeler ve mekanizmalar yoluyla piyasayı ve toplumsal hayatı düzenleme biçimleri, daha önce devlet tekelinde olan birçok sosyal alanın sivil toplum ve piyasa aktörlerinin sevk ve idaresi altına girmesi gibi konular öne çıktı. Yine bu dönemde devletlerin küresel şirketlerin girişimci yönetim mantığı, kriterleri ve örgütlenme teknikleriyle uyum içerisinde idari ve hukuki olarak yeniden yapılandırılması göze çarpıyordu. Bu yeni rejim içinde devletin vatandaşlarının hayatlarına doğrudan disipline edici teknikler vasıtasıyla müdahale etmesi geride kalmıştı. Bunun yerine dolaylı özendirmeler, teşvikler ve yeni kısıtlar yoluyla piyasa rejimine uyum sağlayabilecek yönetilebilir yeni müteşebbis vatandaş-öznelerin üretilmesi ve terbiye edilmesine vurgu yapılmaktaydı. Bu anlamda hem girişimci şirket gibi yöneten yeni bir devlet aklının, hem de kendi sorumluluk ve risklerinin bilincinde olması beklenen yeni müteşebbis vatandaş-öznelerin üretim süreçlerinin altı çizilmekteydi (Donzelot 2008, Foucault 2008, Rose 2006).

2000'li yıllarda neoliberal kentleşme başlı başına yeni bir literatür olarak karşımıza çıktı. Bu literatür içerisinde İstanbul'dan Kahire'ye, Londra'dan Mumbai'ye dünyanın dört bir tarafında gözlemlenen kentsel dönüşüm süreçleriyle neoliberalleşmenin yakın ve karmaşık ilişkiselliği tartışılıyordu. Burada şehirler neoliberalizmle beraber çehreleri, anlamları ve işlevleri neredeyse tamamen değişen mekânlar olarak karşımıza çıktı (Brenner ve Theodore 2002, England ve Ward 2007, Hackworth 2006, Leitner ve Peck 2006).

III

Kısacası neredeyse yarım yüzyıldır sosyal bilim çalışmalarının önemli bir bölümünü kapsayan bu dönüşüm anlatılarının üretim, dolaşım ve yönetişim ilişkileri olarak ayırdığımız üç döneminde de şehirler dönüşümün ana sahnesi, esas mekânı olarak ele alındı. Mutenalaşan kent merkezleri, sanatçıların veya öğrencilerin eve dönüştürdüğü eski fabrikalar, yükselen iş ve ofis kuleleri, alışveriş merkezleri, lüks restoranlar, müzeler, tüketim alanlarına dönüştürülen eski limanlar, yıkılan gecekonduların üzerinde yükselen güvenlikli siteler ve daha birçok yüzüyle şehirler farklı vurgularla karşımıza çıkan bu dönüşüm anlatılarının arkaplanını oluşturdu. Toplumsal değişim hikâyesinin geçtiği yer

şehir olsa ve bazı romanlarda olduğu gibi bu hikâyede de şehir ve şehirler önemini korusa da, hikâyelerin kendisi, öznesi şehir değildir.

İşte belki tam da bu yüzden 2010'larda başlayan başkaldırı ve protesto dalgası sosyal bilimcileri kelimenin tam anlamıyla gafil avladı. İşçi sınıfının güçsüzleştiği ve/veya kaybolduğu, solun özgürlük, eşitlik ve adalet vaat eden söylemlerinin ve projelerinin dağıldığı, piyasa pratiklerine, değerlerine ve mantığına teslim olmuş orta sınıfların, gençlerin siyasetten uzaklaştıkları, neoliberal değerlerin şehirleri teslim aldığı, kamusal alanların kaybolduğu, sosyal sınıfların mekânsal ve sosyal olarak birbirinden uzaklaştığı, hayatların giderek artan sayıda alanının metalaştığı yazılıp çizilirken birden şehirlerden yeni bir siyasal hareketlilik taşmaya başladı.

2010'da Tunus'ta başlayan ve Arap dünyasına yayılarak diktatörleri deviren, bugün Suriye'de bir iç savaşa sebep olan, Mısır'da askeri rejimin yeniden iktidara gelmesiyle bir anlamda devam da eden Arap Baharı'nın getirdiği siyasi hareketliliği daha çok bölgenin kendine has dinamikleriyle ilintili olduğunu düşünerek bir yana bırakabiliriz. 2011 baharında Madrid'de Puerto del Sol'un, Barselona'da Plaça de Catalunya'nın işgal edilmesiyle başlayıp İspanya'nın geneline, oradan da Atina'ya, Roma'ya ve aynı yıl sonbaharda New York'ta Zucotti Parkı'nın işgaliyle hızlanıp Londra'dan Sydney'e birçok yerde ortaya çıkan işgal hareketleri ise yeni protesto biçimleri, pratikleri, haberleşme kanalları, örgütsüzlükleri ile yeni bir sosyal hareketliliğin başladığının habercisi oldular. Bu hareketlilik 2013 baharında İstanbul'a ve Türkiye'nin birçok başka şehrine ulaştığında sosyal bilimciler de diğer herkes gibi hâlâ şaşkındı.

Arap Baharı klasik sosyal hareketler kavramı ve yaklaşımlarıyla anlaşılmaya elverirken, "kent baharları" diye kabaca isimlendirebileceğimiz bu eylemlerin öğeleri görmezden gelemeyeceğimiz kadar yeni ve eski kavramlarla anlatamayacağımız kadar farklı. Bunları kısaca ve yine biraz kabaca da olsa tartışabiliriz diye düşünüyorum. Öncelikle bu sosyal hareketlerin en belirgin özelliği örgütsüzlükleri denebilir. Bu hareketlerin liderleri, hiyerarşik karar mekanizmaları, simgeleri veya bayrakları yok; ya da bunların hepsinden çokça var. *Indignados* (öfkeliler), *aganaktismenoi* (bıkkınlar, öfkeliler), *occupy* (işgal et), çapulcular gibi benimsedikleri isimler bile örgütsüzlüklerine ve örgütsüz kalma isteklerine işaret ediyor. Bu hareketler, katılımcılarının tamamı genç olmasalar da pratikleri genç olan birliktelikler. Sosyal medyayı etkin kullanımlarında ya da hareketlerin birleştirici sembollerinin ve unsurlarının oluşturulmasında gençlerin dilinin ve pratiklerinin hâkim olduğunu söylemek mümkün. Yine bu hareketler, kurucu bir söylemin takipçisi ve üreticisi olmak yerine özellikle mizahın da yardımıyla var olan baskın söylemlerin altını oymaya, zayıflatmaya, değersizleştir-

meye yönelik söylemler üretiyorlar.

Yeni sosyal hareketlerin, bu yazı ve bu kitap açısından en çarpıcı özelliklerinden biri de şehirlerin meydanlarını, parklarını, sokaklarını işgal ederek kendilerini bu mekânlarda ürettikleri yaşam pratikleri üzerinden oluşturacakları birer süreç olarak görmeleri. Modern sosyal hareketler her zaman şehirlerin meydanlarında, caddelerinde, sokaklarında kendilerini görünür kılmışlar, güçlerini bu yolla sergilemişlerdir. Ancak önceki sosyal hareketler şehri ve şehrin mekânlarını bir anlamda boy göstermek için hareketlerinin sahnesi olarak görüp kullanırlarken, kent baharı hareketleri kendilerini meydanları, sokakları, parkları dönüştürmek üzerinden kuruyorlar. Şehirlerin meydanlarında, parklarında, sokaklarında kütüphanesi, reviri, bostanıyla mikroşehirler kurarak burada pazarın uzağında, karmaşayı ve farklılıkları kucaklayan, ne olduğunu tanımlamak yerine ne olmadığını ve olmak istemediğini tanımlamayı tercih eden ve en önemlisi karşılaşmalara açık ve elverişli alanlar yaratılmaya çalışıldığına İstanbul'da da tanık olduk. Bir başka deyişle bunlar şehirleri bir arkaplan, kendilerini gösterebilecekleri pasif mekânlar olarak görmek yerine, yeni şehirler, şehirlilikler üreterek var olmak istiyorlar.

Bütün bunlar 2010'ların ürettiği sosyal hareketlerin, kent baharlarının ilk bakışta görünen özellikleri. Bizlerin bu özellikleri daha iyi anlayabilmemiz, bu hareketlerle kaynaklandıkları toplumsal dinamikleri daha iyi ilişkilendirebilmemiz ve belki de en önemlisi bu hareketler arasındaki ilişkileri ve örüntüleri ortaya koyabilmemiz gerekiyor. Bunu yapabilmek için de şehirleri arkaplan, sahne ya da dekor olarak görmeyen, kentleşmiş dünyayı merkeze alan, son yarım yüzyılın anlatısındaki üretim, dolaşım, yönetişim vurgularını şehirler üzerinden ilintilendirebilecek ve yeniden yorumlayacak bir yaklaşıma doğru düşünmeye başlamamız gerekiyor.

IV

Birçoğumuz gibi ben de tam bu noktada Henri Lefebvre'yi hatırlamadan edemiyorum. 1970'lerde yeni bir dönemin başladığını söyleyen ve buna farklı farklı isimler veren birçok düşünürden biri de Lefebvre olmuştu. 1970'te yayımladığı *Kentsel Devrim* adlı kitabına, "toplum tamamıyla kentleşmiştir," diye bir hipotez öne süreceğini söyleyerek başlar. O esnada küresel kentleşme oranının yüzde 35'ler civarında olduğu hatırlanırsa, bu cesur tespitin niceliksel bir çıkarıma dayanmadığı anlaşılır. Zaten Lefebvre de bu hipotezinin bir tanıma işaret ettiğini belirtir ve kentsel toplumu, bütünüyle kentleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkan bir toplum biçimi olarak tanımlayıp, o gün için sanal olan bu durumun gelecekte gerçek olacağını yazar. Kentsel toplumun, üre-

tim güçlerinin büyümesinin basit bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olgu olmadığını söyleyen Lefebvre, "kentsel gerçekliğin üretim ilişkilerini dönüştüren bir üretici güç haline geldiğini," de ekler (2003: 15). Kentlere ve kentliliğe yönelik artan ilgi ve dikkate rağmen hâlâ sanayileşmenin kavramları, pratikleri ve teorileriyle gören gözlerle bakmaya devam ettiğimiz için aslında bir körlük hali içinde olduğumuzu ve önümüzde şekillenen gerçekliği indirgemeci okumalara teslim ettiğimizi de ifade eder (29).

Bir başka deyişle, kent ve kentleşme bir sonuç, bir araç ya da bir yansıma (41) olmanın ötesinde ele alınmalıdır. Bu önerilerin yapılmasının üzerinden de neredeyse bir yarım yüzyıl geçtiğini hatırlayacak olursak, Lefebvre'in çıkarımlarını ciddiye alıp, bu yönde düşünmeye başlamamızın, kenti analizlerimizin merkezine alarak toplumu anlamaya çalışmanın zamanının çoktan geldiğini rahatça söyleyebiliriz.

Bu çerçeveden baktığımızda, *Yeni İstanbul Çalışmaları*'nı ve "İstanbul'da Mekân ve Siyaset" bölümündeki yazıları, İstanbul özelinde kent ve kentliliği "merkeze alarak" düşünme yönünde bir adım olarak okumanın çok önemli olduğu kanısındayım. İstanbul'un hızla değişen beşeri, ekonomik ve fiziksel coğrafyasından, neoliberalizmi deneyimleyiş biçimlerine, bu süreçlerde hukuk yoluyla yaratılan adaletsizliklerin rolüne, kentlerde kurgulanan ve ihdas edilen mekânsal ayrışmanın nasıl daha genel bir yönetim stratejisi olduğunu ve bunların hepsinin muhalefetle olan ilişkisini bir arada okumak, kentin kendisini bir özne olarak, kentlileşmeyi de kurucu bir süreç olarak düşünmeye zorluyor bizi.

1

İstanbul'un Neoliberalizmle İmtihanı

Asu Aksoy

"Fiilen gerçekleşen neoliberalizm" kavramıyla Neil Brenner ve Nik Theodore, neoliberal yapılanmanın karakterinin ulusal, bölgesel ve yerel bağlama göre ve yereldeki kurumsal çerçevenin, düzenleyici kural ve pratiklerin, aktörler arası politik mücadelelerin hepsinin karşılıklı etkileşimleriyle şekilleneceğine dikkat çekmekteydiler (2002: 349). Bu bakımdan çeşitli neoliberal politikaların vücut bulduğu ve bu politikaların bizzat nesnesi haline gelmiş olan kentlerin karşı karşıya oldukları dinamiklerin ve dönüşümlerin niteliğinin de neoliberalizme dair soyut genellemelerden yola çıkarak yeterince anlaşılamayacağını söylüyorlardı (368). Evet, mutenalaştırma/soylulaştırma ile birlikte kentin yoksullarının kentin çeperlerine sürülmeleri ve kentin mekânsal olarak ayrışması ile turizm pastasından pay alabilmek için tarihi miras alanlarının "disneylandleştirilmeleri" gibi neoliberal politikaların sonuçlarının ortaklaştığını ve benzeştiğini kentlerdeki örneklerden izleyebiliyoruz. Ancak yazarlara göre, neoliberalizm farklı yerel bağlamlarda yerel kurallar rejimiyle kurduğu karmaşık ve çetrefilli etkileşimlerin bir ürünü olarak özgülleşir (375). Bahsedilen bu özgülleşmeyi nasıl tarif etmeliyiz? Kentlerin neoliberalizmle imtihanlarını kendi tarihleri ve varlıkları üzerinden nasıl okumalıyız? Neil Brenner ve Nik Theodore'un neoliberalizmin ayaklarını yere bastırmaya yönelik düşüncelerinde yerelle birlikte miras alınan sosyopolitik yapılanmaların elemanları üzerine fazla ayrıntıya girilmiyor; Brenner ve Theodore'un analizleri daha ziyade neoliberal akımla birlikte serbest pazar işleyişini kolaylaştırmak, küresel sermaye akışları önündeki engelleri kaldırmak, devlet kontrolündeki endüstrileri özelleştirmek, emek-sermaye ilişkilerini sermayenin küresel hareketliliği açısından yeniden düzenlemek gibi, jenerik hükümet politika hedefleri üzerine odaklanıyor. Kent ölçeğinde de benzer şekilde neoliberal kent politikalarının hedefleri pazar-odaklı ekonomik büyümeyi sağlamak ve kenti tüketim pratiklerinin sahnesi haline getirmek gibi jenerik başlıklar şeklinde ele alınıyor (368).

Yerelin miras olarak getirdiği sosyopolitik, kültürel ve kurallar düzeninin neoliberal hedeflerle etkileşiminin iki yönlü olduğu düşünüle-

cek olursa pazar işleyişini merkezine alarak kentin yeniden yapılanmasını tetikleyen politikaların bahsi geçen jenerik hedefler ötesinde ortaya koyduğu başka hedefler ve kentte buna bağlı yapısal ayarlamalar olamaz mı? Bu yazıda, bugün Türkiye'deki siyasi iktidarın toplumun sosyo-kültürel dönüşümüne ilişkin hedefinin neoliberal programla el ele ve karşılıklı etkileşim içinde İstanbul bağlamında nasıl sahnelendiğini incelemek istiyorum. Türkiye'de hükümet, Ayda Eraydın ve Tuna Taşan-Kök'ün belirttikleri gibi, "kenti sadece bir büyüme makinası olarak değil, sosyo-politik bir dönüşüm projesinin alanı olarak da kullanmakta" (2013: 2); bu bağlamda "İstanbul'un kentsel dönüşümünde ayırt edici bir özellik var" (Lovering ve Türkmen 2011: 92). Bu özelliğin üzerinde durarak İstanbul'da "fiilen gerçekleşmekte olan neoliberalizmin" ayrımını yapabilir ve böylelikle neoliberal programın şekillenişi ve aynı zamanda karşılaşabileceği kriz odaklarına ilişkin bir öngörüye sahip olabiliriz. İktidarın kenti nasıl bir sosyo-kültürel dönüşüm sahnesi olarak gördüğünü ve hayata geçirdiğini anlamak için 2002 yılından bu yana iktidarda olan AKP hükümetinin İstanbul'a ilişkin vizyon ve politikasıyla savunduğu "muhafazakâr demokrat" çizginin kültürel kimlik boyutunun nasıl ilişkilendirildiğine bakmak gerekiyor. Şunu öneriyorum: AKP'nin iktidara geldiği ve konsolide ettiği ilk iki dönem —"ustalık" öncesi dönem, ki 2011'e kadar uzatılabilir— kültürel kimlik, muhafazakâr kimlik, muhafazakâr kültür ve bu kavram bileşkelerinin kente yansıması konularının fazla gündemde olmadığı dönemlerdir. Bu ilk iki dönemde, iktidarın ana hedefi hızla İstanbul'un küresel rekabetçiliğini geliştirmek ve ekonomik büyümesini sağlamaktır ve bu yolda neoliberal reçeteleri birer birer uygulamaya koyar. Politik takvimin baskısıyla ve daha da önemlisi değiştirilmesi zor bir merkezi idare geleneğinin hâkimiyeti ve muhalefetin AKP'nin Kamu Yönetimi Reformu paketiyle elde etmek istediği ademimerkeziyetçi yapılanmaya büyük şüpheyle bakması neticesinde İstanbul'u yeniden kuracak neoliberal politikalar sonunda merkezi yönetimin eliyle devreye sokulur ve uygulanır. Otoriter devlet yapılanmasının yeni evresi de bu şekilde açılır, "kalkınmacı devlet"ten "küreselleşmeci devlet"e geçilir. Bu dönemde kültürel konularda, İstanbul'un kültürel kimlik sahnesi olarak şekillendirilmesi konusunda AKP'nin yaklaşımını "savuşturma" olarak niteleyebiliriz (Hale ve Özbudun 2010: 69). Bu manzara 2011'den sonra değişmeye başlayacaktır.

Burada başlangıç noktasını Başbakan Erdoğan'ın bizzat kendisinin Topçu Kışlası'nın yeniden inşa edilmesini gündeme getirdiği tarih olarak görüyorum. Tam bu dönemde Üsküdar'a altı minareli "anıt" cami projesi de ortaya atılır. Başbakan'dan gelen Topçu Kışlası ısrarı muhafazakâr demokratlığın kültürel kimliğinin ne olduğunun gösterildiği bir sahne olarak İstanbul'un tam kalbinden hedef alındığını gösterir.

Bu yüzden bu yazıyı Topçu Kışlası Öncesi ve Topçu Kışlası Sonrası şeklinde birbirini takip eden iki bölüm olarak kurguladım. AKP'nin üçüncü döneminde muhafazakâr demokrat politik kimliğinin kültürel boyutunu uygulamaya geçerek —yıkarak ve inşaat yaparak— formüle etmeye çalışması belki beklenmedik bir şekilde toplumda önemli bir muhalefetin bir araya gelmesine neden oldu ve çok yakın bir zamanda yaşadığımız "Gezi Direnişi" ortaya çıktı. Amacım iktidarın sosyo-kültürel kimlik arayışı ile neoliberal programın ortaklığı neticesinde meydana gelen ve başka yerel bağlamlarda görülmeyen türden çatlaklara, neoliberalizmin İstanbul'da sahne bulduğu şekliyle doğurduğu yumuşak kama işaret etmek.

Topçu Kışlası Projesi Öncesi

AKP 2011 seçimlerine kendi deyimleriyle, "12 yıl boyunca elimizden düşmeyecek bir yol haritası olarak kapsamlı ve hacimli bir içerik ihtiva" eden bir Seçim Beyannamesi ile girmişti. "Türkiye Hazır Hedef 2023" başlığını taşıyan ve AKP vizyonunu 2023'e kadar uzatan bu beyannamenin beş ana başlığı vardı, bunlar şöyle sıralanıyordu: "İleri demokrasi, büyük ekonomi, güçlü toplum, yaşanabilir çevre, marka şehirler ve lider ülke" (AKP 2011). Büyük ekonomi hedefi iddialıdır: 2023 yılında dünyanın en büyük on ekonomisi arasına girmek, bunun için Gayrısafi Yurtiçi Hasıla'yı 2015 için öngörülen 1 trilyon 76 milyar dolardan 2023 yılında 2 trilyon 64 milyar dolara çıkartmak, kişi başına düşen milli geliri 2015 yılı için öngörülen 14 bin dolardan 2023 yılında da 25 bin 76 dolara yükseltmek hedeflenmektedir. İstanbul bu vizyonun motorudur: "Cumhuriyetimizin 100. yılında İstanbul dünyadaki ilk 10 finans merkezleri içinde yer alacaktır. Bu stratejik hedef doğrultusunda gerekli beşeri, fiziki, teknik, vergisel ve hukuki tedbirler alınacaktır." Bu vizyonda İstanbul ulaşım altyapısından lojistik hizmetlerine, turizm destinasyonundan kültürel sunumuna ve küresel tüketim ve rekreasyon mekânlarına kadar Türkiye'nin "dört dörtlük bir küresel marka kenti" olacaktır. Başbakan'ın seçim beyannamesinden uzunca alıntılamakta fayda var:

> 2023'te İstanbul'un nüfusu zaten şu anda da aşmış vaziyette de, burada ben rakamı biraz az buluyorum, şu anda İstanbul'un nüfusu 15'in zaten üzerinde, öyle zannediyorum ki 17'ye falan doğru yürüyecektir. Bunu düşünerek biz İstanbul'da iki yeni şehir kuracağız. Bakın iki yeni şehirden bahsediyorum size. Biri yine Avrupa yakasında, birisi Anadolu yakasında... Ve İstanbul'da inşallah üçüncü uluslararası havaalanını, havalimanını da o kapsamda takdim edeceğiz, göreceğiz. Ve aynı şekilde limanlarıyla, aynı şekilde bunun yanında bütün turizm noktasında atacağımız farklı yatırıma yönelik adımlarla, müzelerle bu adımları göreceksiniz. 3. Boğaz Köprüsü tamamlanacak. Kıtaları de-

niz altından birleştiren biri raylı, diğeri ise lastikli sistem dediğimiz tekerlekli araçlar için olmak üzere iki tüp geçit adeta yeraltında yeni bir dünya oluşturuyor. Raylı sistemi 2013'te zaten açacağız, o devam ediyor. Gezdim, gördüm, hamd olsun hızla gidiyor. Fakat raylı sistemin yanındaki o lastikli sistemi de yine burada sizlere animasyonla onun da takdimini yapacağız. İstanbul'da mevcut 235 kilometrelik raylı sistem ağını 2023 yılına kadar en az iki katına çıkarıyoruz. İstanbul'da iki yeni kongre merkezi, yeni bir uluslar arası fuar merkezi, uluslar arası temalı bir eğlence parkı, yeni müzeler ve yeni marinalar inşa edilecektir. Alışveriş alanları ve diğer sosyal donatılarla desteklenmiş yeni kruvaziyer limanları olacak, Galataport ve Haydarpaşaport projeleri hayata geçirilecektir. Biliyorsunuz bu projelerin önünü kestiler, ama inşallah şimdi bu projelerin önünün de açılacağına inanıyorum ve bunlar İstanbul'umuza çok farklı zenginlikler katacak.

İstanbul, AKP'nin hem yerel hem de merkezi hükümette iktidara geçtiği 2002'den bu yana, muhafazakâr haftalık bir dergide (*Aksiyon*) yayımlanan yazının başlığında söylendiği gibi "Şehri Yeniden Kurmak" gibi radikal bir vizyonla karşı karşıya. Haberi yapan muhabir, İstanbul'un Küçükçekmece Belediyesi tarafından 2004 yılında İkitelli'de başlatılan kentsel dönüşüm girişiminin "İstanbul'un çehresini topyekûn değiştirme potansiyeli" içerdiğini ileri sürer (Öztürk 2004). İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş da "Bu proje, sadece 1000 konutun yenilenmesi değil, İstanbul'un çarpık kentleşme görüntüsünden kurtularak, yeniden ayağa kalkması ve dünya kenti olması için atılan bir adımdır," diyerek bu topyekûn dönüşümün küresel çapını ve radikal iddiasını açıklar (ntvmsnbc 2004).

İstanbul'u küreselleştirme projesi, dönemin hırslı Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın görev yaptığı 1984-89 yıllarından beri gündemde. O zamanlar Dalan, "İstanbul'u görkemi mazide yatan yorgun bir şehirden 21. yüzyıl için vaatlerle dolu bir metropole dönüştürmek" peşindeydi (Keyder ve Öncü 1993: 29). Ne var ki 1980'lerde ve 1990'lar boyunca bu küresel vizyon yalnızca kısmi ve bölük pörçük sonuçlar elde etti. Park Otel, Gökkafes Oteli gibi tek tek parseller üzerinde yükselen gayrimenkul projeleri, Tarlabaşı Bulvarı'nın zorla açılması gibi yerleşim alanlarına yönelik yıkım ve dönüşüm faaliyetleri ve Haliç kıyısında yer alan sanayi altyapısının sökülüp atılması gibi operasyonlar, şehir planlama çevrelerinin büyük tepkisini çekti. Kentin çeperlerinde filizlenmeye başlayan çeşit çeşit alışveriş merkezleri, konut kompleksleri ve ticari alanlar, çoğunlukla kentin küreselleşen seçkinlerinin tüketimine yönelik ve kentin enformel dokusu içine saçılmış, bu dokuyu düşmanlaştıran projeler olarak kaldılar (ve esas olarak yerel, Türk menşeli holding/büyük şirket sermayesi tarafından yapılıyorlardı). İstanbul böylelikle yeni milenyuma küresel olmaya can atan ve bunu kısmen başarabilmiş bir metropol, karşıtlıklar, ayrışmalar barındıran bir kent (Aksoy ve Robins 1994) olarak girdi.

2000'li yıllara gelindiğinde artık küreselleşme AKP hükümetinin merkezi bir görevidir ve İstanbul bu icraatın imtiyazlı alanıdır. 2006' da yaptığı bir konuşmada Tayyip Erdoğan "unutmayalım ki, küreselleşen bir dünyada yaşıyoruz," diyerek dinleyicilerini uyardıktan sonra şöyle devam ediyordu:

> Tek tek bütün milletler olarak, karşımızda iki seçenek bulunuyor; ya değişime direnmeyi seçeceğiz, ki o zaman tarihin tekamül merdiveninde varabileceğimiz en son merhalenin mevcut durum olduğunu da kabullenmiş oluruz. En iyi ihtimalle ayakta kalabilsek bile içinde bulunduğumuz duruma razı oluruz. Ya da soğuk savaş döneminden kalma ezberimizi bozmayı tercih edeceğiz, ki ancak o zaman kendimizi yenileyerek içine sürüklenmekte olduğumuz derin açmazlardan kurtuluruz. (Erdoğan 2006)

AKP'nin küreselleşme yanlısı duruşu Menderes Çınar'ın belirttiği gibi partinin "Cumhuriyetin muasır medeniyetlere ulaşma görevini benimsediğini" gösterme dürtüsü bağlamında ele alınmalıdır (2003). Hem yerel hem merkezi yönetiminin AKP'ye geçmesiyle birlikte İstanbul' un küreselleşmesi vizyonu konusunda etkin bir ittifak meydana gelmişti. Başbakan Erdoğan Ekim 2009'da İstanbul'da yapılan IMF-Dünya Bankası Yıllık Toplantıları'ndaki açılış konuşmasında, İstanbul'a verilen bu role ilişkin yerel ve merkezi yönetimin arasındaki mutabakatı net bir şekilde ortaya koyuyordu:

> İstanbul tarih, turizm ve kültür alanında olduğu kadar ekonomik ve ticari alanda da Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen şehirlerinden bir tanesi. İstanbul'da belediye başkanlığı yaptım 4.5 yıl. Ve o zamandan bir hedefim, bir hayalim vardı, o da İstanbul'u bir finans merkezi haline getirme projesiydi. Tabii farklı merkezi yönetimler olduğu için İstanbul'umuzu o zamanlar bir finans merkezi haline getirmeye muvaffak olamadık. Şimdi ise merkezi yönetim bizde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yine bizde. Oturduk konuştuk ve süratle dedik ki; İstanbul'umuzu artık finans merkezi yapma zamanı geldi. (Erdoğan 2009)

Böylelikle, Çağlar Keyder'in "enformel küreselleşme" olarak nitelediği İstanbul'un 1980'ler ve 1990'lar dönemi kapanarak (Keyder 1999b) İstanbul'un küreselleşmesinin bizzat devlet eliyle ve topyekûn bir şekilde devreye sokulduğu neoliberal dönem açılmıştır. Burada üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken konu bu devlet eliyle küreselleşme sürecinin nasıl işletildiğidir. Loic Wacquant'ın dediği gibi neoliberalizmi "neo" yapan, yeni liberalizmi yeni yapan, devletin düzenleyici olarak rolünün yeniden tanımlanıyor olmasıdır (2012: 68). Neoliberalizm, devlet, pazar ve vatandaşlık ilişkisinin yeniden tanımlandığı politik bir projedir; devletin geri çekilmesini değil, yeniden yapılanmasını gerektirir (2012: 71). Birinci kuşak reformlar diye anılan, Türkiye' de merkezi devlet kurumlarının küçültülmeleri, kamu iktisadi teşeb-

büslerinin özelleştirilerek kamunun üretim alanlarından çekilmesi bir taraftan 1990'ların sonlarına kadar sürerken, öbür taraftan, özellikle 2000'li yıllardan itibaren ikinci kuşak yapısal reformlar kapsamında 2004 ve 2005'te çıkartılan belediye, büyükşehir belediyesi ve il özel idareleri kanunları ile yerel yönetimlerin güçlendirilmeleri söz konusuydu. Nitekim İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş 2004 yılında seçilir seçilmez hiç vakit kaybetmeden kenti yeniden inşa sürecini hazırlamak için büyükşehir ölçeğinde vizyonlar ve planlar oluşturacak, yaklaşık olarak beş yüz çalışana sahip, İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi'ni (İMP) kurdu. İMP'yi kurabilmesinin arkasında önce 1984 yılında, ardından 2004 yılında çıkarılan büyükşehir belediyelerinin yönetimine ilişkin kanunların büyükşehir belediyelerine verdiği yeni planlama yetkileri vardı.

İMP'nin geliştirdiği ve 2009 yılında onaylanan kentsel gelişim planı (Çevre Düzeni Planı) kentin "küresel ölçekte rekabet edebilen, yüksek yaşam kalitesine sahip bir bilgi toplumu" haline dönüştürülmesi vizyonundan yola çıkmaktaydı. Söz konusu plan bu hedefe ulaşabilmek için kentin "kapsamlı bir yapısal dönüşümden geçmesi gerektiğini" açıkça belirtmektedir. Buradaki anahtar kelime "yapısal dönüşüm" dür; bununla bir taraftan üretim sektörünün kent istihdamındaki payının 2023 itibariyle işgücünün dörtte birine azaltılması ve hizmet endüstrisi altyapısının bilgi ve enformasyon temelli hizmetlere, finans ve bilişime kaydırılması, öbür taraftan da kentsel alanın küresel yatırımcılar için cazibesini artırmak için İstanbul'un kentsel profiline yeniden şekil verilmesi kastedilmektedir. İstanbul'un kentsel gelişim planı yapılırken bir taraftan da bu planın kararları doğrultusunda İstanbul'un sanayi ve lojistik bölgelerinden olan Kartal ve Küçükçekmece'nin dönüşümünü hedefleyen uluslararası yarışmaya aralarında Zaha Hadid ve Ken Yeang'ın bulunduğu dünyaca ünlü altı mimarlık ofisi davet edilir. Bu ofisler sanayiden boşalacak Kartal için ve düşük yoğunluklu kullanılan Küçükçekmece için küresel İstanbul vizyonuna uygun rekreasyon, marina, oteller, rezidanslar, parklar, ofis birimlerinden oluşan projeler geliştirirler. Sanayiinin ve enformel yerleşimlerinin ortaya çıkardığı düşük yoğunluklu plansız ve emlak değeri düşük alanları yüksek vasıflı hizmet sektörü çalışanlarına, küresel şirketlerin ve finans sektörünün yöneticilerine cazip gelecek şekilde düzenlemek, kaliteyi yükseltmek bir öncelik haline gelmiştir. Bugün çok yakından tanıdığımız kentin tümüyle bir kentsel dönüşüm girdabına sokulmasının temelleri işte bu dönemde atılmıştır.

Ancak Büyükşehir Master Planı gayrimenkul geliştirme alanlarını ve imar planlaması için sınırları düzenleyerek kentin gelişimini yönetmeye çalışıyordu. Bu planda, daha sonra Başbakan Erdoğan tarafından 2011 Seçim Beyannamesi'nde açıklanacak iki yeni şehir, Kanal

İstanbul gibi "çılgın projeler", Üçüncü Köprü ve Havalimanı projeleri yoktur. İstanbul, büyükşehir vizyonunda küreselleşen bir kent ise, Ankara'nın görüşüne göre, buna ek olarak Türkiye'nin "büyük ekonomisinin" motorudur. İstanbul 1990'ların sonlarında AKP'nin küreselleşen Türkiye stratejisinin sahnesiyken 2000'li yılların ortasından itibaren, Türkiye'nin Avrupa sınırında yer alan bir mega güç bloğudur; büyümenin oynandığı ve AKP'nin küresel imajının sergilendiği bir sahnedir. İstanbul'a ilişkin bu vizyon revizyonu yeni kurumsal düzenlemeleri ve politikaları da beraberinde getirir. Ayşe Öncü'nün altını çizdiği gibi, "2000'lerin İstanbul'unda ... merkezi hükümetin kent piyasalarına doğrudan müdahale ederek çok köklü bir dizi değişime önayak olduğunu," görürüz (2010: 22). 2004 yılında bir merkezi devlet kurumu olan TOKİ'ye verilen yerel belediyelerin plan yapma yetkilerine doğrudan müdahale edebilme yetkisi bu revizyonun ademimerkeziyetçilikte "bir geri dönüş" anlamına geldiğini gösterir (Sertesen 2011). Benzer bir şekilde, "kamu arazileri üzerinde her ölçekte imar planı ve hatta parselasyon planı yetkisinin yeni kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yetkileri arasında sayılması merkezileşme eğiliminin net bir örneğidir". Aslında merkezi devlet idareleri, İstanbul'dan hiçbir zaman tamamen çekilmemişlerdi; İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Genel Sekreterliği'nin Ankara'dan atanması ve ardından bütçesinin büyük bir kısmının hazineden karşılanması Ankara'nın tanıtım, imaj politikası, turizm gibi kente dair konularda kontrolü elinden kaçırmak istememesinin iyi bir örneğidir. Ancak merkezi yönetimin iktidarı yerel yönetimlerle paylaşma denemesinin ardından İstanbul'a ilişkin kararlara daha fazla müdahale etmeye ve kendi kararlarını empoze etmeye başlamasının ana sebebi olarak İstanbul'un gayrimenkul piyasasının iştah kabartıcı performansını gösterebiliriz. "Kentsel topraktan elde edilen gelirlerin cazibesi", 2000'li yıllardan itibaren, Erbatur Çavuşoğlu'nun tespit ettiği gibi "diğer tüm servet biriktirme girişimlerini ikincileştirecek dereceye gelmiştir" (2011: 44). Merkezi hükümet artan ranttan yararlanabilmek için kamu kurumlarına ait olan araziler üzerinde, Haydarpaşa Dönüşüm Projesi'nde olduğu gibi yeni projelere önayak olabilmekte (Eraydın 2011: 827) ya da özelleştirilmeleri yoluna gidebilmektedir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2007 yılında Zincirlikuyu'da Karayolları Genel Müdürlüğü'ne ait 100.000 metrekare araziyi Türkiyeli bir iş grubuna 800 milyon dolara sattığında bu tutar, o zamana kadar tek bir parselin özelleştirilmesinden elde edilmiş en yüksek meblağdı. Kısa bir süre sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Karayolları Müdürlüğü'nün arazisinin tam yanında olan İETT'ye ait 46.000 metrekarelik depo alanının ihale sürecini sonlandırdı. Arazi, İstanbul'a 5 milyar dolara mal olacak ve kentin en yüksek binaları olacak "Dubai Towers" inşa etme planını ortaya atan Dubai

menşeli bir gayrimenkul şirketine 705 milyon dolara satıldı. Kentin içinde ve çevresinde yer alan kamusal alanlar teker teker büyük ölçekli özelleştirme ve imar girişimlerinin hizmetine koşulmaya başladı ve kamu idarelerinin ellerindeki arsaları ticari piyasaya sürmeleri İstanbul'daki mülk değerlerinin artışını hızlandırdı. Sözgelimi Zincirlikuyu'daki belediye arazisinin satılması sonucunda arazi fiyatları metrekare başına 15 bin dolara çıktı — bu meblağ Londra ve Tokyo'daki merkezi iş alanlarının ortalama değerinden bile fazladır.

İstanbul arazilerinin kullanım değeri odaklı olmaktan çıkıp değişim değeri odaklı metalara dönüşmesi, arsanın ticari bir değer haline gelmesiyle birlikte kentin kendisi bir sermaye birikim ve ekonomik değer üretim kaynağı haline gelmiştir. İşte bu süreçte merkezi hükümet emlak ve inşaat piyasasının en yüksek rant getirecek şekilde çalışmasını kolaylaştıracak bir dizi yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. "2002-2008 yılları arasında TOKİ'nin faaliyet alanlarını genişleten ve kaynaklarını artıran 14 adet yasal düzenleme yapılmıştır" (Balaban 2011: 24). Merkezi devlet TOKİ kanalıyla kamuya ait arsa ve arazilerin gayrimenkul projeleri için altyapılı arsalar haline getirilerek hasılat paylaşımı gibi uygulamalarla lüks konut projeleri üretimine açılmasını sağlamıştır. Yatırımcı bir kuruluş halini alan TOKİ'ye, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na imar ve planlama yetkilerinin verilmesiyle "1980'lerin ortalarında ademimerkezileştirilen planlama yetkileri, bu dönemde kısmi bir biçimde merkezileştirilmiştir" (*a.g.y.*). Bu merkezileştirmenin arkasında gayrimenkule dayalı ekonomik büyüme yaratma ve kamuya kaynak sağlama hedefinin etkin bir şekilde uygulanmak istenmesi yatmaktadır. Osman Balaban'ın altını çizdiği gibi, "2000'den sonra siyasi aktörlerin inşaat sektöründeki büyümeyi desteklemelerinin arkasında yatan nedenlerden birisi de, inşaat yatırımlarının kaynak yaratma aracı olarak görülmesidir" (*a.g.y.*: 26). Kısacası AKP hükümetinin "Büyük Ekonomi" hedefinin ana odağı olan gayrimenkule dayalı büyüme için İstanbul seçilmiş ve bu stratejinin hızla ve en etkin şekilde hayata geçirilmesi için merkezi devlet kurumlarını aktif inisiyatif koyucu hale getiren bir dizi yasal ve kurumsal düzenleme birbiri peşi sıra uygulamaya konulmuştur. En son olarak kısa adıyla Afet Yasası olarak bilinen depreme ve afet riskine karşı dayanıksız konut ve yapıların yıkılarak yenilenmelerini öngören 6306 sayılı yasanın (Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun) 2012 yılında kabul edilmesiyle birlikte gayrimenkul ekonomisi yeni bir boyut kazanıyor. Sadece İstanbul'da 1 milyon binanın yenilenmesi söz konusu. 2007'de TOKİ başkanı İstanbul'daki konut stoğunun yarısının önümüzdeki 20 yılda yenilenmek zorunda olabileceğini ve bu çalışmanın 20 gecekondu bölgesinde başlayacağını ilan etmişti bile (Şentürk ve

Alp 2007). Merkezi hükümet tüm organlarıyla birlikte İstanbul'da gayrimenkul piyasasının işletilmesi ve büyütülmesi için bir girişimci gibi çalışmaktadır. Tayyip Erdoğan'ın 2007 yılında söyledikleri, hükümetin yetkiyi büyük ölçüde merkeze çekerek ve merkezin otoritesiyle neoliberal mekân üretim politikalarını uygulamaktaki kararlılığını gösteriyor:

> Zincirlikuyu'da Karayolları'na ait arazi satışa çıktı. Birileri çıkıp "Niye satıyorsun?" dedi. Bu arazide Karayolları'nın araçları ve lojmanları bulunuyor. Soruyorum size; Hangi işadamı böyle kaliteli bir yeri adeta bir garaj, bir lojman gibi kullanır? Güçlü işadamlarına sorduğumuz zaman alacağınız cevap, "Bu sadece kafasızlıktır" olur. Biz ne yaptık, ihaleye çıkardık. Bize, "Burası fazla etmez, 200-300 milyon dolar ederse eder," dediler. 800 milyon dolara gitti. Şimdi ne diyorlar, "İstanbul'un taşı toprağı altınmış meğer," diyorlar. "Çevrede rakamlar bire üçe katladı," diyorlar. İş bilenin, kılıç kuşananın. Bu parayı duble yollara, Karayolları'nın attığı adımlara ayırıyoruz. Arazide bulunan garajı farklı yerlere kaydıracağız. Böyle kıymetli yeri bu şekilde tutamazdık. Böyle birçok yerler var. Onları zaman içinde aynı şekilde halledeceğiz. Ancak şimdi bundan sonraki süreç önemli. Birileri de çıkar, hemen Danıştay'a gidiverir. "Bir tarafından şu uygun değildir, bu uygun değildir, şöyledir, böyledir," diye bir şeyler karıştırmaya çalışırlar. Takip edin bunu duyacaksınız, göreceksiniz. Niye? Her attığımız adımda bu tür engellerle karşılaştığımız için bunlar bizim alışkanlıklarımız haline geldi maalesef. Ne olursa olsun, biz kararlı bir şekilde yolumuza devam ediyoruz. (Erdoğan 2007)

"Büyük ekonomi"yi tetikleyecek neoliberal mekân üretim pratiklerinin ekonomik olduğu kadar burada üzerinde etraflıca durmayacağımız siyasi boyutları da var. İhsan Eliaçık'ın *Birikim* dergisinde yazdığı gibi, "Bir zamanlar 'Şefaat Ya Resulullah!' diye yola koyulanlar 'İnşaat Ya Resulullah', oradan da 'İktidar Ya Resulullah!'a gelmiş bulunuyorlar" (2011: 81). Gayrimenkul, siyasetçilerin rant yaratımı ve dağıtımı yoluyla kendi pozisyonlarını sağlamlaştırdıkları ve "Anadolu Sermayesi"nin yatırımlarını İstanbul'a çekerek gayrimenkul projeleri üzerinden yeni kaynak yaratımı ve sermaye birikimi sağladıkları bir sektör (Çavuşoğlu 2011: 45).

Dikkat edilirse AKP'nin yukarıda alıntıladığımız 2011 Seçim Beyannamesi'nde ve İstanbul'un yeniden kuruluşu söylemi ve politikalarında "muhafazakâr demokrat" çizgisinin kültürel boyutlarına ilişkin herhangi bir ifade veya formülasyon yer almıyor. Bu durum bu bölümün başlığı olan Topçu Kışlası projesinin tahayyülü ve kamuda tartışılmaya başlamasına kadar, en azından büyük ölçüde, böyle. Belki bu nedenle AKP'nin kentsel politikaları şimdiye kadar genellikle politik-ekonomik yönleriyle ele alınageldi. AKP'nin iktidara seçmenlerin önemli bir kısmını arkasına alarak gelebilmesinin nedeni olarak genellikle 28 Şubat'tan çıkartılan dersler ve siyasal İslamcılık çizgisinden, Müslümanlığı bir referans olarak alan, ancak din ile politikayı birbi-

rinden ayıran, ortanın sağı bir çizgiye kayışı gösteriliyor (Yıldız 2008). AKP'nin "muhafazakâr demokrat" kimliğinin ekonomik ve politik olarak "liberal", kültürel ve sosyal olarak ise "tutucu" bir çizgiyi ifade ettiği söylenegeldi (*a.g.y.*). AKP'nin eğitim sisteminde yaptığı değişiklikler, kadın ve aileye yönelik söylemleri ve yasal düzenleme girişimleri, kürtaj hakkını kısıtlayan düzenlemeleri ve alkollü içkilerin tüketimi, reklamı ve satışıyla ilgili kısıtlayıcı yasal düzenlemeleri de kültürel politikanın devamlı karşımıza çıkan ve "muhafazakâr" duruşlarının formüle edildiği konular arasında.

Ancak, insanların gündelik yaşamlarından başlayarak sosyal ilişkilerini, kültürel anlamlandırma örüntülerini ve kimliklerini şekillendiren kentin ve kentsel mekânların nasıl tahayyül edildiği ve tasarlandığı AKP söyleminde yakın zamana kadar öne çıkan bir mesele değildi. Kültür ve sanat alanında da "muhafazakâr demokrat" olduğu iddia edilen siyasi çizgi, Cumhuriyet mirası olan modernist ve Batıcı yaklaşımı (sansürcü karakteristiğiyle birlikte) ve kurumları büyük ölçüde muhafaza etmişti. AKP iktidarının kültür politikası yeni kültür merkezlerinin inşa edilmesi, kültürün kongrecilik gibi ticari operasyonlarla birlikte ele alınması, devlet kurumlarının gişe operasyonlarının özelleştirilmeleri (örneğin Devlet Tiyatroları) ve özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi, kısacası neoliberal bir hat üzerinden ilerliyor. Bunun ötesinde sinema sektörüne verilen yapım desteklerini bir kenara bırakacak olursak, sanatçıların ve sanat eserleri üretiminin ve gösteriminin desteklenmesi konusunda Kültür ve Turizm Bakanlığı şimdiye kadar kayda değer bir adım atmamıştı.

Kentsel mekânların tasarımı yaklaşımında da AKP'nin politikası çok yakın bir zamana kadar neoliberaldi: Kentler markalaşmaya önem vermelidirler (AKP Seçim Beyannamesi'nde kentlerle ilgili hedefin "yaşanabilir çevre ve marka şehirler yaratmak" olduğunu hatırlayalım); kentin tarihi mirası turizm potansiyeli için anlamlıdır.[1] İstanbul bağlamında, küresel sermayenin iş kuleleri İstanbul'un siluetini etkilemekle beraber yükseleceklerdir, mahalle dokuları kitlesel üretim yapan TOKİ'nin modern konutlarıyla yerle bir edilecektir, tarihi miras alanları 5366 sayılı kanunun (Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun) getirdiği büyük kolaylıklarla "yenilenecektir", Arap yatırımcının tercih ettiği Dubai-vari gösterişli ve pahalı mimari tercih edilecek, mimari imzasıyla tüm dünyanın ilgisini toplayan star mimarların peşinden koşulacaktır...

Markalaşmayı teşvik etmek için Kültür ve Turizm Bakanlığı 15 ilde çalışma başlattı ve buralara 2023 yılına kadar 750 milyon TL'nin üzerinde yatırım öngördü. Amaç 2023 yılında 60 milyonun üzerinde turist sayısına ulaşmak ve turist başına 1350 dolarlık harcamayla yak-

1 İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti statüsünü kazanması sonrasındaki ilk basın toplantısında Erdoğan "10 milyon turist çekmeyi" hedeflediklerini açıklarken, 2010 Ajansı'na Ankara'dan atanan genel sekreter ayağının tozuyla verdiği ilk demeçte İstanbul'u bir "marka şehir" haline dönüştürmenin bundan sonra 2010 programının esas amacı olacağını ilan etmişti.

laşık 86 milyar dolar turizm geliri elde etmekti. Kısacası önemli olan markadır, ancak markanın yaratacağı kent imajı, örneğin İstanbul'da, ne olacaktır? Kadir Topbaş, kentin dokusu kadar imajının da iyileştirilmeye ihtiyacı olduğunu her seferinde belirtir ve kentin rekabetçi yarışta öne çıkması için çizdiği imajın "çağdaş kent" olduğunu vurgular. İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi'nin ilk icraatlarından birinin Zaha Hadid ve Ken Yeang gibi uluslararası mimarlık alanının starlarını kentin yeni imar bölgelerini fişekleyecek projelerde yarışmak için davet etmesi bu bakımdan anlamlıdır. İstanbul'un tarihi bölgelerinde ise küresel imaja uygun olan şey "yenilenme"dir. "Yenilenme"den kasıt, tarihi miras alanlarının turizm endüstrisinin beklentilerine yönelik olarak elden geçirilmesi, "temizlenmesi", restore edilmesi, gereğinde yıkılıp ön cephesinin korunarak modernleştirilmesi ve "uygun görülmeyenlerin" mahalden taşınmalarıdır. Yenilemeye büyük önem veren merkezi yönetim, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti kapsamında, kentin kültür mirasının restorasyonu ve yenilenmesine yönelik neredeyse Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yıllık bütçesine eşdeğerde bir yatırım yaptı. Erdoğan, İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti statüsü kazanmasının ardından özel olarak medyanın desteğini rica etmişti: "İstanbul'u çirkinleştiren unsurlar var. Tarihi değerlerimizi, kültür varlıklarımızı adeta yok eden unsurlar var. Bunların ortadan kaldırılması, kalkması gerekiyor. Bunlar ciddi bir medya desteği istiyor. Eğer bunlar acınaklı hale getirilirse, adeta korunaklı hale getirilirse, bizim bu tür çalışmayı yapmamız zorlaşır" (2010). Erdoğan, tarihi miras alanlarında "çöküntü" olarak tanımlanan mahalleleri yıkan ve sakinlerini zorla yerinden eden 5366 sayılı kanunla yürürlüğe konulan yenileme projelerine karşı sivil toplum örgütlerinin yönelttiği eleştirilerden bahsediyordu. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın o zamanki genel sekreteri de, "biz tarihi yarımadada hâlâ çerçöp, mandal, çamaşır ipi satıyoruz. Oraya bir Gucci, bir Prada'yı getiremiyoruz" diyerek "yenileme" ile mahalleleri ve kenti mutenalaştırmayı hedeflediklerini açığa vurmuştu (Altuğ 2008).

İstanbul'un tarihi mahalleleri son beş yıl içerisinde hakikaten kapsamlı kentsel dönüşüm projelerine maruz kaldı. Miras artık çarpıcı şekilde "temizleniyor". Kamu idareleri, senelerdir metruk bıraktıkları, ihmal ettikleri ve kötüye kullandıkları kent mirasının, bu mirasın kentin imajı ve turizm için taşıdığı değerinin şimdilerde "farkına varıyorlar". Bu değeri ekonomik anlamda değerlendirebilmek için mevcut mevzuatta büyük değişiklikler yapıldı, yerel idarelere tarihi bölgelerde yenileme projeleri yapabilmeleri için yetki ve finansal kaynak veren yeni kanunlar yürürlüğe kondu. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na 2004'te yapılan bir değişiklikle (5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişik-

lik Yapılması Hakkında Kanun) kültür varlıkları üzerindeki yetki yerel idarelere verildi ve miras niteliğindeki mülklerin restorasyonu için özel bir fon yaratıldı. Türkiye'deki bütün kentlerde toplanan emlak vergisinin bir kısmı artık İl Özel İdarelerinin ayrı ayrı hesaplarına belediyelerin koruma projelerinde kullanabilmesi için tahsis ediliyor. 5366 sayılı kanun yerel idarelere kentsel yenileme alanlarının ilan edilmesinde ve tarihi miras alanlarındaki yıpranan bölgelerde imar planları uygulanmasında olağanüstü yetkiler veriyor. TOKİ'yle ve zaman zaman da özel gayrimenkul yatırımcılarıyla işbirliği içindeki belediyeler artık tarihi bölgeleri yeni kullanımlara açabiliyorlar (müzeler, perakende, turizm, dinlenme, eğlence gibi). Projeler gayrimenkul geliştirici firmalar tarafından yapılabiliyor; belirlenen yapılar yıkılabiliyor, yerlerine tarihi binaymış gibi görünen yapılar inşa edilebiliyor. Yenileme projelerine artık mevcut bölgesel Koruma Kurulları değil, çiçeği burnundaki Yenileme Kurulları karar veriyor. İstanbul Şehir Plancıları Odası'nın yöneticilerinden birinin belirttiği gibi, koruma mevzuatına göre yavaş işleyen imar izni alma sürecine kıyasla yenileme planları, seçilen bölgeler için hızlı çözümler sunarak özel yatırımcıların dikkatini çekiyor (Güney 2008). Böylesine hızlı çözüm beklentisi için kamulaştırma kurallarının da gevşetilmesi gerekiyordu: 5366 sayılı kanuna göre mülk sahipleri sunulan bir projede yer almayı kabul etmediği takdirde mülkleri kamulaştırılabiliyor. Bir başka çözüm ise yenilemenin tek tek arsalar bazında değil de bina gruplarından oluşan yapı adalarında yapılması imkânıdır. Bu çözümler açık bir şekilde özel yatırımcıların dikkatini çekmeyi ve cezbetmeyi amaçlamaktadır.

Tüm bu politika önlemleri ve pratikleri, bir önceki koruma rejiminin topyekûn revizyonu anlamına geliyor. Tarihi miras alanları ve koruma alanları olarak ilan edilmiş bölgeler, artık imar edilecek "kentsel yenileme alanları" olarak ele alınmaktadır. Bu projelerde oralarda yaşayanlardan ziyade yapı çevresine odaklanılır. Girişimci belediye başkanları bu tarihi mahallelerin büyük çaptaki restorasyon maliyetlerini finanse etme sorununu, gayrimenkul geliştirme ve inşaat şirketleriyle çalışarak çözerler. Örneğin, Beyoğlu'ndaki Tarlabaşı projesinde mülklerin metrekaresinin %42'si mülk sahiplerine, %58'i yatırımcılara dağıtılmıştı (Aşık 2007). 5366 sayılı kanunla, İclal Dinçer'in belirttiği gibi, "belediyelere, mülk sahiplerine danışmaksızın onları yatırımcılarla ortak yapma yetkisi verilmektedir" (2009). Belediyeler, ne sakinleri (pek çoğu yoksul kiracılardır) üzerinde doğrudan etkiye sahip olan tepeden inme kararları için, ne de tarihi alanlara beyaz sayfa muamelesi yaptıkları için hesap vermek zorundadırlar.

Tarihi yarımadada (ki dört bölgesi Dünya Miras alanıdır ve tamamı tarihi miras koruma bölgesidir) en azından 20 mahalle ve Tarlabaşı'nda da dokuz mahalle için yenileme alanları ilan edilmiş durumda. Fa-

tih Belediyesi halihazırda 92.000 metrekarelik Sulukule mahallesini (620 evden ve 45 mağazadan oluşuyordu) yıkmış ve yerine soylulaştırılmış/mutenalaştırılmış yeni bir mahalle inşa etmiş durumda. Metruk Rum Ortodoks kiliseleri ve şimdilerde harap haldeki 19. yüzyıldan kalma evlerle dolu sokaklarıyla, Türkiye'nin güneydoğusundan gelen Kürtlerin, yerel Roman nüfusu ile yasadışı yollarla göçmüş Afrikalı göçmenlerin yan yana yaşadığı bir mahalle olan tarihi Tarlabaşı ise yenileme için yıkımların çoktan başladığı bir başka muhittir. Bu dönüşüm projesi evleri otoparka ve alışveriş alanlarına sahip "çekici" rezidanslara dönüştürmeyi hedefliyor; bina cepheleri ise bölgenin tarihi niteliğinin izleri olarak muhafaza edilecek. Beyoğlu Belediye Başkanı Ahmet Misbah Demircan, Tarlabaşı'nı yenileme alanı olarak ilan ettiklerinde amaçlarının "İstanbul ve Beyoğlu'nun ulusal ve uluslararası alanda pozitif ve çekici bir kent imajına sahip olmasını sağlamak" olduğunu söylemişti. Beyoğlu'nun Orhan Pamuk'un oldukça görsel bir şekilde tasvir ettiği yorgun bir Osmanlı şehrinin harap kalıntısı olmasındansa (Robins 2011) Demircan'ın ifadesiyle "Champs-Élysées gibi" görünmesini sağlamaktır amaç. Çizilen kent imajı için referansın Paris'ten alınması AKP'nin kente dair kültür kodlarının seçimine ilişkin pragmatizmini göstermesi bakımından manidardır.

Topçu Kışlası Projesi Sonrası

Kuşkusuz küresel sahada markalaşan İstanbul'un referansları Gucci, Prada, Champs-Élysées gibi tüketim dünyasının mutena sembollerinden ibaret değil. Cihan Tuğal'ın söylediği gibi "AKP'nin inançlı müslümanları —şimdi kendilerine İslamcı değil de muhafazakâr diyenler— kenti yeniden kurarken dini ılımlı bir biçimde devreye sokarlar, bu da daha önceki radikal emelleri ile çelişir" (2009: 158). İstanbul İslam cumhuriyetinin başkenti haline gelmeyecektir. "Pazar-odaklı İslam," der Tuğal, "kentte kendisini ılımlı olarak gösterir, Ramazan ayını kamusal şenliklere, şaşaalı iftar çadırlarına dönüştürür." Artık 1994 yerel seçimleri öncesi RP'den aday Recep Tayyip Erdoğan'ın Nuriye Akman'a verdiği röportajda Akman'ın "İstanbul'u yeniden mi fethedeceksiniz?" sorusuna cevabındaki "ikinci fetih" teması geri planda kalmıştır. Erdoğan 1993'te şöyle diyordu: "Fetih, savaş çağrışımı yapıyor. Oysa Fetih'in kelime anlamı 'açmak'. Karanlığı aydınlığa açmak. Bu anlamda ikinci fetih diyebiliriz. İstanbul bir çözümsüzlükler yumağı, zulmün kara bulutlar halinde üzerine çöktüğü bir kent oldu. Biz bu yumağı bir kutlu anahtarla açacağız" (Akman 1993). Refah Partisi'nin 1990'lı yıllardaki İstanbul söylemini çözümleyen Tanıl Bora'nın o dönemde ortaya koyduğu "İstanbul'un modern kozmopolit çehresine karşı yürütülen bu kültürel cihad eğiliminin, Refah Parti-

si'nin İstanbul sermayesini temsil eden seçkinleriyle barışık durma ve İslami burjuvaziyi global şehir imkânlarından faydalandırma arayışı nedeniyle törpüleneceği" tezi 28 Şubat deneyiminden sonraki dönemde tamamen doğrulanmıştır (1995: 48). "Muhafazakâr Demokrat" iddiasındaki siyasi çizgi iktidardaki ilk iki dönemini İstanbul'un küresel pazarlanması, rant ekonomisinin çalıştırılması gibi ekonomik konuları odağına alarak geçirmiştir. Refah Partisi'nin ilk başlarda üzerinde oturduğu modernlikle gelenek, Batı ile Doğu, küresel şehir ile kültürel kimlik arasındaki gerilim hatları Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005'te İspanya Başbakanı Zapatero ile birlikte başlattığı ve ardından BM tarafından da benimsenen "Medeniyetler İttifakı" yaklaşımının işaret ettiği orta yolu bulma, kutuplaşmayla başa çıkma stratejisiyle aşılmaya çalışılmıştır. Tanıl Bora, Refah Partisi'nin bu kutuplaşmaları dengeleme arayışı için 1995 yılında çok önemli bir tespit yapar: "[RP için] 'alternatif' bir ideolojik anlam yüklenerek global şehir projesinin pekâlâ benimsenebilir olduğu sonucuna varabiliriz. Alternatif anlam, esas itibarıyla global şehrin İslami ve/veya yeni-Osmanlı bir bölgesel hegemonyanın simgesi, hatta o hegemonyanın kurulmasının önemli bir aracı olarak tasarlanmasıdır" (51). AKP'nin 2011'den sonra üçüncü iktidar dönemine girerken Türkiye'nin dış politikasına halihazırda girmiş olan yeni-Osmanlıcılık kavramının İstanbul'un kentsel tasarımı, restorasyon ve yenileme projeleri, mimari üslup gibi konularda telaffuz edilmeye başladığını görüyoruz. 2013'e gelindiğinde küresel İstanbul yorumuna AKP'nin Topçu Kışlası ısrarıyla getirdiği kültürel boyut Tanıl Bora'nın 1995 yılında yaptığı tespiti doğruluyor. Küresel şehir İstanbul'un bir kültürel kimlik sahnesi olarak görülebileceğini telaffuz edebilmesi için belli ki AKP iktidarının kendisini muktedir ve emin hissetmesi gerekmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen muhafazakâr sanatla ilgili çıkışlarıyla bilinen, Kültür ve Turizm Bakanlığı müsteşarlığı günlerinden bu yana hükümetin kültür politikası konusunda yeni argümanlar geliştiren ve tartışan önemli aktörlerden biri. 2013'te *Türkiye* gazetesinde yayımlanan bir röportajda, İsen'e "Muhafazakâr kesimin nasıl bir demokrasi anlayışı varsa muhafazakâr estetik ve muhafazakâr sanat normlarını ve yapısını oluşturmak gibi bir yükümlülük içindeyiz" ifadesi hatırlatılarak bu ifadeyi açması istenir. İsen şu karşılığı verir:

> Şimdi açık söylemek gerekirse bu iktidarı da oluşturan uzun yürüyüşün temel aktörlerinin Türkiye'ye yönelik değişiklik taleplerinin içinde önceliği herhalde sadece ekonomik değişiklik almıyordu. Ama son on yılda ortaya çıkan gelişmelere dönüp baktığımız zaman Türkiye aslında asıl ekonomik manada ciddi olarak dönüştü. Oysa beklenirdi ki kültürel manada da, medeniyet manasında da yapısal sayılabilecek birtakım değişiklikler olsun. Gerçekten dö-

nüp baktığımız zaman ekonomide, hukuk düzeninde, siyasal yapıda, alt yapıyla ilgili işlemlerde devrim niteliğinde değişikler oldu ve bu değişikler tümüyle Türkiye'nin önünü açtı. Türkiye'yi rahatlattı. Türkiye'yi daha ileriye taşıdı. Ama bütün bu çerçevede mesela Milli Eğitim Bakanlığı çok güzel okullar yaptı. Belediyeler çok güzel kültür merkezleri yaptılar. Bunların çok önemli olduğuna inanıyorum. Bunların aynı oranda ve aynı başarıyla içlerinin doldurulmadığı malumdur. (Koyuncu 2013)

İsen, ekonomik olarak gücünü ispatlayan iktidarların bir vakit sonra kültüre de el attıklarına işaret eder. AKP iktidarının da "onuncu yıldan sonra artık kültürel meselelerde de birtakım oluşumlara ciddi katkıda bulunacak, bu coğrafyanın ihtiyaç duyduğu sanat yapılanmalarının gelişmesine imkân hazırlayacak bir yapılanma içerisinde olacağını düşünüyorum. Bundan kaçamaz da artık. Dört yıl önce beş yıl önce bu meseleleri konuşamıyorduk, bugün ise konuşuyoruz," der (*a.g.y.*). İşte AKP iktidarını Topçu Kışlası inşası ısrarına yönelten etmenlerden biri tam da budur: Memlekette çok zengin bir kültür-sanat hayatı olmasına rağmen, örneğin İstanbul Bienali dünyanın en beğenilen ve gezilen bienallerinden biri olmayı başarmışken, bu gelişmeler "bu coğrafyanın ihtiyaç duyduğu sanat yapılanmaları" olarak görülmemektedir. Türkiye'nin kültür-sanat kalbi İstanbul'un, küresel manada da çekici kültürel profili İsen'i ve onun fikirlerini benimseyenleri tatmin etmemektedir. Benzer şekilde İskender Pala da bir yazısında, muhafazakâr sanat "ekonomik gelişmişliği 16. sırada ama insani gelişmişliği 92. sırada olan bir milletin, yapısal değişikliğini tamamlayabileceği ve özgürce kendini ifade edebileceği bir estetik alandır. Irmağın tabii seyrini bulmasına engel olanlara ve yapay surette değiştirmek isteyenlere ürettikleriyle karşı çıkar," der (2012). İstanbul işte bu arzusu duyulan muhafazakâr estetik alanın gösteri sahası olarak öne çıkarılmak istenecektir.

AKP düşünürlerinin muhafazakâr sanat ihtiyacını dile getirmeleri iktidarın artık İstanbul'un yeniden kurulması meselesine sadece ekonomik değil kültürel bir pencereden de bakmaya başladıklarına işaret etmektedir. İstanbul'da bu kültürel "açılım" henüz oturmuş bir simgesel dil bulabilmiş değil. Hükümetin İstanbul'un modernleşme simgesi AKM ile ilgili söylem değişikliğine baktığımızda mimari üslup hakkındaki düşüncede bir muğlaklık görüyoruz. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hakkında Kanun'un Bakanlar Kurulu'nda tartışıldığı ilk oturumda Atatürk Kültür Merkezi'nin yıkılarak yenilenmesi teklifi kanun maddesi olarak eklenmişti. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç'un deyişiyle AKM yıkılıp yeniden daha büyük, daha çağdaş imkânlar çerçevesinde faaliyet gösterebilecek bir kültür ve kongre merkezi olarak inşa edilecekti; Kadir Topbaş'ın ifadesiyle, "simgesel nitelikli, çok güzel, gurur duyacağımız" bir kültür ve kongre merkezi olacaktı. Eğer kanun maddesi AKM Girişim Grubu'nun çabalarıyla ta-

sarıdan çıkarılmasaydı parası merkezi hükümet tarafından sağlanmış bir proje olarak AKM yıkılıp 2010'a yeni bir bina olarak yetiştirilecekti (Aksoy 2009: 30). AKM bildiğimiz gibi yıkılmadı, yıkılamadı, çürümeye terk edildi. Haziran 2013 başında Gezi Parkı protestoları sırasında Başbakan Topçu Kışlası'nı her şeye rağmen yapmakta kararlı olduğunu ilan ederken cümle arasında AKM'yi de yıkarak "Barok mimariyle bütünlük arz edecek şekilde buraya dev bir opera binası yapalım" demişti (*Vatan* 2013). Çağdaş ve güzel mimariden barok mimariye savrulurken, sabit kalan yegâne unsur yeni binanın mutlaka büyük (hatta "dev") olması gerekliliğiydi.

Mimari dille ilgili bir taraftan böyle bir muğlaklık varken öbür taraftan İstanbul'da özellikle tarihi yarımadada yapılan restorasyon ve "yenileme" çalışmalarında Mimarlar Odası İstanbul Şubesi tarafından "Osmanlı canlandırması" şeklinde tariflenen bir uygulama 2000'li yılların ortalarından beri revaçta. Mimarlar Odası İstanbul Şubesi "tarihi yarımadayı çağdaş ve bilimsel bir yaklaşımla korumaya" çağıran bildirgeyi bu nedenle yazmıştır. Bildirgede, kentsel yenileme projelerinin "İstanbul'un sivil mimarlık mirasını barındıran Süleymaniye'yi, bir sahne dekoru anlayışıyla ve Osmanlı canlandırması adı altında rant süreçlerine açan ... 'birer kültürel cinayet'" olduğu belirtilir (Mimarlar Odası 2007). Yıldız Sey'in Tarihi Kültürel Mirasın Korunması başlıklı bir panel için yazdığı raporda belirttiği gibi, "Ancak turistin beğeni ve beklentisinin, yapıların tarihi belge değerinden önplanda tutulduğu 'dekor nitelikli koruma' çalışmaları, 'özgünlüğü' diğer bir deyişle 'tarihi' korumayı hedefleyen temel ilkeyi ortadan kaldırmaktadır" (2003). Tarihi yarımadada başlayan bu "Osmanlı canlandırması" modası Pera-Beyoğlu'na da gelir ve Demirören'in AVM'si mevcut tarihi binanın yıkılarak cephenin eskisine benzetilip iç kısmının tamamen modernleştirilerek tarihin taklit edildiği "örnek" binalardan birisi olur. Jale Özgentürk "tarih ranta dekor olacak" diye nitelendirir bu durumu (2011). Ömer Kanıpak, Demirören AVM'yi "toplumsal değişimin mimariye yansımış anıtı" diye niteler (2011a).

Dış politikada sıklıkla kullanılan yeni-Osmanlıcılık kavramı bir müddet sonra Osmanlı canlandırması stilinin adı olarak kullanılmaya başlayacaktır. Yeni inşa edilen siteler, mahalleler, rezidanslar, Osmanlı sultanlarının isimlerini alacak, mimari stillerinde Türk-İslam sentezi yorumuyla Osmanlı'ya gönderme yapmayı benimseyeceklerdir. Bu Osmanlıcılık furyası Taksim'in göbeğinde bugün Gezi Parkı'nın olduğu yerde 19. yüzyılda inşa edilip 1940 yılında yıkılarak kaldırılmış olan Topçu Kışlası'nın Büyükşehir Belediyesi tarafından yeniden ayağa kaldırılmak istenmesiyle iktidar ölçeğine taşınır. Yeni-Osmanlıcılık AKP'nin kentsel alana müdahalesinde kullanacağı kültürel dil olacaktır. Taksim'in kimliğinin önemli bir parçası olan Gezi Parkı'nın yerine

yıkılıp gitmiş olan Topçu Kışlası binalarının yeniden inşa edilmesi önerisi işte tam da muhafazakârlığın kültürel ve sanatsal dilinin ne olduğu sorusunun ortaya çıktığı döneme denk gelir. Kent, şimdiye kadar kentsel dönüşüm projelerinin ürettiği yabancılaştırıcı, soyut bir evrensellikten dem vuran mekânsal düzenlemeler yerine "bizden olanın" kurgulanarak tasarım diline yansıdığı, muhafazakâr kültürün muhteviyatının cisim bulacağı bir sahnedir artık. Bu sahnenin merkezinde yer alan Taksim'in göbeği, taşıdığı sembolik anlam itibariyle de bir o kadar önemlidir muhafazakâr kültür gösterisi için. Edhem Eldem'in dediği gibi Topçu Kışlası yeniden inşa projesinde "Türk milliyetçiliğinin Cumhuriyeti Osmanlı kültürüyle bağdaştırmayı amaçlayan bir Osmanlıcı kurgusuyla karşı karşıyayız." Taksim, Kanıpak'ın da belirttiği gibi, "fethedilmesi gereken bir plato, potansiyel bir iktidar vitrini olarak bellenmiştir" (2012). AKM'yi yıkıp yeniden yapamayan AKP, seçim vaadi olan bu projelerle kentin en önemli meydanını altüst ederek hem coğrafyaya meydan okuyacak, hem de ortadan kalkmış tarihi bir yapıyı dirilterek, iktidarın şanını vitrinde parlatacaktı (*a.g.y.*). Burada ilginç olan, Topçu Kışlası binasının içinde ne olacağının önem taşımamasıdır: Öneriler AVM ile başlayıp, otel, rezidansla ilerleyip sonunda şehir müzesi şeklinde çeşitlenmişti. Önemli olan Topçu Kışlası'nın yeni yaratılmakta olan devasa Taksim yaya alanı için tanımlayıcı, ana referans kaynağı olarak göreceği sembolik işlevdi. Kültürel seçkincilik burada devreye girmektedir; tüm ihtişamıyla bu Osmanlı mimarisi, tek anlam, üstün estetik iddialarıyla kentliler üzerinde sembolik bir tahakküm kurmak ister. Bu anlamda Topçu Kışlası İslamcılığın modernist yüzüdür.

Burada altını çizmemiz gereken husus, Topçu Kışlası projesinin nasıl bizzat başbakan tarafından yönetiliyor ve dayatılıyor olduğudur. Bu durumda yerel idarenin sürecin yönetimindeki rolü marjinalleşti. Topçu Kışlası projesinde İBB Başkanı'na düşen, yukarıdan geleni desteklemek halini aldı. Taksim Kışlası'nın önemli bir tarihi eser olduğunun altını çizen Başkan Topbaş, şöyle demişti: "Bu eserin yerine konulmasının takdir edilmesi lazım. Yerine konuluyorsa, doğru bir şey yapılıyor, demek lazım" (İBB 2012). Yukarıda İstanbul'un rant ekonomisinin nasıl merkezi hükümet tarafından tepeden inmeci bir şekilde ve birçok durumda yerel yönetimlerin haberi bile olmadan idare edildiğini anlatmıştım. Girişimci veya düzenleyici devlet yönetimi modellerine ek olarak otoriterleşme eğilimi de neoliberal politikalar üzerine çalışanların altını çizdikleri bir gelişme. Kentsel dönüşüm bazı ülkelerde yeni otoriter yönetim biçimlerini tetikleyebiliyor (Eraydın 2013: 5). TOKİ gibi merkezi idarelerin yerel yönetimlerin ve kurumların görev ve sorumluluğu olan plan yapmak gibi, koruma amaçlı imar planlarını onaylamak gibi iş tanımlarını "baypas" ederek kendi yönetimine

çekmesi, Avrupa'daki büyük ölçekli kentsel yenileme projeleri örneğinde görülebildiği gibi "olağanüstü" düzenleme ve önlemleri gerektirmektedir (Swyngedouw ve diğ. 2002). "Olağanüstülük" durumu mevcut yasaların, düzenlemelerin ve yine yasalarla korunan itiraz hakkının askıya alınması anlamına geldiğinden otoriter yönetim modelinin işaretçisidir. Türkiye'de girişimci/küreselleşmeci ve otoriter devlet yönetimi modelini birlikte görüyoruz. TOKİ hazine arazilerini altyapılı hale getirip gayrimenkul haline dönüştürdükten sonra satışını yapmak, hasılat paylaşımı ile proje geliştirmek gibi türlü çeşit girişimcilik örnekleri sergiler. Benzer şekilde, yerel yönetimler de, yeni kentsel yenileme ve dönüşüm yasalarının verdiği güçle artık çok daha fazla girişimci olabilmektedirler. Beyoğlu Belediyesi'nin Tarlabaşı bölgesindeki "yenileme" projesi bu girişimciliğe çok iyi bir örnek teşkil eder. Bunun yanı sıra, bu neoliberal yasalar ve düzenlemeler girişimci adımların mutlaka sonuç vermesi amacıyla devlet yönetimlerine, İclal Dinçer'in belirttiği gibi "tek taraflı güç kullanım yetkisi vermektedir" (2009: 8). Neoliberal politikalarla pazar işleyişini rahatlatmaya çalışmak yetmemekte, devlet yasal düzenlemeler ve bizzat yürütücü olarak devreye girmekte, aktif rol oynayarak piyasa işleyişini garantiye almak istemektedir (Eraydın ve Taşan-Kök 2013). Bahsettiğim bu otoriter eğilimin sosyal alandaki ilk büyük yıkıcı sonucu Sulukule'de yaşanmıştı. Tuna Kuyucu ve Özlem Ünsal'ın yazdıkları gibi, kentsel dönüşüm projeleri, tamamen özel sektör eliyle yürütüldüğü ve kamu idareleri tarafından geliştirilip takip edilmesi gereken adil, eşitlikçi ve güçsüzü ve yoksulu korumaya yönelik düzenlemelerden yoksun olduğu için İstanbul'da geniş kapsamlı soylulaştırmaya ve sosyo-kültürel dokuda radikal yer değiştirmelerin yol açtığı dönüşümlere neden olacaktır (2010).

Ancak kültürel alanda Topçu Kışlası projesi için gösterilen otoriter tutum Gezi Parkı direnişiyle ters tepti. Bu zamana kadar tarihi miras alanlarında, İstanbulluların değer verdiği ve hafızalarına yer etmiş Emek Sineması gibi müşterek alanlarda yapılan "kentsel yenileme" projeleri kentlilerin tepkisini çekmiş, birçok sokak gösterisinin konusu olmuştu. Benzer bir şekilde Sulukule, Balat ve Tarlabaşı'ndaki projelere ilişkin tepkiler de önemli bir kentsel muhalefeti ortaya çıkarmıştı. Ancak bu muhalif hareket ne yatırımcıların icraatlarını ne de politikacıların cüretkârlığı ile eleştirilere kapalılığını değiştirebilmişti. Öyle ki, Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir, projesini savunurken "Sulukule'de beni insan hakları adına asacaklarsa, assınlar" şeklinde demeç verebilmişti (Özkan 2010). Akabinde Emek Sineması bu şekilde yıkılmış, Tarlabaşı'nda dönüşüme de başlanmıştı.

Ankara'nın, Gezi Parkı yerine Topçu Kışlası'nı inşa etme ısrarı, daha önceki örneklerde de gördüğümüz gibi hükümetin tüm yetkileri donanarak neoliberal mekânsal dönüşümü yürürlüğe sokma kararlılığının bir tekrarıydı, bu anlamda ortada yeni bir şey yoktu. Yeni olan, tepkilere karşı güç kullanımındaki şiddetin aşırı dozuydu. Ayla Eraydın ve Tuna Taşan-Kök, Türkiye'de günümüz kentsel hareketlerine devletin verdiği yanıtı inceleyen yazılarında "bugünkü idarenin devleti her türlü sosyal hareketten ve aktivizmden korumak istediğini, bunu da ya popülist politikalara sığınarak ya da gösterileri dağıtmak için güç kullanarak sağladığını," belirtiyorlar (2013: 13-14). Gezi Parkı gösterilerinde Topçu Kışlası ısrarına gösterilen tepkide ve şiddet kullanımına karşı artan dirençte, söz konusu olan projenin doğrudan kamusal alanların kimliğinin düzenlenmesi gibi sembolik önem taşıyan bir kültürel mühendislik girişimi olmasının rolünün altını çizmek istiyorum. Gezi Parkı yerine Topçu Kışlası inşa etme projesi, hükümetin otoriterleşen neoliberal yönetim modelini tüm çıplaklığı ile ortaya çıkarmış, görünür hale getirmişti.

İstanbul'un küreselleşmesi ve rant ekonomisinin büyümesini hedefleyen yeniden yapılanma ve kentsel dönüşüm kentin küreselleşen seçkinlerinin ve sayıları artan mülk sahiplerinin beklentileriyle örtüştükçe sorun çıkmıyor. Kentli nüfusun hatırı sayılır bir bölümü, doğrudan kentin değişen ekonomisi içinde ve artan ranttan yarar sağlıyor. İstanbul bugün mutenalaşmış/soylulaşmış alanlar yığınıdır ve kültürel muhayyile gitgide daha fazla mutenalaştırma projesi tarafından şekillendirilmektedir. Kentliler bu mutenalaştırmaya şimdiye kadar fazla ses çıkarmadılar. Çok yakın bir zamana kadar İstanbul'un denetlenen ve düzen içindeki kamusal alanları ve yerleşim bölgeleriyle, "temizlenmiş" mirasıyla, küreselleşmiş ve mutenalaştırılmış bir kent olmasına dair genellenebilir bir istek vardı. Ancak iktidar kentin kamusal kültürünün ve müşterek kullanım mekânlarının alacağı şekil ve muhteva konusundaki seçimlerini dikte ettirmeye başlayınca bu kültürel müdahale neoliberal dönüşümün izleyicisi ya da destekleyicisi konumundaki kentlileri rahatsız etti. Topçu Kışlası projesi bu bakımdan, geçtiğimiz günlerde *New York Times* gazetesinin dediği gibi Tayyip Erdoğan'ın aşil topuğu haline gelebilir. Zira Gezi Parkı direniş hareketi, günümüzün mekânsal politikalarının artık çoğulluğun müzakeresinden geçmeden kolay kolay sürdürülemeyeceğini gösterdi. Müşterek alanlarımızı ve müşterek geleceğimizi ilgilendiren konularda neoliberal politikaların taraflar olarak devlet ve pazar mekanizması dışında aktör tanımamasını eleştiren Gezi Parkı direnişçileri, insan ve insan-olmayan şeylerin farklı haklarıyla birlikte bu denklemin bir parça-

sı olduğunu söylemeye çalışıyordu.

Kentliler, çok basit bir talebi dillendiriyorlar: "Bize değer verilmesini istiyoruz." Bu toplumsal talep, Gezi Parkı direnişinde de gördüğümüz gibi İstanbul'u kasıp kavuran dönüşüm fırtınasını farklı yönleriyle yaşayan toplumsal aktörleri ve tüm kentlileri bir araya getirmişti. Bu bir araya gelme eyleminin, küreselleşen İstanbul'da aslında ne kadar zor ve bir o kadar da önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü İstanbul'da küreselleşme, her türden insanın bir arada yaşamasına olanak tanıyan, dezavantajlı, marjinal ve kente yeni gelen göçmen topluluklarının hayatta kalmasını ve kendilerine yer açabilmelerini sağlayan "düzensizlik" ve "enformellik" haline son veriyor. Kapalı siteleri, rezidansları, alışveriş merkezleri ve otellerine karşılık çeperlerde gelişen işçi sınıfı bölgeleri ile parça parça ayrılmış bir takımada haline gelen İstanbul gerçek bir kent olmaktan çıkıyor, apayrı bölgelerin ve yapıların oluşturduğu muazzam bir yığından ibaret hale geliyor. Bu "yığınlaşmaya" rağmen kentsel muhalefet hareketinin cisimleşip büyük bir kamuoyunu harekete geçirebilmiş olması başlıkta bahsettiğim "yumuşak karın"la da ilintili olmalı.

Bu yazının başında sorduğum soruya dönecek olursam, AKP iktidarının ekonomik büyüme, İstanbul'u küreselleştirme ve küresel akışkanlıktan faydalanma gibi hedeflerinin ötesinde alkollü içecekler yasağı gibi kültür politikalarında cisim bulan "muhafazakâr" değerleri toplumla "buluşturma" hedefi kent ölçeğine geldiğimizde nasıl bir şekle bürünüyor? İstanbul muhafazakâr iktidarın kendisini göstermesi için çekici bir sahne, ne var ki bu sahneyi kullanmak demek kentin kamusal kültürüne müdahale etmek, şekillendirmeye çalışmak demek. Yazıda anlatmaya çalıştığım gibi bu müdahale küresel tüketim-odaklı modern kent değerlerinin tekrar anlamına geldiğinde fazla sorun çıkmıyor; insanlar "köhnemiş" Beyoğlu'nun mutenalaşmasına ses çıkarmayabiliyorlar, Emirgan gibi kendi halindeki yeşil alanların aşırı düzenlemeci tasarımla ehlileştirilmesine de. Ancak yeni-Osmanlıcılık akımında gördüğümüz gibi, kentin müşterek kullanılan kamusal alanlarında iktidarın güç kullanarak belirli bir değeri empoze etmeye çalışması, işte bu geri tepiyor. Kentin kamusal kültürüne müdahalenin yumuşak karnı tam da bu.

Neoliberal kentleşmenin İstanbul bağlamında yol açtığı bir hassas konu daha var. Bu aslında tarihi mirasının zenginliği ve göçlerle meydana gelmiş çokkatmanlı sosyal ve kültürel dokusuyla övünen bütün dünya kentlerinin ortak konusu olabilir. Çok basitçe bu aslında muhafazakâr kimliğin her defasında hakkında besteler yaptığı İstanbul'un, İstanbul'u bu sevilen kent yapan özelliklerin neoliberal kentleşmeyle bir bir ortadan yok olması. E. Uçak Erdoğan, iktidarın "çılgın" projeleriyle ilgili bir yazısında "Dillerinden düşürmedikleri İstanbul'la ilgi-

li duruşlarının 'korumak, hafıza' gibi kavramlardan çok 'kopya, çoğaltmak, yaparken yıkmak' gibi kavramlara tekabül ettiğini görmeleri ve mümkünse İstanbul'a karşı gerçek anlamda muhafazakâr olmaları gerekiyor," demişti (2012). Neoliberal politikalarla dizginleri serbest bırakılmış ve artık küresel ölçekte çalışan pazar mekanizması bu tür nostaljilere takılmıyor, eziyor geçiyor.

Swyngedouw'un "olağanüstü hal" kavramında uç veren otoriterliğin, Lovering ve Türkmen'in de dediği gibi (2011), İstanbul bağlamında neoliberalizmin ayırt edici unsurunun ta kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Ben bu yazıda söz konusu otoriterliğin sebebini ele almadım. Lovering ve Türkmen, mesela, sebep olarak Osmanlı'dan miras alınan otoriter devlet yönetimi kültürünü gösteriyorlar. İstanbul'un neoliberalizm ile imtihanında Topçu Kışlası olayı neoliberalizmin otoriter kisvesini görünür kıldı. Topçu Kışlası projesinin iktidarın bir kültür politikası ürünü olduğunu göz önüne alacak olursak, kültür konusunun yumuşak karın olduğunu tekrarlayabiliriz. Nitekim, hükümetin devlet tiyatrolarını kapatan yasa tasarısının da büyük ve etkili bir muhalefet ile karşılaşması (ve neticesinde geri adım atılması) Türkiye'de kültürel kamplaşmanın önemini gösterdi. ABD'de 1990'lı yıllarda muhafazakâr ve liberal değerlerin karşı karşıya gelişine Kültür Savaşları denmişti ve bu gerilim ülkenin iç politikasını şekillendiren unsurlardan birisi olarak görülmekteydi. İstanbul'da da, kültür alanında kamplaşmanın keskinleşmesi belki otoriterliği besleyen ve aynı zamanda iktidarı zayıflatan faktörlerden birisi olarak görülebilir.

2

İstanbul Dönüşüm Coğrafyası[1]

Murat Cemal Yalçıntan
Çare Olgun Çalışkan
Kumru Çılgın
Uğur Dündar

Küreselleşme süreçlerinden kaynaklanan büyük dönüşümler tartışılırken çokça atıf yapılan Karl Polanyi (1944) neredeyse üzerinden bir yüzyıl geçmiş bir dönüşüm sürecinin, Endüstri Devrimi sonrası yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin toplumları nasıl etkilediğine ve serbest piyasanın iştahının toplumla arasında nasıl bir gerilim oluşturduğuna işaret eder. Yine küreselleşme süreçlerine referansla hatırlanan Daniel Bell (1973) ise Endüstri Devrimi'nin sona erdiğini, yeni bir ekonomiyle karşı karşıya olduğumuzu ve buna paralel olarak toplumsal yapıda ve ideolojik bağlamda büyük dönüşümlerin kaçınılmaz olduğunu çok erken bir dönemde ileri sürer. Gerçekten de dünya ekonomisi, Bell'in işaret ettiği gibi, 1973'teki dünya petrol krizinden bugüne, önce krizin etkisiyle, sonra teknolojinin desteğiyle dönüşümden öte neredeyse tamamen yeniden yapılanmış, neoliberal iktisat dünya üzerinde hâkimiyetini kurup sistemleşmiş ve zamanla da bir ideoloji haline gelmiştir. Fordist sistemi, dolayısıyla Keynezyen ekonomiyi çökerten 1973 krizi sonrasında (Murray 1990) artı değeri yeniden üretime aktarma konusunda çekingenleşen sermayenin kısa sürede spekülatif kazançlar getirebilecek kentsel yatırımlara yönelimi giderek artmış (Harvey 2004) ve Polanyi'nin açıkladığı büyük dönüşümün bir benzeri yeniden yaşanmaya başlamıştır.

Neoliberalizmin kâbeleri, sermayenin aşırı birikimi yönelttiği küresel kentlerdir denebilir. Onlardan biri sayılmak ve yatırımları kendilerine çekmek adına kentler arasında amansız bir yarış başlamıştır (Sassen 1991, Lever 1993). Endüstriyel üretimden uzaklaşan girişimci kent yönetimleri arasındaki bu yarış, daha fazla yatırım çekmek için deregülasyonu öncelikli enstrüman haline getirmiş, vatandaşa hizmet için toplanan kamu kaynakları da kentleri yatırımcıya daha cazip kılmak için seferber edilmiştir (Harvey 1989, Jessop 1997, Borja 1999, Gordon 1999). Kapitalizmin geldiği neoliberal aşamada mekân yeniden üretiliyor. İstanbul da, 1980 darbesinden sonra tanıştığımız politi-

1 Bu yazı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (MSGSÜ-BAP) kapsamında hazırlanıp 2010 yılında tamamlanmış olan 200917 no'lu, "İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Haritası ve Gecekondu Mahallelerinde Geliştirilen Kentsel Dönüşüm Projeleri" başlıklı proje, 2011 yılında başlamış ve halen sürmekte olan "Sarıyer Gecekondu Mahalleleri Örneğinde Kentsel Dönüşüm Süreçleri ve Bu Süreçlerin Sosyo-Ekonomik ve Fiziki Etkileri" başlıklı 110K404 no'lu TÜBİTAK projesi ve Bir Umut Derneği - Dayanışmacı Atölye bünyesinde yapılmış gönüllü çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili çalışmalarda emeği geçen bütün arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

kalar üzerinden bu süreci bizzat deneyimlemektedir. Ekonomisi tam da neoliberal ideolojinin istediği şekilde yeniden yapılandırılmakta olan, sanayinin kent dışına taşındığı ve yaratıcı endüstrilerin, üretici hizmetlerin, finans ve gayrimenkul sektörlerinin güçlendirildiği İstanbul'da mekânın yeniden üretimi, deregülasyonlarla itibarsızlaştırılan uzun dönemli, bütüncül ve kapsamlı planlama yerine büyük ölçüde kısa dönemde yatırımları gerçekleştirmeye odaklanmış, parçacı kamu ve özel sektör yatırımlarını da içeren "dönüşüm süreçleri"[2] üzerinden gerçekleşmektedir. 1980'lerin ortalarında başlayan ve 1990'lar boyunca devam eden kamu ve özel sektör yatırımları bugün itibariyle devasa boyutlara ulaştı. 2000'li yıllara, bu tetikleyici (ya da öncü) yatırımların desteği ve 1999 depreminin meşrulaştırıcı gücüyle meşrulaşan "kentsel dönüşüm" damgasını vurdu. 2002'den bu yana süren AKP iktidarı boyunca kentsel dönüşümün önünü açıcı nitelikteki yasal düzenlemelerin sıklığı, sermaye birikimini yatırım yapmak üzere ülkeye çekme amaçlı deregülasyonun da boyutlarını gösteriyor.[3]

İstanbul'da bir yandan nüfusun artmaya devam etmesiyle boş araziler giderek azalıyor ve arz eksiği nedeniyle arazi değerleri yükseliyor. Diğer yandan yeni ekonomi gereği, değişim değerini karşılayacak şekilde yeniden işlevlendirilmesi/değerlendirilmesi gereken alanlar gündeme geliyor,[4] bu alanlar için geliştirilen projelerle işlev ve kullanıcılar tamamen değişirken, ciddi değer artışları gözleniyor. İstanbul'da kentsel arazi mülkiyetine bağlı kazançlar, ticaret ve reel üretim gibi servet biriktirme araçlarından daha cazip hale gelirken, bu da zaten kısıtlı bir meta olan kentsel araziyi her zamankinden daha spekülatif hale getiriyor. Bu ani değer artışlarının, kent yoksullarının (ve hatta orta sınıfların) barınma maliyetlerini azaltmak üzere kent dışına kaymasına neden olması beklenir. Kent dışında "doğaya yakın" yaşamayı tercih eden zenginlerle birlikte düşünüldüğünde, özellikle kenti doğal eşiklerini zorlayarak kuzey kesimlerde büyümeye zorlayan ulaşım altyapısına yönelik büyük yatırımları (3. Köprü ve 3. Havaalanı gibi) takip edecek şekilde, İstanbul'da kentin çevresindeki doğal alanların bu kesimlere yönelik konut alanları olarak hazırlanması, dolayısıyla doğal ve tarımsal arazilerin yapılı çevreye dönüşmesi süreçleri de anlaşılır hale gelmektedir.

Sermayenin kentsel arazilere yönelik yatırım tercihi devlet tarafından da deregülasyonlar ve büyük kamu yatırımları üzerinden teşvik edilince, ortaya çok yaygın bir dönüşüm haritası çıkıyor. İstanbul, sermaye için birikim, devlet için ekonomik büyüme amacıyla yeniden üretiliyor. Bu çerçevede, kentsel dönüşüm süreçlerini yürüten büyüme koalisyonları,[5] ekolojik, ekonomik, toplumsal, hukuki bağlamda karşılaştıkları bütün dirençlerin üzerine basarak ilerlemekte, büyük bir motivasyonla mekânın yeniden üretim sürecini doğal alanları da kap-

2 Bu yazıdaki kullanımıyla "dönüşüm", bir yandan piyasa dinamikleri üzerinden ya da kamu eliyle, planlı/projeli ya da kendiliğinden tüm dönüşüm süreçlerini kapsarken, diğer yandan da meselenin fiziki boyutunun yanı sıra ekolojik, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal boyutlarına atıfta bulunmaktadır.
Kastımız bu çok aktörlü ve boyutlu süreçler toplamını anlatmak olduğundan, daha çok mahallelere yönelik plan ve projelerle yapılan yenileme uygulamaları için kullanılan kentsel dönüşüm kavramından kaçınacağız. Özel olarak "kentsel" vurgusu gerekmedikçe, bu yazıda "dönüşüm" kavramını kullanmakla yetineceğiz. Bu kullanım İngilizcede *transformation* ve *restructuring* kavramlarıyla karşılanabilir.

3 Bu çerçevede AKP hükümeti, TOKİ'den yabancılara mülk satışına, kentsel yenileme yasasından afet yasasına kadar birçok yasal düzenleme ve planlamayı kadük hale getirmek suretiyle ayrıcalıklı imar hakları sağlamaya yönelik çeşitli hamlelerle, talep yaratmak ve arzın önünü açmak üzere deregülasyonlara gitti.

4 Yeni ekonomi gereği boşalan ve değişim değerini karşılayacak şekilde yeniden işlevlendirilmesi/değerlendirilmesi öngörülen alanlar arasında öncelikle eski sanayi alanları gündeme gelmiş, daha sonra kentin merkezinde ve diğer değerli alanlarında yer alan yoksul mahalleleri yeniden işlevlendirmeden ziyade yenileme projeleriyle üst gelir gruplarına açılmıştır.

sayacak şekilde kent bütününe yaymaktadır. Dolayısıyla dönüşüm süreçlerinin mekânsal yayılımını ve bu yayılımın tetikleyicilerini değerlendirmek oldukça önemli hale geliyor.

Kentlerin yalnızca belirli bir mekândaki belirli bir fiziksel yapılaşma olarak algılanmaması gerektiğinin, tarihsel ve coğrafi açıdan özgül olan üretim ve yeniden üretimin getirdiği toplumsal ilişkilerin, kurumlarının, yönetim ve hukuk pratiklerinin, iletişim biçimleri ve medyanın, toplumsal hareketler ve benzer oluşumların etkileşimi aracılığıyla oluşan bir fiziki bütünlük olduğunun altı çizilmeli (Özbek 2001). Kente yapılan her müdahale, yaşama yapılmış bir müdahaledir. Bu önerme tersine de geçerlidir; yaşamı değiştirmek üzere yapılan her girişim, mekânı yeniden üreten ve anlamlandıran bir sürece yol açar. Bu bağlamda dönüşüm olgusu (her ne kadar genellikle parçacı projelerle ilerlese de bu projelerin toplamının kentlerin geleceği açısından bir öngörü oluşturması nedeniyle) sosyal, ekonomik, ekolojik ve mekânsal tüm değişimleri kapsayan bütüncül bir süreçler toplamı olarak ele alınmalıdır.[6]

1. Neoliberalizmin Kentleşmesi ve Kentsel Dönüşüm

Kentsel dönüşüm kavramı ilk olarak Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan kentleri yeniden inşa etme sürecinde geliştirilen müdahaleler için kullanılmıştı. Daha sonra sanayinin kentlerin (hatta zaman içerisinde ülkelerin) dışına çıkarılma süreci, kentlerin savaş sonrası hallerine benzer şekilde eski sanayi alanlarında tanımsız, boş, terk edilmiş, yıkılmış görüntülere neden olmuş ve kentsel dönüşüm, bu kez, bu alanların yeniden kente katılması adına kullanılan bir müdahale biçimi olarak sunulmuştu. 1990'larla birlikte ise içinde bulunulan koşulların oluşturduğu ihtiyaçları karşılamaktan ziyade sermaye birikiminin bir aracı, neoliberal bir kentleşme pratiği haline gelmişti. Özellikle kentin merkezi bölgelerinde kalan veya piyasa/tüketim değerini bulamayan semtlerde mekânın yeniden üretilmesi çerçevesinde gerçekleştirilen yenileme ve yeniden değerleme projeleri için kullanılan kentsel dönüşüm kavramı artık "neoliberal teorinin mekânsallaşmış tercümesi" (Rousseau 2008: 87), bir başka deyişle de "neoliberalizmin kentleşmesi" (Smith 2008) olarak tanımlanmaktadır.

1975 tarihli bir makalesinde Manuel Castells, Londra'dan Barselona'ya kadar çok sayıda şehirde, ciddi yatırımlarla ileri teknoloji kullanılarak inşaatlar yapıldığını ve büyük kârlar elde edildiğini belirtmekteydi. Sermayenin talepleriyle kentsel büyüme sürecinin henüz tam anlamıyla örtüşmediği bu yılları takip eden dönemde David Harvey çeşitli çalışmalarında (1989, 1996, 1997, 2004) kentlere yönelik yatırımlar üzerinden sermaye birikim süreçlerini detaylı olarak incelemiş

[6] Büyüme koalisyonları en basit şekilde devlet kurumları ile sermaye arasında proje/anlaşma hariç yürütülen ortaklıkları ifade etmek üzere kullanılmakta (Yalçıntan 2005, Yalçıntan ve Thornley 2007).

[6] Ataöv ve Osmay'ın tarifi, bu bağlama en uygun kentsel dönüşüm açıklaması olarak öne çıkıyor: "Kentsel parçaların fiziksel, sosyal ve ekonomik dönüşümünün gerçekleştiği tüm süreçler 'kentsel dönüşüm' olgusu olarak tanımlanır. Son yıllarda politik ve yasal araçlarla dönüşen kentsel alanlar yanında, son elli yıldır kendiliğinden dönüşen veya dışsal etmenlerle dönüştürülen ve toplumsal dönüşümleri tetikleyen süreçler de kentsel dönüşüm ölçeği kapsamında kabul edilmektedir" (2007: 57).

ve aşırı sermaye birikiminin kentsel yatırımlar üzerinden kentlerin büyümesini nasıl belirlediğini tartışmaya açmıştı. Dünyanın gelişmiş coğrafyalarında başlayan ve sermayenin kentsel arazi üzerinden birikimine işaret eden bu süreç, günümüzde gelişmekte olan ülkeler için bir yandan modernleşme rüyası, bir yandan da kalkınma koşulu olarak görülmektedir. Hemen her ülkede, piyasa/tüketim değerini bulamayan, eskiyen ya da işlevini kaybeden kent dokusuna yönelik çeşitli müdahaleler geliştiriliyor. Bu müdahaleler, genelde kentsel dönüşüm adı altında karşımıza çıkıyor.[7] Büyük kamu yatırımlarıyla birlikte gerçekleşen bu projelerin ortak amaçlarının, aşırı sermaye birikimini o kentsel bölgede yatırım yapmaya çekmek olduğu söylenebilir.

Neoliberal kentleşme literatürü büyük ölçüde küresel kentlere dair literatürle iç içe geçmiş durumda. Küreselleşme literatürüne kentleri eklemleyen araştırmacılardan birisi olan Saskia Sassen (1991, 1994) kentlerin yaşadığı sektörel ve mekânsal dönüşüm üzerinden küresel kent kimliği kazandıklarını vurguluyordu. Kentlerin küresel hiyerarşi içerisinde birbirlerine göre durumlarını resmeden ve dönüşüm yarışını tetikleyen çok sayıda çalışma da yürütülüyor.[8] Çok sayıda araştırmacı da ekonomik küreselleşme süreçlerinin kentlerdeki karanlık yüzünü ortaya koymakta ve eşitsizlik, yoksulluk ve işsizlik üreten bu süreçlerin yarattığı olumsuzlukları belgelemektedir.[9] İstanbul da bu tartışmalara dahil oldu. Örneğin Çağlar Keyder (1993) ulusal kalkınmacı anlayışın sona erdiğini savunarak küresel kentler arası yarışta yer almak istiyorsa İstanbul'un büyüme politikaları ile popülist politikalar arasında bir tercih yapma zamanının geldiğini tespit edip büyüme politikalarını işaret ederken, Fuat Ercan (1996) küresel kent hiyerarşisi içinde İstanbul'un konumuna ilişkin eleştirel bir okuma yapar.

Küresel kent hiyerarşisi literatürünün temelinde ulus-ötesi yatırımları çekmek için kentler arasında kızışan yarışma ve kent girişimciliği argümanları bulunmaktadır. Bu hiyerarşi içerisinde yer almak için temsil ettikleri insanlarla mesafe alan kent yönetimleri, kent merkezlerini mutenalaştırarak yaratıcı sınıfları, turistleri ve en önemlisi yatırımcıları kendilerine çekmek üzere amansız bir yarışa girdi (Bourdin 2005). İlhan Tekeli, İstanbul için erken uyarılar yapıyor ve 1980 sonrasında büyük sermayenin kentsel toprağa artan ilgisine dikkat çekerek, kent rantlarının bölüşülmesinde yeni bir aşamaya gelindiğini söylüyordu (1987, 1988). Mekânın yeniden üretimi ve üretilen mekânın rantının paylaşımı üzerindeki bu mücadele İstanbul örneğinde sıkça tartışma konusu yapılmış (Gülöksüz 2002, Yırtıcı 2005, Eraydın 2006) ve bu süreçle ortaya çıkan ayrışmalar istatistiklerle de ortaya konmuştu (Sönmez 1996).[10]

7 Sözlük anlamı itibariyle kentsel (yeniden) canlandırma (*urban regeneration*) anlamına gelen, ancak Türkçeye "kentsel dönüşüm" olarak yerleşen kavram, sermaye birikiminin bir aracı haline geldikten sonra kentsel yenileme, yeniden işlevlendirme, canlandırma, sağlıklılaştırma, iyileştirme gibi farklı müdahalelerin tamamını kapsar; ama bir yandan da bu müdahale biçimlerinin çoğunu, yıkıp yeniden yapmak kadar kârlı olmadıkları için seçenek olmaktan çıkarır şekilde kullanılmaya başlamıştır.

8 Küresel kent hiyerarşisine yönelik çalışmalara Global & World Cities Research Network (www.lboro.ac.uk/gawc/) üzerinden ulaşmak mümkün.

9 Örneğin King 1990, Gilbert 1992, Hamnett 1994, Martin ve Schumann 1997, Chossudovsky 1997, Kassab 1997, Gray 1998, Robinson 2002, Massey 2007.

10 Asu Aksoy'un bu kitaptaki yazısı da bu çerçevede değerlendirilebilir.

2. Büyüme Ekonomisi ve İnşaat Sektörü

Dönüşümün İstanbul'da özellikle 2002'den bu yana süren AKP iktidarı dönemindeki yayılmasıyla iktisat ve siyaset arasındaki ön ilişkileri kurduktan sonra, AKP'nin tercih ettiği ekonomi-politiğin merkezinde yer alan ve dönüşümün sürükleyicileri olduğunu düşündüğümüz büyüme ekonomisine yönelik tercihe ve inşaat sektörünün "lokomotif" kimliğine dair kısa bir değerlendirme yapmak uygun olacak.[11] Bu çerçevede David Harvey'in çeşitli eserlerinde derinlemesine incelediği ve yukarıda bahsi geçen aşırı birikim meselesi üzerinden düşünmek zihin açıcı olabilir. Özetle dünya ekonomisinde yaşanan değişimler aşırı birikim meselesini doğurmuş, yatırımların öncelikli hedeflerinden birisi kentsel topraklar haline gelmiş, bu durum da gayrimenkul ve inşaat sektörlerinin kurumsallaşarak büyümesi sonucunu getirmiştir. Bu tespitin, hem kentsel arazilere yönelik yatırımcı ilgisini hem de yatırımların inşaat ve gayrimenkule kaymasıyla büyüme ekonomisi içerisinde inşaat sektörünün giderek artan önemini açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz. Dahası yabancı yatırımcının küreselleşme ile giderek artan dolaşım serbestliğini de bu tespitlere eklediğinizde, bir kentteki inşaat ve gayrimenkul yatırımları ulusal sermayenin sınırlarından da kurtulmuş oluyor.

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar 1952 yılında 2,2 milyon dolarken, 2007'de 22,5 milyar dolara kadar çıkmış. Bunun yaklaşık 10 bin katlık bir artış olduğunu görüyoruz. Bu artış yarım yüzyıllık dönemde dünya ekonomisinin nasıl farklı bir yapıya büründüğüne ve sermayenin giderek ulus-ötesi hale geldiğine yönelik bir tespit olarak kabul edilebilir. Son döneme baktığımızda da durum farklı değil ve giderek artan bir ivme kazandığını söylemek mümkün. İnşaat sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların hacmi 2000'de 22 milyon dolarken, 2007'de 735 milyon dolara çıkıyor. Ama daha önemlisi hiç üretim sürecine değmeden 2011'de yaklaşık 2 milyar dolar ve 2012'de de 2,6 milyar dolar gayrimenkul yatırımı yapılmış. Bu rakamlar bize ülke ekonomisinin artık yalnızca ulusal sermayeyle işlemediğini ve küresel ekonominin gerektirdiği şekilde giderek artan oranda ulus-ötesi sermayenin varlığını, bunun da inşaat sektörüne ve gayrimenkul yatırımlarına yönelmiş olduğunu gösteriyor.

4 Nisan 2012'de *Akşam* gazetesi tarafından "Siyasette başarı için büyümek gerek" başlığıyla haberleştirilen ve iktisadi göstergelerin siyasetle ilişkilenmesini yansıtan nokta da bu yazı için önem taşıyor. Haberdeki grafik, Türkiye'nin büyüme oranlarının, AKP'nin seçimlerde aldığı oy oranlarıyla bire bir örtüştüğünü, Türkiye ekonomisi hızlı büyüdüğünde AKP oy oranının arttığını, kriz sonrası dönemde olduğu gibi ekonomide küçülme yaşandığında ise AKP oy oranının düştüğünü

11 Aslen meseleyi bir siyasal partinin tercihi olarak okumamak gerektiğini, kapitalizmin geldiği aşama itibariyle neoliberal iktisadi politikaların ve bu politikaların bir türevi olduğunu düşündüğümüz dönüşüm süreçlerinin dünya genelinde yaşandığını ve birkaç kol iktidar dışında herhangi bir dirençle karşılaşmadıklarını burada vurgulamak yerinde olur. Bir başka deyişle iddiamız odur ki iktidar, kendisini merkezde tanımlayan diğer partilerin herhangi birisinde olsaydı, dönüşüm görece az ya da çok, ama yine yaşanıyor olacaktı.

gösteriyor. 201 l'de yaklaşık yüzde 8'lik bir büyüme hızıyla dünya ikincisi olan Türkiye'yi, uygulamaya konan çok sayıdaki deregülasyonun da ardından, yabancı sermayenin gayrimenkul yatırımı için uygun bulması dikkate değer. Buna ilaveten AKP döneminde inşaatın istihdam payını en istikrarlı artıran sektör olduğunu unutmamalıyız. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2013 itibariyle çalışan nüfusun yüzde 7'sinden fazlası inşaat sektöründe istihdam edilmekte.[12] 2008-2009 kriz dönemi ve küresel bir duraklama dönemi kabul edilen 2012 yılı dışında Türkiye ekonomisinde inşaat sektörünün ciddi büyüme rakamlarına ulaştığı görülebiliyor.[13] Bu on yıllık dönemde Türkiye ekonomisinin genel olarak büyüdüğü ve inşaat sektörünün, yan sektörleriyle birlikte düşünüldüğünde, bu büyümede lokomotif kuvvetlerden birisi haline geldiği anlaşılıyor.[14]

Bu değerlendirmeler ışığında, bazı tespitler yapılabilir: Sermaye birikiminin öncelikli yöneliminin kentsel yatırımlar haline geldiği yönündeki kuramsal tespit Türkiye için doğrulandı. AKP iktidarı ekonomik büyümeden besleniyor ve büyümeyi sağlamanın en kolay ve ucuz yöntemi, aşırı sermaye birikimi için kent topraklarını planlar, projeler ve altyapı yatırımlarıyla hazır hale getirerek yatırımı olabildiğince kolay ve cazip kılmak. İstanbul'un dönüşüm coğrafyasının yaygınlığı da aslen neoliberal ideolojinin zorunlu bir siyasal tercih olarak sunduğu büyüme politikalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor. AKP iktidarı dönüşümü bu yolla destekliyor, hemen hiçbir konuda geri adım atmıyor, kentsel bir projeden kaynaklanan toplumsal bir patlamaya karşılık gelen Gezi sürecinde ve ertesinde bile yeni projeler açıklıyor, sık sık kendi oy tabanıyla karşı karşıya kaldığı yoksul mahallelerinde pervasızca dönüşüm lehine tercihlerde bulunuyor olmasının gerekçesi de ancak bu bağlamda açıklanabilir.

3. Kentsel Dönüşümün İstanbul'daki Tezahürleri

Hatice Kurtuluş ve Asuman Türkün (2005), İstanbul'daki kentsel dönüşüm sürecini 19. yüzyıldan başlayarak üç dönem üzerinden değerlendirirler. Bu dönemleme çalışmasına göre, birinci dönem ulus-devletin oluşum sancılarına paralel dönüşüm, ülkeyi modernleştirme gayretinin bir parçası olarak tarif edilir. İkinci dönem, II. Dünya Savaşı ile başlamış, özgün ve kendiliğinden bir kentleşme sürecine karşılık gelirken, üçüncü dönem, 1980 darbesi sonrası tanıştığımız neoliberal politikalar ve bu politikalarla ilişkili olarak yaşanan sosyo-ekonomik değişimler çerçevesinde açıklanır. Bu dönemlemeye bir ek olarak, 1999 depreminin ardından kentsel dönüşümün/yenilemenin söylemde vatandaşların güvenliğini sağlamaya dönük meşru bir araç haline gelmesiyle başlayan süreci, üçüncü dönemin ikinci aşaması olarak ayırmak-

12 Bu oran, yan sektörler olarak bilinenler de dahil olmak üzere inşaat sektörüyle ilişkili hizmet ve sanayi işlerini içermemektedir. AKP'nin iktidara geldiği yıl olan 2002'de bu oran yüzde 4 civarındaydı.

13 İnşaat sektörünün kriz dönemlerinde bütün sektörler içerisinde en hızlı küçülen, krize en açık sektör olduğunu, buna ilaveten kriz yaratma potansiyelinin de yüksek olduğunu burada vurgulamak gerekir. Örneğin ABD'den başlayıp bütün dünyayı etkileyen 2008 krizi mortgage piyasalarından başlamıştı. Yine, İspanya'da şu anda inşaat sektöründen başlayan ciddi bir ekonomik kriz yaşanmakta. Bizim de krize yaklaştığımız, arz-talep dengesinin bozulmaya başladığı yönünde çeşitli tespitler ve buna bağlı olduğunu düşündüğümüz iflas haberleri var. Örneğin piyasaya ucuz ve çok sayıda konut sunan inşaat firmalarından Fi Yapı 2012'de iflasını açıkladı ve sektörün büyük aktörleri de dahil olmak üzere yeni iflaslara dair söylentiler daima dolaşımda. 2013'ün Aralık ayında patlak veren ayrıcalıklı imar haklarına yönelik yolsuzluklar dizisinin de sektöre olumsuz bir etki yapacağı öngörülebilir. Özetle, inşaat sektörü üzerinden uzun dönemli iktisadi politika kurmak, liberal iktisatçıların da kabul edeceği üzere, intihar sayılır.

14 Bütün sektörler arasında birim büyümede yaratılan istihdam üzerinden değerlendirdiğimizde, inşaat sektörü en yüksek oranı

ta fayda var. Bu aşamada ve özellikle de AKP iktidarı döneminde, vatandaşların sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşamasına yönelik anayasal hak, dönüşüm söyleminin merkezine yerleştirilmiş, önceki dönemlerde bir bütün oluşturmaktan uzak, çok daha parçacı projelere karşılık gelen dönüşüm süreçleri, yine parçacı bir yaklaşımla uygulansa da toplamda "muhafazakâr tüketiciyi" kucaklayacak bir gelecek kurgusuyla bütünsel bir şekilde yeniden tasarlanmış, büyüme koalisyonları kurmak suretiyle iktidarı süreç boyunca destekleyecek sermaye gruplarının güçlenmesi/oluşması ve dönüşümün yarattığı ekonominin toplumun çeşitli kesimlerine yayılması sağlanmıştır.

Bu yeni süreç çerçevesinde birbirine eklemlenen farklı dönüşüm biçimleri hakkındaki tartışma da önem kazanıyor. Bu dönemde, kentsel dönüşüm çoğu zaman iç içe geçen ve birbirini tetikleyen dört farklı biçimde gerçekleşmektedir.

Kentsel Dönüşüm / Yenileme Projeleriyle Gerçekleşen Dönüşüm

Kamuoyu tarafından en çok bilinen Sulukule, Tarlabaşı ve Ayazma'da[15] ilk uygulama örneklerini gördüğümüz bu dönüşüm biçiminde yoksul mahallelerin yenilenmesi için "sağlıklı ve güvenilir yaşam çevreleri olmadıkları" gerekçesiyle bizzat ilgili ilçe belediyesi ya da TOKİ tarafından projeler geliştirilmektedir. Kent merkezinde olmasına rağmen orada yaşayanların yoksulluğu sebebiyle bağımsızlaşan ve zamanla "çöküntü bölgesi" damgası yiyen ya da kaçak yapılaşmayla oluşup her daim "işgal", "çarpık", "niteliksiz" gibi olumsuz nitelemelerle anılan çok sayıda mahalle bu dönüşüm biçiminin gündeminde. Öngörülen plan ve projeler, bu mahallelerde yaşayan insanların sosyo-ekonomik gerçekliklerine uygun değildir ve genellikle yapılaşma ve nüfus yoğunluğunu azaltıcı ve bu sebeple yükselen barınma maliyetleri nedeniyle yaşayanları mahalle dışına taşınmak zorunda bırakan niteliktedir. Ya da doğrudan yüksek gelir gruplarına ve onların beklentilerine hitap edecek şekilde tasarlanmaktadırlar. Tamamlanan örneklerde rantın kontrol edilmediği, dolayısıyla sıklıkla spekülatif yatırımların hedefi haline geldikleri biliniyor (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2010, Kuyucu ve Ünsal 2010).

Bu örneklerden, kamuoyunu çok uzun süre meşgul eden Sulukule Yenileme Projesi, burada yaşayan Romanların neredeyse tamamının mahalleyi terk etmesine neden oldu. Kentin kuzeyindeki yeni sosyal konut alanlarından Taşoluk'ta hak sahibi yapılan kiracıların büyük bir çoğunluğu, düzenli ödemeler ve iş imkânı buldukları kent merkezinden ayrılmayı göze alamadı; gidenlerin neredeyse tamamı da kısa sürede geri döndü ve Sulukule civarındaki mahallelere yayıldı (Yalçın-

sağlıyor. Bir başka deyişle inşaat sektöründe 1 birim büyüme gerçekleştirdiğinizde istihdam oranını 0,50 oranında artırmış oluyorsunuz. Bu rakam sanayide 0,14 iken, imalat sanayiinde ve hizmetlerde 0,35 seviyesinde. AKP hükümeti bu konuda da pragmatik bir tercih yapmış gibi görünüyor: AKP'nin inşaat sektörü ile ekonomik büyüme üzerinden kurduğu koalisyon, işsizlik üzerinden perçinleniyor. İnşaat sektörünü canlı tuttuğu sürece bir yandan ekonomiyi büyütürken bir yandan da işsizlik sorununu geçici de olsa azaltmış oluyor. Ancak birim büyümede inşaat sektörü en çok sayıda yeni iş alanı açıyor olsa da, açılan yeni işler çoğunlukla güvencesiz ve geçici. Sektörün krize açık haliyle birlikte değerlendirilince bu tercihin Türkiye'nin işsizlik sorununu ancak geçici olarak hafifletebileceği açık.

15 Maltepe Başıbüyük mahallesi de ilk örneklerden sayılabilir, ancak mahallelinin direnişi nedeniyle proje tamamlanmadığından sonuçlar tam anlamıyla görülememiş, dolayısıyla uygulanmış projeler arasında sayılmamıştır. Oluşan direniş üzerine "yerinde dönüşüm" adıyla önceliğin mahalleliye tanındığı tek uygulama olan Başıbüyük'te inşa edilen TOKİ blokları, içinde bulundukları topografik, sosyal ve yapılı çevreye uyumsuzluğuyla, mimarlık ve şehircilik açısından kabulü mümkün olmayan bir garabet örneğidir.

tan ve Çavuşoğlu 2011). Proje kamuoyuna aktarılırken sıklıkla hor görülen ve yaşama biçimleriyle eleştirilen Sulukule Romanları, bugün proje öncesine göre daha kötü durumdalar.[16]

Tarlabaşı çok daha heterojen bir topluluğun yaşadığı bir bölgeydi: Marjinal sayılan Kürtler, Romanlar, translar, Afrikalı göçmenler ve diğer gruplar dönüşüm süreciyle bu bölgeden sürüldüler. Yalnızca ev sahiplerini hak sahibi sayan proje, böylesine yoksul mahallelerde kiracılık oranının çok yüksek, dolayısıyla olumsuz etkilenen kesimlerin öncelikle yoksul kiracılar olacağı gerçeğini yok saymıştı. Gayrimenkul değerleri yaklaşık 15 kat artınca, bu marjinal kesimlerin Tarlabaşı'nda yaşama ihtimali ortadan kalktı. Tarlabaşı bölgesinin küçük sayılabilecek bir kısmı için geliştirilen bu projenin uygulandıktan sonra bölgenin tamamını etkisi altına alacağı, bir yandan kamu eliyle geliştirilen projelerle yeni aşamaların gerçekleştirileceği, bir yandan da piyasanın kendi girişimleriyle yenilemelere başlayacağı, yani dönüşümün hızlanarak süreceği öngörülebilir. Bu sürecin gerçekleşmesi halinde Tarlabaşı yalnızca mekânsal olarak yenilenmeyecek, bütün kullanıcı profiliyle birlikte toplumsal ve ekonomik ilişkiler de değişmiş olacak. Bugün Tarlabaşı'nda yaşayan insanların ise tıpkı Sulukule örneğindeki gibi kentin merkezinde başka yoksul mahallelere taşınmaları beklenebilir (Sakızlıoğlu ve Uitermark 2014).

Ayazma bundan beş yıl öncesine kadar kentin batı çeperinde, çoğu 1990'larda kente gelmiş Kürt göçmenlerin toplandığı bir gecekondu mahallesiydi. Olimpiyat Stadı ile başlayan büyük projeler silsilesi halen devam ediyor, ama bugün Ayazma mahallesinin yerinde Ağaoğlu firmasının lüks bir konut projesi yükseliyor. Ayazma'da ev sahibi olanlar Bezirgânbahçe'deki TOKİ toplu konutlarına gönderildiler, kiracılar ise uzun süreli hak mücadelelerini hâlâ sürdürüyorlar. Ayazma bölgesinin özellikle Üçüncü Köprü, Üçüncü Havalimanı, Kanal İstanbul ve Yeni Şehir projeleriyle birlikte gözde mekânlardan birisi haline geleceği de şimdiden öngörülebilir (Uzunçarşılı Baysal 2010).

Dönüşümün yasal dayanakları olarak sıralanan, kamuoyunda Yenileme Kanunu olarak bilinen 5366 sayılı yasa[17] ve Kentsel Dönüşüm Yasası ya da Afet Yasası olarak bilinen 6306 sayılı yasa,[18] Büyükşehir Belediyesi Yasası ve ilgili bütün yönetmelikler AKP döneminde hazırlandı. Tüm bu yasaların ortak yaklaşımı, yerel idarenin elindeki yetkileri merkezde toplamak ve bütüncül planlamayı kadük hale getirmek olarak özetlenebilir. Bu süreç, ciddi bir deregülasyon olarak da düşünülebilir. Özellikle 6306 sayılı yasa ve uygulama yönetmeliği incelendiğinde, bu dönüşüm biçiminin, deprem tehdidini de arkasına alarak yaygınlaşacağı öngörülebilir. Zaten Bakanlar Kurulu Temmuz 2012 ile Aralık 2013 arasındaki dönemde sadece İstanbul'da kırk dönüşüm alanı ilanı yapmıştır.

16 Yerlerine gelenler hakkında henüz net bir profil çalışması yapılamamış olsa da, son dönem gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere yeni profilin projenin hedeflediği yüksek gelir grubu olmadığı, hane halkı geniş, çok sayıda Suriyelinin yeni kiracılar haline geldiği anlaşılıyor.

17 5 Temmuz 2005 tarih ve 5366 sayılı, tam adıyla Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun.

18 31 Mayıs 2012 tarih ve 6306 sayılı, tam adıyla Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun.

Bu çerçevede öncelikle büyük ulaşım projelerinden bahsetmek gerekir. 3. Boğaz Köprüsü ve bağlantı yolları, Üçüncü Havalimanı, Marmaray ve diğer metro güzergâhları son dönemde kamu tarafından geliştirilip projelendirilen ve inşa edilen büyük ulaşım projeleri arasında sayılabilir. Bu projelerin, Formula 1 Pisti (İstanbul Park), Ataşehir Finans Merkezi, Kanal İstanbul, Karadeniz kıyısına kurulacak Yeni Şehir gibi yine hükümet tarafından bizzat geliştirilen büyük projeler ile birlikte düşünülmeleri anlamlı olur. Aslen bu büyük ulaşım projelerinin önemli bir kısmı, diğer projeler için öngörülen alanları ulaşılabilir, dolayısıyla yatırım yapılabilir kılma amacı güdüyor.[19] Bu ulaşım projeleri geliştirildikçe diğer büyük inşaat projelerinin de uygulanabilirlikleri artıyor. Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, TEM ve bağlantı yolları inşa edildikten sonra Sabiha Gökçen Havalimanı, Formula 1 Pisti ve yakın çevresindeki lüks konut alanları ve alışveriş merkezleri inşa edilmiş, Maslak büyümesini sürdürmüş ve Kavacık bir alt merkez olarak kendiliğinden oluşmuştur. Yalnızca İkinci Köprü'nün etkisiyle İstanbul kendiliğinden ve çoğu zaman plansız, projesiz ve kaçak bir şekilde kuzeye doğru büyümüştür. Denilebilir ki Üçüncü Köprü ve bağlantı yolları olmadan ne Üçüncü Havalimanı ne de kuzeye inşa edilmesi planlanan yeni şehirler mümkün olacaktır. Genellikle İstanbul'un yapılaşmamış alanları için geliştirilen bu projeler, Üçüncü Köprü projesiyle birlikte, bugün orman alanları, su havzaları ve tarımsal alanlardan ibaret olan ve kentin kuzeyinde kalan alanları gözüne kestirmiştir. İstanbul için hazırlanan bütün planlarda istisnasız şekilde korunan bu alanların, bu projeler ve tetikleyecekleri özel yatırımlarla yapılı çevrelere dönüşecek olmaları ekolojik anlamda bir kıyıma karşılık gelir.[20] Buna rağmen söz konusu projelerde geri adım atılmıyor olması, bu projelerle oluşması öngörülen ekonomiye alternatif bulunamıyor olmasıyla da açıklanabilir.

Yine, AKP iktidarının dilinden düşürmediği icraatlardan biri olan Ataşehir Finans Merkezi projesi için TOKİ çeşitli planlar geliştirmiş, hazırlanan her yeni plan için İdare Mahkemelerinden iptal kararları çıkmış, ama TOKİ içeriği birbirinden farkı olmayan planları yeniden ele almış gibi onaylamaya devam ederek yargı engelini atlatmış ve inşaatlar nihayet başlamıştır. 2000'li yıllar boyunca gündemden düşmeyen bu proje, konut için zaten gözde olan Ataşehir'i ofis ve iş merkezleri yönünden de canlandırdı. Günümüzde Ataşehir'in artık bir alt merkez haline geldiği ve finans merkezi olma yönünde plansız bir büyüme yaşadığı söylenebilir.

Diğer yanda Afet Yasası gereği Bakanlar Kurulu tarafından Rezerv Alan ilan edilen bir bölgeye yapılması planlanan Yeni Şehir projesi

19 Marmaray, metro, metrobüs ve son dönemde inşa edilen kent içi tüneller, kent içi ulaşımı kolaylaştırmaya yönelik yatırımlar olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla kentin dışında öngörülen yeni ulaşım alanlarını kente bağlamaktan ziyade içinden çıkılamaz hale gelmiş trafik sorununu hafifletme araçları olarak görülmelidir. Kent toprağına sermaye yatırımlarının sürmesi ve kentin küreselleşmesi hedefleniyorsa, kent içi trafik sorununun çözülemese de hafifletilmesi gerekir ki bu söz konusu yatırımlar için anlaşılır bir motivasyon. Trafiğin kilitlenmesi aslen ekonominin de yavaşlamasına neden olmaktadır. Bkz. Cenk Özbay'ın bu kitaptaki yazısı.

20 İkinci Köprü ve bağlantı yollarının İstanbul'un kuzeye doğru büyümesinde ne kadar etkili olduğu düşünüldüğünde, Üçüncü Köprü'nün İstanbul için ne kadar endişe verici bir proje olduğu açıktır. Bu konuda Şehir Plancıları Odası tarafından hazırlanmış kapsamlı bir rapor var: www.spoist.org/dokuman/Raporlarimiz/spoist_3.koprurapor.pdf. Ayrıca bu kitabın Üçüncü Bölüm'ündeki yazılar da bu tartışmalara önemli katkılar yapıyor.

bulunuyor. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın bu proje için hazırladığı planlara dair kimi bulgular ortaya çıktı. Karadeniz kıyısına yapılması öngörülen projede, yaklaşık 2,5 milyon kişilik konut alanı, oteller, liman ve marinalar, fuar alanları, üniversiteler, tema-parklar ile birlikte bir de "Dünya Finans Merkezi" bulunuyor. Aslında yalnızca bu örnek bile AKP iktidarının dönüşüm motivasyonunu, deregülasyon ve yeniden regülasyon üzerinden inşaat sektörünün önünün nasıl açıldığını net bir şekilde göstermektedir: Çevre Düzeni Planı (ÇDP) kararları yok hükmünde sayılıyor, planlama yetkisi Büyükşehir Belediyesi'nden ilgili bakanlığa taşınıyor ve ekolojik hassasiyetlerin bulunduğu bu bölgede büyümeye, dolayısıyla daha çok inşaata yönelik altyapılar hazırlanıyor. İdare Mahkemeleri tarafından sürekli iptal edilen planlara rağmen AKP iktidarı tarafından zorla uygulanmaya çalışılan Ataşehir Finans Merkezi henüz inşa halindeyken, bu sefer henüz ortada olmayan yeni şehre kurulacak bir finansal merkez Ataşehir'e rakip olarak konumlanıyor! Özetle, AKP'nin aslında finans merkezi ya da başka bir kullanımın değil, o an orada yatırımı cazip kılacak kavramlar üzerinden proje geliştirmek ve inşaat yapmak/yaptırmak hevesinde olduğu söylenebilir.

Büyük ölçekli kamu yatırımlarının vurgulanması gereken diğer bir yönü de toplu/sosyal konut projeleri dışında tamamının AKP tarafından "prestij projeleri" olarak lanse edilmesidir. İronik olarak kamuoyu bu projeleri "çılgın projeler" olarak adlandırdı. Prestij projeleri kısaca kentin imajını iyileştirmek suretiyle yeni yatırımlar çekmek üzere geliştirilen yapılar olarak bilinir. Bu projeler kent geneli için cazibe artırıcı olmakla birlikte inşa edildikleri bölge için de yatırımları tetikleyici nitelik arz ederler. AKP hükümetinin İstanbul'u küresel kentler hiyerarşisi içerisinde öne çıkarmak üzere sıkça prestij projelerine başvurduğu, dünyanın en büyük adliye saraylarını ya da Avrupa'nın en büyük voleybol salonunu inşa ederek prestij meselesini "büyük" olanla da ilişkilendirdiği görülmektedir.

Burada örneklediğimiz bu projeler genellikle Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile birlikte geliştirilmektedir. Yasal dayanakları çeşitli olmakla birlikte son dönemde TOKİ ve Şehircilik Bakanlığı'nın bu tip projelerin geliştirileceği alanlarda planlama yetkisini Büyükşehir Belediyesi'nden almış oldukları ve ilgili planlama süreçlerinin bizzat Tayyip Erdoğan'ın denetiminde merkezi idare tarafından yürütüldüğü biliniyor. Yerel yönetimlere ve yerel demokrasiye sık sık vurgu yapan AKP hükümeti için bu ciddi bir çelişki teşkil etse de yatırımları hızlandıracak düzenlemeleri yapmak üzere geliştirilmiş bir hamle olarak da görülebilir.

Büyük Sermaye Yatırımlarıyla Gerçekleşen Kentsel Dönüşüm

1980'lerin sonunda ulusal holdinglerin genel müdürlük binalarıyla başlayan gökdelenleşme bugün artık sıradanlaştı. Farklı boyutlarda iş merkezleri, alışveriş merkezleri, lüks kapalı konut siteleri, rezidanslar ve karma kullanımlı binalarla büyük sermaye yatırımları çeşitlendi. Bu yatırımların genel olarak büyük kamu yatırımları tarafından tetiklendikleri, onlardan bağımsız geliştirildikleri yerlerde ise daha küçük yatırımlar için öncü/tetikleyici bir rol üstlendikleri de söylenebilir.

Küresel kent literatüründe önemli yer tutan ve genellikle gökdelenlere yerleşen holdinglerin genel müdürlüklerinin kent merkezini istilası fenomeni İstanbul için de geçerli. Tarihi merkez de dahil olmak üzere kentin üst düzey hizmetleri barındıran bütün merkezi alanları bu yönde bir dönüşüm sürecine girdi. Bununla birlikte İstanbul'da belirli bölgelerde deprem riskinin daha yüksek olması, kent merkezinin kalabalıklaşması ve çekirdek aile için giderek güvensizleştiğine yönelik iddialar, yine kentliler tarafından duyulduğu iddia edilen doğa özlemi gibi sebepler, özellikle yüksek gelirli kesimler için müstakil, doğayla iç içe, kent karmaşasından uzak ama özel araçla ulaşımın sağlanması/kolaylaşması nedeniyle kente yakın lüks/kapalı konut siteleri içerisinde yeni bir yaşam tarzının rağbet görmesine neden oldu. Bu çerçevede, yine büyük kamu yatırımlarının da hedefi olan İstanbul'un kuzeyindeki doğal alanlara doğru yoğun bir yönelim olduğu, bu bölgelerdeki kırsal alanların giderek kentleştiği, doğal ve tarımsal kullanımların insan eliyle inşa edilmiş bir çevreye dönüştükleri söylenebilir.

Bu projeler bütün kente yayıldıklarından ve çoğu zaman birbirlerini tetiklediklerinden hepsini birkaç örnekle açıklamak oldukça güç. Yine de bugün İstanbul'un merkezi iş alanı haline gelmiş olan Beşiktaş-Şişli-Maslak aksının bu yatırımlar üzerinden ve hiçbir makro plan olmaksızın oluştuğunu vurgulamakta fayda var. 1980'lerde başlayan holding merkezlerinin gökdelenlere taşınma eğilimi, zaman içerisinde alışveriş merkezleriyle bütünleşmiş, Maslak yönünde önü alınamayan bir büyüme sürecine girmiş, bu yatırımları takiben Göktürk, Zekeriyaköy gibi yeni lüks konut alanları ortaya çıkmış, civardaki yoksul gecekondu mahalleleri üzerindeki baskılar artmış ve o mahallelerin bir kısmı da kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiştir. Bugün Maslak aksı, İstanbul'un, hatta Türkiye'nin küresel ekonomiyle en çok entegre olduğu bölge olarak, bu bağlamda değişen ekonomik ve toplumsal ilişkilerin de en önemli sahnelerinden biridir (Ünsal, B. 2005).

Dönüştürücü etkisi olan büyük sermaye projeleri için genellikle "plan tadilatları"[21] ile ayrıcalıklı imar izinleri alındığı, birçoğuna karşı meslek odaları tarafından planla uyumsuzluk gerekçesiyle idare mah-

21 Plan tadilatı, varolan bir plan üzerinde değişiklik yapmak anlamına geliyor. Bunun, yasayla tanımlanmış sınırları içerisinde kamu yararına ve planın bütününü bozmayacak şekilde yapılması gerekir. Ancak ülke genelinde ve özellikle metropoliten alanlarda uygulanan plan tadilatlarının büyük bir çoğunluğunun aslen bu koşulları yerine getirmediği ve mevzuata aykırı oldukları görülüyor.

kemelerinde davalar açıldığı ve ancak birkaç tanesinin bu davalar sonucu durdurulabildiği biliniyor. Diğer yandan, Özelleştirme Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu ile özel imar hakkı elde eden çok sayıda proje de bulunuyor.

Planlarla Gerçekleşen Dönüşüm

Her plan aslen bir dönüşüm öngörür. Plan geleceğe dair bir senaryoyu kurgular ve bu çerçevede mevcut hali de gözeterek gerekli dönüşümleri *zaman içerisinde* gerçekleşecek şekilde düzenler. Bu bağlamda, öncelikle 2009 yılında onaylanan ve "İstanbul'un Anayasası" niteliğini taşıyan 1/100.000 ölçekli ÇDP ile öngörülen ve kentin mekânsal, ekonomik ve toplumsal yapısını da radikal bir şekilde değiştirecek olan dönüşüm süreçleri (plan yeni olduğundan bu süreçlerin etkileri henüz okunmuyor olsa da) büyük önem taşıyor.[22] ÇDP, dönüşüm kavramını merkezine oturtmuş bir plan. ÇDP'nin küresel rekabet, depreme dayanıklılık, sağlıklılaştırma, yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik gibi vurgular ile dönüşüm öngördüğü alanlar, İstanbul'un genel ekonomik yapısı, istihdamı, sektörlerin mekân kullanımları, sanayi ve liman faaliyetleri, hizmet sektörünün alt bileşenleriyle başlayıp sağlıksız ve kaçak konut ve ticaret sahaları ile genişlemekte, kentin bugüne kadar üzerinde geliştiği bütün yapılar bir şekilde dönüşüme tabi kılınmaktadır.

Bu çerçevede, öncelikle deprem riskinin yüksek olduğu bölgelerde kentsel dönüşüm/yenileme kaçınılmaz olarak sunuluyor, bu riskin en çok jeolojik açıdan sakıncalı kaçak yapılar ve gecekondular üzerinden büyümüş mahallelerde olduğu vurgulanıyor.[23] Risk alanları içerisinde kalan yasal ve planlı gelişen alanlarda da kentsel dönüşüm, rehabilitasyon ve yer yer yoğunluk ve fonksiyon değişiklikleri öngörülüyor. Bu çerçevede, İstanbul'da yapılaşmış çevrenin önemli bir kısmının, gerek gecekondulaşma ve kaçak yapılaşmayla gelişmiş olmaları, gerek yapı ömürleri, gerek riskli alanlar üzerinde yer almaları, gerekse piyasa değerlerini bulmamaları gerekçeleriyle dönüşüme tabi tutulacağı anlaşılıyor.

Öte yandan küresel ekonomiye entegre olmak adına öngörülen ciddi dönüşümlerin sektörel izdüşümü, "2000 yılı itibariyle, %32'si sanayi, %60'ı hizmet ve %8'i de tarım olarak görülen istihdam yapısının %70 hizmet, %25 sanayi ve %5 tarım olarak değişmesi" hedefiyle açıklanıyor (ÇDP 2009: 566). Bu sektörel dönüşüm hedefinin mekânsal kullanımları etkilemesi kaçınılmaz. Bu çerçevede, sanayi sektörünün yeniden yapılanması öncelikli bir mesele olarak öne çıkıyor. Plan raporunda da açıklandığı üzere, "kent içinde kalan sanayi alanlarının desantralizasyonu, sanayinin bir çalışma alanı olarak kirleticilik boyutunun, çevresine çektiği nüfusun ve bu nüfusun yerleşmeyi seçtiği

22 İstanbul'un bundan önceki metropoliten planları 1994 ve 1995 yıllarında onaylanmış. Bu planlar ile sonuncunun ortak hedefi küreselleşme süreçleriyle entegre olmak ve İstanbul'un küresel bir kent olması için atılması gereken adımları hızlandırmaktır denebilir. Bu çerçevede her üç planda da yoğun dönüşüm süreçleri öngörülüyor.

23 Bu bağlamda yapı bazlı bir çalışma halen yapılmadı. Dahası, zemin analizlerinde gecekondu mahallelerinin büyük ölçüde sağlam bölgelerde olduğu görülmektedir. Gecekondu mahallelerine tanımlanan risk, söz konusu konutların yasal olmayan süreçlerde inşa edildiğinden güvenilir olmayacağı varsayımından kaynaklanıyor. Halbuki, en önemli inşaat firmalarından birisinin sahibinin televizyonda Bağdat Caddesi'nde çok sayıda inşaatta denizden çıkarılan kum kullandığına yönelik itirafı bu varsayımı sorunlu hale getiriyor. Kaldı ki, bizim gecekondu bölgelerinde yaptığımız çok sayıda görüşmede, orada yaşayanlar kendi konutlarını inşa ederken, kendilerini ve ailelerini sağlam bir evde yaşatmak adına, satın alabilecekleri en sağlam malzemeleri ve uygulayabilecekleri en iyi inşaat tekniklerini kullandıklarını vurguladılar.

alanlar itibariyle İstanbul'un sürdürülebilirliği açısından oluşturduğu tehdidin yanında, İstanbul'un sektörel yapısının dönüşümü hedefi bağlamında da büyük önem teşkil etmektedir" (574). Bu tespitlere uygun olarak, kent merkezinde sanayi alanlarının boşaltılmasıyla oluşacak alanların bilgi ekonomisi, kültür endüstrileri ve diğer üst düzey hizmet sektörlerine yönelik kullanılması benimsenmiş (525). İstanbul genelinde "sanayi işlevi farklılaştırılacak alanlar" 922.274 kişinin istihdam edildiği 2.163 hektar olarak belirlenmiş. Ayrıca sanayi alanlarıyla ilişkili olarak düşünülebilecek tersane ve limanlara yönelik de önemli dönüşüm kararları geliştirilmiş.

ÇDP'nin hizmetler sektöründe uzmanlaşmayı artırarak, küresel ekonomiye katkı sağlayacak alt sektörlere yönlendirmeler yaptığı söylenebilir. Bundan daha önemlisi ise sektörün mekânsal gelişimindeki yayılmaya karşılık gelen alt merkezlere ilişkin kararlardır: Maslak bölgesinden Şişli ve Beyoğlu yönüne doğru uzanan merkezi iş alanına ilaveten, Bakırköy-Yenibosna aksı ve Silivri de birinci derece merkez olarak belirlenmiş. Kartal'ın üst düzey hizmet odaklı bir merkez, Kozyatağı-Ataşehir bölgesinin ise uluslararası finans merkezi niteliğinde üst düzey hizmet odaklı bir merkez olarak gelişmesi öngörülmüş. Esenyurt-Haramidere çevresi, Gaziosmanpaşa ve Pendik-Şeyhli bölgesi ikinci derece merkezler olarak belirlenirken; Avcılar, Selimpaşa, Çanta, Ümraniye, Maltepe ve Tuzla-Orhanlı'nın da yine alt merkezler olarak gelişmesi düşünülmüş. Görüldüğü gibi, ÇDP İstanbul'un çok merkezli bir şekilde gelişmesini öngörüyor; bu şekilde bir yandan merkezi iş alanı üzerindeki baskının azalması bir yandan da kentin diğer bölgelerine yatırımların çekilebilmesi planlanıyor. Tabii bu kararın, dönüşüm süreçlerini de kent geneline yayma etkisi olacağını vurgulamak gerekir.

4. İstanbul Dönüşüm Coğrafyasını Okumak

Dönüşüm süreçleri, bu farklı biçimlerin bazen yalnızca biri, bazen birden fazlası, bazen tamamı devrede olacak şekilde gerçekleşiyor. Her süreç konum ve büyüklüğü itibariyle diğer dönüşüm biçimlerini tetikleyici ya da çevresini dönüştürücü bir rol de üstlenebiliyor. AKP döneminde ya yoktan var edilen ya da yeniden tasarlanan bu dönüşüm biçimlerinin, yukarıda açıkladığımız ekonomi-politik mantığa hizmet edecek deregülasyon araçları olarak kullanıldıkları görülebiliyor. Bu noktada İstanbul'da dönüşümün boyutlarını, kent coğrafyasına nasıl yayıldığını ve farklı dönüşüm biçimlerinin birbirini nasıl etkilediğini görebilmek için İstanbul dönüşüm coğrafyası haritasını okumayı öneriyoruz. Okumayı kolaylaştırmak üzere önce bu haritanın (ve türevi haritaların) nasıl oluşturulduğunu açıklamamız gerek.

Farklı dönüşüm biçimlerine karşılık gelen, farklı kaynaklardan elde edilen veya çeşitli yöntemlerle üretilen çok sayıda veriyi, Coğrafi Bilgi Sistemleri'ni (CBS) kullanarak İstanbul haritası üzerine katmanlar olarak işleyip, boyutları nedeniyle sınırları görünmeyen ve noktasal olarak gösterilmek durumunda olan verilerin (büyük sermaye yatırımları) etrafına bir etki alanı sınırı çekip dönüşüm biçimlerine yönelik kümelenme alanları belirledik ve bütün veriler ile kümelenmelerin toplamından da genel bir haritaya ulaştık. Her bir katman, veri tipine göre ayrı bir harita oluşturuyor ve bütün katmanların bir araya gelmesiyle de İstanbul dönüşüm coğrafyası haritasına ulaşılıyor.

Öncelikle İstanbul ÇDP ile öngörülen konut, sanayi, tersane ve liman alanlarına yönelik dönüşüm kararları ile dönüşüm süreçlerini tetikleyeceğini düşündüğümüz yeni merkez kararları ve diğer büyük ölçekli yatırımları haritaya işledik. ÇDP'de yer aldığı şekliyle İstanbul'un kırmızı çizgileri olarak görülen ekolojik/doğal hassasiyete sahip alanlar/koridorlar, orman alanları, 2B alanları, su havzaları, kentsel/doğal/arkeolojik sitler gibi korunması gereken alanlar da eklenerek, dönüşüm coğrafyasının bu alanları nasıl taciz ettiğini tespit etmeye çalıştık. Doğal belirleyiciler arasında kentsel dönüşüme meşruiyet kazandıran deprem tehdidini de ilişkilendirecek şekilde jeolojik açıdan riskli alanlar da harita kapsamında yer aldı. Daha sonra, büyük ölçekli kamu projeleri ve özellikle de ulaşım projelerini (3. Köprü ve bağlantı yolları da dahil olmak üzere mevcut ve önerilen ana ulaşım aksları, metro güzergâhları, metrobüs hattı, Marmaray, 3. Havalimanı gibi) dahil ettik. Bunların üzerine de lüks/kapalı konut siteleri, rezidanslar, toplu/sosyal konutlar, alışveriş merkezleri, ofis gelişmeleri, beş yıldızlı oteller, kongre merkezleri, özel üniversite ve hastaneler ile prestij projeleri olarak belirlediğimiz diğer kamusal ve özel yatırımları işledik. Nihayet bugüne kadar üzerinde çeşitli dönüşüm/yenileme projeleri, imar planları geliştirilmiş ya da sözlü olarak kentsel dönüşüm uygulanacak bölgeler olarak dillendirilmiş bütün mahalleleri (ki büyük bir çoğunluğu yoksul mahalleleridir) İstanbul dönüşüm coğrafyası haritasına yerleştirdik.[24]

Lüks/Kapalı Konut Siteleri

İstanbul'un tespit edebildiğimiz lüks/kapalı konut sitesi sayısı 2290.[25] Bu siteler İstanbul geneline yayılmış olmakla birlikte belirli yerlerde yoğunlaşıyor, kümelenerek bölgeler ve koridorlar oluşturuyorlar (Harita 1: Lüks/Kapalı Konut Siteleri, s. 65). Bu sitelerin kümelendiği ana bölge ve koridorlar şöyle: Boğaz çevresi, Beylikdüzü-Esenyurt-Başakşehir, Sarıyer-Kilyos, Maltepe-Tuzla, Ataşehir-Çekmeköy ve Beykoz bölgesi. Bu kümelenmelerde E-5 karayolu ve TEM bağlantı

24 Haritaya işlenmiş mahallelerin tam listesi şöyle: Arnavutköy (İmrahor), Bağcılar (Güneşli, Göztepe, Kemalpaşa, Demirkapı, Evren, İnönü, Çınar, Sancaktepe, Yavuz Selim, Bağlar, Mahmutbey), Başakşehir (Altınşehir, Bayramtepe ve Şahin Tepesi), Beşiktaş (Karanfilköy, Etiler ve Çarşıiçi), Beykoz (Rüzgârlıbahçe, Soğuksu, Tokatköy, Ayazma, Gümüşsuyu, Ortaçeşme, Paşabahçe, Çubuklu ve Çiğdem), Beyoğlu (Tarlabaşı, Okmeydanı, Kulaksız, Piyalepaşa, Piripaşa, Ömektepe, Sütlüce ve İstiklal), Esenler (Havaalanı, Oruçreis, Atışalanı, Tuna, Çiftehavuzlar), Eyüp (Çırçır, Akşemsettin, Karadolap, Yeşilpınar, Alibeyköy), Fatih (Sulukule, Ayvansaray, Fener, Balat, Molla Aşkı, Süleymaniye, Samatya, Yedikule, Yenikapı ve Tokludede), Gaziosmanpaşa (Merkez, Sarıgöl, Gazi, Bağlarbaşı, Barbaros, Karadeniz, Karayolları, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Mevlana, Pazariçi, Yenimahalle, Yıldıztabya), Güngören (Tozkoparan), Kadıköy (Merdivenköy, Dumlupınar, Fikirtepe, Yeldeğirmeni ve Rasimpaşa), Kâğıthane (Sanayi, Güzeltepe, Nurtepe, Gültepe ve Çeliktepe), Kartal (Hürriyet, Yakacık, Kurfalı ve Gümüşpınar), Küçükçekmece (Cennet, Kanarya, İnönü, Aytaç, Fatih, Yeşilova, Tevfikbey, Sultanmurat, Yarımburgaz, Soğuksu, Cumhuriyet, Ayazma, Kartaltepe ve İç-Dış Kumsal), Maltepe (Gülsuyu-Gülensu ve Başıbüyük), Pendik (Ertuğrulgazi, Dumlupınar, Batı, Kaynarca, Orta, Kavakpınar,

yollarının temel belirleyici olduğu söylenebilir. Bu kümelerin yayılımı, kentin merkez alanlarında yatırım şansının az olması ve özel otomobile dayalı erişebilirlik önceliği nedeniyle kent merkezinin dışına ve çeperlerin ötesine sıçrama eğilimi gösteriyor. Her iki yakada da kuzeye doğru ilerleyen mevcut lüks/kapalı konut sitesi yayılımı, 3. Köprü güzergâhlarıyla doğrudan ilişki kurarak, Karadeniz kıyısına kadar kesintisiz ulaşma eğilimindedir. Bu yayılma eğilimini, Üsküdar-Çekmeköy ve Taksim-Sarıyer metro hatlarının da artıracağı düşünülebilir.[26] Diğer yandan lüks/kapalı konut sitelerinin iş ve eğlence dışında kentin merkez alanları ve sunduğu imkânlarla, ulaşım imkânları ve doğal öğeler (manzara, peyzaj, su öğeleri gibi) ile sıkı bir ilişki içinde olmaması, kent genelindeki esnek dağılımları, sıçramalı ve doğal alanları parçalayan yer seçimlerinin temel açıklayıcısıdır. Yine lüks/kapalı konut sitesi kümelerinin alışveriş merkezleri ve özellikle büyük ölçekli kamu ulaşım projeleriyle mekânsal yakınlık açısından güçlü bir ilişkisi olduğunu tespit etmek mümkün. Özellikle kentin kuzey bölgelerine yönelik büyük karayolu projelerinin erişebilirliği artırdığı kimi alanlarda lüks/kapalı konut sitelerinin hızla inşa edildiklerini, tüketim alışkanlıkları çerçevesinde bu sitelerin yakın çevresinde de alışveriş merkezlerinin kurulduğu anlaşılıyor. Diğer yandan bu siteler belirgin olarak orman, 2B veya havza alanlarında/sınırlarında yer seçiyorlar. Karayollarıyla tetiklenen bu yer seçimi eğilimi, İstanbul'un üst ölçek planlarıyla belirlenmiş kırmızı çizgilerini çiğneyerek ilerliyor.

Lüks/kapalı sitelerin kentsel dönüşüme konu olan mahallelerle ilişkileri Sarıyer, Eyüp ve Pendik'te çok belirgin. Bu anlamda genel olarak 1980 öncesi oluşmuş yoksul mahalleleri üzerinde dönüşüm yönünde baskı yarattıkları görülüyor. İlk aşamada özellikle belde belediyelerinden kolay imar izni alarak hızla çoğalan lüks konut siteleri, mevzuatta yapılan değişiklikle Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinden imar izni almak durumunda kalınca, doğal alanlara yönelik tecavüzlerini kısmen azaltmış, bu kez de büyük yatırımların baskısı altında kalan yoksul mahallelere yönelik iştah artmıştır. Kentsel dönüşüme konu olan mahallelerin zaman içerisinde lüks/kapalı konut sitelerinden oluşan güvenlikli ve yarı-kamusal yerleşim alanlarına dönüşeceği endişesi, hem söz konusu mahallelerde yaşayanlarda hem de ilgili çalışmaları yürüten akademik çevrelerde oldukça yaygın.

Merkezden uzaklaştırılacak sanayi alanları ile lüks/kapalı konut siteleri birlikte incelendiğinde, Maltepe-Kartal aksında belirgin bir çakışma gözlenebilir. Sancaktepe ve Ümraniye'de de bu eğilimin başladığını görebiliyoruz. ÇDP kararları gereği sanayi alanları dönüşümünün hızlanacağı, dolayısıyla bu eğilimin önümüzdeki yıllarda artacağı öngörülebilir.

Süllüntepe, Aydos, Sapanbağları, Yayalar, Taşlıbayır ve Şeyhli), Sarıyer (Kazım Karabekir, Kocataş, Sarıdağ, Cumhuriyet, İstinye, Poligon, Derbent, Ferahevler, Reşitpaşa, PTT Evleri, Rumelihisarüstü, Armutlu, Fatih Sultan Mehmet, Baltalimanı ve Maden), Kartal (Kordonboyu, Yukarı ve Yunus), Tuzla (İçmeler ve Aydınlı), Üsküdar (Burhaniye), Bayrampaşa (Vatan), Sultangazi (Cumhuriyet), Şişli (Kuştepe) ve Zeytinburnu'nun bütün mahalleleri.

25 Araştırmanın sınırları dahilinde yerinde tespit yapmak mümkün olmadığından tespit edilen sitelerin küçük bir kısmı görece eski ve/veya orta ve orta-alt gelir gruplarının kullanımında olabilir. Bir kısmı kapalı site de olmayabilir. Ancak bu küçük olduğunu düşündüğümüz hata payları asıl amacımız olan kümelenme bölgelerinin oluşumunu etkilemiyor. Dahası, sokak ve mahalle kurgusuna alternatif olarak site yaşamını, dolayısıyla yaşam biçiminde bir dönüşümü temsil ettiklerinden, yalnızca üst gelir gruplarının oturduğu alanlar olmasına yönelik öncelikli bir endişe taşımadık.

26 Bu bağlamda metro hatlarının güzergâhlarının belirleyici etkisine dikkat çekmek ve güzergâh tespitlerinin aslen bu tip yayılma eğilimlerini destekleyecek ya da kısıtlayacak şekilde yapılabileceğinin altını çizmek gerekir.

Diğer yandan farklı ilçelerdeki bazı siteler jeolojik açıdan riskli alanlar üzerine kurulmuşlar. Bu yatırımların önemli bir kısmının 1999 depremi sonrası gerçekleşmiş oldukları düşünüldüğünde durum endişe verici. Bu, aynı zamanda lüks/kapalı konut sitelerinin depreme dayanıklı bölgeleri tercih ettiği yönündeki genel kanıya da aykırı bir bulgu.

Önümüzdeki yıllarda Beylikdüzü-Esenyurt koridorundaki kümelenmenin kendi içerisinde olduğu kadar kentsel dönüşüme konu olan çok sayıda mahalleyi de barındıran Küçükçekmece ve sanayi alanı dönüşümü yaşanacak olan Hadımköy'ü içeren Büyükçekmece'nin TEM aksında kalan bölümleri yönünde büyüyeceği, bu eğilimin Büyükçekmece yönünde bağlanan 3. Köprü güzergâhıyla güçleneceği söylenebilir. Esenler-Bağcılar koridorunda gözlenen görece küçük kümelenmenin ise bu bölgedeki sanayi alanı dönüşümü, yoksul mahallelerinde yaşanacak dönüşüm süreçleri ve alt-merkez oluşumuyla hızla büyümesi de sürpriz olmayacak. Atatürk Havalimanı'ndan başlayarak, Bağcılar-Başakşehir'den Ağaçlı köyüne uzanan 3. Köprü bağlantı yolu boyunca, Göktürk'le bağlanacak şekilde bir büyüme ve kümelenme öngörülebilir. Bir koridor halinde Sarıyer'e uzanan kümelenmenin, hem kentsel dönüşüme konu olan çok sayıdaki mahallenin varlığıyla kendi içerisinde, hem 3. Köprü güzergâhı üzerinde kuzey kıyılarına paralel olarak kuzeye öngörülen yeni şehirle bağlantı kuracak şekilde, hem de Ayazağa-Cendere Vadisi sanayi dönüşüm alanı üzerinden Gaziosmanpaşa'daki kümelenmeye bağlanacak şekilde yağ lekesini andırır biçimde çokyönlü bir büyüme göstereceği, tek sınırlayıcının doğal hassasiyete sahip alanlar ile orman varlığı olacağı söylenebilir.

Beykoz koridorundaki kümelenmenin yine kentsel dönüşüme konu olan çok sayıdaki mahallenin varlığı ve 3. Köprü güzergâhıyla büyüyeceği öngörülebilir. Maltepe-Pendik-Kartal-Tuzla bölgesinin, kuzeyde orman alanıyla sınırlandığından, ÇDP ile belirlenmiş sanayi dönüşümü alanları ve kentsel dönüşüm sürecine girecek mahalleler üzerinden kümelenmesi, Ataşehir-Çekmeköy-Sancaktepe koridorunun ise sanayi dönüşümü yaşanacak olan Ümraniye'deki kümelenmeyle birleşme eğilimi göstermesi, bu koridorun aynı zamanda 3. Köprü bağlantısının yer alacağı Sultanbeyli ile de birleşme eğilimine gireceği ancak kuzeydeki orman varlığı nedeniyle kısmen sınırlanacağı da öngörülebilir.

Rezidanslar

İstanbul Dönüşüm Coğrafyası haritası incelendiğinde, rezidansların daha çok ofis ve büyük iş merkezleri ile kentin merkezi alanlarına göre konumlandığı, her iki yakada kuzeye ve kentin çeperlerine yönelim göstermediği tespit edilebilir (Harita 2: Rezidanslar, s. 66). Avrupa ya-

kasında Beşiktaş-Şişli-Maslak ve Beylikdüzü bölgesinde, Anadolu yakasında ise finans merkezi olması öngörülen Ataşehir ilçesinde en yoğun rezidans yapılaşmaları yer alıyor. Rezidans kümelerinin, ofis ve iş merkezlerine ilaveten metro hatlarıyla da güçlü bir ilişki içinde oldukları haritadan anlaşılabiliyor. Yakın vadeli gelecekte, Şişli-Maslak doğrultusunda ve Ayazağa-Cendere Vadisi'ndeki sanayi dönüşüm alanı yönünde, 3. Köprü bağlantı yolu ve öngörülen yeni havalimanının açılmasıyla Bağcılar-Başakşehir koridorunda, Kozyatağı-Bağdat Caddesi ve Maltepe-Kartal hatlarında "rezidanslaşmanın" artacağını öngörebiliyoruz.

Toplu/Sosyal Konutlar

İstanbul'da tamamı TOKİ ve KİPTAŞ tarafından üretilen ve diğer yatırım türlerine göre az sayıda oldukları tespit edilen toplu/sosyal konutlar, Avrupa yakasının çeperlerinde Arnavutköy, Başakşehir ve Esenyurt ilçelerinde yoğunlaşıyor. Bu bölgelerde Kayabaşı, Bezirgânbahçe, Başakşehir gibi kentle organik bağı kurulmamış, iş alanları olmayan, toplu taşıma sistemleri projelendirilmiş, ancak inşa edilmemiş uydu kentler oluşuyor. Anadolu yakasında ise tek bir toplu/sosyal konut alanı var. Bu konut kümelenmeleri, ÇDP'nin vurguladığı lineer gelişim ilkesinin tersine kuzeye yayılım potansiyeli taşıyor. Özellikle İstanbul'un kuzeybatı ucu sayılabilecek Kayaşehir mevkiinde, TOKİ'nin toplu konut uygulamaları ve özel yatırımlarla birlikte en az 100.000 konut ve yaklaşık 400.000 kişilik nüfus oluşacağı, planlardan hesaplanabiliyor.

Toplu/sosyal konut alanlarının, düşük ücretli ve yoksul sınıfların kentin merkezinden çeperlerine doğru yönlendirilmesinin ve kent merkezindeki gayrimenkul fiyatlarını dengede tutmanın bir aracı olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Öngörülen sanayi dönüşüm süreci sonrasında imalattan hizmet sektörüne geçecek olan işgücünün, bu büyük konut arzına karşılık verip veremeyeceği tartışmalı. Toplu konut alanlarının etrafında iş merkezlerinin inşa edilmediği ve ruhsat alınan konut sayısının satışı yapılan konut sayısının üzerinde seyretmesi dikkate alındığında, hızla üretilen bu toplu konut şehirlerinin yeterli talebi görmeyeceği ve gelecekte Avrupa'daki örnekler gibi kronikleşmiş kent sorunu öbeklerine dönüşebilecekleri endişesini haklı buluyoruz. Diğer taraftan kentsel dönüşüme konu olan mahallelerde yıkımın başlamasıyla insanların mevcut (ve boş kalan) toplu konutlara taşınacağı ve kent içindeki arazilerin fiyatları çok yüksek olduğundan, gelecekte yeni sosyal konutların bu akslarda inşa edileceği de öngörülebilir.

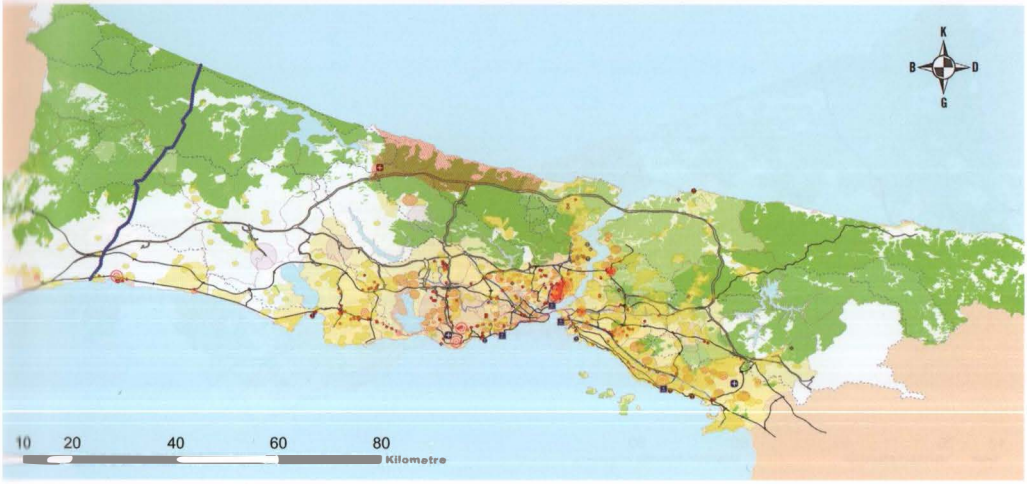
Alışveriş Merkezleri

İstanbul dönüşüm coğrafyası içerisinde alışveriş merkezlerini incelediğimizde, E-5 ve TEM güzergâhları ve bağlantı yollarının yer seçiminde temel kriter olduğu ve erişilebilirliğin önceliği fark edilebilir (Harita 3: Alışveriş Merkezleri, s. 67). Kent boyunca, TEM'in kuzeyinde bir öbekleşme içinde olmayan ve lüks/kapalı konut sitelerini takip ederek konumlanan alışveriş merkezleri, kent içinde Kozyatağı-Ataşehir-Göztepe, Beşiktaş-Şişli-Maslak, Bakırköy-Bağcılar-Başakşehir, Bağcılar-Zeytinburnu ve Küçükçekmece-Beylikdüzü-Esenyurt bölgelerinde kümeleniyorlar. Diğer yatırımlarla birlikte değerlendirildiğinde alışveriş merkezlerinin en çok lüks/kapalı konut siteleri, rezidanslar ve toplu/sosyal konut alanlarıyla beraber inşa edildiği görülebilir. Kent merkezinde, ofis kümelenmeleriyle çakıştıkları da tespit edilebilir. Bu bağlamda, gelecekteki büyüme eğilimlerinin ana ulaşım aksları boyunca seyredeceği, konut alanlarıyla ilişkilendikçe kümelenmelerin artacağı öngörülebilir. Taksim-Hacıosman metro hattı, halen alışveriş merkezi yatırımları için en etkili cazibe kaynağı. Benzer bir etkiyi, tamamlanmasının ardından Marmaray ve Kadıköy-Kartal metrosunda da gözlemleyeceğimizi düşünüyoruz.

Ofis Alanları ve Büyük İş Merkezleri

Ofis alanları ve büyük iş merkezlerinin dağılımını incelersek Beşiktaş-Şişli-Maslak, Bağcılar-Başakşehir-Gaziosmanpaşa, Kozyatağı-Ataşehir ve Kavacık bölgelerinin bu yatırımlar için öncelikli yerler haline geldiğini görebiliriz. Her iki köprü güzergâhıyla da yakından ilişkili olan bu bölgeler, erişim üstünlüğüyle avantajlı konumlara sahip. Ofis alanları ve büyük iş merkezlerinin kümelenme bölgeleri, rezidans inşaatları ve metro hatlarıyla da sıkı bir ilişki içerisinde (Harita 4: Ofis Alanları ve Büyük İş Merkezleri, s. 67).

Ofis alanları ve büyük iş merkezlerinin, alışveriş merkezlerinin aksine kentin merkezine daha yakın durması ve çeperlere yayılım eğiliminin kuvvetli olmaması dikkat çekici. Kuzeye doğru büyüme konusunda TEM güzergâhının kavşak noktaları dışında belirgin bir doku tespit edemedik. Ancak bu durumun yeni önerilen havalimanı ve 3. Köprü bağlantı yollarıyla değişebileceğini düşünüyoruz. Ayrıca Anadolu yakasında öngörülen yeni alt merkezler ve Sabiha Gökçen Havaalanı ilişkisi, bu yakadaki dağılımda yeni kümelenmelerin görülmesine de yol açabilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, Beşiktaş-Şişli-Maslak hattının kendi içinde olduğu kadar hem kentsel dönüşüm sürecine girecek Okmeydanı yönünde, hem de sanayi dönüşümü sürecine girmiş olan Ayazağa-Cendere Vadisi-Eyüp yönünde büyümesi beklenebilir.

Harita 1

LÜKS / KAPALI KONUT SİTELERİ

GÖSTERİM

İLÇE SINIRI

ULAŞIM

METROBÜS GÜZERGAHI
3. KÖPRÜ GÜZERGAHI VE BAĞLANTILARI
MARMARAY
ÖNERİ METRO GÜZERGAHI
MEVCUT METRO GÜZERGAHI
MEVCUT KARAYOLLARI VE OTOYOLLAR
ÇDP'DE ÖNERİLEN YAT LİMANLARI
MEVCUT YAT LİMANLARI
ÇDP'DE ÖNERİLEN KURUVAZİYER LİMANLARI
ÇDP'DE ÖNERİLEN HAVAALANLARI
MEVCUT HAVAALANI

DOĞAL EŞİKLER

KENTSEL SİT ALANLARI
DOĞAL VE ARKEOLOJİK SİT ALANLARI
HAVZA ALANLARI
ORMAN ALANLARI
MEVCUT YERLEŞİM ALANLARI
ZB ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜM ALANLARI

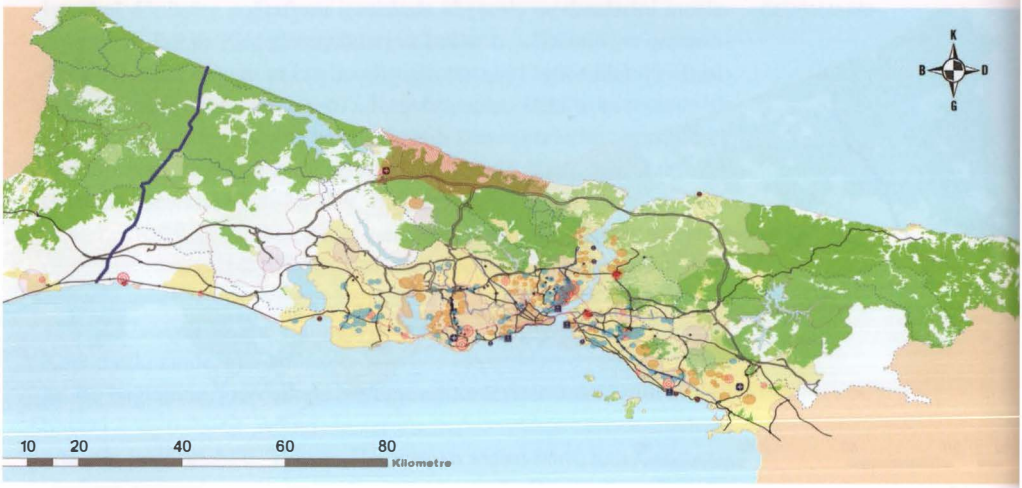
KENTSEL DÖNÜŞÜM MAHALLELERİ
SANAYİ DESANTRALİZE ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ TETİKLEYİCİ UNSURLAR

KONGRE MERKEZLERİ
DİĞER PRESTİJLİ PROJELER
BÜYÜK İŞMERKEZLERİ VE OFİSLER
BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZİ ALANLARI
REZİDANS ALANLARI
LÜKS / KAPALI SİTELER
TOKİ KONUTLARI
KİPTAŞ KONUTLARI
HASTANE
OTEL
ÜNİVERSİTE
MEVCUT MERKEZİ İŞ ALANLARI
ÇOP'DE ÖNERİLEN MERKEZİ İŞ ALANLARI
TOKİ VE KİPTAŞ KONUT ALANLARI
BÜYÜK İŞ MERKEZİ VE OFİS ALANLARI
BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZİ ALANLARI
REZİDANS ALANLARI
LÜKS / KAPALI SİTE ALANLARI

ÇILGIN PROJELER

KANAL İSTANBUL PROJESİ
YENİ ŞEHİR PROJESİ

Harita 2

REZİDANSLAR

GÖSTERİM

İLÇE SINIRI

ULAŞIM

METROBÜS GÜZERGAHI
3. KÖPRÜ GÜZERGAHI VE BAĞLANTILARI
MARMARAY
ÖNERİ METRO GÜZERGAHI
MEVCUT METRO GÜZERGAHI
MEVCUT KARAYOLLARI VE OTOYOLLAR
ÇDP'DE ÖNERİLEN YAT LİMANLARI
MEVCUT YAT LİMANLARI
ÇDP'DE ÖNERİLEN KURUVAZİYER LİMANLARI
ÇDP'DE ÖNERİLEN HAVAALANLARI
MEVCUT HAVAALANI

DOĞAL EŞİKLER

KENTSEL SİT ALANLARI
DOĞAL VE ARKEOLOJİK SİT ALANLARI
HAVZA ALANLARI
ORMAN ALANLARI
MEVCUT YERLEŞİM ALANLARI
2B ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜM ALANLARI

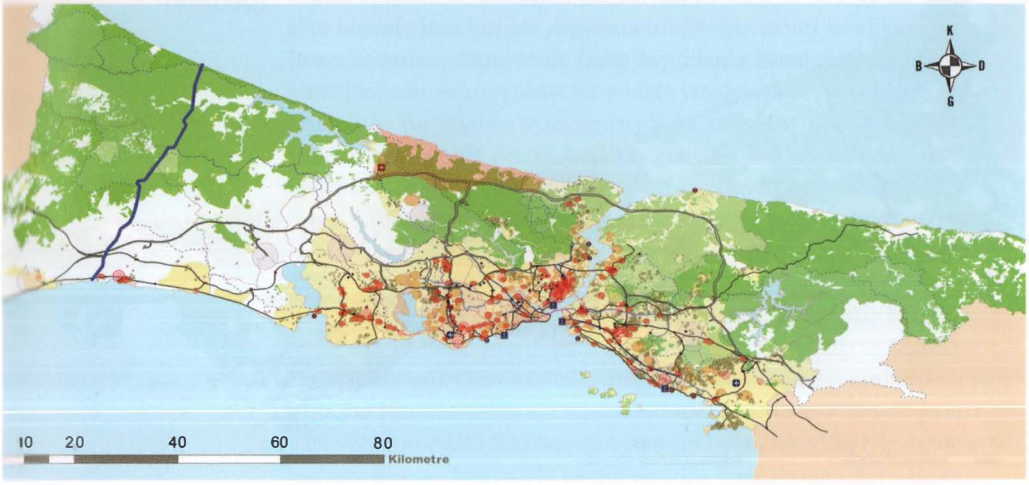
KENTSEL DÖNÜŞÜM MAHALLELERİ
SANAYİ DESANTRALİZE ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ TETİKLEYİCİ UNSURLAR

KONGRE MERKEZLERİ
DİĞER PRESTİJLİ PROJELER
BÜYÜK İŞMERKEZLERİ VE OFİSLER
BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZİ ALANLARI
REZİDANS ALANLARI
LÜKS / KAPALI SİTELER
TOKİ KONUTLARI
KİPTAŞ KONUTLARI
HASTANE
OTEL
ÜNİVERSİTE
MEVCUT MERKEZİ İŞ ALANLARI
ÇDP'DE ÖNERİLEN MERKEZİ İŞ ALANLARI
TOKİ VE KİPTAŞ KONUT ALANLARI
BÜYÜK İŞ MERKEZİ VE OFİS ALANLARI
BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZİ ALANLARI
REZİDANS ALANLARI
LÜKS / KAPALI SİTE ALANLARI

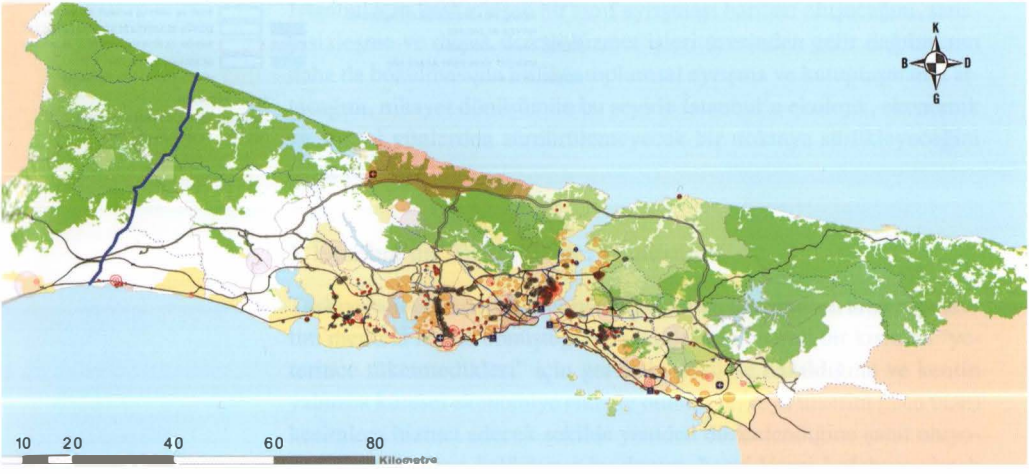
ÇILGIN PROJELER

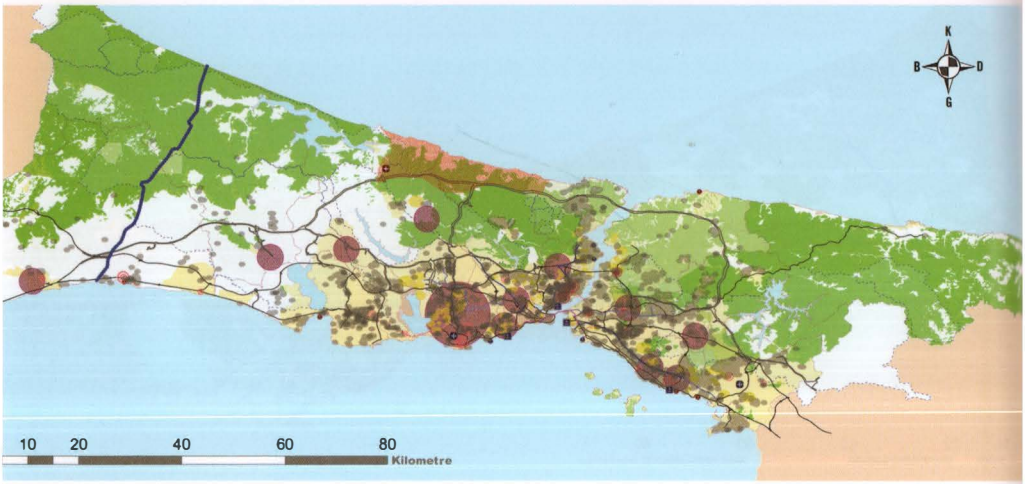
KANAL İSTANBUL PROJESİ
YENİ ŞEHİR PROJESİ

Harita 3
ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

Harita 4
OFİS ALANLARI VE BÜYÜK İŞ MERKEZLERİ

Harita 5

İSTANBUL DÖNÜŞÜM COĞRAFYASI

GÖSTERİM

İLÇE SINIRI

ULAŞIM

METROBÜS GÜZERGAHI
3. KÖPRÜ GÜZERGAHI VE BAĞLANTILARI
MARMARAY
ÖNERİ METRO GÜZERGAHI
MEVCUT METRO GÜZERGAHI
MEVCUT KARAYOLLARI VE OTOYOLLAR

ÇOP'DE ÖNERİLEN YAT LİMANLARI
MEVCUT YAT LİMANLARI
ÇOP'DE ÖNERİLEN KURUVAZİYER LİMANLARI
ÇOP'DE ÖNERİLEN HAVAALANLARI
MEVCUT HAVAALANI

DOĞAL EŞİKLER

KENTSEL SİT ALANLARI
DOĞAL VE ARKEOLOJİK SİT ALANLARI
HAVZA ALANLARI
ORMAN ALANLARI
MEVCUT YERLEŞİM ALANLARI
2B ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜM ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜM MAHALLELERİ
SANAYİ OESANTRALİZE ALANLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ TETİKLEYİCİ UNSURLAR

KONGRE MERKEZLERİ
DİĞER PRESTİJLİ PROJELER
BÜYÜK İŞMERKEZLERİ VE OFİSLER
BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZİ ALANLARI
REZİDANS ALANLARI
LÜKS / KAPALI SİTELER
TOKİ KONUTLARI
KİPTAŞ KONUTLARI
HASTANE
OTEL
ÜNİVERSİTE

MEVCUT MERKEZİ İŞ ALANLARI
ÇOP'DE ÖNERİLEN MERKEZİ İŞ ALANLARI

TOKİ VE KİPTAŞ KONUT ALANLARI
BÜYÜK İŞ MERKEZİ VE OFİS ALANLARI
BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZİ ALANLARI
REZİDANS ALANLARI
LÜKS / KAPALI SİTE ALANLARI

ÇILGIN PROJELER

KANAL İSTANBUL PROJESİ
YENİ ŞEHİR PROJESİ

İSTANBUL DÖNÜŞÜM COĞRAFYASI

Harita 5, İstanbul Dönüşüm Coğrafyası haritası (s. 68), bütün dönüşüm biçimlerinin birlikte değerlendirildiği bir sentez niteliği taşıyor. Buna istinaden, dönüşümün farklı biçimlerde İstanbul genelinde hâkim olduğunu ve kontrolsüz bir şekilde yayılmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu yayılma öylesine büyük ki, karşılıklı ilişkiler üzerinden yapılan analizlerde ortaya koyulan gelişim/yayılım dinamikleri ile mekânsal kümelenmelerin, kent makro-formunun şekillenmesinde belirleyici rol oynadığını, bunun da yer yer ÇDP'ye aykırı şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkün. Bugüne kadar hiç kontrol altına alınmayan ve çoğu zaman plan disiplininden bağımsız oluşan bu kümelenmelerin büyümesinin kontrol altına alınmasını sağlayacak plan kararlarının gözardı edilmesinin devamı halinde, kentin Karadeniz ve Marmara Denizi arasında (korunabilirse orman alanları dışında) kesintisiz bir yerleşim lekesine sahip olacağının ve bunun özellikle 3. Köprü güzergâhı ve yakınındaki lüks/kapalı konut siteleri hareketliliğiyle daha da hızlanacağının, dolayısıyla kentin ekolojik hassasiyete sahip alanlarının büyük bir baskı altına gireceğinin altı mutlaka çizilmeli.

Piyasa ekonomisinin esaslarından biri olan arz-talep dengesinin İstanbul'da bir noktadan sonra bozulacağına ve ekonomisini inşaat sektörü ile onun bileşenlerine dayandıran bu kentin, bir ekonomik krize sürükleneceğine yönelik tespitler artıyor. Bu senaryonun geçerli olması halinde, tahrip edilen doğal alanların ve yok edilen mahallelerin yerine yapılmış konutların boş kalması ve bu bölgelerin kısa sürede çöküntü alanlarına dönüşmesi ihtimali söz konusu olabilir. Toplu konut alanlarının da iş alanlarıyla entegre olmaması ve toplu taşıma sıkıntıları yaşayacağı düşünüldüğünde yoksul mahallelerin sayısı artabilir. İstanbul için keskinleşen bir sınıf ayrışması haritası oluşacağını, sanayisizleşme ve düşük ücretli hizmet işleri üzerinden gelir dağılımının daha da bozulmasıyla birlikte toplumsal ayrışma ve kutuplaşmanın artacağını, nihayet dönüşümün bu seyirle İstanbul'u ekolojik, ekonomik ve sosyal yönlerden sürdürülemeyecek bir noktaya sürükleyeceğini söyleyebiliriz.

5. İstanbul'un Sürdürülemez Dönüşümü

Türkiye'nin endüstriyel üretim merkezi olan İstanbul'un artık rant üretim merkezi haline dönüştüğüne, sakinlerinin önemli bir kısmına "yeterince tüketmedikleri" için gereksiz gözüyle bakıldığına ve kentin yalnızca küresel ekonomiye entegre olmuş (ve/veya tüketim gücü olan) kesimlere hizmet edecek şekilde yeniden düzenlendiğine şahit oluyoruz. Karşı karşıya kaldığımız bu durum, başta Henri Lefebvre olmak

üzere, çok sayıda kent kuramcısının on yıllar öncesinde tarif ettikleri türden bir sıkışmayı gündeme getiriyor: Toplumsal kalkınmayı ekonomik büyüme içinde eriten, kentsel gerçekliği proje eksenli planlamaya tabi kılarak ölçeklerle sorunların üzerini örten, özgün kentsel mekânları ve kamusallığı ortadan kaldıran bir *toptanlaştırıcı* kent tahayyülü.

Yerel siyasetin devreden çıkarıldığı ve İstanbul'un doğrudan muhafazakâr merkezi iktidarın küresel yatırımlara bel bağlamış tercihleri çerçevesinde yönetildiği bir dönemden geçiyoruz. Ekonomik büyümeye sabitlenmiş bu çılgın dönüşüm sürecinin bugünkü yansımaları, gelecekte kentlerin, kamusallığın sınırlandığı, zengin ve yoksulun tamamen ayrıştığı kapalı adacıklardan ibaret olacağı düşüncesini doğuruyor.

Ancak 2008 küresel krizi sonrası sallanan inşaat ekonomisinin iflas sinyalleri vermeye başladığı da söylenebilir. 2013'ün aralık ayında açılan yolsuzluk ve rüşvet dosyaları, kötüleşen finansal koşullara güven sorununu da ekledi. Yabancı yatırımcının artık Türkiye'ye aynı yoğunlukta girmeyeceğine, Türkiye'nin ve inşaat sektörünün dünya finans çevrelerindeki kredibilitesinin düştüğüne dair tespitler dolaşımda. İstanbul'da istenmediğini anlayan yoksullara, itildikleri yaşama biçiminden memnun olmayan orta sınıflar da eklenmeye başladı. Kentsel dönüşüme konu olan birçok mahalle örgütleniyor ve giderek daha gür bir sesle dönüşüm süreçlerini engellemeye çalışıyor. İdare Mahkemeleri dönüşüm süreçlerine karşı açılan davalara zar zor yetişiyor. Kamusal alanların özelleşmesine karşı giderek büyüyen tepki Gezi Parkı sürecinde zirveye ulaştı. Siyaset, ilk kez gündelik hayatın içerisinde bu ölçüde karşılık buluyor ve kentler, semt ve mahalle ölçeğinde dahi yaşayanları tarafından sahipleniliyor. Doğa ise bütün bu çalkantının içerisinde büyük afetlere gebe, adeta pasif bir direniş sürdürüyor.

Kent meselesini olası afetlerle mücadele odağı içinde, sağlıklı ve güvenli kamusal çevreler oluşturmak şeklinde ele alan, kentsel sorunları bu odak üzerinden değerlendiren, sosyal ve ekonomik ilişkilerin de iyileşmesine vesile kılacak bir başka dönüşüm yaklaşımı mümkün. Böyle bir yaklaşım, doğası ve sakinleri ile barışık, ekonomisini sermaye biriktirmekten ziyade üretmeye ve gündelik hayatı kolaylaştırmaya göre kurgulayan, insanlar için eşit fırsatlar oluşturan, kamusallıklarını sürekli artıran, çeşitlendiren ve yaşamı mutlu kılan bir kent tahayyülünü de mümkün kılacak.

3

Hukuk, Mülkiyet ve Muğlaklık: İstanbul'un Kayıtdışı Yerleşimlerinin Yeniden Yapılandırılmasında Hukuki Belirsizliğin Kullanımları ve İstismarları[1]

Tuna Kuyucu

Hukuk, Mülkiyet ve Muğlaklık

İktisadi kuramda özel mülkiyet, hukuk ve kalkınmaya ilişkin yaygın olarak kabul görmüş bir varsayım var. Gerek neoklasik ve yeni kurumsal iktisat, gerekse iktisat tarihindeki pek çok eser, sürdürülebilir iktisadi kalkınmanın, özel mülkiyet anlayışının iktisadi işlemlere verdiği hukuki kesinlik olmadan gerçekleşmesinin pek de mümkün olmadığını öne sürer. Bu iddiaya göre özel mülkiyetle gelen kesinlik, işlem maliyetlerini düşürür, sözleşme yaptırımlarına olanak sağlar, bilgi boşluklarını yok eder, özel yatırımları teşvik eder; sonuç olarak iktisadi verimlilik ve büyümeye yol açar. Örneğin North ve Thomas (1973) Kuzeybatı Avrupa'nın 18. yüzyıldan itibaren iktisadi hâkimiyetini artırmasının sebebini açıkladıkları, sıkça atıfta bulunulan bir eserlerinde bu meselenin çözümünün bölgedeki özel mülkiyet haklarının kurumsallaşmasında ve korunmasında yattığını söylerler (ayrıca bkz. Landes 1998). Yeni kurumsal iktisat da benzer şekilde özel mülkiyeti güvence altına almanın şirketlerin iktisadi başarılarına gerek işlem maliyetlerini düşürerek, gerekse yatırımları teşvik ederek fazlasıyla katkıda bulunduğunu savunur (Williamson 1985, North 1990). Pek çok mikro-iktisadi araştırmada, kamuya açık erişimin ve müşterek olarak sahip olunan kaynakların (yani "müştereklerin") fazla kullanım ve çürüme "trajedisine" yol açtığı varsayımı sorgulanmaz; araştırmacı da "yanlış bilgilendirilmiş ve ileriyi göremeyen bireyler" tarafından fazla kullanılmasını engellemek için tüm kaynakların özelleştirilmesini önerir (Hardin 1968). Hukuk ve iktisat literatüründeki pek çok eser, iktisadi kalkınmanın yalnızca kanunların hem mülkiyet ilişkilerine, hem de sözleşmelere mutlak koruma ve kesinlik sağlamak için düzenlendiğinde gerçekleştiğini göstererek, bu argümanlara kuramsal ve ampirik destek de sunmuş olur (Posner 1977).[2]

1 Bu yazının İngilizce bir versiyonu 2013 yılında *International Journal of Urban and Regional Research* dergisinde yayımlandı. İngilizce makaleyi okuyan Reşat Kasaba, Arda İbikoğlu, Katherine Beckett, Elif Akcalı, Ayfer Bartu Candan, Barış Büyükokutan, Ceren Özselçuk ve üç anonim *IJURR* hakemine değerli yorumları ve eleştirileri için teşekkür ederim.
Bu araştırmanın kaynağı Foundation for Urban and Regional Studies tarafından sağlanmıştır.
Makale Türkçeye Arda Çiltepe tarafından çevrilmiştir. Kendisine teşekkür borçluyum.

Bu kuramsal iddiaların daha yakın zamandaki bir savunucusu, kayıtdışı konutlarda tıkılıp kalmış "ölü" sermayeyi tapulandırma programları aracılığıyla "canlı" sermayeye çevirmenin erdemlerine (Mitchell 2005) ilişkin argümanları dünyanın dört bir yanından müthiş bir coşkuyla karşılanan kalkınma iktisatçısı Hernando de Soto'ydu (1989, 2000). De Soto'ya göre gelişen ülkelerin kayıtdışı yerleşimlerdeki yüksek yoksulluk oranlarını ve iktisadi durgunluğu açıklayan en önemli değişken, halkın kayıtdışı biçimde sahip olduğu mülklerin hukuki korumadan ve kesinlikten yoksun olmasıdır. De Soto, insanların evlerinin kayıt altına alınıp yasal yollardan sahip olunan mallara dönüştürülmesi durumunda bu evlerin finansal kurumlardan kredi almak için teminat olarak kullanılabileceğini, kayıtlı piyasada satılabileceğini/kiralanabileceğini ya da sahiplerinin kendi kullanımları için iyileştirilebileceğini iddia eder. Kayıtdışı meskenlerin sakinleri, bu yerleşimlerin ayırt edici özelliği olan hukuki belirsizlik yüzünden iktisadi olarak rasyonel olan bu eylemleri üstlenemezler. Esasında hukuki olan bu sorunlar, kayıtdışı sakinlerin serbest bırakıldıkları takdirde kendilerini yoksulluktan ve iktisadi azgelişmişlikten kurtaracak girişimci potansiyellerini hayata geçirmelerine mani olur.

Hukuk, mülkiyet ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiye dair bu tür yaklaşımların neoliberalizmle iyice popüler hale gelmesi hiç de şaşırtıcı olmamalı. Neoliberalizm esas olarak piyasa mantığının toplumsal ve iktisadi hayatın daha geniş alanlarına genişletilmesidir; bu da özel mülkiyetin yaratılabileceği ve korunabileceği sağlam bir hukuki sistemi gerektirir (Brenner ve Theodore 2002, Harvey 2007). Pek çok ülke 1980'lerin ilk yarısında başlayan ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla hız kazanan dönemde ekonomilerini, bilhassa "eşya hukuku" alanını yeniden inşa eden kapsamlı yasal reformları yürürlüğe koydu. 19. yüzyılın sonlarında pek çok bölgede özel mülkiyet kategorisini yaratan hukuki değişikliklere benzer bir şekilde (Merry 2000, Mitchell 2002, İslamoğlu 2004) 20. yüzyılın sonlarındaki bu reformlar, dünyanın her yerindeki özel mülkiyeti güçlendirdi ve "serbest piyasa" dinamiklerini derinleştirdi. Bu yasal reformların iktisadi performans ve bölüşüm dinamikleri üzerindeki etkisine dair verimli bir tartışma sürüyor olsa da (Stiglitz 2007) akademisyenler ve politikacılar, özel mülkiyetle ilişkilendirdiğimiz hukuki kesinliğin aslında özel mülkiyetten daha önceki iktisadi rejimlerdeki hukuki belirsizlik (ya da muğlaklık) olarak varsayılan şeyden nasıl doğduğuna pek önem vermezler. Neoliberal reformlara yönelik araştırmaların çoğu, bu sistemin temelinin (yani, özel mülkiyetin) gerçek oluşumunu analizlerinin dışında bırakma eğilimindedirler.

Özel mülkiyet, diğer bütün hukuki biçimler gibi, toplumların mevcut siyasal, iktisadi ve hukuki düzenine devlet içindeki ve dışındaki

2 Sosyolojide Max Weber'in hukuk ve iktisat sosyolojisi üzerine etkileyici eserleri, mülkiyet, şirketler hukuku ve farklı bölgelerdeki iktisadi performans arasındaki ilişkinin sistematik bir analizine kapı açmıştır. İktisatçı olarak yetişen Weber, çoğu iktisadi gelenekle bütünüyle kurumsallaştırılan ve korunan özel mülkiyet rejiminin (ve zorunlu hale getirdiği hukuki kesinliğin) iktisadi verimliliği ve büyümeyi mümkün kıldığı kanısındadır.

aktörlerin muhtelif müdahalelerini gerektiren, "inşa edilmiş" bir kategoridir. Devletler, hukuki edimler aracılığıyla (bu edimlerin bazıları doğrudan ya da dolaylı şiddet içerebilir) piyasada neyin özel mülkiyet, yani sadece hukuki sahipleri tarafından elde tutulacak ve piyasada mübadele edilebilir olacak bir meta haline geleceğini belirler (Polanyi 2001: 35-44).[3] Bu olağanüstü yetki, devletlerin doğrudan bir biçimde iktisadi alanı yapılandırmalarına ve idare etmelerine olanak sağlar (Campbell ve Lindberg 1990, Edelman ve Stryker 2005). Diğer bir deyişle, devletler hukuk, düzenleme ve mülkiyet haklarının manipülasyonu aracılığıyla kimin mallar ve hizmetler üzerinde mülkiyet hakkı olduğuna karar verirler (Christman 1994, Fligstein 1996, Underkuffler-Freund 1996, Carruthers ve Ariovich 2004, Mattei ve Nader 2008). Üstelik bir şey "özel mülkiyet" haline dönüştürüldüğü anda o şeyin devletin doğrudan müdahalesini içeren karmaşık ve ihtilaflı tarihi silinir ve tüm süreç tek bir hukuki belgede temsil edilir hale gelir —adına da mülkiyet belgesi denir. Böylece bu fetiş nesnesinden hem yasal yollardan sahip olunan "şey" etrafında örülen tüm iktisadi ilişkilere düzen sağlaması hem de o şeyin sahibine muhtelif haklar ve yetkiler tahakkuk etmesi beklenir. Ne var ki her fetiş nesnesi gibi o da kendi yapılışını ve tarihini reddeden bir soyutlamadır (Marx 1990). Timothy Mitchell de bunu incelikle ortaya koyar: "Özel mülkiyetin tarihi, kendisini üreten koşullar ve kendisinde birleştirilen geçmiş numuneler hakkında oldukça sessizdir. Aslında diğer pek çok şey hakkında sessiz kalır ... Bir mevzuat tarihi, bir soyutlamanın tarihi olarak sunulur, özel mülkiyetin belli bir yerde gerçekte nasıl oluştuğu hakkında söyleyecek çok az şeyi vardır. Soyut, bambaşka bir yerden gelir ve onun özgül tarihleri doğasının bir parçası olmaktan ziyade rastlantısaldır. Şayet meydana gelişi, bireysel temellükler, istisnai kararlar ya da şiddet eylemleriyle ilgiliyse bile bunlar şimdi'den koparılmış geçmişe aittir" (2002: 57).

Bu yazıda özel mülkiyetin tarihsizleştirilmiş kavramsallaştırmasının ve iktisadi kuramda hâkim olan özel mülkiyetin iktisadi performanstaki rolünün bir eleştirisini, özel mülkiyet yaratımının ampirik bir vakasını kullanarak geliştireceğim: İstanbul'daki konut piyasalarının gecekondu yerleşimlerine yeni bir mülkiyet rejimi ve piyasa yapısı dayatan "kentsel dönüşüm projeleri" (KDP'ler) aracılığıyla kayıt altına alınması ve yasallaştırılması. Buradaki argümanım basit: Özel mülkiyetin kalbinde yatan kesinlik, muğlak yetki ve kanunlardan stratejik olarak faydalanılması ve onların manipülasyonu üzerinde yükselen bir süreç içinde yaratılır. Bu açıdan özel mülkiyetin kaos ve muğlaklıktan yola çıkarak düzen ve kesinlik yarattığı iddiası, ampirik ve kuramsal olarak sorunlu hale gelir. Kayıtdışı yerleşimler meselesinde, özel mülkiyetin zorunlu kıldığı hukuki kesinliğin, kayıtdışı rejimin hukuki

3 Bir devletin hukuki yenilikler ve manevralarla özel mülkiyeti nasıl yarattığına ilişkin en kapsamlı şekilde tartışılmış örnek, dördüncü yüzyıldan itibaren yaklaşık üç yüzyıl sürmüş olan İngiliz "çitleme hareketidir" (Polanyi 2001). İngiliz devleti, toplulukların mevcut ahlak ekonomileri ve hukuki düzenlerine doğrudan müdahale olan "çitleme yasaları" vasıtasıyla, kırsal toplulukların ortaklaşa sahip oldukları mülkleri zor kullanarak bu arazileri öncelikle otlak olarak kullanan özel şahıslara devretmiştir. İngiltere'de kapitalizmin filizlenmesinin olmazsa olmazı olan çitleme hareketine bu yazıda geliştirdiğim perspektiften de yaklaşılabilir.

muğlaklığının ontolojik karşıtı olmadığı söylenebilir (Portes ve diğ. 1989, Roy 2005, Fernandes 2009). Kayıtlı ve kayıtdışı iktisadi alanlar karşılıklı olarak bağımlı ve simbiyotik bir ilişkiye sahip oldukları içindir ki onları birbirinden ayrı ve birbirine karşıt olarak sunmak yanıltıcı olur. Aslında kayıtdışı yerleşimlerde kayıtlı bir mülkiyet rejiminin yaratılması en nihayetinde kayıtdışı düzen içerisinde gelişen (hukuki ya da hukuk-ötesi) iktidar ve tahakküm ilişkilerine bağlıdır. İki düzen arasında böyle sürekliliklerin ve ortak unsurların yaygın olması, yeni düzenin kaçınılmaz olarak eski düzenin muğlaklıklarına ve iktidar ilişkilerine dayandığı ve onları yeniden ürettiği anlamına gelir.

İstanbul'un durumunda, kayıtdışı yerleşimlerdeki mülkiyet rejimini yeniden yapılandıran yeni kanunlar ve politikalar, kayıtdışı, esnek ve karmaşık kullanım ve mülkiyet ilişkilerinin yerine daha düzenli ve daha az esnek bir sistemi geçiriyormuş gibi görünüyor (Kuyucu ve Ünsal 2010). Gelgelelim bunun gerçek mekân ve zamanda yapılma şekli büyük ölçüde hukuki muğlaklıkların (kötüye) kullanımlarına ve çok sayıda devlet ve özel aktörünün keyfiliklerine bel bağlar. Bu faaliyetler yeni kanunlara dayandıklarından, resmi olarak "hukuki" olsalar da mülkiyete doğrudan hukuki ve fiziksel baskı yoluyla el koyulmasının belirgin örneklerini teşkil eder. Bu açıdan eski sistemin muğlaklığından ve esnekliğinden yola çıkarak yaratılan kesinliğin kendisi muğlaklığın ve kuvvetin manipüle edilmesinin muhtelif şekillerine dayanır. Yaratılan bu yeni mülkiyet sistemi, yalnızca kaynakların bölüşümünde eskiden beri var olan eşitsizlikleri ve asimetrileri yeniden üretmekle kalmaz, yeni eşitsizlik ve tahakküm biçimleri de doğurur.

Bu yazının geri kalan kısmında bu argümanları, sakinlerini kayıtlı konutlara yeniden yerleştirilen ve o alanı imara tekrar açarak İstanbul' da kayıtdışı yerleşimleri ortadan kaldırmayı amaçlayan iki KDP incelemesiyle örneklendireceğim. KDP'lere zemin hazırlayan makro siyasal-iktisadi bağlamı değerlendirdikten sonra KDP'lerin uygulanmasını olanaklı kılan, 2002 sonrasında yürürlüğe koyulan geniş kapsamlı hukuki ve idari reformlara odaklanacağım. Yeni kanunlar, arazi ve konut piyasalarını düzenleyen yerel ve merkezi kamu kurumlarını, özellikle bu piyasaların düzenlenmesinde keyfi faaliyetlere ve muğlak kararlara imkân sağlayarak fazlasıyla güçlendirdi. Yazının sonunda yeni bir mülkiyet rejimi ve piyasa yapısının yaratılmasının mevcut eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini ve kayıtdışı yerleşimlerin ilk sakinleri arasında yeni tahakküm ve eşitsizlik biçimleri ortaya çıkardığını göstereceğim. Buradaki tartışmalar İstanbul'daki iki "kentsel dönüşüm" alanında yapılan 18 aylık saha çalışmasına dayanıyor: Maltepe ilçesindeki 50 yıllık bir kayıtdışı yerleşim olan 17.000 nüfuslu Başıbüyük semti ile kayıtdışı Ayazma mahallesindeki 9.000 kişilik eski sakinlerin yaklaşık dörtte üçünün 2006'da yeniden yerleştirildiği Küçükçekmece

ilçesindeki Bezirgânbahçe toplu konutları. İki bölgeden toplam 150 sakinle, belediye çalışanları ve TOKİ memurları, bir sosyal hizmet görevlisi, emlakçılar ve mahalle derneklerindeki aktivistlerle görüşmeler yaptım. Ayrıca bu dernekler tarafından düzenlenen çok sayıda gösteriye ve mahallelilerin KDP'lere karşı (pek de başarılı olmayan) kolektif bir direniş hareketi örgütlemeye çalıştığı toplantılarına katıldım.

İstanbul'daki Kentsel Dönüşüm Projeleri

Yıkıcı 2001 ekonomik krizi sonrasında iktidara gelen AKP, kriz öncesinden geriye kalan popülist yeniden bölüşüm mekanizmalarını dağıtarak büyük çaplı iktisadi reformlara girişti (Akyüz ve Boratav 2003, Cizre ve Yeldan 2005). Muhafazakâr iktidar partisi, devlet aktörlerinin de sıkça vurguladıkları gibi, neoliberalleşme stratejisinin bir parçası ve hızlı büyümede hayati bir role sahip olan gayrimenkul piyasalarına büyük önem verdi. Bunun iyi bir örneği, hükümetin krizin neden olduğu iktisadi durgunluğun ve artan işsizliğin üstesinden gelmesi için gayrimenkul piyasalarını yeniden canlandırması gerektiğini açıkça belirten Kalkınma Bakanlığı'nın 2003 tarihli Acil Eylem Planı'ydı. AKP, gayrimenkul sektöründeki potansiyeli hayata geçirmek için gayrimenkulde bütünüyle metalaştırılmış bir rejimin kurumsallaşmasını engelleyen sınırları aşmak için sayısız yasal ve idari reform geçirdi (Kuyucu ve Ünsal 2010). Bu bakımdan devletin elindeki mülklerin özelleştirilmesi ile arazi ve konutların yekpare metalaştırılmasının önünde engel teşkil eden (düşük gelirlilerin) kayıtdışı konut piyasalarının yok edilmesi ayrı bir öneme sahip. Konut alanlarındaki ve kentsel yönetimdeki bu yasama çılgınlığı, yeni bir gayrimenkul sisteminin 2001'e kadarki popülist kentsel rejimin ilkelerine göre değil, kapitalist ilkeler temel alınarak inşası olarak okunabilir.

Kayıtdışı yerleşimleri yeniden inşa etmeye ve sakinlerini devlet destekli kayıtlı konutlarda ya da Türkiye'de bilinegeldiği şekliyle KDP'lerde yeniden yerleştirmeye yönelik büyük ölçekli projeler, kapitalist bir gayrimenkul sektörünün yapılandırılmasında hayati mekanizmalardır. AKP'nin yürürlüğe koyduğu yasal reformlar sayesinde bu tür projeler ülke genelindeki belediyeler ekseninde yaygın hale geldi. 2010'a gelindiğinde 175'ten fazla belediye, ya ülke çapında en güçlü emlak simsarı ve konut yatırımcısı haline gelmiş kamu kurumu olan Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ile ya da özel yatırımcılarla şehirlerde "metruk", "riskli", "çöküntü" halindeki alanları iyileştirmek için protokol imzaladı. 2001 ile 2010 arası dönemde, İstanbul'da 100.000 insanı yerinden edeceği tahmin edilen 12 büyük ölçekli dönüşüm projesi başlatıldı. Ülke çapındaki inşaat çılgınlığının da gösterdiği gibi,[4] gayrimenkul yatırımlarının iktisadi kalkınmadaki önemi göz önünde bu-

4 Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2011 verilerine göre 2010 yılında imar izni sayısı, bir önceki yıla göre %58,7 oranında artarak 823.060'a ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri gördüğü en yüksek seviyeye ulaştı.

lundurulduğunda KDP'ler, özellikle 2011 genel seçimlerindeki AKP zaferini takiben çok daha yaygın hale geldi.[5] Öyleyse tanık olduğumuz şey, kamu politikasının yönünü kayıtdışı yerleşimleri düşük gelirlilere yönelik konut tedariki olarak örtük bir şekilde kabul ve teşvik etmekten, bu yerleşimlerin kârlı yatırımlar için "temizlenmesi" politikasına doğru değiştirmesidir denebilir.

Tartışmalara neden olması muhtemel bu dönüşüm projelerini meşrulaştırmak maksadıyla Başbakanlık ve TOKİ tarafından geliştirilen argümanlar, bu kurumların hukuk ile özel mülkiyetin "düzen getirici" potansiyeli ve bunun iktisadi kalkınmayla ilişkisine dair iktisat teorisinin varsayımlarını paylaştıklarını gösterir.[6] Örneğin Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 2006 yılındaki Birinci Konut Kurultayı'nda yaptığı bir konuşmada gecekondulardan "şehirlerimizi saran bir ur" olarak söz etti ve "bu uru ortadan kaldırmak bizim en büyük idealimizdi ve şimdi bunu başarıyoruz," dedi. Bu tıbbi analojiye göre kayıtdışı yerleşimler, başarılı kentleşme ve iktisadi büyüme önünde dışarıdan gelen bir engeldir ve ameliyatla (KDP'lerle) sökülüp atılabilir. Başbakan aynı konuşmada TOKİ'nin iktisadi kalkınmada oynadığı önemli rolü vurguladı: "Kalkınma, adalet ve refah yolundaki hızlı ilerleyişe eşlik eden, proje üreten, ürettiği projeleri ertelemeden hayata geçiren TOKİ kısa zamanda Türkiye'yi baştan başa şantiyeye çevirmiş durumda. Başta TOKİ Başkanı olmak üzere herkese ve yüklenici firmalara teşekkür etmek istiyorum". 2011'de kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na TOKİ'nin eski başkanı Erdoğan Bayraktar getirildi. O da tekrar tekrar KDP'lerin iktisadi kalkınmadaki önemini vurguladı ve 2004'teki Dördüncü Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO'lar) Zirvesi'nde yaptığı bir konuşmada özel yatırımcıları bu tür projelerde yer almaya davet etti: "GYO'lardan beklediğimiz, devlete ait arazilerde, deprem riski yüksek alanlarda ve düzensiz yerleşimlerde KDP'leri geliştirmeleri ve uygulamaya koymalarıdır. Eğer bu gerçekleşirse yalnızca çok ihtiyacımız olan KDP'leri tamamlamış olmayacaklar, yatırım ortaklığı mekanizması aracılığıyla çok daha geniş kesimler için iktisadi zenginlik yaratmış da olacaklar. Bu yüzden GYO'ların kamu kurumlarıyla, TOKİ'yle ve mahalli idarelerle işbirliği içinde çalışmaları büyük önem taşıyor." Büyük bir GYO'nun genel müdürü de benzer minvalde gayrimenkul piyasalarının ve finansal mekanizmaların kayıt altına alınmasını savunmuştu: "Mortgage sisteminin kurumsallaştırılması pek çok gelişmiş ülkedeki gibi ev sahibi olabilmeyi çok daha kolaylaştıracak ve altından kalkılabilir hale getirecek. Ayrıca gayrimenkul sektöründeki çok ciddi bir sorunla da mücadele ederken bize yardım edecek: kayıtdışılık. Yeni sistemle gayrimenkuldeki kayıtdışılığı yok etmede büyük ilerleme sağlayacağız. Bu da Türkiye için ciddi potansiyel ve fırsat yaratacak."

5 AKP, 2012'nin Mayıs ayında (23 Ekim 2011'de Van'da gerçekleşen yıkıcı depremden sonra) merkezi hükümeti kuvvetlendiren ve KDP'leri daha kararlı bir şekilde uygulamasını sağlayan yeni bir yasa çıkarttı: Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Kanunu.

6 Bu projelerin iktisadi kalkınmada oynadığı önemli rol, hükümet yetkililerinin vurguladığı tek meşruiyet dayanağı değildi. Aynı derecede önemli olarak, Türkiye'yi gelecekteki depremlere hazırlamak için bu projeleri uygulamanın gereğini belirttiler. Türkiye'de geçmişte yaşanan depremlerde meydana gelen büyük can kayıpları hem inşaat sektörünün denetimsiz durumunun, hem de kentlerdeki plansız büyümenin doğrudan bir sonucuydu. Gelgelelim KDP'lerin gerekçesi olarak deprem riski vurgusuna rağmen İstanbul'daki mevcut projeler açıkça ortaya koyuyor ki, deprem riski bir meşrulaştırma aygıtından başka bir anlam taşımıyor. Yapım aşamasındaki 12 projeden sadece bir tanesi (Zeytinburnu ilçesindeki Sümer Mahallesi projesi) doğrudan deprem riskinden dolayı yapıldı ve 2006'da başlayan proje halen bitirilemedi. Diğer hiçbir KDP'nin ayan beyan ortada olan deprem riskine karşı uygulandığına dair işaret yok.

Bir diğer GYO genel müdürü ise gayrimenkul sektörünün mortgage sistemi aracılığıyla kayıt altına alınması gerekliliğini savunmuştu:

> Böylelikle ruhsatsız ve düşük kalite konutların denetimi daha etkin yapılabilir. Riskli apartmanlara hiçbir kurum kredi vermek istemeyecektir çünkü sektörün tümü yeni denetim standartlarına adapte olmak zorunda kalacaktır ... Türkiye'deki 18 milyon evin %65'i alelacele bir şekilde kötü kaliteyle inşa edildikleri için artık yenilenmek zorundadır. Böyle büyük bir operasyon bu işi finanse etmeye hevesli kredi kurumları ve bu tür projelerle risk almaya istekli büyük yatırımcılar olmadan imkânsızdır. Tüm bunlar gayrimenkul piyasalarındaki kayıtdışılığın yok edilmesini gerektirir. (röportaj, 15 Haziran 2008)

Hepsini birlikte okuduğumuzda görüyoruz ki, kamu görevlilerinin ve özel aktörlerin açıklamaları, sistemde güven yaratacak, fiziksel altyapıyı ve konut stoğunu iyileştirecek önemli yatırımları kamçılayacak ve bölgelerin iktisadi potansiyellerini yatırımcılar ve diğer herkes için artıracak kayıt altına almanın faziletlerine dair bir varsayıma dayanıyor. Üstelik KDP'lerin belirsizliklerle dolu eski mahallelerin sakinlerine, onları toplu konutlarda kayıtlı mülk sahipleri haline getirerek (yapılan daha kaliteli apartmanlarda yaşamayı seçseler ya da bu evleri piyasada kâr ederek satsalar da) fayda sağlaması bekleniyor.

Aslına bakılırsa, projelerden bazılarında (sözgelimi, Başıbüyük mahallesinde) ayrıntılı bir sismolojik risk çalışması bile yapılmamış; resmi uygulama yönetmeliğinin hiçbir yerinde elanın ciddi bir riske sahip olduğunu gösteren elle tutulur veriyle karşılaşmıyoruz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 2009'da, Başıbüyük KDP'si başladıktan tam üç yıl sonra hazırladığı ayrıntılı sismik haritayı analiz ettiğimizde mahallenin İstanbul'un Anadolu yakasındaki geri kalan bölgesi gibi ikinci dereceden deprem bölgesinde olduğunu görüyoruz. Benzer sorunlar, hiçbir zaman yüksek riskli deprem bölgesi ilan edilmemiş olan Ayazma KDP'sinde de mevcut. Tüm bu sebeplerden ötürü Türkiye'deki kentlerin karşısındaki deprem riskinin hangi alanların dönüşüm alanı olarak belirleneceğinde hiçbir fiili etkisi olmadığını öne sürmek mümkün.

Benim buradaki analizim gösteriyor ki, KDP'ler sürdürülebilir iktisadi büyümeye giden yolu açması umulan hukuki kesinliği ve düzeni tesis etmek amacıyla, hukuki muğlaklığı ve kaosu ortadan kaldırmıyor. KDP'lerin başardıkları, halkın yarı-hukuki yollardan elde ettiği mülklere hukukun ve idari baskının yardımıyla güç kullanarak el konmasından ibarettir. Daha da önemlisi, bu ilkel birikim süreci, hem yeni kanunlardaki hem de kayıtdışı yerleşimlerdeki mevcut mülkiyet yapısındaki muhtelif muğlaklıkların manipüle edilmesine ve onlardan faydalanılmasına bağlı. Böyle bir özel mülkiyet yaratım süreci, özelleştirme taraftarlarının neredeyse her zaman görmezden geldikleri, ciddi hukuki ve etik sorunlarla dolu bir olgudur. Son olarak benim analizim, yeni yasalardaki ve kayıtdışı yerleşimlerin karmaşık kullanım sistemindeki muğlaklıkların, proje uygulayıcısı tarafından manipüle edilmesinin konut haklarının korunmasına dair kolektif hareketlerin filizlenmesini engelleyerek sakinleri arasındaki eşitsizlikleri perçinlediğini ortaya koyuyor.

Başıbüyük ve Ayazma'da uygulanan büyük ölçekli KDP'ler, 2005'te (AKP'nin yerel seçimlerde iki ilçede de kazanmasından bir yıl sonra) yeni belediye kanununun yürürlüğe konmasının ardından başladı. Yeni yasa, tarihsel olarak merkezi iktidarın çok kuvvetli olduğu Türkiye'de yerel yönetimlerin finansal ve idari yetkilerini kayda değer bir şekilde artırdı (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008). Ancak daha önemlisi, kanunun 73. maddesinin, ilçe belediyelerine sınırları içerisindeki çürüyen ve harap haldeki çöküntü alanlarını "dönüşüm alanı" ilan etme ve TOKİ ile ortaklaşa dönüşüm projesi uygulama yetkisini vermesiydi. Bu yasa çıkarılır çıkarılmaz her iki mahalle de "dönüşüm alanı" ilan edildi ve iki ilçe belediyesi, buralardaki gecekonduların tümünün yıkılması ve "hak sahiplerinin" TOKİ tarafından ya mahalle içinde (Başıbüyük) ya da başka bir yerde (Ayazma) yapılacak toplu konutlara yeniden yerleştirilmesi için TOKİ ve İBB ile protokol imzaladı. Bir yıl içinde Ayazma'daki tüm meskenler yıkıldı ve toplam 1.890 haneden, 1.190 tanesi "hak sahibi" olarak Ayazma'nın 5 kilometre güneyindeki Bezirgânbahçe toplu konutlarına yerleştirildi. Geriye kalan 700 hane kiracıydı ve bu projeye dahil edilmediler. Diğer taraftan TOKİ, projenin ilk aşamasının bir parçası olarak, Başıbüyük'te ilçe belediyesine ait boş bir alana altı tane 15 katlı apartman inşa etti. Ancak proje uygulayıcıları, mahalle sakinlerini proje şartlarını kabul etmeye ikna edemediler. Projenin tamamlanması ciddi biçimde gecikti. Altı apartman bloğundan ikisi İçişleri Bakanlığı tarafından polis memurlarına tahsis edildi ve diğer dördü boş kaldı. Bu yazı kaleme alınırken, 2009'daki yerel seçimlerde AKP'den CHP'ye geçen ilçe belediyesi, mahalle sakinlerini apartmanlara taşınmaya ikna etme çabalarını sürdürüyordu.

Bu büyük ölçekli dönüşüm projeleri, proje uygulayıcılarını güçlendiren, tehlikeli biçimde muğlak yasalar vasıtasıyla olanaklı hale geldi. 2005'te çıkan yeni belediye kanunu, bir yerin "dönüşüm alanı" ilan edilmesi için gerekli olan somut "çöküntülük, çürüme ve haraplık" tanımını yapmaz ve bunları nesnel ölçütlerle belirlemez. Belirtilen tek ölçüt, alanın 50.000 m²'den daha geniş olmasıdır. Karar, yerel mecliste çoğunluk oyuna dayanır. Açıkça tanımlanan ölçütlerin yokluğu karar alma sürecini belediye makamlarının keyfiyetine terk eder. Mahalle sakinlerinin, belediye kanunundaki projelerin hazırlanışında veya projelerin resmi "uygulama ilkelerinin" belirlenmesinde yer almalarını sağlayacak katılımcı mekanizmalara ilişkin bir tarif ya da yükümlülük olmadığından, tüm dönüşüm kararları halkın katılımı ya da demokratik tartışma olmaksızın alınır (Kuyucu ve Ünsal 2010). Diğer bir deyişle, belediyeler ilçedeki herhangi bir yerin kullanım durumu-

na, konut kalitesine veya sosyo-ekonomik dinamiklere bakmaksızın dönüşüm projeleri uygulayabilirler.[7] Mülkiyete el koyma sürecini daha ucuz ve daha kolay bir hale getiren hukuki kırılganlıktan ve mahallelilerin güçsüzlüğünden dolayı kayıtdışı yerleşimlerin KDP'lerin ilk hedefi haline gelmesi hiç de şaşırtıcı değil.

Hukuki muğlaklığın ikinci kaynağı, düşük gelirli vatandaşları ev sahibi yapmak ve nizama aykırı ruhsatsız yerleşimlerin çoğalmasını engellemek için 1984'te kurulmuş bir devlet kurumu olan TOKİ'yi reforme eden yakın tarihli yasalardan doğar. TOKİ, finansal kaynağının büyük bir kısmını yok eden 2001 ekonomik krizine kadar kooperatiflere ucuz konut kredisi sağlayarak çoğunlukla orta sınıfların ev sahibi olmasına olanak tanıyan bir kredi dağıtım mekanizması olarak çalıştı (Şenyapılı 1996, Buğra 1998). AKP krizden sonra geçirdiği bir dizi yasayla TOKİ'yi devlet arazilerini özel yatırımcılara satma, bu araziyi özel ortaklıklar kanalıyla "kâr maksatlı" kullanma, düşük gelirli gruplar için devlet destekli toplu konutlar inşa etme ve devlete ait arsaların planlama ve imar durumlarını değiştirme yetkilerine sahip son derece güçlü bir emlak simsarı ve konut yatırımcısına dönüştürdü. Bu yeni yetkiler, devlete ait arazilerin geçmiş yıllara kıyasla çok daha hızlı bir şekilde metalaştırılmasına imkân vererek yatırımcılar, müteahhitler ve spekülatörler için önemli fırsatlar yarattı. TOKİ, 2002 ile 2011 yılları arasında 500.000'den fazla konut inşa etti. Bunların %30'u özel yatırımcılarla yapılan ortaklıklar kanalıyla varlıklı müşteriler içindi; geri kalanında ise hedef kitle orta sınıflardı (Sönmez 2011). TOKİ, emirleri doğrudan Başbakanlık'tan alması ve meclis denetiminden muaf olmasıyla arazi ve konut piyasalarının neoliberalleşmesine olanak sağlayan teknokratik kurumların ilk örneği haline geldi.[8]

TOKİ, aynı zamanda KDP'lerin uygulanmasında da en önemli kurum olarak öne çıktı. Bir yer belediye tarafından dönüşüm alanı olarak ilan edildiği anda TOKİ oranın imar durumunu değiştirme, yeni bir plan oluşturma, yeni konutlar inşa etme ve planlara karşı gelenlerin mülklerini kamulaştırma yetkileriyle donatıldı. Bu son yetki bilhassa önemli, çünkü hükümetin bu projelere karşı muhalefeti bastırıp otoriter bir tarzla iş görebilmesine olanak sağladı. Ayazma'da yerinden edilen hanehalkıyla yaptığım çok sayıda görüşmede, insanlar kamulaştırma korkusunun onları istemeden de olsa proje şartlarını kabul etmeye ittiğini açıkça ifade ettiler. Mahalle sakinleri ile uygulayıcılar arasındaki müzakereler, TOKİ ve yerel yönetimin aşırı otoritesi nedeniyle "şiddetin gölgesi altında" gerçekleşti. Başıbüyük'te ise TOKİ kendisine verilen olağanüstü yetkiler sayesinde plan gereğince öngörülen nüfus yoğunluğu ve yapılacak konut tipi gibi hayati bilgileri bile bile dışarıda bırakarak mahalleliler nezdinde oranın lüks konutlara yer açmak için "temizleneceği" korkusunu artıran alternatif bir yerleşim pla-

7 AKP, 2005 yılında mevcut Belediye Kanunu'na ek olarak, belediyelerin tarihi ve kültürel sebeplerle korunan alanlarda da dönüşüm projeleri uygulayabilmesini sağlayan, oldukça tartışmalı 5366 sayılı yeni bir kanun daha çıkarttı. Muazzam kentsel rant potansiyeline sahip olan ve çoğunlukla düşük gelirli grupların yaşadığı tarihi yarımadanın büyük bölümünün yanı sıra Beyoğlu ilçesi de bu kategori içinde. "Koruma alanı" statüsü, bu kanundan önce, büyük yatırımcı ve sermayedarların bu bölgelerde yenileme projelerine girişmelerini engelleyebilmişti.

8 TOKİ'nin işleyişi Türkiye ekonomisinin bankacılık ve enerji gibi hayati sektörlerini yöneten Yüksek Kurul'lara benzer. Bu kurullar siyaset üstü bir tarzda hareket ederek bu hayati sektörlerin "verimli" yönetimini siyasal baskıların veya çalkantıların etkisine müsaade etmeden mümkün hale getirirler. (Bayramoğlu 2005)

nı hazırlayabildi. Yeni planın muğlaklığının yanı sıra hazırlanma aşamasındaki bütünüyle antidemokratik tutum,[9] 2006'da mahallelinin konut haklarını savunmak maksadıyla kurduğu taban oluşum olan Başıbüyük Mahalle Derneği'nin açtığı davaya da dayanak oluşturdu. İlginçtir ki, dernek davayı kazanarak projeyi geçici olarak durdurdu.[10] TOKİ bunun üzerine yasal engelleri aşmak için planı ufak tefek değişiklikler yaparak revize etti ve projenin devam etmesini sağladı. Daha önce belirttiğim gibi, AKP'nin 2009 yerel seçimlerinde Maltepe'yi kaybetmesi projenin askıya alınmasını sağladı.

Projelerin İleri Aşamalarındaki Muğlaklık

Başıbüyük'teki dava, Türkiye'de uygulanan neredeyse tüm dönüşüm projelerinin ayırt edici özelliği olan bir başka muğlaklık kaynağını da ortaya çıkarır: Bu projelere olanak tanıyan yasal çerçeve, proje tamamlanmadan önce uygulayıcıların dönüşüm bölgeleri için öngörülen planları açıkça belirtmelerini şart koşmadığından, uygulayıcılar ve belediye yetkilileri imar kararlarını ve planlamayı istedikleri gibi manipüle edebilirler.[11] Örneğin Ayazma, mahallenin yıkımından sonra bir plan açıklanmadan, üç yıl boş bırakılmıştı.[12] TOKİ plan kararlarını tek taraflı olarak değiştirme yetkisine sahip olduğundan, o alanın nasıl imar edileceğine dair ne belediyenin ne de halkın bir fikri vardı. TOKİ, üç yılın sonunda araziyi ülkenin en güçlü müteahhitlerinden birine sattı. Lüks bir konut kompleksi orada halen inşa halinde. Bu örnek de gösteriyor ki, yasalar kamusal aktörleri birçok muğlaklık türüyle donatmadıkları sürece, böyle radikal projelerin uygulanması pek de kolay değil, keza böyle bir belirsizlik hem orada yaşayanlardan hem de sivil toplum örgütlerinden kaynaklanacak muhalefeti bastırmanın da bir yolu. O projenin o alanı nasıl dönüştüreceğini tam olarak bilmemek, projeye karşı mücadele edenlerin halkı harekete geçirecek elle tutulur savlar ortaya koymalarını zorlaştırır. Başıbüyük'te görece başarılı bir hukuki direniş hareketinin örülebilmesinin esas sebebi, sonradan projeye karşı davaya dayanak olacak, hasbelkader hazırlanmış bir planın duyurulmasıydı. Ayazma'da görebileceğimiz gibi, somut bir plan duyurulmadığında, eyleme geçilemez ve bu da muğlaklığın ve esnekliğin proje uygulayıcılarına bahşettiği gücü gösterir.

"Hak Sahipliğinin" Belirlenmesindeki Muğlaklıklar

Muğlaklığın KDP uygulanmasındaki sonuncu ve muhtemelen en tartışmalı kullanım tarzı, gecekondu yerleşimlerindeki "hak sahiplerini" belirleme aşamasında, yani toplu konut alanlarındaki daireleri devletin desteğiyle satın almaya uygun olanların seçilmesi ve mevcut mülk-

9 Başıbüyük vakası, bu projelerin demokratik olmayan doğasının aşırı bir örneğidir. Belediye, proje uygulanmasından önce mahalledeki iktisadi, demografik ve toplumsal kompozisyonu tespit eden ya da mahallelinin taleplerini öğrenmeye çalışan basit bir anket bile yapmamıştı.

10 Başıbüyük Mahalle Derneği avukatının ortaya koyduğu temel argümanlardan biri, 2004'te kabul edilen önceki planın Başıbüyük nüfusunu 8.860 olarak öngörürken TOKİ'nin 2006'da geliştirdiği planın alanda öngörülen nüfusu ve bina sayısını bilhassa belirtmemesiydi. Bu, KDP ile Başıbüyük nüfusunun ihtiyacı olan sayıdan daha fazla ev yapılacağına ilişkin bir tedirginlik yarattı. İstanbul 5. İdari Mahkemesi'nin atadığı bilirkişi kurulu planı inceledi ve plan tamamlandığında, önceki planla çelişir biçimde, nüfusun 12.000'e çıkarılabileceğine karar verdi. Öngörülen nüfustaki bu uyuşmazlık, mahkemenin 25 Kasım 2008'de proje aleyhine karar verme sebeplerinden biri oldu. Projenin feshedilmesinin bir başka ana sebebi de uygulanması sırasında katılımcı mekanizmaların işletilmemesiydi.

11 TOKİ ile ilgili belediyeler arasında imzalanan protokollerde projenin ilerleyen aşamalarına ilişkin maddeler TOKİ'nin, 1) bu alanlarda geliştirilecek konutların ve ticari yapıların tam mülkiyetine sahip olacağını, 2) gelirlerin ve/veya mülkiyet haklarının belli bir oranını daha sonra belirlenecek ölçütlere göre belediyelere devredeceğini, 3) alanlar için yeni planlar geliştirme yetkisine sahip olduğunu belirtir. Başka bir bilgiye yer verilmez.

lerin değerinin belirlenmesi sırasında vuku bulur. Daha önce belirttiğim gibi KDP'ler, tam anlamıyla metalaştırılmamış konut alanlarında yeni bir piyasa yapısı ve mülkiyet rejimi inşa etmeye yarayan mekanizmalar olarak görülmeli. Bu yeni mülkiyet yapısı, nihai biçimde kimin "hak sahibi" olarak belirleneceğine ve insanların kayıtdışı olarak sahip oldukları mülklerin nasıl değerlendirileceğine bağlı. Başıbüyük ve Ayazma'da gerçekleşen bu süreçler yakından incelendiğinde, KDP'lerin 1) yerleşimlerde iktisadi olarak halihazırda imtiyazlı olanlara orantısız şekilde yarar sağlayarak, 2) en güçsüz taraflara (kiracılara) hiçbir hak tanımayarak, 3) insanların kişisel çıkar sağlamak için uygulama sürecini manipüle etmesine müsaade ederek (bu sebepten ötürü kolektif direniş umudu cılızlaşır) ve 4) yukarı doğru hareketliliğin iktisadi kanallarının önünü keserek sakinlere esnek olmayan bir mülkiyet rejimi dayattığı görülebilir. KDP'ler, kayıtdışı gecekondu piyasasındaki hukuki muğlaklıkları çözmek ve daha adil bir kaynak dağılımı yaratmaktan ziyade, gecekondu yerleşimlerinde eskiden beri var olan sosyo-ekonomik eşitsizlikleri ve hukuki karışıklıkları daha da kuvvetlendirir. Tüm bu süreç, iktisadi olarak kişisel çıkarlarını kolektif amaçları korumak pahasına azami seviyeye çekmek için giderek daha çok hareket eden sakinlerin arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi ve bölünmelerin derinleşmesiyle sonuçlanmaktadır.

Bu argümanlara ilişkin ampirik örneklerden önce, gelişmekte olan ülkelerde 2000'lerin başına kadar hüküm sürmüş olan "popülist kentsel rejimler" etkisi altında serpilen karmaşık ve esnek bir mülkiyet yapısının kayıtdışı yerleşimlerin ayırt edici özelliği olduğunu hatırlamak önem taşır (Gilbert ve Gugler 1992, Keyder 2000b, Gülöksüz 2002).[13] Popülist kentsel rejimlerin tanımlayıcı özelliklerinden biri, düşük gelirli kentlilere hukuki olarak esnek olan kayıtdışı arazi piyasalarının manipülasyonu aracılığıyla yukarı doğru hareketlilik fırsatı vermesidir (Işık ve Pınarcıoğlu 2002). Kayıtdışı alanlardaki insanlar kurumsallaşmış kayıtlı bir mülkiyet rejiminin olmamasından ötürü hukuk-ötesi yollardan arazi satın almak veya etrafını çevirmek, mesken inşa etmek ve geçmişi kapsayan bir yasallaştırma için beklemek suretiyle kendi iktisadi, siyasal ve toplumsal sermayelerinden kullanırlar. Kullanım güvenliğinin bir ölçütünü güvence altına aldıktan sonra ellerindeki konutları —sonradan gelen aile üyelerine kalacak yer vermek veya kiraya vermek için— çok katlı apartmanlara çevirirler. Türkiye'deki yoksul ve dezavantajlı gecekondu sakinleri için yasallaştırma umudu ve yasallaştırmadan sonra edinecekleri tapu veya tapu tahsis belgesi,[14] iktisadi güvenliğin esas kaynağı ve kent iktisadına katılmanın en önemli mekanizmasıdır (Erder 1996). Türkiye'deki kayıtdışı meskenlerin eskiyi kapsayan yasallaştırılması ve ticarileşmesi, özellikle 1980 ve 1990'lar boyunca, iktisadi olarak daha çok kaynağa ve siyasal olarak daha

12 Bu üç yıl boyunca enkaz molozu bile temizlenmedi. Alanı terk etmeye zorlanan 18 kiracı henehalkı bölgeden ayrılmayı reddetti ve o alandaki geri dönüşüm malzemelerinden çadırvari evler yaparak konut hekları için mücadeleye başladılar. İki yıllık mücadeleleri boyunca yaptıkları bu evler ayrı ayrı zamanlarda tam üç kez polis tarafından yıkıldı. Belediye, bu çekişmeli sürecin sonucunda aileleri Bezirgânbahçe'ye yeniden yerleştirmeyi kabul etti ve ilk yıllık taksitlerini TOKİ'ye ödedi. TOKİ, ailelere peşinatlarını geri vermeksizin başka bir komplekste daire sözü verdi, ancak sözünü tutmadı. Ailelerden yeni apartmanlar için hatırı sayılır bir miktar daha peşinat vermeleri istendi. Bu ailelerin neredeyse hepsi toplu konut yerleşimlerini terketti ve İstanbul'un başka yerlerinde kiracı oldular.

13 Gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışı yerleşimlerin ortaya çıkışı ve tahkim edilmesi, bu ülkelerdeki kemikleşmiş iktisadi ve toplumsal eşitsizliklerin, kaynak ve hatta arazilerin fazlasıyla asimetrik bölüşümünün doğrudan bir sonucuydu. Ciddi bir yeniden bölüşüm politikası gerektirecek kentli yoksulların konut sorununa herhangi bir sürdürülebilir çözüm üretmekte hevessiz –ya da üretmekten âciz– hükümetler sosyo-ekonomik olarak (en azından kısa vadede) en az maliyetli ve siyasal olarak en kazançlı çözümü tercih ettiler: gecekondular ve diğer kayıtdışı konutlar.

çok bağlantıya sahip, genellikle daha evvelden kente gelmiş kırsal-kentli göçmenler olan sakinlere orantısız fayda sağlayan, kazançlı ve hiyerarşik bir piyasa yapısı ortaya çıkardı. Kentli yoksullara yönelik bu yukarı doğru hareketlilik sistemi, bu alanlara katı ve kayıtlı bir mülkiyet rejimi dayatan KDP'ler tarafından kesintiye uğratıldı.

Hiçbir belediye, kentsel düzenlemeleri ve protokolleri uygularken hak sahipliğinin açık ve yasal olarak anlamlı bir tanımını sunmaz. Aslına bakılırsa, bu kavramı hukuki olarak tanımlamak da imkânsız, çünkü gecekondu bölgeleri, tanımı gereği, resmi mülkiyet kurallarını çiğneyen hukuk-ötesi yerleşimlerdir. Dolayısıyla "KDP'lere iştirak etmeye uygun hak sahipleri kim olacak?" sorusu, her şeyden önce kendi içinde çelişki barındırır. Belediye yetkilileri faturaları, arazi satış ispatlarını, ecrimisil belgelerini[15] ya da ikametgâhlarını mı hak sahipliğinin dayanağı olarak görmelidir? Yasal yollardan arazilerinin tapularına sahip olanları, tapu tahsis zilyetleri olanları, yasadışı işgalcileri, kat maliklerini ve kayıtdışı kiracıları kapsayan bu karmaşık kullanım ve mülkiyet yapısı nasıl çözümlenir ve buradan yekpare bir mülkiyet yapısı nasıl oluşturulur? Tüm bu kategoriler için oluşabilecek zararlar nasıl hesaplanır ve kim tarafından karşılanır? Devletin hukuk-ötesi işlemler ve ilişkiler ile tanımlanan esnek bir rejimin oluşmasında aktif bir biçimde yer aldığı bir bağlamda, haklar nasıl tanımlanabilir ve sabitlenebilir? Yasallık ve yasadışılık arasındaki bulanık ve hareketli sınırlar nasıl yeniden tanımlanabilir, sabit ve katı hale getirilebilir?

Maltepe ve Küçükçekmece'deki belediye yetkilileri bu sınırları ilk önce en zayıf aktörleri "haklılık" kategorisinden çıkartarak ve sonrasında da gecekondu piyasasındaki güçlü aktörleri orantısızca ödüllendirerek çizmeyi seçtiler. Gecekondu nüfusunun en dezavantajlıları olan kiracılar her iki KDP'de de "hak sahipliği" kapsamının dışında bırakıldı. Her iki belediyenin TOKİ ile imzaladığı protokoller açık olarak projelerin amacının yoksulları, kullanım güvenliği olmaksızın toplu konutlara yeniden yerleştirerek onlara yardım etmek olduğunu beyan etse de iki belediye de kiracılara hak tanımadı. Bu dışlama, Küçükçekmece belediye başkanının projenin uygulanmasından önce Ayazmalılara dağıttığı, "kiracılar dahil herkes projelerden yararlanacaklar" diyen el ilanlarındaki vaatlerle de çelişir. Bu vaatler, mahallenin dörtte birini oluşturan kiracılar arasında yanlış beklentilere yol açtı. Kiracılar, belediyenin yeni ev bulma veya kira desteği konusunda yardımı olmaksızın, yıkımlar başlamadan hemen önce mahalleyi terk etmek zorunda olduklarını öğrendiler.

Hiçbir hakka sahip olmayan "yasadışı işgalciler" ile sahip oldukları arazi tapuları veya tapu tahsis belgeleri sayesinde bir dereceye kadar kullanım güvenliği olanlardan oluşan mahallenin geri kalanı KDP'den nasıl etkilendi? Bana verilen yanıtlar gösteriyor ki, tüm haritalandırma

14 1984'te çıkarılan imar kanuna göre belediyeye, il özel idaresine, hazineye ya da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait araziler üzerine yapılan gecekondular için devlete belli bir miktar ödeyerek elde edilebilen tapu tahsis belgesi, hem intifa haklarını o sırada mevcut olan mülke verir, hem de gelecekteki mülkiyet hakkını ya mevcut mülke ya da başka bir yerde yapılan mülke verir. Eğer gecekonduların olduğu belli bir mahallede resmi bir imar ıslah planı yapılacak olursa, o gecekondu için tapu tahsis belgesi resmi bir tapu haline gelebilir. Eğer mevzubahis mahalle kayıt altına alınmamışsa tapu tahsis belgesi zilyeti, senedi ödediği takdirde, bir başka alanda resmi mülk sahibi olmaya hak kazanır. Buna ek olarak, tapu tahsis belgesine sahip bir mülk, hem piyasada alınıp satılabilir, hem de aile üyeleri tarafından miras alınabilir. Haliyle, arazinin/konutun resmi mülkiyetini gelecekteki bir tarih için güvence altına almanın yanı sıra halihazırda işgal edilen arazi/konut için intifa hakkı verir. Türkiye'deki bu yasal icat, birçok gecekondu sahibinin resmi mülk sahibi haline gelebilmesinin önünü açmış ve popülist hükümetlere büyük destek kazandırmıştı.

15 Ecrimisil, yasadışı işgalcilerin işgal ettikleri arazi için hazineye ödedikleri paradır.

ve mahallelerin mülkiyet yapısını hukuki olarak belirleme süreci, kayıtdışı piyasadaki muğlaklığı yeniden üretti ve eşitsizlikleri perçinledi. Başlangıçta hak sahipliği, her iki mahallede de "kiracı olmayan" tüm haneleri kapsayan bir kavram olarak tanımlandı. İmar Bakanlığı'nın belirlediği yapı birim fiyatlarına göre resmi tapu sahiplerinin arazileri ve meskenleri için tam tazminat, tapu tahsis zilyetlerininse arazileri için kısmi tazminat ve gecekonduları için tam "enkaz değeri" almaları gerekiyordu. Yasadışı işgalcilerin ise yalnızca gecekondularının enkaz bedelini almaya hakları vardı. Hak sahipliğinin yasadışı işgalcileri de bünyesine katan bu kapsamlı tanımı, muhtelif platformları kullanarak cömertliklerinin ve paternalizmin altını çizen devlet aktörleri için etkili bir reklam kaynağı oldu. Örneğin Recep Tayyip Erdoğan 2006 yılında TOKİ tarafından düzenlenen Birinci Konut Kurultayı'ndaki konuşmasında şöyle dedi: "İnsanlar 'bunlar nasıl yıkılır, nasıl giderilir' diye soruyorlardı... Demek ki azmederseniz, kararlı olursanız, inanırsanız, yıkarsınız. Biz yapabildik çünkü biz yalnızca hak olanı değil hak etmediği halde adeta oranın işgalcisi olan insanları da projeye dahil ettik. Yaptıkları *yanlışlara* rağmen onlara enkaz bedeli vererek farklı yerde çağdaş ve modern konutlar içinde yer almalarına zemin hazırladık" (vurgu bana ait).

Yetkililer, gecekondu sahiplerini aynı anda hem hak etmedikleri halde menfaat sağlayan yasadışı işgalciler olarak, hem de hakları devlet tarafından korunan mağdurlar olarak etiketleyerek onlara haklara sahip bireyler olarak değil, devlete boyun eğmek zorunda olan edilgen aktörler olarak muamele ederler. Aslında bu muamele popülist rejim dönemindekinden farklı değil. Her iki durumda da mülkiyet ilişkilerini çevreleyen hukuki belirsizlik, devlet görevlilerine hukuku, "yasadışı işgalcileri" hem tehdit edecekleri, hem de himaye edecekleri bir silah olarak kullanabilme imkânı vermiştir. Proje uygulayıcılarının, KDP'lerin yok etmeyi amaçladığı hukuki muğlaklıklardan stratejik olarak faydalandıkları olgusu, işgalciler tarafından kesin olarak anlaşıldı. Örneğin Ayazma'daki bir aktivist olan Orhan şöyle diyordu: "Ayazma'daki projenin esas temeli bizim yasadışı durumumuzdu. Yetkililer bize sürekli yasadışı işgalciler olduğumuzu söylüyorlardı. Bu projenin bize sağladığı 'hakların' hiçbirini rüyamızda bile göremeyeceğimizi söyleyerek tehdit ediyorlardı. Ve biz en çok bu tavırdan korktuk. Bu 'hiçbir hakkınız olmasa bile size haklar vereceğiz' tarzı tavırdan" (26 Ekim 2008).

Hakları devlet tarafından paradoksal olarak hem tanınan hem de tanınmayan bu işgalciler, tüm bu "hak sahipliği" belirleme süreci boyunca oldukça endişeliydiler. Gecekonduları için, devlet tarafından yönlendirilen resmi işlemlerde zaten yüksek bir bedel ödemişlerdi. Buradan hareketle, mülkiyet haklarını elde ettiklerine inanıyorlar. Ya-

sadışı işgalcilerin başka bir argümanı da şöyle: "Bu araziyi ve üstündeki gecekonduyu 2000'de aldım. O sırada belediyenin Parklar Müdürlüğü'nde çalışan bir adamdan satın aldım. Gecekonduyu 1971'de inşa eden oymuş. Bu mülk üzerinde yasal haklarım var, çünkü muhtardan aldığım belgelerle resmi olarak satın aldım. Kaldı ki biz belediyeye gittik ve onlar bizi Kadıköy Vergi Dairesi'ne gönderdiler. Orada işlem için vergi bile ödedim! ... Üstelik elektrik ve su faturalarını da ödedim. Bizim sokağımıza kanalizasyon bağladılar. Telefon hattım var, doğalgazım bile var! Sorarım size, daha ne olsun!" (Gecekondu sahibi Kağan ile görüşme, 30 Kasım 2008).

Hak sahiplerini belirleme süreci, gecekondu sakinleri arasında kesif bir belirsizlik ve endişe yaratmanın yanı sıra gecekondu piyasasında eskiden beri var olan eşitsizlikleri de şiddetlendirir. Gecekondu mahallelerinde kimin hak sahibi olduğunu belirlemek mevcut esnek mülkiyet yapısını olduğu gibi kabul ederek bu rejimin kategorilerini mekân ve zamanda sabitler. Mülkiyet haklarını tahkim etme sürecinde piyasanın halihazırda avantajlı konumda olan grupları kazanç elde etmeye devam ederken, dezavantajlı olanlar mülksüzleştirilir. Sözgelimi birden fazla ev inşa edebilmiş olanlar, TOKİ tarafından KDP'lerin bir parçası olarak yapılan kayıtlı konutlara resmi olarak hak kazanırlar. Hatta belediyeler tarafından çıkarılan muhtelif imar aflarıyla ve stratejik olarak faydalandıkları patronaj ağları sayesinde tapu veya tapu tahsis belgesini elde edenler, hukuki olarak tanınan resmi mülk sahipleri haline gelirler ve böylelikle işgalcilerle karşılaştırıldığında daha yüksek bir tazminat bedeline hak kazanırlar. Birden fazla eve ve/veya tapu ya da tapu tahsis belgesine sahip haneler, daha önce sözünü ettiğim gibi (çoğunlukla) iktisadi, siyasal ve toplumsal sermayelerinden mülkleri için bir nebze yasallık elde etmek maksadıyla faydalanan, kente ilk gelen göçmenlerden oluşuyordu. Buna karşılık, daha sonradan gelen göçmenler, yukarı doğru hareketliliğin bu tür kanallarına ulaşmada ciddi engellerle karşılaştı. Ellerinde daha az kaynak bulundurmanın yanında birden çok kata sahip olmayı zorlaştıran daha rekabetçi ve daralmış bir piyasayla yüz yüze geldiler. Devlet aktörlerinin de gecekondu sakinleriyle popülist pazarlıklara girmeye daha az hevesli hale gelmeleri, yukarı doğru hareketliliğin önünü kesti. KDP'ler başta bu oldukça eşitsiz iktisadi ve hukuki yapıyı yasal olarak kabul eder, ardından bu yapının üzerine kayıtlı bir piyasa inşa eder. Böylelikle gecekondu piyasasının ayırt edici özelliği olan eşitsizlikler kayıtlı piyasaya taşınır ve kalıcı hale gelir.

Bu dinamikler Ayazma ve Başıbüyük örneklerinde şu şekilde gözler önüne serilir: Her iki mahalledeki KDP'ler bir hanehalkının, evlerinin yasal statüsü ne olursa olsun, elindeki gecekondu sayısı kadar devlet destekli konut alabilmesi için tasarlandı. Bu, yasal statüden bağım-

sız olarak, hayati bir tabakalaştırına mekanizması olarak işler. Beklendiği üzere, birden fazla gecekondu sahibi olanlar, olmayanlara göre çok daha iyi geçinir. Ayazma'daki durumda, KDP'lerin doğurduğu iktisadi zorlukları ancak elinde birden fazla ev bulunduran haneler aşabildi. Bezirgânbahçe'deki resmi konut fiyatı, proje uygulandığı sırada 52.000 TL idi. Bir gecekonduya sahip bir kişi, "enkaz bedeli" çıkarıldıktan sonra, 15 yıldan fazla bir süre boyunca ödenmek üzere, bir apartman dairesi hakkı kazanıyordu.[16] Dolayısıyla, 90 metrekarelik bir gecekonduya sahip olan bir kişinin, %25 değer kaybından ötürü devletten yaklaşık olarak 13.000 TL alması hükmüne varılıyordu. Bu kişi devlet destekli TOKİ konutunu satın almayı kabul ederse, devlete yaklaşık 40.000 TL kadar borçlanmış oluyordu. Bu kişi asgari ücret kazanıyorsa (2006'da aylık 540 TL), gelirinin yaklaşık %40'ını sadece aylık taksidi ödemeye ve yaklaşık %20'sini bina bakımını ve faturaları karşılamaya ayırmak zorundaydı. Proje şartları gereğince arka arkaya üç ay boyunca ödeme yapmamak tahliye ve mallara haciz konması anlamına geliyordu. Geçimini tek bir kişinin sağladığı bir ailenin bu koşullar altında ayın sonunu getirebilmesi son derece zordu. Ayazma'da belediyenin yaptığı bir ankete göre bu durumdaki aileler hanehalkının %63'ünü oluşturuyordu.

Bu analiz gösteriyor ki sadece bir gecekonduya sahip olanların yeni mülklerini kaybetmesi ve mahallerini terk etmeleri kuvvetle muhtemel, ki bu süreç Ayfer Bartu Candan ve Biray Kolluoğlu'nun (2008) tanık olduğu gibi hızla gerçekleşiyor. Bu mülksüzleştirme ve yerinden etme süreci, görüşme yaptığım ve TOKİ konutlarında resmi mülkiyete kavuşma şansının gecekondu mahallelerindeki yasadışı işgalciler için büyük bir fırsat olduğuna inanan belediye yetkililerinin beklentileriyle açık bir biçimde çelişiyor. Ancak bu beklentiler, yalnızca ellerinde birden fazla gecekondu bulundurarak birden fazla konuta hak kazananlar için geçerli. Bunun neden böyle olduğu şu yorumda ortaya çıkar: "Bu insanların neden bu kadar şikâyet ettiğini bir türlü anlamıyorum. Onlara altın bir fırsat veriyoruz. Kendilerine verilen konutlardan bir tanesinde yaşayabilirler, geriye kalanları kiraya verip borçlarını ödeyebilirler. Bu günlerde kim böyle bir şansa sahip?" (Maltepe Belediyesi planlama şefiyle görüşme, 7 Kasım 2008). Bu ifade, TOKİ'den birden fazla konut teslim alanların, bu daireleri rayiç fiyatla kiralayabileceğini veya satabileceğini ifşa ediyor. Ayazma KDP'si bu seçeneklerin iktisadi etkisine canlı bir örnek: Bezirgânbahçe'de konutlar yaklaşık olarak 400 TL'ye, TOKİ'ye ödenen ortalama aylık taksitin 150 TL fazlasına kiraya veriliyordu. Bu konutları satmayı seçenlerse, satış işlemi üzerindeki bir yıllık moratoryumun süresini doldurması koşuluyla,[17] 2010 yılı itibariyle rayiç fiyatları 90.000-100.000 TL'ye çıkan bu konutları 40.000-50.000 TL'ye satabiliyordu. Bu açıdan belediye yetkili-

16 Enkaz bedeli, biri belediye diğeri TOKİ görevlisi olan iki yetkiliden mürekkep bir "bağımsız komite" tarafından, gecekondunun toplam alanı standart yapı birim fiyatıyla çarpıldıktan sonra bu miktardan belli bir "yıpranma" payı çıkarılarak hesaplanıyordu.

17 Bezirgânbahçe'de böyle bir moratoryumun olumsuz sonuçlarını gören Başıbüyük KDP uygulayıcıları bu süreyi beş yıla çıkardı.

sinin gözlemi iktisadi olarak oldukça mantıklı. Ancak gözden kaçırdığı şey, Başıbüyük, Ayazma ve diğer gecekondu yerleşimlerinde ikamet eden mahallelilerin çoğunluğunun birden fazla konuta sahip olmamalarıydı.[18] Yetkili, bu insanlara ne olacağını sorduğumda sessiz kaldı.

Bu koşullarda, birden fazla gecekonduya sahip olanların projelerin uygulanması sırasında belediye yetkilileriyle uzlaşmaya daha hevesli olacaklarını öngörmek hiç zor değil.[19] Bezirgânbahçe'deki sayısız görüşme sırasında bana anlatıldığı kadarıyla, Ayazma'da birden fazla gecekonduya sahip olanlar proje şartlarını ilk kabul edenlerdi. Görüşme yaptığım kişiler projenin uygulanmasını her şeyden önce başlangıçtaki bu anlaşmaların mümkün kıldığını savundular.[20] Gelgelelim geri kalan mahallelilerin de proje şartlarını nispeten hızlı bir şekilde kabul etmesi oldukça manidar ve bir izahı hak ediyor. Başıbüyük'tekilerin proje şartlarına direnmelerinin aksine, Ayazma sakinleri projeye karşı koyacak etkili bir kitle hareketi ortaya çıkartamadı. Bunun sebebi, bir ölçüde, hükümetin kamulaştırma tehdidiyle proje şartlarını kabul eden Ayazma sakinlerinin çoğunun kullanım güvenliğinden bütünüyle yoksun olmasıydı. Mahallelinin hissettiği pazarlık gücünün zayıflığının yanında kolektif direnişin çözülmesinin arkasında yatan diğer sebep, sadece bir gecekonduya sahip olanların bir kısmı ile bölgenin mülkiyet yapısını haritalamakla yükümlü belediye çalışanları arasında yapılan gizli saklı anlaşmalardı. Bu yetkililer, gecekondu rejiminin fiziksel ve yasal esnekliğinden ötürü sakinlerle kayıtdışı ve paternalistik ilişkilerden nemalanabildi ve onlara birden fazla konuta sahip olma fırsatını sunarak projeye ikna ettiler. Eskiden Ayazma'daki gecekondularında üç çocuklarıyla yaşayan Kevser ile Ahmet'in öyküsü, bu süreci gözler önüne seriyor:

Kevser: Bir gün bizim bahçemizde taş ocakta ekmek pişiriyordum ve bu adam bana doğru geldi. Kentsel Dönüşüm Bürosu'nun müdürü olarak tanıttı kendini. Bir projenin uygulanacağından, bizi Ayazma'nın çamurundan kurtaracağından bahsederken sıcak ekmeğimden ikram ettim ona. Sonra arkamdaki evin benim olup olmadığını sordu. Ben de benim dedim. Bir defter çıkardı, bir şeyler karaladı. Sonra "Teyze, bu taş ocak senin mi" diye sordu. Ben de "Niye soruyorsun?" dedim. Dedi ki, "Bak beni dinle, buraya yardım etmeye geldim. Elinde ne varsa kaydettir, elindeki her 'tuğla' yapıyı kayda geçir." Ben de dedim ki, "Elimde tapu var mı ki kaydettireyim?" Sonra bana gene, "Bana güven ve kayda geçir. Söyle bakalım, senin mi değil mi? Sen bana ekmek verdin, ben de sana yardım etmek istiyorum," dedi. Ben de kendi kendime dedim ki, hükümet gene bizimle oynuyor, bunda bir iş var. İhtimaldir ki bir işgal parası filan ödeyeceğiz. Anlıyorsun ya, korktum. Ve ona dedim ki, "Yok, benim değil." Sonra gitti.

Tuna Kuyucu: Evet deseniz ne olurmuş?

Kevser: Bize yardım etmek istiyormuş! Kayda geçirmiş olsak şimdiye bir

18 Belediyenin anketine göre Ayazma'daki yapıların %70'i tek katlıdır; anket tek katlı ev sahiplerinin ağırlıklı olduğunu gösterir. Başıbüyük'le ilgili bu tür veriler mevcut değildir (belediye karşılaştırmalı bir anket yürütmemişti).

19 Roel Janssen (1978) de Bogata Belediyesi'nin yeniden geliştirme planlarıyla mücadele eden Kolombiyalı gecekondu sakinlerinin direniş hareketleri hakkındaki makalesinde, böyle kayıtdışı mahallelerin karmaşık kullanım yapısının kolektif direniş hareketleri üzerindeki olumsuz etkisini tartışır. Araştırmaları, birden fazla eve sahip olanların ve/veya mülkleri üzerinde kısmi hakları olanların, işgalcilerle ve kiracılarla karşılaştırıldığında, belediye planlarını kabul etmeye daha istekli olduğunu gösterir; böylece direniş hareketlerinde önemli bölünmeler meydana gelir.

20 Görüşme yaptığım kişiler, mahallelilerin anlaşmaya varmayı reddetmesi durumunda uygulayıcıların mülkleri kamulaştırmak zorunda kalacakları ve bunun da uygulama maliyetlerini önemli ölçüde artıracağı konusunda bir dereceye kadar haklılar.

daire yerine iki tane olurmuş, kurtulurmuşuz. Birçok insan bir apartmandan fazla aldı. Bazıları üç-dört tane bile aldı.

TK: O nasıl oldu?

Ahmet: İnsanlar birden evlerine yeni ön kapılar eklemeye başladı! Belediyeden gelen bu adamlar gelip sadece kaç kapımız olduğunu saydı. İki kapın varsa mülkünü bir değil de iki olarak kayda geçirdiler. Öyle görünüyor ki, birçok insanın bundan önceden haberi vardı.

TK: Bunu yapan birini tanıyor musunuz?

Kevser: Tabii ki tanıyorum. Benim komşum bile öyle yaptı. Bir gece bana geldi ve çekiç istedi. Ben de "Çekici ne yapacaksın" dedim. Ne oluyor dememe kalmadan ailece birlikte gecekondularının bir duvarını yıkmaya başladılar. Birkaç saat içinde duvara ikinci bir kapı koydular ve birden iki evleri oldu! Yani, iki odalı bir evleri vardı; birinde yaşarlardı, ötekini kiraya verirlerdi. Şimdiyse birden iki ayrı evleri oldu! Üzerine sayı tabelası bile koydular! Şimdi iki apartmanları var. B-9'da yaşıyorlar, B-2'yi de kiraya veriyorlar.

TK: İnanılmaz bu. Bu adam size hakikaten yardım etmeye mi çalışıyordu?

Ahmet: Evet, ne iyi adamdı. Biz inanmadık ona ama. Ne aptalmışız!

(*Kevser ve Ahmet ile görüşme, 19 Kasım 2008*)

Ahmet, neden projeye karşı kuvvetli bir direniş hareketinin olmadığını sorunca bana saldırgan bir tonda cevap verdi: "Herkes sattı. Belediye mahallemizi belli insanlara dağıttıkları apartmanları kullanıp aramızdaki birliği kırarak beleşten elimizden aldı." Bazı insanlar birkaç konut teslim aldığı anda kişisel kazanç arzusu, oluşturulan direnişi kırdı ve belediye neredeyse bütün Ayazmalıları kolayca anlaşmaya ikna etti.[21] Kolektif direnişi birden fazla konuta sahip olma fırsatının kırdığını söyleyen diğer eski sakinler de bu hikâyenin benzerlerini anlattı. İlginç bir şekilde, Kevser'in bahsettiği Kentsel Dönüşüm Bürosu'nun müdürü de "Sistemin bazı kişilerce birden fazla eve sahip olmak için manipüle edilmesinin Ayazma'da hakikaten gerçekleştiğini," kabul etti (Müdür ile görüşme, 11 Kasım 2008).

Bu hikâyenin önemi, yetkililerin ve kişisel çıkar güden birtakım sakinlerin kazançlarını azami seviyeye çıkarmak için piyasa yapılandırma sürecinde sistemi nasıl manipüle ettiklerinde yatmaz. Esas mesele, esnek gecekondu rejiminin böyle bir manipülasyonu mümkün kılması ve geçmişten gelen hukuki muğlaklıkların yeni piyasayı ve mülkiyet yapısını oluşturmasındaki rolüdür.

TOKİ ve İBB, Ayazma'daki kolektif direnişi sonlandırmaya çabalarken bu hukuki boşlukları etkin bir şekilde kullanıp, belli aktörleri seçerek ödüllendirdiler; kendi çıkarlarını gözeten sakinler de "rasyonel bir şekilde" karşılık verdi. Birkaç kişinin projeyi kabul ettiği anda, diğerleri de hem kişisel kazanç hırsı, hem de duyulan korku sebebiyle onları takip etti. Böylelikle zaten zayıf olan direniş hareketi çözüldü ve mahallede yıkımlar beklenmedik bir hızla başladı. Beklenmiyordu, çünkü Ayazma, Kürt siyasal radikalizminin kaynağı olarak biliniyor-

21 Roy (2007) Kalküta'daki kayıtdışı toplulukların kayıt altına alınması ve yeniden yerleştirilmesi üzerine yaptığı çalışmada kayıt altına alma süreçlerinin gecekondu bölgelerinde nasıl iç çatışmalara yol açtığını ayrıntılı bir şekilde belgeler. Varley (2007) de benzer bir şekilde kayıtdışı yerleşimlerin muğlak hukuki yapısının topluluk ve/veya hanehalkı içerisinde mülkiyet hakkı üzerinde ciddi anlaşmazlıklar meydana getirdiğini ve bunların genellikle topluluktaki güçlü erkek üyelerin mallara el koymasıyla sonuçlandığını ortaya koyar. Bu örnekler kayıtdışı yerleşimlerdeki "yerel" toplulukların muğlak mülkiyet yapılarıyla şiddetlenen gerilimlerle dolu olduğunu gösterir.

du. Bir belediye yetkilisi, yaptığım görüşmede Ayazma için, "Polisin mahalle liderlerinin izni olmadan giremediği bir yerdi orası," diyordu (11 Kasım 2008).

Özetleyecek olursam, gecekondu bölgelerindeki mülkiyeti tanımlama ve kararlaştırma süreçleri, gecekondu yerleşimlerindeki iktisadi eşitsizlikleri yeniden üretir; gecekondu düzenindeki hukuki esnekliği yok ederek dezavantajlı aktörlerin yukarıya doğru yükselmesinin önünü keser; hukuk-ötesi yollardan elde edilmiş kazançları yasallaştırarak daha fazla kaynağa sahip olanlara orantısız fayda sağlar; gecekondu nüfusu içindeki özel kullanım yapısı yüzünden doğan mevcut bölünmeleri şiddetlendirir, böylece projelere karşı filizlenecek kolektif direnişi pasifize eder. Bu tartışmada altı çizilmesi gereken hayati bir mesele, proje uygulayıcılarının her iki mahallede de gecekondu düzenindeki sorunları çözmesi umulan yeni bir mülkiyet rejimi inşa etmek için kayıtdışı düzendeki hukuki muğlaklıklardan, keyfilikten ve eşitsiz güç dağılımından etkin olarak faydalanmalarıydı. Yeni piyasa yapısı bu sorunları bilhassa çözmüyor. Bu piyasa yapılandırma sürecinin yaptığı, gecekondu sisteminin oldukça asimetrik ve eşitsiz yapısını yasallaştırmak ve tahkim etmek. Bu da kaçınılmaz olarak zayıf aktörlerden hem devlete (belediyeye ve TOKİ'ye) hem de gecekondu piyasalarındaki daha güçlü aktörlere doğru bir mülkiyet transferi sürecini körüklemektedir.

Sonuç

İstanbul'daki iki kayıtdışı yerleşimdeki piyasa yapısının ve mülkiyet rejiminin yeniden yapılandırılmasını ayrıntılı bir şekilde analiz etmek bize hukuk, özel mülkiyet ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiye dair ne anlatır? İlk olarak, özel mülkiyet rejimlerinin ve ilişkilerinin gerçek coğrafyalarda karmaşık ve çoğu defa çelişkilerle dolu ilişkileri aracılığıyla esasında nasıl yaratıldığına ve kurumsallaştırıldığına yakından bakmanın önemine dikkat çeker. Piyasaların nasıl iş gördüğü hakkındaki pek çok iktisadi ve sosyolojik yaklaşım bu hayati süreci analizlerinin dışında bırakırlar. Bu sebepten ötürü iktisadi verimlilik ve özel mülkiyet arasındaki ilişkiye dair ulaştıkları sonuçlar eksik kalır. Özel mülkiyetin iktisadi işlemlere getirdiği hukuki kesinlik ve düzen (iktisadi kuramdaki verimliliğin temel bir unsuru) ancak özel mülkiyet kategorisinin türlü türlü muğlak yasaların, keyfi yetkilerin ve ilişkilerin manipülasyonu ve kullanımı aracılığıyla yaratılmasından sonra meydana gelir. Bu gözlem yalnız özel mülkiyet rejimlerinin yaratılmasının arkasındaki düzensiz, fesat ve şiddet dolu süreçleri gözler önüne sermesinden ötürü önemli değildir; böyle bir süreçle yaratılan bir piyasa yapısı ve mülkiyet düzeninin yeni piyasanın nasıl işlev göreceği ve

kaynaklar ile ödülleri farklı gruplar ve sınıflar arasında nasıl dağıtacağı üzerinde doğrudan sonuçları olacağından dolayı da önem teşkil eder. Diğer bir deyişle (ve bu analizimizin ikinci temel sonucu olarak) piyasaların yapılandırılmasında hukuki muğlaklığın kullanılması ve özellikle de kötüye kullanılması, hukuk ile iktisat arasındaki ilişkiyi ve piyasaların nasıl işlediğini izah etmek açısından önemli bir değişken olarak ele alınmalı.

Burada aktardığım iki kentsel dönüşüm projesinde hukuki muğlaklıklar ve keyfi idari kurallar, yeni piyasaların yapılandırılmasında ve belli grupların elindeki mülkiyetlerin, daha güçlü kamusal ve/veya özel aktörlere devredilmesinde doğrudan rol oynadı. Belediye memurları, TOKİ yetkilileri ve özel yatırımcılar, hukuki muğlaklıkların onlara bahşettiği olağanüstü güç olmasaydı gecekondu sakinlerinin kayıtdışı mülklerine el koymakta zorlanırlardı. Buna ek olarak, projelerin uygulanması esnasında kayıtdışı piyasalara hâkim olan esnek ve muğlak mülkiyet yapısının stratejik olarak (kötüye) kullanılması ile yeni "kayıtlı" piyasalar, hem önceki rejimdeki eşitsizlikleri ve hiyerarşileri perçinlediler, hem de bunlara yenilerini eklediler. Hukuki muğlaklık, yaratılan yeni piyasadaki bölüşüm dinamiklerini belirlemede çok önemli bir rol oynadı. KDP'lerin kayıtdışı düzendeki muğlak mülkiyet ilişkilerine bağlı olması ve onları derinleştirmesi, projelere karşı kolektif bir hareket oluşturmaya çabalayan ancak bu hareketleri ayakta tutmanın mümkün olmadığını anlayan mahalleli arasında kurulmuş toplumsal ilişkileri de şekillendirdi. Proje uygulayıcılarının taktikleri, konut haklarını korumak için oluşturulacak kolektif hareketleri bastırdı ve bunun yerine kişisel çıkar mücadelelerini besledi.

Son olarak hukuki muğlaklığın hem diğer coğrafyaların gayrimenkul piyasalarında, hem de dünya ekonomilerinde yer alan diğer sektörlerde mülkiyet rejimlerinin ve piyasa yapılarının yaratılmasında nasıl kullanıldığına ve iş gördüğüne ilişkin daha fazla araştırma yapılması çağrısında bulunmak isterim. Karşılaştırmalı araştırma aracılığıyla cevaplamamız gereken bir başka hayati soru, hukuki muğlaklığın mülkiyetin ve piyasaların inşa edilmesinde bağımsız bir kuvvet olarak, sadece ve sadece hukukun üstünlüğünün ve devlete karşı bireysel hakların zayıf olduğu otoriter siyasal düzenlerde iş görüp görmediğidir. Nispeten şeffaf ve kurumsallaşmış piyasalara sahip, bireysel hak ve özgürlüklerin daha fazla korunduğu gelişmiş siyasal düzenlerde de benzer dinamikler önemli bir rol oynar mı? Cevaplanması gereken bir başka soru ise devletin olağanüstü hayati bir rol oynadığı Türkiye'deki konut piyasalarıyla karşılaştırıldığında piyasaların yapılandırılmasında devletin daha az müdahil olduğu durumlarda hukuki muğlaklığın ne derecede önem teşkil ettiğidir. Özel aktörler ve şirketler, muğlaklığı özel mülkiyet oluşturma ve temellük etmede bir güç olarak ne kadar etkin

olarak kullanır/kullanabilir? Hukuki muğlaklık, gayrimenkul dışındaki diğer sektörlerde piyasa ve mülkiyet oluşturulurken aynı derecede önemli bir rol oynar mı? İnanıyorum ki, bu soruların bize sadece hukuk ile iktisadi ilişkiler arasındaki bağlantıyı daha doğru olarak tanımlamamızda ve kuramlaştırmamızda yararı olmayacak, aynı zamanda piyasaların nasıl inşa edildiğine, işlev gördüğüne, farklı gruplar ve sınıflar arasında kaynak ve ödülleri bölüştürdüğüne ilişkin bilgimize fazlasıyla katkıda bulunacaktır.

4

Bir Yönetim Biçimi Olarak Mekânsal Ayrıştırma: Tehlikeli Mahalleler, Olağanüstü Hal ve Militarist Sınır Çizimi[1]

Deniz Yonucu

Tarih: 12 Mart 1995. Yer: Gazi Mahallesi. Yoğun olarak Alevilerin ve Kürtlerin yaşadığı ve sol örgütlerin yerel bir güç oluşturduğu bu mahallede, kimliği belirsiz kişilerce bir kahvehaneye ateş açılır. Bir Alevi dedesi ölür ve yaralananlar olur. Mahalle içinde uzun süredir polisle gerilimli bir ilişkisi olan ve olaydan yakın bir zaman önce mahalleli bir gencin Gazi Mahallesi karakolunda gözaltında iken öldürülmesinden dolayı polise karşı öfkesi taze olan Gazi halkı, olayı protesto etmek için polis karakoluna doğru yürüyüşe geçer. O gece bir protestocu öldürülür. Gösteriler ertesi günlerde de devam eder. Gazi Mahallesi savaş alanına döner. Halkın üzerine omuz seviyesinden ateş açan sivil ve resmi polislerin, yollara saçılmış ölü ve yaralı bedenlerin görüntüleri günlerce televizyon ekranlarını kaplar. Bazı gazeteler mahallede yaşanan olayları Olağanüstü Hal'in en ağır ve şiddetli bir biçimde kendisini gösterdiği Şemdinli'de olan olaylara benzetir. Olaylar sırasında toplam 18 kişi öldürülür ve onlarca insan yaralanır (Dural 1995, Tüleylioğlu 2011).

Tarih: 15 Mart 1998, Gazi olaylarının üçüncü yıldönümü. Yer: Gazi Mahallesi. 1995 yılında yaşanan olayları protesto etmek için Gazi Mahallesi'nde gerçekleşecek olan yürüyüşe katılmak istiyorum. Mahallede oturan arkadaşım, yürüyüş günü mahallenin "giriş ve çıkışlarının" kapalı olduğunu, mahalleye bir gece önceden gelmem gerektiğini söylüyor. Bir mahallenin "giriş ve çıkışlarının" olması ne demek anlamıyorum. Yine de arkadaşımın tavsiyesini dinleyip, oraya bir gece önceden gidiyorum. Ertesi gün evden sokağa adım attığım anda gördüğüm manzara karşısında ürperiyorum. Gecekonduların ve apartmanların çatılarında, siyah kar maskeli ve çelik yelekli polisler, uzun namlulu silahları sokaklardan geçenlere doğrultmuş bir halde bekliyorlar. Sokak başları yine aynı şekilde siyah maskeli ve silahlı polisler tarafından tutulmuş. Onlarca masum insanın öldürülmesi ve yaralanmasının

1 Bu makalenin ilk versiyonunu okuyup yorumlarını benimle paylaşan Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay ve Derya Özkaya'ya minnettarım. Bu yazıda bulgularını aktardığım araştırmanın gerçekleştirilmesi için verdikleri destekten dolayı Türkiye Özgür Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı, Wenner-Gren Foundation ve Middle East Research Competition'a teşekkür ederim.

yıldönümünde, polisler bize ölümün ve şiddetin çok uzakta olmadığını hatırlatıyorlar. O gün Gazi'deki tek yasanın, polisin yasası olduğunu söylüyorlar. Maskelerinin kendilerine sağladığı görünmezlik ve silahlarının verdiği öldürme yetkisiyle o gün Gazi'de, yasanın dokunulmaz ve kendini tanrıya eş koşan (Benjamin 1978), yaşama ve ölüme karar veren (Foucault 2004) tarafının geçerli olduğunu anlatıyorlar.

Polislerin varlığı beni korkutuyor. Kolaylıkla öldürülebileceğimi düşünüyorum. Mahalleden çıkmak, kaçıp gitmek istiyorum. Ama bunun imkânsız olduğunu fark ediyorum. Sokak aralarında dolaşan panzerler gençleri kovalıyor. Mahalleye girmek isteyen insanlar ve onlara izin vermeyen polisler arasında çıkan çatışmanın sesleri geliyor. Mahallenin "giriş ve çıkışlarının" nasıl kapatılmış olduğunu anlıyorum. Mahallenin görünmez duvarlarını ve o duvarların bekçilerini görüyorum.

Tarih: 8 Ekim 2011. Doktora tezimle ilgili alan araştırması yapmak için bir işçi sınıfı mahallesi ararken, eski bir arkadaşımın babası beni, Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Gazi Mahallesi gibi bir işçi sınıfı mahallesi olan Narova'ya[2] götürüyor. O gün mahalleli gençlerin çalıştırdığı bir kültür merkezinin balkonunda oturup çay eşliğinde sohbet ederken, daha sonradan akrep adı verildiğini öğrendiğim, küçük bir panzerin geçtiğini görüyorum. Zırhlı bir savaş aracına benzeyen akrep, bana o gün mahallede olağanüstü bir şey olduğu izlenimi veriyor. Sohbet ettiğim gençlerden birine, o gün mahallede ne olduğunu soruyorum. Genç arkadaşım, yüzünde benim sorumu naif bulmuş olduğunu ifade eden bir gülümsemeyle, "Hiçbir şey," diyor, "burası İstanbul'un Gazze'si. Akrepler hep buradalar." Narova'ya daha sonraki gidiş gelişlerimde, Narovalılarla mahallede 1990'lı yılların nasıl yaşandığına dair konuşmalarımızda, bundan 15 yıl önce Gazi'de gördüklerimin bir istisna olmadığını, 1990'lı yıllar boyunca, bu istisnai ya da olağanüstü gibi görünen hallerin aslında İstanbul'un bazı mahallelerinde gündelik yaşamın bir parçası olduğunu anlıyorum.

Bu yazıda, 2010-11 yılları arasında, Narova ismini verdiğim, yoğun olarak Alevilerin yaşadığı bir işçi sınıfı mahallesinde gerçekleştirdiğim etnografik, yani katılımcı gözleme ve derinlemesine açık uçlu mülakatlara dayalı çalışmaya dayanarak, 1990'larda, 1980 darbesiyle bastırılan sol hareketin yeniden canlanmaya başladığı ve Kürt hareketinin geniş destekçi kitlesine ulaştığı yıllarda, sol örgütlerin geniş destekçi kitlesine sahip olduğu, Kürt ve Türk Alevilerin[3] çoğunluk olarak yaşadıkları işçi sınıfı mahallelerinin, nasıl olağanüstü hal mekânlarına dönüştürüldüklerini tartışacağım.

2 Araştırmanın gizliliği açısından mahallenin gerçek ismi yerine Narova ismini kullanmayı tercih ettim.

3 Bu makale esas olarak 1990 başlarından itibaren kent içinde olağanüstü hal mekânlarının yaratılması üzerinde durduğundan, Gazi Mahallesi, Okmeydanı, Gülsuyu, Armutlu, 1 Mayıs gibi mahalleleri 1990'larda sol örgütlerin güçlü olduğu mahalleler olarak tanımlıyorum. Ancak özellikle 1990 ortalarından itibaren Kürt illerinde gerçekleşen köy boşaltmalarıyla birlikte bu mahallelerde Kürt nüfusu artmıştır. 1990 sonları ve 2000 başlarından itibaren bu mahalleler Alevi ve Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı mahallelere dönüşmüşlerdir. Artan Kürt nüfusuyla doğru orantılı olarak, bu yıllardan itibaren bu mahallelerde Kürt hareketini destekleyenlerin sayısı da artmıştır.

Karl Marx (1996) "Yahudi Sorunu Üzerine" isimli makalesinde, Amerika Birleşik Devletleri örneğinden yola çıkarak, liberal kapitalist toplumun yeniden üretilmesini mümkün kılan en önemli iktidar tekniklerinden birinin insanın insandan ayrıştırılması olduğunu söyler. Adından da anlaşılabileceği gibi dinsel ve etnik farklılıkların üzerinde durduğu bu makalede Marx, insanların etnik ve dinsel kimlik farklılıklarının altının çizilmesinin ya da bu farklılıkların insanların bireysel kimliklerinin/tekilliklerinin önüne geçmesinin mümkün kılınmasının kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesine olan katkısını vurgular. Marx'a göre üst kimliklere yapılan vurgu insanların tekil bireyler olarak karşılaşmalarının önüne geçer; en azından, bu tür karşılaşmaları önceler. Dolayısıyla da insanların gündelik deneyimleri üzerinden bir araya gelme imkânını zorlaştırırlar. Başka bir ifadeyle Marx'a göre etnik, dini ve ırksal kimliklere yapılan vurgu, bir yandan insanları kimliksel bir zeminde birleştirirken diğer yandan farklı üst kimliklere sahip insanların ortak deneyimlerinden ve dertlerinden kaynaklanacak olan insani ortaklaşma alanlarını bulanıklaştırır. Kapitalist sömürü ilişkileri gündelik yaşam deneyimleri birbirine benzeyen insanları, örneğin aynı işyerinde eşit koşullarda çalışan, benzer sömürü ve baskı ilişkilerine maruz kalan ve dolayısıyla aynı dertlerden mustarip işçileri, birbirlerine yabancılaştırabildiği oranda kendisini yeniden üretebilme gücüne sahiptir.

İnsanların birbirine yabancı hale gelmesi, Öteki'nin ya da yabancı olanın ne olduğuna dair muazzam bir fantezi alanı açarak, feminist sosyal bilimci Sara Ahmed'in (2013) vurguladığı gibi, korkuların ve düşmanlıkların yabancı Öteki'ye yansıtılmasının da zeminini oluşturur. Yabancı olan, kendisiyle doğrudan iletişim kurulamadığı, insani düzeyde bir karşılaşma ve tanışma yaşanamadığı ölçüde iktidarın manipülatif temsil ve söylemlerine maruz kalma ihtimali yüksek olandır. Yani her an düşmana dönüşebilecek/dönüştürülebilecek olandır. En kolay terörist, vahşi, cahil veya saldırgan olarak karalamaya meyilli olduklarımız ve kendilerine yönelen şiddeti meşru gördüklerimiz bizden uzak olan, sesini ve hikâyesini duy(a)madıklarımız, oturup yüz yüze sohbet etmediklerimizdir.

Marx'ın insanların birbirinden ayrışmasının kapitalist sömürü ilişkilerini yeniden üretmesine olan vurgusuna benzer bir biçimde, sömürgeci iktidar biçimlerini sorunsallaştıran sosyal bilimciler de, sömürgeci iktidarın devam ettirilebilmesinde sömürge ülkelerdeki insanların etnik ve dinsel farklarının sömürgeci seçkinler tarafından vurgulanarak, bu ayrımların keskinleştirilmesinin ve hatta yaratılmasının önemli bir payı olduğunu vurgularlar (Fanon 1965, Mbembe 2003,

Mamdani 1996). Sömürgeciliğin en radikal ve en militan eleştiricilerinden biri olan Franz Fanon, sömürge halklarının birbirlerinden ve sömürge ülkelere yerleşen beyaz nüfustan ayrıştırılmasında ve birbirlerine yabancı hale getirilmesinde mekânsal ayrıştırmanın önemini vurgular. Fanon'a göre saf bir şiddet diline sahip olan sömürgeci egemenlik biçimi, mekânın kompartmantalize edilişi ve militarist yöntemlerle ayrıştırılan (örneğin, asker ve polis denetiminde olan barikatlar ve kimlik kontrol noktaları) iç sınırların oluşturulması sayesinde varlığını sürdürebilmiştir. Militer yöntemlerle kontrol edilen iç sınırlar sayesinde, hem isyan etme potansiyeline sahip sömürge halklar şiddet yoluyla kontrol altında tutulabilmiş, hem de bu mekânların dışında yaşayan kesimlerin, bu mekânlarda yaşanan şiddeti görmesi engellenmiştir. Bu da, Fanon'a göre, sömürgeci şiddetin ve dolayısıyla sömürgeci yönetimin kendisini devam ettirebilmesinin en önemli araçlarından biridir.

Belirli bir mekânın ya da coğrafi bölgenin militarist yöntemlerle kontrol altına alınıp, çevre bölgelerden ayrıştırılarak muhalif olan ya da muhalefet etme potansiyeline sahip olan kesimlerin şiddet yoluyla yönetilmesi, şiddetin belirli bir bölgeye sıkıştırılması Türkiyeliler için Kürt illerinde yürütülen OHAL politikalarından tanıdık olduğumuz bir durum. Bugün artık üzerinde daha çok yazmaya ve konuşmaya başlandığı gibi, Türkiyeli yönetici seçkinlerin, yükselen Kürt hareketini bastırmak için kullandıkları en önemli yöntemlerden biri, Kürt illerinin giriş ve çıkışlarını militarist yöntemlerle kontrol altına alarak, bölgeyi çevresinden izole etmek ya da ayrıştırmaktır. Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın sınırlarının, askeri arama noktaları ve askeri barikatlarla ayrıştırılarak kontrol altına alınması, bu bölgede on yıllar boyunca sürdürülen şiddet rejiminin devamlılığını sağlayan en büyük araçlardan biri olmuştur. Hem bölgesel hem de kent, mahalle ve sokak bazlı askeri sınır ve mekân kontrolleri sayesinde bölgede yaşayan nüfusun hareketi kontrol altında tutulurken, aynı zamanda bölgeye giriş ve çıkışlar engellenerek, orada yaşanan şiddetin duyulması engellenmiştir. Bölgede yaşanan şiddete dair haber yapmak isteyen gazetecilerin ve bu konuda kamusal bir duyarlılık yaratmaya çalışan insan hakları aktivistlerinin karşılaştığı şiddet ve baskı, bölgede yaşananların bölgeye hapsedilmeye çalışılması konusundaki ısrarın en önemli göstergelerinden biridir. Kürt illerinde yaşanan devlet şiddetinin görünmesini engelleyen sınırlamaların ve bölgeye Kürt olmayan vatandaşların gitmesinin tehlikeli, sakıncalı ve hatta yasak bir yer olmasının, OHAL bölgesinin teröristlerin ve/veya düşmanların mekânı olarak görülmesinde/ gösterilmesinde payı büyüktür. Kısacası OHAL yönetimiyle, sadece Kürtler baskı ve şiddet döngüsü içinde yaşamaya zorlanmamış, aynı zamanda Kürt halkı Türkiye'deki diğer halklara yabancı hale ge-

tirilmeye çalışılmıştır. Yukarıda da değindiğim gibi, birbirine yabancılaşma, birbirine düşman hale gelmenin ve birbirine yönelik şiddeti meşru karşılamanın en önemli adımlarından biridir.

Bugün Fanon'un anlattığı tarzda, geleneksel sömürgeci bir mekânsal ayrıştırmanın en görünür biçimde yaşanmaya devam ettiği yerlerden biri de Narovalıların özellikle 1990'lı yıllarda kendi mahallelerine benzettikleri Gazze Şeridi'dir. Lori Allen (2012) Gazze Şeridi üzerine yaptığı antropolojik çalışmada, Gazze'nin askeri olarak işgali ve sınırlarının askerlerle ve dikenli tellerle "korunuyor" olmasının Filistin direnişinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu anlatır. Allen'e göre Gazze'nin çevresinden askeri yöntemlerle ayrıştırılmış olması Gazzeli direnişçilerin, bir yarı-açık cezaevine benzeyen Gazze'ye hapsedilmelerini ve orada şiddet yoluyla kontrol altına alınmasını sağlar. Ancak Gazze'nin yarı-açık bir askeri cezaevine dönüşmüş olmasının sadece Gazzeliler üzerinde değil, bütün Filistinliler üzerinde bir etkisi vardır. Gazze'nin şiddetin hâkim olduğu bir mekâna dönüşmesi, Gazzelilerin gündelik hayatlarını, deneyimlerini ve gerçekliklerini diğer Filistinlilerden ve Filistin kurtuluş hareketini destekleyen İsrailllilerden radikal bir biçimde farklılaştırır. Gazze'de şiddetin gündelik hayata egemen olmasının ya da şiddetin hep bir ihtimal olarak var olmasının yarattığı gündelik deneyim farklılığı İsrailli, Filistinli ve Gazzeli muhalifler arasında ortak bir dilin kurulmasının da önündeki en büyük engellerden biridir. Bu farklılık İsrail işgaline karşı mücadele araçlarının, yöntemlerinin ve acil taleplerin önemli bir biçimde birbirinden farklılaşmasına yol açarak Gazzeliler ile Gazzeli olmayan muhaliflerin ortaklaşma zeminini zedeler ve bu iki kesimi birbirlerine yabancı hale getir. Şiddetin gündelik yaşam alanlarında yarattığı keskin farklılık, Gazzelilerin deneyimlerini ve mücadele araçlarını Gazze'ye hapseder. Tam da bu yüzden mekânsal ayrıştırma, iktidarların kendi iktidarlarını yeniden üretebilmek için başvurdukları en temel tekniklerden biridir. Çünkü bu sayede hem muhalif nüfus belirli bir bölgeye hapsedildiği için daha kolay kontrol edilebilir hale gelir, hem de bu nüfusun toplumun diğer kesimleriyle bağının azalması sağlandığı için, toplumsal muhalefetin parçalanmasının önü açılır.

Bugün Gazze ve Kürt illeri örnekleri, şiddetinin yoğunluğu dolayısıyla istisnai vakalar olarak görünse de muhalif olduğu ya da olabileceği için iktidara tehdit oluşturan nüfuslara (örneğin etnik ve ırksal azınlıklar, işçi sınıfı, göçmenler) yönelik iktidar ve yönetim teknikleri üzerine olan araştırmalar, şiddete dayalı yönetimi mümkün kılan mekânsal ayrıştırmanın dünyanın birçok yerinde önemli bir yönetim tekniği olduğunu vurgularlar (Brenner 2004, Caldeira 2000, Calame ve Charlesworth 2009, Elden 2009, Massey 1994, Smith 2012). Örneğin sömürgeci yönetim biçimlerini sorunsallaştıran antropolog Achille

Mbembe (2003), mekânın egemenliğin ve egemenlik ilişkilerinin hammaddesi olduğunu söyleyerek, sömürge iktidarın kendisini nasıl çeşitli mekânsal ayrıştırma politikalarıyla sürdürdüğüne işaret eder. Benzer bir şekilde Henri Lefebvre (2003), kapitalizmin devamlılığını sağlayan egemenlik ilişkilerinin toplumsal mekânların gettolar toplamına dönüştürülerek yeniden üretildiğini vurgular. İşçi sınıfının yaşam alanlarının orta sınıfın yaşam alanlarından, siyah işçilerin mekânlarının beyaz işçilerinkilerden, Yahudilerin mahallelerinin Hıristiyanların mahallelerinden ayrıştırılması, insanların birbirlerinin deneyimlerine yabancı hale gelmesini ve kendi küçük etnik, ırksal, sınıfsal cemaatlerinin içine kapanmalarını sağlayarak, insanları aslında ortak paydada birleştiren kapitalist, ırkçı ve milliyetçi egemenlik ilişkilerine karşı birleşik bir cephe oluşturulmasının önünü keser. Güney Afrika'da siyahlar ile beyazları uzun süre mekânsal olarak birbirinden ayrı tutmayı başarmış ve siyah mahallelerinde şiddetin hâkim olmasını sağlamış *apartheid* sistemi, ABD'deki siyahlarla beyazları ayıran *Jim Crow* yasaları, İrlandalılar ve İngilizleri birbirinden ayıran Belfast duvarları, Amerikan yerlilerin yaşadığı rezervasyonlar, gettolar ve banliyölerin varlığı, maruz kaldıkları eşitsizlik ve adaletsizliklerden dolayı iktidara karşı örgütlenip mücadele etme potansiyeline sahip nüfusların, nasıl mekânsal olarak ayrıştırıldıklarına ve dolayısıyla ortak dertleri olan insanların birbirine nasıl yabancı hale getirildiklerine işaret eder.

Yazının ilerleyen bölümlerinde Narova ve benzer mahallelerin 90' lardan itibaren, nasıl çevrelerindeki işçi sınıfı ve orta sınıf mahallelerden militarist yöntemlerle ayrıştırıldıklarını ve gidilmesi tehlikeli olan, içinde tehlikeli insanların yaşadığı mekânlara dönüştürülmeye çalışıldığını tartışacağım. Bu mahallelerin nasıl ve hangi yöntemlerle polis şiddetinin bir ihtimal ve gerçeklik olarak görünür olduğu, olağanüstü hal mekânlarına dönüştüğünü anlamak için öncelikle 1990'ların politik ortamına kısaca bakmakta fayda var.

Karanlık Derin 1990'lar, Yükselen Sol Hareket ve Kürt Hareketi

Bugün, özellikle "barış süreci" ile birlikte daha yaygın tartışmaya başlandığı gibi, Türkiye'de 1990'lar demek, "derin devlet", OHAL yönetimi, faili meçhul cinayetler, gözaltında kayıplar, işkence ve yasadışı biçimde gözaltına alınmak demek. Diğer bir deyişle Türkiye'de 1990'lar, muhalif kesimlerin korkutma ve şiddet yoluyla yönetilmesini, kontrol altına alınmasını amaçlayan bir yönetim biçiminin hâkim olduğu bir dönem anlamına geliyor.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Türk, müslüman-laik ve kapitalist bir devlet olarak kurulmasında ve devamlılığının sağlanmasındaki

en önemli unsurlardan biri olan şiddetin ve olağanüstü hal rejimlerinin, 1980 darbesinden sadece on yıl sonra bir yönetim biçimi olarak tekrar görünür hale gelmesinde 1990'larda yaşanan hegemonya, dolayısıyla yönetim krizinin büyük bir payı var. 1990'lar kendisini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temsilcisi ve koruyucusu olarak gören yönetici seçkinlerini (örneğin ordu, polis, hükümet görevlileri) tehdit eden üç önemli hareketin (Kürt hareketi, İslami hareket ve sosyalist hareket) kitleselleşmeye başladığı bir dönem. Dolayısıyla da idari açıdan bir hegemonya ve kriz dönemi. Gazeteciler ve sosyal bilimciler geniş kitlelerce desteklenen Kürt ve İslami hareketleri ve 1990'larda bu hareketlere yönelik, şiddet ve bastırma tekniklerini veya hegemonik manevraları inceleyen çalışmalar yayımladılar (Tuğal 2009, Cemal 2003, Danışman ve Akın 2011, Jongerden 2007, Tuzcuoğlu 2011). Ancak 1990'larda yeniden yükselmekte olan ve özellikle İstanbul'un işçi sınıfı Alevilerinin ve Kürtlerinin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde geniş destekçi kitlesi bulan sol harekete karşı yönetici seçkinlerin geliştirdiği yönetim teknikleri inceleme konusu yapılmadı.

Bilindiği gibi 1980 askeri darbesi Türkiye'deki sol hareketi şiddetli bir biçimde bastırdı. Ancak darbe Türkiye'de toplumsal muhalefeti bitirmeyi başaramadı. Darbe sürecinden sonra kitlesel olarak örgütlenen ilk hareket Kürt hareketi oldu. Kürt hareketini temsil eden partiler ve örgütler hem Kürt illerinde hem de kentlerde yaşayan Kürtler arasında önemli bir destekçi kitlesine ulaştı. Sol hareketse, darbecilerin hedeflediğinin aksine 1980'lerin sonlarına doğru, özellikle tutuklu sosyalistlerin cezaevinden çıkmaya başlamasıyla birlikte yeniden örgütlenmeye başladı. 1989 yılında 600 bin işçinin katılımıyla gerçekleşen bahar eylemleri, 42 bin maden işçisinin katılımıyla gerçekleşen yürüyüşler, kitlesel katılımlı kampüs eylemleri ve işgalleri, oluşmakta olan yeni bir sol muhalefetin ilk habercileriydiler. Bu süreçte hem yasal ve demokratik yollardan gerçekleşecek bir sol mücadeleyi hedefleyen hem de daha illegal alanda şehir gerillası mücadelesini ve silahlı propaganda yöntemlerini savunan örgütler ve partiler kuruldu.

Siyasal şiddet ve devlet şiddeti üzerine yapılan çalışmalar, devlet şiddetine maruz kalmış insanların, bu şiddetten kaynaklanan yaralarının ve acılarının toplumsal olarak tanınmaması ve yönetici seçkinler tarafından özür ve telafi süreçlerinin işletilmemesi durumunda, alternatif yollardan telafi arayışı içine girdiklerinden bahsederler (Wilson 2000 ve 2003, Hamber ve Wilson 2002, Mamdani 2009, Fletcher ve Weinstein 2002). Böyle durumlarda adalet arayışı ve intikam duygularıyla motive edilen, devletin temsilcilerine yönelik silahlı eylemler, yasal alanda işletilmeyen telafi süreçlerine alternatif oluştururlar. Bu çerçeveden baktığımızda şiddetle gerçekleştirilen bir darbenin ardından toplumsal muhalefete karşı şiddetin devam ettiği Türkiye'de, ya-

sadışı silahlı mücadele yöntemlerini savunan örgütlerin çıkmış olması ve bu örgütlerin geniş destekçi kitlesine ulaşmış olmaları tesadüf değildir. Yine bu örgütlerin, esas olarak dinsel, etnik ve sınıfsal kimlikleri dolayısıyla ülkenin en çok ezilen ve baskı gören gruplarından olan işçi sınıfı Alevilerin ve Kürtlerin yaşadığı mahallelerde destek bulması da rastlantı değildir. Bu süreçte üniversitelerin yanı sıra işçi sınıfı Alevilerin ve Kürtlerin yaşadığı mahalleler, hem yasal hem de yasadışı yeniden örgütlenmekte olan örgütlerin en aktif biçimde örgütlendikleri mekânlar haline geldi. Ancak tam da bu yüzden 1990'larda, İstanbul'da resmi olarak açıklanmayan, ancak dönemin İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu tarafından dile getirilen olağanüstü hal politikalarının da merkezi oldular.

OHAL bölgesinin ilk valisi olan Hayri Kozakçıoğlu, dört yıl bölgede görevlendirildikten sonra 1991 yılında İstanbul'a atandı. Kozakçıoğlu'nun İstanbul'a geldikten sonraki ilk açıklamalarından biri İstanbul'un olağanüstü bir kent olduğu ve olağanüstü yöntemlerle yönetilmesi gerektiği oldu.[4] Acilen İstanbul'daki polis sayısının artırılması yönünde adımlar atan vali, İstanbul'da "sol terör"le mücadele etmek için özel yöntemler geliştirdiklerini, ancak bazı pilot bölgelerde uygulamaya koyacakları bu yöntemlere karşı önlem alınmasını engellemek için açıklama yapmayacaklarını ifade etti.[5] 1990'ların başından itibaren polisin şiddetli varlığını en yoğun biçimde hissettirmeye başladığı Gazi Mahallesi, 1 Mayıs Mahallesi, Gülsuyu, Okmeydanı gibi hem 1990'larda hem de 1980 darbesi öncesinde sol örgütlerin en önemli mekânlarından olan, aynı zamanda Kürt hareketinin geniş destekçi kitlesi bulduğu işçi sınıfı mahallelerinin bu pilot bölgeler arasında olduğunu iddia etmek çok da güç değil. 1990'larda Narova'da yaşayanlar, mahallenin o zamanlardaki halini anlatırken sık sık yarı-açık cezaevi ve Gazze benzetmelerini kullanıyorlar. Sokak başlarına polislerin sarı bantlar çekerek mahalle içinde nasıl bir olağanüstü hal havası yarattıklarını, keyfi gözaltı ve ev baskınlarını, çatılarda dolaşan özel harekât timlerinin ellerindeki silahlarla insanlara nasıl korku saldıklarını anlatıyorlar. Kısacası aşağıda tartışacağım gibi, eski OHAL Valisi Kozakçıoğlu ve ekibinin geliştirdiği teknikler Kürt illerinde yaşanan OHAL politikalarına ya da Gazze'deki gibi şiddetin hâkim olduğu mekânsal yönetim biçimine benzemektedir. Yani Fanon'un tarif ettiğine benzer bir biçimde, 1990'larda kentin Alevi ve Kürt nüfusunun yaşadığı mahalleleri, çeşitli militarist yöntemlerle çevredeki mahallelerden ayrıştırılmış, giriş ve çıkışları polis kontrolü altına alınmış, gidilmesi tehlikeli olan, tehlikeli ve şüpheli insanların yaşadığı mekânlara dönüştürülmeye çalışılmıştır.

4 *Hürriyet*, 17 Ekim 1991.

5 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1991.

Militarist Sınır Çizimi

Kimlik Kontrol Noktaları

Narova'nın ve benzer mahallelerin sınırlarının militarist yöntemlerle çizilip çevrelerinden ayrıştırılmasının en önemli araçlarından biri 1990'ların başından itibaren bu mahallelerin giriş ve çıkışlarında çevik kuvvet ekipleri ve özel harekat timleri tarafından oluşturulan arama noktalarıyla buralarda gerçekleştirilen kimlik kontrolleridir. Özellikle 1995 Gazi olaylarından sonra, Gazi Mahallesi gibi, Alevi ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde sistematik olmayan bir şekilde, zaman zaman mahalleye girip çıkan herkesi kapsayan, zaman zaman keyfi ve seçici olarak yapılan kimlik kontrolleri uygulaması başladı. Bu kimlik kontrolleri 2000'lerin başına kadar devam etti. Jeganathan (2004) Sri Lanka'daki devlet şiddeti üzerine yaptığı çalışmada ilk bakışta güvenlik kontrolü sağlamaya ve aranan şahısları yakalamaya yarıyormuş gibi görünen kimlik kontrol ve arama noktalarının aslında bu amaçlarla hiçbir ilgisi olmadığını anlatır. Çünkü Jeganathan'ın belirttiği gibi aranan militanlar üzerlerinde kendi kimlikleriyle değil sahte kimliklerle dolaşırlar. Ne aranan kişiler üzerinde gerçek kimlikleriyle bu noktalardan geçeceklerdir, ne de üzerinde bomba ya da herhangi bir başka güvenliği tehdit edici alet taşıyanlar. Jeganathan'ın da işaret ettiği gibi arama ve kimlik kontrol noktaları güvenliği sağlamaktan çok polis ve devletin egemen gücünü gösterme ve belirli mekânları şiddetin ihtimal dahilinde olduğu yerler olarak işaretleme işlevine sahiptirler. Bir mekânın bir şiddet mekânı olarak işaretlenmesi illaki o mekânda şiddet eylemlerinin gerçekleşmesiyle ilgili değildir. Kimi zaman bu tarz işaretlemeler, "güvenlik" güçleri tarafından insanların hareketlerinin takip edilmesini, mekânın ve o mekânda yaşayan insanların çevreleriyle ilişkisinin kesilmesini ve daha kolay yönetilebilir/kontrol altına alınabilir olmasını sağladıkları için tercih edilir.

Jeganathan'ın argümanlarının Narova ve benzer mahallelerde yapılan kimlik kontrolleri için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. 1990'lar boyunca mahallelerin giriş ve çıkışlarında ve zaman zaman sokak aralarında yapılan kimlik kontrolleri hem mahallenin sınırlarını çizerek mahalleyi çevreden ayrıştırır hem de bir olağanüstü hal havası yaratarak, mahallenin olağanüstü ve şiddetin her zaman ihtimal dahilinde olduğu bir yer olarak görülmesini sağlar. Bu kimlik kontrolleri, mahalle dışında yaşayanların mahalleye girmeleri yönünde caydırıcı bir etki yaparken, hareket alanını sürekli kontrol altında tuttuğu mahalleliye de sürekli olarak polis şiddetinin bir ihtimal olduğunu hatırlatır. Diğer bir deyişle kimlik kontrolü yapan polisler sadece mahalleyi tehlikeli ve şüpheli insanların yaşadığı bir mekân olarak karalamakla ve

insanların hareketlerini kontrol altında tutmakla kalmazlar, aynı zamanda 1990'lar boyunca polis tarafından gerçekleştirilen yasadışı gözaltına almaların,[6] ev baskınlarının, insan kaçırmaların yoğun olarak yaşandığı bu mekânlarda devletin denetimsiz, yasa ve yargı üstü şiddetinin ihtimalini de hep canlı tutarlar. Veena Das ve Deborah Poole'un (2004) kavramsallaştırmasıyla ifade edecek olursak, kimlik kontrolü yapan, sokak başlarını ve sokak aralarını tutan polisler "olağanüstü halin cisimleşmiş halleri" olarak mahalleliye olağanüstü halin,[7] yani yasanın bizatihi yasa yapmak ve yasayı korumakla görevli olanlar tarafından askıya alındığı/geçersiz olduğu durumun (Agamben 2008, Schmitt 2008) mevcudiyetini hatırlatırlar.

Polisle silahlı ve şiddet içeren ev baskınlarından, gözaltına alınmalardan ve eylemler sırasında uygulanan şiddetten tanışık olan mahalleli, evine gitmek için polis kontrolünden geçmek, polise kimlik göstermek, onun sorularına cevap vermek, üstünün ve çantasının aranmasına ses çıkartmamak zorundadır. Aksi takdirde yine şiddetle karşılaşacaktır. Aynı zamanda kimlik kontrol noktaları, kendilerinin meşru bir güç olarak görülmediğinin farkında olan yönetici seçkinlerin, polis aracılığıyla, devletin temsilcisi olarak kendi varlıklarını ve güçlerini hatırlattıkları yerlerdir. 1990'larda bu mahallelerde yaşayanlar, kimlik kontrollerinin güvenliği sağlamaktan çok bir güç/iktidar gösterisi işlevine sahip olduğunu vurguluyorlar. Örneğin yaklaşık 30 yıldır Narova'da yaşayan Asiye, bu yıllarda gerçekleşen kimlik kontrolleriyle ilgili şunları söylüyor:

Deniz Yonucu: 1990'larda mahallede kimlik kontrolü olurmuş hatırlıyor musunuz?

Asiye: Nasıl unuturum? Her gün bir başka bela!

Deniz Yonucu: Her gün mü oluyordu kontroller?

Asiye: Güya sadece eylem günleri, ama polis tabii bizim mahallede her günü eylem günü ilan etmiş. Özel tim ha bire kimlik soruyor. Keskin nişancılar tavanlarda geziyor.

Deniz Yonucu: Nasıl oluyordu kimlik kontrolleri?

Asiye: Şimdi mesela ben evime geliyorum, benim önümü kesip kimlik soruyor. Önce üstünü arıyor. Sonra kimliğimi çıkarıyorum, buyurun kimliğim diyorsun. Daha kimliği içine koymadan bir daha arıyor adam seni. Ya da otobüsü durduruyor. "İn aşağıya," diyor. Niye? "Şüphelisin, hadi." Şüpheli şahıssın iniyorsun, GBT'ni istiyor. GBT'ni isterken zaten seni geberterek istiyor. Hadi, GBT'ni istiyor, bekletiyor seni gelene kadar. Bekliyorum işte. Soruyor "Kaç çocuğun var?" İki çocuğum var. "Ne ediyorlar?" Okuyorlar. "Eşin ne iş yapıyor?" Boyacı. "Sen ne iş yapıyorsun?" Ben çalışıyorum işte aile planlamasında. "O ne iş?" O doğuran kadınları kontrol etmek. Allahım yaaaa, iş iş işte... yani, çalışıyorum. Taciz ediyor seni durmadan sorularıyla. Pis pis bakıyor yüzüne. Sorularının cevabını bile dinlemiyor, sen birini yanıtlarken o diğerini soruyor. İşte, gücünü göstermek istiyor sana. Olay o! "Burada benim kurallarım geçerli, sen benim kurallarıma uymak zorundasın," diyor. Yoksa, biliyorsun,

6 1990'lı yıllarda oldukça yaygın kullanılan bir gözaltı tekniği olan yasadışı gözaltı iki şekilde gerçekleşir; ya polis tarafından gözaltına alınan kişi karakola götürüldüğünde karakolda olduğuna dair resmi bir kayıt yapılmaz ya da kişi karakola götürülmek yerine boş bir binaya götürülerek, bir gün ya da daha fazla süreyle orada tutulur. Yasadışı gözaltının en temel amaçlarından biri gözaltı durumuna dair resmi bir kayıt tutanağı olmadığı için, gözaltına alınan insana her an öldürülebileceği/gözaltında kaybedilebileceği korkusunu yaşatmaktır.

7 Olağanüstü hal kavramını Carl Schmitt'e referansla kullanıyorum (2008). Buna göre yasa ancak yasanın dışına çıkma yetkisi olan, yani yasayı ihlal edebilen ve yasayı ihlal etmesi suç teşkil etmeyen bir egemenin varlığıyla mümkündür. Yani Schmitt'e göre normal düzen ancak yasanın egemen tarafından ihlal edilmesi/askıya alınması, yani olağanüstü hal durumunun yaratılması koşuluyla ve sayesinde devam eder. Olağanüstü hal, yasanın normal işlerliğini askıya alarak, liberal devlet sisteminin (normal olarak) devamlılığını sağlar.

yoksa, adamlar her şeyi yapabilir... Kaç kişiyi öldürdüler bu mahallede, göz göre göre...

Asiye'nin ve daha birçok Narovalının ifade ettiği gibi kimlik kontrolleri bir yanıyla mahalledeki politik örgütlenmelerden dolayı kendisini tehdit altında hisseden yönetici seçkinlerin, mahallelilere kendi egemen güçlerini göstermelerinin bir aracıdır. Kimlik kontrol noktaları, kendilerinin devleti temsil ettiğini, hatta devlet olduğunu iddia eden yönetici seçkinlerin, devleti var ettikleri yerlerdir. Diğer bir deyişle kimlik kontrol noktaları bir performans/gösteri alanıdır: devletlik performansının alanı. Bu performansla kendini var ve gerçek kılmaya çalışan "devlet" egemenliği ise gücünü denetimsiz ve yasadışı ve/veya yasa-üstü şiddet uygulama pratiklerine sahip polisten alır.

Ahmed (2013), kadınların güvenli bir ortamda kalabilmek ve erkek şiddetinin hedefi olmamak için saygınlık kazanma veya saygı duyulan bir kadın olma çabalarından bahseder. Ahmed'e göre kadınların saygın görünebilmesinin en önemli araçlarından biri hangi mekânlara gittiklerine dikkat etmeleridir. Örneğin evinden ya da mahallesinden pek dışarı çıkmayan bir kadın, saygı duyulan ve dolayısıyla erkek şiddetinin meşru hedefi olmayacak bir kadın olarak görülür. Ancak bara giden bir kadın, şiddetin kolayca hedefi haline gelebilir ve bu kadına yönelik şiddet, içinde yaşadığımız erkek egemen sistemde birçok insan tarafından kolayca meşru görülebilir. Yani geceleri bara gitmek bir kadını kolayca erkek şiddetinin "meşru" nesnesi haline dönüştürebilir. Dolayısıyla Ahmed'e göre, bir kadının nereye gittiği ve nereye gitmediği şiddete maruz kalmasının meşru görülüp görülmeyeceğini de belirler ve kadınlar gideceği yerleri seçerken bu duruma yönelik bir hesap yapmaya zorlanırlar. Bu noktada Narova örneğine dönecek olursak, yukarıda da ifade ettiğim gibi, kimlik kontrol noktaları mahalleyi içinde şüpheli şahısların yaşadığı, gidilmesi tehlikeli bir mekâna dönüştürerek, mahalleli olmayana oradan uzak durmasını söyler. Bu uyarıya rağmen oraya gitmeyi tercih edenler, tıpkı evlerinden çıkıp bara giden kadınlar gibi, şiddete maruz kalmayı da göze alanlar, hatta hak edenler olarak görülür.

Araştırmam sırasında 1990'larda Narova dışında yaşayan ama kimlik kontrollerinin caydırıcı etkisine rağmen çeşitli sebeplerle (örneğin akraba ve arkadaş ziyareti, mahalledeki derneklerden enstrüman dersi alma) mahalleye giden birçok insandan, kimlik kontrolleri sırasında polis tarafından durdurulup mahalleye bir daha gitmemeleri yönünde uyarıldıklarını, tehdit edildiklerini duydum. Mahalleye gitmemesi yönünde polis tarafından sözlü bir biçimde ya da fiziksel şiddet yoluyla uyarılan birçok insan, polisin onlara "terörist mahallesine" gittiklerine göre kendilerinin de "terörist" olabileceklerini söylediğini ve bir daha

mahalleye gelirlerse gözaltına alınacakları yönünde uyarıldıklarını anlattı. Bugün Narova'da ve benzer mahallelerde kimlik kontrolü yapılmıyor. Ancak sivil polislerin hâlâ çok yaygın olarak orada bulunduğunu ve bu polislerin mahallelerde hâlâ bir tür sınır bekçiliği yaptığını söyleyebiliriz. Araştırmam sırasında mahalleden olmayan insanların, sivil polisler tarafından mahalleye gelmemeleri yönünde uyarıldıklarına ve bu polislerin, çeşitli taciz yöntemleriyle insanları mahalleye gelmekten caydırmaya çalıştıklarına tanık oldum.

Akrep ve panzer

Armutlu'nun karakolmuş okulları
Bahçesinde bir panzer yatarmış
Panzerin gölgesinde büyürmüş çocuklar
Panzer çocuğun topunu çalmış
Çocuk koşmuş topunu almaya
Panzer yürümüş çocuk yedi yaşında kalmış

Polisin giriş ve çıkışları kontrol altına alarak çizdiği sınırların içerisinde yaşayanların, tehlikeli bir yabancıya dönüştürülmesinin bir diğer aracı da bu mekânlarda 1990'lardan itibaren gündelik hayatın bir parçası haline gelen ve rutin bir şekilde hâlâ bu mahallelerde dolaşan panzerler ve "akrep" adı verilen küçük panzerler. Gezi olaylarına kadar, İstanbul'da yaşayan birçok insanın hayatında daha önce hiç görmediği, silahlı askeri araçlar olan panzer ve akrepler, Alevi ve Kürt nüfusun yaşadığı mahalleleri sadece şiddetin olası olduğu mekânlar olarak işaretlemekle kalmazlar, aynı zamanda bu askeri araçlar, savaş görüntülerini akıllara getirerek ve dolayısıyla bu mahallelerin savaş mekânları olduğu çağrışımını yaparak, olağanüstü hal havasını sürekli canlı tutarlar. Bilindiği gibi savaş, her zaman, ortadan kaldırılması gereken aksi takdirde ülkenin ve/veya homojen bir birliktelikmiş gibi tahayyül edilen ve bir fantezi ürünü olan ulusun varlığını tehlikeye atacak bir düşman varsayar. Akrep ve panzerlerin varlığı bir yanıyla bu mahallelerde yaşayan nüfusun düşman olarak görülmesinin de ilanıdır. Düşmanlık ve savaş mantığına uygun bir biçimde bu mahallelerde bu savaş araçlarının yol açtığı çok sayıda şiddet olayı bulunmaktadır.

Bu olaylardan en bilineni, yukarıda alıntıladığım Grup Özgürlük Türküsü'nün "Sevcan" adlı şarkı sözlerine konu olmuş olaydır. 1992 yılında Armutlu'da okul bahçesinde bekleyen panzerlerden biri, kaçan topunun arkasından koşan Sevcan adlı yedi yaşındaki kız çocuğunu ezerek ölmesine sebep olur. Bununla ilgili polis tarafından hiçbir açıklama yapılmaz ve özür dilenmezken, olayı protesto etmek için yürüyüş düzenleyen Armutlulların üzerine panzerler yürür. 2006 yılının Aralık ayında 1 Mayıs Mahallesi'nde, ya da resmi adıyla Mustafa Ke-

mal Mahallesi'nde gerçekleşen bir başka olay da bu savaş araçlarının nasıl hiçbir sınır tanımadan, savaş halindeymiş gibi bir aciliyetle hareket ettiklerine bir örnek oluşturuyor. Mahallede gerçekleştirilen bir eyleme müdahale eden akrepler, bir eylemciyi kovalamaya başlarlar. Eylemci koşarak bir sokağa girer, akrep onu takip eder. Girdiği sokakta, kaçacak başka bir yer bulamayan eylemci bir gecekondunun duvarına yaslanır. Akrep eylemcinin üzerine doğru ilerler, kaçacak yeri olmayan eylemcinin bir ayağını ezerek, gecekondunun duvarını yıkıp içine girer. Araştırmam sırasında akreplerdeki polislerin yol açtığı birçok şiddet hikâyesi duydum. Mahallede gençlerin kalabalık gruplar halinde gezmelerinin nedenlerinden birinin de, zaman zaman bazı Kürt ve solcu gençlerin akreplerin içindeki polisler tarafından zorla akrebin içine çekilmeye çalışılmaları olduğunu öğrendim.

Yazının girişinde değindiğim gibi, bugün akrepler bu mahallelerde hâlâ gündelik yaşamın bir parçası. Bu mahallelerde büyüyen çocuklar panzerlerin, akreplerin arasından geçerek okullarına gidiyor. Mahalleliler mahallelerinin içinde polis şiddetinin hep bir ihtimal olduğunu hatırlayarak yaşıyorlar. Panzer ve akrepler sayesinde, bu mahalleler hem mahalleliler hem de bu mahallelerin dışındakiler için "farklı" bir hale geliyor. Bu farklılık nedeniyle mahallelerinde sürekli savaş araçlarını görerek yaşayanlar ve bu araçları sadece televizyondan, internetten görenler birbirine yabancı hale geliyor. Çünkü bu savaş araçlarının varlığı ve onların yarattığı sürekli/süregiden savaş psikolojisi, tıpkı Gazze ve Kürt illeri örneklerinde olduğu gibi, kentin belirli mahallelerindeki gündelik deneyimi diğer mahallelerden radikal bir biçimde ayrıştırıyor. Gündelik deneyimlerimizin bizim kimliğimizi, dünya algımızı, düşüncelerimizi şekillendiren en önemli faktörlerden biri olduğunu düşünecek olursak, gündelik deneyimlerin şiddete yakın ve uzak olmak üzerinden farklılaşmasının, ne boyutta bir kimlik farklılığı yarattığını hayal etmek çok güç olmayacaktır.

Medyanın Çizdiği Sınırlar

Kentin işçi sınıfı mahallelerinin tehlikeli olarak görülmesinde, 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye medyasında dolaşıma giren "varoş" söyleminin de oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Varoş söylemi genel olarak bütün işçi sınıfı mahallelerinin gidilmesi tehlikeli mekânlar olarak damgalanmasına neden olurken (Yonucu 2009), Şükrü Aslan (2012) varoşlarla ilgili haberlerde yoğun olarak Alevi mahallelerinin isimlerinin belirtildiğine dikkat çeker. Macarca kökenli bir kelime olan ve şehir duvarlarının dışında anlamına gelen varoş (Erman 2001) Türkçede daha ziyade 1995 Gazi Mahallesi olayları ve 1 Mayıs 1996'da yaşananların ardından kullanılmaya başlanmıştır. Gazi Mahallesi

olaylarının ardından çıkan haberler ve köşe yazıları, Gazi Mahallesi' nin İstanbul'dan tamamen farklı, dolayısıyla yabancı bir yer olduğunu vurgularken (Gönen ve Yonucu 2011), Gazi Mahallesi'ndeki olayları protesto etmek için Alevilerin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı 1 Mayıs Mahallesi, Sarıgazi, Pendik gibi semtlerde gerçekleştirilen ve polisin ateş açması sonucu ölümlerle sonuçlanan protesto eylemleriyle ilgili "Pendik Patladı", "Varoş: Patlamaya Hazır Bomba", "Ümraniye Patladı" tarzında manşetler atıldı (Aksoy 2011). Bu mahallelerde yaşanan polis şiddetine dikkat çekmek yerine (örneğin Gazi Mahallesi' ndeki olayları protesto yürüyüşü sırasında 1 Mayıs Mahallesi'nde polisin sivil halka ateş açması sonucu üç mahalleli ölmüştü) "varoş"ları bombaya, yani tahrip gücü yüksek bir savaş silahına benzeten bu manşetler, bizi Alevilerin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bu mahalleleri yine savaş metaforuyla birlikte düşünmeye çağırır. Bu söyleme göre Pendik, Ümraniye gibi mahalleler birer patlayıcı maddeye benzeyen, yani eğer "patlarlarsa" toplumun tümünün varlığını tehlikeye atabilecek kapasitede olan yerlerdir.

1996 1 Mayısı'nda, Kadıköy'de yürüyüş başlamadan önce polisin ateş açması sonucu iki gösterici öldürülür. Arkadaşlarının öldürülmesine tepki gösteren eylemciler, tepkilerini belirtmek için polisle çatışmaya başlarlar. Çatışma bütün alana yayılır. Polis kurşunuyla bir gösterici daha öldürülür. Televizyon haberlerine yansıyan ise üç gencin öldürülmesinden çok, laleleri koparan bir genç kızın görüntüsüdür. Medyada olay birtakım medenileşmemiş, "vahşi" insanların ("Varoşlar Şehre İndi" diye bir manşet vardır örneğin) laleleri parçalaması şeklinde yer alır (Gönen ve Yonucu 2011). Resmi söylemler tarafından "terörist" diye nitelenen, dağlardaki Kürt gerillalar ile "varoşlardan" gelen solcu göstericiler arasında bir analoji yapılır. Bu görüntüler, kentin "varoşlarında" yaşayanlara ve yaşananlara yabancı olan izleyici ve okur kitlesine, bu mahallelerde yaşayanları çiçekleri bile kopartacak kadar saldırgan insanlar olarak gösterip, aradaki insani mesafenin açılmasını sağlarlar. Bu söylemlere göre varoşlarda yaşayan solcular, iletişim bile kurulamayan, saldırgan insanlardır. Yineleyecek olursak, tıpkı düşmanın şiddeti hak etmesi gibi çiçekleri parçalayacak kadar saldırgan olarak gösterilen de, çiçekleri koparan insanların hikâyesine yabancı olanın gözünde şiddeti hak eder. En azından eleştirel sömürgecilik sonrası çalışmaların bize öğrettiklerinden bildiğimiz gibi, vahşi olarak görülenin/gösterilenin maruz kaldığı şiddete empati duyulmaz.[8] Hatta "vahşi" olana yönelik şiddet meşru görülür. Çünkü vahşi olan insan olanın en uzağında olan, insan olana en yabancı olandır. Aynı şekilde patlayıcı bir bombaya benzetilecek kadar tehlikeli olan da, insani anlayışı hak etmez. Savaş metaforlarının yarattığı aciliyet psikolojisi içinde, tehlikeli olan sadece uzak durulması gereken,

8 Sömürge nüfusların vahşiler ve cahiller olarak temsil edilmesinin sömürgeci şiddetinin en önemli meşruluk kaynağı olduğunu vurgulayan sömürgecilik sonrası çalışmalar için bkz. Anghie 1999, Fanon 1963, Loomba 2005, Pagden 1995.

değil, aynı zamanda gerektiğinde saldırılması gereken, ya da en hafif haliyle kendisine karşı uygulanan şiddet meşru görülendir.

Ev Baskınları

İnsanların birbirine yabancı hale gelmesinin mekânsal ayrıştırma üzerinden gerçekleşmesinin yöntemlerinden biri de ev baskınlarıdır. Ev baskınları, mahalle içinde tehlikeli evler, tehlikeli insanlar yaratarak, mahallelinin kendi içinde de ayrıştırma yaratır. Mahallenin adına atfedilen karalayıcı özelliklerden mağdur mahalle halkının, bunun müsebbibi olarak mahalle içindeki insanları görmesini sağlar, komşuyu komşuya yabancı ve düşman hale getirir. 70'li yıllardan beri mahallede yaşayan Halime 1994 yılında kendisinin yaşadığı ev baskını deneyimini şöyle anlatıyor:

> O gün hiç unutmuyorum pazara gittim. Pazardan da partiye gittim. SİP (Sosyalist İktidar Partisi) üyesiydim o zamanlar. Partide biraz kaldım, eve döndüm.
>
> Dönerken, bence takip sonucu, partinin önünde sürekli duran polis takip etmiş herhalde, polis arabayı durdurdu. Beni minibüsten indirdi. Yanımda da yengem var. Onu indirmedi. Zorla indirdiler beni, eve götürdüler. Ben, yanımda özel harekât, eve giriyoruz. Yengem allahtan Hasan'a [Halime'nin kocası] söylemiş, Hasan direkt üstüne geldi baskının. Bunlar Hasan'ı görür görmez silahlarını çektiler. Ben, "O benim eşiiiiiim" diye bir bağırdım. "Eşim o benim" diye bağırdım... Ama nasıl böyle, bütün gücümle... Hasan nasıl bağırdı sokakta, "Sen napıyorsun?" diye. Herkes sana dönüp bakıyor, hani biz farklıyız ya. Biz terörist olduk ya hemen. Sokaktaki insan da öyle görüyor, komşular da öyle görüyor, onlar eve baskına gelince herkes öyle görüyor seni. Bir kere sen damgayı yemiş oluyorsun. Ben duruyorum ayakta, bir elimde karpuz, bir elimde üzüm. Polis kalkmış, "Biz de karpuz yiyemedik" diyor...
>
> Tabii, hiç ses etmiyorum ben yine. Bizim Hasan kapının önünde, "Ulan bakın insanlar," dedi. "Kadın pazara gidiyor, bakın emniyet almış, emniyet sağlıyor," diyor. "İnsanların emniyetini sağlıyor," diyor, "bakın. Pazara giden insanları gözaltına alıyor. Saatlerce bekletiyor. Çoluğu çocuğu kadını bekliyor!" Böyle bağırıyor... O öyle bağırıyor, polisin biri çıktı içeriden. "Hele bir gelin, hele bir gelin, bu odaya bakın!" "Nolmuş dedi Hasan?" Oğlumun odasında, Deniz Gezmiş'in afişlerini görmüş.. "Nolmuş dedi? Bu adama sizin hayat borcunuz var. Niye astınız bu adamı siz?" Ama var ya böyle, o kadar eve akreplerle gel, minibüsten indir, sonunda beni götürmediler mesela. Buradan çıkıp gittiler. Hasan'ı da götürmediler. Sırf ne biliyor musun? Sırf amaçları seni terörist yapmak, mahallelinin gözünde damgalamak. Mimlemiş seni, millete gözdağı veriyor, bununla konuşmayın, bunun gibi politik olmayın, aman partiden martiden uzak durun.

Halime'nin başından geçen olay, 1990'larda Narova'da gerçekleşmiş belki de en "barışçıl" ev baskını. Hem Narova ve benzer mahallelerde yaşayanlarla olan görüşmelerim hem de Türkiye İnsan Hakları

Vakfı'na yapılan işkence ve polis şiddeti şikâyet başvurularını incelemelerim sırasında öğrendiğim kadarıyla ev baskınları bugün de 1990'lardan çok daha şiddetli yaşanıyor. Ancak Halime'nin deneyimi ve bu deneyimini yorumlayışı, ev baskınlarının mantığını görmek açısından oldukça önemli. Foucault (1995) ortaçağdaki kamusal idamları tartıştığı bir yazısında, kamusal alanda gerçekleştirilen cezalandırmalarda ana karakterin cezalandırmayı izleyenler olduğunu söyler. Yani cezalandırmanın kamuya açık bir gösteri şeklinde yapılıyor olmasının hedefi, ceza vermekten çok, verilen cezanın görünür olmasını sağlamaktır. Ceza görünürleştikçe, hem caydırıcı etkisi artacaktır hem de iktidarın gücü görünür hale gelecektir. Halime'nin yaşadığı olayda da, olayın başından beri nasıl bir kamusal gösteriye dönüştürüldüğünü görüyoruz. Yasal bir sosyalist partinin üyesi olan Halime, kamusal bir araçtan herkesin gözü önünde indirilmiş, zırhlı bir savaş aracına bindirilmiş, polislerle birlikte bir gecekondu olan evine götürülmüş ve polislerin evi basmaları, eşinin başına silah dayamaları gecekondunun çevresinde toplanan meraklı bakışların görebileceği şekilde gerçekleştirilmiştir. Halime'nin de tespit ettiği gibi, böylece komşularının gözünde terörist haline gelmiş ya da farklılaşmıştır.

Hem Narova'da hem de benzer mahallelerde yaşayıp evi basılan birçok insan bana mahallesindeki komşuların ev baskınlarından sonra kendilerine selam vermekten bile çekinir hale geldiklerini, mahalle içinde nasıl izole edildiklerini anlattı. Mahalleye yabancıların girmesinin, o yabancıları da polis şiddetinin meşru bir hedefi haline getirebilmesine benzer bir şekilde, ev baskınları mahalle içindeki bazı insanları mahallelilerin gözünde uzak durulması gereken insanlara dönüştürürken, insanlara bu "teröristlerden" uzak durulmadığı takdirde onların da başına benzer şeyler gelebileceği mesajını veriyor.

Bugün ev baskınları 1990'lardan farklı olarak, daha çok izleyiciye hitap eden bir gösteriye dönüşmüş durumda. Birkaç gencin evlerinden gözaltına alınması için gerçekleştirilen *şafak operasyonu* adı verilen gözaltı operasyonlarına binlerce polis ve onlarca akrep katılıyor. Zaman zaman bu polislere helikopterler de eşlik ediyor. Zaten sürekli sivil polisler ve MOBESE kameraları tarafından gözetim altında tutulan bu mahallelerde, saklandıkları yerlerden değil, muhtarlıkta kayıtlı oldukları, aileleriyle birlikte yaşadıkları evlerinden gözaltına alınan insanlar için binlerce polisin ve helikopterin seferber edilmesi, güvenlikten çok, polis ve dolayısıyla devlet gücünün kamusal olarak gösterilmesi amacını taşıyor. Bu operasyonlarla, polis militarist bir güç performansıyla hem düşman topraklarına girermişçesine mahallede "devletin" gücünü anons ederken, hem de operasyonun düzenlendiği evi, binlerce polisi seferber edebilecek güçte olan çok tehlikeli insanların yaşadığı bir mekâna dönüştürüyor. Dolayısıyla ev baskınları hem ma-

halleyi "normal" mahallelerden ayrıştırıyor hem de mahalle içinde "normal" olmayan tehlikeli nüfuslar yaratarak, mahalle içinde de bir iç ayrıştırma yaratıyor.

Bitirirken

Bu yazıda 1990'larda yeniden canlanmakta olan sol hareketin içinde, özellikle daha radikal ve silahlı propaganda taraftarı olan örgütlerin geniş destekçi kitlesi elde ettiği İstanbul'un işçi sınıfı Alevilerin ve Kürtlerin yaşadığı mahallelerinin nasıl olağanüstü hal mekânları haline dönüştürüldüğünü anlatmaya çalıştım. Türkiye Cumhuriyeti güvenlik güçlerinin, Kürt illerinde gerçekleştirdikleri uygulamalara benzer bir tarzda, bu mahalleleri çevrelerinden militarist yöntemlerle ayrıştırmaya çalıştığına, böylece hem bu mahallelerde yaşanan şiddetin görünmez kılındığına hem de bu mahallelerde yaşayan halkın İstanbul'un diğer kesimlerinde yaşayanlara yabancı hale getirildiğine dikkat çekmeye çalıştım. 1990'larda başlayan militarist sınır çizme yöntemleri bugün hâlâ devam ediyor. Narova gibi mahallelerin giriş ve çıkışlarında bugün belki kimlik kontrol noktaları yok, ama mahallelerin dört bir yanına yerleştirilen MOBESE kameraları insanlarda sürekli takip edildikleri hissini uyandırıyor. Akrepler ve düzenli olarak yapılan, binlerce polisin katılımıyla ve helikopterlerle gerçekleştirilen şafak operasyonları savaş atmosferini ve olağanüstü hal havasını bugün de canlı tutuyor.

Vurgulamaya çalıştığım gibi insanların birbirlerine, birbirlerinin hikâyelerine yabancı hale getirilmesi veya gelmesi iktidar ilişkilerinin devamlılığını sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Yabancı olanın "vahşi", terörist ya da tehlikeli olarak görülmesi en kolay olandır. Mekânsal ayrıştırmaya dayalı bir yönetim biçimi, yabancı olanın tehlikeli olarak görülmesini sağlayan birincil iktidar tekniklerinden biridir. Mekânsal ayrıştırma, Gazze örneği üzerinden anlatmaya çalıştığım gibi, birbirinden farklı etnik, dinsel ve sınıfsal kimliklere sahip, ama aslında insani düzeyde bu kimlikleri aşabilecek ortaklıklara da sahip olan/olabilecek insanların birbirine yabancı hale gelmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ortak çıkarlara ve kimliklere sahip insanları da birbirine yabancı hale getirir. Bugün 1 Mayıs yürüyüşlerinde farklı kortejlere bakabilme şansı bulan birisi, Türkiye'deki sol örgütlerin ve partilerin nasıl sınıfsal olarak farklılaştığını kolayca görebilir. Bazı örgütler ve partiler çoğunlukla orta sınıf bir destekçi kitlesine sahipken diğerleri yoğun olarak işçi sınıfı ve Alevilerden oluşmaktadır. İşçi sınıfından Alevilerin yaşadığı mahallelerde 1990'lardan beri farklı biçimlerde kendini gösteren devlet şiddeti, bu mahallelerde yaşanan gündelik deneyimleri, mahallelinin acil taleplerini ve dolayısıyla mücadele

yöntemlerini ve politik görüşlerini, orta sınıf Türkiyeli solcuların deneyimlerinden, taleplerinden ve mücadele yöntemlerinden radikal bir biçimde ayrıştırmıştır. Bu da, bana göre Türkiye'de birleşik bir sol hareketin önünü kesen önemli etmenlerden biridir.

Son not: Bu yazıyı yazarken Gezi olayları başladı. Bir anda yıllardır Türkiye'nin belirli bölgelerinde görünür olan polis şiddeti Türkiye'nin bütününde görünür ve hissedilir oldu. Walter Benjamin'in (1978) tarif ettiği gibi gerçek bir olağanüstü hal yaşandı. Aslında sömürü ve tahakküm ilişkilerine dayalı devlet formlarına içkin olan, yani aslında olağan olan polis şiddeti görünür hale geldi ve üste, yüzeye çıktı. Bugün bu yazıyı yazarken polis şiddetini daha rahat telaffuz edebiliyorsam bu, Gezi olayları sayesindedir. Bu yazıyı yazmaya başladığımda umutsuzdum. Şimdi umutluyum. Gezi Direnişi'nin ardından Abbasağa Parkı'nda kurulan forum sırasında, muhtemelen Narova gibi bir mahallede doğup büyümüş bir gencin, bugünlerde bütün İstanbul'da görünür hale gelen şiddetle 1990'larda, İstanbul'da bir lise öğrencisiyken tanıştığını, o zaman kendi mahallesinde gördüklerinin bugün yaşananlara ne kadar benzediğini parkta toplanan yüzlerce insana anlatışını ve insanların onu ilgiyle dinleyişini gördüğümde daha da ümitlendim.

5

Neoliberal Kent Politikaları ve Direnişin Siyaseti: İstanbul'da Yeni Kentsel Muhalefet

Özlem Ünsal

Geçtiğimiz on beş yıllık süre, Türkiye'de ekonomik büyüme idealleri ile kent toprağı arasındaki bağların güçlendiği, kamu otoritelerinin kent politikaları konusunda çok daha girişimci bir tavır aldığı ve hem sermaye hem de kamu kuruluşlarınca yürütülen kâr amaçlı operasyonların yoğunlaştığı bir dönemi simgeliyor. Üstelik söz konusu bu gelişmeler, birtakım idari ve hukuki araçlarla olağanüstü yetkilere sahip kamu kuruluşları tarafından güvence altına alınıyor ve meşrulaştırılıyor. Bu noktada kentsel mekânın tanım, işlev ve yönetimine dair tartışmalar artık yalnızca siyasetçileri ve sermayedarları değil, kentlerin oldukça geniş bir yelpazede temsil edilebilecek diğer tüm paydaşlarını da (sivil toplum örgütleri, meslek odaları, sivil inisiyatifler, bağımsız kentliler gibi) ilgilendirir hale geldi. Bugün kentsel muhalefet olarak tanımlanabilecek bu eylemlilik halinin ortaya çıkışı, son on beş yılda meydana gelen bu koşullar altında mümkün oldu.

Türkiye'de kamu otoritelerinin kent planlaması ve yerel yönetim biçimlerini, demokratik hak ve özgürlükler zemininde ya da bilimsel ve etik açılardan eleştiren toplumsal hareketler ile sivil toplum içindeki kent tabanlı muhalefete odaklanan araştırmalar epey az. Aslında büyükşehirlerin, en başta da İstanbul'un, geçmişte hiçbir sosyal, ekonomik ve fiziksel sorunla karşılaşmadığını iddia etmek ve bu çerçevede yerel ve merkezi yönetimlere karşı eleştirel görüşlerin ortaya çıkmadığını öne sürmek mümkün değil. Aksine, 1970'lerin gecekondu hareketi ve 1980'lerin üst-orta sınıf "güzelleştirme" derneklerinin geliştirdiği taktik, söylem ve hassasiyetlerin birikimi, bugünün muhalif hareketlerinin devraldığı bir miras gibi düşünülebilir.

Fakat 2000'li yılların siyasi ve ekonomik vizyonu dahilinde özellikle İstanbul'u bir sermaye birikim odağına dönüştürme gayretindeki girişimci projelerin çok daha geniş alanlara doğru yayılmaya başladığını biliyoruz: Hazine arazileri, kamusal alanlar, kıyılar, yıpranmış kent içi yoksul mahalleleri ve enformel konut bölgeleri bir anda kent-

sel dönüşüm ve "prestij" operasyonlarının, ve bu vesileyle çeşitli kamulaştırma ve özelleştirme harekâtlarının kilit sahaları haline geldi. Dolayısıyla sıklıkla kentsel dönüşüm olarak anılan bu sürecin artık yalnızca kentin tarihi ve doğal alanlarını veya planlama süreçlerinin sağlıklı çalışabilme kapasitesini değil, aynı zamanda kent sakinlerinin çeşitli temel haklara erişimini de büyük baskı altına almaya başladığını söylemek mümkün. Bu anlamda bugün yerel yönetim ve planlamaya yönelik uygulamalara karşıt konumlanan aktörlerin mesleki, ekonomik, sosyal ve ideolojik profil açısından hiç olmadığı kadar geniş bir yelpazede çeşitlenmesi bir tesadüf değil.

İstanbul'da giderek çoğalan sivil inisiyatifler ve mahalle dernekleri, bu atmosfer içinde, kentsel muhalefet coğrafyasında derin etkiler bıraktılar. Kent aktivistlerinin yoğun çabasıyla oluşan bu sivil girişimler sosyal, ekonomik ve çevresel açılardan daha adil ve sürdürülebilir bir şehir için mücadele verirken, kentsel dönüşümün farklı boyutlarından en derinden etkilenen gecekondu ve kent içi yoksulluk alanları da kurdukları dernekler kanalıyla hak mücadelesine entegre oluyor. Kurulmalarından bu yana mahalle dernekleri, yalnızca tabandan örgütlü direnişin önde gelen ve en yeni aktörleri arasında yer almakla kalmadı, aynı zamanda sivil inisiyatiflerin desteğiyle kentsel dönüşümün toplumsal ölçekteki maliyetlerine dair ciddi bir kamuoyu farkındalığının oluşmasına da katkıda bulundu.

Büyük baskı altında verilmekte olan, kamusal alanlardan konut bölgelerine gidildikçe farklılaşan bu mücadelelerin yarattığı farkındalık, Gezi Parkı eylemleri (Haziran 2013 İsyanı) ile yeni bir boyuta ulaştı. Türkiye'de kentsel muhalefet daha önce hiç deneyimlenmediği kadar kitleselleşti ve kendini ifade etme konusunda zenginleşti. Ancak bu kazanım, yeni soruları da beraberinde getiriyor, özellikle de kentsel muhalefet dalgasının, var olan siyasi sistem içinde yaratabileceği dönüştürücü etkinin boyutları ve buna bağlı olarak sahip olduğu kırılganlık hakkında. Bu anlamdaki sorular, özellikle kentsel dönüşüm alanlarında yaşayan "dezavantajlı" kesimlerin (örneğin kent yoksulları) hayatlarını güvence altına alabilecek taktiklerin geliştirilebilmesi yönünde büyük önem taşıyor.

Bu yazıda, İstanbul'da kentsel dönüşümün bazı veçhelerinin yarattığı baskıları ve kent sakinlerinin bunlara cevaben geliştirdikleri itirazları anlatacağım. Her ne kadar kamusal alan hakkında yapılan mücadele ile konut bölgelerindeki muhalefeti birbirinden ayırsam da, bu ikiliği İstanbul'da kentsel muhalefetin içinde değerlendiriyorum. Muhalif grupların örgütlenme biçimlerini güçlendiren ve zayıflatan dinamiklere dair bazı tespitlerde bulunmaya da çalışacağım. Yazının sonunda da, Gezi Parkı ve devamındaki eylemliliğin ne tür potansiyeller barındırdığına dair bir değerlendirmede bulunacağım.

Geçmiş Hareketlerin Mirası ve Kentsel Muhalefetin Yeni Suretleri

Bugün Türkiye'deki kentsel muhalefetin tarihini 1970'lerdeki gecekondu hareketleriyle başlatmak yerinde olacaktır. O dönemin ekonomik darboğazı içinde İstanbul'da hem barınma, hem de geçim sıkıntısından mustarip kitleler, radikal siyasi gruplarla dayanışma geliştirerek, formel sistemin dışında kalan yaşam alanları oluşturma gayretine girmişlerdi (Aslan 2004).[1] 1980 darbesini takiben, ekonomik rejim de değişti, kentte yatırım amaçlı iştirakler yoğunlaştı ve bu da gecekondu alanlarında filizlenmiş olan muhalefet eksenini dönüşüme uğrattı. Büyük altyapı kurma ve geliştirme operasyonlarının doğal ve tarihi çevreyi tahrip etmesi ve imar kurallarını ihlal etmesi, meslek odalarının tepkisine neden olmuştu (Ekinci 1991). Bu gruplara, şehrin merkezi alanlarında yer alan orta ve üst-orta sınıf mahallelerin sakinlerince kurulan "güzelleştirme dernekleri" de eklemlendi (Mills 2006, Erman ve Yıldar 2007).

Kentsel muhalefeti bugüne taşıyan kırılmalar ise 2000'li yıllarda gerçekleşti. Konut sektöründe yapısal değişikliklere gidilmesi, büyükşehir belediyelerine kentsel dönüşüme ilişkin karar alma ve uygulama yetkisinin tanınması, enformel konut üretiminin *suç* sayılarak sonlandırılması, finans piyasalarının konut sektörüyle entegre edilmesi, özelleştirmelerin hızlanması, doğrudan yabancı yatırımların gayrimenkule yönlendirilmesi, TOKİ'nin olağanüstü yetkiler ve imtiyazlarla yeniden yapılandırılması, tarihi ve doğal koruma alanlarının dönüşüm süreçlerine dahil edilmesini mümkün kılan ve "girişimci yerel politikaların" yapıtaşlarını oluşturan bir dizi yasal reform, söz konusu bu kırılmaların temel tetikleyicileri olarak düşünülebilir (Kuyucu ve Ünsal 2010). Bu gelişmeler, aynı zamanda "kent hakkı" üzerinde ciddi baskılar da oluşturdu.[2] Önceki dönemlerde ortaya çıkan muhalif aktör ve örgütlenmelere Kent Hareketleri, Emek Mücadelesi, Taksim Dayanışması, İMECE, Dayanışmacı Atölye, Haydarpaşa Dayanışması, Kuzey Ormanları Savunması, Üçüncü Köprü Yerine Yaşam İnisiyatifi gibi yeni oluşumların eklemlenmesi de bu bağlamda gerçekleşti.

Bu sivil inisiyatiflerin kentsel muhalefet ve direniş ekseninde iki temel öneminden bahsedilebilir: Pek çok mahalle derneğine sağladıkları önemli destek[3] ve bu konuya dair kamuoyu farkındalığının oluşmasına yaptıkları büyük katkı. Bu girişimlere yakından baktığımızda yapısal farklılıklar ve örgütsel kimlik çeşitliliği bulsak da, hepsinin farklı biçimlerde bilgi, beceri ve sosyal sermayeye sahip olduklarını görebiliriz.[4] Bütün bu farklı girişimlerin kendilerine ait gündemi olsa da, yıkımlar gibi aciliyet içeren durumlarda bir araya gelerek büyük ölçekli bir dayanışma örgütleyebiliyorlar. Örneğin Sulukule yıkımında

1 Gecekondu mahallelerinde örgütlülük ve dernekleşme süreçleri en az gecekondunun tarihi kadar eski. Özellikle 1960'lı yıllarda gecekondu mahallelerinde yaşam kalitesinin yükseltilebilmesi, dayanışma ağlarının güçlendirilmesi ve gecekonduların hem toplum içinde hem de devlet kurumlarıyla ilişkilerde belli bir meşruiyet kazanabilmesi için girişilen çabalar Kemal Karpat'ın *The Gecekondu* (1976) isimli kitabında detaylı bir şekilde ele alınmıştı.

2 Kent hakkı kavramını kullanırken Lefebvre'in formüle edip Harvey'in (2013) bugüne teşidığı kuramsal çerçeveden yararlanıyorum. Bireylerin kamusal hizmet, kaynak ve mekânlara eşit erişim hakkını imlemekle beraber, bu kavramın sosyal ve ekonomik kırılganlıklara sahip kesimlerin barınma hakkına özel bir vurgu yaptığı söylenebilir. Ayrıca bkz. Marcuse 2009, Purcell 2002 ve Mayer 2009.

3 İnsan Yerleşimleri Derneği ve Ulaşılabilir Yaşam Derneği'nin Sulukule'de gelişen muhalif süreç içerisinde oynadığı rol buna örnek gösterilebilir. Benzer şekilde, Gülsuyu-Gülensu Derneği de mahallede bir yerellik araştırması yaparak belediyenin planına alternatif geliştirirken Dayanışmacı Atölye'nin desteğini almıştı.

4 Örneğin ulusal ve küresel medyada görünürlük, kampanya yönetimi, mahalleler için alternatif planlama önerileri geliştirme, hukuksal strateji kurma gibi etkinlikler bu kapsamda değerlendirilebilir.

farklı arkaplana sahip gönüllü ve aktivistler STOP (Sınır Tanımayan Otonom Plancılar) çatısı altında toplanıp beraber hareket etmişlerdi.

Bu çerçevede toplumsal, ekonomik ve hukuksal anlamda dezavantajlı toplulukların örgütlenmesiyle oluşan mahalle derneklerinin ayrı bir önemi olduğundan söz edilebilir. Kent içi yoksulluk alanlarında ve enformel konut bölgelerinde kurulan bu dernekler, büyük ölçekli kentsel dönüşüm projelerinin zorla yerinden edilme ve mülksüzleştirme gibi kaçınılmaz sonuçlarına karşı kendilerini, hayatlarını ve barınma haklarını koruyabilmek için stratejiler geliştiriyorlar. Diğer bir deyişle İstanbul'da kentsel muhalefetin sosyo-ekonomik ve demografik coğrafyası, kentin maruz kaldığı plan değişiklikleri ve fiziki operasyonların ölçek ve çeşitliliğine paralel biçimde genişliyor. İstanbul'da özellikle son on-on beş yıllık dönemde, bu inisiyatifler arasındaki söylemsel ittifakların, kentsel muhalefetin gündemini belirlediğinden bahsedilebilir.

Kentsel Muhalefet ve Sivil İnisiyatifler

Kamusal alanlar, doğal ve tarihi koruma bölgeleri ile "kentsel hafıza mekânlarını" savunan sivil inisiyatiflerin kurdukları söylemler, İstanbul'un karşı karşıya kaldığı genel baskının temel dinamiklerini özetler. Kamu idaresi ve özel kişilerin mülkiyetindeki taşınmazların sermaye gruplarına devri, zorla tahliye edilme ve mülksüzleştirme vakaları, karar alma mekanizmalarındaki antidemokratik yaklaşımlar, doğal ve tarihi alanlar üzerinde yoğunlaşan tahribat ile İmar Kanunu'na tezat teşkil eden uygulamaların devlet eliyle gerçekleştirilmesi bu söylemsel çerçevenin omurgasını oluşturuyor.

Devletin elindeki çok değerli arazilerin çeşitli dönüşüm ve prestij projeleri için özelleştirilmesi (güçlü sermaye gruplarına devri) kamu yararı açısından kentsel tartışmalar içinde önemli bir yer işgal ediyor. Herhalde en çok bilinen örnek Zincirlikuyu'daki 96.505 metrekarelik Karayolları arazisinin 800 milyon dolar karşılığında satılması ve burada üst-orta gelir grubuna yönelik bir alışveriş merkezinin inşa edilmesidir. Benzer amaçla, Levent'te İETT'ye ait 46.000 metrekarelik bir garaj alanı da Dubai menşeli bir yatırım şirketine 705 milyon dolara satılmıştı, ancak bu satış tamamlanamadı. Mimarlar Odası'nın bu iki vakaya karşı verdiği tepki resmi bir basın açıklamasına şöyle yansımıştı:

> Bu alanı kamu kullanımına açmak, kamu yararına kullanmak yerine bu biçimde pazarlamak, spekülatif amaçlara tahsis etmek geri dönülmesi olanaksız zararlara neden olacaktır. Söz konusu plan değişikliği ile burada açıkça "kamu yararı" özel sektöre kurban edilmektedir. Alanın çevresi de düşünüldüğünde, halihazırda arazi fiyatları çok yüksek olan bölgede bu alanın satışı ile birlikte

kamu mülkiyetinde olan başkaca bir alan kalmamıştır. Bu nedenlerle, planlama ilke ve esasları çerçevesinde, alandaki mevcut yapılara İstanbul halkının ihtiyaçlarını karşılayacak, kamu yararına olan sosyal ve kültürel amaçlı fonksiyonlar getirilmesi, boş alanların ise özellikle de bölge parkı gibi yeşil alan fonksiyonlarına ayrılması gerek planlama ilkeleri, gerekse de kamu yararı açısından bir gereklilik olarak görülmektedir.[5]

Benzer bir yaklaşımdan ötürü ortaya çıkan bir diğer önemli endişe, yenileme alanlarında özel mülkiyetli taşınmazların yine kâr amaçlı hedeflere ulaşmak için yerel idarelerce kamulaştırılması.[6] Prensip olarak kamulaştırma kişilere ait taşınmazların kamu yararı gereğince devlet otoritelerine devrini ifade eder; fakat yakın tarihteki kamulaştırma vakaları, bu bina ve arazileri emlak piyasalarında yeniden değerlendirilmek üzere sermayedarlara veya TOKİ'ye devretmenin en etkili araçlarından biri olduğunu gösterdi. Bugün devlet, kamuya ya da özel kişilere ait taşınmazları rant üretimi sağlayacak herhangi bir projeye kolaylıkla entegre edebilme kapasitesine sahip. Bu, kentsel dönüşümde "sosyal adalet" kriterlerinin de ortadan kalkmasına zemin hazırlıyor. Tepeden inme ve (çok) büyük ölçekli projelerin kamusal ortak alanlar ve kaynaklara erişimde ciddi sıkıntılar yarattığı biliniyor. Örneğin Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi bu minvalde ciddi bir eleştiriye tabi tutulmuş, toplumsal ve ideolojik olarak birbirine pek de yakın sayılmayacak çok sayıda sivil toplum örgütü Taksim Dayanışması şemsiyesi altında bir araya gelmişti. Taksim Dayanışması, bu projenin hukuksuzluklarla bezeli, planlamanın bilimsel bir edim olarak kötüye kullanımını örnekleyen, kent sakinlerinin ortak kamusal alanlara erişimini ve bu alanların kullanımını engelleyen bir yapıda olduğunu, dolayısıyla bir dizi kent hakkı ihlali barındırdığını deklare etmişti.[7] İnşa halindeki Üçüncü Köprü de İstanbul'un su havzaları ve ormanlık alanlarının talanına yol açacağından kentlilerin doğal kaynaklara erişim hakkını engellemekle itham ediliyor.

Sosyal adalete dair endişeleri besleyen ikinci dinamik de kentsel dönüşüm sebebiyle yaşanan zorunlu mülkiyet transferleri ve tahliyeler. Dönüşüm ve yenileme alanlarının pek çoğunun halen gecekondu ve kent içi yoksulluk alanları olduğu düşünülürse, bu endişelerin öznesini sosyo-ekonomik anlamda oldukça kırılgan kesimlerin oluşturması kaçınılmaz. Yeterli ekonomik kaynaklardan yoksun mülk sahiplerinin, taşınmazlarının devri için kamu otoriteleri ve/veya sermayedarlarla pazarlığa oturma veya kamulaştırma baskısı altında kalması, bu süreçte mağdur olabilen kiracıların da doğrudan yersizleşme ve zorunlu tahliye ihtimalleriyle karşı karşıya kalması sosyal adalet bağlamındaki en büyük sorunlardan biri. Kent yoksulları için, kent merkezinde ya da olabildiğince yakınında kalmak, iş olanaklarına, ucuz tüketim imkânlarına, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimlerini kolaylaştıran bir un-

5 Kerayolları Davası hakkında 6.6.2008 tarihli ortak basın açıklaması www.mimarist.org/odaden/1906-KarayollariDavasi HakkindaOrtakBasin Aciklamasi.html (Erişim tarihi: 30.5.2013)

6 Bu, özellikle dönüşüme meruz kalmış konutlar için geçerli bir durum. Sulukule, Tarlabaşı ve Fener-Balat'taki tartışmalı kamulaştırmalar örnek olarak gösterilebilir.

7 "Plan değişikliği, evrensel şehircilik değerleri gözardı edilerek, ulaşım planlama ve projelendirme bilim ve tekniği gözetilmeden, üstelik koruma ve hukuk kurulları ihlal edilerek ilan edildi. İlan edilen, aslında bir 'betonlaştırma', 'insansızlaştırma' ve 'kimliksizleştirme' projesidir. Bu proje aynı zamanda, araç ve yeye güvenliğini tehdit eden dalış rampaları ve istinat duvarlarıyla, yeyeların meydana erişimini engelleyen koridorlaştırılmış kaldırımlarıyla, tarihi bir ortamın görsel ve yaşamsal bütünlüğünü yok eden bir 'yeraltı' projesidir. Plan değişikliğine gayri-hukuki bir şekilde eklemlenerek, kamuoyuna Topçu Kışlası'nın ihyası adı altında yeni inşaatlar dayatılmaktadır. Hepimize açık, hepimizin hakkı olan, şehrimizin merkezindeki yegâne park alanı, depremde sığınacağımız Gezi Parkı elimizden alınmakta, ağaçlar, yürüme, buluşma ve dinlenme alanları betonlaştırılmaya ve ticarileştirilmeye çalışılmaktadır. Bir kez daha kamuoyu yanıltılarak güç ve paranın prestij kazanması hedeflenmektedir" (Taksim Dayanışması Ortak Deklarasyonu 2012).

surdur. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik açılardan kırılgan bu sınıflar, kent çeperlerine itildiklerinde, kentsel dönüşümün tetiklediği sosyal adaletsizlik yeni bir boyut kazanıyor.[8]

Üçüncü bir itiraz noktası, hem planlama hem de yerel yönetimde karar alma ve proje geliştirme süreçlerinde katılımcı politikaların izlenmemesi ve bu yolla kentin antidemokratik bir nitelik kazanmasına ilişkin. Her ne kadar "temsili demokrasi", "katılım" ve "çok aktörlü karar alma mekanizmaları" gibi kavramlar yerel ve merkezi yönetimin kullandığı dil içinde sıklıkla tekrarlansa da bunların yönetim pratiklerinde karşılık bulduklarını söylemek güç. Gündemdeki en yeni yasal reformlarda kent sakinlerinin planlama süreçlerine katılımı en iyi ihtimalle "tavsiye" edilirken, katılım için gerekli yöntem ve koşulları tarif eden yönetmelikler ve katılımın sağlanmasını mecburi kılacak yaptırımlar mevcut değil.[9] Diğer bir deyişle devlet hukuken kent sakinlerini bu süreçlere dahil etme konusunda yükümlü sayılmıyor. Bu, yersizleştirmeye ve mülksüzleştirmeye ek olarak, orada yaşayanların kent hayatından soyutlanması da demektir.

İstiklal Caddesi'ndeki Emek Sineması'nın, içinde yer aldığı Cercle D'Orient binasıyla birlikte, Beyoğlu Belediyesi ile bir sermaye grubu tarafından alışveriş merkezine dönüştürülmesine karşı mücadele veren bir sivil inisiyatif olan Emek Bizim Platformu[10] yayımladığı bir bildiride bu meseleye şöyle değiniyor:

> Kapalı kapılar arkasında, tartışılmadan, şeffaf süreçler yaşanmadan geliştirilen her türlü "projeciliğe" itiraz ediyoruz... Bu mekânların geleceğinin ancak ve ancak kamusal bir tartışma süreci içerisinde belirleneceğini savunuyoruz. Sendika, meslek örgütleri, sinemacılar, kültür sanat üreticileri, kent aktivistleri, sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütlerini demokratik ve katılımcı bir karar alma mekanizması inşa etmeye çağırıyoruz. Sonuç olarak iki yıldır süren bu mücadelenin bize yeniden ve daha güçlü bir biçimde sordurtması gereken temel soru şudur: Yaşadığımız kent üzerindeki söz hakkı kimin? Biz, hepimizin diyoruz![11]

Dördüncü kategorideki eleştiriler ise büyük ölçekli projelerin tarihi-kültürel miras ve doğal kaynak alanları üzerindeki baskısına yönelik. Aslında bu yöndeki itirazlar, "proje belediyeciliğinin" yükselişe geçtiği ve prestij projelerinin kent merkezindeki miras yapıları ile Boğaz bölgesindeki yeşil alanları tehdit altına aldığı 1980'lerden bu yana kentsel muhalefetin gündeminde (Ekinci 1991, 1994). Fakat hem bu tip alanları hedef alan girişimci fikirlerin çoğalması, hem de bu niyetlerin hukuki araçlar ve merkezi kararlarla güvenceye alınması, kentsel muhalefetin eleştirel yaklaşımını perçinliyor. Doğal rezerv sayılan bir bölge ile anıtsal niteliği bulunan beş adet kent içi yoksulluk mahallesinin üç yıllık bir süre içinde "dönüşüm bölgesi" ilan edilmesini sağlayan 5366 sayılı kanun bu bağlamda özellikle önem taşıyor. Her ne ka-

8 İMECE tarafından yapılan bir basın açıklaması bu hususu vurguluyor: "Kentsel Dönüşüm Yasası, Yaşam Alanlarımızı Talana Açan En Büyük Afettir! Bugüne kadar kentsel dönüşüm adı altında yapılan tüm uygulamalar, Dikmen'de, Sulukule'de, Ayazma'da, Tarlabaşı'nda ve daha birçok yerde, bölge halkının yıllardır yaşadıkları yerlerden zorla tahliye edilmelerine, işlerini kaybetmelerine, borçlandırılmalarına, sosyal, ekonomik ve kültürel hak ihlallerine maruz kalmalarına ve insan hakları mağduriyetlerine yol açarak, yıllarca kurdukları ilişkilerinin yok olmasına yol açmıştır. Boşaltılan tüm bu yerlerin rantı, lüks konut ve alışveriş merkezleri yapılarak inşaat şirketleri, yerel ve merkezi idareler tarafından paylaşılmıştır"; www.toplumunsehircilikhareketi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=207:afet-riski-altndaki-alanlarn-doenuetueruelmesi-hakknda-kanuna-yoenelik-ortak-deklerasyon-&catid=7:basn-acklamalar&Itemid=5 (Erişim tarihi: 30.5.2013).

9 Ömeğin, 5366 sayılı kanunun 7. maddesinde, "Yetkili idareler tarafından yenileme alanı içinde kalan mülk sahiplerini veya bölge halkını uygulama konusunda bilgilendirmek üzere toplantılar yapılarak görüşleri alınır ve bunların katılımı sağlanır. Yetkili idare ihtiyaç halinde üniversite, meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri, kamu kurum ve kuruluşları ve muhtarlarla danışma toplantıları düzenleyebilir, projeler hakkında basın ve yayın araçlarıyla bilgilendirme yapabilir," deniyor.

dar bu beş mahalledeki dönüşüm henüz tamamlanmamış olsa da, Sulukule, Tarlabaşı ve Süleymaniye'de yaşananlar, "yıkıp yeniden yapma" anlayışının hâkim olduğunu ve korumacı ilkelerin gözetilmediğini ortaya koydu. Kent muhalefeti söyleminde, bu mantıkla hareket eden kanuna dayalı yenileme ve dönüşüm projelerinin yarardan çok zarar getireceği savı öne çıkıyor. ICOMOS (International Council on Monuments and Sites - Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi) Türkiye masasının konuyla ilgili bir basın açıklaması da tam olarak bunu ortaya koyuyor:

> Her üç projede de ortak anlayış, kamu kesiminin, kent merkezlerindeki değer artışından maksimum düzeyde yararlanmak isteyen büyük ölçekli yatırımcıların taleplerini, kentlerin tarihi dokularında yaşanmakta olan sorunların çözümünde tek çare olarak görmeleridir. Bu [anlayışın oluşturduğu tehditlerden biri] özgünlüğünü, plan şemalarını ve cephe düzenlerini hâlâ koruyan sivil mimarlık örneklerine çağdaş koruma yaklaşımları dışında müdahalelerde bulunulmasıdır... Bu konuda kamu kesimi gerekli hassasiyeti göstermediği takdirde Sulukule'deki gibi Fener-Balat-Ayvansaray ve Tarlabaşı'ndaki tarihi yapılar da dünyanın gözü önünde yıkılarak yok olacaktır.[12]

Bu tip eleştirilerin doğal kaynakların korunmasına yönelik özdeşleri geçtiğimiz yıllar içerisinde pek çok muhalif grup tarafından dillendirildi. Örneğin İstanbul'un kuzey yönündeki gelişiminin, bu bölgedeki orman alanları ve su kaynaklarını tehdit etmesinden ötürü durdurulması talep ediliyor.[13] Üçüncü Köprü inşaatının temelleri Mayıs 2013 tarihinde atıldı.[14] Ağustos 2012 tarihinde ise benzer eleştirilere maruz kalan Üçüncü Havalimanı projesine dair ayrıntılı açıklamalar yapıldı.[15] Bu tip plan ve projelerin olası etkisi *Ekümenopolis* (2011) belgeselinde Orman Mühendisleri Odası başkanı tarafından "İstanbul'un intiharı" olarak nitelendirilmişti.

Diğer bir itiraz noktası da İstanbul'un dönüşümünü sağlamak üzere yapılmış tüm plan ve hazırlanmış projelerin temelini oluşturan günümüz kent politikalarının 3194 sayılı İmar Kanunu ile çelişkili olmasıdır. Kentlerin planlama ve imar durumlarına dair temel parametreleri betimleyen kanun, aslında yürürlüğe girdiği 1985 yılından bu yana her planlamacı ve yerel idarenin sadık kalması gereken bir kaynak konumunda. Fakat 2000'li yıllarla birlikte yerel yönetimlere tanınan çeşitli olağanüstü yetkiler sayesinde belirlenen hedeflere ulaşmada engel teşkil ettiği her durumda İmar Kanunu, plan revizyonları marifetiyle kolayca bertaraf edilebilir bir unsur haline getirildi. Sivil inisiyatiflerin ve meslek örgütlerinin çeşitli projelere karşı açtığı pek çok davada, projelerin kanuna aykırılığı da öne çıkan temel ortak noktalardan biri. Bu aykırılıklar idarelerin projeleri onaylayıcı her türlü karar ve eylemini hukukdışı kılsa da, davaların ilerleme hız ve biçimi ile bu süreç-

10 Emek Sineması ve Cercle O'Orient yalnızca kentin sosyal ve kültürel hafızası içinde bir miras teşkil etmiyor; binanın mülkiyeti de öngörülen bu proje için devredilene kadar bir kamu kuruluşuna aitti. Emek Bizim Platformu, hem kamuoyunun bilgisi dışında böyle bir mülkiyet devrinin gerçekleşmesini şaibeli buluyor, hem de tasarlanan projenin özüne karşı sert eleştiri ve itirazlarda bulunuyor.

11 emeksinemasi.blogspot. com/2011/12/24-aralk-eylemi-basn-ecklamas-metni.html (Erişim tarihi: 24.9.2013)

12 Bu basın açıklamasının internet metnine erişilemedi.

13 1:100.000 Ölçekli *İl Çevre Düzeni Planı* da kuzey yönündeki kentsel yayılmanın risklerine dikkat çekerken, gelişmenin doğu-batı ekseninde sağlanmasını tavsiye ediyordu (2009: 17).

14 Bu yazıda daha önce Üçüncü Köprü'den bahsettim. 2012 yılının Nisan ayında hazineye ait tarım ve orman alanlarının satışını mümkün kılan bir yasa yürürlüğe girdi. Üçüncü Köprü'nün yapımı düşünülen bölge çevresindeki arazileri de kapsayan imar sınırlamaları bu şekilde kaldırılmış oldu.

15 Tüm itirazlara rağmen İstanbul'a üçüncü bir havalimanının yapımı için Ocak 2013 tarihinde bir ihale açıldı. Dönemin Ulaştırma Bakanı →

lerin sonuçlarının gündelik yaşama sirayet etmesi kentsel muhalefeti zorlayan dinamikler olarak öne çıkıyor. Bu nedenle de yalnızca imar kanunu değil, aynı zamanda koruma ve çevreye ilişkin kıstaslarla kamu yararının gözetilmesini salık veren düzenlemelerle çelişik her türlü plan ve proje, yargı süreçlerinin çalışma biçimi ve bu süreçlerin siyasi manipülasyonlara açık doğasından ötürü kolaylıkla hayata geçirilebiliyor.

Kentsel Muhalefet ve Dönüşüm Mahalleleri

2000'li yıllar sonrasının belki de en özel gelişmelerinden biri İstanbul'daki kentsel dönüşüm alanlarında yaşayanların, barınma ve mülkiyet hakları etrafında örgütlenmeleridir. Tabandan türeyen kentsel muhalefete yeni bir boyut kazandıran bu mahalle derneklerinin 1970 ve 1980'lerdeki öncüllerinden en az üç açıdan ayrıştığı söylenebilir: Ortada ideolojik bir zemin yok, direniş barınma, mülkiyet, kentsel kaynaklara erişim ve yerel yönetimlerde demokratik temsil gibi haklara yoğunlaşıyor;[16] demokratik ve şeffaf karar alma mekanizmalarına dayanan bir kurumsallaşma sağlanıyor ve ulusal ve ulus-ötesi baskı gruplarıyla temas kuruluyor; ve bu mahalle girişimleri sadece enformel (gecekondu) alanlarında ve mutenalaşan semtlerde değil, kent yoksulluğunun hâkim olduğu bölgelerde de oluşuyor. Bugün en seçkininden en yoksuluna, spekülatif değer potansiyeli barındıran her mahalle metropoliten yönetimin büyük ölçekli plan kararlarına maruz kalabiliyor ve bu vesileyle de muhalif örgütlenme süreçlerinde aktif konuma geçebiliyor.

Bu manzaradan doğan kolektif irade, toplam 20 kadar mahallenin katılımıyla İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu (İMDP) adı altında kısa ömürlü bir şemsiye örgütlenmenin ortaya çıkmasını dahi mümkün kıldı. Bu platform, farklı mahalle mücadelelerini bir araya getirerek, büyük bir baskı grubu oluşturmayı amaçlıyor ve genel itibariyle yukarıda özetlediğim sivil inisiyatiflerle aynı çizgide duruyordu. Ancak mahalle derneklerinin kentsel muhalefetin gündemine taşıdığı daha farklı eleştiri ve taleplerden bahsetmek de mümkün. İMDP 2007'de Mahalleler Konuşuyor başlıklı bir sempozyum düzenlemişti.

Yenileme kapsamına alınmış mahalleler ve sakinlerinin kamu otoritelerince ötekileştirilerek dönüşümün meşrulaştırılmaya çalışılmasına bu bağlamda sıklıkla atıf yapılmıştı. "Deprem hazırlığı" ve "kenti suçlardan arındırma" gibi söylemler dönüşümü kamuoyunda akla yatkın hale getirmek için kullanılırken, İstanbul'a yönelik göçler sonucunda ortaya çıkan enformel yaşam alanları geçmişten bugüne gelen sorunlarının en büyük kaynağı olarak tescillendi. Tayyip Erdoğan ve Erdoğan Bayraktar gibi isimler bu alanları birer "ucube" veya "suç

→ Binali Yıldırım, mayıs ayında ihale sonucunu açıklarken, havaalanının yapılacağı alanı "bir çukur" olarak tarif etti. Çevre Mühendisleri Odası ise plan ve ihaleyi protesto eden bir basın açıklaması yayımlamış, söz konusu inşaat alanının da bir sulak alan, ormanlık bölge, kuşların göç rotası, deprem alanı ve su havzası üzerinde yer aldığını ve dolayısıyla havalimanı inşaatına uygun olmadığını ilan etmişti. www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9059&tipi=9 (Erişim tarihi: 1.4.2013)

16 *Express* dergisinde yayımlanan bir röportajda, Gülsuyu-Gülensu mahallesi temsilcilerinden ve eski İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu öncülerinden Erdoğan Yıldız, bugünkü mahalle hareketlerinin geçmiş radikal siyasi mücadelelerle bağları koparmak için bilinçli bir tavır içinde olduğundan bahsediyordu (Nisan 2008: 37).

merkezi" olarak tarif ettiler.[17] İMDP 2007 tarihli bir bildiride bu konuya değinmiş ve geçmiş hükümetleri göçmenlerin büyükşehirlerdeki barınma ihtiyacı ve konut stoğu açığına karşı takındıkları pasif tavırdan ötürü eleştirmişti. Sanayiyi kalkındırmak, siyasi rant toplamak ve inşaat harcamalarında kısıntıya gitmek amacıyla söz konusu hükümetler kaçak yapılaşmaya tolerans göstermiş, fakat üretimden hizmet ekonomisine geçişle birlikte bu tolerans radikal bir dönüşüme uğramıştı. Buna göre endüstriyel kalkınma ideallerinde kilit rol oynayan göçmenlere artık ihtiyaç kalmamasıyla birlikte, göçle oluşan yaşam mekânları da otoritelerin *yeni* kalkınma ideallerinin önemli bir parçası olagelmişti.

İfade bulan en temel eleştiri, kentsel dönüşüm projelerinin nihai hedefinin mahallelerde ikamet eden grupların yaşam kalitesini iyileştirmek değil; aksine, yeterli ekonomik değer üretemeyen alanları mevcut sakinlerinden arındırarak, daha varlıklı kesimlere transfer etmek ve bu şekilde kıymetlenmelerini sağlamak olduğuydu. Buna karşılık mahalle dernekleri kentsel dönüşümün tepeden inmeci ve antidemokratik yöntemlerine karşı itirazlarda bulunurken, bu yenileme projelerinin orada yaşayanların talep ve ihtiyaçları ışığında şekillendirilmesini ve rızaları alınmadan gerçekleşmemesini talep ediyor. Bu bağlamda 2007 tarihli İMDP bildirisinde, "Sorunlarımızı bizimle birlikte çözmeyi ön koşul [sayacak], bizim de aklımız olduğunu, kendi geçmişimiz ve geleceğimiz hakkında düşünebileceğimizi, fikir üretebileceğimizi kabul [edecek] yeni bir usul geliştirilmelidir," ifadesi yer alıyor.

Bugüne kadar sona eren projelerin tamamı yerleşik grupların yersizleşmesi ve dönüşüm alanlarının yıkılıp daha zengin gruplara hitap edecek düzenlemelerle yeniden inşa edilmesiyle sonuçlandı. Mülksüzleştirilmeye ve yerinden edilerek mağdur edilmeye, İMDP bildirisinde şu ifadelerle tepki gösteriliyor:

> Biz kentin tamamının sağlam zeminlerde güvenli binalarda, kendilerinin ve çocuklarının afette ölebileceği korkusu olmadan yaşamasını istiyoruz. Bizi mahallelerimizden atmak isteyenler ise bunu istemiyorlar. Onlar sağlam zeminlerde, güvenli binalarla, yeşil alanların yakınında, temiz havayı soluyarak, deniz görerek yaşamanın yalnız kendilerinin, zenginlerin hakkı olduğunu düşünüyorlar. (İMDP 2007)

İMDP'nin dikkat çektiği üçüncü bir husus da mevcut yasal çerçeveler bağlamında mülk sahipliğinin merkezi bir konuma oturması. Dönüşüm süreçleri boyunca yerel otoritelerin formel anlamda "diyalog kurup" uzlaşmaya çalıştığı kesimler yalnızca mülk veya tapu sahipleriyle sınırlı. Bu koşullar altında "sahiplik" dönüşümden etkilenecek alanlarda tazmin edilecek grupların belirlenmesinde temel referans noktası olarak öne çıkıyor: Mülk ve tapu sahipleri süreç içerisinde belli bir

17 Başbakan Erdoğan, 20.3.2008 tarihinde İstanbul'daki Akaretler Sıra Evleri'nin açılışında yaptığı konuşmada, kentsel dönüşümün önemine dikkat çekmiş ve bu projelere itiraz eden grupları eleştirmişti. Özellikle tarihi yarımadada gerçekleştirilen projeleri inceleyenlerin, uygulayıcıları tebrik etmesi ve "Sulukule'yi o ucube halinden kurtarıp, modern, çağdaş ama tarihi bir sokak, tarihi caddelerle donanmış bir yer heline getirdiğiniz için size teşekkür ederiz," demeleri gerektiğini belirtmişti. Erdoğan Bayraktar da "terörün, uyuşturucunun, devlete çarpık bakmanın, eğitimsizliğin, psikolojik olumsuzlukların ve sağlık problemlerinin temelinin gecekondu bölgeleri ve çarpık alanlar olduklan bilinmektedir," ifadelerini kullanmıştı (*Star*, 13.11.2007). 1990'lardaki gecekondu halklarına yönelik marjinalleştirici ve suçlayıcı dilin oluşumu hakkında bkz. Erman 2001.

oranda söz sahibi olabiliyor ve birtakım kazanım veya güvenceler elde edebilirken, kiracılar ve geri kalan diğer gruplar hukuken pek çok noktada korunmasız kalıyor. Mal sahipleri ile kiracılar arasındaki bu ayrışma, mahalleler içindeki direniş ve mücadelenin gücünü de kırabiliyor. Kentsel dönüşümün baskısı altındaki mülk sahipleri pek çok kez maddi kayıpları engellemek için otoritelerle uzlaşma yoluna gidip çeşitli tazminatlardan veya bunların dışında elde edebilecekleri diğer kazanımlardan yararlanmayı seçebiliyor.

Her ne kadar yerel yönetimler dönüşümün, orada yaşayanları "yerinden etmeyi" (*yersizleştirmeyi*) hedeflemediğini savunsa da, öngörülen projelerin tamamlanmasından sonra emlak fiyatlarında gerçekleşen artış, pek çok sakin için altından kalkılamaz bir mali yük doğuruyor. Ne olursa olsun o alanda kalmayı seçmek, mülk sahipleri için eski ve yeni taşınmazlar arasındaki değer farkını ödemeye razı olmak anlamına geliyor ve yaşananlar gösteriyor ki bugüne değin dönüşüm alanlarında kalmayı başaranların sayısı oldukça az.[18] Kiracılar içinse yeni kira bedellerini ödeyebilmek neredeyse imkânsız. Yine İMDP bildirisinin değindiği gibi: "Bize önerdikleri, kendi kurduğumuz, alıştığımız mahallelerimizden uzak, komşularımızla bağımız kalmayan, işyerimize, çocuğumuzun okuluna, diğer çocuğumuzun işine gidip gelmesinin imkânsız olduğu yerlerde yapılacak bloklar oldu."

Devletin bu kesimlere sağladığı tek "destek" TOKİ tarafından inşa edilen toplu konut birimlerinden, kuraya tabi olmadan ve uzun vadeli ödeme planlarıyla borçlanarak konut satın alma opsiyonu. Gözlemlerimiz, kent çeperlerinde inşa edilen bu sosyal konut alanlarının çevresinde yeterli iş imkânları ve gerekli altyapı donanımları sunulamıyor, yersizleşme ve taşınma deneyimi mahalle sakinlerinin gündelik yaşamında ciddi sosyal ve ekonomik huzursuzluklar yaratıyor, ev borcu taksitlerinin ve apartman aidatlarının çok yüksek olması gibi faktörler neticesinde bu seçeneğin elverişli ya da sürdürülebilir olmadığını kanıtlıyor (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008). Borçlanmanın yarattığı finansal yük, dönüşüme uğrayan mahallelerin sakinleri için bir endişe unsuru oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda sunulan bu kısıtlı ve sürdürülemez seçeneklere itiraz edildiğinde, kamu otoritelerinin "tehdit" olarak algılanabilecek tepkileriyle karşılaşıyorlar. Bu tehdit, mahalle sakinlerine sunulan seçeneklerden birine razı olmamaları durumunda (mülk sahipleri için) kamulaştırma veya (kiracılar için) yersizleşme ile karşı karşıya kalacakları mesajını iletiyor. Bu şekilde yaratılan korku mekanizması, projelere karşı çekimser olan sakinlerin de evlerini ellerinden çıkarmalarına veya TOKİ tarafından sunulan konut edindirme programlarına dahil olmalarına yol açıyor: "Bizim mahallelerimize gelip komşularımıza 'zaten kaçak binanız var, burası da sizin değil, evi boşaltın, boşaltmazsanız başınıza yıkarız, şu kadar da borcunuz

18 Yakın geçmişte basında yer alan haberler de bu saptamayı destekler nitelikte. Örneğin *Radikal*'de Kasım 2012'de yayımlanan bir haberde, metrekare değerlerinin spekülatif artış göstermesi nedeniyle iki yıldan az bir sürede ödemekle yükümlü oldukları borç miktarı ikiye katlanan ailelerin öyküsü aktarılıyordu. Habere göre eski evlerini, proje alanından pay alma karşılığında TOKİ ve Fatih Belediyesi'ne devreden mülk sahipleri metrekaresi 1250 lira değerindeki yeni konutların ve bu değer üzerinden hesaplanan bir borcu yüklenmek zorunda kalmışlardı. Fiyatlardaki artış nedeniyle bu borç miktarı metrekarede 2500 liraya çıkmış. www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1107479&CategoryID=77 (Erişim tarihi: 21.2.2013).

olur' dediklerini, bizi bu yolla parçaladıklarını biliyoruz. Komşularımızın da belki bizim bir arada durma konusundaki yetersizliklerimizden, belki çocuklarının gelecek kaygısından, çaresizlik içinde bu evrakları imzaladıklarını biliyoruz" (İMDP 2007).

Kolektif Hareketlerin İmkân ve İmkânsızlıkları: Kentsel Muhalefetin Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme

Mahalle derneklerinin devlet ve sermaye gruplarının dönüştürücü gücüne karşı mücadelesi bugün de devam ediyor. Tabandan gelen bu direniş ve mücadeleyi sürdürülebilir kılmanın yolları üzerine kafa yoranlar çok geniş bir yelpazede çeşitlilik arz ediyor. İstanbul'da kentsel dönüşüm karşıtı muhalefetin hiç olmadığı kadar çoksesli ve güçlü olduğundan bahsedilebilir. Bu noktadan hareketle, yeni bazı sorular ortaya konabilir: Muhalif hareketler bugüne kadar bir başarı kazandı, bir "zafer" elde etti mi? Yoksa çoğunlukla hezimetler ve hayal kırıklıkları üzerinden gelişen bir ittifaktan mı bahsediyoruz? Kentsel muhalefetin bugün vardığı noktanın anlamı ne? Örgütlü muhalif duruş, toplumsal hayatta maddi manevi herhangi bir değişim yaratabildi mi?

İstanbul'da kentsel dönüşüm süreçlerinin bugün farklı biçimler ve aşamalarda seyrettiği, farklı noktalardaki mahallelerin de bu dönüşümü farklı yollarla deneyimlediği, sonuçlarının da halen şekillenmekte olduğu göz önünde bulundurulursa, kentsel muhalefetin etkilerinin de benzer şekilde oluşum halinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla muhalefetin "kayıpları" ve "kazanımları" üzerine keskin tespitlerde bulunmak oldukça zor. Örneğin Büyükçekmece'ye bağlı Ayazma tamamen yıkılmış ve mahalle halkı yoğun itirazlara rağmen Bezirgânbahçe sosyal konutlarına yerleştirilmişken, Maltepe'ye bağlı Gülsuyu-Gülensu, ilçe belediyesi tarafından hükmedilen imar planı değişikliklerini şu an için bertaraf etmeyi başarmış durumda.[19] Kamuoyunda bilinegelen prestij projelerinin pek çoğu ise mimar ve şehir plancıları odaları tarafından mahkemeye taşındı: Bir kısmı kaybedildi, diğerleri de kazanılmasına rağmen ileriki dönemde kamu otoritelerinin ilgili projelerin uygulanabilirliğini sağlamak üzere şart ve koşullarına müdahale etmesiyle kazanımdan kayba dönüştü.[20] Yine de tartışılagelen pek çok prestij projesi halen fiziki anlamda uygulanabilmiş değil. Bu durumu kentsel muhalefetin bir başarısı olarak kabul etmek de etmemek de elbette mümkün.

Genel olarak herhangi bir projenin geri-dönüşsüz bir biçimde iptal edilemediği, veya kamusal çıkar ve hakları güvenceye alacak şekilde değişikliğe uğratılamadığı düşünülürse, şu âna kadar kentsel muhalefetin sistem içinde dönüştürücü başarılar elde ettiğini söylemek müm-

19 Güngören'e bağlı Tozkoparan Mahallesi örneğindeki gibi bazı bölgeler otoritelerle temas halindeyken, Beyoğlu'na bağlı Bedrettin gibi bazı mahalleler de dönüşüm alanı ilan edilmiş olsalar da devletle pazarlığa henüz girişmemişler ve halen strateji belirlemeye çalışıyorlar.

20 Galataport, 2005'te Şehir Plancıları Odası tarafından coğrafi konumunun gerektirdiği koruma ve imar planlarını ihlal ettiği ve kamu yararı sağlamadığı gerekçesiyle mahkemeye taşınmıştı. Türkiye'de kıyı bölgelerine yapılacak herhangi bir fiziki müdahalenin hukuken kamu yararını karşılaması gerekiyor. Her ne kadar Oda mahkemeyi kazansa da, kamu otoriteleri daha sonra projenin uygulanacağı arazinin statüsünde değişiklik yaparak birtakım bağlayıcı kriterlerden muaf duruma getirmişti. Aynı projede tadilata gidilmiş, ihale açılmış ve barındırdığı sorunlar giderilmeksizin uygulanabilir kılınmıştı. Daha fazla bilgi için bkz. *Eğrisiyle Doğrusuyla Galataport* (2008).

kün değil.[21] Oysa tamamen zıt bir bakış açısından, muhalefetin projeleri sekteye uğratabilme veya otoriteleri yasal süreçler yoluyla baskı altına alabilme kapasitesi ciddi bir kazanım olarak da görülebilir — özellikle geçmişte bu tip sonuçları elde edebilecek aktör ve mekanizmaların çok daha kısıtlı olduğu düşünülürse...

Kentsel muhalefet hareketlerini inceleyen akademik çalışmaların sayısı fazla değilse de, gelişmekte olan bu literatür mahalle derneklerinin siyasi potansiyeli ve taşıdıkları kırılganlıklar üzerine çok önemli saptamalarda bulunuyor (İMECE 2011, Türkmen 2011, Yalçıntan 2009, Yalçıntan ve Çavuşoğlu 2009). Bu çerçevede Murat Yalçıntan'ın deyişiyle, "kolektif hareketlerin imkân ve imkânsızlıkları" zemininde tartışmak anlamlı olabilir. Buna göre kentsel muhalif hareketler (sivil inisiyatifler veya mahalle dernekleri) neoliberal dinamiklere karşı güçlü koalisyonlar kurma becerilerini zora sokan açmazlar ve kriz unsurlarıyla karşı karşıyalar. Bu gruplar, temel eleştiri ve itirazlar konusunda geniş çaplı bir uzlaşıya sahip olsalar da kent hakkı mücadelesinin izleyebileceği yöntemlere dair farklı yaklaşımlara sahipler. Bu farklılık, anlaşmazlık ve çatışma doğurarak kentsel muhalefetin ayrışmasına ve hatta parçalanmasına neden olabiliyor (Yalçıntan 2009, Türkmen 2011). Yalçıntan'a göre birleşik bir muhalif cephenin yaratılması iki sebeple önemli: "[muhalif grupların sayıca] çok az olduğu ve bir arada daha güçlü olabileceği" ve "biraradalığın, birisinin yaptığını diğerinin bozmasına izin vermeyeceği" varsayımı (2009: 2). Böyle bir muhalif cephe, kentsel dönüşümde etkin rol oynayan kamu kuruluşları ve sermaye odakları üzerinde yeterli baskıyı yaratabilmek ve "insan merkezli bir gelecek [tahayyülünü] yerel siyasetin belirleyicisi haline" getirmek için elzem (Yalçıntan ve Çavuşoğlu 2009: 4).

Murat Yalçıntan burada bahsedilen çatışmalara bir örnek olarak, STOP çatısı altında birleşen çeşitli gönüllü ve aktivistlerin Sulukule ve Gülsuyu-Gülensu için alternatif plan üretme sürecinde yaşadığı gerilim ve tartışmalara işaret ediyor. Geliştirilmeye çalışılan planların ana hedefi, "yerinde ve mağduriyetler yaratmayan, yalnızca fiziki mekânı değil, sosyo-ekonomik ilişkileri de merkezine alan çözümler geliştiren bir yenileme ve dönüşüm yaklaşımı olabileceğini kamuoyuna" göstermekti (2009: 5). Fakat bu çabaların sonucunda oluşan planlar, farklı muhalif örgütlenmeler tarafından "bütünden kopuk" ve "popülist" olmak, "alternatif süreçler oluşturulmasına neden olan esaslarla mücadele etmede" yetersiz kalmak ve "mahallelerde yaşayanlar için sahte umutlar yaratmak" gibi yorumlar nedeniyle sert eleştirilere maruz kaldı (Yalçıntan 2009). Kent hakkı mücadelesinin yöntemine dair çatışmalar bu örnekle de sınırlı kalmıyor. İMECE'nin de ortaya koyduğu üzere, sivil inisiyatifler bu sebeplerden ötürü yalnızca "kurumsallaşma" ve kolektif irade oluşturmakta değil, kent hakkı mücadelesini daha kapsamlı bir

21 Örneğin Fener Balat Ayvansaray Derneği (FEBAYDER) Mayıs 2013 itibariyle Fatih Belediyesi'nin dönüşüm projesini etkili bir hukuki mücadeleyle bertaraf etmeyi başardı. Fakat bu karar halen bir üst mahkeme tarafından bozulabilir durumda. Diğer bir deyişle, hiçbir hukuki başarı ilelebet kazanılmış bir zafer olarak kalmıyor. Öte yandan bu minvalde kazanılan her olumlu netice muhalif örgütler için emsal teşkil ediyor ve ileriye dönük stratejik bilgi birikimi açısından faydalı oluyor.

siyasi gündeme taşıma konusunda da ciddi sorunlar yaşıyor.

Eylül 2013'te tamamladığım doktora araştırmam Sulukule ve Tarlabaşı'nda dönüşüm karşıtı örgütlü yerel mücadelelerin karşılaştırılması hakkındaydı (Ünsal 2013). Bu araştırma boyunca edindiğim izlenim, Tarlabaşı'ndaki örgütlülük sürecinde Sulukule deneyimini takip etmenin, dönüşüm alanı sakinlerine önemli yararlar sağladığı yönündeydi. Tarlabaşı'nda hukuki mücadeleye yatkınlığın ve belgeleme reflekslerinin bu kadar gelişkin olmasının ardında, dönüşümün Sulukule'de yarattığı olumsuz etkiye karşı Tarlabaşı halkını koruma çabası vardı. Öte yandan Murat Yalçıntan (2009) mahalle derneklerinin aynı zamanda temsiliyet, süreklilik, reaksiyonizm, akut anlar dışında hareket geçememe, içe kapalılık, yöntemsel veya ideolojik farklılıklardan ileri gelen gerilimler, zaman kısıtlamaları ve ekonomik yetersizlik gibi konularda sıkıntılar yaşadığını ileri sürüyor. Bütün bunların arasında belki de en öne çıkan unsur ekonomik faktörler: Bugün kamu otoriteleri ve kentliler arasında kentsel dönüşüm üzerine kurulabilecek olası diyaloglar (etkili olan idari mekanizmaların etkisiyle) çoğunlukla maddiyat ve mülkiyet temelinde şekillendiğinden, ekonomik yetersizliklerden mustarip toplulukların direniş güdümlü örgütlenme çabaları ağır baskılar altında kalabiliyor. Mahalle halkları, kent hakkına yönelik mücadelelerini, otoritelerle pazarlık etmek zorunda kaldıkları bir süreç içinde ve aşamalı olarak sürekli yeniden şekillendiriyorlar. İMECE grubunun 2012 tarihli raporu, gecekondu alanları örneğinden hareketle mahalle sakinlerinin böyle bir dönemeçten sonra temel önceliklerinin "proje kapsamında ... kaç konut verileceği, mevcut konutların değerinin ne olduğu, verilecek olanların ne kadara mal edileceği, dolayısıyla ne kadar borçlanılacağı," gibi unsurlara dönüşebildiğinin altını çiziyor. Bir diğer deyişle direnişin nihai hedefi, en iyi ihtimalle projelerin koşullarını maddi ve manevi hasarları olabildiğince azaltmak suretiyle bir derece manipüle etmenin ötesine gidemiyor.

Mahalle derneklerini doğrudan etkileyecek biçimde "kolektif hareketlerin imkân ve imkânsızlıklarına" işaret eden diğer bir açmaza dikkat çekmekte yarar var: İlk olarak özellikle radikal yoksulluğun yaşandığı alanlardaki sakinler, deneyimledikleri sosyal ve ekonomik mağduriyetlerin etkisiyle maruz kaldıkları hukuki dayatmalar ve bunların uygulamaya konma biçimleriyle baş etmekte büyük güçlük yaşıyorlar. Direniş hedefli örgütlenmeler, düzenli ve sürekli olarak hukuki destek ve pratik mesaiden beslenen bir eylemlilik halini gerektiriyor; fakat bu gerekliliklerin maliyeti pek çok sakin için hem ekonomik hem de zamansal açıdan karşılanabilir değil.[22] Direnişin kaynaklarını yaratabilmek, bir açmaz olarak mahalle hareketlerinin gündeminde yer alıyor. Bu tip gerilimli ilişkilerin radikal yoksullukla, devlet yetkililerince korkutulma ve marjinalleştirilme anlarıyla koşut gittiği alanlarda ka-

22 Sakinlerin çoğunlukla dar gelirli ve bu tip maliyetleri kaldırabilecek ekonomik birikimlerden yoksun olması bir yana, mahallelerde genel anlamda örgütlü hareket açısından bir zaman sıkıntısı yaşandığı da söylenebilir. 2008'de Gülsuyu-Gülensu'da düzenlenen bir mahalle derneği toplantısında, toplu halde Sulukule'ye gidip yıkımlar karşısında mahalle halkına destek vermek önerilmiş, bu da hararetli bir tartışmayı tetiklemişti. Toplantı katılımcılarının bir kısmı ulaşım olanakları ve masrafları konusuna değinirken, diğerleri de bu buluşmanın hafta arası bir güne denk gelmesinden yakınmıştı. Mahalle sakinlerinden biri, hafta içi çalıştığından ve her ne kadar haklı sebeplerle olduğuna inansa da, işe gitmeyip böyle bir buluşmaya katılma lüksünün olmadığından söz etmişti.

mu kurumlarına karşı gelmek ve hem örgütlü hem de kolektif bir direnişi sürdürülebilir kılmak imkân dışı olabiliyor. "Devlete karşı gelmek istememek" veya "devlet korkusu" pek çok alanda karşılaşılabilen ve otoritelerle uzlaşma eğilimini açıklamak için en sık kullanılan gerekçelerden biri.

Bir Nevi Sonuç: Haziran İsyanı Ertesinde Kentsel Muhalefetin Anlamı

Haziran 2013'te Taksim Gezi Parkı'nda başlayıp Türkiye çapında yankı bulan sivil isyanın ertesinde, kentsel muhalefetin anlamına dair akıl yürütebilmek için belki de yukarıdaki bölümün başında sorulan soruyu yinelemek gerekir: Bir eylemlilik hali olarak kentsel muhalefet bugün nasıl bir noktaya varmıştır? Örgütlü muhalif duruş, toplumsal hayatta maddi veya manevi herhangi bir değişim yaratabilme potansiyeline sahip midir? Kuşkusuz Haziran isyanını tetikleyen dinamikler kentsel muhalefetin sınırlarını fersah fersah aşıyor ve tartışma zemini olarak çok daha geniş bir ölçeğe ihtiyaç duyuyor. Farklı ideolojik perspektif, sosyo-ekonomik profil ve inanç grubundan kesimleri ülke çapında bir araya getiren sebepler her şeyden önce bir yönetim krizine işaret eden cinstendi. Bireysel hak ve özgürlükler ile hem maddi hem manevi anlamda demokratik yaşam alanlarını baskı altına alan bir "yönetim aklına" yöneltilmiş toplu itirazın sokağa çıkışına hep birlikte şahit olduğumuz günler yaşadık.

Her ne kadar Gezi Parkı olaylarını kentsel muhalefet evreni içine sıkıştırmak mümkün olmasa da, muhalefeti var eden gündem, isyanın tam da göbeğinde duruyor. Yalnızca İstanbul ve diğer büyük şehirlerdeki dönüşüm projeleri değil, Anadolu kırsalını da etkisi altına alan tüm girişimci müdahaleler (Karadeniz'deki HES projeleri ve Ege ile Akdeniz'de kıyılara verilen imar izinleri gibi) söz konusu "yaşam alanlarını" tehdit eden yönetim kararları olarak isyanın gündemine oturdu. Kent Hareketleri, Emek Mücadelesi, Müşterekler gibi oluşumlar toplumsal hayatın farklı alanlarında mücadele veren diğer gruplarla beraber parktaki yerlerini aldılar. Haziran'daki isyan vesilesiyle kentsel ve kırsal mekâna doğrudan etkisi olan "kalkınma" amaçlı projeler, ülkenin neoliberal deneyimi çerçevesinde nihayet ilişkilenebildi.[23] Bugün varılan noktada Kuzey Ormanları'nı Üçüncü Köprü'ye karşı savunanlar, Yedikule Bostanı için verilen mücadele ile, Emek Sinması için direnenler de Haydarpaşa Dayanışması ile ilişkilenmeye çok daha hazırlar. Daha önce var olmayan bir bilinçlilik seviyesindeki bu ilişkilenme hali, kamusal alan mücadelesi ile dönüşüm mahallelerinde süregiden mücadele arasındaki bağı da güçlendiriyor.

23 Daha önce bu ilişkiler ağına dikkat çekmeye ve bu zeminde mücadele eden grupları bir araya getirmeye yönelik eylemler beklenilen ilgiyi görememişti. Örneğin Şubat 2013'te Kent Hareketleri'nin öncülüğünde gerçekleştirilen ve hem dönüşüm mahalleleri üzerindeki baskıyı hem de Taksim Yayalaştırma Projesi'ni protesto etmek için düzenlenen bir eyleme katılım, 100 kişiyi dahi zor bulmuştu.

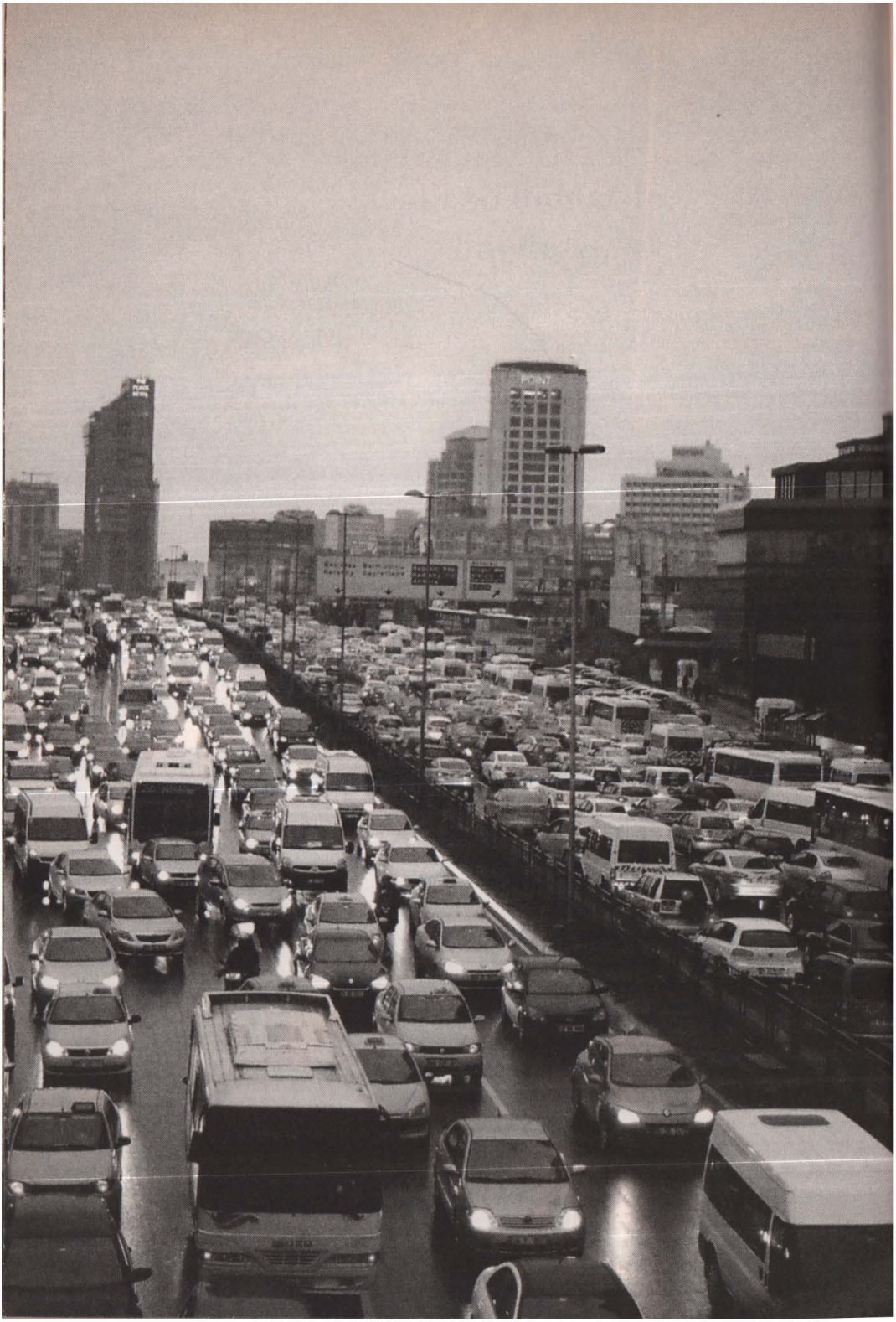
Bu durum her ne kadar kent hakkı mücadelesi açısından oldukça iyimser bir tablo oluştursa da, "Gezi Ruhu" diye adlandırılan bu yeni enerji ve bilinçlilik halinin dönüşüm mahallelerine yansıması konusunda benzer bir iyimserliğe kapılmak çok da kolay değil. Yukarıda da değindiğim gibi, kentsel kamusal alan mücadelelerinin dönüşüm mahalleleriyle kurduğu bağ önceki dönemlere göre çok daha kuvvetli. Bu anlamda dönüşüm mahallelerinin ardında bugün eskiye kıyasla çok daha güçlü bir kamuoyu var. Fakat dönüşüm mahallelerini bağlayan mülkiyete ilişkin açmazlar hâlâ yerli yerinde duruyor. Sosyal ve ekonomik mağduriyetlerden mustarip kesimleri baskı altına alan dönüşüm süreçlerini tanımlayan koşullar için de aynı durum geçerli... Gaziosmanpaşa ilçesine bağlı Sarıgöl mahallesinde kimi tapu tahsisli, kimi tapulu, kimi de tapusuz evler sakinleri tarafından cüzi bedeller karşılığında Gaziosmanpaşa Belediyesi'ne devredildiğinde tarih Ağustos 2013'tü. Dünya Af Örgütü Pendik'te kentsel dönüşüm sonucu yerinden edilen Roman aileler için acil eylem çağrısı yaptığında ise 2013' ün Aralık ayındaydık. Diğer bir deyişle dönüşüm mahallelerini güvenceye alacak koşulları sağlayabilmek için Gezi Ruhu'nun sistemik bir dönüşüm sağlayacak kıvama gelmesi elzem gibi görünüyor. Kentsel muhalefet ise bu kıvamı elde etmede güçlü bir araç olma potansiyelini koruyor.

GÜNDÜZ
MÜHENDİSLİK
İDRİS
GÜNDÜZ
MÜHENDİSLİK
GÜNDÜZ
MÜHENDİSLİK

İKİNCİ BÖLÜM

İstanbul'da Emek ve Ekonomi

Fotoğraf
Ağaoğlu İnşaat'ın "Maslak 1453" projesi şantiyesinde kafasına demir boru düşerek hayatını kaybeden inşaat işçisi Hakan Tek'in arkadaşlarının protesto eylemi, 27 Mayıs 2014.
Kaynak: rotahaber.com

Sunuş

Çağlar Keyder

İstanbul'dan söz ettiğimizde bir alışkanlık olarak şehrin kendisinden bahsediyoruz, ama İstanbul artık bir "küresel şehir-bölgesi". Nüfusu şimdilik on dört milyon, bugünkü hükümetin çeşitli projeleri gerçekleşirse büyümeye devam edecek, belki de yirmi milyonluk bir nüfusa doğru... Kendi başarısını inşaatla ekonomiyi büyütmeye bağlamış bir iktidar için fazla da seçim şansı yok zaten. Memleket nüfusunun beşte biri İstanbul şehir-bölgesine toplanırsa inşaat furyasının da hızı kesilmez.

Güncel büyükşehir uygulaması 2004'te başladığından beri il sınırları belediye sınırı oldu; böylece 1 800 yerine 5 300 kilometrekarelik bir şehirden söz etmeye başladık. Bu idari seçimlerle oluşmuş büyük bir yüzölçümü: mesela New York'ta şehrin yüzölçümü bu rakamın sadece beşte biri. Yani New York'a ilişkin tespitlerde bulunurken çok daha ufak bir sahadan ve nüfus olarak da orada yaşayan daha az insandan söz ediyoruz. Bu farklılık sosyal bilimcilerin en önemli sorunlarından birini önplana çıkartıyor: analiz biriminin ne olduğu. Örneğin, sosyologlar için çok önemli bir soru: "Toplum" tabirini kullandığımızda, ulusal sınırların içinde yaşayan nüfusu mu kastediyoruz? Aynı minvalde "İstanbul" kelimesini kullandığımızda kentin tarihten gelen merkez coğrafyasından mı söz ediyoruz, yoksa büyükşehir, yani eski il hudutları içindeki coğrafya ve buradaki toplam nüfustan mı? Yoksa örneğin Sakarya, Kocaeli, Tekirdağ ve hatta Bursa vilayetlerini de içeren daha geniş bir bölgeden mi?

Bugün İstanbul'da büyükşehir sınırları içindeki nüfus yoğunluğu, kilometrekare başına 2500 kişi. Kent sosyolojisi literatürü bağlamında tanımlayabileceğimiz herhangi bir "kent" kavramı, bundan üç-dört kat fazla bir yoğunluk yaşanmasını olağan karşılar. Unutmayalım ki kent sosyolojisinin önkabullerinden biri yoğunluğun neden olduğu ilişkiler, farklılaşmalar ve bunların yol açtığı eylem, tavır ve inançlardır. Karşılaştırma için yine New York'tan söz edelim: Şehrin beş alt biriminin (*borough*) kapsadığı alanda nüfus 8,3 milyon ve yoğunluk kilometrekare başına 10600 ile İstanbul'un dört misli. Sosyal ve ekonomik hayatın merkezi konumundaki Manhattan adasında ise nüfus yoğunluğu, İstanbul'un on bir misline çıkıyor. Paris daha da ilginç. Plakası 75 olan "*porte*"ların içindeki Paris'in nüfusu sadece 2 milyon 250 bin, yoğunluk da 21000. 19. yüzyıldan beri işçilerin oturduğu ama

Fotoğraf
Zincirlikuyu'da iş çıkışı, 2014.
Kaynak: katrinkaabroad.
worldpress

şimdi mutenalaşmış/soylulaşmış olan bu ortaçağ şehri coğrafyasına bir dizi banliyöyü eklediğimizde nüfus 4 milyon 400 bine çıkarken, nüfus yoğunluğu 6700'e iniyor. Tüm metro bölgesini göz önüne alırsak, nüfus 10,5 milyon; yoğunluk da 3700 oluyor. Bu metro bölgesinin yüzölçümü 2845 kilometrekare, yani İstanbul'un sınırlarının yarısından biraz daha fazla.

İstanbul'un sınırlarını, büyükşehir belediye sınırları olarak kabul ettiğimiz zaman benzer şehirlere nazaran çok daha büyük bir coğrafi bölgeyi ve daha düşük düzeyde bir yoğunluğu ele almış oluyoruz. Bu sınırlar kent sosyolojisi geleneğinde incelenen "kent" kavramından oldukça farklı bir birimi öngörüyor. Muhakkak ki bazı sorunlar açısından belediye sınırlarının belirlendiği bir seçim, doğru tercih olabilir. Ekonomik ilişkiler, tedarik zincirleri, şirketlerin yönetim mekânları ve üretim yerleri arasındaki ilişkiler de büyük bir coğrafyaya bakmayı gerekli kılar. Nitekim aşağıda tartışacağım "küresel şehir-bölge" kavramı bu amaçla ortaya atılmış. Fakat bu kavramı kullanmak il sınırının da ötesine taşmayı gerektirebilir. Örneğin 1980'lerde İstanbul sanayisizleşme sürecine girdiğinde, imalat faaliyeti sadece il sınırları içinde kalan Çerkezköy ve Tuzla'ya taşınmadı; aynı zamanda İstanbul ilinin *dışındaki* Çorlu'ya, Gebze'ye, İzmit'e ve hatta Bursa'ya da gitti. Sonuçta burada üzerinde durulması gereken objektif kriter arama gerekliliği değil, yapmak istediğiniz analiz veya politika tercihi çerçevesinde karar verilmesi gereken "doğru" birim seçimi. İstanbul'da büyük fabrikalar, liman ve işçi sınıfı bulmak istiyorsanız İBB sınırları içindeki bölgeye bakarsınız. Kentin giderek ekonomik faaliyetlerin yönetiminde uzmanlaştığını, coğrafyasının ve toplumsal dokusunun buna paralel olarak dönüştüğünü, kültürel endüstrilerde ve hizmet sektöründe yoğunlaştığını, eski mahallelerinin mutenalaştığını/soylulaştığını anlatmak istiyorsanız, merkez birime odaklanırsınız.

Küresel-şehir bölgesi veya küresel şehir-bölgesi: ikinci seçenek daha yeni ve Allen Scott ile Edward Soja gibi kent coğrafyacıları tarafından gündeme getirilen bir kavram. Tahmin edileceği gibi bu kavramın arkaplanında daha uzun bir tarihçesi olan "küresel şehir" tabiri var. Fakat tüm dünyada kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte küresel şehirlerin azman kentlere dönüşmesi, ayrıca da coğrafyalarının genişleyerek çeşitlenmesi nispeten yeni bir olgu. Bu olguyla beraber hatırlanan, özellikle post-Fordizm üzerine yazılanlar çerçevesinde önplana çıkarılmış olan ise "bölge" ve "yeni bölgecilik" literatürleri. Özetle söylenen şu: Küresel şehirler hem saha hem nüfus olarak büyüyorlar. Bildiğimiz kent sınırlarından dışarı taşmış durumdalar, daha büyük coğrafyalara hükmediyorlar. Bunlara artık "bölge" coğrafyası diyebiliriz, ama farklılık şurada: Örneğin üçüncü İtalya gibi bir dizi ufak kent birimini içeren bölgelerden söz etmiyoruz. Her kentin etrafındaki

bölgeye hâkim olması, kendinden daha küçük yerleşimlerde bulunmayan faaliyetlerin orada yer bulması gibi (yerleşim kuramında kendine yer bulan) bir olgudan öte şu söyleniyor: Küresel bir kent, etrafındaki bölgeye hükmederken aynı zamanda küresel akımların da oraya yansımasını sağlar, dolayısıyla tüm bölgeyi de küresel mekânla bütünleştirir. Merkezde bir küresel şehir var, etrafında da bu şehrin çekim alanı içinde yaşayan (ve İstanbul örneğindeki gibi aynı idari çerçeve içinde bulunan) ve bu nedenle de tüm küresel ağların kolayca nüfuz edebildiği yerleşimler.

> Küreselleşme etkisi altında eriyip gidecek sosyolojik ve coğrafi birimler olmak yerine, şehir-bölgeler modern yaşam için giderek büyüyen önem kazanıyorlar. Bunun nedeni küreselleşmenin bu bölgelerin üretken faaliyetler içindeki rollerini artırmış olması: hem imalat hem de hizmetlerde, hem yüksek teknoloji hem de sıradan teknoloji sektörlerinde. Bu dönüşüm yaşanırken, dar anlamıyla kentin, toplumsal örgütlenmenin çerçevesini belirlemek açısından kent-bölgeler veya bölge içindeki kent ağları kadar uygun bir birim olmadığı belirginleşti. (Scott ve diğ. 2001: 11)

Küreselleşmeyle birlikte oluşan dünya ekonomisi teknoloji, sermaye akımları, iletişim, lojistik gibi birçok boyutta yeni örüntüler sergiliyor. Bunların etkisiyle karmaşık ve sürekli dönüşen bir işbölümü oluşuyor. Eski faaliyetler yerine yenileri geliyor, kapitalist dinamiklerin en tahripkâr fakat bir yandan da yaratıcı potansiyeli öncelikle küresel kentlerde kesişen ağlarda oluşuyor ve de en dolaysız şekilde bu kentlerin etraflarında oluşmuş bölgelerde gözlemleniyor. Bombay, Sao Paulo, Şangay gibi şehirlerin etrafında açıkça görülebilen bu dinamik sonucunda küresel kent-bölgeleri tüm dünya ekonomisinin bir *mikrokozmu* gibi işliyor. Yani böyle bölgelerin içinde hizmetlerin, finansın, yönetim merkezlerinin bulunduğu nüveler de var, bölgenin daha uzak noktalarında yeni teknolojiler, esnek ve piyasa talebine hızla yanıt veren sanayi üretimi de...

New York'un etrafındaki bölgede kimya ve ilaç sanayileri var. Büyük liman işletmeleri, depolama ve nakliye gibi faaliyetler de görülüyor. Bunların yanında bilişim, enformasyon sektörleri büyüyor. İstanbul örneğinde ise hem ulusal pazara hem de ihracata yönelik hizmetlerde ve de sanayide (örneğin ihracatta önemli yer tutan tekstil ve giyim sanayiinde, otomotivde) sektörlerin çeşitli katmanlarını bölgede bulmak mümkün. Hatta New York ve İstanbul gibi kent-bölgelerin, parçası oldukları ülkenin dünya işbölümü içindeki konumunu yansıttıklarını, daha doğrusu belirlediklerini söylemek de olası. İstanbul, Türkiye ekonomisinin dörtte birini oluşturuyorsa, kentin hükmettiği ekonomi, ülkenin dünya ekonomisiyle olan ilişkisinin belki de yarısını belirliyor. Türkiye için İstanbul kent-bölgesinin belirleyiciliğini söylemek yanlış olmayacaktır, ama asıl belirtilmesi gereken bu bölgenin

dünya ekonomisine tümüyle ve derinden entegre olduğu. Böyle bir bütünleşmeyi sağlayan ise merkez(i) İstanbul'un küresel şehir olarak oynadığı rol.

Tabii, bölgenin tümüne bakmak sadece bir seçenek. Eğer İstanbul'un ekonomisinin kumanda mahallini ve küresel ağların en yoğun kesişme noktalarını araştırmak istiyorsak, şirketlerin yönetim merkezlerinin, finans sermayesinin, bankaların ve iş dünyasına hizmet götüren, haber ve bilgi üreten, plan ve proje yapan diğer sektörlerin odaklandığı alanlara bakmak gerekir. Bu alanlar aynı zamanda kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı, turizmin, festivallerin, diplomasinin yer aldığı, kısacası küresel-kent endekslerinin hesaba kattığı bütün akımların en yoğun bulunduğu mekânlar, yani kent merkezi. İstanbul örneğinde bu, tanıdık bir coğrafya: tarihi yarımada ile Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş, Kadıköy ve Üsküdar ilçeleri. Belki şimdi Eyüp'ün bir kısmını ve Ataşehir'i de içermek üzere genişliyor. Bu ilçelerde ekonomik faaliyette bulunan insanları da hesaba kattığımızda dört ya da beş milyonluk bir nüfusu barındıran, yoğunluğu oldukça yüksek bir kentsel coğrafya karşımıza çıkar. Tabii ki bu coğrafyanın ekonomisi ile İstanbul il sınırları içindeki ekonomi ve faaliyetler yelpazesi epey farklı görünümlerde olacaktır. Sözünü ettiğim "merkez İstanbul," sekiz milyonluk New York ile veya dört milyonluk Paris ile daha doğru ve verimli bir şekilde karşılaştırılabilir. Eğer bölge ekonomilerinden söz etmek istiyorsak diğer şehirlerde de güncel İBB sınırlarına benzer coğrafyaları tespit etmek gerekecektir.

İstanbul bağlamında merkezin bu bölgenin geri kalan kısmıyla ilişkisini belirleyen akımlar da tabi ki oldukça çeşitli. Bunların bir kısmı şirket içi kumanda mekanizmaları. Örneğin bir şirketin merkezi Maslak'ta, fabrikası Gebze veya Çerkezköy'de, *showroom*'u ise Atatürk Havaalanı yakınında, Yeşilköy'de olabilir. Başka bir model olarak merkezde konumlanmış fakat bölge içinde faaliyet gösteren bir hizmet şirketi de düşünülebilir. Mimarların Levent'te çalıştığı fakat tüm bu bölgede işyeri ve konut projeleri gerçekleştiren bir inşaat şirketi örneği de aynı şekilde değerlendirilebilir. Bu iki durumda da sözü edilen faaliyetlerin İstanbul merkezli olmalarının önemi, kentin küresel akımlar üzerinde sahip olduğu çekim gücüne ilişkindir. Dünya bankalarından alınan krediler buradaki bankalar tarafından dağıtılacak, sözü edilen şirketlerin faaliyetlerini finanse edecektir. Dünya pazarlarına yönelik malların üretimi burada gerçekleşecek, çünkü tüketim tercihlerinin, teknoloji uzmanlığının yoğunlukla bulunduğu yer yine burası olacaktır. Küresel düzeyde hareket halinde olan ekonomik ve kültürel akışların esas durağı elbette kentin merkezidir; ama kentin bu bölge içindeki *hinterland*'ı (art alanı) bu akışların İstanbul dahilinde yanıt bulmasına imkân sağlamaktadır.

Sözünü ettiğim bu kentsel yapının homojen bir alan tanımlamadığı ortada. Gelir, işlev ve güç hiyerarşisine paralel olarak coğrafi bir tabakalaşmanın da oluştuğunu söyleyebiliriz. Fakat bu coğrafi tabakalaşma, yalnız piyasa faaliyetlerinin dağılımında söz konusu: Karar verme mekânları, yüksek geliri olan elemanların çalıştıkları işyerleri, şirketlere yönelik finans, emlak, reklamcılık, hukuk gibi profesyonel hizmet sağlayıcılar genellikle kent merkezinde bulunuyor. Eski mahallelerde hâlâ önceki dönemin küçük sermayeli ticaret ve hizmet odaklı girişimleri hâkim unsur. Üretim faaliyetlerinde ise kabaca bir ikilikten bahsedilebilir. Küçük ölçekli imalat, Ümraniye ve Bağcılar gibi dönüşüm yaşamış gecekondu mahallelerinde, daha büyük ölçekte olanlar ise uzak ilçelerde (çeperde) yoğunlaşıyor.

İnsanların nerelerde oturduğu daha da karmaşık bir konu. İstanbul'un son on beş yılda geçirdiği dönüşüm, konut dağılımını daha çok etkiledi. Sanayinin şehir dışına çıkmasıyla birlikte kent içindeki eski gecekondu mahallelerinin işlevi de tükenmişti. Kentsel dönüşüm projeleri bu mahalleleri yeni kullanıma açma niyetiyle boşaltmak, yeniden inşa etmek amacını güdüyordu. Buradaki nüfus kentin çeperlerine, bölgenin içinde daha kenar coğrafyalara taşınacaktı. Bilindiği gibi bu işlevi de TOKİ üstlendi. Bir yandan sosyal politika olarak konut edindirme, bir yandan da kenti "temizleyip" düzeltme ve cazip mekânları daha yüksek gelirli kesimlere sunma hedefi devreye girdi. İkinci bir dinamik ise kentteki ikinci ve üçüncü neslin (ve de Anadolu'dan göçle gelen eğitimli nüfusun) hem yaşam tarzı, eğitim ve farklılaşan tüketim tercihleri, hem de demografik pratikleri açısından eski mahallelerden daha "modern" yaşamın, daha küçük ailelerin, daha "temiz" bir çevrenin, daha iyi okulların bulunmasını bekledikleri yüksek binalı sitelere taşınmak istemesiyle ortaya çıktı. Bu siteler çevre yollarının etrafında Trakya'ya ve Anadolu'ya doğru uzandılar. Üçüncü dinamik ise kentin merkezde çalışan, ya eskiden serveti olan ya da yeni küreselleşmiş ekonomide çok para kazanan, küresel kıstaslarda eğitimli ve tercihlerini de benzer tüketim kalıpları için kullanan ayrıcalıklı kesiminin Nişantaşı veya Ulus'u terk edip, şehir dışında korunaklı sitelerde oturmak istemesiyle oluştu. Aynı grubun daha "*hip*" bir fraksiyonu şehrin içinde, özellikle de son Osmanlı döneminde gayrimüslim nüfusun yaşadığı mahallelerde bir mutenalaştırma/soylulaştırma sürecini başlattı. Bu hareketlilik İstanbul'un merkezinden çıkıp bölgeye taşmasına yol açtı. Eskiden kentin yoğun iç bölgesinde başlayan ve biten toplumsal ve ekonomik ayrışma, şimdi neredeyse bölgenin tümüne dağılmış oldu. Öyle ki Göktürk'te oturan yüksek gelirli ve "küresel düzeyde" vasıflı insanlar, Bahçeşehir'den gelen daha alt kademedeki orta gelirli beyaz yakalılarla birlikte, Gebze'de işçilere dayanan bir üretim sürecini tamamlar oldular. Ümraniye'deki işçiler Ataşehir'deki patron ve

Beşiktaş'tan gelen büro çalışanlarıyla beraber aynı şirkette yer bulabiliyorlar. Kapalıçarşı'daki dükkân sahipleri işlerine Beylikdüzü'nden gelip gidiyorlar. Bu gelişmeler bölgenin iç bütünleşmesini de destekleyen bir toplumsal işbölümü ve kentsel hareketlilik yaratmış oldu.

Bütün bu kompleks düzen üniversite yerleşkelerinin, özel okulların, hastanelerin de şehrin çeşitli köşelerinde inşa edilmesiyle karmaşıklaştı. Yeraltı toplu taşımasının hâlâ başlangıç düzeyinde kalmış olması, tahmin edileceği gibi, bu son on beş yılın konut yerleşimindeki karmaşıklığını içinden çıkılması zor bir trafik kargaşasına dönüştürdü. Özel otomobiller, öğrenci ve personel servis araçları, minibüs dolmuşlar, otobüsler, sürekli bir trafik tıkanıklığı içinde bölgeyi fiziki olarak da bütünleştirme uğraşındalar. Küresel şehir kendi bölgesini sürekli yeniden yaratıyor, toplumsal ve mekânsal işbölümünü belirliyor, hem ekonomiyi hem toplumsal coğrafyayı hem de sosyal yapıyı bir yandan yıkıp diğer yandan yeniden yaratıyor. Dönüştürücü dinamik, kendi özgüllüklerinden süzülüp tüm bölgeye yansıyor; bölgenin geleceği, geçmişine bağlanıyor. Arzulanan (ve kitabın bu bölümdeki yazılarında denenen de) İstanbul'un ekonomisini bu karmaşık zenginlik perspektifinde görebilmek.

6

İstanbul, Kent Çalışmaları ve Unutulan Emek[1]

Yıldırım Şentürk

Marmarapark Alışveriş Merkezi'nin (Esenyurt) 18 Ekim 2012 tarihindeki açılışı bir grup insan tarafından protesto edildi. AVM'nin önündeki protestocuların ellerindeki pankartta büyük puntolarla aşağıdaki yazı yer alıyordu: "Bu alışveriş merkezinin inşaatında 11 işçi yanarak hayatını kaybetti! NE ÇABUK UNUTTUNUZ!"

İş kazalarını "iş cinayetleri" olarak tanımlayan protestocular, 11 Mart 2012 tarihinde AVM'nin inşaatında çalışan işçilerin kaldıkları çadır yatakhanelerden üçünün yanması sonucu hayatını kaybeden 11 işçiyi ve onların halen sonuçlanmayan davalarını hatırlatıyorlardı. Protesto çoğu zaman birbirinden ayrı düşünmeye alıştığımız iki konunun nasıl iç içe geçtiğini çarpıcı biçimde gösteriyordu: kentin yeni imgelerinden alışveriş merkezleri ve onları inşa eden emeğin çalışma koşulları. Birincisi zaman içinde kent çalışmalarının, küreselleşme veya tüketim toplumu tartışmalarının gözde konularından birine dönüşürken, ikincisi güncelliğini koruyabildiği sürece ancak gazetelerin üçüncü sayfalarında kendisine yer bulabiliyor, birkaç gün içinde de, sendikaların, emek hareketinin ve sınıf çalışmalarının gündemini oluşturmaya devam etse de, kente dair çalışmalarda ve analizlerde pek yer bulamıyor.

İstanbul'da sayıları yüzü aşan AVM'lerin her biri uzun planlamalar, analizler ve pazarlama stratejileri sonucu "yeni İstanbul imgesinde" kendisine ayrı bir yer edinmek için yoğun çaba harcıyor. İnşaat, mimari, tasarım ve girişimciliğin en son eğilim ve uygulamalarını yansıtan bu binaların inşa sürecinde yaşanan kazalar, ölümler ve olumsuz çalışma koşulları ise oluşturulmak istenen yeni İstanbul imgesiyle pek ilişkilendirilmeden, münferit olaylar veya iş kazaları olarak değerlendirilmeye devam ediyor. İşin ilginç yanı, yaşanılan bu tür trajik olaylara, taşeronlaşma, güvencesizleşme ve artan işsizliklerle beraber emek ve çalışma hayatına dair sosyal bilimlerde artan bir ilgi var.[2] Bu olumlu gelişmeye rağmen, ne yazık ki İstanbul özelinde üretilen kent çalışmalarında emeğin unutulma ve gözardı edilme hali hâlâ devam ediyor.

1 Bu metin, "Emeğin Kenti İstanbul" başlıklı araştırmamızın temel tartışmalarını özetlemeyi hedefliyor. Araştırma sürecinde, farklı vesilelerle araştırmanın bazı bilgi ve tartışmaları daha önce sunuldu (Şentürk 2008, 2009, 2012, 2013). Ekim 2010 - Nisan 2012 tarihleri arasında sürdürülen saha çalışması TÜBİTAK tarafından desteklendi (Proje No:110K181). Öncelikle "Emeğin Kenti İstanbul" çalışmasının tüm araştırma grubuna katkılarından dolayı teşekkür ederim. Metnin taslak halini okuyup görüş ve önerilerini benimle paylaşan Emel Şentürk, Mustafa Eren ve Esra Kaya'ya ayrıca teşekkür ederim.

2 Güncel emek araştırmalarına örnek olarak Müftüoğlu 2005, Özyeğin 2005, Geniş 2006, Özuğurlu 2006, Buğra 2010, Bora ve diğ. 2011, Durak 2012 ve Öngel 2012 verilebilir. Öte yandan emek tarihi üzerine de önemli tartışmalar yapılıyor (Makal 2007). Türkiye'deki emek çalışmalarını değerlendiren makaleler de yeni çalışma alanlarının tanımlanmasına ve yaklaşımların gelişmesine katkı sağlıyor (Ercan ve Özar 2000, Yücesan-Özdemir ve Özdemir 2008). Ayrıca 2004 tarihinde yayımlanmaya başlayan ve yılda dört kere çıkan *Çalışma ve Toplum* dergisinin 38. sayısına ulaşmış olmasını da emek ve çalışma hayatına artan akademik ilginin bir başka göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

İstanbul üzerine yapılan yeni araştırma ve çalışmaların yönelimlerini belgelemeyi de hedefleyen bu kitapta; emeğin kent çalışmalarına nasıl dahil edilebileceğini tartışmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Bu nedenle bu yazının ilk bölümünde emeğin gerek analitik gerek politik anlamlarda kent ve mekân çalışmalarında bir derece geri planda bırakıldığını, İstanbul üzerine yapılan kent çalışmalarındaki bazı eğilimlere değinerek açıklamaya çalışacağım. Daha sonra emeğin kent çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olarak nasıl düşünülebileceğini Henri Lefebvre'in "toplumsal mekân" kavramı etrafında tartışmayı hedefliyorum. Son olarak Ekim 2010 - Nisan 2012 tarihleri arasında saha çalışmasını tamamladığımız "Emeğin Kenti İstanbul" adlı araştırmamızdan hareketle, İstanbul'da emek ve çalışma hayatına dair bazı saptamalar ve örnekler vererek İstanbul'a emeğin kenti olarak bakmanın analitik ve politik açıdan sağlayabileceği katkıyı göstermeye çalışacağım.

İstanbul ve Kent Çalışmaları[3]

İstanbul araştırmalarında konut ve yerleşim alanları üzerinden şekillenen kentleşme süreçlerine dair tartışmalar ağırlıkta denebilir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kırdan İstanbul'a göçün artmasıyla birlikte ortaya çıkan barınma sorunu ve nihayetinde gecekondulaşma sürecinin bu ilgide doğrudan bir payı olduğunu tahmin etmek güç değil. Özellikle gecekondulaşma, gecekondu kültürünün kentsel alana ve ilişkilere yansıması ve daha sonra bu gecekondu semtlerinin dönüşümü üzerine önemli çalışmalar bulunuyor. Örneğin Sema Erder (1996) yerel yönetimler ile hemşerilik ilişkilerinin bu süreçteki rolünü irdelerken, Şükrü Aslan (2004) toplumsal hareketler ile kentleşme arasındaki ilişkiyi 1 Mayıs Mahallesi deneyimi üzerinden inceliyor. Aslan'ın çalışması, kente göç edenlerin çoğu zaman kamuoyunda tasvir edilen imgenin aksine, modern bir konut alanında yaşamlarını idame ettirmek için doğrudan çeşitli girişimlerde bulunduğunu göstererek modernist kent çalışmalarının öngördüğü geleneksel gecekondulu imgesini sorunlu hale getirmesi açısından önemli. Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu (2001) ise Sultanbeyli'de yaptıkları araştırmayla bir dönem konut ve kentsel rantın kentin yeni sakinlerinin toplumsal hareketliliğini mümkün kıldığını, ancak bu mekanizmanın olanaklarının 2000'lerin başında daralmasıyla yeni yoksulluk durumlarının ortaya çıkma olasılığının arttığını ileri sürdüler. Özellikle şehir ve bölge planlama disiplini içinde İstanbul'un 20. yüzyılda izlediği kentleşme sürecini, merkezi ve yerel yönetimlerin "modern kentleşme" anlayışını İstanbul özelinde nasıl uygulamaya çalıştıklarını dönemleştirerek inceleyen başka çalışmalar da bulunuyor (Tekeli 1994 ve 2001). Bu tür bir yak-

3 Burada tüm İstanbul çalışmalarını ele almayı hedeflemek yerine genel bazı eğilimlere vurgu yapmaya çalışacağım.

laşım, kentsel yönetsel uygulama ve kararlar ile kentsel planlama arasındaki ilişkiyi tartışmaya açarken, kentin konut, ulaşım ve ekonomik faaliyetleri arasındaki ilişkiyi doğrudan irdelemeyi mümkün kılıyor.

Son zamanlarda ise İstanbul'un farklı semtlerinde süregelen kentsel dönüşüm, mutenalaştırma ve güvenlikli sitelerin inşalarına cevaben, bu uygulamaların yürütüldüğü semtlerde olası toplumsal ve mekânsal dönüşümleri irdeleyen araştırmalar önplana çıktı. Bu çalışmalar bu semtlerde şimdiye kadar yaşayan toplumsal kesimlerin süreç içinde mağdur edilmesini önlemeye yönelik açılımlar geliştirmeye çalışarak, "kentsel dönüşümün" tetiklediği başta sınıfsal olmak üzere toplumsal dışlamaları ve kutuplaşmaları sorguluyorlar. Özetle kentleşme ve konut etrafında İstanbul'da farklı dönemlerin konut yapım süreçlerini ve farklı konut türleriyle temsil olan yaşam tarzlarını irdeleyen önemli bir kent çalışmaları literatürü gelişiyor (örneğin Kurtuluş 2005a ve 2012, Geniş 2007, Behar ve İslam 2006, Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008, Şen 2011).

Tüm bu araştırmalara rağmen "kent çalışmaları" diye tanımlanan alanın daha çok konutlaşma süreçlerine ağırlık vermesi ilgi alanını daraltıyor ve kentsel-mekânsal kurguyu konut üretimi ve konutlaşma dinamikleri çerçevesinde açıklamayla sınırlandırıyor. Kentsel mekânlarla ilişkili toplumsal pratikler ve ekonomik faaliyetler çoğu zaman kent çalışmalarında arkaplanda kalıyor. Nitekim semtlerin tarihsel dönüşümü hakkında yapılan birçok araştırmanın mülakatlarında kişilerin meslek ve gelirlerine dair bilgiler edinilmesine rağmen, bu bilgilerden o semtteki kişileri sınıflandırmanın ötesinde faydalanılmıyor. Bu durumda kişilerin yaptığı işlerin bulundukları semt veya İstanbul'un toplumsal ve ekonomik yapısıyla ilişkisine dair çıkarım yapmak oldukça güç hale geliyor. Bu çalışmalarda, kente dair ekonomik süreçlere dönemleştirmeler biçiminde değinildiğini gözlemek mümkün. Ancak analizler ve tartışmalar çalışma hayatı ve emek süreçlerinin kentin mekânsal örgüsüyle ilişkisine yeteri kadar ağırlık verilmeden, bu ekonomik faaliyetlere dair genel dönemleştirmeler peşinen kabul edilerek sürdürülüyor ve her bir dönemleştirmenin ana eğilimi belirli semtleri ve semt sakinlerini tanımlayabilirmiş gibi sunuluyor. Örneğin 1970' lerdeki kentleşme sürecine dair tartışmalarda İstanbul bir "sanayi kenti" gibi tanımlanırken, fabrikalar asıl çalışma mekânları, gecekondular da işçilerin konut alanları olarak varsayıldı.[4] Bu bağlamda kent sakinlerinin çalışma hayatları ile kentsel mekân arasındaki ilişki yeteri kadar irdelenmeden, Castells'in (1997) kavramsal çerçevesi takip edilerek doğrudan "emeğin yeniden üretiminin" bir parçası olarak gecekondular ve diğer kentsel konulara daha fazla ağırlık verildi (Aslan 2004). Nitekim Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2001) çalışmalarında da, kent sakinlerinin toplumsal hareketlerinin asıl ve yegâne kaynağı konuta

4 İstanbul'un özellikle 1950-80 arasında "sanayi kenti" olarak dönüşümünü inceleyen bir çalışma olarak bkz. Tümertekin 1997. Tümertekin'in farklı dönemlerde yaptığı çalışmaların bir derlemesi olan bu kitaba kendisinin 1997'de kaleme aldığı giriş bölümü yıllar sonra İstanbul'un kentsel dönüşümünü yeniden değerlendiren bir bakışı içermesi açısından da ilginç.

dayalı kentsel rantmış gibi değerlendirilerek bu kişilerin meslekleri ve çalışma hayatlarıyla şekillenen toplumsal hareketlilik ve konumlanışları geri planda bırakıldı.

Kent çalışmalarındaki bu eksikliğin daha temel bir sorundan kaynaklandığını düşünüyorum. Bu çerçevede atıfta bulunulan dönemleştirmeler aslında Lefebvre'in (1974) deyişiyle İstanbul'a dair yaygın "zihinsel mekânlara" (*mental spaces*) dayanıyor. Lefebvre kente veya mekâna dair her türlü tanımlama, kodlama, şemalaştırma veya haritalandırmanın zihinsel mekânlar oluşturduğunu ifade eder. Bir kenti veya mekânı analiz etmeye yönelik her türlü çaba kaçınılmaz biçimde bu tür zihinsel mekânlar oluşturmaya katkıda bulunur; ancak asıl sorun, üretilen zihinsel mekânların bir kente veya mekâna dair temel olarak söylenmesi gerekenleri yansıttığının peşinen varsayılmasıdır. Çünkü böyle bir yaklaşım, oluşturulan zihinsel mekânların kapsamı dışında kalan tüm toplumsal pratikleri nihayetinde hem analitik hem de politik açılardan gözardı edecektir.

Bu bağlamda 1980 öncesine dair analizlerde bir zihinsel mekân olarak İstanbul'u "sanayi kenti" gibi tasavvur etmek eksik bir yaklaşım sunsa da, emek açısından değerlendirdiğimizde sanayiye vurgu yapan bu kavramlaştırmada en azından "işçiliğin" gözardı edilmesi mümkün olmadığı için emek hâlâ dönemin tartışmalarında yer alabiliyordu.[5] İstihdam, enformel imalat atölyeleri ve küçük meta üreticiliği gibi konular bu dönemde kent çalışmalarında ilgi çekiyordu.[6] Ancak 1990'larla birlikte "sanayi kenti" yerine "dünya kenti" mefhumu baskın zihinsel mekân haline geldikçe kent çalışmalarında emek ve çalışma hayatına yönelik vurgu etkisini kaybetti. Küreselleşme ve "dünya kenti" olma çabalarına yakından bakan geniş bir literatür bulunduğu için burada bu çalışmalara ayrıntılı olarak değinmeden, yansıttığı zihinsel mekânın bazı sorunlarına işaret etmek istiyorum.[7] Dünya ölçeğinde oluşturulan ağlar üzerinden birbiriyle bağlantılı hale gelen küresel ve dünya kentleri algısı, kentler arasında kurulan bağlantılarla işleyen bir dünya ekonomisinin oluşturduğu sisteme, küresel ekonominin organizasyonu ve işleyişi açısından rol atfedilen hizmet ve finans sektörlerine, şirketlerin üst düzey yöneticileri gibi ekonominin yeni ulusaşırı aktörlerine, kentleri yeni yönelim doğrultusunda yeniden yapılandıran yerel ve merkezi yönetimin aktör ve kurumlarına, kent çalışmaları içerisinde daha fazla anlam atfedilmesine neden oldu.

J. F. Pérouse'un (2011) İstanbul çalışmalarında "merkezden" bakışın hâkim olduğuna ve "çeperin" gözardı edildiğine dair haklı eleştirilerini hatırlarken, aslında bu tür merkezlerin ve çeperlerin farklı düzeylerde sürekli yeniden üretildiğinin altını çizmek gerekiyor. Yani kentsel süreçler açısından belirli mekân, bağlantı, kurum ve toplumsal aktörlere merkezi konum ve anlamlar atfedilirken bu kurgunun dışında

5 Bu dönemde gecekondu yerleşimlerine egemen toplumsal kesimlerin belirli ölçüde müsamaha göstermiş olması, sanayinin ihtiyaç duyduğu emek gücünün konut ihtiyacının bu yolla karşılanmasıyla açıklandı.

6 Bu çalışmaların genel değerlendirmesi için bkz. Eraydın 2006 ve Tekeli 2010.

7 Güncel değerlendirme için bkz. Smith ve Doel 2011, Ergun ve diğ. 2013.

kalan diğer kesimler ikincil veya etkisiz "çeper" konumuna indirgendi.

Bu eğilimin oluşmasında dünya kenti tartışmaları etrafında şekillenen zihinsel mekânın katkısını gözardı edemeyiz. Örneğin literatürde dünya kenti yaklaşımı çerçevesinde artık sanayi ve imalat sektörü daha geri planda tutulurken belirli işkollarındaki fabrikaların İstanbul dışına taşınmasıyla sanayisizleşmeye vurgu yapılarak sanki İstanbul için sanayi ve imalat döneminin tamamen kapandığı ima ediliyor. İlk bakışta en azından geliştiği öngörülen hizmet ve finans sektörleri üzerinden, emek ve çalışma hayatının dünya kentinin oluşumunu inceleyen çalışmalarda güncelliğini koruyacağı beklenebilir. Saskia Sassen'in çalışmaları bu anlamda önemli açılımlar da sağlıyordu (1991 ve 1998).[8] Ne var ki İstanbul'un dünya kenti olmasına yönelik tartışmalarda genel anlamda sektörel eğilimlere değinmekle yetiniliyor ve sektörler kapsamında çalışma hayatına dair incelemelerden kaçınılıyor. New York, Londra ve Tokyo gibi küresel kent statüsünde olduğu öngörülen kentlerde bile yapısal anlamda toplumsal eşitsizliklerin derinleşiyor olması, sanki "bir dünya kenti olarak İstanbul" tasavvuru içinde çalışma hayatındaki olumsuzlukları olağanlaştırdı, doğallaştırdı ve ödenmesi gereken bedel gibi algılanmaya yol açtı. Nitekim "dünya kenti çalışmaları" kapsamında İstanbul'da emek ve çalışma hayatının koşulları sorunsallaştırılmıyor ve bu alanlardaki olası alternatif politikalar ve yönelimler gündeme getirilmiyor. Örneğin artan çağrı merkezleri ve buradaki çalışma koşullarını nasıl değerlendirmek gerekiyor? Oysa sektör içindeki tartışmalarda bile sürekli birilerinin çağrılarını cevaplayan çalışanların iki-üç yıl içinde tükendiği (*burn out*) kabul ediliyor. Bu koşullar kendini nasıl devam ettiriyor? Farklı çalışma koşullarını oluşturmak hiç mi mümkün değil? Yoksa İstanbul "dünya kenti olma yolunda" ilerlerken kaçınılmaz biçimde birilerinin bu çalışma şartlarını kabullenmesi mi gerekiyor?

İstanbul gibi dünya kenti statüsüne ulaştığı tam anlamıyla söylenemeyecek olan kentlere dair çalışmalarda dünya kentleri ağına entegre olabilmek ve böylelikle çokuluslu şirketlerin ve örgütlerin ilgisini çekebilmek ekseninde tartışmalar yoğunlaştı. Bu kaygı, araştırmacıları ilgilendikleri kenti "küresel kent" konumunda olduğu kabul edilen New York, Londra ve Tokyo gibi merkezlerle veya farazi bir küresel/dünya kenti imgesiyle karşılaştırmaya yöneltti.[9] Dünya kenti olmaya aday olan her kent, girişimcilerin ilgisini çekebilmek için sanki diğer kentlerle yarışıyormuş gibi sunuldu. "Yarışan kentler" ya da "marka kentler" anlayışında bu yaklaşımın izlerini bulmak mümkün (OECD 2008).

"Dünya kenti olma" kamuoyunda bilinir hale geldikçe yerel ve merkezi siyasetçiler ile inşaattan turizme kadar farklı sektörlerden girişimciler kendi gündemlerindeki projeleri, dünya kenti olma süreciy-

8 Sassen (1991) küresel kentlerin üretim yönüne vurgu yaptı. Sassen'e göre günümüz dünya ekonomisi coğrafi olarak dağınık, birbirinden ayrı ekonomik etkinliklerin koordine olmuş bir biçimde yerine getirilmesini mümkün hale getirmiştir. Bu koordinasyon, uluslararası finans, hukuk, ulaşım, haberleşme gibi "üretici hizmetler" aracılığıyla sağlanıyor. Sassen'in "küresel kentler" olarak tanımladığı New York, Londra ve Tokyo bu üretici hizmetlerin de üretildiği mekânlardır. Bu hizmetlerin üretildiği iş merkezlerinde yüksek eğitimli profesyoneller çalışırken, aynı anda alt düzey hizmetleri sağlayan temizlikçiler, kargocular, güvenlik görevliler gibi çalışanlar da bulunuyor. Buradan hareketle, Sassen'in kuramsal çerçevesi, küresel kentler veya dünya kentlerinde ortaya çıkmaya başlayan toplumsal kutuplaşma, vasıfsız işin artması, göçmenlerin ve kadınların artan istihdamı gibi süreçleri küresel ekonominin dinamikleriyle kolaylıkla ilişkilendirebilmektedir. Sassen'in çalışmaları, küresel kentlerde ortaya çıkan toplumsal sorunların küreselleşmenin "yan etkisi" olmaktan ziyade doğrudan küresel ekonominin yapısal bir sonucu olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli.

9 İstanbul bağlamında Keyder 1992, Keyder ve Öncü 1993, Keyder 1999b, Hacısalihoğlu 2000, Uzunoğlu 2000, OECD 2008, Göktürk ve diğ. 2010, Keyder 2010b, Soysal 2010 gibi incelemeleri örnek verebiliriz.

le doğrudan ilişkili olmasa da, "İstanbul'u bir dünya kenti yapmanın" bir parçası gibi sunmaya başladılar. İstanbul ve küreselleşme sürecinin dinamikleriyle ilişkili kent çalışmalarına bakıldığında lüks alışveriş merkezlerinin açılması, uluslararası iş merkez(ler)inin gelişmesi, yeni otel ve turizm merkezlerinin yapılması, uluslararası kültür ve sanat festivallerinin düzenlenmesi, kentsel dönüşüm projeleri ve güvenlikli sitelerin inşası gibi farklı dinamiklere vurgu yapılırken, bu dönüşüm süreçleriyle oluşan yeni tüketim ve yaşam tarzlarına kent hayatının şekillenmesinde daha fazla anlam atfedildiği görülüyor.[10]

Neoliberal kentsel politikalardan esinlenen tüm bu görünüm ve uygulamalar aslında kentlerdeki toplumsal ve mekânsal pratiklerin dönüştürülmesinde son otuz yılda etkili olan, kimi zaman birbirinden bağımsız fragman ajandalar. Bu ajandalara, kentte girişimciliğe dayanan etkinlikleri artırmayı öngördükleri için "neoliberal kentsel ajandalar" dememiz mümkün. Üniter ve homojen büyük bir ajandanın parçaları değiller. Başlangıcından beri doğrudan "İstanbul'u bir dünya kenti yapmak" için tasarlanmış ve uygulanmış olmadıkları gibi, kendi içinde tutarlı da değiller ve uzun vadede çelişkiler yaratma potansiyeli de taşıyorlar. Ne var ki kent çalışmalarında kentsel alanda meydana gelen dönüşümler "küreselleşmeye" veya "dünya kenti olmaya" atfen açıklandığı için, tüm bu farklı ajandalar ve onların şekillendirdiği süreçler sanki tek bir ajandanın parçasıymış gibi değerlendiriliyor. Mevcut yaklaşımda "küreselleşme", "küresel ekonomi" veya "neoliberalizm" açıklanmadan, kentsel mekânda meydana gelen birçok dönüşümü açıklayabilen bağımsız değişkenler gibi kullanılıyor. Küreselleşme veya dünya kenti süreçlerine bağımsız değişken gibi atıfta bulunmak, bu dönüşüm süreçlerini anlamamız ve olası toplumsal ve mekânsal sonuçlarını irdelememiz açısından yeterli olmadığı gibi, İstanbul'a dair egemen toplumsal kesimlerin ve kurumların pratikleri ve vizyonlarıyla şekillenen güçlü bir "zihinsel mekânın" yeniden üretilmesine de katkı sağlıyor (Şentürk 2008b, 2009a, 2009b).

Emeğin ve çalışma hayatının dışlandığı bu tür zihinsel mekân tasavvurlarının başka mecralarda nasıl yeniden üretildiğini İstanbul özelinde üretilmiş iki güncel girişimle örnekleyebiliriz. Birincisi, İstanbul 1910-2010: Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi'dir (2010).[11] Hayli kapsamlı ve emek harcanarak oluşturulmuş bu sergiyi gezdiğimizde, "içe patlama" olarak tanımlanan 1950-83 dönemiyle ilgili bölümde, gecekondular, gecekondulaşma ve 1 Mayıs olayları dahil toplumsal hareketler ile İstanbul'un Anadolu ve Avrupa yakasındaki tanınmış sanayi yapılarının görsellerini görmemiz mümkün. "Küreselin basıncı" olarak adlandırılan 1983 sonrası döneme geldiğimizde ise küreselleşme ve dünya kenti kavramları önplana çıkarken, sanayisizleşme sürecine vurgu yapılıyor ki bölümlerin birinde "azman sanayi ken-

10 Kimi örnekler için bkz. Keyder ve Öncü 1993, Keyder 1999b, Şentürk 2004, Kurtuluş 2005a, Yardımcı 2005, Öktem 2005, Yırtıcı 2005, Aksoy 2008, Geniş 2007, Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008.

11 Santralistanbul, Bilgi Üniversitesi, 5 Eylül 2010-20 Kasım 2010. Bu serginin ürünleri daha sonra kitap olarak yayımlandı (Bilgin ve diğ. 2010).

tinden kentsel bölgeye" başlığıyla süreç tanımlanıyor. Kitapta kent merkezindeki sanayi tesislerinin kapatıldığı ve sanayinin kentin çeperine ve çevre bölgelerine kaydığı vurgusuyla beraber, "sanayi dönüşümleri" bölümünde Perşembe Pazarı, Kazlıçeşme, Kâğıthane vb. yerlerin dönüşümlerine ait görseller yer alıyor. Benzer biçimde Haliç'teki sanayi mekânları yerine açılan müze, üniversite ve diğer kültür mekânları detaylı biçimde haritalandırılarak gösteriliyor. Aynı zamanda gökdelenler, plazalar, alışveriş merkezlerinin inşası, yeni konut alanlarının oluşması dönemi tanımlayan diğer temalar olarak kullanılırken, küresel kent imgesi için gerekli temel malzemeler birbiriyle buluşturuluyor.

Bu çalışmada da görüldüğü gibi artık farklı işkollarında çalışanların ve emekçilerin görüntüleri bir dönemin tanımlanmasında kendilerine kolay kolay yer bulamıyor. Sergide farklı emek kesimlerini yansıtan sadece tek bir güçlü görsel önplana çıkıyor: Güvenç ve Ünlü-Yücesoy'un hazırladıkları "İstanbul 2000: İşkolları" haritası. Oysa İstanbul hem merkezi iş alanlarında hem de mahallelerde yer alan imalat atölyeleri, çarşıları, ofisleri, organize sanayi siteleri ve plazaları ile hâlâ bir emek mekânı ve insanlar imalattan büro işine kadar çok farklı işlerde çalışarak hayatlarını sürdürüyorlar. Ne var ki gökdelenlerin yükselmesiyle beraber hem gökdelenlerdeki hem de diğer iş alanlarındaki emek süreçleri kentin temsilinde geri plana itilmiş durumda. Yine bir önceki dönemde toplumsal hareketlere yer ayrılmışken, bu dönemde toplumsal hareketlere de yer verilmemiş. Oysaki 1983 sonrasında da Gazi Mahallesi olayları (1995) ve 1 Mayıs Kadıköy (1996) eylemi gibi İstanbul'u ve kent tartışmalarını ("varoş" ve "öteki" konuları gibi) etkileyen büyük toplumsal hareketler yaşandı. Sergi 1983 sonrasında yaşanan toplumsal ayrışma ve kutuplaşmaları "postmodern kent coğrafyası" kapsamında eleştirme eğilimi taşımasına rağmen, döneme ait egemen mekânsal kurgunun dışında kente farklı bakmayı mümkün kılacak malzeme ve görselleri yeteri kadar sunmadığı için egemen kurguyu yeniden üretiyor. Sergiyi gezerken her döneme ait egemen kentsel algı ve zihinsel mekân, kullanılan belirli imgeler sayesinde kendi kendini yeniden doğruluyor.

Emeğin kent literatüründe neredeyse yok sayılmasına dair güncel başka bir örnek daha verebiliriz: İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti olma sürecinde hazırlanan *İstanbul Nereye?* isimli kitap (Göktürk ve diğ. 2010a). Kitabın kuramsal çerçevesini de çizen giriş metinleri (Göktürk ve diğ. 2010b, Keyder 2010b, Soysal 2010) İstanbul'da son zamanlarda düzenlenen uluslararası organizasyonlar, finans ve hizmet sektöründeki gelişmeler ve kentsel dönüşüm projeleri gibi süreçlere atıfta bulunarak İstanbul'un nihayet bir dünya kenti olduğunu ilan ediyor. "Giriş" bölümünde yer alan, "sanayi sonrası kapitalizm diye adlandırabileceğimiz bu dönemde İstanbul'un dünya sahnesine

yükselişini konu alan ilk kitaptır" (Göktürk ve diğ. 2010b: 19) ifadesi, İstanbul çalışmaları için sanayi dosyasını peşinen kapatmış oluyor. Haliç etrafındaki eski fabrikaların çeşitli kültürel etkinliklere devredilmesini detaylandıran "Sanayi Gider, Kültür Gelir" isimli altbölüm bu algıyı daha da güçlendiriyor.[12] Gerçi yazarlar haklı olarak, "sanat ve kültürün şehrin yenilenme sürecinde sıradan bir ekonomik enstrüman olarak alınmasın[a]" (39) içerleseler de aynı hassasiyet sanayisiz kente dair pek gösterilmiyor.[13] Soysal'ın "uygarlık" kavramı üzerinden İstanbul'un dünya kenti olmasını değerlendirmesi, ilk bakışta uygarlık gibi kapsayıcı bir kavram sayesinde toplumun çok farklı kesimlerinin pratikleriyle şekillenen kent anlayışını geliştirme potansiyeli taşıyor. Ancak İstanbul özelinde açımlanan uygarlık süreci, kentin özgün "tarihsel mirasıyla" güncel gelişmeleri harmanlayan bir anlatıya dönüşüyor. Soysal süreci, "kültürel ve sosyal topografyası neoliberal yeniden inşa ve modernleşme/küreselleşme arzularının kaçınılmaz baskısı altında değiştikçe, Dünya Kenti İstanbul da Avrupa'nın batısındaki benzerleri Berlin ve Londra gibi 'ulusal'ın imgesiyle ilişiğini kesmeye başlamış, kendini 'küresel'in hedeflerine ve ikonlarına yöneltmiştir. Yeni ve uygar olana giden yolda gerçekleşen muazzam bir dönüşümdür bu," diyerek özetliyor (2010: 400).

İstanbul özelinde, kentin yönelimini inceleyen bu kitapta çalışma hayatı ve emeğe ayrılan kısım ise oldukça sınırlı.[14] Yakın süreçte yaşanan ve kamuoyu gündemine de taşınan Tuzla tersanelerinde (tersanecilik sektöründeki uluslararası siparişlerin arttığı bir dönemde) işçi ölümlerinin artması, ya da Davutpaşa'daki kaçak maytap fabrikasının patlaması sonucu 21 kişinin ölmesi ve nihayet 2008 krizi sonrası birçok işkolunda yaşanan işten çıkarmalar ve çalışma şartlarının çalışanlar aleyhine yeniden yapılandırılması girişimleri gibi yine bu dönemle ilişkilendirilebilecek olaylar ile kentin yönelimi ve taşıdığı uygarlık arasında bir ilişki kurulmasına dair bir çabaya rastlayamıyoruz.[15] Kaldı ki Soysal "kentin geleceğine" dair yazdığı bölümde kentin sorunlarıyla giriş yapmak istemediğini, zira "bu girişlerin hepsi kapsam açısından sınırlı olup İstanbul'un geleceğini de kendi içine kapamakta; 'sorunları' ve 'çözümleri' ulusal olanla sınırlandırma riski taşımaktadır," diyerek ifade ediyor (381). Soysal'ın kastettiği "sorunlar"ın tartışılmasında kent çalışmalarının sınırlayıcı olabileceğine katılmakla birlikte (Şentürk 2008a), bu sorunların ele alınmasında ulus-devlet bağlamına mahkûm olduğumuzu düşünmüyorum. Küreselleşen bir İstanbul'dan bahsedilirken, bu kentin sorunlarının "ulusal" veya "yerel" ölçekte kalması mümkün olabilir mi? Aslında problem tam da burada ortaya çıkıyor. Kentin uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapmaya başlaması ve bu etkinlikleri başarıyla yapabilecek donanım, teknoloji ve deneyime ulaşması, farklı kesimler tarafından İstanbul'un bir

12 Öte yandan, Koçak (2013) ve Arıkanlı (2013) bir kısmı sınıf mücadelelerine de ev sahipliği yapmış İstanbul'un sanayi mekânlarının bugünlerde kültür dahil farklı faaliyetler için dönüştürülmesini, emek tarihinin İstanbul tarihinden silinmesinin bir başka veçhesi olarak eleştiriyorlar. İstanbul'da emeğin unutulma hali, geçmiş için de geçerli. "Yani hem tarihten hem de mekândan kovulmak isteniyor gitgide emek" (Koçak 2013: 433).

13 İstanbul kent çalışmalarında, başta çevre kirliliği olmak üzere sanayinin daha önce yarattığı sorunlara atfen İstanbul'da sanayinin yer değiştirmesini olumlu bulan bir tavır hâkim. Ancak sanayinin yeni yerleşkelerinde benzer sorunların tekrar yaşanmaması için ne tür tedbirler alındığına pek ilgi gösterilmezse, bu yaklaşım sadece İstanbul merkezli bir bakış ve hassasiyeti yansıtmış olur. Nitekim İstanbul'un batı ve doğusundaki Çerkezköy ve Gebze gibi sanayi bölgelerinden (kaldı ki buradaki çalışma hayatı hâlâ İstanbul ile doğrudan bağlantılı) gelen haberler pek iç açıcı değil (Coşkun 2011, Öngel 2013).

dünya kenti olabilme potansiyeli taşıdığının kanıtı olarak değerlendirilirken, konu çalışma hayatına ve mekânlarına geldiğinde yaşanılan çeşitli olumsuzluklar "yetkili" kişi ve "ulusal" kurumların tanıdık ihmalleriyle açıklandığı için kentin olası yönelimleriyle ilişkilendirilmiyor.

Aynı kitapta güncel gelişmeler ışığında İstanbul'un konumunu yeniden değerlendiren Çağlar Keyder ise farklı burjuva kesimleri, kent yönetimi ve medya-girişimciler dünyasıyla ilişkili STK'lardan oluşan bir "kentsel büyüme koalisyonunun," 1990'ların ortalarından beri sürekli ve kararlı girişimleriyle İstanbul'un bir dünya kenti olma doğrultusunda başarılı biçimde pazarlandığını ileri sürüyor ve bu koalisyon öncülüğünde küresel finans akışları doğrultusunda gelişen gayrimenkul sektörünün kentsel kullanım formlarını nasıl değiştirdiğini örnekler vererek irdeliyor. Ancak eğer bir mekânın veya kentin şekillenmesinde "asıl aktör" olarak kentsel koalisyon grupları tanımlanırsa (yani merkezi konuma getirilirse), o kenti anlamak açısından toplumun diğer kesimleri kuramsal anlamda önemini peşinen yitirir ve sadece bu koalisyonun aktörlerinin politikalarından nasıl etkilendikleri bağlamında tartışmalara dahil edilebilir. Dolayısıyla artık İstanbul tartışmalarında bir yanda İstanbul'u bir dünya kenti yapma sürecinde doğrudan etkin ve etkili olan özneler, diğer yanda da bu sürecin şekillenmesinin dışında kalmalarına rağmen süreçten olumlu veya olumsuz etkileneceği varsayılan kentin diğer sakinleri tasavvur ediliyor. Dünya kenti olmanın İstanbul'un takip etmesi gereken temel yönelim olduğunu savunanlar, uzun vadede kentin diğer sakinleri açısından da bu yönelimin olumlu sonuçlar doğuracağını iddia ederken, daha eleştirel yaklaşanlar ise bu kesimlerin dışlandığını ya da olumsuz etkilendiğini vurguluyor. Ancak iki yaklaşım da kuramsal anlamda kentsel mekânın şekillenmesinde başta emek kesimi olmak üzere kentin diğer sakinlerinin gündelik pratiklerinin de etkili olduğuna yeteri kadar anlam ve önem atfetmiyor.

İstanbul'da Emek ve Çalışma Hayatı

Emek ve çalışma hayatını kentsel mekânla ilişkilendirecek çalışmalar nasıl bir yol izleyebilir? Bu soruya yanıt vermek için önce İstanbul'a emek açısından bakan çalışmaların gündeme getirdiği temel noktaları hatırlatıp, daha sonra "Emeğin Kenti İstanbul" araştırması kapsamında geliştirmeye çalıştığımız yaklaşımı tartışmaya açacağım.

Korkut Boratav'ın (1995) yapmış olduğu araştırma, kent çalışmalarında alışılagelen demografik bilgilerin sunumu pratiğinin ötesine geçerek, bu veriler üzerinden İstanbul'un sınıfsal profilini nasıl analiz edebileceğimizi tartışmaya açan bir öncü niteliğindeydi. Murat Güvenç'in çalışmaları, İstanbul'da çeşitli ekonomik sektörlerin kentin

14 Emeğin, adı geçen bu kitapta gözardı edildiğine dair eleştirim İstanbul'un yönelimlerini anlamlandırma iddiasında olan metinler için geçerli. Derleme içinde emek ve çalışma hayatını sınırlı kapsamda da olsa analizlerine dahil eden iki dikkat çekici yazı bulunuyor (Işın 2010, Baykan ve diğ. 2010).

15 İşçi sağlığı ve iş güvenliğindeki güncel gelişmeleri ve olayları takip etmek için bkz. www.yanginkulesi.org/. Site yayınladığı raporlarla, işçi ölümleri ve iş kazalarını görünür hale getirirken yaşanan olayların istisnai olmadığını da rakamlardaki düzenlilikle gösteriyor.

farklı yerlerindeki konumlanışı ve coğrafi dağılımını irdelemek açısından oldukça önemli (Güvenç ve Işık 1996, 1997, Güvenç 2000). Ancak elbette bu çalışmalarda dönemsel düzeyde karşılaştırmalar yapmak dışında, kişiler, işler ve meslekler statik olarak duruyor ve kentte yaşayanların ekonomik etkinlik ve çalışma süreçlerine dair detaylı bilgi edinmek mümkün olmuyor.

Benzer bir sorunu belirli bir işkolu üzerine yapılan çalışmalarda da tespit etmek mümkün. Örneğin Eminönü'ndeki işportacılar hakkında yapılan bir araştırmadan, enformel sektörün temel özelliklerinin irdelenmesine ve işportacıların demografik bilgilerinin ortaya konmasına rağmen, Eminönü'nde işportacılık yapmanın özgün koşulları ve işleyişine dair fikir edinmek oldukça güç (Akgeyik ve diğ. 2004). Sözü edilen araştırmanın bulguları, demografik bilgilerdeki bazı değişikliklerle beraber, bir başka semt için de rahatlıkla geçerli olabilir. Öte yandan Gedikpaşa'da fason ayakkabı üretimi üzerine yaptığı kapsamlı araştırmada Müftüoğlu (2005) farklı atölyelerde çalışan kişilerle yaptığı görüşmelerden alıntılar yapıyor. Bu alıntılar sayesinde, Müftüoğlu ayakkabı üretim sürecindeki farklı aktör ve toplumsal gruplar arasındaki pratikleri analizine daha kapsamlı bir biçimde dahil edebiliyor. Özetle İstanbul'da doğrudan belli işkolları üzerine çalışmaların başlaması oldukça önemli; ne var ki iş sürecini ve iş sürecinin nasıl bir toplumsal ve mekânsal örgü içinde gerçekleştiğini daha detaylı bir analizle inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyuluyor. Deniz Yükseker'in (2003) Laleli ve Moskova arasındaki mekik ticaretini inceleyen araştırması bu anlamda özgün. Yükseker bu iki yer arasındaki kayıtdışı ticarete farklı toplumsal kesimlerin nasıl dahil olduğunu detaylı biçimde incelerken, çalışma hayatı, yerler ve uluşaşırı bağlantılar arasındaki ilişkiye dair açılımlar sağlıyor. Bu bağlamda, örneğin Laleli'deki bavul ticareti ile cinsiyet kimliklerinin nasıl iç içe geçebileceğini aktarabiliyor.

Ekonomik faaliyetlerin mekânsal kurgusuna ilgi gösteren araştırmalar odaklarına daha ziyade sermaye birikim süreçlerini koyuyor. Genellikle Fordist dönemden post-Fordist veya esnek üretim sürecine geçişin Türkiye genelinde veya belli sektörlere yansımalarını inceleyen bu çalışmalar, belirli bir ekonomik faaliyetin yerine getirilme sürecinde, dünya ekonomisinin genel konumundan, devletlerin üretim süreçlerine müdahalesine kadar birçok faktörün etkisini birlikte değerlendiriyor (Müftüoğlu 2005, Akdemir 2008, Eraydın 2006b). Bu çalışmalar, her bir iş pratiğinin arkasındaki mekânsal örgü ve bu örgünün üretim süreçleriyle birlikte yeniden yapılanma sürecinin detaylı bir analizini sunuyor.

Kentsel emek çalışmalarına katkılarına rağmen, sermaye birikim süreçlerine ağırlık veren çalışmaların temel bir sorunu olduğunu düşünüyorum. Bu çalışmalarda refah devleti anlayışının güçlü olduğu 1980

öncesi Fordist, neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı 1980 sonrası da post-Fordist (veya esnek üretim süreci) olarak dönemleştiriliyor (Fröbel ve diğ. 1982, Harvey 1997). Dünya ekonomisini dönemler nezdinde incelemek ve her bir dönem içinde sermaye birikim sürecinin nasıl gerçekleştirildiğini, ekonomik etkinliklerin toplumsal ve mekânsal organizasyonun nasıl olduğunu irdelemek kuşkusuz önemli açılımlar sağlıyor. Ne var ki bu yaklaşımın kuramsal çerçevesi ve anlatımı dünyanın farklı yerlerine uygulandığında, sanki aynı süreç tüm dünyayı aynı biçimde etkilemiş gibi bir anlam oluşuyor. Geçmiş zamanda Batılı-gelişmiş ülkelerde konuşlanmış ve Fordist anlayış üzerine örgütlenmiş fabrikaların, burada ortaya çıkan sanayisizleşme süreciyle beraber gelişmekte olan ülkelere taşınmaları, gelişmiş ülkeden bakıldığında post-Fordist üretim sürecine geçiş olarak değerlendirilebilir.[16] Ama bu, taşınan fabrikaya ev sahipliği yapacak olan gelişmekte olan ülkede de şartların her zaman post-Fordist olacağı anlamına gelmeyebilir. Nitekim bu ülkelerde yabancı firmaların yatırım yaptığı serbest sanayi bölgelerindeki emek sürecinde yaşanan sorunlar Fordist dönemde fabrikalarda yaşanan emeğin vasıfsızlaşması ve sıkı biçimde denetlenmesi gibi sorunları yeniden gündeme taşımaktadır (Antalya'daki Novamed bağlamında bakınız, Saygılıgil 2010). Kısacası bir yerin post-Fordist deneyimi bir başka yerin Fordist deneyimini beraberinde getirebilir, ama önemli bir farkla: Bu seferki "refah toplumu" üzerinden emek lehine geliştirilmiş bazı mekanizmaların aşındığı, aksine girişimciyi teşvik etme adına yeni stratejilerin geliştirilmeye çalışıldığı (ki serbest bölge gibi ayrı kuralları olan mekânların inşası da buna dahil) bir zamanda gelen bir Fordist fabrika deneyimi olarak (Özuğurlu 2008, Nichols ve Suğur 2005). Dünyanın belirli yerlerindeki deneyime atfen geliştirilmiş olan kuramsal çerçevenin ve dönemleştirmenin doğrudan diğer yerlere uyarlanması ve bu yerlerdeki tüm sektörlerde benzer uygulamaların (ki çoğu zaman bu taşeronlaşma veya enformelleşme anlamına gelmektedir) tespit edilmesi çalışma hayatının ve emek sürecinin çeşitliliğini peşinen daraltabiliyor (Akdemir 2008). Ayrıca sermaye birikim süreci anlatısında, incelenen sektörün dönüşümüne ve yeniden yapılandırılmasına öncelik verilirken, emek ikincil bir konumda kalabiliyor. Bu nedenle, aslında "düzenleme okulu" gibi sermaye birikim sürecine ağırlık veren çalışmalar alternatif politikalar üretmek açısından da sınırlı bir imkân yaratıyor. Nihayetinde bir sektörde dünya genelinde Fordist üretim rejiminden post-Fordist rejime geçiş yaşanıyorsa, kimi toplumsal sonuçları beğenilmese bile, küresel bir dönüşüm olmadığı müddetçe bu sürece adapte olabilmek ve sürecin yaratmış olduğu rekabetin üstesinden gelebilmek için yerel girişimcilerin taşeronlaşma ve enformelleşme gibi stratejilere başvurmak zorunda kaldığı da iddia edilebilir.

16 İngiltere'deki sanayinin yer değiştirme sürecindeki tartışmalarda, Doreen Massey aslında bu ülkede bile sürecin o kadar lineer gelişmediğini belirterek sanayinin taşınmasında yerin öneminin analizlere dahil edilmesi gerektiğini savundu (1994 ve 1995).

İki temel noktaya dikkat etmemiz bu yaklaşımın kısıtlarını aşmamızda yardımcı olabilir: Birincisi, dünya genelinde bir dönemden diğerine geçiş tasvirleri yaparken, "yeni gelen dönemi" kolaylıkla her yerde benzer yansımaları olan, kaçınılmaz bir süreç olarak sunmaktan uzak durmak. İkincisi, özellikle çalışma hayatında birbirinden çok farklı toplumsal ve mekânsal kurguları olan ekonomik faaliyetlerin birlikte devam edebileceğini, üstelik benzer iş pratiklerinin bile aslında aynı zamanda farklı toplumsal ve mekânsal örgüler içinde sürdürülebileceğini ve hatta zaman zaman birbirleriyle çatışan iş mekânları oluşturacağını gözardı etmemekte fayda var. Örneğin elektronik ve bilgisayar sektörü denilince çoğu zaman akla çokuluslu şirketler ve ürünlerini satan zincir mağazalar gelmesine rağmen, Kadıköy'deki Yazıcıoğlu İşhanı'ndaki çok dinamik elektronik ve bilgisayar sektörünü, buradaki vasıf, nitelik ve yaratıcılığı da analizlerimize dahil edebilmemiz gerekiyor. Çalışan açısından bakıldığında, Yazıcıoğlu'nda çalışan bir kişi bu alanın temposuyla uzun vadede çok farklı alanlarda kendini geliştirirken veya yeni iş alanlarına yönelme fırsatı bulabilirken, zincir mağazadaki bir satış temsilcisi eğer şirketin kurumsal yapısı içinde sınırlı sayıdaki yönetim kademesine doğru yükselme fırsatı bulamazsa zamanla sektörden vasfını pek de geliştirmeden ayrılmak zorunda kalabiliyor. Kısacası analiz ve anlatılarımızda ekonomik sektörlerden önce emeğe ve çalışma hayatına ağırlık vermenin yollarını geliştirmek gerektiğini düşünüyorum.

Emek ve Toplumsal Mekân

Gerek dünya kenti tartışmalarındaki gibi bir "sistem" dahilindeki kentler algısı gerek sermaye birikim süreçlerini dönemleştiren çalışmalar farklı kaygılarla da olsa kente ve emek süreçlerine dair egemen "zihinsel mekânların" yeniden üretilmesine yol açıyorlar. Tabii bu durumda hemen, "Bir iş alanında yaşanılan dönüşümler ifade edildiğinde kaçınılmaz biçimde bir zihinsel mekân tasvirine başvurulmuş olmuyor mu?" ya da "Belirli bir ekonomik faaliyetin yerine getirilişi incelendiğinde, 'rutin' ve 'süreklilik' içeren bir alan dahilinde bir 'sistem' tarifine veya varlığına atıfta bulunmamak mümkün mü?" gibi sorular akla gelebilir. Bu bağlamda Lefebvre'in (2000) mekân üzerine yaptığı kuramsal açılımların önemli olduğunu düşünüyorum: "Emeğin Kenti İstanbul"un araştırma kurgusunun şekillenmesinde de bu yaklaşımın önemli katkısı oldu.

"Sistem" gibi her türlü zihinsel mekân kurgularına mesafeli yaklaşmayı tercih eden Lefebvre, toplumsal mekâna dikkat çeker. Ona göre, mekân dendiğinde çoğu zaman aklımıza ilk gelen fiziksel mekân (örneğin bir bina, AVM, ofis, kentin merkezi iş alanı) olsun, ya da bu

mekânların tasviri olan bir zihinsel mekân (örneğin kentler arasındaki ağları gösteren şemalar, kentsel iş bölgelerinin ve konut alanlarının haritalandırılması veya bir işyerindeki yerleşim düzeneğinin çizimi) olsun toplumsal mekânı açıklamak için yeterli değildir. Toplumsal mekânlar bu fiziksel mekânlara dahil olan toplumsal kesimlerin ve kurumların gündelik pratikleriyle oluşur. Bir ofis mekânı ancak orada çalışanlar ve o mekânla bağlantısı olan diğer kişi ve kurumların gündelik pratikleriyle birlikte bir toplumsal mekândır. Bu yaklaşıma göre mekânsallık (*spatiality*) farklı aşama ve düzeylerde tüm toplumsal pratiklerimize dahil olur. Aynı örnekten devam edersek, bir ofise toplumsal mekân olarak baktığımızda bu ofisin içindeki mekânsal kurgu ile çalışma ortamına dair bilgi edinebileceğimiz gibi bu ofisin dışarıyla olan ilişki ve bağlantıları (örneğin ofisin bir başka ülkedeki merkeziyle veya diğer şirketlerle bağlantıları ya da doğrudan çalışan personelin bir kısmının uluşaşırı bağlantılara sahip olması) da farklı bir düzeyde toplumsal mekân oluşturarak o işyerindeki çalışma şartları üzerinde etkili olur. Toplumsal mekânın tüm bu farklı düzeylerinin nasıl iç içe girdiğini ve birbirini etkilediğini ancak çalışma ortamındaki pratikleri detaylı biçimde inceleyerek anlayabiliriz (Castree ve diğ. 2004).

Konuya biraz açıklık getirmek için yaptığımız görüşmelerden birinden örnek verebilirim. İstanbul'da yerli bir ilaç firmasında çalıştıktan sonra Fransız merkezli uluslararası bir ilaç firmasında çalışmaya başlayan bir profesyonel önce şirketin oryantasyon programı kapsamında dünyanın farklı yerlerinde düzenlenen toplantılara katılıyor ve yarı-tatili andıran bir eğitim sürecinden geçiyor. İlk izlenim olarak, daha önce çalıştığı yerel şirkete göre, Fransız merkezli bu uluslararası şirkette işler daha "profesyonel biçimde yapılıyor." Bu işyerinde kimin neyi nasıl yapacağının, ne zamana kadar yapacağının, sonucun ne olması gerektiğinin daha net biçimde tanımlanmış olduğunu fark ediyor. Ancak tüm bu yenilikler yeni talepleri de beraberinde getirmeye başlıyor. Ürün müdürü olan bu kişi eskisine göre daha fazla çalışmak, akşamları on-on bire kadar ofiste kalmak ve hatta hafta sonları da eve iş ve proje getirmek zorunda kalıyor. Eve geç geldiği için günlerce çocuğunu görememeye başlıyor. Şirketin Fransız yöneticisi çoğu zaman toplantıyı mesai bitiminden sonraki bir saate koyarak tüm müdürlerin akşam geç saatlere kadar şirkette kalmasını sağlarken, toplantıdaki tartışmalara cevaben şu cümleyi sıkça tekrarlıyor: "Siz ürün müdürü değil, marjın müdürüsünüz: kâr marjı." Yani, yapacağınız etkinliklerdeki öncelikli hedefiniz şirketin kârını artırmak olmalıdır.

Bir profesyonel için böyle bir iş ortamı uzun vadede sürdürülebilir gibi görülmüyor. Belirli bir süreden sonra çalışanların heyecanını ve motivasyonunu kaybedeceğini tahmin etmek zor değil. Örnekteki personel politikasının aslında şirket için de rasyonel olmaması gerekiyor.

Ne var ki şirketin istihdam politikası aynı kişiyle uzun süre çalışmayı zaten öngörmüyor. Şirket istihdam ettiği kişilerin gündüz ve gecelerini işlerine adamayı sürdürdükleri müddetçe onlarla çalışmaya devam ediyor ki bu da genellikle beş-altı yıl anlamına geliyor. Çalışan profesyonel heyecan ve motivasyonunu kaybetmeye başladığında, işini daha genç ve istekli bir başka profesyonele devretmek zorunda bırakılıyor.

Görüştüğümüz kişi, bu durumun şirketin sadece istihdam politikasıyla sınırlı olmadığını özellikle belirtmektedir. "İsterlerse bir hafta içinde İstanbul'u terk etmeleri mümkün. Çalışan bizler dahil, arabadan bilgisayara kullandıkları her şey kiralık." İlk bakışta, bu yeni çalışma rejiminin dünyanın her yerindeki profesyonellere dayatıldığını söylemek mümkün. Ancak görüştüğümüz kişinin vurguladığı önemli bir başka nokta vardı: "Bu şirketin bulunduğu Fransa'da çalışma şartları tamamıyla farklı. Orada çalışma şartları daha net tanımlanmış ve daha iyi bir iş ortamı var. Mesai saati sonrası ofiste birilerini çalıştırmak İstanbul'daki gibi olağan değil." Bu örnekten önemli çıkarımlar yapmak mümkün. Ulusaşırı şirketlerin —ki bu şirketlere dünya ekonomisi içinde önemli rol atfedilmekte— çalışma rejimleri bulundukları yerlere göre değişmektedir. Ulusaşırı şirketlerin ekonomik etkinliklerinin ve iş kültürlerinin peşinen "yayıldığını" varsaymak yerine, bu etkinliklerin ulusaşırı dinamiklerini sorgulamak ve dünyanın farklı yer, kişi ve toplumsal gruplarını nasıl ve hangi şartlar altında bir araya getirdiğini değerlendirmek gerekiyor. Şirketin Paris'te sunduğu daha iyi ve sürdürülebilir iş ortamı, "kâr marjının" artırılmasının şirketin temel düsturu olduğu İstanbul gibi yerlerdeki daha zor ve belirsiz çalışma şartları sayesinde varlığını devam ettiriyor olabilir. Şirketin Fransa'dan gelen yöneticisi, İstanbul'da kısa dönemlik bir nevi "şark hizmeti" görevlendirilmesini kurumun kâr marjını artırarak kendini ispatlayacağı bir fırsat olarak değerlendirip, yönetimi altındakilerin yoğun tempoda çalışmaları için baskı oluştururken, "çalışan dünya ekonomisi" Paris ve İstanbul'da benzer işler yapan profesyonel için aynı anlamı ifade etmeyebilir. Bu şartlar altında, dünya kenti olma yönündeki ekonomik faaliyetlerin kendisi bile "kiralık", yani çok kırılgan olabiliyor (Şentürk 2008b). Özetle burada sadece bir veçhesine değindiğimiz örnekte bile çalışma ortamıyla doğrudan ilgili toplumsal mekânların sürece farklı düzeylerde dahil olduğunu görmek mümkün. Bununla birlikte toplumsal mekânın farklı düzeylerinin oluşmasına, birbiriyle ilişkilenmesine ve zamanla ortaya çıkan çelişki ve çatışmalara hem kent hem de emek çalışmalarında yeteri kadar ağırlık verilmiyor denebilir. Mekân (bu bazen bir semt veya kent olabilir) analizlere çoğu zaman hâlâ sadece toplumsal pratiklerin gerçekleştiği bir platform gibi dahil edilmekle kalıyor.

Peki, biz yukarıdaki örnekte olduğu gibi toplumsal mekânların farklı aşamalarını tasvir etmeye başladığımızda kaçınılmaz biçimde yeni zihinsel mekânlar oluşturmuyor muyuz? Başta ekonomik etkinlikler olmak üzere toplumsal pratiklerin birçoğu belirli düzeyde "rutin", "uyumluluk" ve "istikrar" içinde gerçekleşme eğilimindedir ki bir anlamda toplumsal mekânların oluşumu bu pratiklerle ve arayışlarla doğrudan ilişkilidir. Şirketler farklı şubeleri arasında bağlantı ya da koordinasyon kurmaya çalışırken farklı düzlemlerdeki mekânlara müdahale etmeye çalışır ve bir "sistem" (veya bir "*logic*") kurmaya yeltenirler. Ya da doğrudan bir kurumun veya yöneticinin olmadığı, onun yerine çok sayıda aktörün dahil olmasıyla şekillenen bir çarşıda, dükkân işletmesinden seyyar satıcılığa kadar gerçekleşen tüm faaliyetler gündelik rutin pratiklerle beraber bir dolaşım mekânı oluşturur. Lefebvre, bir "sistem" veya "mantığa" atıfla bu tür bir sürekliliği veya uyumu tasvir etmek yerine, bu toplumsal mekânın hâlâ çeşitli dinamikler üzerinden farklı düzeylerde "çelişki mekânları" (*contradictory spaces*) içerdiğini hatırlatır.[17] Egemen mekânsal kurguların dışında, toplumsal kesimlerin gündelik pratikleriyle yeniden üretilen ve zaman zaman da egemen mekânsal kurgularla çelişkili veya çatışan bir toplumsal mekâna işaret eder. Bu yüzden yoğun güç ilişkileriyle oluşan egemen mekânsal kurgularda bile çelişki mekânları bulunmaktadır ki konumuzla ilgili buna en iyi örnek olarak fabrikaları verebilirim. İşverenlerin daha en başından emeğin üretim sürecinin kontrolünü hedefledikleri iş alanlarında bile emek hiçbir zaman tamamen bu kurgunun öngörülerine teslim olmaz ve zamanla gelişen toplumsal pratikler içinde çelişki mekânlarının oluşmasını mümkün kılar. Bu nedenle, Şişe Cam Topkapı Fabrikası'nın Eskişehir'e taşınma sürecinde olduğu gibi, sanayinin yer değiştirme hamlelerini yöneticiler tarafından fabrikalarda zamanla oluşan bu tür karşı alanların sıfırlanması için bir fırsat olarak da değerlendirildiğini düşünmemiz mümkün. Bir başka deyişle: "Yeni kent, yeni fabrika, yeni emek."[18]

Çelişki mekânlarının sadece emeğin karşı pratikleriyle gerçekleşmediğinin de altını çizmek gerekir. Egemen toplumsal kesimlerin mekâna dair kendi müdahaleleri de çelişki mekânlarının oluşmasının yolunu açar. Günümüzde neoliberalizm veya küreselleşme üzerine yapılan birçok çalışmada, egemen toplumsal kesimlerin müdahil oldukları süreçleri en başından sonuna kadar kendi lehlerine göre kontrol edebildikleri izlenimi veren bir anlatı tarzı hâkim. Oysa iktidarın hem toplumsal mekânı tamamıyla kontrol etmesi mümkün değil, hem de kısa vadede belirli öngörüler doğrultusunda oluşturmaya çalıştığı mekânsal kurgular uzun vadede yeni çelişki mekânları ve çatışma alanları oluşturabiliyor.

17 Lefebvre, mekânsal çelişkilerin oluşmasını, nicelik/nitelik, bütünsel/fragman mekânlar, merkez/çeper, kullanım değeri/değişim değeri, hâkim olunan mekân/benimsenen mekân gibi farklı dinamiklerin beslediğini vurgulayarak, aslında toplumsal mekânlarda çelişkilerin kaçınılmaz olduğunu savunur. Ne var ki çoğu zaman egemen yaklaşımlar bu tür çelişkileri yok sayarak etmeye meyillidir (Lefebvre 2000a, Şentürk 2013).

18 Anadolu Cam yetkilileri, Eskişehir'e taşınmak için 31 Aralık 2012 tarihinde fabrikanın kapatılması kararını aldıklarını duyurdular. Başlangıçta fabrikanın bulunduğu Eskişehir ile dahil şirketin başka tesislerinde işe devam edebilmeleri için "giriş ücretleriyle" çalışmayı kabul etmeleri öngörülüyordu. Yani aslında yeni fabrikada, daha düşük ücretli yeni işçilerle üretime devam edilmesi planlanıyordu. Ancak Topkapı Şişecam'ın işçileri kıdemden kaynaklı ücret ve haklarını kaybetmeden şirketin farklı fabrikalarında çalışmaya devam edebilmek için Kristal-İş sendikasıyla birlikte kısa sürede örgütlendiler. İşçiler kamuoyunun dikkatini çeken bir kampanya düzenleyerek, öngörülen uygulamaya karşı çıktılar ve sahip oldukları şartlarda şirketin farklı fabrikalarında çalışma haklarını geri kazandılar (Kenarlı 2013).

Lefebvre'in içinde çelişki mekânlarını da barındıran toplumsal mekân yaklaşımının, kentsel mekân ve emek ilişkisini birlikte irdelemek için önemli açılımlar sağladığı kanaatindeyim. Bu yaklaşımdan hareketle İstanbul'a Emeğin Kenti olarak nasıl baktığımızı tartışabiliriz. Alternatif bir kentsel kurgu ve politika arayan bir araştırmanın başlangıç noktası, "bir sistem gibi çalışan dünya ekonomisi" yerine, gündelik hayatını idame ettirmek için kentin içinde farklı işlerde çalışan insanlar olmalıdır. Bu tür bir yaklaşım özellikle kent çalışmaları açısından önemli fırsatlar sunabilir. Öncelikle, bazı sanayi kollarının kapanmış veya başka yerlere taşınmış olmasına rağmen İstanbul hâlâ sanayi dahil başka alanları da kapsayan bir üretim mekânı.[19] Üstelik bu üretim, sadece İstanbul'un dünya ekonomisi içindeki konumundan da kaynaklanmıyor. İstanbul gibi büyük bir nüfusu barındıran her kentin, kendi iç dinamikleri belirli üretim faaliyetlerinin sürdürülmesini zorunlu hale getiriyor.

Nitekim işçisinden seyyar satıcısına, bankacısından serbest meslek sahibine milyonlarca insan bu kentin mekânsal örgüsü içinde yaşamlarını sürdürüyor ve çalışma hayatına dahil oluyor ya da dahil olmak zorunda kalıyor. Çalışan insanlardan hareketle kent hayatı irdelendiğinde, birincisi çok farklı işlerde ve koşullarda çalışan, heterojen çalışma süreçlerini görmemiz mümkün. İşlevselci sistem anlayışını sorunsallaştıran bu heterojen çalışma süreçleri, belirli sektör veya semtlere ağırlık vermenin gözardı ettiği iktisadi faaliyetleri çalışma hayatı üzerinden kent çalışmalarına ve kurgularına dahil etmemizi mümkün kılıyor. İşin ilginç yanı simitçiler, midyeciler, ayakkabı boyacıları, hamallar, altın işlemecileri gibi kentsel analizlerimizde çoğu zaman yer bulamayan mesleklerde çalışanlar, İstanbul'un kültürel ve turistik tanımında kent imgeleri olarak yer alıyorlar. İkincisi, heterojen çalışma süreçleri kente dair genel dönemleştirmelere de mesafeli yaklaşmamızı sağlayarak, sanayi, post-Fordist/esnek üretim veya hizmet sektörü dönemleştirmelerinin gözardı ettiği emek ve mekânsal süreçleri de analizimize dahil etmemize imkân sağlıyor.

Heterojen çalışma ortamlarının oluşmasında farklı düzeylerdeki mekânsal pratiklerin etkisi bulunuyor. Her iş pratiğinin yerel, ulusal ve ulusaşırı bağlantılar içinde nasıl gerçekleştirildiğini araştırmak ve bu bağlantıların birini diğerlerine göre öncelemeden, çalışanlar için ne anlam ifade ettiğini sorunsallaştırmak gerekiyor. Yukarıda da ifade edildiği gibi, özellikle dünya kenti tartışmalarında kentleri şekillendiren dinamiklere dair tartışmalarda öncelik "uluslararası bağlantılara" veriliyor. Oysa bu bağlantıların içeriği emek ve çalışma hayatı açısından değerlendirilmeli. Dahası İstanbul gibi büyük bir metropolün kendi içinde bile bir ekonomi oluşturduğunu ve bu ekonominin çeşitli işkollarında çalışan kişilerin hayatlarını sürdürmesi açısından olanaklar

19 Bu bağlamda, Los Angeles üzerine yaptığı araştırmalarda, Soja (2001) "post-endüstriyel metropol" kavramıyla bu kentte sürdürülen sanayinin içeriğinin değiştiğini belirtirken, üretim ve diğer ekonomik faaliyetlerin kent analizi için hâlâ önemli olduğunu da vurguluyor.

sağladığını ve kentin gelişmesini de tetiklediğini hatırlamakta fayda var. Bu bağlamda Jacobs (1969) ve Simone (2004) çalışmaları önemli açılımlar sağlıyor.

Jacobs, basit ama bir o kadar da zor bir soruyu yanıtlamaya çalışıyor. Tarih boyunca neden bazı şehirler büyüyüp gelişirken, diğerleri ihtişamlı bir dönemden sonra birden güçlerini kaybettiler? Jacobs tarihin farklı dönemlerindeki çeşitli kentleri, ağırlık verdikleri ekonomik faaliyetlerle birlikte incelerken, bilinen değişik girişim deneyimleri ve ürünlerin gelişim seyrinden de örnekler verir. Jacobs kentlerin, kentlerde sürdürülen üretim faaliyetlerinin yeni üretim alanlarını tetikleyebildikleri, yani yeni işbölümlerinin eklenmesine olanak sağladıkları müddetçe gelişebildiğini ifade eder. Bir kentte güçlü bir işletme veya sektör olabilir, ancak bu işletme veya sektör yeni üretim alanlarına ve işbölümlerine olanak sağlamıyorsa, o sektörün önemi zaman içinde azalır ve kent yavaş yavaş gücünü kaybeder. İstanbul çalışmalarında, kentin gelişmesine dair tartışmalarda farklı sektörlerdeki üretim alanına, bunların gelişme süreçlerine pek girilmeden, "küresel bağlantıların" nihayetinde kentin gelişimini tetikleyeceği peşinen kabulleniliyor. Oysa Jacobs kentte ne tür ekonomik faaliyetler sürdürülüyor, bunlar yeni işbölümüne, yeni üretim alanlarına ne tür olanaklar sağlıyor sorularına yönelmemizi teşvik ediyor.

Örneğin Karaköy'de hırdavatçıların bulunduğu Perşembe Pazarı, bir ticari dolaşım mekânı olarak İstanbul ve Türkiye'nin diğer şehirlerindeki sanayi sektöründeki eğilimleri ve ihtiyaçları çok yakından takip eden bir merkez. Yapılan görüşmelerde hırdavatçılıkta iki ayrı eğilimden söz ediliyordu: raf hırdavatçılığı ve teknik hırdavatçılık. Birincisinde tedarik edilen malların doğrudan satılmasına ağırlık verilirken, ikincisinde rulmancılık, tornacılık ve özel imalat gibi alanlara ağırlık veren hırdavatçılar bu alanlardaki ihtiyaca göre teknik donanım, tasarım ve imalata yöneliyor. Yani teknik hırdavatçılık, Jacobs'ın kentlerin gelişimi açısından özel anlam atfettiği yeni ürün ve dolayısıyla yeni işbölümlerini geliştirme potansiyeline sahip bir alan. Farklı kesimlerden gelen ihtiyaçlara cevap vermeye çalışan teknik hırdavatçılar, belirli bir müşterinin ihtiyacı için başlattıkları özel imalatları zamanla daha büyük bir işe dönüştürdüklerinde imalat sektörüne yeni ürün ve yeni işbölümü ekleme şansını taşıyorlar. Özel imalata da yönelen bir ticari dolaşım mekânı olarak Perşembe Pazarı, hem farklı imalat yerleri arasında bağlantı kurma hem de yeni ürünler ve imalat alanları geliştirme potansiyeline sahip bir yer. Bu işte çalışan teknik hırdavatçılar da görece monoton biçimde mal alıp satmakla sınırlı bir iş alanına kendilerini hapsedilmiş hissetmediklerini belirtiyorlar. Ticaret ve sanayideki değişiklikleri sürekli takip etmeyi, kendini geliştirmeyi ve var olan bir ihtiyaca cevaben yeni ürünler tasarlamayı mümkün kılan bir alan için-

de bulunduklarını ifade ediyorlar. Belki de bu yüzden, hırdavatçıların anlatılarından çok da bilerek ve isteyerek girmedikleri bu iş alanını zaman içinde sevdiklerini öğreniyoruz. Potansiyel olarak hem ithalata dayalı raf hırdavatçılığı hem de özel imalata yönelen teknik hırdavatçılık eğilimlerini taşıyan İstanbul'daki hırdavatçılığın daha çok ithalat üzerinden şekillenen taleplere yanıt vermeye çalıştığı anlaşılıyor.[20]

Kent ekonomilerinin gelişimine dair feyz verici yaklaşımlarına rağmen Jacobs'ın çalışması, kentlerdeki ekonomik faaliyetlerin emek ve çalışma hayatıyla ilişkisine pek girmiyor. Bu ekonomik faaliyetlerin gelişmesinin nihayetinde yeni istihdam alanları açacağını ve daha geniş bir nüfusu barındırmayı mümkün kılacağını öngörüyor olabilir. Bu alana girme konusunda Simone (2010) Uzakdoğu ve Afrika'da dokuz ayrı kentte yaptığı araştırmalarla daha istekli görünüyor. Simone'un kent çalışmalarına dahil etmeye çalıştığı kentlerin kendisi bile aslında son derece ilginç (Dakar, Abidjan, Douala, Kinşasa gibi). Bu kentler, kent kuramları veya yönelimleri tartışılırken pek akla gelmeyen, bilinmeyen örnekler; başka bir deyişle "model" olmayan kentler. Bu yerlerdeki kent yaşamını tartışmaya çalışan Simone, egemen kentsel kurguların dışında farklı kesimlerden kent sakinlerinin gündelik pratikleriyle şekillenen bir "kentlik" (*cityness*) olduğunu savunur. Simone'a göre aslında kent sakinlerinin gündelik pratikleriyle, dinamik ve heterojen biçimde sürekli yeniden üretilen bir kentlik bulunuyor. Kentlik, egemen kurguların düzene ve hizaya sokma girişimlerine o kadar kolay teslim olmadığı gibi birçok kent sakini bu girift ilişkiler üzerinden hayatlarını devam ettirirler. Kentin zorlukları ve sorunları bile yeni fırsatlar ve iş alanları oluşturabiliyor. Simone'a göre, bu yeni iş pratikleri bazen yasal düzenlemelerin içinde de olmazlar. Simone bir başka açıdan bakıldığında aslında bu düzenlemeler sayesinde oluşmuş bazı iş alanlarının olabileceğini vurgular. Yani kentlik ile egemen kent kurguları arasında süregiden bir ilişki bulunuyor. İstanbul bağlamında düşünürsek, son zamanlarda tütün mamullerinin satışına getirilen yeni vergi düzenlemeleri başta Eminönü olmak üzere kentin farklı çarşılarında açık tütün satışını bir iş haline dönüştürdü; böylece zaman içinde tütünün kaçak getirilmesinden kentlerde satılmasına kadar yeni bir iş ağı kurulmaya başladı. Simone, egemen kentsel kurguların bile zaman zaman bu kentlik'e bağlı olduğunu, onun sayesinde kendini sürdürebildiğini savunuyor. Yaşanılan ekonomik krizlerde veya formel kurumların dahil olamadığı alanlarda, toplumun farklı kesimlerinin kentlik'in oluşturduğu ağ ve ekonomik faaliyetler sayesinde hayatlarını sürdürebildiğini ifade ediyor. Böylece Simone farklı kentlerden verdiği örneklerle gündelik ilişkiler ve yerel/ulusaşırı bağlantılar üzerinden sürdürülen hayatları irdelerken, ekonomik faaliyetlerin ve çalışma hayatının kapsamını geliştiriyor ve bu pratiklerin kentsel me-

20 İkinci eğilimin yani özel üretimle farklı iş alanlarının ihtiyaçlarına yanıt vermeye çalışan teknik hırdavatçılığın geliştirilmesinin nasıl teşvik edilebileceği, üzerinde düşünmeye değer bir konu.

kânlarla ilişkisine dair çarpıcı örnekler sunuyor. Nitekim İstanbul'daki emeğin kendisi de ulusaşırı nitelikler taşıyor. Farklı iş alanlarında çalışan göçmen emek profilini gözardı etmemiz mümkün değil. Kısacası Simone'un yapmaya çalıştığı gibi kentin içindeki ve çeperindeki çalışma deneyimlerinin irdelenmesi, hem toplumsal hem de mekânsal düzeydeki farklı "çeperlerin" kentsel analizlerimize dahil edilmesini mümkün kılıyor.

Kent içindeki heterojen çalışma koşullarını incelemek, aynı zamanda emeğe atfedilen politik rol açısından da farklı bir açılım sağlıyor. Araştırmalarda çoğu zaman politik tercihlerle belirli biçimlerde çalışan kesimlere, örneğin mavi yakalı işçilere veya şirketlerin üst-düzey yöneticilerine ağırlık verilirken diğer çalışanlar gözardı edilebiliyor. Burada ileri sürülen yaklaşımda ise fabrikadaki işçiden plaza çalışanlarına, çağrı merkezi çalışanından işportacıya farklı çalışma pratiklerinin kent mekânının örgüsüyle ilişkisi incelenerek kentsel mekân kurgusuna bu farklı alanlardaki kişilerin toplumsal pratiklerinin dahil edilmesi hedefleniyor. Çalışma pratiği ile kentin mekânsal örgüsü arasındaki ilişkiyi sorgulamak ancak bu yolla mümkün olacaktır.

Bir kent içinde değişik sektörlerin ve semtlerin gelişmesine yönelik olarak harcanan farklı çabalar ve kaynaklar kentin toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanmasını etkiler. Nitekim "İstanbul'u bir dünya kenti yapma" hedefi bile belirli mekânsal talepleri peşinen içeriyor ki finans ve belirli hizmet sektörleri için gerekli altyapının oluşturulması talepleri ve projeleri (gökdelenler, bilişim teknolojisi, havaalanları, konaklama yerleri, alışveriş yerleri vb.) bu anlamda önemli bir örnek. Bu kurgunun dışında kalan toplumsal kesimler, pratikler ve yerler, çoğu zaman "neoliberal reçetelerin" kör noktasını oluşturuyor (Şentürk 2008b ve 2009b). Çalışanlar açısından belirli bir işin hangi mekânsal pratikler eşliğinde yapıldığını, bu mekânsal pratiklerin emeğin vasfını, çalışma şartlarını ve işveren karşısındaki gücünü nasıl etkilediğini sorunsallaştırmak bu nedenle hem analitik hem de politik anlamda önemli. Bu yaklaşım, emeği ve çalışanları neoliberal pratiklerin etkisi altındaki "pasif" aktörler veya "tamamen kaybedenler" gibi tasavvur etmek yerine, belirli açılardan gücü ve kazanımları olan, ama belirli açılardan ya da belirli zamanlarda zorluklar yaşayan kişiler ve toplumsal sınıflar olarak ele almamızı mümkün kılıyor. Bu tür bir yaklaşım, bize emeğin kenti olarak İstanbul'a bakmamız açısından önemli açılımlar sağlayabilir.

Yukarıda genel hatlarını sunduğum "Emeğin Kenti İstanbul" araştırması, alışılmışın dışında bir saha çalışmasını gerektirdi. Bir emek sürecinin mekânsal kurgusunu heterojen çalışma ortamlarına da ağırlık vererek incelemek tahmin edilenden daha zor. Tabii ki izlenebilecek tek yol değil, ancak ön saha çalışması sürecindeki deneyimlerimizden hareketle araştırma grubu olarak biz şöyle bir yol izledik: İstanbul'da işçilikten profesyonel mesleklere kadar farklı işkollarında çalışanların hayatlarını 100 meslek üzerinden araştırdık. Seçilen her bir meslekte farklı kişilerle yapılan görüşmeler üzerinden bu mesleğin İstanbul özelinde farklı toplumsal ortamlarda nasıl icra edildiğini anlamaya çalışırken, o meslekle ilgili toplumsal ve mekânsal örüntüyü anlamayı hedefledik.[21] Örneğin bir lüks restoranda, ufak bir esnaf lokantasında veya bir yemek tedarik (*catering*) şirketinde aşçı olmanın bir mesleğin içeriğini ve vasfını nasıl değiştirdiğini incelemek, bu iş alanındaki toplumsal mekânın dinamikleri, eğilimleri ve olası alternatifleri hakkında değerli ipuçlarını içinde barındırır. Benzer biçimde, gazete muhabirliğini Cağaloğlu'nda ya da büyük medya gruplarının yeni plazalarının birinde yapmak da mesleğin icra edilişini ve vasfını değiştirebilir. Araştırmada bir yandan İstanbul'da farklı işkollarında çalışan kişilerin hayatlarını nasıl sürdürdükleri incelenirken diğer yandan bu kişilerin yaşamlarını ve çalışma hayatlarını daha olumlu hale getirebilecek toplumsal ve mekânsal örgülerin neler olabileceği çalışanların kendi deneyimlerinden hareketle incelendi. Böylece farklı iş ve yerlerde çalışan kişilerin gündelik yaşamları içinde, İstanbul'da belli toplumsal ve mekânsal pratikleri nasıl yeniden ürettikleri ve onların pratikleri ile egemen toplumsal ve mekânsal pratiklerin nasıl karşı karşıya geldiği veya çeliştiği hakkında kapsamlı bilgi edinmemiz ve değerlendirmeler yapmamız mümkün olabildi.[22] Saha çalışmasında, mesleklere göre değişmekle birlikte, mesleğin icra edilişinde hem mekânsal hem de zamansal değişimle sıkça karşılaşıldı. Ancak bu değişimleri kolayca bir dönemden diğerine geçiş gibi aktarmak hem güç hem de sorunlu. Örneğin Fordist üretimden daha esnek üretime geçiş, çalışma hayatına dair birçok çalışmada vurgulanıyor, nitekim bu tür eğilimin görüldüğü işkollarıyla bu araştırmada da karşılaştık. Ne var ki aynı zamanda altın işlemeciliği, marangozluk, fırınlardaki ekmek ustalığı gibi zanaatkârlık yanı ağırlıklı olan emek sürecine sahip mesleklerde fabrikasyon ve Fordist emek kullanımı stratejilerinin de kullanılmaya başladığını gördük. Bu yüzden kaybolmakta olan "zanaatkârlık" veya "mavi yakalılık" kurgusu yerine bir mesleğin vasfının ve içeriğinin, kullanılan teknoloji, işin organizasyonu, kentteki konumlanış, hammadde ve meta piyasalarındaki farklılaşmayla değişebileceğini düşünmek daha doğru

21 Saha çalışması dönemlere göre değişiklik göstermekle beraber Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nden 40 kişilik bir lisans ve lisansüstü öğrenci gurubu tarafından sürdürüldü. Her meslek bir araştırmacı (veya kimi durumlarda iki-üç kişilik araştırma grubu) tarafından nitel araştırma teknikleri kullanılarak incelendi. Nihayetinde yapılan görüşmelerle her mesleğin kentte nasıl icra edildiğine dair meslek ana metinleri oluşturuldu. Araştırmanının temel bulguları bu görüşme metinlerine ve meslek ana metinlerine dayanmaktadır. Görüştüğümüz kişilerin kimlikleri ve çalıştıkları kurumlar anonimleştirildi. Metinde çok sayıda mesleğe atıfta bulunulduğu için her mesleğin kim tarafından araştırıldığı burada detaylı biçimde yazılmadı. Detaylı bilgi için bkz. Şentürk 2012 ve 2013.

22 Bu metinde detaylı biçimde sunamıyoruz ama bir mesleğin İstanbul'da icra edilişini incelerken, nitel araştırma tekniklerini kullanarak kişilerin çalışma hayatını farklı düzeylerde irdelemeye çalıştık: 1) İş alanını tanımlamak, 2) İş deneyimi, 3) Aynı işin farklı toplumsal ve mekânsal örgüleri, 4) Mesleki vasıf, 5) Dikey yapılanma ve yatay hareketlilik, 6) İş ve toplumsal kimlikler.

bir yaklaşım olacaktır.

Meslekler üzerine yaptığımız saha çalışması üzerinden İstanbul'da çalışma hayatının toplumsal mekânlarına dair edinilen kapsamlı bilgileri burada detaylı biçimde tartışmak mümkün olmadığı için metnin son bölümünde emeğin çalışma ortamında güçlenmesini sağlayan ve yukarıdaki tartışmalarla da ilişkili üç önemli konuya İstanbul'daki çalışma hayatından kısa örnekler vererek değinmeye çalışacağım: 1) emeğin vasfı, 2) bir sosyal alan olarak çalışma hayatı, 3) emeğin güçlenmesine karşı geliştirilen stratejiler.

Emeğin Vasfı

Aynı mesleğin farklı toplumsal ve mekânsal örgülerini incelemeye çalışmamız bizi emeğin vasfına daha fazla ağırlık vermeye yöneltti. Mesleki vasıf, bir iş alanı içinde araştırma yaparken süreci çalışanlar açısından takip etmemize ve anlamamıza olanak sağlıyor. Her sektörün içinde değişik vasıflar bulunuyor (Örneğin tekstilde "makineci", ulaşımda "şoför", öğrenimde "öğretmen", yemek sektöründe "aşçılık"). Vasıf, emeğin kent içinde kendini var edebilmesine ve işverene karşı güçlenmesine olanak sağlıyor. Nitekim çok farklı iş alanlarında çalışan kişiler kendi vasıflarını geliştirebilmek için yoğun çaba harcıyorlar. Tüm araştırmamız boyunca, emeğin vasfının ancak çalışma pratiği içinde kol, zihin, duyu ve duygulanım (*affect*) emeğinin birlikte gelişmesiyle mümkün olabileceğini gösteren, farklı işkollarından birçok örnekle karşılaştık. Tam da bu yüzden, işverenlerin vasfın farklı özelliklerini ayrıştırmaya dair girişimleri, emeğin vasıfsızlaşmasını ve işveren karşısında güçsüzleşmesini beraberinde getirmeyi hedefliyor.

Oysa çoğu zaman bir mesleğin öğrenilmesi, uzun süre içinde gerçekleştirilen pratik, deneme-yanılma, sabır ve zamanla artan sorumluluk üzerinden sağlanıyor (Sennett 2008).[23] Pratikle iç içe geçen öğrenme süreciyle şekillenen vasıf, çalışan tarafından genelde *nitel, soyut* ve biraz da *muğlak* biçimde tanımlanır. Örneğin görüşmelerimizde bir cam ustası kendisinin "cama ruh verdiğini," tekstildeki boyacı göz kararıyla "renkleri tutturabildiğini", "çekirdekten yetişen" bir hamur ustası hamurun kıvamını "hamurun sesinden" bildiğini, bir otomobil ustası da araçların sorunlarını motorun sesini dinleyerek bulabileceğini belirtmiş ve vasfı bu şekilde tarif etmişlerdir. Altın işleyen bir sadekâr ustası ise mesleklerinin vasfını şöyle açıklamıştır: "Biz buna ustanın *el tavı* deriz, birisi bir şeyi böyle gösterir diğeri öyle, aslında ikisi de aynı şeyi göstermektedir." Kısacası hiçbirinde meslek basit biçimde tanımlanmıyor. İlk bakışta kol emeğine dayalı gibi görünen mesleklerde bile mesleği icra edenler, mesleklerinin gerektirdiği ilgi, heves, sabır, zekâ ve estetik gibi niteliklere vurgu yapıyorlar.

23 Zanaatkârlığı, kişinin bir işte, o işin kendisine duyduğu ilgi ve hevesten kaynaklı kendisini geliştirmesi ve uzmanlaşması olarak tanımlayan Sennett, tarih boyunca mesleki vasfın içeriğine dair de önemli analizler ve saptamalar sunuyor. Zanaatkârlığı sadece geçmişte var olan ve gittikçe kaybolan bir çalışma pratiği gibi sunmamaya dikkat eden Sennett, farklı yer ve zamanlarda zanaatkârlık özelliği taşıyan çalışma ortamlarına kitabında atıfta bulunarak zanaatkârlığın günümüzde de farklı alanlarda gelişebileceğini vurguluyor (sadece imalat alanıyla da sınırlandırmıyor bunu) ve çalışma ortamının takliliğine karşı yeni açılımlar sağlıyor (2008).

Mesleğin kendisi, bir vasfın zamanla öğrenilmesi, "pişme" olarak görülüyor ve çoğu zaman, meslekte ulaşılması gereken bir nokta, bir hedef bulunuyor. Tekstilde dikiş makinesinin başına geçmek, altın işçiliğinde ocağın veya tezgâhın başına geçmek, mesleğe dair bir vasfın öğrenilmesinde hem bir olgunluğa gelindiğinin hem de bu meslekte ilerlemenin artık mümkün olduğunun göstergesi gibi değerlendiriliyor. Bu yüzden çıraklık ve kalfalıkta geçen süre bir mesleğin öğrenilmesine dair zorunlu bir süreç olarak görüldüğünde, yaşanılan sıkıntılar bir noktaya kadar normal bile karşılanabiliyor.

Her mesleğin içeriğine göre de vasfın edinilmesini mümkün kılan bir ortam bulunuyor. Örneğin oto tamirciliğinde mesleği öğretmeye istekli bir ustanın yanında uzun süre farklı model araçların bakım ve tamirlerini yapmak kişiyi geliştirirken, aşçılık mesleki vasfının öğrenilmesinde ise yemeğin "tadını tutturmak" ve "lezzet" ortaya çıkarabilmek için farklı bir güzergâh izleniyor. Aşçılığı "alaylı" tabir edilen yoldan öğrenenler için bir usta aşçıya yakın çalışmak, yardım etmek ve onu gözlemlemek gerekiyor (ki mutfakta aşçıya en yakın olanlar bulaşıkçılar). Aşçı adayı mesleğin "püf noktalarını", ya sözel aktarımın her zaman kolay olmamasından ya da zaman zaman baş aşçının bazı becerilerin "kendinde kalmasını" istemesinden dolayı ancak ustayı takip ederek öğrenmeye çalışıyor. Belki de bu yüzden yapılan görüşmelerde aşçılar mesleği deneyimli ustalardan kendilerinin nasıl "kaptıklarını" özellikle vurguluyorlar. Çalışılan mekânlar, yemek yapma becerisinin "kapıldığı yerler" olduğu için farklı mekânlarda çalışan bir kişi zamanla farklı yemekleri yapmayı ve lezzetleri tutturmayı da öğrenecektir. Otel ve lokantalarda çalışmış, 20 yıllık deneyimli aşçı Metin Usta'ya göre, "aslında bu meslekte ne kadar gezersen o kadar çok kendini geliştiriyorsun." Tabii İstanbul içinde bulunulan konuma bağlı olarak mesleğin içeriği ve meslekten beklentiler de değişiyor. Örneğin iş merkezlerinin yoğun olduğu Topçular gibi yerlerde çalışmak sadece belirli yemeklerin yapılmasını gerekli kılarken, Metin Usta'nın tabiriyle "İstanbul'un seçkin insanlarının" geldiği bir sahil lokantasında çalışmak farklı pratikleri beraberinde getiriyor. Topçular gibi mekânlarda işyeri sahipleri, aşçıların vasıflarına ek olarak yemeğin hiçbir şekilde çöpe dökülmemesini, bir sonraki gün bir başka yemeğe dönüştürebilme becerisini beklerken, Metin Usta'nın çalıştığı gibi lüks restoranlarda biraz fazla pişti diye etlerin bile müşteriye servis edilmediği ifade ediliyor. Dolayısıyla catering, cafe ve otel deneyimi olan Deniz Usta'ya göre, deneyim kazanmak ile kendine uygun bir yer bulmak aynı süreç içinde gerçekleşiyor: "Yani sekiz-on işletme gezmeden bu işte adam gibi bir yere gelemiyorsun. Her yerden farklı bir şeyler kapıyorsun çünkü... Sağlam bir yer bulana, gittiğin yer kafana yatana kadar böyle yapmak gerekiyor."

Aşçılıktan farklı olarak, barmenlikte değişik mekânlarda çalışmak yerine farklı içki çeşitlerine sahip iyi bir mekânda çalışıyor olmak mesleğin öğrenilmesinde önemli görülüyor. Yapılan görüşmelerde, barmenlerin genel olarak Türkiye'de farklı içki çeşitlerine talebin az olmasından şikâyet etmelerine rağmen, eğlence ve içki kültürü açısından İstanbul'un önemli bir yer olduğu yine de vurgulanıyor. Kentin kozmopolit yapısı, gelir seviyesi yüksek toplumsal kesimleri de barındırması ve büyük bir öğrenci nüfusuna sahip olması eğlence sektöründe hem "içki çeşitliliğini" teşvik ediyor hem de kentin eğlence semtlerinin farklı içki tüketim tarzlarına göre kendi aralarında ayrışmasını sağlıyor. Örneğin öğrenci mekânları olarak bilinen Beyoğlu ve Kadıköy'de içki tüketiminde çeşitlilik daha azken, Etiler ve Caddebostan gibi semtlerdeki daha "seçkin" barlarda kokteyl tarzı içkiler talep ediliyor. Bu tür farklı içki ve karışımların tüketildiği mekânlarda barmenler hem farklı içkileri hazırlamayı öğrenerek kendilerini geliştirebildiklerini hem de yaptıkları işin karşılığı olarak iyi bahşiş aldıklarını belirtiyorlar.

Barmenlikte olduğu gibi, diğer mesleklerde de hiçbir zaman mesleğin içeriği yapılan işle ilgili teknik bilgiye sahip olmakla sınırlı kalmıyor. Nitekim barmenler kendilerini anlatırken hizmet sunumlarını ve müşteriyle ilişki kurma kabiliyetlerini önplana çıkararak meslekleri nin ehli olduklarını vurguluyorlar. Örneğin Bebek'te seçkin bir barda çalışan, meslekte 20 yıllık deneyime sahip olan Cevat, hizmet sunumunun önemini "ayrıntı" kavramıyla açıklıyor:

> Bizim işimiz ayrıntıdır. Bütün ayrıntılar insanları çeker. Kullandığınız pipet, bardak, koyduğunuz buz, yanında sunduğunuz bir şey, konuşmanız, insanların istediği şeyi vermek ve anlamak. Bütün barmenlerin bilmesi gereken tek şey kokteyl yapmak değil. Gündemi takip etmeniz, bir şeyler okumanız gerekir, psikolog olmanız gerekir. Her gün gülerek bara gelen adam somurtarak sizin barınıza geldiğinde neden somurttuğunu öğrenmeniz gerekir. Ama bunu ince bir ayardan dalıp, sebebinizi öğrenmeniz gerekir. İnsanların hareketlerinden anlamanız gerekir. Biz insanları mutlu etmek için buradayız.

Yukarıdaki alıntıda içkinin sunumundaki ayrıntı, kısa zamanda müşteriyle kurulacak ilişkiye dair ayrıntılara yöneliyor. Nitekim Etiler'deki başka bir barda çalışan Aydın da barmenin iletişim kurma becerisinin işletmenin devamı açısından önemli olduğunu vurguluyor:

> Gelen kişiyi buraya tekrar getirebilecek insan benim. Barmen sadece iyi içki yapan değil, aynı zamanda aktüel olan, pek çok konuda bilgi sahibi olması gereken kişidir. Karşındaki insanın giyinişinden, konuştuğu konulardan, aksanından, nelerden bahsettiğinden bir çeşit psikologluk yapıyoruz. Bu aldığım bilgileri sana karşı kullanabileyim ve seni öyle bir kıvama getirebileyim ki, sen benden zevk alır hale gel ve tekrar buraya gel. Benim senin dilini çözmem gerek. İçmeyi seviyorsundur, içki içmeyi bıraktığın zaman da beni daha

fazla meşgul etmeyip çekip gitmelisin. İşte bunu da benim sağlamam gerek. İnsanlarla iletişim kurmak, muhabbet etmek, onları anlamak ve aynı zamanda onları yönlendirebilmek için belli bir performansın devamlı sürdürülmesi gerekiyor. Barmenler mesleklerinin zorluklarına rağmen başka işlere göre gelirlerinin iyi olduğunu ve "yaşam tarzı" olarak kabullenildiğinde de belli bir yaşa kadar sürdürülebileceğini vurguluyorlar. Örneğin Tarık'a göre,

> Yaptığın iş yaşam tarzı haline geliyor. Bütün hayatını buna ayırmaya başlıyorsun. Çevrende kimse olmuyor. Eğlencenin içinde ama sürekli eğlencenin dışında olmaya başlıyorsun. Her an renkli, ama bir bakıyorsun sadece sen eğlendiriyorsun, sen dışarıda kalıyorsun. Bunu para kazanmak için yapıyorsun, iyi paralar da kazanıyorsun.

Aslında nispeten vasıfsız kabul edilen işlerde bile emeğin vasfının ve içeriğinin önemli olduğunu tespit etmek mümkün. Örneğin temizlik hizmetleri, kısa bir meslek içi eğitim yeterli olduğu için genelde düşük vasıflı meslek alanı olarak değerlendirilir ve gelir, iş güvencesi düşük bir istihdam alanı olarak görülür. Araştırma kapsamında görüştüğümüz otel kat hizmetleri bu anlamda ilginç bir örnek. Zira bu meslekte çalışanlar ücretlerinin görece iyi, güvenceli ve huzurlu bir çalışma ortamına sahip olduklarını belirtiyorlar ve bunun sebebini ise deniz turizminin olduğu yerlere göre İstanbul'da daha çok iş, konferans ve kültür turizmi olmasına ve bu yüzden gelen müşterilerin verilen otel içi hizmetlere daha fazla önem atfetmesine bağlıyorlar. Katçılar odaları temizlerken doğrudan otel müşterilerinin alanlarına girip iletişim kurdukları için, bir anlamda otelin müşterilerine sunduğu hizmetin en doğrudan taşıyıcıları. Bu yüzden otel kat hizmetlerinde çalışanların müşterilerle kurdukları ilişkiye[24] ve güleryüzlü olmalarına otel idaresi oldukça önem veriyor. Otel idarecilerinin en hassas oldukları konulardan biri de *hırsızlık*. Katçılar otel odalarına girdikleri için müşterilerin tüm özel eşyalarına ulaşabiliyorlar. Bu eşyaların herhangi birinin kaybolması veya çalınması durumunda işletmeler oldukça zor durumda kalabileceklerinin farkındalar. Özellikle müşterilerin, kaldıkları işletmeye dair internet üzerinden yapacakları değerlendirmeler, bu tür hırsızlık vakalarının şirket açısından olumsuz etkisini artırabiliyor.

Bu yüzden otel idarecileri, katçıların müşteriyle iyi ilişkiler kurmasına ve aynı zamanda güvenilir kişiler olmasına oldukça önem veriyorlar. Kişinin hem belli bir tempoda "bedenen çalışarak" günde 12-16 oda temizleyebilmesi hem de "güvenilir" ve "güleryüzlü", yani "ilişki ve duygulanımlar üreten emek" (Hardt ve Negri 2004) olması lazım. Otel idarecileri, bu özellikleri taşıyan çalışanlar bulabilmek için çalışanlarını aynı mahallede yaşayan veya birbirine referans olanlar arasından oluşturma eğilimindeler. Yani kişinin "güvenilirliği", aslın-

24 Otel personelinin müşteriyle kurduğu ilişkiye, otel içindeki mekânsal temaslara ve buluşmalara detaylı biçimde dikkat ediliyor. Bu durumu bir otel yöneticisi şöyle açıklıyor: "Misafirler ile iletişim çok önemli. Burası beş yıldızlı bir otel ve gelen misafirlere özel ilgi gösterilmelidir; güleryüzle ve misafire üç adımdan fazla yaklaşmadan." Nitekim bir katçı otel müşterisini ancak kendi görevli olduğu katta görebiliyor. Onun dışındaki genel alanlarda katçılar "görünmezler", onların yerine genel alanları temizleyenler var ki, onlar da genelde gece saatlerinde temizlik yapıyorlar.

da çalışanın sadece bir "emek gücü" (bir mesaide 12-16 oda temizleyen emek) gibi düşünülemeyeceğini göstermektedir. Buradan yola çıkarak, vasfın kişinin taşıdığı toplumsal kimlik ve kişilik özelliklerini de içerdiğini ifade etmek mümkün. Dolayısıyla çalışanın mesai-dışı sosyal hayatı onun "güvenilirliğini" teyit eden bir sosyal alan olarak iş hayatıyla doğrudan ilişkilendiriliyor.

İşe alındıktan sonra da kat hizmetlerinde çalışanların sürekliliğini sağlamak için görece daha iyi ve düzenli maaş ödeniyor, sigorta yapılıyor ve kurum içi ilişkilerde sıcak bir ortama vurgu yapılıyor. Turizm sektöründe müşteri sayısının sezona göre değişmesine rağmen, yani emek ihtiyacının mevsimsel dalgalanma yaşamasına rağmen, özellikle butik oteller belirli bir personeli sürekli istihdam ediyorlar. Başta "butik" oteller olmak üzere, gerek çalışanlar gerekse de idareciler işyerlerinde "bir aile ortamı" kurduklarını da sıkça belirtiyorlar. Yani kat hizmetlerinde çalışma sürecine detaylı bakıldığında, emeğin çalışma ortamında görece güçlenmesini sağlayan etkenleri görmemiz mümkün.

Kısacası burada verdiğimiz az sayıdaki örneklerden hareketle İstanbul'da farklı mesleklerde çalışan kişilerin kendilerine bir yaşam ve çalışma alanı açmaya çalıştıklarını göstermeye çalıştık. Çalışanlar girdikleri farklı işler üzerinden sahip oldukları vasıflarını geliştirmek için çaba harcıyorlar. Bazen birbiriyle doğrudan ilişkili olmayan işlerde edinilen deneyimler bile kişinin vasfını, mesleğine bakışını farklı açılardan etkileyebiliyor. İşverenler genel olarak mesleki vasfı *nicel*, *hiyerarşik* ve *kontrol* edilebilir bir şekilde tanımlama eğilimindeler. Oysa çalışanlar uzun deneyimler sonucu edindikleri mesleki vasıflarını daha niteliksel açıdan değerlendiriyorlar ve farklı anlamlar atfediyorlar. En basit gibi görünen mesleklerde bile kol, zihin, duyu ve duygulanım emeğinin belirli ölçülerde gelişmesi gerekiyor ve hiçbir zaman "sadece bir işin yapılması" anlamına gelmiyor. Nitekim iş hayatı içinde kendilerini "pasif kişiler" gibi görmeyen çalışanlar, sahip oldukları mesleki vasıflardan hareketle işveren karşısında güçlerini korumaya çalışıyorlar.

Bir Sosyal Alan Olarak Çalışma Hayatı

Emek açısından işyeri hiçbir zaman sadece "işyeri" değil. Çalışma hayatı etrafında şekillenen toplumsal mekân üzerinde kişiler aslında kendi sosyal alanlarını da oluştururlar. Bu sosyal alan kişinin geçimini sağladığı gibi hayata dair tecrübe edinmesini ve dolayısıyla geleceğini inşa edebildiği sosyal pratikleri de kapsıyor. Bir sosyal alan içinde bir mesleğin, dolayısıyla bir vasfın öğrenilme süreci kişinin kendi öznelliğinin oluşmasında önemli bir yer tutuyor. Kişinin yaptığı işe atfettiği *anlam* da çoğu zaman bu sosyal alan üzerinden tanımlanıyor. Kapalı-

çarşı'daki bir sadekâr ustasının belirttiği gibi çarşı, "Hayatı, insanlığı ve ticareti öğreten gerçek bir okul." Mesleğini bu tür ortamlarda öğrenen birçok görüşmeci bu yüzden, "Burası bir mekteptir", "Ben burada hayatı, insanları öğrendim", "Bu meslek adamı insan sarrafı yapıyor" gibi ifadelerle, mesleklerinin sosyal alanına vurgu yapıyorlar. Her gün çarşıda diğer kişilerle konuşan bir usta sosyal ilişkilerini sürdürürken işiyle ilgili güncel gelişmelerden, eğilimlerden de haberdar olabiliyor. Çalışırken "zamanın geçmesi" veya "geçmemesi" bir iş alanındaki sosyal ilişkilerin ve pratiklerin oluşturduğu hareketlilik ve ritim ile doğrudan ilişkili.

Çalışma ortamının, sosyal alan olma özelliğinin güçlü olduğu yerlerde, işyerindeki toplumsal ilişkiler sadece işveren ve çalışanlar arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmıyor. Hem işveren hem de çalışanlar işyerinin ötesindeki çarşı, semt veya mahalle olarak var olan sosyal alandaki diğer işveren ve çalışanlarla bağlantılı bir biçimde çalışıyorlar. Her bir işyerinde ne olduğu, kimin ne yaptığı, karşısındakinin buna nasıl karşılık verdiği, kimin o sosyal alandaki "özgün kod ve değerlere" göre yanlış ya da doğru hareket ettiği, gündelik konuşmalar ve ağlar üzerinden her gün yeniden tanımlanıyor. Cinsiyetten etnik ve dini kökene kadar farklı toplumsal kimlikler de sosyal alanın içeriğinin şekillenmesinde etkili olabiliyor.[25] Belirli bir işle ilgili sosyal alanda kabul görebilecek davranış ve uygulamalar, başka bir işle ilgili sosyal alanda peşinen kabul görmeyebiliyor, çatışmalara ve gerginliklere açık olabiliyor.

Dolayısıyla hem işveren hem de çalışanlar kendilerinin çevrede nasıl tanındıklarına özen gösteriyorlar. "Piyasada tanınma" kimi durumlarda insani meziyetler üzerinden gelişirken, ağırlıklı olarak söz konusu "piyasada" mesleğin tüm inceliklerine hâkim olmak ve nitelikli mal üretmek için gerekli deneyimi kazanmış olmaktan geçiyor. Bir usta, yavaş yavaş işlerini yaparken, kendi iş yapış tarzını çevresine de kanıtlamak ve kabul ettirmek zorunda. Nitekim Kapalıçarşı'da altın işlemecileri üzerine yapılan görüşmelerde, "çarşıda sözlü bir CV'nin dolaştığı", çarşıdaki çırak, kalfa ve ustalar hakkında sürekli bir bilgi alışverişi yapıldığı ve kişilerin çarşıdaki geleceğinin de buna bağlı olduğu belirtildi. Bu bilgilendirme, değerlendirme üzerinden bir işyerinden ayrılan bir çalışan başka bir yerde iş bulabilmekte ya da işe girmekte zorlanabilmektedir. Emrah Usta'ya göre, "Burada ustalığa göre ayrım olur. Ne kadar iyiysen, o kadar saygı görürsün," ve dolayısıyla iş bulabilmen de kolaylaşır. "Sözlü CV"yi en olumsuz etkileyecek ve iş bulabilmeyi zorlaştıracak durum ise altın işlemeciliğinde dikkat edilen hırsızlık iddiaları. Eğer bir çalışan, "hırsızlık" gibi bir ithamla karşılaşmışsa o kişinin artık çarşıda iş bulamayacağı vurgulanıyor.

Sosyal alanın içeriği çalışma ortamına göre özgünlükler veya yeni

25 Kimliklerin emek süreçlerine dahil oluşu sadece sosyal alan üzerinden değildir. Bu araştırmada çeşitli vesilelerle toplumsal kimlikler ile çalışma hayatının kesişimlerine değinme şansı bulmuş olmamıza rağmen, burada emeğin vasfı ve sosyal alana vurgu yaptığım için bir-iki örnek haricinde toplumsal kimliklerden yeterli ölçüde bahsedemedim.

eğilimler taşıyabiliyor. Örneğin İstanbul'daki eski gecekondu bölgeleri apartmanlaşırken inşa edilen binaların alt katları daha çok dükkân olabileceği umuduyla işyeri olarak tasarlandı. Zamanla bazı semtlerde bu yerler imalat atölyesi olarak kullanılmaya başladı ki bu modernist kent çalışmalarının işyeri ve konut alanlarının birbirinden ayrı yerlerde olacağı öngörüsüne de ters bir gelişmeydi. Şimdi bu imalat atölyeleri etrafında oluşan sosyal alan üzerinden mahallenin sosyal karakteri işveren-işçi ilişkisine dahil olabilmektedir. Bir atölye içinde ne olup bittiği ve gündemi, o mahalledeki farklı kişi ve toplumsal grupların da gündemine girebiliyor. Örneğin sol değerlerin ve grupların daha etkili olduğu Ümraniye'nin Mustafa Kemal Mahallesi ("1 Mayıs Mahallesi") ile Sünni-İslami değerlerin daha etkili olduğu Sultanbeyli'deki bir imalat atölyesinin etrafındaki ilişkileri şekillendiren sosyal alan arasında farklı dinamikler etkin olabiliyor. Nitekim araştırma kapsamında Ümraniye'deki tekstil atölyelerinde yaşanan bazı sorunların mahallede etkili olan sol içerikli dergiler aracılığıyla gündeme taşınmasıyla işverenin çalışma koşullarını düzeltmeye giriştiği belirtildi. İmalat atölyeleri ile bulundukları mahallelerin oluşturduğu sosyal alanın emeğin çalışma ortamını nasıl şekillendirdiği, İstanbul çalışmaları açısından irdelenmesi gereken önemli bir alan.

Bir başka sosyal alan dinamiğinin de esnek emek kullanım biçimi olarak taşeronluğun farklı işkollarında etkili olmasıyla şekillenmeye başladığını düşünüyorum. Taşeronluk bir yanıyla emeğin işveren karşısında güçsüzleşmesini getiriyor, diğer yandan da özellikle belirli işkollarında sürekli çalışan işçiler tam da bu belirsizlikte kendilerini var edebilmek, güçlenebilmek için "takımlar" ve dayanışma grupları halinde çalışmaya başlıyorlar. İnşaat işçileriyle yaptığımız görüşmelerde, sürekli iş bulabilmek, inşaat işinde görece daha iyi iş, ücret ve çalışma koşulları sağlamak için toplumsal kimliklerine referansla kurdukları ortaklıklar üzerinden ekipler halinde çalışmaya yöneldikleri anlaşılıyor. Çoğu zaman bu dayanışma biçimleri hemen hemşerilik ağı olarak değerlendirildiği için içeriği, olası dinamikleri ve gerilimleri gözardı ediliyor. Belki bir şantiyedeki tek tek işçilerin ortak bir işçi kimliği üzerinden örgütlenmesini engelliyor. Hatta bazen taşeronluk içindeki bu alt işçi takımları birbirlerini rakip olarak görebiliyor. Örneğin Kürt taşeron işçilerin oluşturduğu gruplar ücretleri düşürmekle suçlanabiliyorlar. Ancak yüklenici firma ve ona bağlı çalışan taşeron şirketler yapısı altında farklı toplumsal kimliklere referansla oluşmuş işçi takımları hâlâ ekip içindeki işçiler arasında birbirine sahip çıkmayı, dayanışmayı ve örgütlenmeyi mümkün kılıyor. Özellikle ödemelerin geciktiği durumlarda, taşeronluğun altında oldukça gergin ilişkiler yönetilmeye çalışılıyor ki tam da bu noktada oluşan sosyal alanın dinamikleri süreci yönlendirmede etkili olabiliyor.[26]

26 İnşaat sektöründe büyük yüklenici firmalar, emek sürecinin yönetimine dair birçok gerilimi ve çatışmayı doğrudan taşeronlara delege ediyorlar.

İş ortamı kurumsallaştıkça veya emek gücü kullanımını esnekleştiren stratejiler uygulandıkça, çalışma ortamının etrafında oluşan sosyal alanın işçiler aleyhine daralması mümkün olsa da hiçbir zaman tamamen yok olmuyor. Örneğin fabrikalar en kurumsal işyerleri gibi tasavvur edildiği halde, Şişe Cam'daki cam işçiliğinde olduğu gibi sendikanın olması ve o sendika kültürünün getirdiği pratikler işyerindeki sosyal alanın gücünü artırabiliyor. Fabrika taşınırken eski işçilerin götürülmek istenmemesini de tam da bu tür bir deneyim aktarımını engellemenin yolu olarak değerlendirmek mümkün.

İşyeri etrafında oluşan sosyal alanın çalışan açısından önemine son bir örnek olarak, 11 yaşında çalışmaya başlamış olan Mercan'ın ifadelerini verebiliriz. Mercan okumak istemesine rağmen ailesinin yaşadığı maddi sıkıntılar yüzünden dayısının tekstil atölyesinde çalışmak zorunda kalmış. Başka atölyelerde daha yüksek ücretle çalışabileceğini bildiği halde ailesi muhafazakâr olduğu için sadece dayısının yanında çalışmasına izin verildiğini belirten Mercan, görüşmede sık sık kendi hayatını çocukluk arkadaşlarının hayatlarıyla karşılaştırıyor.

> Tekstil dışarıdan göründüğü gibi kötü bir iş değil aslında. Bazen çok eğlenceli oluyor bazen kötü oluyor. Mesela elektrik gittiği zamanlar çok eğleniriz, hepimiz iç içe oluruz. Makineler çalışmıyor... Boş bekleriz. Hepimiz iç içe oluruz, oturur konuşuruz, sohbet ederiz, yani gider kuruyemiş alırız, getirir yeriz, çay yaparız. Güzel geçiyor bazen. Hani "dışarıda okuyorlar falan ama burada da bizim hayatınuz hayat" diyorsunuz. Ama kimi zaman da oluyor, diyorsun ki keşke okusaydım, keşke meslek sahibi olsaydım, burada sürünmeseydim. Benim okuldan arkadaşlarımın çoğu okuyor, üniversitede şu anda.

Mercan ve çalışma arkadaşlarının işyerinde elektriklerin gitmesiyle "yakaladıkları" sosyalleşme imkânı, işyerindeki sosyal alan potansiyelinin kişiler açısından taşıdığı anlamı gösteren çarpıcı bir örnek. İş hayatı çalışanlar için her zaman bir işyerinden daha fazla anlam ifade eden bir sosyal alan. Bu sosyal alanın hem çalışma sürecini nasıl şekillendirdiği hem de emeğin güçlenmesi açısından ne tür potansiyeller taşıdığı konularının emek ve kent çalışmaları açısından önemli bir alan olduğunu düşünüyorum. Tabii işverenlerin bunun karşısında boş durmasını beklemek naiflik olur.

Emeğin Güçlenmesine Karşı Stratejiler

Yukarıda gerek emeğin vasfı gerekse de bir sosyal alan olarak işyeri temaları etrafında emeğin çalışma hayatında güçlenmesini sağlayan iki etkene kısaca değinmeye çalıştık. Öte yandan emeğin güçlenmesini engelleyen karşı stratejiler de etkinliğini koruyor. İşverenlerin vasıflı emekle olan ilişkisi ise oldukça çetrefilli. Bir yandan vasıflı emeği

kullanarak nitelikli üretim ve hizmet sunmak istiyorlar, ama öte yandan kârı artırıp maliyetleri düşürmek ve emeğe karşı güçlenebilmek için sürekli emeğin vasfını ve verimini kontrol eden yeni pratikler geliştirmeye çalışıyorlar (Braverman 2008). Günümüz iş dünyasında şirketleşme, işin kurumsal ve mekânsal organizasyonunun değiştirilmesi ve yeni teknolojilerin uygulanması en çok başvurulan karşı stratejiler. Benzer biçimde yukarıda değinilen, çalışana göre bir sosyal alan olarak iş ile işverene göre bir kâr ve iktidar alanı olarak işyeri, birçok meslekte önemli bir gerilim veya çatışma alanı olarak beliriyor. Bu gerilim ve çatışma alanları üzerinden toplumsal mekâna farklı düzeylerde yapılan müdahale girişimleriyle emeğin güçlenmesine karşı nasıl stratejiler geliştirilmeye çalışıldığını örneklerle açabiliriz.

Birinci örneği yukarıda değindiğimiz otel kat hizmetlerinden verelim. Yukarıda belirtildiği gibi otel işletmecileri güvendikleri ve çalışma tarzını bildikleri katçıları uzun süre kendi kurumlarında çalıştırmayı tercih ediyorlardı. Ne var ki özellikle büyük otellerin geniş bir kadroyu sürekli çalıştırarak turizm sektörünün mevsimsel dalgalanmalarına direnmeleri işletmeler açısından pek "rasyonel" görünmeyebilir. Tahmin edileceği gibi büyük oteller güvenilir personel çalıştırırken, personel maliyetlerini düşürmek için karşı stratejiler geliştirme yolları da arıyorlar. Bunun için işletmeciler, çalışma zamanını ve otelin alanlarını müşteriyle kurulan ilişki, gerekli temizlik ve hizmet türüne göre tanımlayıp alt-bölümlere ayırarak yeniden işbölümü yapıyorlar. Müşteriyle doğrudan ilişkili, dolayısıyla güvenilirliğin önemli olduğu katlarda ve odalarda hizmet hâlâ katçılar tarafından sağlanırken, otelin "genel alanı" diye tabir edilen yerlerde ise katçıların emeğini güçlendiren "güvenilirlik" ve "müşteriyle iyi ilişki" kurma gibi özellikler otelin prestiji açısından önplanda olmadığı için, daha güvencesiz emek istihdamı mümkün kılınıyor. Nitekim İstanbul'un tanınmış beş yıldız otellerinden biri bu alanda çalışacak kişileri taşeron şirket üzerinden istihdam ediyor. Taşeron şirket aracılığıyla bu otelde temizlik işlerinde çalışan Tacettin Bey'in anlattıkları, çalışma ortamının ve şartlarının nasıl keskin biçimde değişebileceğini göstermesi açısından oldukça çarpıcı:

> Ben gece 23:00'te işi alıyordum diğer arkadaştan ve sabah 07:00'ye kadar çalışıyordum. Asansörler, merdivenler, spa merkezi, balo salonları, lobi, elemanların soyunma odaları, hepsi benim elimden geçiyordu. İşimi çabuk yaptığım için de benim yanımda çalışan iki arkadaşı çıkardılar. Bu işlerin hepsini tek başıma yapmak zorunda kaldım. Çünkü ben taşeron firmanın elemanıydım, ama kadrolu katçılar ona verilen işlerin dışında başka hiçbir şey yapmazlardı. Ayrıca ben asgari ücret alırken, onların maaşları 1500-2000 arasında değişiyordu. Benim yükselebilme şansım yoktu. "Ben bu işi yapmam, benim görevim değil" de diyemezsin zaten. 30 kişilik bir ekip için otelle anlaşan ta-

şeron, aslında sadece 21 kişi çalıştırıyordu. Her gün yoklama alıyorlar, ama sesleri çıkmıyordu, çünkü yönetimdeki kadrolu *housekeeping* [kat hizmetleri] müdürüyle taşeron müdür aralarında parayı paylaşıyorlardı. Otelin içindeki müdürlerle biz muhatap olamıyorduk. Ben sorunumu ancak taşeron firmadaki müdürlere söyleyebiliyordum. Parayı taşeron firmaya ödüyorlar, gelen elemanları da istedikleri her yerde çalıştırıyorlardı. Benim genel alanda işim bitince "Hemen bagaj taşımaya başlayacaksın" diye sürekli uyarıyorlardı, halbuki kadrolu olsam bana onu yaptıramaz. Zaten genel alan temizliği çok yorucu. Ben de hızlı ve çok güzel yaptığım için sürekli daha fazla çalışmamı istiyorlardı... Bu iş taşeron firma olmadan yapılır. Yoksa senin üzerinden emeğini kullanarak birileri para kazanıyor. Ben bunu fark edince işten çıktım...

İkinci örnek olarak kent ölçeğinde mekânsal farklılık açısından altın işlemeciliğine değinebiliriz. Altın işlemeciliğin tarihsel merkezi olarak Kapalıçarşı ve etrafındaki atölyeler kabul edilirken, gerek Kuyumcukent'in (Yenibosna) açılması (2005) gerekse de büyük altın firmalarının Yenibosna ve İkitelli taraflarında fabrika açması iki farklı yeri de mesleğin gündemine dahil etmiş. Nitekim çok sayıda altın ustası fabrikaların açılıp geliştiği 1985-95 yıllarında çarşıdan bu fabrikalara gitmiş. Ancak kriz dönemlerinde toplu işten çıkarmalar yaşanmasıyla birlikte bunların bir kısmı çarşıya geri dönmek zorunda kalmış. Altın işlemeciliğinde çalışan ustalar Kapalıçarşı, Kuyumcukent ve fabrikalar arasında, zaman içinde yer değiştirebilmekte. Nihayetinde mesleğin zanaata en yakın biçimde sürdürülüşü hâlâ Kapalıçarşı'daki daha sosyal çalışma ortamlarında gerçekleşiyor. Kuyumcukent, tasarlanmış bir işyeri mekânı olarak çalışanların ihtiyaçlarına cevap vermediği gibi, kendilerini izole ettiği ve mesleğin gerektirdiği yaratıcılığı teşvik etmediği için çalışanlar tarafından eleştiriliyor. Kuyumcukent'teki firmalar hem vasıflı elemana olan talebi azaltan bir üretim organizasyonuna sahip, hem de çalışan üzerinde işveren disiplin ve kontrolünün fazla olduğu mekânlar; bu yüzden özellikle bu mesleği çarşıda öğrenmiş ustalar, bu tür yerlerde çalışmayı zorda kalmadıkça tercih etmeyeceklerini belirtiyorlar. Örneğin daha önce bir fabrikada, şimdi ise Çemberlitaş'ta bir firma-atölyesinde çalışan Ferhat Usta, "Fabrikada sabah girip akşam çıkıyorsun, kapalı, sıkıntılı yer. Şu an atölyede kendimi daha rahat ve özgür hissediyorum. Başkası için küçük görünebilir ama çayımın, kahvemin elimin altında olması bile benim için büyük bir şey," diyerek neden burayı tercih ettiğini açıklıyor. Öte yandan belirli dönemlerde yoğun işçi alan bu firmalar piyasadaki dalgalanma ve kriz dönemlerinde kolaylıkla çok sayıda çalışanı işten çıkarabiliyor. Ne var ki mesleğe zanaatkârlık olarak bakan bu ustalar mesleğin sosyal alanında hâlâ etkin olan özgün değerlerden hareketle "kolayca çıkarmalara" karşı, kısa dönem çalıştırmanın daha "olağanlaştığı" tekstil gibi sektörlere göre çok daha tepkililer.

Üçüncü örnek ise belirli bir vasfa sahip bir meslekte yeni teknolojilerin uygulanması ve iş organizasyonunun yeniden yapılanmasıyla emeğin güçlenmesine karşı nasıl stratejiler uygulanabildiğine dair ipuçları içeriyor. Bankacılıkta müşteri temsilcisi olarak çalışmak uzun süredir prestijli ve vasıflı bir büro işi olarak kabul görmekteydi. Ancak bazı bankalar son zamanlarda organizasyonlarını değiştirirken müşteri temsilciliğinin ve bankacılığın vasfını da düşürmeye başladılar. Bazı bankalar devlet teşviklerinden yararlanmak ve maliyetlerini düşürmek için operasyon merkezlerini Erzurum gibi gelişmekte öncelikli illere kaydırdılar. İstanbul dışındaki bu operasyon merkezlerinde bankacılık işlemleriyle ilgili işleri kapsayan takımlar kurdular ve İstanbul'daki şubelerin işlerini bu takımlara aktardılar. Böylece örneğin yedi-sekiz şubenin temel bankacılık işleriyle Erzurum'daki birtakım merkezler doğrudan ilgilenmeye başladı. Oysa eskiden tüm bu bankacılık işlemleri için bankaların şubelerinde, bu temel bankacılık işlerini öğrenmiş, uzman kişiler çalıştırılıyordu. Yani şubede bir süre çalışan kişi kendini bankacılığın belirli alanlarında geliştirerek daha vasıflı personel olma şansına sahipti. Şimdi bu kalifiye elemanların yerine Erzurum'da görevlendirilen takım bu işleri yapıyor. Üstelik yedi-sekiz şubenin işine Erzurum'daki tek bir birim baktığı için daha az kişi bankacılığın bu alanlarında kendini geliştirme fırsatı buluyor.

Peki, bu durumda şubelerdeki müşteri temsilcileri ne yapmaya başladılar? Artık şubelerdeki müşteri temsilcilerinin temel işi daha çok müşteri bulmak, kendi müşteri portföyünü geliştirmek ve müşterilerinden aldıkları işler için gerekli evrakları doldurduktan sonra bu evrak ve belgeleri "iletişim teknolojisinin" olanaklarını kullanarak operasyon merkezine göndermek. Yani banka müşteri temsilcilerinin işi bankacılık işlemlerinden ziyade müşteriye ürün pazarlayan ve gerekli evrakları dolduran bir içeriğe dönüşüyor. Aslında belirli bir şube ve semtte çalışan bir müşteri temsilcisi zamanla kendi bağlantılarını ve müşteri portföyünü kurabilir ve bu portföy üzerinden işlerini sürdürebilir. Ne var ki bankalar bunun müşteri temsilcilerini atalete düşüreceğini öngörerek müşteri temsilcilerini iki-üç yılda bir şubeler arası rotasyona da tabi tutuyorlar. Yani müşteri temsilcileri gittikleri her yeni şubede yeniden kendi müşteri portföyünü oluşturmak için çevredeki potansiyel müşterilerle görüşmeye gitmek ve onları ikna etmek zorunda kalıyor.

Bu süreç bir işkolunun mekânsal organizasyonunun değiştirilmesiyle işin içeriğinin çalışanın aleyhine nasıl değiştirilebileceğini gösteren çarpıcı bir örnek. Çoğu zaman bu tür dönüşümler, "teknolojinin" doğal ve kaçınılmaz sonucu olarak değerlendiriliyor. Oysa her dönüşüm öngörüsünün neye öncelik verdiğini ve neyi gözardı ettiğini sorgulamak gerekiyor. Hiçbir dönüşüm girişimi nedensiz, amaçsız değil.

Bunların her biri başta işveren ve çalışan arasındaki ilişki olmak üzere iş sürecine dahil olan toplumsal kesimler ve kurumlar arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamaya yönelik stratejik bir hamle içerir. Bu örnekten devam edersek, bazı bankaların uygulamaya başladığı bu tür yeniden organizasyonlar, öncelikle şubelerde çalışan müşteri temsilcilerinin mesleki vasfını azaltıyor ve bankacılığı daha çok bir pazarlama ve evrak işiyle sınırlı bir işe dönüştürüyor. Öte yandan şubeler arası rotasyon da çalışan kişinin çalıştığı işyeri üzerinden zamanla bir sosyal alan kurmasını ve bu sosyal alanın hem yaptığı işi kolaylaştırmasını hem de kendi hayatını olumlu etkilemesini engelliyor. Belirli bir semtte çalışan bir bankacı, aslında zamanla o semtte tanınır hale gelerek mesleği aracılığıyla bir sosyal statü kazanırken, mesleğine ve yaptığı işe de daha fazla anlam atfedebiliyordu. Öte yandan İstanbul gibi büyük bir şehirde sürekli rotasyona tabii olan bir kişinin hem kendisinin hem de ailesinin hayatına dair düzenlemeleri sağlamasının tüm zorlukları ise (kendisinin ve eşinin işyerlerine ulaşımı, çocuklarının okulu vb.) tamamen çalışanın omuzlarına yükleniyor. Nitekim 2008 sonrası krizi sırasında bankalarda personel çıkarmalarla birlikte devam eden yeniden organizasyon süreci, banka çalışanları üzerinde daha fazla baskı oluşturmaya başladı. Bu çifte baskı altında çalışanlar bir yandan işten atılma korkusu yaşarken bir yandan da bu tür yeniden organizasyon süreçleri çalışma şartlarını daha da olumsuz hale getirdi. Nitekim çalıştığı bankanın bu tür bir yeniden organizasyon toplantısına katılan bir müşteri temsilcisi toplantıda meslektaşlarının içinde bulunduğu ruh halini şöyle özetliyor: "İnsanlar artık bizi de işten atsalar da kurtulsak modundaydılar."

Uygulanmaya çalışılan bu tür karşı stratejiler yüzünden birçok iş alanında, iş dünyasının kendisi emeğin vasıfsızlaşmasının ve güvencesizleşmesinin temel kaynağı haline gelmiş görünüyor. Özellikle genç çalışanlar açısından bu daha da karamsar bir tablo sunuyor, çünkü vasıf ve becerilerini artırabilecekleri dönemlerini çağrı merkezi, satış veya müşteri temsilciliği, fast-food restoranlarında garsonluk gibi işlerde geçirebiliyorlar. Nitekim çalışanlar arasında kariyer açısından keskin bir rekabetin devam ettiği profesyonel mesleklerin bir kısmında da kişiler çalıştıkları iş üzerinden kariyerlerini tamamlamayı tahayyül etmekte güçlük çekiyorlar (Şentürk, 2013a). Çalışanlar sahip oldukları meslek üzerinden bir gelecek öngöremedikleri müddetçe, motivasyonlarını kaybediyorlar ve çalışma kendileri açısından anlamını yitiriyor. Çoğu zaman şirketler, kurum kültürü geliştirme adına uygulamalara girişseler de "kurum oyunlarının yapaylığına" sahip bu stratejilerin "sosyal alana" cevap olduğunu söylemek çok güç.

İstanbul bağlamında kent ve mekân analizlerinde emeğin geri planda bırakıldığını savunan bu yazıda, emeği analizlerimize nasıl dahil edebileceğimizi tartıştım. Çalışma hayatına, *toplumsal mekân* ve özellikle içerdiği *çelişki mekânları* ile yaklaşmanın emek ve kent çalışmalarını daha doğrudan ilişkilendirebileceğini ve bunun da İstanbul'a emek üzerinden bakmayı mümkün kılacağını göstermeyi denedim. Kent içinde çalışma hayatı üzerinden emeğin güçlenmesinin mümkün olduğunu özellikle emeğin vasfı ve bir sosyal alan olarak işyeri konuları etrafındaki örneklerle belgeledim. Buna karşın iş dünyasının da karşı stratejiler geliştirdiğini vurgulayarak çalışma hayatı etrafında oluşan toplumsal mekânın nasıl farklı düzeylerde çelişki ve çatışmaları barındırabileceğini anlattım. Tüm bu saptamaları yaparken çalışanları tamamen sürecin pasif aktörleri olarak konumlandırmamaya özen gösterdim, zira kişiler hem kendi durumlarını hem de genel çalışma koşullarını sürekli değerlendiriyor, karşılaştırıyor ve kendilerini güçlendirecek stratejiler geliştirmeye çalışıyorlar, ki bu da çalışma hayatının kendisini çelişki mekânlarını da içeren toplumsal mekânlar olarak değerlendirmemizi mümkün kılıyor.

Emeğin vasfını ve bir sosyal alan olarak işyerini geliştirmeye yönelik her türlü pratik, aslında emeğin kent ve çalışma hayatı içinde güçlenmesini mümkün kılacak alternatif pratik ve politikaların neler olabileceğine dair önemli bilgiler içeriyor. Bu nedenle kente emek üzerinden bakmayı hedefleyen çalışmalar, ancak toplumsal mekânın farklı düzeylerdeki dinamiklerini detaylı biçimde analiz ettikleri zaman emeğin kentinin nasıl olabileceği üzerine kapsamlı yaklaşımlar sunabilirler. Emekçilerin çalışırlarken hayatlarını dahi kaybedebildikleri bir iş ortamında tüm meseleler kent ve mekânla doğrudan ilişkili. Bu yüzden İstanbul'un olası yönelimlerini tartışmaya açmaya niyetliysek eğer, farklı işlerde çalışan insanların kentte nasıl daha iyi bir hayat sürdürebileceklerini de kent çalışmalarının önem verdiği bir mesele haline getirmekle işe başlayabiliriz.

7

Yirmi Milyonluk Turizm Başkenti: İstanbul'da Hareketliliklerin Politik Ekonomisi[1]

Cenk Özbay

Dinamo İstanbul: Hareketlilikler[2]

Gayri resmi rakamlarla on beş milyon kişi İstanbul'da yaşıyor.[3] Bu kitaptaki pek çok yazı da İstanbul dediğimizde tam olarak neyi/nereyi kastettiğimizin muhayyel sınırlarını problematize ediyor zaten. Mevcut olan, devletin karar verdiği siyasi-coğrafi (dolayısıyla keyfi ve değişime açık) "il sınırları"[4] ve bu bölgede yaşadığını bildirenlerin kesin olmaktan uzak demografik bilgisi, İstanbul deyince neyi/nereyi kastettiğimizi ve bunun çok boyutlu sınırlarını idrak edebilmemize yetmiyor.

Bu yetmeme halini "Hareketlilikler Kuramı" ile açıklamak mümkün olabilir. Kentler, gitgide daha yoğunlaşan bir biçimde, kendilerini çokboyutlu hareketliliklere göre yeniden inşa ediyor ve konumlandırıyorlar. Coğrafyacı Tim Cresswell (2009) "hareketlilikler paradigması"nın insanların bir yerden bir yere gitmelerini anlamaya çalışan farklı araştırma alanlarından (örneğin hareket ve kinetik bilimi, göç incelemeleri, ulaşım mühendisliği ve planlaması, turizm çalışmaları gibi) farkını, bedenselden küresele tüm ölçeklere aynı anda, ayrım yapmadan odaklanmasında, dolayısıyla bütünsel bir bakış benimsemesinde buluyor. Bu yaklaşıma göre hareketin sadece neticesi ya da toplumsal anlamı değil, bizzat kendisi ve içinde var olduğu koşullar da önem taşıyor. Hareket (örneğin geniş gövdeli bir uçağa binerek on bin kilometre uçmak, ya da evden çıkıp köşedeki markete alışverişe gitmek) sıradan, rutin ve önemsiz bir eylemden dikkatle incelenen ve özneleri farklılaştırılan bir "kurucu pratiğe" dönüşüyor.

Cresswell'e göre hareketlilikler dediğimizde fiziksel yer değiştirme eylemi ile pratik ve temsilin kırılgan bir karışımını kastediyoruz. Yer değiştirme, ölçülebilen ve/veya gözlenebilen bir fiziksel hareketten ibaretken; pratik tecrübeye, hislere, duygulanıma ve bedenselleş-

1 Bu yazıyı yazmam ve daha geniş anlamda İstanbul ve hareketlilikler üzerine düşünmemde, Boğaziçi Üniversitesi'nde verdiğim "Seyahat ve Hareketlilikler", "Günümüz İstanbul'u" ve "Hareketlilikler ve Kent" derslerindeki öğrencilerin düşüncelerinin, eleştirilerinin ve sorularının katkısı oldu. Kendilerine teşekkür ederim. Bu yazıyı okuyarak fikirlerini benimle paylaşan Ayfer Bartu Candan ve Alper Tümbal'a da teşekkür borçluyum.

2 Dinamo, mühendislikte elektrik enerjisi üreten bir araca verilen isim. Güneş dinamosu da güneşin manyetik alanını üreten sürecin adı. Dinamo bugün popüler dilde daha ziyade sporla ilintili biçimde kullanılan bir tabir. Eski Doğu Bloğu'ndaki bazı ülkelerdeki spor takımlarının isimlerinde Dinamo sözcüğüne rastlanıyor. Tanıl Bora (2013b) Maksim Gorki'nin dinamo sözcüğünü "yeni, akılcı, saf ve aydınlık olanın önündeki her engeli, proleter sosyalist kültürün gelişmesini zorlaştıran her şeyi, eskiyi ve çürümüş olanı patlatıp toz duman edecek olan hareketin kuvvetidir," diye açıkladığını nakleder.

tirine süreçlerine bağlı. Cresswell'in temsil ile değindiği nokta ise hareket etmenin çeşitli formlarının tarihsel süreçlerde hangi manalara geldiği, ne gibi çağrışımlar yaptığı hususu. Dolayısıyla seyahat etmekten bahsettiğimizde hem bedenin katettiği uzaklıktan ve kullandığı ulaşım araçlarından (gemi, araba vb.), hem seyahatin beden üzerindeki etkisinden ve uyandırdığı hislerden (maceraperestlik, heyecan vb.), hem de seyahat etmenin belirli söylemlerde kazandığı anlamlardan (özgürlük, zenginlik vb.) söz etmiş oluyoruz. Hareketlilikler bir yerden bir yere gitmeyi, yer değiştirmeyi, seyahat etmeyi, yolda olmayı bu üçlü kavrayış dolayımıyla yorumlamaya çalışıyor.

Hareketliliklere toplumsal olanın geçirdiği bir dönüşüm ya da sınırları belli kurumlara yakından bakan bir disiplin olarak sosyolojinin evrimleşmesi olarak bakmak da mümkün: hareketlilikler sosyolojisi ya da "toplumsal-sonrası" sosyoloji (Urry 2000).[5] Buna göre "eski" (20. yüzyıl) sosyolojisi toplumsal sınıflar arası dikey hareketliliğe odaklanıp, kuşaklar içinde ve kuşaklar arasında gelir, meslek, eğitim ve statü farklılaşmasını anlamaya öncelik tanırken, "yeni" (21. yüzyıla dair) sosyoloji mevcut toplumsal eşitsizlik eksenlerini (sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik kimlik, "ırk", din, vatandaşlık gibi) kent, bölge, yer ve kıta gibi coğrafi kesişimler aracılığıyla yorumlayarak, insanların ve maddi objelerin siyasi sınırlar içinde ve arasındaki akışlarını, bu hareketliliğin nedenlerini, kaynaklarını ve etkilerini (yatay hareketliliği) inceler. Bu bağlamda "insanların, objelerin ve atıkların kitlesel hareketliliği" bir yanıyla küreselleşme anlatılarındaki hâkim tonun altını çizen sınırsız dünyalar, kozmopolitan zevkler, özgürlük, bireycilik ve yaratıcılık imalarında bulunurken, eşzamanlı olarak imparatorluğu, fazlasıyla önemsenen emperyal merkezler ile kimsenin umurunda olmayan taşraları, bu emperyal merkezler arasında iş gören iletişim kanallarını ve birden çok dil, kültür ve hukuk sistemlerini çağrıştırır (*a.g.y.*). Küreselleşme ve hareketlilik eksenli günümüz koşullarının bu iki yorumu da, insanların (ve diğer her şeyin) daha önce görülmemiş biçimde hareketli olduğu ve bu hareketliliğin de insan-dışı teknolojilere ve mekanizmalara bağımlı olduğunun altını çizer. Neticede cep telefonsuz, iletişim uydusuz, internetsiz, jet motorlu uçaksız bir "küreselleşmiş dünya"dan ve onun etrafındaki hızlanan, yoğunluğu artan hareketlilikten bahsetmek pek de mümkün olmazdı.

İngiliz sosyolog John Urry (2007) "hareketlilikler" kavramsallaştırmasının yalnızca insanlarla ilgili olmadığı, dolaşım halinde olan, cismani ya da muhayyel, her şeyin hareketlilikler paradigmasını oluşturan öğeler arasında olduğunu hatırlatmakla birlikte, insan hareketliliklerinin on iki temel biçimde gerçekleştiğini öne sürüyor. Bu biçimler: iltica etme, iş seyahati, gençlik hareketliliği (eğitim dahil), tıbbi turizm, askeri hareketlilik, emeklilik seyahatleri ve çift yerde yaşama

3 Tayyip Erdoğan bir konuşmasında 2013'te İstanbul'da 17,5 milyon kişi yaşadığını söylüyor, ancak bu bilginin kaynağı belli değil. TÜİK 2012'de İstanbul nüfusunun 13,8 milyon olduğunu, 2023'te ise 16,5 milyon kişi olacağının öngörüldüğünü açıklıyor (*Hürriyet*, 6.4.2013).

4 İl sınırları, İstanbul'un batısında Silivri ve Çatalca, doğusunda da Şile, Pendik ve Tuzla ilçelerinin uçlarına tekabül ediyor. Keyfilikten kastım, Yalova'nın il olması sürecinde de gördüğümüz gibi, siyasi kararların "değişmez" olması beklenecek idari sınır ve düzenlemelerin üzerinde konumlanması. İleride başka birisi de İstanbul'u iki parçaya ayırıp, "iki il" yapmaktan bahsedebilir. Bu arada, aslında "İstanbul" dendiğinde kimsenin aklına gelmeyen kırsal bölgeler, bu değişken idari hudutlar nedeniyle kent içindeymiş gibi düşünülüyor. Velinin görev ve sorumluluk bölgesi olarak tanımlanabilecek mülki sınırlar içinde kalan bölgenin tümü, 2012'deki bir kanuni değişiklikle büyükşehir belediyesinin yetki alanı olarak kabul edildi. Bu değişikliğin anlamı ve önemi 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri bağlamında da sık sık gündeme geldi.

5 Bu yazının son bölümünde değineceğim, 2013 yılı içinde öncelikle İstanbul'da yapılan ardından da Türkiye'deki çoğu şehre yayılan protestolar için sorulan bazı soruların geçersizliği ya da faydasızlığı adeta →

hali, "bağımlı seyahat"[6], diaspora eksenli seyahatler, hizmet sektörü çalışanlarının hareketliliği[7], turizm, arkadaş ve aile ziyaretleri ve işe gidip-gelme.[8] Elbette bu (insani) hareketlilik biçimleri oldukça karmaşık bir "sistemler" bütünü yardımıyla işleyebiliyor. Urry, "sistemler" ile hareketlilikleri mümkün, makul ve tatmin edici kılan ve içlerinde belki en önemli unsurların petrol arzı ve transferi, bilet kesme ve rezervasyon, adres ve posta kutusu kodlaması, kurumlar ve ülkeler arası protokoller ve anlaşmalar, transfer noktaları, internet, para aktarımı, paket turlar, yolcu bagajı ve kargo barkodları, köprü ve tünel inşaatları, zaman çizelgeleri ve saat dilimleri, gözetim ve güvenlik mekanizmaları olduğunu zikrediyor. Bu "sistemler" aynı zamanda hareketliliklerin soyut akış diyagramları olmaktan öte bir yerlerde somutlaşan, öbeklenen, etrafa tesir eden, "maddi" zincirler olduğunu da vurguluyor. Eski tabirle söylemek gerekirse hareketlilikler, bu sistemler aracılığıyla kuvveden fiile geçiyor. Urry (2007) 21. yüzyıl hareketliliklerinin daha detaylı bilgi ve uzmanlık isteyen, kompleks, birbirine bağımlı, gitgide daha fazla bilgisayar ve internet temelli, daha kırılgan ve "riskli" sistemlerle eklemlenerek süratleneceklerini ve yoğunlaşacaklarını öngörüyor. Buna göre, daha uzun mesafeleri daha kısa sürelerde katedeceğiz, ancak hayatlarımızda her türlü seyahate ayırdığımız, "yolda" geçen zaman da uzayacak ve daimi bir "yolculuğa, yolda olmaya hazır ve teşne" öznellik galebe çalacak.

Hareketliliklerin ve bu noktada hareketsizliklerin sosyolojik bir diğer manası daha var. Cresswell'in (2009) tabiriyle "hareketlilikler siyaseti": İnsanların ne sebeple hareketlilik kazandığı, hangi hızla ve ritimle hareket ettiği, hangi rota ve kanalların izlendiği, ne tür tecrübelerin yaşandığı ve de hangi engellerle ya da "duraklarla" karşılaşıldığı. Cresswell'e göre devletin de dahil olduğu farklı iktidar tezahürleri ile toplumsal eşitsizlik ve tahakküm biçimleri kimlerin nasıl hareketlenebileceğini, ya da "sabit kalacaklarını" tesadüfe ve keyfiyete yer bırakmayacak şekilde belirlemektedir: Daha üst sınıflar daha alt sınıflara nazaran daha çok, hızlı ve konforlu seyahat ederler, mültecilerin hareketliliği ulusaşırı prensiplerle "kamplarda" ve "tampon bölgelerde" sınırlandırılır, çok şişman ya da sakat bedenler için uzun menzilli uçaklarda uçmanın anlamı "sağlıklı" ve "fit" olanlardan bambaşkadır, ABD sınır kapısında Meksikalılar, Avrupa havaalanlarında Türkiyeliler "beyazların" karşılaşmadıkları kimi sorulara cevap vermek zorunda bırakılırlar... İktidar belki evinde oturandan çok sokağa çıkanı, hareket edeni, sınır geçeni kestirir gözüne; ya da "insanların ve diğer her şeyin hareketliliği", aslında iktidar biçimlerinin de hareketliliğe dayalı bir teyakkuz hali geliştirmesinin kapısını aralar.

İstanbul'un bu literatürün vizöründen bakınca bir "hareketlilikler dinamosu" gibi görünmesi bekleniyor. Burada İstanbul deyince her

→ Urry'nin "toplumsal-sonrası" sosyoloji çağrısının önemini belgeliyordu. Örneğin "Göstericiler CHP'li değillerse peki kimler?" sorusu akışkan, hareket halinde, esnek, birleşip dağılan toplumsal grupları yalnızca sabit kurumsal çerçeveler ve bilinebilir kategoriler içerisinde yorumlama eğiliminin ne kadar eskidiğini, yaşananların uzağına düştüğünü kanıtlıyordu. Meydanlardaki kitle, "ağvari" bir örgütsüzlük içinde daimi bir imge ve bilgi akışı ile "bağlantılı" biçimde düşünüyor, iletişim kuruyor ve hareket ediyordu. Bu anlamda, ağlar daha farklı, geniş, ulvi amaçlar için bir araç niteliği taşımıyordu. Kitleler, başka bir şey olmak, başka bir şeye dönüşmek için *bilinçli* ve *mantıklı* olarak ağ modelini kullanmıyordu: Zaten ve sadece ağlardan oluşuyorlardı. Dönüşüm olacaksa da ağdan başka bir şeye (örneğin tutarlı ve düzenli bir siyasi harekete) evrilmeyecekler, ağlar kendi içlerinde değişeceklerdi ki hem kitlesel olmayan "duran adam" eylemi hem de park ve bostan forumları bu çıkarsamayı doğruladı. "Bundan sonra ne olacak?" sorusu da haliyle beyhudeydi; orta ve uzun vadede etkileri sürse de, Gezi Hareketi diye bilinebilen, tanınabilen, hiyerarşiler içinde konumlanabilen bir odak (örneğin bir siyasi parti ya da sivil toplum örgütü) oluşmayacaktı. Nitekim bu yazıyı kaleme aldığım Ağustos 2013 itibariyle, oluşmadı da.

6 İşi ya da statüsü gereği birileriyle gezmek zorunda olanlar, örneğin kişisel asistanlar ya da bakıcılar.

7 Zorunlu seks işçiliğini de içerebilen "insan trafiği" de buna dahil.

gün milyonlarca insanın sokağa çıktığı, yürüdüğü veya koştuğu, bisiklet veya motosiklet kullandığı, taksiye, otobüse, "metrobüse",[9] dolmuşa, minibüse, trene, metroya, tramvaya, fünikülere, teleferiğe, vapura, motora, deniz taksisine, deniz otobüsüne hatta helikoptere bindiği[10] ve yaklaşık iki milyon otomobilin kullanıldığı, dünyanın hemen her yerinden kalkan uçakların indiği, yolcu gemilerinin ve şileplerin içinden geçtiği ve demirlediği bir metropolden bahsetmiş oluyoruz.[11] İstanbul'un en büyük probleminin "ulaşım" olduğu yıllar içinde tekrar eden anketlerle sabitlenirken, bu sorunun çözümünden sorumlu olan Büyükşehir Belediyesi'nin, Ulaştırma Bakanlığı'nın açık desteğine, 5000 otobüslük filosuna (özel halk otobüsleri dahil) ve 85 kilometrelik raylı sistemlerine (2015'e kadar kapalı kalacak iki banliyö treni hattı dahil değil) rağmen başarılı olamadığı ve İstanbul'u bir hareketlilikler dinamosuna çeviremediği söylenebilir. 2010'ların İstanbul'u gerek içindeki büyük nüfusun gerekse de kentte yaşamayan, ancak geçici bir süre için burada bulunan turistlerin, işinsanlarının, mültecilerin, kaçak göçmenlerin, öğrencilerin, araştırmacıların, gazetecilerin ve diplomatların bitmek bilmez hareketliliğine rağmen, aslında kilitlenmiş, hareket edemeyen, kıpırdayamayan bir şehir görünümünde. Burada en büyük kentsel korkunun, bir terör eylemi ya da deprem gibi doğal afetler nedeniyle değil, okulların açılması ya da Köprü tadilatı gibi "olağan ve rutin" sebeplerle trafiğin kilitlenmesi olduğu düşünülebilir.

2011 yılında hazırlanan bir rapora göre, İstanbul trafik sıkışıklığı ve kilitlenmesinde yalnızca "arabayla bir yerden bir yere gitmenin imkânsıza yakın olduğu" Moskova'nın ardında yer alarak dünyada "trafiği en sıkışık ikinci kent" olmuş (Küçükyılmaz 2011). İstanbul Belediyesi, 1980 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne "Ulaşım Projesi", 1984 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ne "Genel Ulaşım Etüdü" yaptırtmış ve 2006 yılında geniş katılımlı bir "Trafik Platformu" kurmuş, ancak bunlar ve diğer tüm çabalar sonuçsuz kalmış. İstanbul'da metroya en yakın ulaşım aracının (Aksaray-Kartaltepe Hafif Raylı Sistemi, bugünkü M1'in ilk versiyonu) ancak 1989'da açılabilmiş olması, Atatürk Havaalanı'na ilk raylı sistemin ancak 2002'de ulaşabilmesi, 2004'te temeli atılan ve mevcut banliyö treni hatlarını Boğaz altından bir tünelle birleştirmesi beklenen Marmaray'ın beş duraklık küçük bir kısmının bile ancak 2013 sonbaharında kullanılmaya başlaması ve uzun yıllar süren arayışlardan, konferanslardan, inceleme gezilerinden sonra 2007 yılında "İstanbul'un ana arterlerindeki trafik yoğunluğunu azaltmak, hızlı ve konforlu ulaşım sağlamak amacıyla işletmeye alınan Metrobüs sisteminin ilk ayağının hizmete"[12] açılması bugün kentte yaşayanların, ziyaret edenlerin, herhangi bir sebeple burada bulunanların tecrübe ettiği sıkışıklığın ve kilitlenmişliklerin temel nedenlerini ele veriyor.

9 Bana göre Urry'nin bu kapsamlı şemasında iki temel eksiklik var. Birincisi dini sebeplerle yapılan seyahatler, ikincisi de bizim "mevsimlik işçilik" de dediğimiz, ama belki bundan da daha geniş biçimde düşünülebilecek bir tür "mevsimsel hareketlilik". Bu noktayı bana hatırlattığı için Ferhunde Özbay'a çok teşekkür ederim.

9 Metrobüs hattı üzerinde çalışan, ya da çalışması gereken, ancak sık sık arızalandıkları ve İstanbul'a uygun olmadıkları için eleştirilen yaklaşık 100 adet, "uzun ve hibrid motorlu otobüs" olarak da tanımlanabilecek, "lastik tekerlekli tramvay" var; www.iett.gov.tr/pages/lastik-tekerlekli-tramvay (Erişim tarihi: 1.7.2013). Metrobüs adı verilen, aslında İstanbul'da 1978'de önce Teksim-Mecidiyeköy arasında işletilen, daha sonra Zincirlikuyu'ya uzatılan "tercihli otobüs yolu"dur. 1979 yılında Teksim-Levent arasında da hizmet vermeye başlamıştır. Bu güzergâhın 2000 yılında hizmete giren ve İstanbul metrosunun belkemiğini oluşturan hat olması oldukça manidar. Bugün metrobüs dışında varlığını koruyan tek tercihli yol, 1982'de açılan Kadıköy-Altıyol hattı. 2012 yaz aylarında Millet Caddesi'nde de bariyersiz bir otobüs şeridi oluşturulmuş ve bunun diğer semtlerde de uygulanacağı İBB tarafından belirtilmişti, ancak devamı gelmedi (*Milliyet* 2012).

10 İstanbul'da (yüksek kayıtdışılık sebebiyle) tam sayısını kimsenin bilemediği okul ve işyeri servisi de var. Kayıt altındaki verilere göre, 2011 yılında 30.000'den →

Harita 1, 2013 yılı itibariyle İstanbul'un "hızlı ulaşım ağı" fotoğrafını çekiyor (s. 173). Haritada gösterilen B1 ve B2 banliyö tren hatları Marmaray inşası sebebiyle en erken 2015'e kadar kapalı kalacak. İstanbul nüfusunun ve iş alanlarının en yoğun olduğu bölgeleri birbirine bağlayan ve yerine getirdiği omurga işlevi haritada açıkça görünen Metrobüs'ün raylı değil, lastik tekerli olması, dolayısıyla bu hattı kullanmaya davet ettiği milyonlarca İstanbul sakini ve ziyaretçisine yetmemesi mevcut haritanın en önemli problemini teşkil ediyor. Doğu-batı doğrultusundaki çok sayıda küçük hattın Metrobüs dışında birbirleriyle eklemlenmemiş olmasının yanında, İstanbul'un kentsel hayatının tarihsel olarak yoğunlaştığı Marmara Denizi kıyıları ile gelişimin ilerlediği kuzey bölgeler arasında bir bağlantının yokluğu da oldukça çarpıcı. Böyle bir kenetleyici görevi olması beklenen M2 hattının kullanıma açıldığı 2000 senesinden 2013'e kadar Haliç'i bir türlü geçemeyip, sadece kuzeyde Hacıosman istasyonundan güneyde Şişhane'ye kadar yolcu taşıması ve bir aktarma noktasına dönüşmesi beklenen Yenikapı'ya erişememesi, bu problemin temelini oluşturuyor. Ancak M2'nin tam entegrasyonu sağlansa bile İstanbul'un kuzey-güney doğrultulu bağlantılarının yetersizliği açık.[13] Haritada gözlemlenebilen ve aslında bugünkü "kilitlenmiş" İstanbul'u yaratan tarihsel sorunlarından bir diğeri de Avrupa ve Anadolu yakaları arasındaki farklılık.

İstanbul'un bugünkü "hareketsizleşmesinin" ya da "kilitlenmişliğinin" temel sebebi, modern kent planlamasının omurgası sayılabilecek "ızgara biçimli, birbirini kesen" caddeler ve metro hatları yerine, boğazlı-haliçli-tepeli topografik yapısının kendisine dayattığı ve bilinçsiz politikacıların keyfi kararlarınca şekillenen "düz gitmeyen" ve "birbiriyle kesişmeyen" caddeler ve (şayet mevcutlarsa) metro hatlarıdır. Kent tarihçilerinin ulaşabildikleri en eski İstanbul versiyonlarında bile kentin anacaddesinin[14] büyük bir Y çizerek yaklaşık olarak bugünkü Sultanahmet, Beyazıt ve Aksaray meydanlarını bağladığı düşünülürse, İstanbul'da birbirlerine paralel giden ve kesişen yeraltı ve yerüstü yollar yapamama probleminin tarihinin oldukça eski olduğu görülebilir. Paris, Berlin, Londra, Moskova, Tokyo veya New York gibi metro/tren sistemleri gelişmiş tarihsel metropollerde ve hatta Mexico City ve Yeni Delhi gibi kalabalıklığı ve sıkışıklığı İstanbul'a benzetilen Küresel Güney'in kimi yoksul kentlerinde bile "kent içinde belli bir süre belli bir yönde yürüdüğü takdirde bir metro durağıyla karşılaşma" ilkesi İstanbul için geçerli değil ve planlardan da anlaşıldığı üzere böyle bir amaçtan bahsetmek de pek mümkün değil.[15]

Benzer bir zihniyet ve uygulama sorunu, görece yakın tarihlerde imara açılarak (ya da gecekondulaşarak) nüfusu artan kırsal İstanbul'da (örneğin Çekmeköy, Sancaktepe, Sultanbeyli, Habibler, Başakşehir gibi) planlama yapılarak, ucuz ya da maliyetsiz arsa bedelleri ödene-

→ fazla servis aracı ile, günde yaklaşık 2 milyon kişi taşınıyordu (İETT Stratejik Plan 2012). İstanbul'da bir yerden bir yere gitme tecrübesi olan hepimiz "yoğun saatlerde" caddelerin kenarlarında yolcularını bekleyen servislerin yarattığı kaosu biliyoruz. Saniye Dedeoğlu'nun bu kitaptaki yazısı da İstanbul'da alt-gelir düzeyinde çalışan kadınlar açısından servis politikasının bilmediğimiz anlamlarını açığa çıkarıyor.

11 İstanbul'da daha önce kullanılan ve şu anda ulaşım ağında görünmeyen tek araç sabit hatlar üzerinde ilerleyen elektrikli otobüs olarak da tanımlanabilecek troleybüs. Tramvay ile otobüs arası bu hibrid ulaşım formu İstanbul'da 1984'te kullanımdan kaldırılırken ben de dahil İzmirliler 1992'ye kadar troleybüse binebildiler. "Havaray" da denen "yükseltilmiş tren" (*elevated rail, monorail* veya *light rail*) ise İstanbul'da kısa mesafeli aktarma ve kavşak çözümleri dışında hiç kullanılmadı.

12 www.iett.gov.tr (Erişim tarihi: 12.6.2013). Tuhaf olan, metrobüs açıldıktan bir yıl sonra, 2008'de "Metrobüs konulu ilk bilimsel toplantının İETT Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'nca 'Kentiçi Ulaşımda Alternatif Çözümler: Metrobüs' başlığıyla, Taksim Metrosunda" gerçekleştirilmiş olması. Herhalde tatmin edici bir çözüm geliştirilememiş olacak ki, Belediye Başkanı Kadir Topbaş 2013 yılına gelindiğinde "O kadar yoğun ki artık metrobüsü metroya çevirme zamanı geldi," diyordu (*Habertürk* 2013).

rek yerüstünden giden konvansiyonel banliyö treni hatları inşa etmek yerine, uzun yıllar plansız büyümeye göz yumduktan sonra oluşan kent azmanlarına "metro" götürme hırsında da gözlemlenebilir. Kentteki kültürel aktivitelerin, nüfusun, iş olanaklarının çok yoğunlaştığı ve haliyle tren hatları ve sık istasyon binaları için arsanın hem bulunması zor hem de kamulaştırma maliyetinin çok yüksek olacağı bölgelerinde metro tek ulaşım çözümü iken, daha ziyade küçük sanayi tesisleri ve toplu konut alanlarına tahsis edilen dış kentçikleri metropol merkezine bağlamak için yapımı zor ve pahalı olan metroyu tercih etmek oldukça garip, anlaşılması zor bir tercih. Kent merkezindeki metro günün (ve gecenin) hemen her saati yoğun biçimde kullanılıp, kentlileri ve ziyaretçileri kentin çekim noktaları arasında taşırken, dış bölgelerden merkeze gelen trenler sadece mesai saatleri eksenli yoğunluklar yaşar, günün büyük bölümünde seyrek seferlerle az sayıda yolcu taşırlar. Belki bir alternatif, pek çok şehirde de uygulandığı üzere, şehir merkezinden uzak bölgelerde yer üzerinden giden tren hatlarının, merkezde yerin altına girerek metrolaşması (ve kesişmesi) olabilirdi, ancak İstanbul'da bu yöntem de uygulanmadı.

Benzer şekilde Marmaray adıyla birleşecek olan iki banliyö hattının da kentin merkezinde yerüstünde giderek tarihsel olarak yoğun yerleşime açılmış semtleri ikiye bölmesi yerine, yeraltına alınıp metrolaşması, yukarıda kalacak boş alanın ve istasyonların da yeşil kuşak ve kültür üniteleri olarak değerlendirilmesi önerisi de İstanbul Belediyesi'nce reddedilmiş. Diğer bir deyişle Belediye, kentin konut ağırlıklı dış bölgelerine yüksek maliyetlerle metro hatları inşa etmeye uğraşırken, kent içinden geçen 76 kilometrelik tren hattını, görece daha düşük bir maliyetle yeraltına almayı reddederek, çok sayıda mahalleyi iki parçaya ayırmayı tercih ediyor. Belediye böyle bir tercih yaparak hem kent boyunca uzanan bir "yeşil kuşak-kültür bandı" oluşturma fırsatını kaçırmış, geçecek olan trenlerin yaratacağı gürültüyü ortadan kaldırma imkânını kullanamamış, hem de bu kuşak boyunca oluşacak kentsel katma değeri ıskalamış oluyor.[16] Faaliyet göstermeyen bir "yükseltilmiş tren" hattının nasıl kent içinde uzanan bir rekreasyon alanına dönüştürülebileceği, New York'taki "High Line" denemesinde görülebilir (Fotoğraf 2, s. 174). Mevcut yerüstü tren hatlarını ve istasyonlarını yeraltına alarak, gürültü ve hava kirliliğini azaltma ve kent içinde kamusal alan yaratma çabasına da altı hatlı tren sistemini ve istasyonu yerin altına taşınan Torino'daki Porto Susa Garı örnek gösterilebilir (Fotoğraf 1, s. 174).

İstanbul'un kent içi sıkışıklığının ötesinde, bugün insan ve ürün akışlarının hâkimiyetinde, ulaşım-aktarma merkezlerinin kilit noktalarını teşkil ettiği bir metropol görüntüsü vermemesinin ve daha ziyade kilitlenmiş, akışlara kapalı bir intiba uyandırmasının iki temel sebebi

13 Örneğin çok büyük bir nüfusun yaşadığı ve Büyükdere Caddesi'nin altından geçen M2'ye yakın sayılmayacak Sanayi Mahallesi, Kâğıthane ve Alibeyköy'ü kent merkezleri sayılabilecek Beşiktaş, Taksim, Eminönü ile Anadolu Yakası'na bağlayacak bir raylı sistem planının olmaması oldukça düşündürücü. Tıpkı Anadolu Yakası'nda en az 400.000 kişinin yaşadığı Ataşehir'in raylı ulaşım planlarının dışında bırakılması gibi...

14 Bu Y şeklindeki "Mese", 4. yüzyılda imparator Konstantinus'un inşa ettirdiği başkentin anacaddesidir (Kuban 2004: 33).

15 Metro sistemi İstanbul gibi çok kötü olan başka şehirler de var. Küresel Kuzey'de en dikkat çeken örnekler Roma ve Los Angeles iken, azgelişmiş/gelişmekte olan/yoksul bölgelerdeki sayısız şehir (örneğin Rio ya da Kahire) İstanbul'a benziyor.

16 ulasimturkiye.com adlı internet sitesinin "Marmaray Projesi [İnşaat Süreci]" başlıklı forumunda "trenseverler", kent plancıları ve ulaşım uzmanları bu konuyu ve Marmaray'a dair diğer olasılıkları Belediye'den, inşaat şirketlerinden ve basın açıklamalarından gelen bilgiler ışığında etraflıca tartışıyorlar. Marmaray, kısmen yeraltından, çoğunlukla da yerüstünden gidecek ve bu haliyle en çok Almanya'daki S-Bahn yani "Stadt-Bahn" (Şehiriçi Tren) kategorisine yakın sayılıyor. →

var. Bunların birincisi çokboyutlu ve çokölçekli küresel bağlantıların gerçekleşmesine olanak tanıyacak büyük yolcu gemisi ve kargo taşımacılığı (konteyner gemisi) limanlarının mevcut olmaması. Diğer sebep de İstanbul'un, havayolu taşımacılığını liberalleştirdikten sonra artan yolcu ihtiyacına cevap verecek ve yeni nesil geniş gövdeli yolcu ve kargo uçaklarının (800 yolcuya kadar kapasitesi olan Airbus 380 ve Boing 787 Dreamliner gibi) sıklıkla inip kalkmalarına olanak tanıyacak, çok pistli "mega" havaalanlarına sahip olmaması.

Deniz taşımacılığı konusunda, İstanbul'un mevcut iki limanından Haydarpaşa kapanmaya mahkûm gibi dururken, Ambarlı'nın kapasitesi itibariyle İstanbul'un sahip olduğu "küresel kent olma" hırslarına yetmeyeceği açık, ancak kentin orta vadede limanlarını büyütüne konusunda bir planı varmış gibi durmuyor. Marmara kıyılarında önce Tuzla'da yapılması düşünülen büyük limanın Gebze'de inşası olasılığının ağırlık kazanmış olması da bunu doğruluyor. İstanbul'un Karadeniz kıyıları için ise böyle bir liman fikri zaten yok. Yakın coğrafyada, İzmir'in kuzeyindeki Çandarlı'da ve Tekirdağ'daki Barbados'ta büyük birer konteyner limanı inşaatı sürüyor. Bu noktaların Anadolu'nun ve Trakya'nın denizyolu üzerinden dünya pazarlarıyla eklemlenen ithalat-ihracat kapısı olarak planlandığı söylenebilir.

Yeşilköy'deki Atatürk, Tuzla'daki Sabiha Gökçen, Çatalca'daki Hezarfen ve Çorlu'daki Tekirdağ Havalimanlarına ek olarak İstanbul'un en kuzeyinde, Karadeniz kıyısındaki Yeniköy'de yeni ve diğerlerinden çok daha büyük bir havalimanı yapılması için ihaleye çıkıldı. Çok tartışılan bu yeni havaalanı projesine aşağıda tekrar değineceğim, ancak önce İstanbul'un büyümesi, kalkınması ve hareketlilikler üzerine yapılabilecek bir tartışmaya yer vermek istiyorum.

Lokomotif İstanbul: Kalkınmalar

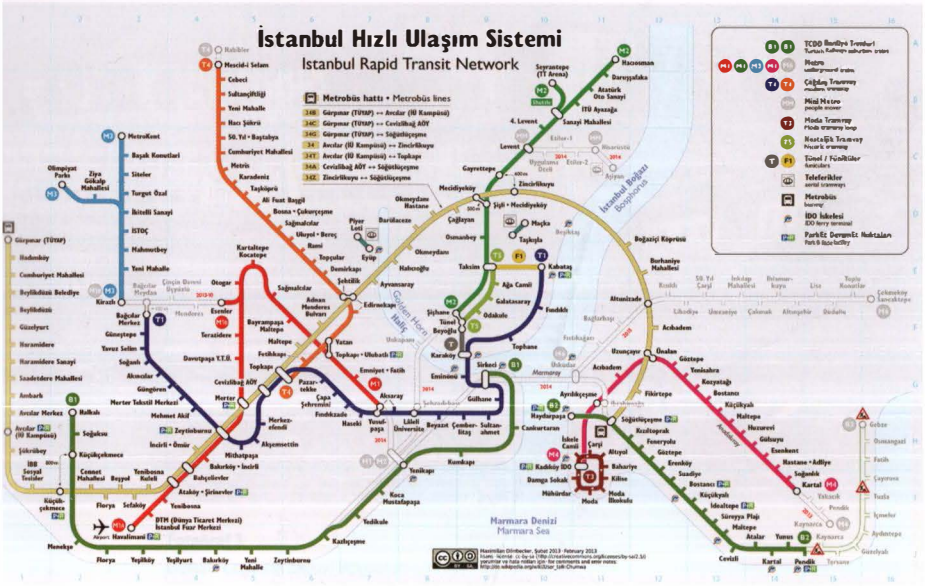
İstanbul geçtiğimiz yüzyılın başında elektriklenen caddeleri, tramvayları, kafelerine rağmen pek de zenginlik üreten, büyümenin lokomotifi işlevi gören bir kent, gelişen bir sanayi merkezi resmi çizmiyordu. Küçülen ve savaşlarda sürekli yenilen, dağılmanın eşiğinde bir imparatorluğun başkenti, işgale uğramış bir siyasi merkez iken, ardından kurulan yeni cumhuriyetin pek de sevmediği, ciddi nüfus kayıpları yaşamış, özellikle de orta sınıf gayrimüslimlerin şehirden uzaklaşmasıyla ciddi bir iktisadi ve kültürel krizin içine düşmüş, yoksullaşmış, ufalmış bir görüntü arz ediyordu. Cumhuriyet hükümetinin önceliği Ankara'yı "yoktan" var etmek, imar etmek, rejimin modernliğini ve rüştünü yeni başkent vesilesiyle ispat etmekti (Şenol Cantek 2003; Keyder 2008).

Oysa İstanbul, "o kadar büyük boyutlarda tasarlanmıştı ki, doğal *hinterland*'ı hiçbir zaman onu beslemeye yetemezdi." Aynı zamanda,

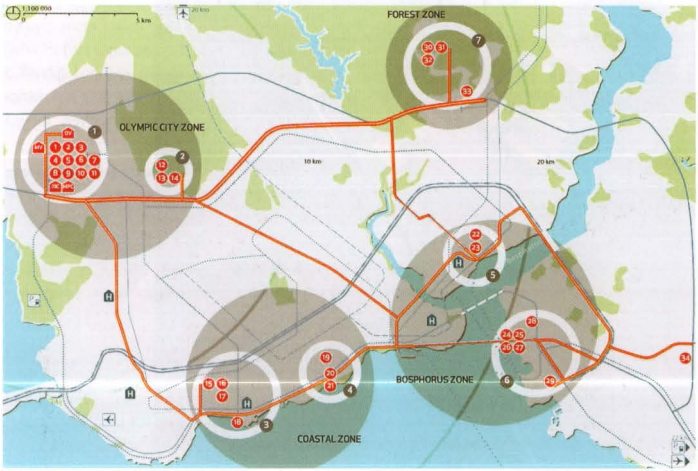
→ kentvedemiryolu.com internet sitesi de hem kent ulaşımının raylı sistemlerle sağlanması gerektiğini savunan "pro-tren" bireyleri bir araya getiriyor hem de "tren mirasını" (örneğin Haydarpaşa Garı) korumak için toplantılar ve eylemler düzenliyor.

17 Çağlar Keyder de Osmanlı İstanbulu'ndan bahsederken, "şehrin hacmi tüm Ortadoğu ve Balkanlar'daki rakiplerinin küçük görünmesine sebep olurken, imparatorluk zenginleri ile kent sakinlerinin tüketim kapasiteleri onu bölgenin en geniş pazaryeri haline getirdi," der (2008: 504).

18 Dalan yakın dönemin en çok tartışılan belediye başkanlarından biri. Hali Unkapanı'ndan taşımak, Anadolu Yakası'nda Marmara kıyılarına ve Boğaz kıyısına yol yapmak, Tarlabaşı'nda tarihi evleri yıkıp semti ikiye ayıran bir "bulvar" açmak, Üsküdar sahiline yapılaşma izni vermek, İstiklal Caddesi'ni araç trafiğine kapatmak, Gökkafes ve Park Otel garabetlerini onaylamak gibi çok tartışılan ve genellikle kentte onarılmaz yaralar açmış icraatları var. "İstanbul'u yıkarak güzelleştireceğiz" sloganını da unutmamak lazım... Dalan'ın öncüsü ise şüphesiz "geniş bulvarlar açma" sevdasıyla İstanbul'un tarihi bölgelerini bir karayolu bataklığına çeviren, "yol aşkına" bin yıllık deniz surlarını yıktıran Adnan Menderes'tir.

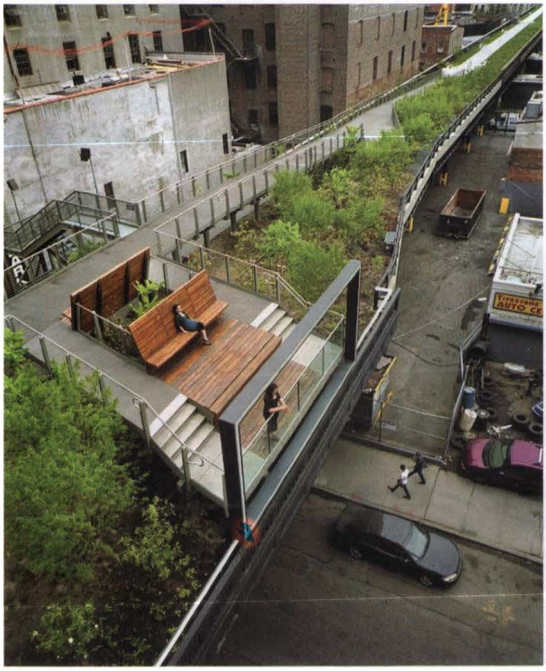
Harita 1
"İstanbul Hızlı Ulaşım Sistemi"
Kaynak: İETT

Harita 2
Olimpik İstanbul planları
Kaynak:
www.istanbul2020.com.tr

Fotoğraf 1
Yeni Porto Susa Garı inşası, Torino.
Kaynak: F. Ceragioli

Fotoğraf 2
New York'taki High Line yeşil kuşağı.
Kaynak: thehighline.org

Fotoğraf 3
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi
Kaynak: www.idosb.org.tr

Fotoğraf 4
Olimpik Haydarpaşa taslağı. Limanın, siloların ve otogarın tümüyle kaldırıldığı görülüyor. Selimiye Kışlası ve Haydarpaşa Garı ise duruyor ancak kullanım amaçları belli değil. Şehir Hatları vapurlarının Kadıköy seferlerinde kullandığı koruyucu mendirek de kürekçilik sahası için iptal edilmiş.
Kaynak: www.istanbul2020.com.tr

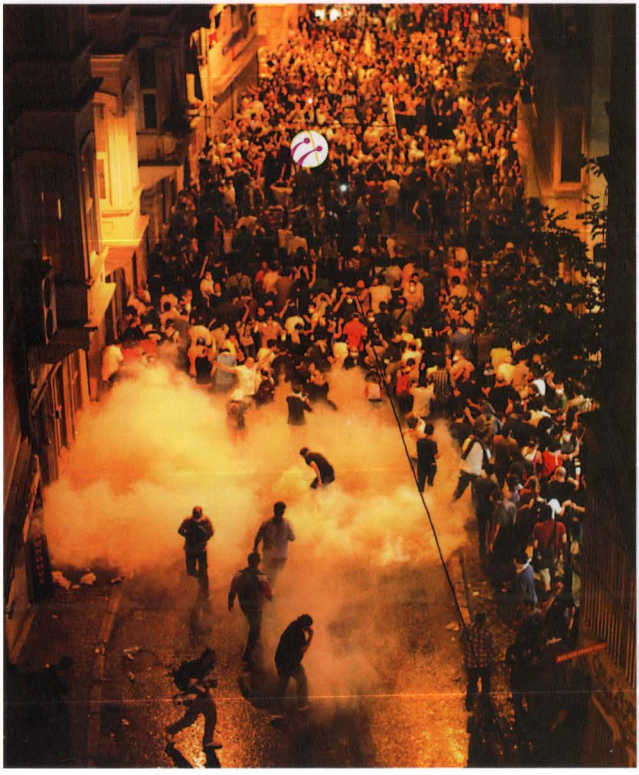

Fotoğraf 5
İstanbul United
Kaynak: www.istanbulunitedthemovie.com

Fotoğraf 6
Taksim Meydanı ve tarihinin en demokratik AKM'si.

Fotoğraf 7
Beyoğlu'nda göstericilere yoğun biber gazı müdahalesi.

"kalabalık nüfusu kenti büyük bir pazara dönüştürmüştü." Doğan Kuban'ın bu satırları aslında 15 yüzyıl öncesinin şehrine dair (2004: 30).[17] Ama bu tarih içerisinde bu ifadelerin kıtlık, savaş, yağma gibi istisna haller dışında hep doğru olduğunu, İstanbul'un her düzlemde arzu üreten, nüfus çeken, ekonomik aktivite yaratan, kabına sığmayan, etrafına borçlanan bir biçimde var olabildiğini biliyoruz. İster Doğu Roma'nın başkenti olsun, ister Bizans'ın, ister Osmanlı'nın, isterse Türkiye'nin en önemli kentsel merkezi olsun, İstanbul dönemine, tarihine, bağlamına göre hep büyüyor, hep büyüme üretiyor. Ancak elbette bugün İstanbul'un karşılaştığı "yönetilemez" ve "sürdürülemez", içine de dışına da kendine de zararlı hale baktığımızda, tarihsel muadillerinden çok ileride, çok daha derin sorunlara işaret eden, çözümü çok daha imkânsız bir kentsel "düğüm", kriz görüyoruz.

İstanbul, II. Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllarda ve özellikle de 1970'lerde hızla sanayileşti, bir atölye-fabrika-işçi sınıfı kenti halini almaya en çok yaklaştığı bir dönemi yaşadı. Bu dönemde Türkiye'nin toplam imalat sektörünün yarısından fazlası İstanbul'da konuşlanmıştı (Keyder 2008: 511). Aynı sıralarda "İstanbul neredeyse tüm yeşil alanlarını yitirerek boşluksuz bir doku oluşturan gecekondulu, dolmuşlu ve işportalı 'azman bir sanayi kenti' kimliğindeydi" (Ünlü-Yücesoy ve Güvenç 2010: 13). Türkiye 1980'den sonra neoliberalleşmeye başlayıp ithal-ikameci politikalara son verir, ekonomisini dünyayla daha uyumlu, "liberalleşmiş" ve "açık" hale sokarken, 1984'te belediye başkanı seçilen ANAP'lı Bedrettin Dalan, kenti sanayi-sonrası döneme taşıması beklenebilecek bazı ilk adımları attı. Örneğin Haliç'teki deri fabrikalarını kapattı ve o bölgenin bugünkü kültür-bilgi-miras temelli ekonomik yapısının temelini attı (Bezmez 2008).[18] İstanbul'un sanayisizleşmesi süreci 1990'larda hızlanarak devam etti. Bugün kentin en merkezi noktalarında, Ortaköy'deki bir ilaç fabrikası dışında, ağır sanayi kuruluşu kalmadı. Pek çok eski sanayi tesisi kâh yeniden şekillendirilerek (örneğin eski Profilo buzdolabı fabrikasından dönüştürülen alışveriş merkezi ya da eski elektrik santralinden dönüştürülen üniversite kampüsü ve müze gibi) kâh yıkılıp yeni binaların inşa edilmesiyle (örneğin Levent'teki ilaç fabrikasının yıkılıp alışveriş merkezi yapılması ya da Mecidiyeköy'deki Tekel likör fabrikasının yıkılıp yerine lüks konut inşa edilmesi) İstanbul'un sanayi-sonrası kentsel ekonomisindeki yerlerini aldılar.[19]

Ağır sanayileşme ve devletin müsamaha gösterdiği yasadışı gecekondulaşma sayesinde İstanbul'da bir nüfus patlaması yaşandı ve İstanbul'da yaşayanların sayısı 2000 yılında 10 milyonu geçti (Özbay, F. 2009). Eğitimli, orta sınıf İstanbullular yasalara göre imar edilmiş mahallelerde, ruhsatlı apartmanlardaki dairelere sıkışmaktan bunalınca, 1980'lerin ikinci yarısından sonra "yeni" ancak İstanbul'un merkezin-

18 Sanayisizleşme kentin en merkezi bölgelerinde tamamlanmış görünse de, buraları çevreleyen halkalarda sürüyor. Örneğin Dragos'taki Tekel fabrikası bir özel üniversiteye kampüs olarak kullanması için tahsis edildi. Masko, Modesa ve Modoko gibi "mobilya sitelerinin" de kademeli olarak kent dışına taşınmaları ihtimali olduğu biliniyor. Benzer şekilde bugün "kent içinde" kalmış, konut alanlarının arasına sıkışmış görünen Dudullu Organize Sanayi Bölgesi için de spekülasyonlar mevcut (Fotoğraf 3, s. 175). Sanayi ve Teknoloji Bakanı Nihat Ergün, Dudullu ve İkitelli Organize Sanayi Bölgelerini "bugünden yarına" taşımak gibi bir planları olmadığını kaydederken, "İstanbul'un sanayi planı" değil İstanbul merkezli ve Zonguldak-Eskişehir-Balıkesir-Edirne uzantılı bir "Marmara sanayi planı" üzerinde düşünülmesi ve buralardaki üretim tesislerinin hava-deniz-tren ve karayolları ağlarına eklemlenmeleri gerektiğini belirtiyor: www.memurlar.net/haber/342180 (Erişim tarihi: 14.5.2013).

den hayli uzak mahallelerde (ve hatta ilçelerde) planlı-ruhsatlı sitelere, örneğin Bahçeşehir'e, Ataköy'e, daha sonrasında da Kemerburgaz'a taşınmaya başladılar (Ayata 2003, Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008, Öncü 1997). Aynı sıralarda kentin eski, prestijli, karakteristik ancak gözden düşmüş Kuzguncuk ve Cihangir gibi kimi muhitleri de "mutenalaştırma" denilen bir yenilenme ve yeniden sahiplenme sürecinden geçerek fiziksel olarak "temizlenip" güzelleştiler, sınıfsal olarak da üst sınıfların (ve İstanbul'da yaşayan yabancıların) mülkiyetine ve kullanımına girdiler (Bartu 2000, Behar ve İslam 2006).

Bugün İstanbul ekonomisi finans ve borsa, bankacılık, sigortacılık, kültür endüstrileri (yayıncılık, sanat fuarları, galericilik, sergi, konser), radyo-televizyon ve sinema, internet ve bilişim, turizm ve yemeiçme, reklamcılık, tasarım gibi başat "yeni ekonomi" sektörleriyle sayıları yüzü aşan alışveriş merkezleri (ve az sayıdaki "bulvar mağazaları") ile büyük bir gelişme gösteren (ve küreselleşen) perakende endüstrisiyle tüketim ve ticaret merkezli bir görünüm sunuyor.[20] Bu sanayi-sonrası kentsel ekonomi tahayyül edilirken onunla iç içe geçen, pek çok örnekte de onu tahkim eden konvansiyonel "iş merkezleri" (özellikle küresel şirketlerin ülke ve daha geniş bölge merkezleri, *head-office*'ler) hız kesmeyen inşaat sektörü ve işçi ölümleri haricinde çok gündeme gelmese de tersanecilik ve gemi imalatı unutulmamalı. Diğer bir deyişle 2000'lerin İstanbul'u tarım, imalat sanayi ve madencilik gibi bazı sektörler dışında, geniş bir ekonomik yelpazede değer üreten bir büyüme ve kalkınma lokomotifi işlevi görüyor.[21]

İstanbul'da, özellikle de merkezinde kümelenen ekonomi, kentsel veya ulusal uzantılardan çok, geniş bir coğrafi bölgeye, nadiren de küresel ağlara eklemleniyor. Bu çerçeveden bakıldığında "hareket halinde" olan ekonomik sektörler ve bu alanlarda iş yapan ekonomik aktörlerin[22] varlığı yadsınamaz. Bu post-endüstriyel, "yeni ekonomi" kentinde eskisi kadar dikkat çekmese de hâlâ ciddi bir kayıtdışılığın varlığından da söz etmek mümkün. Sadece vatandaş olanların, kayda girmeden yaptıkları alışverişler ya da belirli meblağların kâğıt üzerinde gerçek değerlerden düşük gösterilmesi değil; aynı zamanda İstanbul'da bulunduğu resmi otoritelerce bilinmeyen nüfusların burada yaptıkları her türlü iktisadi faaliyet de, İstanbul'un kayıtdışı ekonomisinin bir kalemini oluşturuyor.[23] "Dindar" ya da "İslami" ekonominin de, Anadolu'nun yükselen muhafazakâr girişimcileriyle yoğun temasta olmakla birlikte, İstanbul'da konumlandığını gözden kaçırmamak gerek.[24]

2000'lerin İstanbulu'nun büyüme ve kalkınma stratejilerinin biri, belki de en başta geleni, turizmi geliştirmek. İstanbul'u bir yıl içinde ziyaret eden turist sayısı, her ne kadar hesaplamalar güvenilmez ve tutarsız olsa da, sekiz ila dokuz milyon civarında. Bu elbette, örneğin

20 Spor, özellikle de futbol ekonomisi de İstanbul'un yarattığı ciddi değerlerden. Ülkenin en büyük üç futbol takımı İstanbul'da ve toplam 178.000 koltuklu Atatürk Olimpiyat, Fenerbahçe Saraçoğlu ile Galatasaray Arena stadyumlarına ek olarak, 42.000 kişilik yeni Beşiktaş İnönü Stadı inşası da devam ediyor. İstanbul üç büyük kulüplü bu futbol ekonomisi potansiyeliyle en az dört büyük takıma ev sahipliği yapan Londra'dan sonra Avrupa'da ikinci şehir olarak kabul edilebilir. Ancak Türkiye'nin görece yoksul bir ülke olması, bilet fiyatlarının ucuzluğu ve lisanslı forma satışlarının düşüklüğü, iki büyük takımlı kimi kentlerde görülebilen (örneğin Madrid ya da Roma) ölçekte yüksek cirolu bir "kentsel spor ekonomisinin" tetiklenmesini engelliyor. İstanbul'da devlete ve belediyelere ait pek çok diğer spor tesisinin yanında Ataşehir'de 15.000 seyirci kapasiteli bir basketbol sahası da yakın tarihte inşa edildi. Bu salon da tıpkı futbol stadyumları gibi sık sık konserler ve diğer etkinlikler için de kullanılıyor. İstanbul'da üç büyük spor kulübünün lisanslı formalarını ve aksesuarlarını sattıkları 110'dan fazla mağazaları da var.

21 David Grazian'ın Philadelphia özelindeki ifadeleri günümüz kentlerinin içinde oldukları süreci özetliyor: "Yirminci yüzyılın son on yılları kent hayatının örgütlenmesinde çok önemli bir değişikliğe işaret eder, özellikle de Philadelphia gibi eskiden endüstriyel imalat sektörüyle tanınan kentler, eğlence, güzel zaman geçirme, turizm ve profesyonel iş seyahatlerinin

Paris'in 60 milyonuyla kıyaslandığında çok düşük bir rakam olsa da, İstanbul'un on sene önce yılda sadece iki-üç milyon ziyaretçi çektiği düşünüldüğünde büyümenin çarpıcılığı daha kolay anlaşılır. İstanbul'a gelen turistler, kamuoyunda mevcut önyargının aksine en çok Almanya, Rusya, ABD, Fransa ve İngiltere'den geliyorlar ve Suudi Arabistan ile İran gibi Ortadoğu ülkelerinden gelenler nispeten oldukça az sayıda. Diğer bir deyişle Ortadoğulu turistlerde son on yılda bir artıştan bahsedilebilecekse bile, İstanbul'un esas turistleri ezici çoğunlukla Batılılar.[25] 2010 yılında 60.000 civarında olan İstanbul'un yatak sayısı 2013 Temmuz ayı itibariyle 80.000'i aşmış. Bu her ne kadar İstanbul'un halihazırda yıllık turist potansiyelinin yaklaşık otuz milyon civarında olduğunu, dolayısıyla an itibariyle potansiyelinin üçte birini bile kullanamadığını belgelese de, hem yıllık turist sayısında son on yılda görülen büyük artış, hem yatak sayısının sadece son üç yılda bile yüzde otuzdan fazla artması, hem de küresel medyada İstanbul'un "görülmeye değer", *cool* ve *hip*, "rafine zevklere hitap eden", "alternatif sanatın merkezi" bir yer haline dönüştüğüne dair haberler ve yorumlar (örneğin Boland 2011) turizm-merkezli bir kalkınma-büyüme planının daha da serpileceğinin, kentin en azından merkezi çekirdeğinde hâkim olabileceğinin ipuçlarını veriyor.

Doğan Kuban (2004: 414) "1967'de İstanbul'un metropoliten alanı kent merkezindeki 50 km çapında bir daire ile tanımlanmıştı, ama bu daha geniş kapsamda Bursa, Adapazarı, Tekirdağ bölgeleri arasındaki toprakların da İstanbul metropolünün kentle birleşmiş hinterlandı olduğu kabul ediliyordu," diyor. Bugün, İstanbul'un *hinterland*'ından anladığımızı haritalandırmak için Haydarpaşa ile Topkapı Sarayı arasındaki noktayı merkez alarak çizilecek daire, muhtemelen bundan çok daha geniş bir çapa sahip olmak zorunda olacaktır. Daha önemlisi kenti kuzeye taşıma, ya da Kuzey Ormanları'nı kentin içine dahil etme kararlılığındaki projelerin hayata geçişiyle orantılı olarak, çizilecek dairenin merkezi de İstanbul'un gelişmesinin tarihsel merkezi olan Boğaz'ın Marmara Denizi ile buluştuğu noktadan kuzeye kayacak.

Aşağıda İstanbul'a dayatılan[26] mega-projelere değineceğim. Ama, anlatılanlardan ve gösterime sokulan amatör-işi sunumlardan anladığımın, kısaca İstanbul'un kuzeyine ilerleyen, ABD'deki kimi benzerleri gibi (örneğin Los Angeles) kentin arz-talep-ekonomi-büyüme ekseninde tabiri caizse "doğal" haliyle büyümesinin sınırlanmaması, ya da daha doğrusu, büyük ölçekli müdahalelerle hızlandırılması olduğunu söylemeliyim. Diğer bir deyişle İmre Azem'in belgesel filmi *Ekümenopolis*'te detaylarıyla anlatıldığı gibi, aslında Boğaziçi Köprüsü'nü inşa etmek, ikinci ve üçüncü köprülerin de inşasına davetiye çıkarmak demekti. Açılan yolun kendi kentini ürettiğini ve ikinci köprünün kullanıma girmesini takip eden 90'lı yıllarda Zekeriyaköy, Çekmeköy,

merkezlerine dönüştü. Kent merkezleri ve kamusal alanlar, Amerikan şehirlerinin 1990'larda tecrübe ettikleri kentsel rönesansı, alışveriş merkezleri, lider (*flagship*) mağazalar ve kültürel etkinliklerle bünyelerine taşıdılar" (2008: 6-7).

22 Bu tabir oldukça geniş bir skalaya atıfta bulunuyor. Düzenli aralıklarla Türkiye'ye gelip mağazaları ve lojistik trafiğini denetleyen Avrupalı bir tekstil şirketinin üst düzey temsilcisi de, çok düşük paralar için kayıtdışı yollarla İstanbul'a gelip hasta bakan Moldovalı da bu açıdan bakınca aynı hareketliliğin ve kenetlenmişliğin tezahürleri olarak göze çarpıyorlar.

23 Örneğin sosyolog Didem Danış, İstanbul'daki Afrikalı kaçak göçmenlerin eskiden daha ziyade Tarlabaşı çevresinde yaşadıklarını ve ekonomik faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırdıklarını, ancak "kentsel dönüşüm" çerçevesinde oradan çıkarıldıktan sonra Samatya, Kurtuluş ve Dolapdere'ye kaydıklarını söylüyor (2013).

24 Duygu Salman'ın bu kitaptaki yazısı İslami bankalarda çalışan kadınların yaşadıkları ikilemlere dikkat çekerken, kent ekonomisinin aktörlerinin pek de göze batmayan bir grubunu gündeme getiriyor.

25 Bu bilgiler İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü'nün düzenli yayınladığı istatistiklerden: www.istanbulkulturturizm.gov.tr. Nedeni açıklanmasa da, bu verilerde ayrı bir bölüm "Arap Ülkelerine" ayrılmış ve İsrail →

Ümraniye, Kavacık gibi merkezlerin[27] nasıl da eskiden orman olan alanları yuttuğuna sessiz kalındığını unutmazsak, İstanbul'u iki dev, tümüyle kentleşmiş yarımadadan mürekkep bir metropole dönüştürecek tarihsel izleği daha açıklıkla kavrayabiliriz. Bu İstanbul Marmara'dan Karadeniz'e kadar kesintisiz kentleşmiş, ormanlarını göstermelik küçük parklar dışında kaybetmiş, suyu tümüyle Trakya ve Bolu'dan getirilen, 20 milyon kişinin yaşadığı bir "bölge-şehir" olacak.[28]

1990'larda hâkim olan "küreselleşen kent İstanbul" (örneğin Keyder ve Öncü 1993) ya da 2000'li yılların popüler "neoliberal şehir" tartışmalarını (örneğin Aksoy 2008) belki de 2010'lar ve sonrasında "mega-kent" ya da "bölge-kent" İstanbul ekseninde yürütmek zorunda kalacağız. Bu süreçte İstanbul'un önünde iki temel problem olacağını düşünüyorum.

Bunlardan birincisi, İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi ile birleştiği bölge etrafında (tam olarak tarihi yarımada, Taksim, Galata, Karaköy, Haliç ve Boğaz kıyıları, Üsküdar kıyısı, Kadıköy ve Adalar) Çağlar Keyder'in "Avrupa modeli" dediği yapılanmaya benzeyen, bir kültür-sanat-miras-turizm-yaratıcı ekonomi bölgesi oluşturmak. Gezmeye, görmeye, eğlenmeye, yemeye içmeye, "kültür ile dolmaya" ve "artistik bir hava teneffüs etmeye" gidilecek, "dünya vatandaşlarına" ilham verecek bu bölge, haliyle (şu andakinden de fazla sayıda) otel, restoran, kafe, alışveriş ortamları, müzeler, "sergilenebilir" tarihi eserler, sanat fuarları ve bienalleri, festivaller ile dolu olacak. Bu bölgedeki konut alanları da, eski ancak sağlam "tarihi" binaların restorasyonu ve kalanların da yıkılıp yenilenmesiyle, görece küçük, az odalı (dolayısıyla "büyük" olması salık verilen ailelere pek de hitap etmeyen) ve epeyce pahalı (haliyle üst sınıfların ve yabancıların yaşayacağı) özelliklerde yeniden yapılanacak. Öte yandan kentin geride kalan büyük coğrafi kesimi ise "cami-alışveriş merkezi-siteler" ekseninde birbirini tekrar eden orta ve alt-orta sınıf yerleşimlerinin otoyollar, metrolar ve metrobüsler ile birbirine (ve kentin "efsunlu" merkezine) bağlanmasından oluşacak.[29] Başka bir deyişle, İstanbul'un kentsel nüfusunun çoğunluğu, coğrafi alanın büyük kısmını "sıkışık nizam" işgal eden, sosyalleşme olanakları ve kent içi hareketlilikleri görece az bir "çalışan aileler" ordusuyla dolacak. Bu anlamda İstanbul'un ve onu yöneten karar-verici seçkinlerin önündeki temel problemin nitelik ve nicelik açısından hayli farklı bu (en az) iki kenti bir arada, yumuşak geçişlerle tutmak, birbirinden tümden kopmadan yan yana yaşamasını sağlamak olduğunu düşünüyorum. İstanbul'un tartışmalı tarihselliği ve zor topografik yapısına ek olarak Türkiye toplumu ve ekonomisinin pek de öngörülemeyen dönüşümlerini beraber düşündüğümüzde, benzer kentsel bölgeleri (örneğin Londra'yı ya da Paris'i) "örnek" ya da "model" olarak alamayacak; aynı minvalde, Asya'da yükselen lojistik

→ (muhtemelen "Arap" sayılmadığı için) bu listeye dahil edilmemiş. Ancak Araplardan ibaret olmadığını bildiğimiz Irak gibi bazı ülkelere de bu homojenleştirici başlık altında yer verilmiş. Arap ülkelerinden gelen turist sayısının Ramazan ayı dışında hep artmakta olduğu da özellikle müjdelenmiş. İç savaş yaşayan Suriye'den İstanbul'a turist olarak geldiği belirtilen kişilerin (Ramazan'da bile) sürekli artıyor görünmesi de verilerin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olabilecek bir başka emare.

26 Dayatma derken tasarlanma ve projelendirilmeyi kastediyorum. Yoksa belki halkoyuna sunulsa, buradan bakınca İstanbul'un başına tebelleş olmuş keyfi "dayatmalar" gibi görünen bu projeler, büyük destek alır.

27 Bu süreci en iyi gösteren örnek belki Acarkent Sitesi'dir. 1990'da inşasına başlanan ve ormanlık bölgeyi yasadışı bir biçimde imara açan bu binlerce konutluk proje, eski bir Çevre ve Orman Bakanı tarafından "İstanbul'un yüzkarası" olarak nitelendirilmesine (*Hürriyet*, 24.11.2006), daha eski bir bakanın orada 13 villasının olduğunu söyleyebilmesine (*Milliyet*, 26.11.2006), projenin defalarca mahkemelik olup yıkım kararı alınmasına, TMMOB bildirilerine rağmen hiçbir yeri yıkılmadan hayatına devam edebilmesiyle İstanbul'un geleceğini gösteriyor olabilir. Acarkent bariz bir yolsuzluk ve usulsüzlük örneği olmasından çok, orman alanının ranta nasıl tahvil edilebileceğinin ve neticede "yapılanın yıkılmadığını" belgeliyor oluşuyla geleceğin İstanbulu için bir nevi *distopya* işlevi görüyor.

süper-şehirler (örneğin, Şangay ya da Hong Kong) ligine de girmesi imkânsız, ancak kendi yaratıcı formüllerini ve demokratik çözümlerini geliştirerek daha yaşanabilir bir yere evrilebilme şansı olan bir kentsellikten bahsetmiş oluyoruz.

Bu da İstanbul'un önündeki ikinci temel sorunu gündeme getiriyor: sürdürülebilirlik.[30] İstanbul'un gerek tarih-turizm-kültür eksenli, gerek buna bağımlı tüketim-oyun-eğlence merkezli, gerek finans-bankacılık-bilgi ekonomisi temelli, gerekse de çeperlerine ya da uzaklarına konumlanan sanayi odaklı büyüme planları ve kalkınma stratejilerinin, son yirmi yılda ana akım haline gelen sürdürülebilirlik kavramının beş temel bileşenini (yani ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve siyasi sürdürülebilirliği) sağlaması, hatta belki de garantilemesi gerekiyor. Paralel bir anlamda "yeni" İstanbul bölge-kentinin, iktisadi krizlere dayanıklı ve eşit dağılımlı bir biçimde zenginleşebilen, toplumsal muhalefeti güç yoluyla bastırma yoluna gitmeden demokratikleşebilen, tektipleşmeye ve farklılığı yok etmeye yeltenmeyen çoğul bir kültürel yapı tesis edebilen, doğal kaynakları kurutmayan ve kirliliğe sebep olmayan "alternatif" ekolojik hayatlar geliştirebilen, istikrarlı ancak keyfi ve popülist tercihlere tevessül edilmeyen bir siyasi yapıyı oluşturup devamlı kılabilmesi gerekiyor. Bir sonraki bölümde değineceğim "mega-projelere" yakından bakmak ise İstanbul'un öngörülebilir geleceğinin bu ilkelerle uyuşmadığını, hiç de sürdürülebilir bir mega-kent (şayet mümkünse) izlenimi uyandırmadığını gösteriyor.

Olimpik İstanbul: Projeler

İstanbul'da sanayisizleşmenin hız kazandığı, küreselleşme dinamiklerine uyum sağlama hevesinin yeşerdiği, neoliberal belediyeciliğin temellerinin atıldığı, yıkma ve yapma arasında kuralları ve sınırları pek de belli olmayan "işbitirici" bir girişimciliğin galebe çaldığı 1980'lerden beri önerilen, düşünülen, gerçekleştirilen ya da hâlâ inşa halinde olan tüm "mega-projelerin" hareketlilikle ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz.[31] Hemen akla gelebilecek olan örnekler arasında FSM Köprüsü, Sabiha Gökçen Havaalanı, Marmaray ve metro inşaatları, üçüncü havalimanı, üçüncü Boğaz köprüsü, Boğaz altından lastik tekerlekli araç geçişi tüneli, İstanbul'un Ankara'ya bağlanması için hızlı tren hattı, İstanbul'un Bursa bağlantısının kolaylaşması ve hızlanması için İzmit körfez köprüsü ve otoyolu, Boğaz'ın batısına açılması istenen bir deniz kanalı, Haydarpaşa garının otelleşmesi ve limanının da yolcu (kruziyer) limanına dönüşmesi zikredilebilir.[32]

Gerçekleşmiş ya da inşa halinde olan tüm bu büyük bütçeli projelerin bir kent olarak İstanbul'un bütünlüğü, büyüklüğü, sınırları, anlamı, kültürü ve geleceği üzerinde ciddi etkileri olduğu kesin. Ben bu

28 Dolayısıyla ben İstanbul'un nüfus artış hızının düşeceğini, İstanbul'un Anadolu'nun kırsal kesimlerinden kopup gelen göçmenler için eskisi kadar çekici olmeyabileceğini, emekli olanların da kentten ayrılıp güney sahillerine taşınabileceklerini öngören Çağlar Keyder'den (2008: 522) biraz farklı düşünüyorum. Belki köyden kopanlar değil, ama eğitim almış ve küçük şehirlerde yaşayanlar için İstanbul'un bugüne kadar olduğundan da çekici (ya da "yaşaması elzem") bir mega-kent halini alabileceğinden, bunun yanında deha önceki örneklerde behsettiğim gibi her toplumsal sınıftan yabancının da yaşamak ve çalışmak isteyebileceği bir yer haline gelebileceğinden çekiniyorum. Örneğin şu anda kentte var olan, sayılarının artacağını bildiğimiz, çoğunluğu kurulma ve emekleme aşamasındaki 45 üniversitenin yaratacağı öğrenci, araştırmacı ve akademisyen trafiği, benzer şekilde 600'e yakın hastanenin hasta-doktor hareketliliği (ve artan tıbbi turizm yatırımları) ve bir sonraki bölümde değineceğim mega-projeler, bence İstanbul'un mevcut coğrafi ve kentsel kategorilerden uzaklaşarak oluşturacağı "bölge-kent"in altyapısını oluşturuyor. Bu bölge-kentin, Keyder'in İstanbul için öngördüğü "Avrupa modelini" de (zengin, gösterişli, "görülmeye değer" merkez; orta sınıf konutlarını, alışveriş merkezlerinin ve ofis binalarının doldurduğu bir orta kuşak ve en dışarıda bulunulan yere ve tarihselliğe göre değişen sınıfsallıklarda konut alanları) aşarak, stratejik →

projelerin hepsine birden bakıldığında, bir önceki bölümde aktardığım ikiliğin izlerinin sürülebileceğine inanıyorum. Bu yazının başlığındaki çelişki de aynı ikiliğe gönderme yapıyor: İstanbul'u yeniden şekillendirme imkânını elinde tutan ve Çağlar Keyder'in (2010a) de altını çizdiği gibi kuvvetli yetkilere sahip Büyükşehir Belediyesi ile Ankara bürokrasisinin ve gücünün birlikteliğinden oluşan karar-vericilerin İstanbul'un mevcut halini koruyarak, güzelleştirerek, müreffehleştirerek, ziyaret edilecek, para harcanacak, ünlü bir dünya kenti yaratma hevesi ile 20 milyon kişiye ev sahipliği yapacak, büyük çoğunluğunu monoton toplu konutların ve orta sınıf sitelerinin oluşturduğu, alışveriş merkezleri ve otoyollarla damarlanan, ülke ekonomisinin can damarı bir finansal-lojistik merkez oluşturma fikri arasındaki gidiş-gelişi. Bu kafa karışıklığını, bir nebze de olsa, Harita 1'de gösterilen ve "birbirini tutmaz" ulaşım sistemleri ile önerilen projeler arasındaki uyumsuzlukta, acelecilikte, "iyi düşünülmemişlikte" de görmek mümkün.

Gelecek vizyonuna ve somut projelendirmeye (ve orta-kısa dönemde seçim sonuçlarına yönelik yatırıma) dair bu ikiliği aşmanın yolu, tıpkı Erzurum'un 2011 Kış Oyunları ve İzmir'in 2020 Expo adaylığı gibi (2015 için başvurusu da reddedilmişti), İstanbul'da da küresel ölçekli "mega-hadise" (*mega-event*) konuk etme olarak formüle edilmişe benziyor. Bu fikir 1980'lerden sonraki dönemde akıllara ilk kez 1996'da İstanbul'un ev sahipliği yaptığı Birleşmiş Milletler-Habitat konferansıyla gelmiş ve bir süredir devam etmekte olan Cihangir'in "temizlenerek" mutenalaştırılması bu noktada sürat kazanmıştır. 2004'teki NATO toplantısının yanında ilk ve son kez Eurovizyon şarkı yarışmasını konuk eden İstanbul, "tüm Avrupa'ya" canlı yayın "yapabileceğini" bir kez daha kanıtlamıştı. Elbette bu eksende gerçeklesen bir diğer faaliyet de 2010 Avrupa Kültür Başkenti payesini Essen ve Pécs adlı iki küçük şehirle paylaşmasıydı.

2010 Kültür Başkentliği kapsamında yapılanlar ve yapılamayanlar, gerçekleşen veya bürokrasinin çarkları arasında kaybolup hayal kırıklığı üreten projeleri yeniden düşünmek elbette önemli (Göktürk ve diğ. 2011). İstanbul'u bir kültür ve sanat kenti olarak tahayyül etmenin ve bu minvalde gündelik hayatımızı ve kent kamuoyunun gündemini meşgul eden Emek Sineması'nın yıkımı, AKM'nin kapalı tutulması, Maslak'ta inşa edilen ancak tamamlanamayan kültür merkezi gibi oldukça kötü örneklerin yanında İstanbul Modem Sanat Müzesi ve Kadıköy Süreyya Operası gibi olumlu gelişmeleri bir arada düşünmenin faydaları bariz.[33] Ancak kültür başkentliğinin tıpkı diğer organizasyonlar gibi geçici ve pek de etki bırakmayan bir girişim olduğu söylenebilir. İstanbul'u derinden dönüştürmeye, namlı bir dünya kenti kılmaya, müslüman coğrafyanın merkezi olduğunu tescillemeye, yukarı-

→ noktalar ve bağlantılar arasında gelişen kendi merkezleri ve "çevre"leri olan kentçikler doğuracağını, Doğu ve Batı İstanbul yarımadalarının, bugününden bile daha karışık ve "lokalize olmuş" bir sınıfsal yapı sunacağına inanıyorum.

29 Metrobüs hattı boyunca, Beylikdüzü-Tüyap'tan Söğütlüçeşme'ye gelen biri, bu kentsel yapının İstanbul'da zaten teşekkül ettiğini gözlemleyebilir.

30 Bu kitabın üçüncü bölümündeki yazılar, bu konuyu etraflıca tartıştıkları için burada detaylarına girmeyeceğim.

31 2000'ler şehirciliğinin çok tartışılan ve en göz önünde olan konularından birisi olan mega-projelerin kent çalışmaları literatüründe henüz yeterince irdelendiğini söylemek güç. Gerardo Del Cerro Santamaria'nın kitabı (2013), İstanbul Çalışmaları'nın da gündeminde olması gereken bu konuyla ilgili oldukça geniş bir açıdan, karşılaştırmalı örnekleri bir araya getiren önemli bir derleme.

32 Suyun ve kanalizasyon atıklarının kente girmesi ve çıkması ile kent içindeki dolaşımları da hareketlilikler perspektifinin ilgi alanına giriyor. Bu anlamda İstanbul'a şehir dışından içme suyu getirme, Boğaz'ın iki yakası arasında su nakliyatına elverecek boru hattı kurma ve Karadeniz'den Haliç'e temiz deniz suyu taşıma gibi önemli projelerin yapılmış ve yapılmakta olduğunu unutmamak gerekir.

da belirttiğim kentsel ikiliği aşmaya dair en büyük çabanın ise olimpiyat adaylığında düğümlendiği görülebiliyor.

İstanbul daha önce dört kez olimpiyatları gerçekleştirmek için aday oldu. Her yeni başvuruşunda iddiasının arttığını, hedeflerinin büyüdüğünü, hırslarının berraklaştığını söyleyebiliriz. Bu noktada, 2020 oyunları için diğer iki aday olan Madrid'in ve Tokyo'nun varsayılan zayıflıkları ve avantajları ile İstanbul'un seçimini kolaylaştırması umulan "kent-dışı" (örneğin, müslüman ülkede hiç olimpiyat düzenlenmemiş oluşu,[34] Türkiye ekonomisinin düzenli büyümesi gibi söylemlere) değinmeyeceğim ve yalnızca, olimpiyat adaylığı sürecinin İstanbul'a ve özellikle de birbiriyle çelişiyor gibi görünen iki kentsel hedefe (tarihin ve kültürün başrolde olduğu bir turist şehrine karşılık yoğun nüfuslu, sıkışık bir ekonomik-lojistik merkez) yönelik ne gibi söylemler ve tasavvurlar içerdiğine göz atacağım.[35]

İstanbul'un kendini tanıtmak ve olimpik adaylığını kuvvetlendirmek için bir internet sitesi vardı.[36] Bu sitede kentte mevcut olan, daha çok da olimpiyatın burada düzenlenmesine karar verilirse inşa edilecek olan spor tesislerinin sunumu, İstanbul'un yüzeysel bir tanıtımı ve "Neden İstanbul?" sorusuna cevap teşkil edecek açıklamaların yer aldığı bölümler vardı. Önerilen ve bir kısmının fiziksel ve coğrafi koşulları dikkate almadan, çalakalem çizildiği öne sürülerek eleştirilen inşaat projelerinde (Harita 2, s. 173) ağırlığın Avrupa Yakası'nda olduğu, hatta Boğaz kıyısındaki Haydarpaşa yapılaşmasını saymazsak, Asya Yakası'nda kent içinde yeni spor tesisi inşasının hiç öngörülmediği görülebilir. Diğer bir deyişle "kıtaları ve kültürleri birleştirme" ("*köprüleme*"?) iddiasıyla olimpiyat yarışına giren İstanbul, kazanması halinde, Avrupa-merkezli bir olimpik tesisleşme sunacaktı.[37] Haritadaki yedi bölgede listelenen 34 yapıdan, halihazırda mevcut olanlar sadece Olimpiyat Stadı (1), Seyrantepe Stadı (33), Ataköy Marina (18), Kadıköy Stadı (29) ve Ataşehir Arena (34). Dolmabahçe Stadı (23) halen inşa halinde ve planlarda üstü kapalı olarak gösterilen Cemil Topuzlu Açıkhava Tiyatrosu'nun üzeri (henüz) kapalı değil.

Ancak önerilen bu projeler bütününün en dikkat çeken ve tartışmalı kanadı şüphesiz altı numaralı dairedeki 24-27 numaralı yapılar. Bunlar şu anda Haydarpaşa Limanı ve Gümrüğü, Haydarpaşa Garı ve tren depoları ve Harem Otogarı olarak kullanılan bölgede inşa edilmesi önerilen Boğaziçi Stadı, Okçuluk Parkı, deniz üzerinde yapılacak Kürek Merkezi ve plaj voleybolu stadı. Boğaziçi Stadı'nın 70.000 kapasiteli olacağı belirtilmiş. Diğer üç tesiste de toplamda 30.000 koltuk öngörülüyor (Fotoğraf 4, s. 175). Planlara göre stadyum, olimpik oyunlardan sonra sökülerek 20.000 kapasiteyle eğlence amaçlı hizmet verecekken, diğer üniteler kaldırılacak.

"Liman Kümesi" (*Port Cluster*) olarak nitelenen Olimpik Haydar-

33 Bugün geriye dönüp baktığımızda, İstanbul gibi tarihsel anlamda Roma'nın dengi olan, kendini yeniden konumlandırmada Paris ve Londra ile kıyaslanan bir megapolün, nüfusu 50 binlerde seyreden adı duyulmamış kasabaların bile taşıyabildikleri bu payeden ne sebeple bu kadar heyecanlandığını, hangi gerekçeyle akademisyenlerin ve gazetecilerin bu konuya bu kadar mesai harcadıklarını, söz ürettiklerini düşünmek de oldukça ilginç. Belki de Eurovizyon yarışmasında birinci gelinince ya da milli futbol takımı bir müsabakada galip gelince hissedilen kolektif coşku, entelektüeller nezdinde bu şekilde bir kanal bulmuş oldu.

34 Bu başlıklar aynı zamanda "kenti markalaştırmak" ya da "kenti pazarlamak" şeklinde özetlenebilecek akımlara dair bir yorum da gerektiriyor. Daha sarih bir ifadeyle, İstanbul'un kurgusal kimliğinin hangi özelliklerinin öne çıkarılması gerektiği ve İstanbul'un küresel tanınırlığının ve bilinirliğinin hangi eksenlerde tanımlanacağı sorusuna verilebilecek cevapların ticari bir mantıkla, kenti "kâr etmesi beklenen bir şirket" gibi okuyarak "ne kadar çok turist çekeriz" ve "o turistlere ne kadar para harcatırız" soruları odağında gelişen bir pazarlamacılık anlayışını benimsemeyi gerektiriyor. New York örneği için Greenberg (2011) ve Bilbao örneği için Santamaria (2007) oldukça açıklayıcı.

paşa yapılarında dikkat çekici iki nokta var. Birincisi Olimpiyat Köyü'ne (kuzeybatı yönüne) uzaklığın 32 km ve erişim süresinin de 30 dakika olarak belirtilmesi. Harita 2'ye baktığımızda, hem Marmaray'ın hem de Marmaray ile neredeyse aynı güzergâhta ilerleyen Kazlıçeşme-Göztepe lastik tekerli araç geçişi tünelinin kullanıma açıldığı öngörülüyor ki bu durumda bile Haydarpaşa-Olimpiyat Köyü arasının yarım saatte katedilebileceğini düşünmek aşırı iyimserlik olur. Harita 1'e bakınca olası rotadaki mesafeyi, aktarma ve durak sayısını görmek mümkün. Bu durumda ya "yeni İstanbul'un" belkemiği olan hareketlilikler doğru ve hassas bir hesaplamaya tabi tutulmuyor, üstünkörü tasavvur ediliyor ya da yanlış temsil ediliyordu. Diğer bir konu da, İstanbul'da yaşayanların, özellikle de Haydarpaşa bölgesi etrafında Üsküdar ve Kadıköy'de ikamet edenlerin, önceden fikri alınmak bir yana, bu projeden ancak uluslararası sunumu takiben ulusal basında yer alınca haberdar olabilmeleri. Bölge sakinlerini karar alma mekanizmasına dahil etmeme ve onları bilgilendirmeme tercihi, olimpiyat felsefesini, katılımcılığı, eşitliği, demokratik süreçleri içselleştirmiş olması gereken bir adaylık için oldukça yadırgatıcı; öte yandan geleceğin İstanbulu'nun planlanmasından ziyade duyurulmasına alışık olan kent kamuoyu için herhalde sürpriz değil.

İnternet sitesinde İstanbul'un tanıtıldığı kısa bölüm ise, kentin "ev sahipliği yaptığı medeniyetler" listesinde Arapların da yer alması, kentte "Hıristiyan ve İslam mimari anlayışlarının etkisinin hâkim" olması, Asya ile Avrupa'nın yetmeyip Afrika'ya da açılan bir kapı olduğu iddiası, "Boğaziçi ve Haliç tam anlamıyla bir ikon şehir olan İstanbul'un arkasında nefis bir doğal siluet oluşturuyor," gibi ucuz müteahhit reklamcılığı dilinden yansımalar, "Güzel kokulu baharatlar, ezan sesi ve doğu ve batı mutfaklarının harmanlanmasıyla hazırlanan yemekler, duyuları harekete geçiriyor," gibi klişe oryantalist ifadelerle dolu, kim tarafından, hangi amaçla yazıldığı belli olmayan ancak kenti yönetme ve geleceğini şekillendirme iddiasında olanların söylem ve pratiklerinin kentten ne kadar uzakta olduğunu, ona ne denli mesafeyle, yabancılaşmayla baktığını, belki de bu yüzden "yıkmakla" ve "yenisini yapmakla" hiçbir sorun yaşamadıklarını ele veriyordu.

Buraya kadar Türkiye'de devletin kâh İslam popülizmi, kâh tarihsel propaganda, kâh "Batılıları etkileme" arzusuyla dolu muğlak ifadelerden oluşan garip dilinin örneği olan metin, konu 2010'lu yılların en çok tartışılan kentsel meselelerinden olan "Beyoğlu'nda işletmeler, masalar ve sokaklar" meselesine gelince, herhalde İstanbul'da yaşayan herkesi oldukça şaşırtacak şu ifadelerle devam ediyordu: "Avrupa yakasında bulunan Beyoğlu, şehre farklı bir şekilde hayat veriyor. Gözde barları, birinci sınıf restoranları, tiyatroları ve butik mağazalarıyla İstanbul'da eğlencenin kalbi tam da burada atıyor. Tüm bu mekânlar,

35 Bu kitap yayına hazırlanırken İstanbul, 2020 Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapma şansını kaybetti. Tayyip Erdoğan'ın küslük ima eden "Kaybeden Olimpiyat oldu" minvalindeki konuşmalarına bakarsak (www.fanatik.com.tr/tayyip-erdogan-kaybeden-olimpiyat-oldu_3_Detail_27_340766.htm), yakın gelecekte İstanbul'un bir daha aday kent olmayacağını öngörebiliriz. Yine de 2020 Oyunları'na hazırlanma ve aday olma biçiminin kent içindeki ve dışındaki söylem ve pratikler bütününde önem taşıdığına, yönetici seçkinler tarafından nasıl bir İstanbul arzu edildiğinin ve daha önemlisi, bizlerin nasıl bir İstanbul'da yaşayacağımızın ipuçlarını verdiğine inanıyorum.

36 www.istanbul2020.com.tr

37 Aynı manzaranın Harita 1'deki İstanbul Ulaşım Ağı'nda da görüldüğünü hatırlayalım. Belli ki kentsel karar-vericiler ve politika uygulayıcılar için "iki yakanın dengesinden" ziyade, kentin batısındaki yarımadayı kalkındırmak daha büyük önem taşıyor.

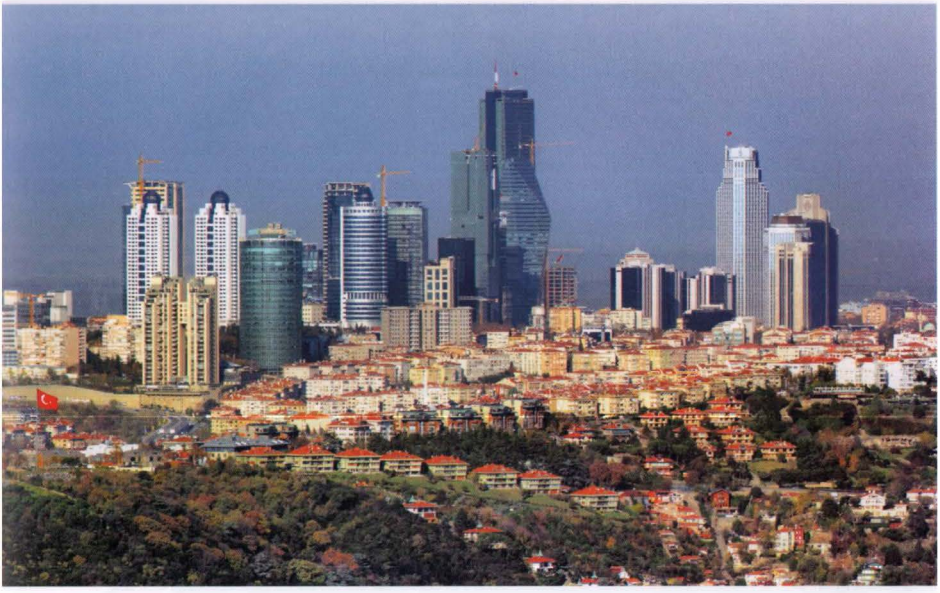

Fotoğraf 8

Hong Kongvari, ölçeksiz, etrafı ezen yapılaşma,
Zincirlikuyu Zorlu Center inşaatı.
Kaynak: Cenk Özbay

Fotoğraf 9
İstanbul'un Hong Kong'laşmasına bir diğer örnek Selamiçeşme'den: Tüm bölgeyi ağırlığıyla ezen ellişer katlı apartmanlar.
Kaynak: Fatma Balacan Ayar

Fotoğraf 10
4. Levent.
Kaynak: Wikimedia Commons

Fotoğraf 11 ve 12
Kadıköy Yoğurtçu ve Cihangir parklarında kurulan pazarların tanıtım afişleri.
Kaynak: www.facebook.com/ParklarBizim

bulaşıcı canlılığın sokaklara taşmasına ve ortamın neşeli müzik tınılarıyla renklenmesine katkıda bulunarak Beyoğlu'nun gecenin geç saatlerine kadar şehir sakinleriyle dolup taşmasını sağlıyor. Tarihini ve geleneğini sokaklarının hiç dinmeyen sesi ve ebedi şıklığıyla Yeni Dünya'da görücüye çıkaran İstanbul hiç uyumayan bir şehir..." Oysaki kent sakinleri olarak bizler, 2012 yaz aylarından itibaren, tam da burada yazılanların aksine, Beyoğlu bölgesinin kendine özgü "gece kimliğinin" bitirilmeye, sesinin kısılmaya, sokaklarının karartılmaya çalışıldığına tanıklık etmiştik. Şu durumda, ya bu metni kaleme alarak İstanbul'u küresel olimpiyat kamuoyuna tanıtıp, kentin oyunlara ev sahipliği yapmaya aday olabileceğine ikna etmeye çalışan heyet İstanbul'da değil ve burada neler olduğu bilmiyor, ya da kolektif biçimde tecrübe edilenleri, hakkında görüntü, yazı ve söz üretilen gelişmeleri çarpıtıyordu. İstanbul bu metnin prizması ve kentte yaşananlar ekseninden bakıldığında, bu metnin iddia ettiği gibi "çok sayıda farklı ırkın, dinin, tarihin ve kültürün bir arada yaşadığı ve uyum ve hoşgörü çerçevesinde etkileşim içerisinde olduğu uluslararası bir şehir," gibi değil, gerçeklikten kopmuş, kendi kendine gelişen ve büyük bir tarihsellik içinde var olmuş "eğlence bölgesi" de siyasal otorite tarafından karartılan ve susturulan, Disneyvari bir turist tuzağı gibi görünüyordu.

İnternet sitesinin "Neden İstanbul?" başlıklı bölümünde ise kentin "dünyanın en popüler beşinci turist merkezi" olduğu iddia edildikten sonra, "Oyunlar, İstanbul'da kalkınma ve inovasyon için muazzam bir isteğin uyanmasını sağlayacaktır. 2004 ve 2011 yılları arasında yıllık ortalama 1,2 milyar dolar yatırım gerçekleştirilen ulaştırma altyapısı iyileştirme çalışmaları da dahil olmak üzere şehrin geneline yayılan milyarlarca dolarlık genel altyapı yatırımları, oyunların düzenlenmesi için gerekli temelin zaten işler halde olduğunu göstermektedir," denmekteydi. Buradaki ifadeler, daha önce işaret ettiğim kentsel ikiliği, İstanbul'un geleceğinin planlanması (ya da plansızca, apar topar inşa edilmeye başlaması) sürecinde oluşan "yönetimsizlik" halini su yüzüne çıkarıyor. Büyük paralar harcandığı iddia edilen İstanbul'un ulaşım altyapısının kentin olimpiyat gibi geçici ya da muteber bir turizm merkezi olarak kalıcı konuklarına hitaben mi inşa edildiği, yoksa Karadeniz'e kadar uzayacak iki dev yarımada kentinin içinde yaklaşık yirmi milyon kentli vatandaşın günlük, haftalık, aylık, mevsimsel ve yıllık hareketliliklerini mi kolaylaştıracağı belli değil. Cevabın "ikisi de" olmadığı ise kesin, çünkü bu iki grubun ihtiyaçları, arzuları ve olanakları birbirinden farklı; tıpkı kendilerini davet eden, içinde var olmaya çağıran kent tahayyüllerinin de birbirinden ayrı olması gibi...

İstanbul'un, 1955 yılında Türkiye'nin ilk beş yıldızlı oteli Hilton'un açılmasıyla (Zat 1999) girdiğini düşünebileceğimiz "turist çağında" çok uzun zaman pek de yol katedemediğini söylemek herhalde

Fotoğraf 12
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü. Avrupa tarafından görünüş. Kaynak: farm4.static.flickr.com

yanlış olmayacak. Bugün "daha çok yatağa ihtiyacımız var" mottosuyla büyüklüğüne, konumuna ve en önemlisi ulaşım imkânlarına aldırış edilmeden kentin hemen her bölgesinde izinler veriliyor ve oteller yükseliyor. Daha önce aktardığım gibi, otel ve pansiyonlardaki toplam yatak sayısında görülmemiş bir artış yaşanıyor. Kent turizminin ciddi bir bileşenin spor müsabakaları, konserler ya da festivaller gibi bir rutin dahilinde gerçekleşen ve kentin sabit karakteristiği ve "turist cazibeleri" ile örtüşmeyen istisnai "hadiseler" (*events*) olduğunu biliyoruz. Örneğin Dünya ya da Avrupa Kupaları, İspanyol futbol liginde Real Madrid ve Barcelona takımlarının karşı karşıya gelmesiyle gerçekleşen *El Classico* maçları, ABD'deki Super Bowl, herhangi bir şehirde olabilecek ve kent dışından da insan çekebilen konserler (örneğin Cher, Madonna ya da U2) ya da Rio de Janeiro'nun karnavalı bu "hadiselere" örnek gösterilebilir (Cohen 2012, Higham ve Hinch 2009). Elbette olimpiyat, hem sayıca daha fazla turist çekebilmesi, hem o kentin (ve ülkenin) orta vadeli imajına katkı yapması hem de politik ve felsefi anlamlarıyla, turist çeken diğer hadiselerden bariz şekilde ayrılıyor ve ev sahipliği yapmak isteyen şehirler ve ulusal hükümetlerin büyük ilgisine, ciddi yatırım planlarına, etkileyici kampanyalarına sebep oluyor.

Günümüzde kentler, hareketlilik esaslı ve küresel ölçekli büyük bir rekabetin parçası olmak zorundalar. Bir yanda sahip oldukları imkânlar, potansiyeller ve kendilerine seçtikleri hedefler ile "başarılı" bulunan şehirler varken, diğer tarafta "düşüşte" olduğuna inanılan, hatta Detroit (ABD) gibi iflas eden, Valencia (İspanya) gibi "neredeyse batan" ibretlik öyküler var. Mega-projeler, kentlere bu kıyasıya rekabette öne geçme, rakiplerine çalım atma, küreselleşmenin vuku bulduğu ve yönetildiği, yönlendirildiği şehirlerin arasına girme (ya da yerini sağlamlaştırma) imkânı tanıyor. Yeni bir Sydney Opera Binası ya da Eyfel Kulesi inşa etmek ve insanlığın ortak şuuruna kazınmak çok zor. Ancak bir biçimde yeni şehirler de örneğin Burç Halife Kulesi inşa edip geçici bir "en uzun" olma halinin şöhretini yaratıyor. Dubai'nin kendisini bile yoktan var edilen bir küresel kent olarak, bir mega-proje şeklinde ele almak mümkün.

Dubai Uluslararası, 2012 yılında 57 milyonu aşkın yolcuyla sıralamada dünyanın en yoğun onuncu havaalanıyken, 2013 Ocak-Mayıs ayları arasında 27 milyondan fazla yolcuyla dördüncü olmuş. İstanbul Atatürk, 2012 yılında yirminci iken, 2013 Ocak-Mayıs sıralamasında on yedinci sırada (Airport Council International, www.aci.aero, erişim tarihi: 5.7.2013). Bu anlamda adı şu anda belli olmayan, ihalesine çıkılan ve 25 yıllık kira bedeliyle 22 milyar euroya bir konsorsiyuma ihale edilen üçüncü İstanbul havalimanının özel bir yeri var. Öncelikle yukarıda değindiğim gibi "küresel" ölçekte bir konteyner limanı inşa

etmeyen, görünüşe göre de edemeyecek olan İstanbul'un, hareketliliklerin merkezde olduğu 21. yüzyıl küreselleşmesine teyellenebilmesinin tek ihtimali bir "mega-havalimanına" sahip olmasından geçiyor. Ancak elbette bu oldukça tartışmalı bir ihtiras. Bölgede var olan dört havalimanının koordinasyon içinde genişletilmesi ve İstanbul'un taşımacılık yükünü paylaşması muhtemelen en çok arzu edilen seçenek olurdu. Ancak muhtelif (ve anlaması zor) sebeplerle yeni bir "çok büyük" alan inşasına karar verildi. Bu tercihin arkasında yatan en büyük motivasyonun İstanbul'un kuzeyinin kentleşmeye açılmasını hızlandırmak ve bu süreci finanse etmek olduğunu düşünüyorum. Bu noktada, bu kitaptaki pek çok yazıda da vurgulanmış olduğu gibi, üçüncü havalimanı projesini, üçüncü (kuzey) otoyolu ve yeni Boğaz köprüsünden ayrı düşünmek imkânsız. Yeni havaalanı, yeni çevre yolu, tren hattına sahip yeni bir köprü ve "sıfırdan inşa edilecek yeni şehirler" ile, bu yazının çeşitli yerlerinde değindiğim 20 milyonluk "bölge-kent İstanbul" arzusu kuvveden fiile geçmiş olacak. Üçüncü havalimanının 100 milyon yolcu hedefiyle projelendirilmesi de, bugünkünden çok daha büyük bir şehrin küresel bağlantı noktası (*hub*) olmasının arzulandığına işaret ediyor. İstanbul Atatürk, 2012'de 45 milyon yolcuya hizmet vererek kabaca Madrid Barajas, Şangay Pudong ve San Francisco Uluslararası ile aynı grupta yer almıştı. On yıl içinde İstanbul'da ne olabilir ki, havalimanı 100 milyon yolcuyu ağırlayarak ABD'nin en büyük ulusal aktarma noktası olan Atlanta Uluslararası'nı yakalasın, Çin'in en büyüğü Pekin'i geçsin ve Avrupa'nın en büyüğü Londra Heathrow'un planlanmış geleceğinin bile çok önünde yer alabilsin? Bu havalimanı projesinin önerilmesi ve sermaye tarafından kabul görmesi (piyasa tabiriyle "satın alınması") bizim orta vadede kodlarını çözmeye, daha iyi anlamaya çalışacağımız İstanbul'un bugünkünden epey farklı bir yer olabileceğini akla getiriyor. Eğer tüm senaryolar sorunsuz işlerse... Öte yandan kentlerin küresel hareketlilik rejimlerine entegrasyonlarını sağlamak veya mevcut ayrıcalıklı konumlarını güvence altına almak için tüm çevresel ve lojistik problemlere rağmen "süper" ve "mega" havaalanları inşa ettiklerini (örneğin Osaka ve Berlin), büyük yatırımlarla kapasite artırdıklarını, yıldız mimarlar ile çalışarak itibarı yüksek mekânlar yarattıklarını (örneğin Heathrow'un yeni 5. Terminali ve Los Angeles LAX) ve bu doğrultuda bir yarış içinde olduklarını da unutmamamız gerekiyor (Bowen ve Cidell 2011, Cresswell 2006, Hetter 2013, Urry 2007).

Ancak bu "başarı" hikâyeleri ve iyimser senaryolar, her zaman o kentte yaşayan insanların iradesini ve kolektif düşünce ile eylemlerini ipotek altına almaya yetmeyebilir. Bu anlamda bir sonraki bölümde kentsel muhalefetin, hareketlilik eksenli kent ekonomisi açısından ne anlama gelebileceğine değineceğim.

31 Mayıs 2013'ten birkaç gün öncesinde, Taksim Gezi Parkı'nın da kaybolan, işgal edilen, yıkılan, durumu belirsizliğe terk edilen, korunmayan, muhafaza edilmeyen kimi diğer örnekler gibi, Emek Sineması gibi, AKM gibi, Zincirlikuyu'daki Karayolları arazisi gibi, Mecidiyeköy'deki Tekel fabrikası gibi, Beşiktaş sahilinde Barbaros İskelesi'nin yanındaki (şimdi otel olan) tütün deposu gibi, kentin kamusal kültüründen ve kullanımından çıkan, keyfi ve özelleştirilmiş bir yapılaşmaya açılan bir yer olacağından korkarken, park içinde ağaçların kesilmesine ve yıkıma direnen bir avuç insanın karşıt-cüretkârlığıyla gurur duyar, ne kadar çok ses çıksa ya da ne kadar gecikilse o kadar iyi diye düşünüp avunurken, bir şey oldu ve binlerce insan sokağa çıkarak, şimdi hepimizin bildiği ve kısaca "Gezi Süreci" denen kentsel-kamusal itiraza ya da ayaklanmaya katıldı.

Ben uzun yıllar İstanbul'da erkek seks işçiliği üzerine çalışmış bir sosyolog olarak Taksim Gezisi'nin detaylarına hâkimim ve parkın İstanbul'u, hatta Taksim'i düzenli kullananların çoğunluğu için bile pek dert edilecek, kafaya takılacak bir yer olmadığının bilincindeyim. Bugün hepimize malum olduğu üzere, siyasal iktidarın, ister Ankara kanalıyla olsun ister İstanbul Belediyesi eliyle, kente dair, bize ait, kamusal, herkese ait ve açık olan alanlarını ve mekânlarını, kimseye sormadan, önceden duyurup istişare etmeden, müsaade istemeden, anlık keyfi ve şaibeye açık kararlarla kullanımımızdan ve mülkiyetimizden çıkarmasına tepki duyduk. Bizim olan parkın, o veya bu istedi diye bizden çıkıp birilerinin sahipliğine girmesini doğru bulmadık. Zaten fazlasıyla yapılaşmış ve epeyce çirkin Taksim meydanına bir şeye benzemeyen bir yapı daha inşa edilmesi niyetine tepki duyduk. Kadıköy Belediyesi'nin icadı olan ve hızla sahiplenilen "akşam ondan sonra bayilerden içki satışının yasaklanması" kararına duyulan öfke de paylaşılan bu hissiyatta belli bir rol oynadı. 31 Mayıs 2013 gecesi Taksim'de, o noktada muhatabının kim olduğunu ve ne yapması gerektiğini tam da idrak etmiş görünmeyen polise karşı gösteri yapan kitlede, belli derecede "İslamlaştırma" projesi karşıtlığı havası olduğu da söylenebilir. Ertesi gün CHP Kadıköy'deki büyük mitingini iptal edince, "Kadıköy'ün Taksim'e geçmesi" ve polisin Cumhurbaşkanı'nın isteği ile bölgeden çıkması, bir süre sonra mevcut kalabalığa Kürtlerin katılması, bir noktada da anti-kapitalist İslamcıların gelmesi, muhtemelen onlardan daha popüleri Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe'nin bazı taraftar gruplarının yan yana durması (ve hayali bir takım olan İstanbul United'ı oluşturmasıyla, Fotoğraf 5, s. 176) 31 Mayıs gecesinin "bir şeylere karşı, yapılanlara açıkça karşı, ama tümüyle *disorganize* ve *spontan*" kalabalığı yerini, hepimizin tanıklık ettiğimiz, belki iştı-

rak de ettiğimiz "her sesin özgürce tınladığı, her görüşün kendine ifade alanı bulduğu" bir demokratik fuar alanı görünümündeki Gezi Parkı deneyimine bıraktı. Sonunda polis bütün dünyanın tepkisini çeken bir kabalıkla parkı ve Taksim meydanını karşı-işgal etti ve park belediye görevlilerince "ıslah edildi".

İzleyen günlerde, Konfederasyon Kupası'na ev sahipliği yapan Brezilya'da, özellikle Sao Paulo ve Rio de Janeiro kentlerinde, Movimento Passe Livre (ücretsiz biniş hakkı) hareketinin önderlik ettiği ve ülkenin sınırlı ekonomik kaynaklarının 2014 Dünya Kupası'na harcanmasına tepki ve pahalılık ile zamlara yönelik protesto gösterileri yapıldı. Türkiye'dekiler ile benzer biçimde Brezilya polisi de demokratik ortamlarda müsamaha gösterilemeyecek oldukça şiddetli müdahalelerle gösterileri bastırmayı ve sonlandırmayı denedi. Neticede Brezilya Başkanı Dilma Rousseff 24 Haziran'da gösterici temsilcileriyle buluştu ve kent yönetimi toplu taşımacılığı desteklemek için 50 milyon Brezilya Reali harcama taahhüdünde bulundu.

Türkiye'de de hem İstanbul valisi ve belediye başkanı hem de başbakan, gösterici temsilcisi olma iddiasındaki kimi gruplarla buluştu. Brezilya'dakine denk, kesin vaatler ortaya çıkmamakla birlikte, gösterilerin odağındaki Taksim Gezisi'nin korunmasında, en azından şimdilik, mutabık kalındı. Önerilen Topçu Kışlası inşası, şu anki duruma göre, gündemden çıktı. Belediye Başkanı Kadir Topbaş, "bundan böyle bir otobüs durağının yerini değiştireceğimiz zaman bile insanlara soracağız" beyanında bulunarak tartışmanın özünü anladığını belli etti, ancak daha sonra "mecaz yaptım," dedi. Yine de Bakırköy'de büyük bir alanı, "getireceği ranttan vazgeçerek" park yapmaya karar verdiklerini de duyurdu. Bu park inşası olasılığı bile Gezi Süreci'nin önemli kazanımları hanesine yazıldı denebilir.

Bu kadar farklı insanı, farklı siyasi görüşü, farklı edep ve adabı bir araya getirmeye, sokağa çıkmaya, sesini duyurmaya, "Taksim'i kapatmaya" ikna edebilecek, yanındakini koruyup kollamayı, saygı göstermeyi öğretebilecek, yan yana durmayı ve konuşmayı bir gündelik hayat sanatına çevirebilecek, demokrasi tabirini demode bir politikacı söyleminden bir gecede "yaşanan" bir mefhuma dönüştürebilecek kudrette bir örgütlenme Türkiye'de yok, en çok oy alan politik partiler de dahil (Fotoğraf 6 ve 7, s. 176). Takip eden günlerde sokağa inen ve günlerce orada kalan kalabalığı AKP ya da Tayyip Erdoğan karşıtlığı, demokratikleşme sürecine tepki, aynı sürece destek, CHP ve MHP'ye uyarı, 90'lar gençliğinin hissettiklerini dışavurumu, "dış güçlerin" komplosu, Occupy Wall Street ve Tahrir Meydanı etkisi gibi çok farklı gerekçelerle izah etmeye çalışanlar oldu.[38]

Bence esas ilginç olan ise, tümden yeni sayılmasa bile, bir toplumsal hareketliliğin oluşumu, hızı, etkisi ve hem fiziksel hem de sembo-

38 Elbette herkes (sosyologlar, antropologlar, siyaset bilimciler, gazeteciler de dahil) Gezi Parkı deneyimine kendi baktıkları noktadan kimi yorumlar, izahatlar getirdiler. Yaşananlar, şüphesiz ki sosyal bilimciler ve zaten eli-dili-zihni epeydir bağlanmış gazeteciler için kolay kolay çözülemeyecek bir bulmacaydı. Bence bu süreçte, Türkiye içinde ve dışındaki en büyük uzlaşı polisin, Mayıs sonunda "ağaçları ve parkı koruyan gençlere" doğrudan saldırmasını takip eden ve tüm meseleyi anlamsız bir "bilek güreşine" çeviren, kazananın olmayacağı bariz bir kavgaya kendini kaptıran, ölümlere de sebep olan şiddet dolu müdahalelerde bulunduğu ve bu tavrın sokaktaki hemen herkeste yarattığı "kabullenmeme" duygusu üzerinde gerçekleşti. "Yeter Artık" birden fazla bağlamda birden fazla muhataba hitap eden, belki de hareketin en işlevsel ve etkili sloganıydı; ancak bence her şeyden önce polise, ve polisin karşısındaki demokratik kitleyi teröristleştiren, yukarıdan bakan, şiddet içeren tavrına yönelikti.

lik düzlemdeki hareketliliğiydi. Siyasi iktidarın ve valiliğin ilk provasını 1 Mayıs 2013 günü, İstanbul'daki ulaşımı fiilen durdurarak yapmaya çalıştıkları "kentsel hareketsizleştirme" Gezi Süreci'nde başarılı olmadı. Sık sık durdurulan, işlemeyen metro, yolların kesilmesi, vapurların iskelelere bağlanması etkili olmadı ve hem Taksim Meydanı insansızlaştırılamadı, hem de Beşiktaş'ta, Şişli'de, Mecidiyeköy'de, Galata'da, Boğaz Köprüsü'ndeki yakın tarihte görülmemiş polis müdahaleleri grupların, kitlelerin hareketliliğini engellemede çok yetersiz kaldı. Sosyal psikolojik bir açıdan da, muhtemelen ters tepti, keza evlerinde oturanlar kendilerini kötü hissedip sokağa çıkma ihtiyacı duydular, hareketliliğe katıldılar.

Bu yazının sınırları beni Gezi Parkı ekseninde başlayıp gelişen ve yayılan protesto gösterilerinin detaylı bir analizini yapmaya çalışmaktan alıkoyuyor. Onun yerine, burada Gezi Süreci'nden öne çıkan ve kent ekonomisi ve hareketlilik ile beraber düşünülebilecek bazı noktaları vurgulamak istiyorum.

Fransız antropolog Marc Auge (2009) her yerde bitiveren, birbirinden ayırt etmenin çok zor olduğu, bellek ve tarihle ilintilenmeyen, anlam ilişkisi kurmanın imkânsıza yakın olduğu, içindeyken "aslında nerede" olduğunuzun önemini kaybettiği, bir yönüyle de sizin kim olduğunuzun önemini kaybettiği havaalanı, alışveriş merkezi, süpermarket, dev mobilya mağazası, küresel moda devlerinin mağazaları, otoyollar, oteller, yeni nesil metro istasyonları, özel üniversite kampüsleri, "*flagship*" hastaneler ve sağlık kompleksleri, toplu konut siteleri gibi yapılara "yer-olmayanlar" (*non-place*) demektedir. Geçiş hatları üzerinde bulunan ancak "yer olma" haline erişemeyen bu tesisler, seyahat etmenin ve küreselleşmenin, Auge'nin tabiriyle de "süper-modernitenin" gittikçe güçlenen, çoğalan, benzeşen adresleri. Gezi Parkı'nın yok edilip yerine önce "alışveriş merkezi, otel, buz pateni sahası ve rezidans" daha sonraki "yumuşamış" versiyonda "sanat galerileri, küçük dükkânlar ve kafeler" içermesi planlanan, taklit bir Topçu Kışlası yapılması arzusuna direnmek, yeşili ve ağacı koruma refleksi içermekle birlikte "yer" olabilmiş bir yerin, bağlamdan ve anlamdan kopuk suni bir ticarethaneye, yani "yer-olmayan"a dönüştürülmesine de karşı olmaktı. Zaten Gezi sürecinde oluşan "alışveriş merkezi boykotu" da bu kolektif tepkinin bir yansıması; anılarımız, yaşanmışlıklarımız olan, bizi ve bugünü aşan her "yer"in ucuz, uyduruk, yüzeysel, sahte ticarethanelere, otellere, alışveriş merkezlerine, tuhaf büyüklükte apartmanlara çevrilmesine karşı bir duruştu. Aynı minvalde bir diğer örneğin, başarılı olup olmayacağını henüz bilmediğimiz, Haydarpaşa Garı'nın tren istasyonu olarak hizmet vermeye devam etmesi, en kötü ihtimalle "otel olmamasına" yönelik eylemlerde de açığa çıktığını hatırlayabiliriz. İstanbul'un son 25 yılda yüzden fazla alışveriş mer-

keziyle mimlenmiş, çok daha fazla sayıda otel ve rezidans ile dolmuş olduğunu unutmazsak, daha geniş anlamıyla İstanbul'un tarihsel kimliğinin kentin *aura*'sından koparılıp, Disneyvari bir turizm oyuncağına döndürülmeye çalışıldığı, kentin kalanının da hiçbir tarihe sahip değilmiş, sanki Las Vegas ya da Dubai'ymiş gibi, "-mış gibi yapan", sahte, taklit, "ölçeği şaşmış" binalarla doldurulan, devasa bir "yer-olmayan" şehre dönüştürüldüğünü düşünürsek, Gezi Parkı'nın yok edilmesine yönelik tepkinin nedenini anlama konusunda biraz daha samimi bir çaba sarf etmiş olacağız. Tüm bu yaşananlarda bana asıl anlaşılmaz gelen, Türkiye'nin Şangay'ını ya da Doha'sını ya da başka bir "yepyeni, inşaat cenneti" kentini yaratmak için İstanbul'un seçilmesine, burada yaşayan, burada yaşamayı seçmiş, burada yaşamaya duygusal ve pratik bağlarla bağlanmış ve bunun türlü çeşitli bedellerini de ödemekte olan kişilerin tepki vermeyeceğini, bu kentin yıkılıp "daha güzeli" yapılır, etraf iyiden iyiye Hong Kong'a benzerken (Fotoğraf 8 ve 9, s. 185-6) sessiz kalacaklarını düşünmekti...

Benim için Gezi Parkı olaylarını ve takip eden gösterileri daha da önemli kılan bir diğer deneyim, önce park içerisindeki gündelik hayatta, daha sonra da diğer bazı kent park ve bostanlarında gelişen ve modern kapitalizmin metalaştırıcı, çağdaş neoliberalizmin "her şeyi" finansallaştırıcı (Harvey 2007) eğilimlerine direnen, para kullanmayan, bedava dağıtım ve paylaşım yapan, takas ekonomisini mikro-ölçekte uygulamayı deneyen, görünüşe göre de epey popüler olan, destek bulan hareketti. Gezi Protestoları sonrasında, J. K. Gibson-Graham'in (2010) kavramsallaştırdığı "bildiğimiz haliyle kapitalizmin sonu" böylelikle İstanbul'a uğradı ve "hareketlerin hareketliliği" ilkesi ile kapitalizmin söylemsel hegemonyası, normatifliği, kendinden başka gerçeklik yokmuş ve olamazmış gibi yapışı, en azından bu harekete iştirak edenler, parkları ve bostanları ziyaret edenler, oradaki ücretsiz ya da değiş-tokuş esaslı etkileşimlere katılanlar nezdinde sarsıldı (Fotoğraf 11 ve 12, s. 187). Bir süredir çeşitli mecralarda dolaşımda olan kimi ekonomik-kültürel söylemler, örneğin "market yerine pazardan satın almak", "organik ürünler kullanmak", "yerel üreticileri ve dükkânları desteklemek", "adil ticaret" gibi ekonomik çeşitlilik ve alternatif ekonomi pratikleri bu süreçte hem muhtelif yerlerde mekânsallaşarak kente eklemlendi hem de "kredi kartı kullanmama" şeklinde dışavurulan, kapitalist-neoliberal kurumlara karşı daha genel bir mesafe alma tavrında cismanileşti ve bu kurumlardan bazılarının yöneticilerini "bireysel olarak" eylemleri desteklediklerini ve "parka gittiklerini" ifade etmeye bile zorladı. Ekonomik hayatın tek bir biçimde, neoliberalizmin dikte ettiği kurumsal çerçeveler, tüketim kültürü ve "borçlanma özgürlüğü" dahilinde olmak zorunda olmadığı, pekâlâ başka ihtimallerin de gündeme gelebileceği, üretilenin, dağıtılanın, paylaşılanın ve tüketile-

nin bambaşka mekân kurgularında, aksi halde tahayyül edilemeyecek ilişkilerle gerçekleşebileceğinin çok daha fazla kentli tarafından anlaşılması ve hatta bizzat tecrübe edilmesi sağlandı. Ben gelecekte Gibson-Graham'in işaret ettiği ve çağrıda bulunduğu türden "farklı ekonomik mekânlar arzulayan ve üreten öznelerin" İstanbul'da boy göstermesi ve kent içinde hareketlenmesi ihtimalinde, Gezi Parkı eylemlerini takip eden sürecin kritik bir eşik olarak hatırlanacağını düşünüyorum.

Gezi Parkı eksenli eylemleri takip eden süreçte gündeme geldiğini düşündüğüm bir diğer konu da İstanbul'un ve onun kültürünün, tarihinin, mirasının, imajının sahibinin kim olduğu ve bunların hangi seyirciler önünde nasıl kurgulanacağı ile hangi amaçlarla, ne şekillerde kullanılacağının tartışılmasıydı. Başka bir deyişle İstanbul'un ne olduğu, kim olduğu ve kimlere nasıl temsil edileceği ile ilgili sorular ve yanıtlar, bu noktaya kadar büyük oranda yalnızca devlet tarafından geliştirilir, devletin muhayyilesi ve kapasitesi elverdiği oranda bir İstanbul kurgulanır ve bu doğrultuda tanıtılırken, içinden geçtiğimiz bu eleştirel süreçte devlet kurumlarının ve politikacıların sadece arzuladıkları İstanbul'u "yıkıp yaparak" hayata geçirme ihtimallerinde değil, onu "dışarıya" (özellikle de olimpiyat başta olmak üzere büyük organizasyonların İstanbul'da yapılmasına karar verebilecek küresel örgütlere, İstanbul'a gelmeye karar verip buraya "para bırakacak" olan turistlere ve onları yönlendirme gücüne sahip küresel medyaya) yansıtma kuvvetlerinde de ciddi bir azalma oldu.[39] İstanbul inşası devam eden ya da ihale aşamasında olan, "Dünya'yı kıskandıran" mega-projelerle, yine herkesin elbette kıskandığı Türkiye'nin ekonomik büyümesinin motoru olmakla, seçkici bir tarih anlayışıyla "Roma'dan Osmanlı'ya" bugünlere gelen birtakım kıymetli tarihi eserlerle değil, parkla, ağaç ve yeşille, kent demokrasisiyle, kent hakkıyla, "ansızın" örgütlenmeyle, polis şiddetiyle, devlet-olmayanların fikir, tepki ve talepleriyle gündeme geliverdi. Kentin mirası ve temsili, devletin elinde, Paris'ten aşağı yanı olmayan bir "turizm başkenti" yaratma çabasının soluk dekoru ve araçsal imkânı olmaktan çıktı; kentlilerin hakkında konuştuğu, söz ürettiği, düşünce örgütlediği, iktidara karşı konumlandığı bir mesele haline geldi. Yurtdışındaki Türkiye turizm ofislerinin reklamlarında ya da TRT çekimlerinde somutlaşan, İstanbul'u tarihi yarımada üzerinde helikopter çekimleri, Boğaz'dan geçen bir vapur ve İstiklal Caddesi'ndeki tramvaya yakın çekimle temsil eden görüntüler açığa düştü. İstanbul, kent merkezindeki küçücük bir parkı inşaattan korumak için sakinlerinin sokağa döküldüğü, polisin saldırılarına direndiği, protestonun ve demokrasi kültürünün uç verdiği bir kent olarak küresel dimağlarda yerini aldı. Bu taraftan bakıldığında değişmez kaygı gibi görünen, "nasıl daha çok turist çekeriz, nasıl daha çok döviz girişi sağlarız" türevi sorular, karşı tarafın "İstanbul'da neler oluyor" merakıyla

39 Temsil iktidarındaki bu erozyonu sezen politikacılardan Egemen Bağış, yaptığı bir konuşmada, "İstanbul'un bugüne kadar olimpiyatlara sahiplik yapmaması İstanbul'un değil, olimpiyatların eksikliği. Eğer İstanbul bu kararı alırsa, çoğunluğu müslüman olan bir yerde ilk defa olimpiyatlar olacak," dedikten sonra "Gezi Parkı'nda eylem yapanlar, iki defa İstanbul'un adaylığını düşürmek için başvuru yaptılar ama başaramadılar. Eğer vermezlerse bu onların yüzünden olacak" diyerek hem potansiyel suçlu arayışına giriyor hem de devletin küresel karar vericiler nezdinde azalmış etkisini teslim ediyordu; www.ensonhaber.com/haber.php?id=257001 (Erişim tarihi 20.08.2013). Dönemin Gençlik ve Spor Bakanı Suat Kılıç'ın İstanbul'un olimpiyatlara ev sahipliği yapmayacağının kesinleşmesinin ardından attığı "kına stokları tükenmiş" tweet'inde de aynı acz itirafını okumak mümkün: Bizim (devletin) değil, onların (geziciler vb.) İstanbul temsili kazandı; www.fotomac.com.tr/yazolimpiyatlari2012/2013/09/09/kina-yaksinlar? (Erişim tarihi: 8.9.2013).

geçerliliğini ve meşruiyetini bir nebze kaybetti. İşin ironik yanı, karşı tarafın (İstanbullu olmayanların) bu merakı neticesinde İstanbul'u TRT çekimlerinden daha muteber, daha eğlenceli, daha ilginç, daha hareketli bir şehir olarak belleyebileceği ve İstanbul'un gelecekte belki de daha çok, hem de daha farklı gruplardan daha çeşitli, insan tarafından ziyaret edilebileceği olasılığıydı.

•

Hareketlilikler kuramının ve kentsel yapıyı İstanbul özelinde düşünmenin, sorgulamanın, araştırmanın gündeme getirebileceği çok önemli bilgiler olduğunu, bu bilginin kamusallaşmasının ve "Nasıl bir İstanbul'da yaşamak istiyoruz" sorusuna karşılık "Nasıl bir İstanbul planlanıyor ya da inşa ediliyor" sorularıyla birlikte düşünülmesinin kritik bir konumda olduğuna inanıyorum. Bu yazıda küreselleşme ve özellikle de "küresel kent'e dönüşme" eksenindeki tartışmalarda "ulusaşırı akımların" işgal ettiği söylemsel yeri hareketliliklere tahsis etmeyi denedim. Ancak bu kurguda Stuart Rockefeller'in de işaret ettiği iki tuzağa düşmemek gerektiğini düşünüyorum: Muhtelif "akışlar"ın (hareketlilikler olarak da okuyabiliriz) "yer"ler ile karşıtlık oluşturduğu sanısına kapılmadan, aksine, bir nehir yatağı gibi devamlılık arz eden akışların da ancak bir "yerde" vuku bulduğunu, etrafından etkilendiğini, etrafını da dönüştürdüğünü akılda tutmak ve akışların kendiliğinden, irade olmaksızın, insan faktöründen bağımsız gelişen fenomenler olmadıklarını, hem bireysel seviyede hem toplumsal düzlemlerde iktidarla, gelecek tasavvurlarıyla, çatışan arzularla, geçmişte yapılanlar ve onların belleklerdeki izleriyle şekillendiğini hesaba katmak gerekiyor (Rockefeller 2011). İstanbul'da hareketlilikler (ve hareketsizlikler) coğrafi öğeler, toplumsal dinamikler, iktisadi hedefler, siyasi idealler ve karmaşık kültürel mekanizmalar ile kent çevresine ve hayatına yeniden şekil vererek, bizlerin kim olduğumuza ve kim olmak istediğimize dair fikirlerimizi güncelleyerek var oluyor; kenti, orada yaşayanları ya da yolu oradan geçenleri geri dönülmez biçimde etkiliyor. Bu bağlamda bugünün İstanbulu'nun şifrelerini çözme ve yarının kentinin neye benzeyeceğini anlama çabasında hareketlilikler perspektifinin gündeme getirdiği tartışmaların yararlı olabilecekleri, bu anlayıştan yola çıkacak tartışmaların İstanbul'u okuma pratiğimize önemli katkılar yapabileceği kanısındayım.

8

İstanbul'da Mekân, Cinsiyet ve Endüstriyel İstihdam

Saniye Dedeoğlu

Sabah iş saatleri civarında İstanbul'un işçi sınıfının yoğunluklu olarak yaşadığı mahallelerine giderseniz, mahalleyi İstanbul'un merkezlerine bağlayan anayola çıktığınızda, toplu taşıma otobüs ve minibüs duraklarının hemen yakınlarındaki binaların gölgeliklerinde saklanır gibi bekleşen kadınlar görmeniz muhtemeldir. Bu kadınlar kendilerini işyerlerine götürecek servisin bir önceki duraktan gelip kendilerini almalarını beklerler. Kadın işçiler için her gün aynı yerde belki işin başlama saatinden iki saat öncesinde işyeri servisini beklemekle başlar rutin işgünü. Aynı saatlerde işe gitmek için sıra bekleyen ve gelen ilk otobüs ya da dolmuşa hücum edenler ise daha çok erkeklerdir. Sadece kendilerinin işe gittiğini zanneden erkekler tarafından doldurulan toplu taşıma araçları ise adeta kadınlara kapalıdır. Aslında, verili fiziki koşullar içinde kadınların bu araçları kullanmaları ya çok zor ya da pek güvenli değildir. Bu nedenle işçi kadınlar binaların saçaklarında ya da gölgeliklerinde gelmesini bekledikleri servislerin varlığı için ne kadar dua etseler azdır. Ne de olsa servisler sayesinde otobüse binmek için birbirleriyle adeta yarışan ve hızla hareket eden çevik erkeklerle mücadele etmeleri gerekmemektedir.

Bu yazı, İstanbul'da yaşanan böyle bir sahneden hareketle, Doreen Massey'in (1994) kullandığı mekânın cinsiyet rollerinin inşasında ve toplumun cinsiyete yüklediği anlamda büyük etkisi vardır diye özetlenebilecek kavramsallaştırmasından yola çıkarak, İstanbul'da hazır giyim sanayiinde çalışan kadınlar örneğini inceliyor. İstanbul hazır giyim sanayinin temel yapısal özelliği, üretimin küçük ölçekli atölyelerde gerçekleştiriyor olması ve bu atölyelerin daha çok kentin işçi ailelerinin yoğunluklu olarak yaşadıkları mahallelerde binaların bodrum katlarında kurulu olmalarıdır. Sanayinin bu özelliği kadın emeğine ulaşımı kolaylaştırmakta ve atıl kadın emeğinin sanayi üretimine kanalize edilmesini sağlamaktadır. Kadınların mekânla kurdukları ilişkiyi onların cinsiyet algılarını bozmadan değiştirmek ve kent içi hareket kısıtlılıklarını aşmak için kullanılan yöntem ve stratejiler de hazır gi-

yim sanayi gibi küresel bir sektörün İstanbul'da varoluşunun temel dinamiklerinden biri olagelmiştir. Endüstriyel istihdam nedeniyle kadınların artan kent içi hareketliliği, kadınlar üzerinde geleneksel olarak özel alanda kurulan gözetimi değiştirerek onun kamusal alana taşınmasını sağlarken, özel ulaşım imkânları ve işyerlerindeki cinsiyete tabi düzenlemelerle kadınlara ayrılan özel alanı da dönüştürür. Bu uygulama ve önlemler sadece cinsel tacizi engellemek ve işe giden kadınların itibarını korumak için kullanılmakla kalmaz, aynı zamanda kadınların sermayeye itaat etmesini sağlamaya da yardım eder.

Mekân, Cinsiyet ve Emek

Kamusal ve özel alan ayrışması cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal hayatın her alanına yayılmış olduğunun en bariz göstergesidir. Kamusal alanın ve buraya ait aktivitelerin erkekler tarafından yapılırken özel alanın kadınlara ayrılması bu işbölümünün sonucudur. Yer ve mekân ekseninde cinsiyet ilişkilerinin inşası gerçekleşirken, bu ilişkilerin değiştirilmesi ve yeniden tanımlanmasında yer ve mekân önemli bir yer tutar. Cinsiyet temaları taşıyan kamusal ve özel alan ayrımı aynı zamanda kültürel olarak da bu ayrımın onay görmesini ve devam ettirilmesini sağlar. Öyleyse mekân ve yer cinsiyet öğeleri taşımazlar, fakat her ikisi de cinsiyetin inşa edildiği ve kabullenildiği biçimleri yansıtır ve bu oluşumların her ikisini de etkilerler (Massey 1994). Kadınları ev-içi alana hapsetme girişimi hem kadınlar üzerindeki belirli bir mekânsal kontroldür hem de sosyal bir kontroldür. Ev ile işyerinin analitik kategoriler olarak mekânsal ayrımı, aynı zamanda kadınların toplumdaki yerini resmeden temalardandır. Kadınların özel alandan çıkıp kamusal alana geçişinin en belirgin ifadesi kadınların ücret karşılığı çalışmaya başlamasıdır ve bu mevcut cinsiyet algılarında bir dönüşümü, kırılmayı beraberinde getirir. Bu kırılma toplumsal olarak bir endişe kaynağıdır; tanımlanan, bilinen rollerin ve modellerin değişmesi toplumsal algıda kolay kolay kabul görmez. İşte bu nedenle, kamu-özel ayrımının ortadan kaldırılması bir sıkıntı ya da sorun olarak görülebilir. İşletmeler kadın emeğine ulaşabilmek için farklı stratejiler uygularlar, bu sorun ya da sıkıntı olarak kabul edilen durumu ortadan kaldırmak için. Bu stratejilerin en belirginlerinden biri kadınların yaşadıkları yerlere yakın yerlerde üretim yapmaktır.

Hanson ve Pratt (1995) seminer çalışmalarında kadın işçilerin işyerlerine daha az vakit ayırdıklarını ve kadınların nerede çalışacaklarına dair verdikleri kararların hareket kısıtlılıklarını yansıttığını gösterdiler. Kadınların nerede çalışacaklarına ilişkin karar alırken, yaşadıkları yerlere yakın işyerlerini seçmeleri, onların ev kadını ve işçi rollerini bir arada yürütme zorunluluklarının bir yansımasıdır. Eve yakın bir

işte çalışmak, iş için uzağa gidip gelmekten kaçınan kadınlar için zaman ve enerji tasarrufu sağlar. Böylece çalışılan zamanlarda ihmal edilen ev işleri ve bakım hizmetleri için de zaman kazanılmış olur. Bazı yazarlar, eve yakın çalışan kadınların yanı sıra, endüstriyel üretimin mekânsal olarak parçalara ayrılmasının da emek piyasalarının cinsiyet temelinde ayrışmasının bir yansıması olduğuna işaret ettiler. Storper ve Walker (1983) parçalı emek piyasalarının aynı zamanda mekânsal olarak da ayrıştığını ileri sürerler. Belirli vasıflardaki işçilere ihtiyaç duyan işverenlerin farklı alan arayışı, cinsiyet temelinde yapılan emek piyasası parçalanmasının mekânlara göre nasıl düzenlendiğini göstermektedir. Bu çalışmaların temel vurgusu ise şehir büyüklüğünün, metropol alandaki sanayinin ve üretimin özelliklerinin kadınların işgücüne katılım oranları ve kadınların ne tür işler yaptıkları üzerinde etkisi olduğudur. Geleneksel olarak erkeklerle özdeşleşmiş, kol gücüne dayalı işlerde (madencilik, çelik yapımı, gemi inşası vb.) kadınların işgücüne katılım oranları düşük iken pek çok yeni iş fırsatının olduğu ve "kadınlara özgü" olduğuna inanılan işlerde (giysi hatları, elektrik montaj hattı vb.) ise kadınlar işgücüne daha yüksek düzeyde katılırlar (Massey 1984).

Türkiye'de kadın istihdamı oranlarının çok düşük bir seviyede olması acaba bize işgücü piyasaları, mekân ve cinsiyet ilişkisi adına ne söylemektedir? Bu soruya verilecek ilk cevap, toplumda kadınların yerinin evi olduğuna ilişkin çok güçlü bir kabul olduğudur ve sonuç olarak kadınların büyük çoğunluğu hayatlarının büyük kısmını özel alanda geçirmektedir. İkincisi ise kadını eve hapseden ataerkil değerler bu kadar güçlüyken, kadınların işgücüne ya da kamusal alana katılımlarının belli düzenlemeleri gerekli kılmasıdır. Eğer bir üretim alanı kadın emeğini kendine çekecekse bu düzenlemeleri yapmak zorundadır. Bu yazının temel amacı da İstanbul'da en fazla kadın istihdam eden sektör olan hazır giyim sektörünün kadın emeğine ulaşmak için geliştirdiği mekânsal örgütlenme stratejilerine işaret etmek. Bu stratejiler, bu sektörün ucuz ve esnek kadın emeğine ulaşması ve küresel seviyede bir ihracat başarısı yakalamasına imkân tanımaktadır.

Yazının bundan sonraki bölümlerinde, İstanbul hazır giyim sektörünün özellikleri, yerleşim ve kadın emeğine ulaşım stratejileri ele alınacak. Bu yazıya kaynaklık eden araştırma, iki farklı dönemde aynı bölgedeki hazır giyim atölyelerini ve bu atölyelerin emek kullanım biçimlerini analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda hazır giyim üretimini inceleyen ilk alan araştırması 2000 yılında doktora çalışmam için gerçekleştirilmiş ve kadın emeği üzerine odaklanmıştı. 2008 yılında ise daha çok devam çalışması niteliğinde bir çalışma yaptım ve göçmen kadın emeğinin dinamiklerini inceledim.

İstanbul'un Hazır Giyim Atölyeleri, İşgücü Biçimleri ve Mekânsal Konumlanış

İstanbul'un çoğunlukla dar gelirli ailelerin yaşadığı semtlerinde dar sokakların iki yanında yükselen apartmanların bodrum ya da giriş katlarında camları boyayla kapatılmış konfeksiyon atölyeleri göze çarpar. Bu atölyelere hemen hemen her sokakta tek tük rastlanır ve bu işyerleri İstanbul'un en büyük ekonomik sektörlerinden biri olan hazır giyim sektörünün taşeronlarıdır. Türkiye'de endüstriyel üretimin merkezi olan İstanbul, hazır giyim imalatının da merkezi durumundadır. İstanbul'un kent ekonomisinin piyasa yönelimi kazanmasında ve endüstrileşmesinde burada yapılan hazır giyim üretiminin büyük bir payı olduğu söylenebilir. 2002 yılında İstanbul'daki firmalar toplam hazır giyim ihracatının yüzde 72'sini gerçekleştirmişlerdir (Fair Wear Foundation - Adil Giyim Vakfı 2004). İstanbul'da üretim yapan firmaların genel karakteri ise küçük ölçekli olmaları, basit ürünler denen tişört gibi ürünlerde uzmanlaşmış olmaları ve coğrafi olarak belli bölgelerde yoğunlaşmış olmalarıdır (Dedeoğlu 2008).

İstanbul hazır giyim üreticilerinin yüzde 64'ü küçük ölçekli iken, bu firmalar 10 ila 49 işçi çalıştırmaktadırlar. Firmaların çoğunluğu (yüzde 35) Bakırköy ilçesinde yer alan Merter, Şirinevler ve Yenibosna semtlerinde bulunmaktadır. Çevre ilçeler olan Gaziosmanpaşa, Bağcılar, Güngören ve Kâğıthane eklendiğinde bu oran yüzde 70'e çıkmaktadır. Bu işletmelerde çalışan kadınların oranı yüzde 70'i bulurken, büyük ölçekli fabrikaların konfeksiyon bölümlerinde kadın oranı daha da yükselmekte ve yüzde 85'e varmaktadır (*a.g.y.*, 62). İstanbul hazır giyim üretiminde küçük ölçekli üreticilerin yaygın oluşu, üretime egemen olan taşeron ağlarının bir göstergesidir. Taşeron üretim ilişkisinin egemen olduğu bu sektörde, küçük ölçekli atölyeler merkezi bir konum tutar. Bu atölyelerde yapılan üretim, hazır giyim sanayinin ucuz işgücü kaynaklarına ulaşmasını sağlarken, sabit maliyetlerin düşmesine de katkıda bulunur.

İstanbul'daki alan araştırmasında çalışılan atölyeler kentin kenar mahallelerinde, apartmanların bodrum katlarında 10 ila 20 kişinin çalıştığı küçük ölçekli işletmelerdir. Bazı atölyeler eski çalışanların iki-üç dikiş makinesi ve küçük bir başlangıç sermayesiyle kurduğu atölyelerdir; kimi zaman eski patronların teşvikiyle deneyimli çalışanlara kurdurulan, onların alt-taşeronları olarak açılan atölyeler de bulunmaktadır. Bu atölyeler sektörde tutunabilirlerse, zamanla daha fazla makine ve çalışana sahip olabiliyorlar. Geniş bir aile çevresi ve bu ailelerin yaşadıkları semtlerde kendileriyle aynı kırsal kökenden gelen hemşerileri ve akrabalarının bulunması, atölyeler için ucuz emek gücüne ulaşmak için önemli faktörlerdir. Akrabalık ilişkilerinin ve daya-

nışmanın varlığı bir atölyenin devamlılığı ve piyasa rekabeti için yaşamsal öneme sahiptir. Konfeksiyon atölyesi işleten ailelerin bu geleneksel ilişki ağları aracılığıyla ayakta kaldıkları ve ataerkil ilişkilerin de bu geleneksel ilişkiler içindeki varlığı tartışmasızdır.

Atölyeler İstanbul'un "varoş" olarak tanımlanan semtlerinde kurulmakta, böylece yüksek kira bedellerinden ve vergi denetiminden uzak durulabilmektedir. İstanbul'un bu mahallelerinde atölye kurmak çok büyük bir sermaye birikimi gerektirmez. Başlangıç için gerekli olan sermaye bazen işlerini daha küçük atölyelere vermek isteyen firmalar tarafından makine ve diğer aletler şeklinde de verilebilir. Bazen de sermaye ailenin ve akrabaların birikimlerini bir araya getirmesiyle denkleştirilir. Konfeksiyon atölyesi çalışanları da yeterince para, deneyim ve ilişkiye sahip olduklarında kendi işlerini kurabilirler. Deneyimli bir işçi olmak, biraz sermayeye ve geniş bir aile efradına sahip olmak küçük bir konfeksiyon atölyesi açmak için yeterli olabilir. Aile emeğine dayanarak kurulan atölyelerde ücretsiz ya da düşük ücretli emek kullanımı, yani kadın emeği kullanımı yaygındır. Atölye sahibinin ailesi, annesi, eşi, kardeşleri, çocukları herkes üretime katkı yapar ve üretim bu emeklerin katılımıyla esneklik ve rekabet kazanmaktadır. Aile üyelerinin yanı sıra, akraba ve komşuların sağladığı emek havuzu bu atölyeler için güvenilir ve sadık bir emek potansiyeli yaratır.

İstanbul'da aile işletmesi atölyeler hazır giyim üretiminin merkezini oluşturur ve kadınlara aile ortamında, kadınlar açısından "iyi" olarak değerlendirilen istihdam olanakları sunar. Diğer yandan bu istihdam olanakları kadın emeğinin kayıtdışına çıkması anlamına da gelmektedir. İstanbul hazır giyim sanayiinde kayıtdışılık, atıl kadın emeğine ev-eksenli, ücretsiz ya da düşük ücret ödenen aile işçisi olarak ulaşılması demektir. Kadınlar bu kayıtdışı işleri ev işlerinin bir uzantısı olarak görmekte ve ailelerine yardımda bulunduklarını düşünmektedirler. Aile işletmesi atölyeler işçi sağlamak için akrabalık ilişkileri yanında, daha çok mevcut aile içi işgücüne bağımlıdır. Aile emeğine ve akrabalık ilişkileri yoluyla işçiye ulaşmak, belirsiz piyasa şartları altında firmalara esneklik sağlayarak hayatta kalma imkânı verir. Akrabalık, komşuluk ve hemşerilik gibi sosyal ilişkilerin üzerinden kurulan dayanışma ağları, atölye sahiplerine hem kendilerinin hem de diğer ailelerin işgücü ve maddi kaynaklarından yararlanma fırsatı verir. Bu ağların devamında ve muhafaza edilmesinde kadınların rolü çok önemlidir ve bu roller sayesinde atölyeler, içinde bulundukları topluluğun finansal ve işgücü kaynaklarından yararlanırlar.

Söz konusu atölyelerde iki farklı gruba ayrılabilecek işgücü kaynağı vardır. Birinci grup, atölyelerin esas işçileri olan yakın aile üyelerinden ve akrabalardan oluşur. Bu grup çalışanlar, babaları, eşleri veya amcaları atölyeyi işlettiği sürece çalışmaya hazırdır. Atölye sahibi er-

keklerin anneleri ve eşleri, bu ana işgücünün görünmeyen kalbidir. Aile işletmesindeki rolleri son derece çeşitlidir. Bu roller üretime doğrudan katılımdan, çalışanlara yemek pişirmeye veya işyerini temizlemeye kadar uzanır. Bu kadınlar sadece evlerinde atölyede üretilen parçaların iplerini temizleme ve paketleme gibi işlerle değil, aynı zamanda ilave işgücü gerektiğinde komşularını ve akrabalarını da organize etmekle ilgilenmektedirler. Ev kadını olarak görünmelerine rağmen, gerektiğinde ek maddi kaynak ve yedek işgücü olan akrabalar, komşular ve arkadaşlar ile özel bağlar kurup, bu bağları koruyarak atölyelerin devamlılığında önemli roller üstlenirler. Atölyenin devamlılığı için alınan bu sorumluluklar, onlara sadece ev kadını olmalarının ötesinde yükümlülükler verir. Kadınların üretime bu şekilde dahil olması, atölyeleri diğer kadınların çalışması için uygun hale getirerek, atölyeleri aile ortamı gibi yapar. Bu faaliyetleri için kadınlara bir ödeme yapılmamasına rağmen, hazır giyim üretimine katkıları, piyasaya yönelik çalışmaları ile kadınların yeniden üretim için yaptıkları piyasaya yönelik olmayan geçimlik çalışmalarını örtüştürür (Elson 1999).

İkinci grup işçiler ise atölyenin akraba olmayan ve ev-eksenli işçilerini de kapsayan daha esnek işgücüdür. Bu esnek işgücü, atölye içinde sürekli ve güvenli bir konum veren kişisel ilişkilerden ve bağlantılardan yoksundur. Bu nedenle bu işçilerin işyerleriyle ilişkisi ilk gruptakilerden daha zayıftır ve kriz dönemlerinde işten ilk çıkarılanlar olacaklardır. Bu kavramsallaştırma içinde, parça başı ücretle ev-eksenli çalışan kadınlar işgücünün en esnek halkasını oluştururlar. Parça-başı hesapla çalıştıklarından, toplam aylık gelirleri asgari ücretten çok daha düşüktür. Ev-eksenli çalışan kadınların toplumun en muhtaç kesimini oluşturduğu ve kocalarından hiçbir ekonomik destek almadıkları düşünülür. Bu kadınlar boşanmış veya dul olabilecekleri gibi maddi olarak bir erkek tarafından desteklenmeyen kadınlar da olabilir. Eğer bu kadınlar aile reisi bir erkekle yaşadığı halde ev-eksenli olarak çalışıyorsa, bu çalışmayı gerekli kılacak maddi bir zorluk içinde olduğu ya da ev sahibi olma arzusu gibi nedenleri olduğu düşünülür. Parça-başı iş, atölyenin sahibi tarafından ev-eksenli çalışan kadınlara yapılan bir tür sosyal yardım olarak görülmektedir. Oysa kadınların ev-eksenli çalışması atölye sahiplerine ucuz ve esnek işgücü sağlamakta, atölyenin hayatta kalmasına ve kârlılığına katkıda bulunmaktadır.

Hazır Giyim Üretimi İçin Kadın İşgücü Temin Etme ve Cinsiyet

Türkiye'de kadınların çalışmasının görünmezliği, kadınların anne ve eş olarak öncelikli rollerini inşa eden cinsiyet ideolojilerinin bir yansımasıdır. Kadınların ücretli olarak çalışması, evde ve toplumdaki anne rollerinden önce gelmez. Bu açıdan kadınların emek piyasası faaliyetlerine katılımı, ev-içi rolleri ve ailelerinin ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde düzenlenir. Cinsiyet ideolojileri kadınların istihdam fırsatlarına erişme yolları ve ücretli işe girme sebepleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Üstelik cinsiyet ideolojileri kadınların işçiler olarak emek piyasası faaliyetlerine hangi koşullarda girdiklerini de şekillendirir. Cinsiyet rollerinin emek piyasalarına yansımasının sonucu, kadınlara karşı sistematik olarak ayrımcılık yapmasıdır. Bu ayrımcılığın en belirgin örneği ise, emek piyasasının farklı bölümlere ayrılması ve kadınların en düşük ücretli, rutine dayanan vasıfsız ve emek yoğun işlerde çalışmasıdır (Hein 1986, Beechey 1987, Elson ve Pearson 1981, Humphrey 1985, Scott 1986 ve 1990, Walby 1990). Bu yüzden kadınların ev-içi rolleri işyerinde yaptıkları faaliyetlerde yansıma bulur ve kadın emeğinin değerinin düşürülmesine yol açar. "Cinsiyetin taşıyıcıları" olarak çalışma ilişkileri, emek piyasasının yerleşik olduğu cinsiyet ilişkilerini yansıtmak için yapılandırılmıştır (Elson 1999).

Kadınların İstanbul'un hazır giyim üretiminde çalışmalarını kolaylaştıran düzenlemeler, hâkim yerel kültürün ve geleneksel cinsiyet ilişkilerinin işçi olma sürecini ve sanayi üretiminin doğasını nasıl etkilediğini gösterir. Bu bakımdan işyerinde buluşan kültürel yapılar ve ekonomik yapı kendine özgü bir çalışma kültürü ve pratiği yaratır. İşte bu yaklaşımdan hareketle çalışmayı ve işyerlerini sadece ekonomik ilişkilerin egemen olduğu mekânlar olarak değil, sosyal ilişkileri de barındıran ve daha da önemlisi cinsiyetçi ilişkilerin yaşandığı alanlar olarak görebiliriz (Elson 1999: 611). Bu anlamda kadınların işyeri deneyimleri bu etkileşimin çok iyi analiz edilebileceği bir alandır ve bu analizi hazır giyim sanayiinde kadınların iş bulma ve hareketlilik deneyimleri üzerinden yapacağız.

İş bulma ve işe alınma, Türkiye'de işgücü piyasasının sosyal olarak kurgulanmasının en iyi ele alınacağı alanlardan biridir. İstihdam, nadiren resmi, rasyonel ve kamusal prosedürün doğrudan bir sonucudur; daha çok toplumsal ilişkilerin ve cinsiyet dinamiklerinin varlığının bir sonucudur (Hanson ve Pratt 1995). İş bulma, sadece işyerindeki sosyal hiyerarşi ve eşitsizliğin varlığına dayanmamakta, aynı zamanda işçiler arasında kıdem, birbirini gözetim ve otoritenin yeni formlarını yaratmaktadır. İş bulma ayrıca, İstanbul hazır giyim sanayiinde hiyerarşi ve cinsiyet ilişkilerini sürekli bir yeniden tanımlama ve toplumsal müza-

kere içinde tutar. Ayrıca iş bulma tanıdıklar aracılığıyla gerçekleştiğinde, işyerinde vasıf kazanmanın bir işçiden diğerine geçişine yardım eder; işe alınmada aracılık eden tanıdığın işe gelen yeni kişiyi iş konusunda eğitmesi ve işyeri kuralları konusunda bilgilendirmesi beklenir. Böylece işçiler üzerindeki kontrol yönetici gruptan işçilerin kendilerine doğru kaydırılır.

Tanıdık aracılığıyla iş bulma, kadınların aile üyeleriyle, akrabalarıyla ve arkadaşlarıyla çalışmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum hem toplumsal hiyerarşilerin hem de cinsiyet ilişkilerinin işyerine transferini sağlarken, diğer yandan aşina bir atmosfer yaratarak kadınların işgücü piyasasına erişimine yardım etmektedir. Bu ise, hazır giyim üretimi için itaatkâr ve boyun eğen işgücüne sahip olmak için en iyi yöntemdir. Ayrıca tanıdıkların bir arada çalıştıkları bir işyerinde, sadece kadın işçiler ve erkek yöneticiler arasında hiyerarşi olmaz, aynı zamanda arkadaşları vasıtasıyla veya akrabaları aracılığıyla aynı işyerinde işe giren kadınlar arasında da bir hiyerarşi oluşur. Bu durumun en iyi örneği, uzun süre bir firma için ev-eksenli parça-başı çalışan kadının bir tanıdığına kendi işlerinden vermeye başladığında, ilk kadının bu yeni işçi üzerindeki kontrolünde açık olarak gözlenebilir. Çünkü eski işçi, yeninin ne kadar iş alacağından ne zaman işi teslim edeceğine kadar birçok şeyi kontrol etmektedir.

Hazır giyim üretimi yapan atölyelerin şehir içinde aldıkları konum, yine kadın işgücüne ve ayrıca aile atölyelerinin kendi ailelerinin işgücüne kolay erişimini sağlar. Kadınlar kendi mahallelerinde bulunan işyerlerinde çalışarak, ev ile iş arasında gidiş gelişte daha az zaman harcarlar ve toplu taşıma araçlarını kullanmak zorunda kalmazlar. Evlerine yakın yerlerde çalıştıkları için memnuniyet duyarlar, çünkü bu onlara ev işleri ve çocuk bakımı için daha çok zaman verir. Atölyeler kadınların karar alırken karşılaştıkları kısıtlamaları ve seçenekleri yansıtarak, bir bakıma nerede çalışacaklarına ilişkin kararlarını şekillendirir. Buna karar verirken, eve ait sorumluluk ve ücretli işe ilişkin sorumlulukların en kolay biçimde nasıl bir araya geleceğine bakarlar. Çevrelerinde ne tür işler bulunduğuna ilişkin bilgi de yakın çevreleriyle sınırlıdır ve dolayısıyla kadınlar yakın çevrelerinde bir iş bulmayı her zaman tercih ederler.

Kadınların hareketliliklerini artırmak için yapılan bu özel düzenlemeler, bir anlamda özel ataerkilliğin kamusal ataerkilliğe dönüşümünün bir yoludur (Walby 1990), yani kamusalın özelleştirilmesidir. Bu özel düzenlemeler sayesinde kadınların kamusal alanda korunması ve gözetlenmesi aynen özel alanda olduğu gibi devam eder. Aslında bir anlamda kadınlar özel alanların kısıtlılığını kamusal alanda da yaşamaya devam ederler. Kadınların üzerinde varolan bu sosyal kontrol hem kentsel mekânların hem de toplumsal ilişkilerin nasıl eşitsiz cin-

siyet ilişkilerinin taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. *Neoliberalizm ve Mahremiyet* başlıklı derleme kitapta da vurgulandığı gibi, metalaşma ya da neoliberalizm mahremiyetin kamusallaşmasıyla sonuçlanmaktadır: "Mahremiyeti, onun geçirgen ve kırılgan kabuğuyla kuşatılmış özneler olarak bizim kurmadığımız, mahrem alanları kendi tutkularımız ve hırslarımız ile yönetmediğimiz; aksine, bunları farklı iktidar yapıları ve ilişkileri arasında çeşitli müzakereler vasıtasıyla şekillendirdiğimiz ve o esnada da yeni benlikler, yeni kimlikler kurgulamakta olduğumuz öne sürülebilir" (Özbay ve diğ. 2011: 13).

İşçi Servisleri ve Kadınların Hareketliliği: Kamusal Alanın Özelleştirilmesi

İstanbul hazır giyim sanayiinin mekânsal konumu kadınların sınırlı fiziksel hareketliliğinin üstesinden gelerek kadınların giyim işine erişimini kolaylaştırır, bunun sonucunda sanayi için çalışmaya hazır işçi havuzu genişlemiş olur. Türkiye'de kadınlar için işçi olmak, sınırlı erişim imkânları olan kamusal alana doğru bir adım daha atmak demektir. Bu adımı atmanın koşulu ise, geleneksel cinsiyet rollerini ve ideolojilerini rahatsız etmeden kamu ve özel alanlar arasındaki ayrımın üstesinden gelmektir. Bu yüzden kamusal alana giren kadınların yol açtığı gerilim, özel alanı haneden işyerine taşıma girişimleriyle çözülür. Kadınların üzerindeki kontrolün ailelerinden başka gruplara veya topluluklara devredilmesi bir çeşit özel ataerkil kontrolün kamusal alana genişletilmesi demektir. Kadınların davranışları üzerinde aile içinde özel izleme, kadınları kamusal alanda izlenmesi ve kontrol edilmesiyle aynı zamanda kamusal bir nitelik kazanır. "Kamusal alanın özelleştirilmesi" ile gerçekleşen bu dönüşüm hazır giyim imalatı örneğinde, kadınların kendi yaşadıkları mahallelerdeki işletmelerde çalışması ve işyerindeki sosyal ağlar ve ilişkilerin pekiştirilmesiyle mümkün kılınır. Bu yüzden kadınların benzer koşullar altında ve tanıdık akrabayla beraber çalışması, kamusal alanda "yabancılarla" çalışacakları durumlara göre toplumsal olarak daha kolay onaylanır ve kabul görür.

Kadınların yaşadıkları mahallelerde çalışmasının sağlanamadığı durumlarda ise, İstanbul'un giyim sanayiinde "kamusal alanın özelleştirilmesinin" en yaygın yolu, işçileri evlerinden fabrikalara ve atölyelere taşıyan özel işçi servislerinin kullanılmasıdır. Araştırma sırasında görüşülen kadınların hiçbiri işe toplu taşıma araçlarını kullanarak gitmiyordu. Bunun yerine yürüyor ya da atölye veya fabrikalarının sağladığı işçi servisini kullanıyorlardı. İşçi servisi genellikle sanayi alanları için tasarlanan, şehir merkezinden ve ikamet alanlarından uzakta bulunan Güneşli, İkitelli, Yenibosna ve Halkalı gibi semtlerdeki büyük fabrikalar tarafından kullanılıyordu. Metropol bir şehir olarak yoğun

nüfusuyla İstanbul'un kronik bir toplu taşıma sorununa sahip olması, toplu taşıma sisteminin çok kalabalık olması ve düzenli ulaşım sağlanmasının güçlüğü, giyim firmalarını işçilerine kolay erişim sağlamak amacıyla paralel bir ulaşım sistemi yaratmaya itmiştir. Servisler sayesinde, fabrikalar mesai saati başladığında işçilerinin tam zamanında gelmelerini garantiye alırlar ve aynı zamanda işçilerin ulaşım sorunu yaşamadan fazla mesai yapması için de esneklik kazanmış olurlar. Kadınlar otobüslerle, sokaklardaki "yabancılarla" aynı ulaşım araçlarını kullanmadan ve kalabalık toplu taşıma araçlarına gerek duymadan işyerlerine gelebilmektedir. İşçi servisi, işçileri işyerlerine bağlamanın etkili bir yöntemi ve işçilerin zamanında işyerine ulaşmasının garantisidir. Fakat bunlardan da önemlisi, bu firmalar için kadın emeğine ulaşmanın da bir —belki de yegâne— yoludur, aksi takdirde o kadınların toplu taşımayı kullanarak bu fabrikalara gitmeleri neredeyse imkânsızdır.

Yaklaşık 150-200 işçisi olan bir firma, çalışanlarının yaşadıkları bölgeler ile işyeri arasında servis yapan altı-yedi otobüse sahiptir. Servis güzergâhı genellikle işçilerin büyük kısmının yaşadığı semtlere göre düzenlenir ve bu nedenle işçilerin çoğu hemen hemen aynı semtlerden gelir. İşçilerin birkaç mahallede kümelenmesi zaman ve enerji tasarrufu sağlamanın yanı sıra, servis sisteminin etkili bir şekilde çalışmasını da sağlar. Bu servislerin kadınların işten eve gidip gelmesini kolaylaştırdığı daha ilk bakışta görülür, özellikle de trafiğin yoğun olduğu iş çıkış saatlerinde belediye otobüsünü yakalamanın çok zor olduğu ve bazı kadınlar için yabancı erkeklerin egemenliğindeki bir çevrede bulunmanın sorun olduğu zamanlarda. Ayrıca toplu taşıma araçlarında kadınlar sık sık cinsel tacize uğrarlar ve rahatsız edilirler. Bu araştırmada görüşülen kadınlar hepsi işlerine gitmeleri için işyeri servislerinin olmasından gayet memnundu. Şehir dışında bulunan büyük tekstil fabrikalarından birinde çalışan Nazlı işe gidiş güzergâhıyla ilgili şunları söyledi:

> Fabrika şehir dışında ve oraya toplu ulaşım yok. Geç kaldığımda fabrikaya gelmek için taksiye binebilirim ama o da çok yazıyor. Arabanız varsa oraya gitmek 30 dakika. Servise yetişmek için 5:30'da kalkmam lazım. Servis bizim oradan 6:15'te kalkıyor ve fabrikaya varması 7:30'u buluyor, çünkü servis bu çevrede yaşayan pek çok insanı alıyor ve pek çok yerde duruyor. Servise binmenin çok daha iyi olduğunu söyleyebilirim, yoksa işe gitmek imkânsız olurdu. İş saatlerinde belediye otobüsleri ne kadar kötü biliyorsun. Erkekler otobüsleri yakalamada daima daha hızlılar ve boş bir otobüse binmek için saatlerce bekliyorsun. Eğer bir koltuk bulamazsan erkekler sana otobüste hayatı çekilmez yapabiliyorlar. İş saatlerinde kadınların nasıl rahatsız edildiğine dair bir sürü hikâye biliyorsun.

Toplu taşıma araçlarının, özellikle yoğun saatlerde erkeklerin hâkimiyetinde olması şehrin ulaşım sisteminden kadınları dışlamaktadır. Nazlı aynı zamanda bir sabah işe giderken yaşadıklarından bahsetti. Aşırı kalabalık bir otobüste sıkışmıştı. Oturacak yer olmadığı için ayakta durmak zorundaydı. Yanında duran adamdan biraz yer açmasını istediğinde adam ona memnun değilse otobüs yerine taksiye binmesi gerektiğini söyledi. Erkeklerin tavrı, işe gitmek için sadece erkeklerin otobüsleri kullandığı, kadınların ise kendi keyifleri için otobüsleri kalabalıklaştırdığıdır. İstanbul'un kenar mahallelerinde kaynaklar kısıtlı olduğundan, sabah iş saatleri öncesi çoğu erkek pek çok insan işe gitmeye çalışır ve aşırı kalabalık otobüs duraklarında otobüs ya da minibüs yakalamak nerdeyse her sabah yaşanan bir işkencedir. Böyle bir ortamda erkeklerle mücadele etmek hemen hemen imkânsızdır ve her gün verilmesi gereken bu günlük mücadele kadınların işe gitmek için servisleri tercih etmesini anlaşılır kılıyor. Elbette, bu vurgu kadınların iş saatlerinde toplu taşımayı tamamen erkeklere terk ettiği anlamına gelmemeli; çünkü servis lüksü olmayan birçok kadın çalışan da toplu taşıma araçlarıyla işlerine ulaşıyor.

İşyerine ulaşım konusundaki sorunlar ve kadınların ev içindeki yükümlülükleri nedeniyle işe gitmek için çok fazla zaman harcamama isteği, kadınların evlerine yakın işyerlerinde çalışmasıyla sonuçlanmaktadır. İstanbul'un kenar mahallerinde kurulan atölyeler, kadınlar için öncelikli işyerleri haline gelmekte ve atölyelerin mekânsal konumu ise sektör için kadın emeğine ulaşılmasını sağlamaktadır. Mahalle araları atölye açmak için en gözde alanlardır, devlet denetiminden kolayca gizlenmenin yanı sıra kadın işgücüne de kolay erişim sağlarlar. Kadınların kendi evlerine yakın yerlerde çalışma arzuları, kadınların çalışırken bile ev-içi rollerine en iyi şekilde devam edebilme isteklerinin bir sonucudur. Kadınların kararları, çoğunlukla ev-içi rolleri ile ücretli çalışma sorumluluklarını nasıl en kolay biçimde birleştirebileceklerinin bir yansımasıdır. Çoğunlukla, kadınlar kendileri için ne tür işler bulunduğuna dair tam bir bilgiye sahip değiller ve iş aradıklarında da genellikle yakın çevrelerinde bir iş bulmayı düşünürler. Bu araştırma sırasında görüştüğüm evli bir atölye çalışanının, Umman'ın durumu bu konuyu çok iyi yansıtır. İki çocuk sahibi olan Umman, 35 yaşında çalışmaya başlamış, şimdi 43 yaşında bir kadın. Yakın arkadaşlarının çalıştığı bir atölyede iş bulmuş. Atölye eviyle aynı mahalledeydi. İşe gitmek için en fazla on ya da on beş dakika yürümek zorundaydı. İşteki ilk gününü şöyle anlattı:

Arkadaşımla birlikte işe gittim ve tüm gün çalıştım. Akşam eve gelirken, atölyenin evime yakın olduğunu biliyordum, fakat ben yine de yolumu bulamadım. Nerede olduğumu sormaya utandım ve etrafta yürümeye devam et-

tim. Sonunda bir yere vardığımda hava çoktan kararmıştı ve nihayet birisine sormak zorunda kaldım. İlk tecrübem korkunç olduğu için sonra arkadaşımla yürümeye karar verdim ya da evden işe işten eve yolumu bulana kadar kocamdan beni karşılamasını istedim.

Umman'ın durumunda görüldüğü gibi kadınlar uzun mesafedeki işe gitme konusunda çok rahat değiller. Bu durum sadece toplumsal kurallar ya da aileleri onları kısıtladığı için değil, şehirdeki yaşamlarının genellikle evlerine yakın mahallelerle sınırlı olmasından da kaynaklanır. Bu yüzden kadınların nerede çalışacaklarına dair kararları, üstesinden gelemeyecekleri bir zorluktan ziyade gerçekçi tercihler olarak görülmelidir. Güvenilmez ulaşım sistemi, yetersiz çocuk bakımı gibi zorunluluklar bağlamında bilinçli seçimler yapılır ve ev işlerine ortak olmayan eşleri ve çocuk bakımı yükümlülükleri eve yakın çalışma kararlarını etkiler. Üstelik mahallelerdeki atölyelerde kadınlar için mevcut iş fırsatları ailelerinden izin almanın gerilimini hafifletmeye yardım eder, çünkü aile üyeleri tarafından kolayca erişilebilirler ve kontrol edilebilirler. Kadınlar çalışmalarının onaylanmasını sağlamak ve izin alabilmek için genellikle aynı yerde çalışan bir arkadaş ya da akrabanın olduğuna, ya da bir tanıdığın hazır giyim atölyesinde çalışacaklarına vurgu yaparak ailelerini işyeriyle ilişkilendirmeye çalışırlar.

İşçi kadınlar işe gitmek için çok uzun yolculuk etmeye isteksizler. Bu araştırma örneklemindeki atölye işçileri genellikle bir servisle işyerine giden ya da evleri işlerine yürüme mesafesinde olan işçilerden oluşmaktaydı ve fabrikaya servisle giden işçiler mahallelerindeki atölyelerde çalışan işçilerden daha fazla zaman harcıyordu. İşe gidip gelme zamanları açık bir şekilde fabrikanın konumuna göre değişse de, araştırma bulguları fabrikada çalışan kadınların işe gitmek için 20 dakika ile bir saat arasında yolculuk ettiğini gösterirken evlerine yakın atölyelerde çalışan kadın işçiler en fazla yarım saat harcamaktaydı. Atölye işçilerinin büyük kısmı işyerlerine yürüyorlardı ya da toplu taşıma araçlarıyla kısa bir mesafe gidiyorlardı. Kadınların hiçbiri toplu taşıma araçlarına bindiğini söylemezken, onlarla aynı hanede yaşayan erkekler işe gidip gelmek için bu araçlardan istifade ediyordu.

Kadın işçilerin en hareketsiz grubu ev-eksenli olarak çalışan parça-başı üretim yapan işçilerdir. Fiziksel hareketsizlik parça-başı iş almanın ana sebeplerinden biridir. Şirketler genellikle parçaların dağıtımı ve toplanmasını sağlarlar böylelikle kadınlar dışarı çıkıp işin peşine düşme ihtiyacı duymazlar. Bu açıkça kadınların, katı bir şekilde eve bağlı kalan hareketsiz emeğini ucuz bir emek havuzu olarak kullanmaya yardım eder. Nitekim çoğu parça-başı çalışan işçi, şirketler tarafından işlerin getirilip götürülmesinin çalışmalarını olanaklı kıldığını vurguladı. Aksi durumda, orta yaşlı kadınların çocuklarla birlikte fi-

ziksel hareketliliği ancak yürüme mesafesiyle kısıtlıdır ve faaliyetleri oldukça dar bir alanla sınırlıdır.

Sonuç olarak kadın emeğinin hazır giyim sanayiinde kullanımı kadınlar, işverenler ve sektör çalışanlarını içeren topluluktakiler için bir zorluklar yumağı üretir. Bu zorlukların aşılmasını sağlayan yöntemlerden biri kadınların yaşadıkları mekânlara yakın yerlerde istihdam edilmesidir. Buna ek olarak, atölyeler aynı çevrede bulunmuyorsa kadın işçileri işyerlerine kolayca taşımak için o mahalleye bir servis otobüsü sağlarlar. Bu tedbirler sadece işe giderken cinsel tacizden kurtulmak için kullanılmaz, aynı zamanda çalışan kadınlar için kötü bir algı oluşmasına da engel olur. Bu nedenle kadınların fiziksel hareketsizliği ve özel alana hapsedilmişlikleri, kültürel kodlar ve cinsiyete, kamusal alanın kullanımına ve kent alanının kimlere açık olduğuna ilişkin bir dizi algı ve norm üretilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Sonuç

Kadınların çalışmasına dair mevcut yerel söylemlerin, cinsiyet ideolojileri ve kültürel alışkanlıklarla bir araya gelerek, kadın emeğinin hareketliliğinin sağlanabilmesi ve işgücü piyasalarına eklemlenebilmesi amacıyla, çalışmalarına kültürel meşruiyet kazandırma süreçlerine nasıl tercüme edildiğini inceledik. Aynı zamanda bu süreçlerin nasıl işlediğini, insanların günlük yaşamlarında nasıl sürdürüldüğünü ve toplumsal ilişkilerin kadınların işgücüne katılmasını mümkün kılmak için nasıl yeniden biçimlendirildiği, İstanbul'daki dar gelirli toplulukların hazır giyim imalat sektörüne katılımı üzerinden tartıştık.

Hazır giyim sanayi, kadınları üretim alanlarına çekebilmek için, onların fiziksel hareketsizliğini aşmanın farklı yollarını bulmuştur. Fabrikalar ve atölyeler tarafından sağlanan işçi servisleri ve atölyelerin şehir içinde mahalle aralarında konumlanmaları kadın emeğine kolayca ulaşmanın yolları arasında görülebilir. İşçiler için servis otobüslerinin tedariki, işgücü ilişkilerinin ve İstanbul'daki hazır giyim üretiminin nasıl örgütlendiği konusunda ilginç kimi bulgular sunmaktadır. İşçi servisleri işçilerin işe ulaşımını kolaylaştırarak işçi ve işverenler için olumlu sonuçlar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kadın işgücüne erişimde önemli bir faktör olarak da hizmet eder. Servis otobüslerinin tedariki kadınları, evden alıp işe götürerek, kamusal alanın erkek egemen yapısından korumaya yardım eder. Kadınlar bu şekilde kamusal alanın erkek dünyasına girmekte, ama erkeklerin etkilerinden yalıtılmış olmaktadırlar. Söz konusu tedbirler, cinsel taciz yanında, çalıştıkları işyerlerine gittikleri için kötü görülmelerini önlemekle kalmaz, aynı zamanda kadınların kamusal alana yalıtılmış bir şekilde girmesine yol açar.

Sonuç olarak, firmaların yer seçimleri veya işçi kadınları servislerle bir yerden bir yere taşıma çabaları kadınların üretime entegre edilme çabası olarak değerlendirilmelidir. Özellikle mevcut ulaşım imkânları ve hazır giyim sanayiinin mahallelerde kümelenmesi firmaların kadın emeğine kolay erişimini sağlar. Kadınların artan kent içi hareketliliği, kadınlar üzerindeki gözetimi değiştirerek kamusal alana taşınmasını sağlarken, özel ulaşım imkânları ve işyerlerindeki cinsiyet temelli düzenlemeler, kadınların özel alanın uzantısını veya devamını kamusal alanda da yaşamasını sağlar. Bu önlemler sadece cinsel tacizi engellemek ve işe giden kadınların itibarını korumak için kullanılmakla kalmaz, aynı zamanda kadınların sermayeye itaat etmesini sağlamaya da yardım eder.

9

"Çalışabilirsiniz, Eğer..." Katılım Bankalarında Örtülü Kadın Çalışanlar ve Bedenin Örgütsel Kontrolü[1]

Duygu Salman

Doğu batı ekseninde Asya'dan Avrupa'ya uzanan, oldukça genişlemiş İstanbul'da finans sektörünün varlık gösterdiği esas bölge Avrupa yakasında,[2] iki Boğaz köprüsünün arasındaki aksta yoğunlaşıyor. Türkiye'nin en etkili bankalarının merkez ofislerinin yerleştiği devasa gökdelenler, onların daha küçük, daha az kâr yapan ama hırslı rakipleri, yabancı bankaların İstanbul'daki üsleri, Türkiye Bankalar Birliği ve finans sektörünün kalbi olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası aşağı yukarı on kilometrelik bir mesafe içerisinde konumlanmıştır. Bu, küçük bir şehir için elbette geniş sayılabilecek bir bölgeyken, 1980'lerden itibaren şekillenip genişleyerek bugün 44 bankanın toplam 180.000'den fazla çalışanından[3] 30.000'den fazlasının görev yaptığı genel merkezlerin tümünü barındırdığı düşünüldüğünde, dünyanın en büyük metropollerinden birisi olan İstanbul için oldukça küçük ve yoğun bir "finans bölgesi" olduğu daha kolay anlaşılır.

Bu yazıda IBF diye anacağım finans kurumu ise bu bankalardan biri değil. IBF'nin genel merkezi şehrin finans bölgesinden neredeyse kırk kilometre uzakta, Anadolu yakasında,[4] geçmişte son derece yoksul, görece az nüfuslu ama 1980'lerden itibaren "yeni" şehrin büyümesinden payını alarak gelişmekte olan, muhafazakâr bir semtte konumlanmış durumda.[5] Diğer bir deyişle IBF, Türkiye'de finans sektörüne hâkim olan ilişkilerin şekillendiği ağın coğrafi ve sembolik olarak epeyce dışında. Türkiye'deki finans sektörü, büyük oranda seküler konvansiyonel bankalardan oluşuyor ve IBF'nin bu kurumlarla arasında derin ve aşılamaz kimi farklılıklar var. Bunlardan en önemlisi IBF'nin operasyonel mantığının dini kurallar ve ilkelerle biçimlenmiş oluşu. Finans sektörünün omurgası olan tüm konvansiyonel bankaların[6] aksine IBF, Türkiye'deki ismiyle bir "katılım bankası", ya da küresel tabiriyle bir "İslami banka"[7] ve bankacılık faaliyetlerini de İslami kurallara (ya da şeriata) göre düzenliyor. En basit ifadesiyle bu bankanın

1 Bu yazı 2008-2009 yılları arasında hem yaptıkları işi hem de sosyal organizasyonlarını dinle temellendiren kurumların kültürü üzerine yaptığım doktora tezim için bir katılım bankasında yürüttüğüm etnografik saha çalışmasının bazı bulgularından ve bu süreçte yeniden düşündürdüklerinden yola çıkıyor. Öncelikle Cenk Özbay'a teşekkür borçluyum. Cüneyt Argun Genç'e, Duygu Uygur'a ve bıkmadan beni dinleyen ve fikirlerini paylaşan Burak Öztürk'e de minnettarım. Son olarak da bir katılım bankasında kadın olmanın ne demek olduğunu anlamam ve anlatabilmem için bir sene boyunca sorduklarıma cevap veren, hatta sormadıklarımı da anlatan, burada ismini veremediğim tüm katılımcılara çok teşekkür ederim.

2 Hükümetin Merkez Bankası'nı Ankara'dan İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan Ataşehir'e taşıyarak yeni bir finans merkezi yaratma projesine rağmen 2013 yılı itibariyle finans sektörünün önemli kurumlarının neredeyse tümünün genel merkezleri halen Avrupa yakasında bulunmaktadır (bkz. www.turkticaret.net/business_center/haber.php?id=222). Sadece bazı bankaların operasyonel departmanları (örneğin kredi kartları operasyonları, çağrı merkezleri) Anadolu yakasında faaliyetlerini sürdürmektedir.

finansal işlemlerinde faiz geliri kullanılmıyor ve sadece dinen uygun olan ürün ve hizmetlerin yerine getirildiği iddia ediliyor. İBF'yi bu yazıda konu etmem ise İslami kuralların sadece bankacılık faaliyetlerinde değil, kurumun içindeki tüm kültürde ve sosyal organizasyonunda da temel referans olarak kullanılıyor olmasından kaynaklanıyor.[5] Bu kurgunun temelinde ise banka yönetiminin kendisinin baskın kimliğini İslamiyet/Müslümanlık üzerine kurmuş olan bireyleri özel bir çaba göstererek araması ve sadece bu insanları işe alması yatıyor. Çalışanları din gibi kuvvetli ve sorgulanamaz fikirler etrafında organize etme gayreti, bu insanların kendi kimlik, tecrübe ve hislerinin sarsılmaz bir grup-içi konsensüs dahilinde yok olması ya da etkisizleşmesi varsayımına ve bunun da sağlam bir kurumsal kimlik ve bağlılık yaratacağı beklentisine dayanıyor. Bunun epeyce problemli bir yaklaşım olduğu öne sürülebilir. Özellikle de söz konusu olan çalışanlardan bir kısmı, "mahrem" alandan dışarıya çıkmak, eğitim almak ve İstanbul'un profesyonel çalışma hayatına katılmak için kendi evinde, üniversitelerde, sokaklarda direnmiş muhafazakâr kadınlar ise, ve bu kadınlar tam da din kökenli kadın cinsiyet rollerini tartışmaya açmış ve İstanbul'da profesyonel iş hayatının sürdüğü mekânlarda hareketliliklerini ve görünürlüklerini artırmaya başlamışken, bu kez de İslami kurumların kendilerine dayattıkları kontrolcü mekanizmalarla karşı karşıya kalırlarsa...

Bu yazıda İstanbul'un küresel bir kent ve finans merkezi olma yolunda ilerlerken, konvansiyonel bankalara ek olarak kent ekonomisi içinde yer tutan İslami bankaları ve bu kurumlar içinde şehrin profesyonel iş hayatına katılma fırsatı bulan muhafazakâr, çoğunlukla kapalı ve yüksek eğitimli kadın işgücünün İslami finans tarafından hangi biçimlerde kontrol edildiğini incelemeye çalışacağım. Katılım bankalarının kurulmasından önce profesyonel iş hayatındaki varlıkları, kent içi görünümleri ve kent kültürüne katılımları oldukça zayıf olan bu beyaz yakalı kadınlar, hem ekonomideki değişim hem finans sektörünün kent haritasındaki yerleşimi hem de kendilerinin eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte, kentin pek çok fiziksel ve sosyal mekânında mevcudiyet kazanarak hareketliliklerini ve görünürlüklerini artırdılar. Uzun bir süre boyunca önce seküler piyasaların görünüş normları, sonra da İslamcı kurumların kadına biçtiği din ve cinsiyet rolleri sebebiyle profesyonel iş hayatının sürdüğü mekânlarda varlıkları kısıtlanmış olan bu kadınlar için, küreselleşen İstanbul'un yükselen değeri olarak görülen finans sektörüne ve şehrin geri kalanına entegre olmak özgürleştirici ve güçlendirici gibi görünse de, muhafazakâr kadınlar bu kez de her iki alanın yani hem dinin, hem de bankacılık kimliğinin kendilerine dayattığı görünürlük kriterleriyle ilişki kurmak ve mücadele etmek zorunda kalıyorlar. Bunun en önemli sebebi muhafazakâr

3 Türkiye Bankalar Birliği'nin Türkiye'deki banka, şube ve çalışan sayılarıyla ilgili 2011 yılı istatistiklerinden alınmıştır. www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Default.aspx

4 Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) katılım bankaları için karşılığı olan Türkiye Katılım Bankaları Birliği de (TKBB) Anadolu yakasında yer almaktadır. İBF dahil olmak üzere Türkiye'de faaliyet gösteren dört katılım bankası da TKBB'nin üyesi.

5 AKP bu bölgede 2002'den beri yapılan tüm mahalli ve genel seçimleri kazandı.

6 TBB verilerine göre, 2012 itibariyle Türkiye'de 44 konvansiyonel banka bulunmaktayken sadece dört katılım bankası var.

7 Bu yazıda Türkiye'deki katılım bankalarından söz ederken katılım, İslami ve faizsiz banka terimlerini eşanlamlı ve dönüşümlü olarak kullandım.

8 Bazı okurlara Şerri/İslami hukuka uygun hizmetler veren bir bankanın sosyal ilişkilerinde de İslami mantıkla hareket etmesi sıradan ve normal gelebilir. Ancak dünyada İslami bankacılık hizmetleri veren bankaların hepsinde sosyal etkileşimler din ile şekillendirilmemektedir.

bankacı kadınların ne kadar "dindar" ve ne kadar "profesyonel" göründüklerinin, katılım bankalarının küresel finansal sisteme adaptasyonları sürecinde kendileri için yeniden yaratmaya çalıştıkları imajla doğrudan ilişkisi olmasıdır.

Katılım Bankaları (İslami Bankalar)

İslam dininin uzun tarihini bir yana koyarsak, güncel İslami finans uygulamalarının ortaya çıkışı son otuz senede gerçekleşti. Bu bölümde öncelikle İslami finansın formu, içeriği ve günümüzde yeniden ortaya çıkışı ile Türkiye bağlamında gösterdiği kendine has gelişime kısaca değineceğim. Bu sebeple amacım İslami bankacılığın araçları, kökenleri, fonksiyonları, nasıl geliştirildikleri ve kullanıldıkları, İslami finans operasyonlarıyla ilgili etik tartışmalar ve İslami finansın küresel ekonomideki yeri gibi konular vasıtasıyla doğrudan İslami finans ve ekonomi üzerine bir tartışma yapmak değil. Benzer şekilde İslam hukuku ya da dini emirlerin İslami finans özelindeki yorumlarıyla ilgili herhangi bir teolojik iddiada bulunmaktan da kaçındığımı belirtmek isterim. Bu bölümdeki amacım sadece İstanbul'daki katılım bankaları ve İslami finans kuruluşlarına dair temel bilgi vermek.

İslami ekonomi doktrini, küresel anlamda 20. yüzyılın ortalarında, dünya ekonomilerini şeriata[9] uygun olan erken dönem İslami mali kurallarla yeniden yapılandırma iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Aslına bakılırsa İslami ekonomi tarihte Batı tipi finansal yöntemlere alternatif olarak ortaya çıkmış ne ilk ne de son harekettir. Bu tarz alternatif akımlara Rosser ve Rosser (1999) "yeni geleneksel ekonomiler" demektedir. Yeni geleneksellik "ekonomik karar verme mekanizmalarını sosyokültürel bir çerçevenin içine —örneğin din— (tekrar) yerleştirmek isterken, bir yandan da hem modern teknolojiyi kullanmayı hem de dünya ekonomisinin geri kalanıyla ilişkilerine devam etmeyi amaçlar" (3-4). Gandhi'nin Hindistan'da Hinduizm çerçevesinde geliştirdiği ekonomi, Budist ekonomi akımı, hatırı sayılır oranda devlet kontrolü ve ekonomik planlama öngören Konfüçyanist ekonomi akımı ve Tevrat'ta bulunan ekonomik davranışa dair kurallara dayanan ortodoks Yahudi ekonomisi yeni geleneksel ekonomilere örnek gösterilebilir.[10]

Dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan bu hareketlerin içinde etkili olanlardan biri de, en görünür başarısı "faiz"den kaçınan bankalar olan, İslami ekonomi hareketidir. Bu akımın en önemli tetikleyicisi 1970'lerde gerçekleşen petrol fiyatı artışları olmuştu. O günden bugüne büyüyen hareket sonucu, dünya genelinde müslüman olan ve olmayan 48 ülkede, 200'ün üzerinde İslami finans kurumu (El-Hawary ve diğ. 2004) ve çok sayıda İslami banka ortaya çıktı. Konvansiyonel bankalar ve küresel finans devleri de bu rekabetten geri kalmamış ve

9 Şeriat ve onun yorumu olan fıkıh, birey ve toplum hayatıyla ilgili diğer tüm alanları (örneğin sosyal ve kültürel) düzenlediği gibi aynı zamanda ekonomik davranışı (alanı) da düzenlemekteydi.

10 Bu ekonomik hareketlerle ilgili bir özet ve tartışma için bkz. Marty ve Appleby 1993.

geliştirdikleri İslama uygun bankacılık ürünleriyle, kendi deyimleriyle operasyonlarının içerisinde "İslami pencereler" açmışlardır. Önceden belirlenmiş bir oranın ve elbette aşırı yüksek faizin yasak olması bu bankaların en bilinen ayrıştırıcı özelliğidir denebilir.

Yaşanmakta olan bazı ilkesel ve pratik problemlere rağmen, İslami bankacılık sektörü, konvansiyonel finans sisteminin araçlarını ve yapılarını kendini meşrulaştıran bir söylem içinde yeniden üretmek ya da "taklit etmek" konusunda başarılı bulunabilir (Henry 2005: 9).[11] Kâğıt üzerindeki bu hızlı yükseliş ve başarı hikâyesi beraberinde bir arada kalmışlık tecrübesini de getirmiştir.

Bu bankaların, alternatif bir finansal yapı olduğunu savundukları sistemlerinin küresel ölçekte tutunabilmesi mevcut finansal normlara, konvansiyonel uygulamalara ve araçlara uyum sağlamalarıyla mümkün olabildi. Öte yandan İslami bankalar, bir politik-ekonomik ideoloji olarak İslamcılık üzerine temellenen kurumlar. Bu bankaları kuruluşlarından itibaren destekleyen çekirdek müşteri kitlesi de bu ideolojinin sunduğu kimlik ve heveslere sahip insanlardır. Dolayısıyla ideolojik ve ahlaki olarak gayrimeşru bulunan seküler bankacılık sisteminin içinde, onun kurallarına uyarak işlem yapabilmek, ama aynı zamanda esas müşteri kitlesini oluşturan dindar müslüman ve/ya İslamcı grupların beklenti ve taleplerini karşılamak için de karakteristik özellikleri olan İslami kimlik ve "İslam ruhunu" korumak zorundadırlar.[12] İslami bankalar bu süreç içinde sürekli bir dönüşüm geçirir ve araçsal akılcılık ile iktidar ilişkilerini dini kurallar referansıyla hayata geçirmeye uğraşırlar.[13]

İslami bankaların Türkiye'de ortaya çıkışı siyasi konjonktürle ilişkilidir ve dünyanın diğer kısımlarından çok da farklı bir gelişme izlememiştir. Benzer şekilde, modern finans kurumları ve kurallarıyla idare edilen Türkiye piyasasına giren İslami bankalar dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi iki farklı düşünce ve hareket formu arasında kalmışlardır.

Türkiye'deki bankacılık sektörü 1999'dan itibaren devletin sahip olduğu ticari bankalar, özel ticari bankalar, yatırım ve gelişim bankaları, yabancı bankalar ve özel ticari katılım (İslami) bankalarından oluşuyor. İslami bankalar Türkiye'ye ekonominin küreselleşmeye açıldığı 1980'lerde geldiler. Bu dönemde ANAP hükümetinin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden sermaye akışı sağlamak için özel bir çaba gösterdiği unutulmamalıdır. Faizsiz bankacılık ürün ve hizmetlerinin finansal piyasalara girmesine 1983'te Bakanlar Kurulu kararıyla "özel finans kurumları" adı altında (ancak Bankacılık Kanunu'nun dışında) olanak tanınması ve kâr-zarar ortaklığı yöntemiyle para toplamasına izin verilmesi, hükümetin bu gayretinin bir uzantısıdır (Ali 2006). 1999'da bu finans kurumları da 4389 sayılı Bankacılık Kanunu'na tabi

11 Büyüme hızları ve oranları da bu yeniden üretimi teyit eder. Tahmini rakamlar için Ernst and Young firmasının 2012 tarihli İslami bankacılık raporuna bakılabilir. Ek olarak bkz. El-Hawary ve diğ. 2007.

12 Bu arada kalmışlık durumu, İslamın bir "hayat dini" olma iddiasıyla da açıklanabilir. Dini kurallar ile dünyevi uygulamaların büyük ölçüde birbirinden ayrı tutulduğu Batı dünyasının aksine, İslam hem kutsal hem de dünyevi alanları –bankacılık gibi– kontrol edecek tek bir mantık öngörmektedir. Bu sebeple İslami bankalar İslam hukukunun tüm sosyal ve ekonomik yapılarının tek hâkimi olduğu ülkelerde "arada kalmışlık" diye nitelenebilecek herhangi bir problem yaşamazlar.

13 İslami bankaların müşterilerinin en çok mevduat hesabı ve kredi kartı uygulamalarını bildiği ve kullandığı görülüyor (Okumuş 2005). Bu müşteriler "mudaraba", "murabaha", "mushara" ve "ijara" gibi İslami finans terimlerinden habersizken, tam olarak hangi bankacılık ürününün hangi İslami prensibe dayandığını da bilmiyorlar.

hale getirilmiş ve "katılım bankası" olarak isimlendirilmişti. "Katılım bankacılığı" küresel piyasalarda "İslami ya da şeriata uygun bankacılık" diye adlandırılan sisteme Türkiye bağlamında üretilmiş alternatif bir isimdir. Türkiye'de İslami bankacılık için alternatif bir isme ihtiyaç duyulmasının iki önemli sebebi var: Birincisi devletin resmi seküler yapısının herhangi bir ekonomik, sosyal ya da kültürel yapıyı resmen (bu durumda Bankacılık Kanunu ile) "şeriata uygunluk" referansını vererek tanımlamasının mümkün olmayışı; ikincisi de, Türkiye'de müslüman nüfusun çoğunluk olmasına rağmen banka müşterilerinin sadece beşte birinin bankacılığın şeriata uygun olmasıyla ilgili bir hassasiyete sahip olduğunu belirtmesidir (Ernst and Young 2012: 89). Türkiye'de büyüme hedefine sahip İslami bankaların pazar paylarını artırmaları, müşteri yelpazelerini çeşitlendirmeleriyle mümkündür ve İslami ya da konvansiyonel bankacılık arasında özel bir ayrım gözetmeyen gruplar için doğrudan bir şeriat ve din referansı özel bir cazibe yaratmayacaktır. Tam da bu sebeple "katılım bankacılığı" terimi İslami bankaların dış dünyanın kendileriyle ilgili algılarını yönetmek için kullandığı söylemsel araçlardan biridir (Özsoy 2009). Bu söylemsel çaba, elbette İslami bankaların, diğer seküler bankalarla birlikte, aynı sistemin içinde var olmakta ve onlarla rekabet etmekte olduğu gerçeğini değiştirmez. İslami bankacılık savunucuları, özellikle 2002 seçimlerinden sonra büyüme hızları ve görünürlükleri artan bu kurumların modern bankacılık ile İslami ilkelerin en iyi yönlerini birleştiren güçlü bir alternatif yapı olduğunu iddia ederler.

Kadınların Katılımı

Hangi farklı şekli alırsa alsın ("geleneksel" başörtüsü, tesettür, hicap) "örtü" ve "örtünme" eylemi "müslüman" kadına bir yanda kamusal alanda görünürlük ve kent içinde hareketlilik kazandırırken diğer yandan da iş hayatında tam tersi bir etki yaratmış ve örtünmeyi tercih eden muhafazakâr kadınların profesyonel hayatın sürmekte olduğu mekânlardan uzak kalmasına/tutulmasına neden olmuştur denebilir. Özellikle büyük şehirlerde Batı modernliğinin laiklik, eşitlik ve bireycilik prensipleriyle kimliğini oluşturan ve aldıkları eğitimle profesyonel hayatın her alanında var olma yolunda önemli adımlar kaydetmiş "örtünmeyen" kadınlarla kıyaslandığında "örtülü" kadınların, beyaz yakalı işlerde boy göstermeleri, kentin sosyal yaşantısına yeni kimlikleriyle entegre olurken, kent mekânını da dönüştürmeye başlamaları aslında oldukça yeni, halen yaşamakta olduğumuz bir durum.

2000'li yılların başından beri katılım bankalarında profesyonel pozisyonlarda çalışan kadınların sayısındaki artışın en önemli sebeplerinden bazıları, İslamcı kadınların eskiye nazaran daha kolay üniversi-

14 İBF genel müdürlüğünde çalışan örtülü kadınlar İstanbul'un çok farklı semtlerinden işe gelmekte ve yaşam alanları İstanbul'un belli bir bölgesinde yoğunlaşmamakta. Banka, işyerine yakın yaşayan kişileri işe alma eğilimi gösterse de saha çalışması boyunca görüştüğüm kadınlar Levent, Şişli, Mecidiyeköy, Beşiktaş, Fatih, Üsküdar, Kartal, Kadıköy, Ataşehir gibi çeşitli semtlerde yaşamaktaydılar. Bu kadınların çoğunluğu –özellikle de genel müdürlükten mesafe olarak uzakta yaşayanlar– işe bankanın sağladığı servislerle gidip geliyorlardı. Yakında yaşayıp toplu taşıma araçlarını kullanan kadınlar olduğu gibi, kendi özel araçlarını kullanarak işe gelenler de vardı. Banka personelinin geneline bakıldığında işe gelip giderken kullanılan yöntemin ne olduğu konusunda cinsiyete bağlı bir ayrım yapmak doğru olmayabilir. Kullanılan bu ulaşım yöntemi, genel müdürlüğün yerinin toplu taşımaya uygun olmaması, banka tarafından İstanbul'un neredeyse her yerine servis imkânı olması gibi daha farklı değişkenlerden etkilenmekte ve çoğunlukla bu iki sebepten ötürü personelin neredeyse tamamı servisi tercih etmekte. Şubeler için ise aynı şeyi söylemek mümkün değil. İlk olarak, şubelerde çalışan kadın personel sayısının çok daha az olduğunu belirtmekte fayda var. Buna ek olarak, şubelerde çalışacak kadınların (ve erkeklerin) çoğunluğu şubenin bulunduğu semte yakın yaşayan kişilerden seçilmekteydi. Şube personeli sayıları düşük olduğu için her şube için servis imkânı bulunmamakta ve kadın ya da erkek şube çalışanları genel müdürlük çalışanlarına oranla daha fazla toplu taşıma kullanmaktaydılar.

te eğitimi alabilmeleri, bireyselleşmeleri, kentlileşmeleri ve iş hayatına aktif olarak katılmayı talep etmeleridir. Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem*'de örtülü kız öğrencilerin söylemlerinden yola çıkarak onlar için öngördüğü bir sonraki eşik olan "çalışma dünyasına atmayı düşündükleri..." adım belki de atılmış, üniversitelerden mezun örtülü kadınlar katılım bankalarının kapılarını zorlayarak "mesleki kimlik özlemlerini" giderecekleri profesyonel bir alana girmişlerdir (1991: 151). Örtülü kadınlar artık okul ve sokağa ek olarak İstanbul'da kadın ile erkeğin ortak yaşam alanlarından birinde daha, profesyonelleşmiş iş hayatının sürdüğü alanlarda da varlık kazanmıştır. Bence bu, muhafazakâr kurumların onlara sağladığı bir fırsat eşitliğinden çok, son yirmi yılda profili son derece değişen kentli muhafazakâr kadınların ısrarcı taleplerinin bir sonucu olarak görülmeli. Bugün İstanbul içinde katılım bankalarının genel müdürlüklerinin ya da şubelerinin bulunduğu semtlere iş çıkışı saatlerinde gidildiğinde, on sene önceye kıyasla göze çarpan en büyük farklılık bu kurumların kapılarından çıkarak İstanbul'un dört bir yanına dağılan kadınların sayısındaki artış olacaktır.[14] IBF özeline bakıldığında, 1980'lerde kadınları son derece az sayıda ve örgütsel hiyerarşi içinde en alt pozisyonlarda (çaycılık, temizlik işçisi, sekreterlik, santral görevlisi gibi) çalıştıran bankada bugün örtülü kadınlar profesyonel bankacı olarak da çeşitli pozisyonlarda çalışmaktalar. Öyle ki, bu kadınlar son iki sene içerisinde kendilerinin "bu kurumda kadınların kariyeri müdür yardımcılığında biter" cümlesiyle ifade ettikleri olumsuzlukları bile aşarak bir, iki kişiden ibaret ve istisnai gördükleri bir gelişmeyle de olsa şube müdürü pozisyonuna gelmiş, adeta "olmazı oldurmuş" durumdalar.

Katılım bankalarının işgücünde yaşanan bu önemli dönüşüm sayesinde kentli, profesyonel ve örtülü İslamcı kadınların[15] sayılarının artması aynı anda bu kadınların İstanbul içindeki hareketlilik ve görünürlüklerinin de artmasına sebep oldu. Bu durum din, geleneksellik ve seküler konvansiyonel bankacılığın kurumsal baskıları arasında gerilimli bir alanda yer alan İslami bankaların vermek istedikleri mesajlar düşünüldüğünde oldukça işlevsel ama bir yandan da riskli, kontrol edilmesi gereken bir durum ortaya çıkarıyor. Katılım bankaları, Özel Finans Kurumu olarak ortaya çıktıkları dönemden bu yana oldukça önemli, hızlı ve daimi bir dönüşüm geçirdi.[16] Bugün artık hepsinin hedefi büyümek, pazar payını artırmak ve Türkiye'de finans sektörünün sadece birbirleriyle değil, konvansiyonel bankalarla da rekabet eden etkili aktörleri haline gelmektir denebilir. Bu da sadece muhafazakâr İslamcı kesimi değil, Türkiye'deki farklı kesimleri de potansiyel müşteri olarak görmelerine yol açıyor. Dört katılım bankasından ikisi bunu geçtiğimiz üç yıl içerisinde kurumsal söylemlerinin bir parçası haline getirdi: "Katılım bankalarının herhangi bir ideolojisi yoktur. Katılım ban-

15 "Örtülü İslamcı ya da örtülü muhafazakâr kadın" tabirlerini kullanmamın sebebi katılım bankalarında İslamcı/muhafazakâr ama örtülü olmayan kadınların da çalışıyor olması. İsterlerse konvansiyonel bankalarda da çalışabilen örtülü olmayan muhafazakâr kadınların, katılım bankalarında ya da bankacılık sektörünün genelinde karşılaştıkları sıkıntılar örtünmeleriyle değil, kadın olmalarıyla ilgili olduğu için böyle bir ayrıma gitme ihtiyacı duydum. IBF'de bir sene boyunca topladığım etnografik veri göstermekte ki, zaman zaman örtülü olmayan muhafazakâr kadınlar, örtülü meslektaşlarına göre çok daha avantajlı bir durumda olmakta ve daha profesyonel göründükleri için İslami bankalar tarafından örtülü kadınlara tercih edilmekteler.

16 Örneğin IBF, bankacılık sistemine girdikten bir müddet sonra ilk önce bir birleşmeyle büyümüş, ardından da yabancı bir banka tarafından satın alınarak son derece iddialı büyüme hedefleri belirlemiş ve bugün Türkiye bankacılık sektöründe giderek etkili hale gelmiş bir aktör.

kaları birikimlerini faizsiz bankacılıkta değerlendirmek isteyen herkes ile din, dil, siyasi tercih, mezhep, etnik farklılık gözetmeden çalışır."[17]

Katılım bankalarının kurumsal söylemlerinde giderek artan bu yeni müşteri çeşitliliği hedefi aynı zamanda bu kurumların bugüne kadar verdikleri mesajları da farklılaştırmalarını ve çeşitlendirmelerini gerektirdi. Bu mesajlardan ilki, yani "değişiyor ve seküler konvansiyonel bankacılık sistemine adapte oluyor gibi görünsek de değişmedik, dindar ve muhafazakâr kimliğimize sadığız," güveni ve desteği sürekli kılınması gereken, çekirdek, İslamcı müşterileri hedefliyor. Tam da bu noktada katılım bankalarında çalışmaya başlayan örtülü kadınlar işlevsel hale gelmektedirler, çünkü bu kadınlar, baskın dini sembollerden uzaklaşmış[18] ve bankacılık sektörünün dayattığı tek tip görselliğe bürünmüş muhafazakâr erkeklerin aksine, örtüleriyle katılım bankalarını konvansiyonel bankalardan ayrı tutan değer ve uygulamaların gözle görünür halidirler. Katılım bankalarının kurumsal söylemlerine yeni ekledikleri ikinci mesaj ise İslamcılık ideolojisiyle ilişkisi olmayan, hedeflenen "yeni" müşterilerine yönelik. Farklı kurumsal söylemlerde dile gelen bu mesaj özellikle İslami bankaların geçmişteki gayri-profesyonel uygulamalarını[19] unutturmak için çizmeye çalıştıkları "profesyonel ve güvenilir banka" imajını yerleştirmeyi hedeflerken hep aynı anafikre vurgu yapmaktadır: "Katılım bankası olabiliriz ama konvansiyonel bankalar kadar da profesyoneliz." Muhafazakâr bankacı kadınların örtüleri bu noktada bir öncekinin aksine katılım bankalarının vermek istediği mesajı sekteye uğratma ihtimali olan bir durum oluşturur ve bu olumsuzluğun ortaya çıkmaması, kadınların ancak İstanbul içinde profesyonel kimlikleriyle hareket ederken, bir yandan örtülü ama bir yandan konvansiyonel bankacılığın genel normlarına olabildiğince uygun görünmeleriyle mümkün hale gelir.

Bahsedilen bu iki durumun örtülü muhafazakâr profesyonel bankacı kadınlar için sonucu açık: Bu kadınların kent içinde nasıl göründükleri kendi tercihlerine bırakılamaz, çünkü görünüşleri önemli bir sembolik sermayedir (Göle 1991: 17). Geçmişte onları profesyonel işgücüne kabul etmeyerek eve hapseden seküler finans piyasalarının ayrımcılığından İslami bankalar aracılığıyla kurtulmaya çalışan eğitimli, kentli örtülü kadınlar bu kez de seküler konvansiyonel bankacılığın görünüşe dair normatif baskıları ile dini değerlerin birlikte hareket ederek ürettiği bir kontrolün hedefi haline gelirler.

Bahsedilen kurumsal kontrolün IBF'deki uygulamasına bakıldığında bunun, profesyonel iş hayatında temel fonksiyonu işgücünü kontrol etmek olan insan kaynakları birimi aracılığıyla yürütüldüğünü görürüz. Kadınların görünüşlerinin kontrolü insan kaynakları biriminin yaptığı sözlü, yazılı (formal ya da informal) uyarılar, kurumsal metinlerde muhafazakâr bankacı kadının nasıl görünmesi gerektiğine dair

17 Bankaların gizliliğini korumak için anlamı bozmayan bazı kelime değişiklikleri yaptım.

18 Profesyonel bankacılık görünüş normları gereği bankacı erkekler ister konvansiyonel ister katılım bankasında çalışsın koyu, tercihen siyah –ama asla kahverengi değil– takım elbise, gömlek –tercihen beyaz ama asla siyah değil– giymeli, abartıya kaçmayan renklerde kravat takmalı, abartılı olmayan ve tercihen yine koyu renk aksesuarlar (gözlük, çanta, saat vb.) kullanmalı. Konvansiyonel bankalarda çalışan erkeklerin bunlara ek olarak uyması gereken görünüş normlarından biri de müşterilerine son derece "nötr" bir kimlik sergileme zorunluluğu, yani müşterilerine aykırı gelecek herhangi bir kimlikleri varsa bunu asla göstermezler, küpe takamazlar, sakal bırakamazlar, dövmelerini açıkta bırakamazlar, ideolojik semboller taşıyamazlar. Katılım bankalarında çalışan erkeklerin ise İslami ideolojiyi sergileyecek sembollerin bir kısmını kullanmaları serbest olsa da özellikle müşterilerle yüz yüze iletişimi olan pozisyonlarda fazla göze çarpan, ayrıştırıcı dini sembolleri (örneğin sakal) kullanmalarına izin verilmemektedir.

19 Örneğin İhlas Finans vakası.

yapılmış açıklamalar (personel yönetmeliği) ve kadın çalışanların nasıl giyinmeleri gerektiğine dair yapılan sınıf eğitimleriyle gerçekleşir. Buna ek olarak bu kurumda çalışan diğer muhafazakâr erkek yöneticiler (ve hatta tüm erkek çalışanlar) adeta insan kaynakları biriminin uzantısı olarak hareket etmekte ve örtülü kadın çalışanlardan herhangi biri kurumun onaylamadığı bir görüntü sergilediğinde önce formal rollerinin dışına çıkarak kadın çalışana sözlü uyarıda bulunmakta, daha sonra da müdahale etmesi için insan kaynakları yöneticisini bu istenmeyen durumdan haberdar etmekteler.

IBF bütün bu süreçle profesyonel pozisyonlarda çalışan örtülü kadınların görünüşünü kent içindeki iki ayrı müşteri grubuna (muhafazakâr ve seküler) doğru mesajı verecek bir sembol olarak düzenlemeye çalışırken örtülü bankacı kadınları aslında iki ayrı kontrole maruz bırakmaktalar. Bunlardan ilki kadınların görünüşünün profesyonellik sembolü olarak kontrolü. Tarihi olarak bakıldığında ilahiyat, hukuk, tıp ve akademisyenlik ilk profesyonel meslekler olarak ortaya çıksa da (Adler ve diğ. 2007) günümüz kapitalist toplumlarında profesyonel meslek kavramının sınırları oldukça genişledi. Profesyonel ve profesyonel olmayan meslekler arasındaki ayrım tartışmaya açık olsa da profesyonellik en sık olarak, rutin olmayan, hem kavramsal bilgi (eğitim) hem de pratik uygulama (tecrübe) gerektiren, yarı-zamanlı işlerden farklı olarak zamansal anlamda belirli bir bağlılık ve sürekliliğe, dolayısıyla da motivasyona ihtiyaç duyulan, son olarak da yasal ve etik sorumlulukları olan pozisyonlarda çalışabilmek olarak tanımlanır. Profesyonel meslekler de kurumsallaşma eğilimi gösterir.

DiMaggio ve Powell'ın (1983) bir grup örgütlenmenin politik güç ve kurumsal meşruiyet için rekabet ederken yapı ve uygulamalarının birbirine benzemesi olarak tanımladığı kurumsal izomorfizm (eşbiçimlilik) sürecinin üç önemli mekanizmasından biri olan "normatif baskılar", profesyonel mesleklerin kurumsallaşmasında belirgin bir rol oynar. Normatif baskı kavramı en yalın haliyle bir mesleğin genelinde kabul edilen ve dolayısıyla o mesleği yapan kişiler üzerinde bir kontrol sağlayan çeşitli normların olması durumudur. Görünüşle ilgili normlar da bunlardan biridir (Cicourel 1970, Williamson 1975). Muhafazakâr bankacı kadınların, kent içinde hareket halindeyken profesyonel olarak algılanmaları bankacılık sektöründe son derece yerleşik/sıkı olan görünüş normlarına mümkün olduğunca uygun giyinmeleriyle yakından ilişkilidir. Buna ek olarak kendilerinin de konvansiyonel bankalar gibi "profesyonel" oldukları algısını pekiştirmek isteyen katılım bankaları yönetimi için de bu durum, örtülü kadın bankacıların muhakkak takım elbise giymelerini, takımlarında koyu renkleri tercih etmelerini, aşırı desenli ya da renkli giyinmemelerini, ceket giymelerini sağlayacak kontrol mekanizmalarını harekete geçirmek anlamına gelir. IBF'

nin insan kaynakları birimi tarafından uygulanan tüm kontrol mekanizmalarında (uyarı, eğitim vb.) örtülü kadınlara "bankacılığın profesyonel görünüş normları" sürekli olarak hatırlatılır. Kadın olduğu için, (erkek) İK müdürü tarafından "Ben yapınca yanlış anlaşılıyor" gerekçesiyle kıyafetle ilgili uyarıları yapması istenen kişilerden biri olan eğitim müdür yardımcısının, örtülü kadın çalışanlara konuyla ilgili ya da ilgisiz eğitimlerde ve toplantılarda en sık tekrarladığı cümlelerden biri durumun özetini sunuyor: "Evet biliyorum, birçoğunuzun takım elbisesi yok, burada işe başladığımda benim de yoktu, ama aldım. Siz de almak zorundasınız, sokakta sizi görenler katılım bankalarının bayan personeli ne kadar şık, ne kadar profesyonel görünüyor demeli. Siz bizi temsil ediyorsunuz ve bunu hırka giyerek yapamazsınız."

IBF'nin ikinci kontrol mekanizması ise kadınların görünüşünün muhafazakârlık sembolü olarak kuruluşudur. Burada amaç örtülü kadın bankacıların muhafazakâr müşteri kitlesi tarafından benimsenecek ve kabul görecek kadar dindar bir görünüşe sahip olmalarını sağlamaktır. Bunun için kadınların başlarını belli bir şekilde örtmeleri (tesettür), makyaj, oje gibi abdeste engel görülen süslerden kaçınmaları, cinselliğe vurgu yaptığı gerekçesiyle çok yüksek ve ince topuklu ayakkabı giymemeleri, pantolon giyeceklerse dar olmaması, ceketlerinin muhakkak kalçalarını kapatacak uzunlukta olması, aşırı gösterişli ve abartılı aksesuarlardan kaçınmaları gerekir. Bu ikinci tür kontrol sözlü ve yüz yüze yerine dolaylı yöntemlerle gerçekleşir; doğrudan ya da yüz yüze bir kontrol mekanizması kullanılması gerektiğinde ise bu eğitim gibi formal bir toplantıda değil, informal bir konuşma esnasında ya da yazıyla yapılıyor. Örtülü kadın bankacıların profesyonel görünüş normlarına uyması gerektiği topluca ve açık açık konuşulurken, İslami normlara yeterince uyan bir görüntüye sahip olmaları gerektiği bu kadınlara sadece kapalı kapılar ardında hatırlatılır.

Bu noktada profesyonel bankacı olarak çalışan kadınların katılım bankaları tarafından kontrol edilmelerine neden olan çeşitliliklerini hatırlatmakta fayda var. Muhafazakâr bankacı kadınlar homojen değiller ve sosyo-ekonomik statü, eğitim, yaş, iş tecrübesi, aile yapısı, değer, tutum ve kişilik, hatta günlük hayatlarında dini pratiklerin hangilerini, ne sıklıkta ve ne kadar tutarlı olarak yerine getirdikleri gibi pek çok konuda farklılık gösteriyorlar. IBF'de çalışan örtülü profesyonel kadınlara hatırlatılan iki ayrı dünyaya ait farklı görünüş normları bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda ortaya IBF'nin farklı tutumlar sergilediği (kabul ettiği/örnek gösterdiği ya da değiştirmeye çalıştığı/dışladığı) üç ayrı örtülü kadın grubu çıkar. Bu kadınların bir kısmı banka tarafından belirlenmiş görünüş normlarına uygun davranmakta, hem "profesyonel" hem de "yeterince dindar" göründükleri için insan kaynakları tarafından diğer kadınlara "örnek" gösterilmek-

tedir. Bir diğer grup kadın bankacı kurumsal kriterlere göre yeterince dindar görünmekle beraber profesyonel durmuyorlar ve bu yüzden onlara sürekli "değişmeleri gerektiği" hatırlatılıyor. İBF'nin insan kaynakları birimi müdürü şöyle diyor: "Başka işim gücüm yokmuş gibi bunları uyarmaktan yoruldum. Benim eve temizliğe gelen kadın gibi çiçekli böcekli basma etekler giyiyorlar, olmaz ki! Hiç profesyonel değil. Konvansiyonel bankalardaki bayan personel ne kadar şık oysaki, doğal olarak bizimkilerin halini görünce 'şu katılım bankalarının personeli ne biçim giyiniyor' diyorlardır". Son grupta yer alan kadınlar ise bankacılık normlarına uygun profesyonel görünüşü yakalamakla birlikte "yeterince dindar" bulunmamakta ve başlarını örtme şekilleri ile makyajları gibi konularda sürekli olarak uyarılara maruz kalmaktalar. Değişmedikleri takdirde "dışlanarak" ve psikolojik baskıya uğrayarak işi bırakmak zorunda kalan kadınların birçoğu bu grupta yer alır. Örneğin Kalaycı (2013) bu gruptaki kadınların kent içindeki durumunu şu şekilde ifade ediyor: "Son yıllarda sayıları gittikçe artan, burjuva kültürüne asimile olmuş başörtülü kadınlar Fatih'in ve Üsküdar'ın yoksul dindar sakinleri tarafından İslamın yüz karası olmakla itham edilmekte ve hakarete uğramaktadırlar." Bu grupta yer alan örtülü profesyonel bankacı kadınların şehir içindeki görünürlükleriyle yarattığı bu olumsuz tepki, yani katılım bankalarının müşterileri içinde halihazırda sayıca fazla olan muhafazakâr İslamcı müşterilerin gözündeki "İslamın yüz karası" veya "İslamı yanlış temsil ediyorlar" algıları, katılım bankalarıyla ilgili fikri de olumsuz yönde etkilemekte ve bu bankaların İslami olarak niteledikleri bankacılık uygulamalarının sorgulanmasına yol açabilmekte. Bu sebeplerle, katılım bankaları bu son gruptaki kadınların görüntülerini de sıkı sıkıya kontrol etmeye çalışıyor, hatta mümkün olduğunca bu gruba ait olduklarını düşündükleri kadınları işe almamak için de gayret gösteriyorlar. Bu gruba hangi örtülü kadınların dahil olduğu bilgisi, seçme-yerleştirme yapan insan kaynakları sorumlularının kurum içinde anlattığı enformal mülakat hikâyeleriyle ("Kadının rujunun rengini görmedin mi, zaten sigara da içiyormuş, tecrübeli ama uymaz ki bizim müşteriye o") kurumsal hafızaya işleniyor ve örtülü kadınların işe alınmaları yazılı olmayan bu kuralların bilinciyle sürdürülüyor.

•

Konvansiyonel bankacılık kuralları ile şeriat hükümleri arasındaki denge oyununda katılım bankaları için önemli bir sembolik sermayeye dönüşen örtülü kadın bankacıların yaşadıkları çelişki işte budur. Şimdiye kadar kent içindeki hareketlilikleri, görünürlükleri ve profesyonel yaşamları ataerkil toplumsal yapı, din kökenli ve eşitliksiz cinsiyet

rolleri ile iş hayatının dışlayıcı görünüş normlarıyla kısıtlanmış muhafazakâr kadınlar, bankacılık sektöründe çalışmaya başlayarak bu kıskaçtan kurtulmuş izlenimi uyandırsalar da, personeli oldukları şirketlerin iki farklı ve çelişen pratik sistemi içinde bocalayan anlam üretme çabalarının bir sembolü ve aracı haline dönüşmektedirler. Örtülü bankacı kadınların görünüşünün artık sadece muhafazakâr müşteri kesimini tatmin etmekle kalmayıp, profesyonel bankacılık normlarına da uygun olması bekleniyor. Bu noktada örtülü profesyonel kadının yorumlamaya çalıştığı mesaj ortada: "Örtülü olarak elbette çalışabilirsiniz, eğer İstanbul'da bizim uygun bulduğumuz şekilde görünmeyi kabul ederseniz."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İstanbul'un Politik Ekolojisi

Sunuş

Dilek Ünalan

Özellikle son yirmi yılda, doğal kaynaklara erişim sağlayan ve onları kontrol altında tutan iktidar ilişkilerinin bilinirliği ve görünürlüğü arttıkça, bunların gündelik hayatlarımız, ilişkilerimiz ve sağlığımız üzerindeki tesirleri açığa çıktıkça, doğa bilimleri kapsamında incelenen ekolojik problemler sosyal ve politik boyutlar kazandı ve bir anlamda pozitif bilimin nötr alanından çıkarak "politik ekolojiye" dönüştü (Neumann 2004, Ribot ve Peluso 2003). Bu bağlamda politik ekoloji, çevre bilimleri ile sosyal bilimler kesişiminde ve insan-çevre ilişkilerine dair eleştirel çalışmalarda en önemli perspektiflerden biri haline geldi. Politik ekoloji, "çevresel değişiklikler, sosyo-ekonomik etkiler ve politik süreçler arasındaki ilişkileri sorgulayan" (Bryant 1992: 27) kökleri politik ekonomi ve kültürel incelemelere dayanan bir yaklaşım da denebilir (Keil ve diğ. 1998: 1). Literatürde politik ekolojinin, "geniş bir açıdan tanımlanan, politik ekonominin kaygılarına odaklı bir disiplin" (Blaikie ve Brookfield 1987: 17) veya "doğa ve politikanın sosyal ve çevresel değişikliğe yol açacak şekilde nasıl etkileşim içine girdiğini, bütüncül bir bakışla anlamaya yönelik kuramsal bir soruşturma" (Bryant 1992: 12) şeklinde tanımlandığı da görülebilir. Bu yorumların ve diğer tüm tanımların ortak noktası, gerçekleşmekte olan çevresel değişikliğin anlaşılmasında ve etüt edilmesinde politik ve ekolojik güçlerin ve süreçlerin oynadığı stratejik role vurgu yapmalarıdır. Bugün "politik ekoloji" tabiri, çevresel değişikliğe sebep olan ve onu yönetip yönlendiren politikaları (ve dolayısıyla tüm planları, uygulamaları, programları) mesele edinen, çevre adaleti hareketlerine ve ekolojik problemlere politik, ekonomik ve sosyolojik açıdan yaklaşan çalışmalar için kullanılıyor. Diğer bir deyişle politik ekolojistler, çevre problemlerinin farklı boyutlarını çalışırken sadece ekolojik dinamiklere odaklanmıyor ve çevrebiliminin ortodoks paradigmaları yerine, sosyal bilimlerin eleştirel epistemolojisine ve yöntemlerine daha yakın bir anlayışı benimsiyor, tespit ettikleri "problemlerin" temeline bilgi üretimi ve iktidar ilişkilerini koyuyorlar. Ana akım ekolojistler ve çevrebilimciler, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin (ve politik tasarrufların) çevre üzerindeki zararlarını sadece maddi ölçütlerle (parasal olarak) değerlendirirken; politik ekolojistler, insanlar tarafından gerçekleştirilen tüm etkinliğin ekosistem üzerindeki (doğal kaynak kullanı-

Fotoğraf
Meslek, 2007.
Kaynak: Can Candan

mı, üretilen atıklar ve bunların yeniden kullanımları gibi) etkilerinin de irdelenmesi gerekliliğinin altını çiziyorlar.

Günümüzde çevresel problemler ve güç ilişkilerinin etkileşimine en yoğun biçimde sahne olan alanlar kentler olduğu için politik ekoloji çalışmalarının odağında da kentler ve kentleşme meseleleri var. Kentsel politik ekoloji, 21. yüzyıl kent bilimlerine ve kent çalışmalarına rehberlik eden, onları yeniden şekillendiren, olmazsa olmaz bir bilgi, yorum ve perspektif sağlayıcı olarak karşımızda duruyor. Kenti doğanın, ekolojik tabiatın ve çevrenin karşıtı bir yer, kentleşmeyi de insanın doğadan lineer biçimde, *gitgide* ayrıldığı bir süreç olarak tahayyül eden görüşe karşıt olarak, kentsel politik ekoloji kenti doğa ile toplumsal faaliyetlerin iç içe olduğu, üst üste bindiği bir alan, kentleşmeyi de tabiat ile toplum arasında sürekli yeni ve karmaşık ilişkilerin yaratıldığı bir yeniden üretim süreci olarak görür. Bu anlamda kent ölçeğinde imalat, paylaşım ve değişim süreçleri gibi temel iktisadi faaliyetlere bağlı olarak yaşanan bütün ekolojik etkiler ve bu etkilerin farklı toplumsal gruplar üzerindeki yansıması, bu grupların deneyimleri ve toplumun farklı bileşenleri arasındaki iktidar ilişkileri ciddiye alınarak, uzun bir dönemsellik içinde incelenir.[1]

Kentleşme, pek çok açıdan artı değerin ortaya çıktığı bir süreç. Artı değerin üretimi ve satışı açısından kentler, en az Karl Marx'ın tarif ettiği üretim süreçleri kadar önemli (Harvey 2013). Marx, *Kapital*'in II. cildinde, sermayeyi tanımlayan asli unsurun üretim ile satış arasındaki çelişkili birlik olduğunu; bu birliğin, değerin ve artı değerin üretiminin değerlendirme biçimine göre önem kazandığını ifade eder. Üretimde olduğu gibi kentsel yaşam alanında da birbirinden bağımsız olarak değerlendirilen üretim-satış ilişkisinin, çelişkili bir birlik oluşturacak biçimde bir arada tek-birleşik olgu olduğunun farkına varılmıştır. Bu farkındalıkla birlikte büyüyen kentsel politik ekoloji, köklerini Marksist kent kuramı, politik ekonomi, kent ekolojisi, sosyal ekoloji, çevre adaleti kuramı ve pratiği ile ekolojik modernleşme kuramından da almaktadır. Bütün bu alanların yaklaşımları birbirlerinden çok farklı olsa da, kentsel politik ekolojistler çalışmalarında eleştirel sosyal ekoloji kuramı başta olmak üzere bahsi geçen tüm bu kuramlardan ve yöntemsel tartışmalardan yararlanırlar.

Kentsel politik ekoloji, metropol alanların fiziksel yapısının ve toplumsal hayatının sürdürülebilirliğinin önündeki engellerin tümüyle siyasi olduğunu kabul eder. Bu çerçevede, kentsel hayatın ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve çevresel sürdürülebilirliğinin aslında kentsel yönetişim ve kent-doğa ilişkilerini düzenleyen yasal ve politik süreçlerce belirlendiği vurgulanır. Bu anlamda kent örgütlenmesinin doğayla ilişkisinin tanımlanması ve bu ilişkinin yeniden düzenlenmesi de katılımcı ve şeffaf bir yönetişim, demokrasi ve gündelik kent politi-

1 Bu kısa sunuş yazısında, detaylarına giremediğim politik ekolojik yaklaşımların çeşitli örnekleri ve gündemdeki tartışmalar, Politik Ekoloji Çalışma Grubu'nun politikekoloji.org internet sitesinden takip edilebilir.

kasının ayrılmaz bir parçası olarak kavranır (Stren ve diğ. 1992). Dolayısıyla "yanlış yönetilen" kentler ve yalancı, samimiyetsiz, hakikati tahrif eden kent idarecileri, belediyeciler ve kamu yönetimleri de kent ekolojisinin karşısında, eleştirel bir yaklaşımla ifade edilen bir iktidar bloğunun odaklarıdır.

Hızlı ekonomik büyüme, kontrolsüz sanayileşme, geleceği kale almayan ve bugüne odaklı bir kalkınmacılık ideolojisinin tartışılmaz hegemonyası ve plansız, hatta "planı adeta reddeden" bir kentleşmenin tetiklediği sorunları her gün, her yerde yaşayan bir ülke olan Türkiye'de, entelektüel ve eleştirel birikim, diğer alanlarda olduğu gibi kentsel politik ekolojide de İstanbul'da (ve İstanbul'a) yoğunlaştı (Ünalan 2011). Bu kitapta da çok farklı veçheleriyle incelendiği üzere, bugün İstanbul kentsel rantın oluşturulma ve dağıtılma biçimi nedeniyle sahip olunan kimi paha biçilmez ve yerine konmaz doğal, tarihi, estetik ve kültürel değerlerin hızla yitirildiği, sosyal ayrışmanın galebe çaldığı, fiziksel ve toplumsal sorunların eklemlendiği ve katmerlendiği bir metropol alanına dönüştü. İstanbul'un ivedilikle çözüm bekleyen, "acil" sorunlarının kaynağında yerel ve ulusal politikacıların ve kamu görevlilerinin on yıllardır süren popülist tavırları ve bunun yakın zamanda doruğa çıkan bir örneği olan (ve bu kitapta da etraflıca incelenen) ranta dayalı kentsel dönüşüm hareketleri ve Türkçeye bir şekilde "çılgın" diye tercüme edilen "mega" kentsel ve bölgesel projeler var. Küresel ve yerelin eklemlendiği, yeni ekonominin şekillendiği bir bağlamda (Aksoy 2012, Keyder 1999a, Özbay 2012a) kentsel yaşam alanlarında veya ormanlık bölgelerde yeni imar düzenlemeleriyle yapılması planlanan, inşa halinde ya da tamamlanmış tüm konut kulelerini ve sitelerini, alışveriş merkezlerini, cazibe duraklarını (örneğin ralli pisti ya da tema parkı), beş yıldızlı otelleri, kongre ve fuar merkezlerini, çok işlevli kentsel dönüşüm ve yenileme projelerini (Galataport, Haliç tersaneleri, Üçüncü Havalimanı, üçüncü Boğaz Köprüsü, Kanal İstanbul, Haydarpaşa-Port gibi) kentin problemlerini çözmekten uzak, tam aksine onlara yenilerini ekleyen ve bunu yaparken de İstanbul'un tüm yaşamsallığını emerek, yok etme tehlikesini içinde barındıran girişimler olarak okumak gerekli.

Yeni İstanbul Çalışmaları'nı oluşturan akademik ve düşünsel alan da hiç şüphe yok ki kentin değişmekte, aşınmakta, tükenmekte olan ekolojik yapısını konu edinmeli, tıpkı bu kitabın yaptığı gibi... İstanbul'da tüm boyutlarıyla sürdürülebilirlik sağlanabilmesi, kentsel yönetişimin reformu ve bugünün (hatta yarının) ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir hale getirilmesi, rant maksatlı ve sermaye dostu bir kentsel kalkınma anlayışından uzaklaşılarak Gezi Parkı örneğinde de gördüğümüz gibi kent sakinlerinin taleplerine kulak veren, demokratik formülasyonların geliştirilmesi, İstanbul'un gelişmesinin kent içinde ve

dış çevresinde yol açtığı çevresel etkinin gözden kaçırılmaması, aynı şekilde burada yaşayabilmemize olanak tanıyan ormanlar, denizler, tatlı su havzaları, diğer canlı türleri gibi doğal kaynakların muhafaza edilebilmesi, Trakya ve Kuzeydoğu Marmara ile kurulan bölgesel-ekolojik ilişkiye hassasiyetle yaklaşılması ve bu coğrafyaların İstanbul'un kontrolsüz büyümesine kaynak sağlayan "boşluklar" olarak görülmesinden vazgeçilmesi hakkında düşünmek, bu konulara kafa yormak, araştırma yapmak ve bu soruları Yeni İstanbul tartışmalarının odağına koymak gerekli diye düşünüyorum. İlerleyen sayfalarda okuyacağınız Pérouse, Aykan, Zeybek, Bartu Candan ve Akbulut yazıları tam da bunu yapıyor ve yaşadığımız metropolün fiziksel yapısı ve tabiatla karmaşık ilişkisinin niçin kent incelemelerinin merkezinde olması gerektiğini belgeliyor.

10

İstanbul'da Sürdürülebilir Kalkınma: Sekteye Uğramış, Kısmi ve Fırsatçı Bir Uyarlama

Jean-François Pérouse

Temmuz 2004'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) idari dış sınırları beş bin altı yüz kilometrekarelik bir bütünü kaplamak için il sınırları üzerine kaydırıldı. Mayıs 2008'de meydana gelen, ilçe sınırlarına getirilen son değişiklikler gibi, bu yeniden tanımlama da kentsel yayılmanın en göze çarpan belirtilerinden biri olarak okunabilir. Bu, şehir toprağının aşırıya kaçmış bir tüketimi olarak da izah edilebilir; keza yerel siyasi öncelikler arasında bulunmamakta ve aslında 2000'lerin başından beri kaydedilen demografik artıştaki değişimle de tezat oluşturmaktadır. Buna karşın 2010 yılında yaklaşık 14 milyon kişilik bir nüfusu barındıran ve Mayıs 2013 itibariyle de yaklaşık 3 milyon motorlu taşıtın içinde bulunduğu bir megapolde, Boğaz üzerine üçüncü bir köprü inşasının ne kadar doğru olduğu halen tartışılmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının siyasi ve ekonomik söylemler içine girmesi de bu bağlamda oldu denebilir: İngilizcedeki *sustainable development* kavramına referans yapılmıştı ama terim aynı zamanda bir neolojizm biçimine uygun olarak Türkçeye entegre edilmişti. Ancak bu teleonomik amacın (ki sosyal bilimlerdeki yetersiz teorik değerini biliyoruz) tartışmaya açılması ve İstanbul özelinde büyükşehir gündemine alınmasında geç kalınıyor gibi. Burada kimi yerel ve ulusal aktörlerin bu kavramı hangi biçimlerde uyarladıklarını ve bu anlamda İstanbul'un özel koşulları sebebiyle karşılaşılan güçlüklerin, kentsel yönetişime dair açığa çıkardıklarını sorgulama gerekliliğinden söz edilebilir. Bunu yapabilmek için kalkınmada sürdürülebilirlik zorunluluğunun yeniliğini, ilgili aktörlerin eylem ve referans ölçeklerinin nasıl çelişkiler üreterek verimsiz uygulamalar doğurabildiğini ve rekabet mefhumunu esas alan, bölünmüş bir yerel yönetişimin bu anlayışı tüm yönleriyle uygulamaya koyabilmesinin zorluğunu anlatmaya çalışacağım.

Çevresel Kamu Hassasiyetinden Sürdürülebilir Kalkınmaya

İstanbul'da çevreyle ilgili kaygılar, 1950'lerin ortalarında başlamış olan kontrolsüz büyümenin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin fark edilebilir olmaya başladığı bir dönem olan 1970'lerin sonundan itibaren siyasi bir yükseliş kaydetmeye başladı. O tarihsel anda kamuoyunun dikkati iki sembol alan etrafında yoğunlaşmıştı: Haliç ve Boğaziçi (Pamay 1975, TETTV 2000). Birincisi tarihi semtlerin ortasında altı kilometre uzunluğunda bir su yolu, ikincisi de mevcut şehirsel alanı ikiye bölen, otuz kilometre uzunluğunda bir geçiş. Akademisyenler ve üniversiteler, iş çevreleri ve bu iki bölgedeki kıyılarda yaşayan halk, metropolün tam ortasında bulunan hem "tarihi" hem de "doğal" bu bölgelerin korunması için çalışmaya koyuldular. Kamu idaresinin sivil toplumdaki bu harekete ilk yanıtı, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun büyükşehir belediyesinin ve ilçe belediyelerinin kuruluş yasasının çıktığı 1984'te geldi. Bu yasayı takiben yerel yönetimlerin bir nebze özerkleştikleri ve çevre politikalarıyla ilgili inşaat çalışmalarının hız kazandığı söylenebilir.

Ulusal düzeyde ise 1991'de Çevre Bakanlığı'nın kurulması çevre gündeminin ve iş takviminin oluşturulmasında önemli bir aşama olarak kaydedilmiştir. Siyasi arenada mütevazı bir ağırlığı olan bu kurum o dönemde uluslararası örgütlerin tetiklediği tartışmaların Türkiye'de yankı bulmasını sağlayacak olanaklara sahip değildi. O esnada baskın olan çevre anlayışı "doğacı", pasif ve durağan, ne "sistemsel düzenleri" (diğer bir ifadeyle çevrenin çoklu bileşenlerinin etkileşim ve karşılıklı bağımlılıklarını) ne de zaman ve mekân içinde öngörülen farklı ölçeklerdeki dinamikleri göz önünde bulunduran bir bakıştı. Örneğin 1985 yılında İstanbul Orman ve Su Fakültesi'nden bir öğretim üyesi Haliç meselesinin kamu otoritelerince ortaya konuş biçiminin fazlasıyla kısmi ve bölük pörçük olduğunu belirterek endişelerini aktarmış ve Haliç'in o anki durumuna olumsuz etki eden faktörlerin bir bütün olarak, ilgili havzaların tümünü değerlendirmeye alan bir stratejiye gerek olduğunun altını çizmişti. Oysa yıllık İBB faaliyet raporlarının gösterdiği gibi şehirlerarası taşımacılık ve içme suyu tedariki gibi sorunlar uzun bir dönem boyunca Çevre İdaresi'nin kaygılarından ve yöntemlerinden bağımsız bir biçimde düşünülmüş, "çevre" diğer meselelerden farklı, onların dışında bir alan olarak tanımlanmıştı.

Gerçekten de eğer yerel siyasi faaliyetleri yöneten baskın paradigma kalkınma fikri ise bu önce ekonomik açıdan, nicelik bakımından değerlendirilir ve planlamacı, merkezi bir devlet tarafından da yürür-

lüğe konur. Türkiye'de modernleştirici projenin bütünü de aslında ulus-devlet ölçeğinde ve sektörlere bölünmüş olarak düşünülmüş kalkınma mefhumu üzerine inşa edilmiştir. Bu perspektifte, yerel olan (ve dolayısıyla "çevre" de) milli olanın, tüm ülkeyi kapsayan meselelerin hizmetine sunulmuştur. Diğer bir deyişle yerel ve ulusötesi boyutları olan çevre meselesi, ulus-devletin kalkınmacı reflekslerinin arasında görünmez hale gelir. Gerek Çernobil (1986) kazası sonrası tartışmalarda, gerek sınır ötesi su kaynaklarının idaresi konusunda (ülkenin güney ve güneydoğusunda Suriye ve Irak, kuzeybatıda da Bulgaristan ile) ulusal düzlemdeki kaygı ve öncelikler ulusötesi çevre mantıklarının algılanmasını engellemişti. Su kaynaklarının sınır ötesi idaresinin siyasi gündeme girmesi de ancak 1999 depremleri sonrasında Yunanistan ile olan yakınlaşma ve Bulgaristan'ın 2007'de Avrupa Birliği'ne girmesinden sonra mümkün olmuştur.

Bugün sürdürülebilir kalkınma kavramı ve ima ettiği çevresel kaygılar en katı ulusal egemenlikçi çevrelerce ve bazı mesleki ve sendikal kuruluşlarca bile ulusal egemenliğin yürütülmesine sınırlar koyduğu ölçüde kuşkuyla değerlendirilmesi gereken, ithal edilmiş ideolojik bir söylemsel ürün olarak algılanmaktadır. Bu suretle bu çok mühim ve kuşatıcı siyasi kültür içinde sürdürülebilir kalkınma, merkezi devletin esas amacı olmaya devam eden ekonomik büyümenin yalnızca saptırılmış, ikincil bir şekli olmaya mahkûm kalabilir. Bu bakımdan pratik neticesi olmayan bir seçim sloganı şeklinde kullanılmasını bir kenara bırakırsak, sürdürülebilir kalkınma ile siyasi aktörlerce henüz tam da benimsenmemiş olan "yerel kalkınma" (bölgesel kalkınmaya atıfta bulunmaksızın) kavramı arasında bir paralellik kurulabilir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 Kasım seçimleri için yerel kalkınmayı kendi sloganı haline getirmişti. Ardından gelen Temmuz 2007 genel seçimlerinde ise daha genel, ulusal amaçlara yer açabilmek için yerel kalkınma vurgusu kaybolmuştu. Yerel kalkınmaya dair açılımlar, takip eden seçimlerde de İstanbul'un gündemine gelmedi.

Hukuka Dahil Olma

"Sürdürülebilir kalkınma" kavramı siyasetin yerel yönetimlerle ilgili söz dağarcığına 2005 yılının Temmuz ayında geçen 5393 sayılı yeni belediye yasasıyla girdi. Bu yasayla kurulmuş olan "kent konseyleri" vasıtasıyla vatandaşların yerel yönetime katılımlarının artmasıyla sürdürülebilir kalkınmaya yönelik hassasiyet arasında bir bağ kurulmaktaydı. Bu yasanın "Kent Konseyi" başlıklı 76. maddesinde şöyle deniyor: "Kent konseyi ... vatandaşlık bilinci, sürdürülebilir kalkınma, çevresel hassasiyet, dayanışma ve toplumsal yardımlaşma, şeffaflık ... katılım ve yetki devri prensiplerini ... hayata geçirmek için çalışır." Sürdürülebilir kalkınma, bundan böyle siyasi katılımın yeni pedagojik

organı ve denetim altındaki sahnesi olan kent konseyleri aracılığıyla aşılanacak bir dizi "iyi prensip" arasında yer almaktadır. Referans, bu yasa temel alınarak, yönetim sisteminin tamamına yayılacaktı. Ancak İBB Başkanı Kadir Topbaş, yasanın kabul edilmesinden üç sene sonra, Mayıs 2008'de Büyükşehir Kent Konseyi açılış konuşmasında, İstanbul için "çevreye ve toplumsal dayanışmaya karşı daha hassas bir sürdürülebilir kalkınma" dileğinde bulunarak sürdürülebilir kalkınma ifadesini nispeten belirsiz ve muğlak bir biçimde kullandı. İBB'nin 2009 Yılı Faaliyet Raporu'nda sürdürülebilirlik kavramı doğal kaynakların uzun süreli kullanımından bahsetmekten çok, İstanbul'un "dünya çapında olabilmesini" hayata geçirmek için olmazsa olmaz görülen şehir güvenliği ile siyasi istikrardan bahsetmek için kullanılmıştı.

Buna paralel olarak, 1983'ten kalma 2872 sayılı kanun yerine 2006 Nisanında kabul edilen çevreyle ilgili 5491 sayılı yeni kanun, daha ilk maddesinden sürdürülebilir kalkınma prensibini uyarlayarak başlamaktadır. 1983 versiyonunun ilk maddesi çevreyi "tüm vatandaşların ortak malı" olarak tanımlamaktayken 2006 tarihli yasanın ilk maddesi çevreyi "tüm canlı varlıkların ortak malı" olarak belirliyordu. Aynı yasanın ikinci maddesindeki tanımlar arasında bir yandan 1983'te olmayan "sürdürülebilir çevre", diğer yandan da "sürdürülebilir kalkınma" tanımı göze çarpmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınmanın Ortaya Çıkışı: Yönetişim veya Yerel Siyaset?

Acaba sürdürülebilir kalkınmanın, kanun yapımı sürecinden sonra yerel siyaset üzerindeki etkisi ne yönde oldu? Yerel yönetimin çeşitli araçlarının bu söylemsel zorunluluk ekseninde, sürdürülebilir kalkınma temelli bazı yeni düzenlemelere gittiği, bunların da mevcut iktidar yapısı içinde yeni fırsatlar doğurduğu söylenebilir. Bu bağlamda öncelikle merkezi siyasi aktörler kendilerinin ve birbirlerinin imtiyazlarını teyit etmişler, hatta Meteoroloji Genel Müdürlüğü ile İl Orman ve Çevre Müdürlüğü örneklerinde olduğu gibi, kuvvetlenmişlerdir. İl Orman ve Çevre Müdürlüğü, 1988'den beri ihmal ettiği Çevre Durumu Raporu'nu 2004 yılında yeniden yayımlamaya başladı. 2005 yılına ait raporun giriş bölümünde kentsel büyüme ve kalkınma hem sürdürülebilirlik kavramına hem de küreselleşme "hadisesine" bağlanmıştı. Bunun bir adımının da yine aynı tarihlerde dolaşıma giren küresel iklim değişikliği tartışmaları olduğu anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve küresel iklim değişikliğinin siyasi dile sızışındaki bu zamansal örtüşme sebepsiz değildir.

İstanbul İl Özel İdaresi (İÖİ) 1993'te çevre konusunda yetkilere sahip özel bir şirket olan ÖZİDAŞ'ı kurdu. Ancak bu şirketin faaliyetleri fidanlıkların idaresiyle sınırlı kaldı. İstanbul'da fidanlıklar halen kent

içindeki ve çevresindeki yeşil alanları genişletmek ile erozyon ve toprak kaymasına karşı mücadele etme amacıyla kullanılıyor. Belediye idareleri için kendi bünyelerinde yaptıkları değişiklikler ve yeniden düzenlemeler çok daha net biçimde gözlenebilir. Sürdürülebilir kalkınma söyleminin belediyecilik diline girmesiyle beraber, İBB'ye bağlı birçok özel şirket kurulmuş ya da özgün çevre işlerine yönlendirilmiştir. Örneğin İstanbul Enerji, İBB'nin enerji ve aydınlatma idaresine bağlı ancak özel hukuka tabi bir şirket. Bu şirket özellikle binaların enerji performansı konusunda İBB ile bağlantısı olmayan şirket ve bürolarla aynı şekilde eğitim veriyor, danışmanlık ve teşhis de yapıyor. Benzer şekilde 1994'te kurulan İstaç da İstanbul'un tamamı için katı atık önleyici işletme ve yeniden işleme süreciyle ilgili olan ve 1996'dan beri Sabancı Holding'e ait Akçansa ile ortak çalışan bir diğer belediye teşebbüsü. İstanbul'da 2013 itibariyle sayıları otuz dokuz olan ilçe belediyeleri de kent sakinlerini sürdürülebilir kalkınma konusunda eğitme ve duyarlılık geliştirmek için yetkileri dahilinde çalışıyorlar. İlçe belediyeleri, 5393 sayılı yasa çerçevesinde takviye edilmiş yetkilere sahip olmalarına ve örneğin çöp toplama faaliyetini özelleştirme kapasitesine rağmen, sürdürülebilirlik söyleminin kilit aktörleri arasında görülmemekte, bir anlamda "yedek" pozisyonda tahayyül edilmekteler (Acar 2010). Bunun nedeni de il ve ilçe belediyeleri arasında var olduğu kabul edilen bir işbölümü olabilir: İlçe yönetimleri, sınırları dahilinde yaşayanlar nezdinde çevre politikası ve sürdürülebilir kalkınma pedagojisi üzerine odaklanır, ancak verilen veya satın alınan hizmet düzeyinde yetkilerini şehir belediyelerine havale etme eğilimindedirler. Diğer bir deyişle çevre ahlakı, yerel bir vatandaşlık biçimi olarak ilçe belediyeleri tarafından (örneğin katı atık idaresi veya su ekonomisine ilişkin olarak) yaygınlaştırılmaktadır. Öte yandan ilçe belediyelerinin, duyarlılığı ve yaratıcılığıyla öne çıkan öğrencilere veya "en bilinçli" annelere ödül dağıtırken, yürüttükleri kampanyaların etki alanını genişletmek için dini öğelere başvurduklarını da görebiliyoruz. Örneğin Esenler Belediyesi 2010 Avrupa Kültür Başkenti kapsamında sürdürülebilir kalkınma duyarlılığını kültür politikasının ana hatlarından biri yapmıştı. Kadıköy Belediyesi de sokağa veya çöpe atılmış görsel-işitsel materyallerin toplandığı bir merkezi aynı süreçte kurmuştu. Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği de (MBBB) 1975'te kurulmasına ve çevre yönetişimi aygıtında sahip olduğu yere rağmen kamuoyunda pek bilinmemektedir. Başından beri çevre konuları etrafında yapılanmış olan MBBB, 2008 yılının Kasım ayında "Yerel yönetimlerde sürdürülebilir kalkınma" temalı bir konferans da düzenlemişti. MBBB, özellikle Avrupa Birliği ile yerel yönetimler arasında da bir aracı konumundadır.

İstanbul'daki sivil toplumun farklı parçaları ve özellikle dernekler

de, çevre yönetişimi içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın bir zorunluluk olarak algılanmasında rol oynamış ve bu bağlamda yeniden yapılanmıştır denebilir. Bu hiyerarşide kamuya ait, valiliğe ve belediyelere bağlı demek ve vakıflar en üst sırada yer almaktadır. İstanbul Valiliği ile bağlantılı olan, İl Çevre Müdürlüğü'nden bir yetkilinin yönetim kurulunda bulunduğu ve Mart 2009'da düzenlenen Su Forumu ile bu hiyerarşideki yerini sağlamlaştıran Su Vakfı'nı örnek verebiliriz. Aynı biçimde kurucu üyeleri arasında çok sayıda işinsanı ve siyasetçi barındıran TEMA (Tekfen) veya Deniz Temiz-Turmepa (Koç Holding) gibi büyük sermayeyle ilintili vakıf ve dernekler de ikinci bir grubu oluşturmaktadır. Çevre meselesi uğruna çaba gösteren mahalle dernekleri, kadın girişimleri ve Boğaziçi'nin korunmasına odaklanmış dernekler de sürdürülebilir kalkınma söyleminin dolaşımına katkı yapmaktalar. Özellikle Boğaziçi'ndeki hidrokarbür trafiğinin yoğunlaşmasına karşıt eylemler gerçekleştiren kimi aktivist oluşumlar (SOS İstanbul 1995), 1999 depremi sonrasında görünürlük kazanan mahalle grupları (Visier ve Polo 2006) ve uzmanlık, danışmanlık ve eğitim alanlarında varlık gösteren akademisyenler, kentte sürdürülebilir politikaların hâkim olması için kamuoyu oluşturan sivil toplum unsurları arasında sayılabilir. Avrupa Birliği'nin de aday ülke Türkiye ile Çevre başlıklı müzakereleri 2009 yılı sonunda başlatması "çevre uzmanlığı" ve bu eksendeki yeni bilgi birikimleri ve mesleki oluşumların önünü açan bir diğer faktör olarak görülebilir.

Uluslararası örgüt ve kuruluşların Türkiye uzantılarının (Greenpeace gibi) sürdürülebilir kalkınma konusunda yerine getirdikleri söylemsel ve metodolojik işlevlerde üçüncü bir grup aktör olarak değerlendirilebilir. Yerel aktörlerin çoğunun faydalandıkları kısıtlı kaynaklara kıyasla bu grubun finansal, belgelere dayalı ve teknolojik imkânları ve dahil oldukları uluslararası ağlar, otorite ve etkilerini pekiştirmiştir (Kadirbeyoğlu 2005). Örneğin Greenpeace, devlet nükleer santral inşaatlarını hızlandırma eğilimindeyken, nükleer ve fosil yakıt dosyaları ile küresel ısınma ve iklim değişikliği meselelerini gündemde tutarak kamuoyunun bilinçlendirilmesinde öncü bir rol oynuyor.

Bu alanda çalışan meslek odaları, özellikle de sürdürülebilir kalkınma tartışmasının demokratikleşmesinde kilit rol oynayan mühendis (en başta da 1992'de kurulan Çevre Mühendisleri Odası), mimar ve şehir plancıları meslek birlikleri dördüncü tip aktörler olarak göze çarpmaktadır. Bunlar aynı zamanda siyasi güçler tarafından teşvik edilen büyük projelerin sürdürülebilir kalkınma prensipleri yönünden eleştirisine de aktif olarak katılıyorlar. Örneğin Boğaz üzerine inşa edilen üçüncü çevre yolu ve köprü projesinin, şehrin kuzeyindeki ormanlar ve su kaynakları üzerinde oluşturacağı tehdide dair en kapsamlı muhalefet ve iptal davalarında bu odaların imzasını görebiliriz. Bu

projeye karşı Orman Mühendisleri Odası, "Bir köprü değil, sadece bu isme layık bir hayat istiyoruz" sloganıyla bir kampanya da başlatmıştı. Siyasetçilerin gözünde pek de muteber olmayan bir sivil toplum türü olarak meslek odaları, büyük projelere muhalefet eden birer karşı-güç oluşturma ve "çevreyi" kollama vazifesi iğfal etme gayretindeler.

Sürdürülebilir kalkınma düzleminde hareket eden beşinci grup aktör de özel sermayedir. 2008 senesinin Mayıs ayında, gayrimenkul portföyü itibariyle Türkiye'nin en büyük inşaat gruplarından birisi "iş dünyasında sürdürülebilir kalkınma" başlıklı bir konferansın en büyük sponsoruydu. 2000'li yıllarda ortaya çıkan çok sayıda şirketin geri kazanım, ayıklama ve tehlikeli atıkların değerlendirilmesinde uzmanlaşmış oluşu ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde önemlerinin (ve cirolarının) artışı da kayda değer gelişmelerdir.

Sürdürülebilirlik ve İstanbul'da Yönetişim

Sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetişim sisteminin bileşenlerine kısaca değindikten sonra burada bu bileşenler arasındaki muhtemel etkileşimin nasıl gerçekleştiğine bakmak istiyorum. Pek çok yapısal veri türünün yerel yönetişim sistemi üzerinde ağırlığı ve çoğunlukla da kısıtlayıcı bir etkisi var (Somersan 1993). Kurumsal düzenlere sıkı sıkıya bağlılık, sektörel hantallık, kontrol, takip ve değerlendirme mekanizmalarının işleyişleri gibi faktörlerin sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin yerel politikalar ekseninde hayata geçmesini zorlaştırıcı etkilerinden söz etmek mümkün.

Bu bağlamda, sekiz binden fazla çalışanı olan, eski ve güçlü bir kurum olan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) —ki bütçesi uzun zaman boyunca İBB'ninkinden büyük olmuştur— faaliyet anlayışının hem yerel düzlemle sınırlı olduğunu hem de başka tür aktörlerle işbirliği geliştirmesine olanak tanımadığını söyleyebiliriz. Çevreyi bir sistem olarak tüm boyutlarıyla ele alan yaklaşımlara mesafeli olan kurum kültürüyle İSKİ, örneğin yeni kentsel yerleşim alanlarındaki suyollarının temizlenmesi faaliyetini diğer aktörlerle stratejik etkileşime girmeden sürdürmektedir. TOKİ ve iştiraklerince yürütülmekte olan çok sayıda lüks toplu konut kompleksi inşaatlarında derelerin üst havzaları yoğun bir yapılaşma altında kalmakta ve havzaların dengeleri üzerinde çok bariz negatif etkiler gözlemlenebilmektedir. Diğer kurumlar ve farklı çevre aktörleriyle koordinasyon ve bilgi alışverişindeki eksiklik sebebiyle İSKİ, politikalarını bu önemli havzalar üzerinde odaklayamaz hale gelmiş ve çarpıcı boyuttaki kentsel dönüşümü dikkate almaz bir duruma düşmüştür.

Aynı şekilde İstanbul'da on yedi kurum arasında bölünmüş durumdaki kamu taşımacılığı politikası ile hava kirliliğini izleme ve denetle-

me uygulamaları arasında da bir eklemlenme neredeyse yok gibidir. Ulaşım AŞ veya UKOME gibi kurumlarca üretilen ve İstanbul'da toplu taşımacılığı geliştirmeye ve bu eksende çevre duyarlılığını artırmaya yönelik söylemlerin gündelik hayatta bir karşılığı olmadığını söylemek yanlış olmaz. Büyük resme baktığımızda her bir özerk kurumun kent bağlamında daha iyi işleyen bir yönetişimin parçası olmaktansa kendi bağımsız kimliğini korumakta direndiği ve bunun da kente dair bilginin politika belirleyen kurumlar arasındaki dolaşımında ciddi engellere neden olduğu görülebilir. Bu tıkanmışlık halinin bir neticesi, kent sakinlerinin güvenilir ve karşılaştırılabilir bilgiye erişimlerinin güçleşmesi ya da imkânsızlaşmasıdır. Oysaki örneğin hava kirliliğiyle ilgili verilerin bağımsız, herkesçe ulaşılabilen ve eleştirilebilen şeffaf kurumlarca üretilmesi ve yayımlanması gerekmektedir. İstanbul Valiliği'nin yayınladığı, güncellenme ve süreklilik sorunlarıyla dolu, İBB'nin kullandığı kategorilerle örtüşmeyen yıllık çevre durumu raporunun bu misyonu karşılamaktan çok uzak olduğu söylenebilir. Valiliğin raporunun daha "natüralist" ve ayrı biçimde düşünülmüş "doğal" kaynaklara (hava, su, toprak gibi) odaklanmış, kendi içinde bölünmüş bir çevre vizyonu varken, İBB "üretilmiş" ve kendisi tarafından yönetilen yeşil alanlara öncelik tanımaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma prensiplerinin hayata geçirilmesinin her boyutunda zaruri olan kurumlar arası iletişim ve bilgi paylaşımının İstanbul'da uygulanamamasının bir nedeni de karar alıcıların istişare prosedürlerinin tesisine elvermeyen seçkinciliğidir. Belki de cumhuriyetin erken döneminden miras alınmış modernleştirici paradigmanın bir etkisi olarak, kalkınma görevi yüklenmiş sosyal gruplar, kendilerini karar alma ve uygulama konusunda tek yetkili olarak görme eğilimindeler. Kurumlar arası iletişim ve istişare denense de bu çaba işlevsel olmayacak ve önerilen projelere maddi destek sağlayan uluslararası örgütleri tatmin etme yolunda şekilsel bir düzenleme olarak kalabilecektir. 1996'da gerçekleşen Habitat-II konferansından sonra birçok yerel aktörün benimsediği BM'ye bağlı Yerel Gündem 21 çerçevesinde finanse edilen projeler, Avrupa Birliği tarafından desteklenenler gibi, katılımcı boyutun genişliği üzerinde ısrarcı olmaktadırlar. Zeytinburnu, İstanbul içinde Yerel Gündem 21'i benimseyen beş ilçeden biri ve angajmanın her yerinde, yerel katılım ve sürdürülebilir kalkınmaya bolca referans bulunmakta. Ancak uygulama sürecinde, özellikle de bu bağlamda hayata geçirilen kentsel dönüşüm politikasında "yukarıdan aşağı", katılıma kapalı, dayatmacı bir nitelik açığa çıkmıştır. Aslında Zeytinburnu, yerel siyasi güçler tarafından, kentsel dönüşüm (eski sanayi arazilerinin dönüştürülmesi ve şehir dokusunun nitelik kazanması ve yoğunlaşması) konusunda bir "model ilçe" olarak belirlenmişti. Ancak tüm bu katılımcı söylemin, göz boyama işlevi gördü-

ğü anlaşılıyor. Tıpkı Üçüncü Boğaz Köprüsü inşaatında "halka danışıldığı" söylendiğinde bunun köprüye isim önerisi toplamaya işaret etmesi gibi. Bu projeye karşı olan dernekler ve diğer sivil toplum aktörleri bu katılım ikiyüzlülüğünü ifşa etmiş ve eleştirmişti.

Diğer taraftan İstanbul'un şu anki çevre idaresi sistemi bir teknolojik fetişizm ve özellikle de seçimlerde oy artırma emelleriyle şekillenmektedir. Atatürk Havalimanı'nın hemen yanındaki biyolojik arıtma tesisi, rüzgâr parkları, kamuya ait binaları "akıllı" ve "yeşil" kılma projeleri ya da Boğaz'dan Haliç'e su aktarma çalışmaları hep benzer bir anlık teknik performans arzusu, problemlere geçici çözümler üretme hevesi ve seçim odaklı girişimler olarak öne çıkmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Yerel Siyaset

Söz konusu olan ister mekânsal ister zamansal ölçekler olsun, sürdürülebilir kalkınmayı bir referans ya da çıkış noktası olarak kabul eden yerel politikalarda istikrarsızlık ve tutarsızlık emareleri, hatta belirli seviyede bir düzen bozukluğu görülmektedir.

Mekânsal Ölçeklerin Bozulması

Kurumsal parçalanma, düşünme, anlama ve müdahale ölçeklerinin parçalanmasına tekabül eder. İlk etapta küresel ölçeğin yerel ölçeğe karşı ya da onunla birlikte kullanılabileceği tespiti yapılır. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma ideolojisi, sorunların çözümünde yerel yetkililere geçerli bir meşrulaştırma aracı ya da mazeret sağlar. Örneğin İBB Başkanı Topbaş, 2009 senesinin Eylül ayında Ayamama Deresi yatağında vuku bulan selden sonra, felaketin nedenini küresel ısınma olarak açıklayınca hepimiz küresel ölçekte gerçekleşen olayların yerel düzlemdeki sorumluluklardan kaçmak için kullanılmakta olduğunu düşündük. Benzer şekilde yerel yöneticilerin İstanbul'u bir küresel kent yapma hevesiyle giriştikleri kimi yatırım ve projelerin, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun yerel tasarrufların aleyhine netice vermesi de böyle bir mekânsal ölçek karışıklığının tezahürüdür. Turizmi teşvik etmek adına, Anadolu yakasındaki belli başlı su rezervlerinden birinin havzası üzerinde bulunan bir bölgeye Formula 1 yarış parkurunun inşa edilmesine verilen izin, bu çelişkinin bir diğer bariz örneğidir. İBB burada yapılacak otellerin kent ekonomisine katkı sağlayacağı yönünde görüş bildirirken büyükşehrin sınırlarındaki hassas orman ekosistemine verilen zarar görmezden gelinmişti. Bugün büyük ölçüde boş duran pistin açılışından beş yıl sonra, iddialı bir şekilde "garanti" edilen yüz binlerce yabancı turistin yerine sadece birkaç bin kişiyi konuk edebildiğinin anlaşılması bizi tek boyutlu ve çok kısa vadeli kalkınma ve ekonomik büyüme anlayışının zararlı sonuçları üzerine

yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Yerel düzeydeki sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetmeyen, ulusal ve küresel kalkınma inisiyatiflerine öncelik tanıyan anlayışın, Boğaz'a inşa edilen Üçüncü Köprü ve henüz bir iddia olsa da, Kanal Projesi'nde de geçerli olduğu unutulmamalıdır. Aksi istikamette ise, 1996'daki BM Habitat II zirvesini takiben kurulan Karanfilköy Derneği gibi sivil ve yerel oluşumlar, imarsız ve ruhsatsız gecekondu mahallelerinde hiç olmazsa hava dolaşımına olanak tanıyan yapı iskeleti ve evlerin inşasına müteakip ekilmiş olan ağaçların büyümesiyle oluşan kendine has bitki örtüsüyle savunulması gereken (geliştirilmesi de gereken) yaşam kalitesi fikrini savunageldiler. Bu perspektif içinde, belirli bir dönemde (1950-70) yaratılmış bir ortam olarak gecekondular, yakın kent tarihinin utanç verici ve kurtulunması gereken bir izi, sefalet, gerilik ve azgelişmişlik yuvaları değil, araç trafiğine tamamen açılmamış, ekilmiş olan ağaçların gölgesinde, bünyesinde şehir içi mikro-tarımı barındıran, "pozitif" bir değer olarak görülmektedir.

Devletin kurduğu bölgesel kalkınma ajansları ise konulan ismin aksine kalkınmada bölgesel boyutu genellikle ıskalayarak ulusal ölçeğin ezici ağırlığı altında kalmış görünüyorlar. Bu kapsamda kentsel ve bölgesel yetki alanlarının kesiştiği yerlerde yaşanmakta olan karışıklık da hatırlanmalıdır. Bir örnek: Şehir planlamasında havzaların boyutları göz önünde tutulmazken, 2009 Eylülündeki sel, kent gelişimini yalnızca her yıl piyasaya sürülen konut sayısıyla değil, bu boyutuyla da düşünmek gerektiğinin altını çizmiş oldu. TOKİ, şehrin sınırları dahilinde yeni konut arzını düzenleyen temel aktör olarak, İstanbul'un özellikle de kuzeybatı yönündeki hızlı büyümesini destekliyor. Sadece niceliksel bir performans değerlendirmesi ve rakamlara dayalı bürokratik muhasebe mantığı içinde kalındığında, TOKİ'nin başarılı olduğu illüzyonu oluşurken, uzun vadede yerel etkileşimler ve çevresel yapı göz önüne alındığında bu tablonun aldatıcı olduğu görülebilmektedir. Özellikle yukarı bölümleri ve ilgili tüm havzayı göz önünde tutmadan, aşağı tarafta "gözle görülebilir" önlemlerle sınırlanmış Haliç'in temizlenme işlemi de kentsel gelişimin kontrol edilememesine ve sürdürülebilir kalkınma ekseninde faydasızlığa çok iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tartışmalı Kurumsal Sürdürülebilirlik

Mekânsal ölçeklerdeki anlaşmazlık ve uyumsuzluklar, zamansal ölçeklerdeki sorunlarda yankı bulur. Bilginin, tartışmanın, danışmanın, siyasi katılımın toplumsal zamansallığı sıklıkla teknik çözümlerin zamansallığıyla ihtilaflı duruma düşer. Seçimlerde başarı kazanma odaklı siyasi gündem ve takvim, sürekli olarak yerel çevre sistemlerinin zamansallığıyla çelişir ve sürtüşür. Bu anlamda İSKİ tarafından yeni bir

arıtma istasyonu görkemli bir şekilde açılabilir, ancak takip eden zamanda çevreye etkisi ancak uzun dönemli testler ve tetkiklerle anlaşılabilir. Her birinin entegre edilmesi gereken kendine özgü zamansallığı olan karşılıklı bağımlı faktörlerden oluşan yerel sistemin işleyişini anlamak ve buna uymak, sürdürülebilir kalkınma prensiplerinin hayata geçirilmesinde zaruridir. Aynı şekilde "proje" bazlı eylem anlayışının genelleştirilmesi sürdürülebilir kalkınma gereksinimleriyle tezat oluşturan, dış finansmana endeksli kısa bir zamansallık dayatıyor. Kısa vadeli perspektifteki bu tip bir eylem mantığı ve finansal planlamayla (çoğu zaman bağlama uygun olmayan ve ithal edilmiş bir metodolojinin dayatılması yolunu izleyerek) sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirmek istemek hiç gerçekçi değildir. Hollanda'dan sağlanan finansmanla Zeytinburnu'nda uygulanan kentsel dönüşüm projesinin yerel katılım ve sürdürülebilirlik ilkelerini dikkate almada başarısızlığa uğraması ve İBB'ye bağlı inşaat şirketlerinin aktiviteleriyle sınırlı kalması bu sakıncaya bir örnek olarak gösterilebilir.

Büyükşehir Krizi ve Çevrenin Özelleştirilmesi

Kentsel müştereklerin nasıl tanımlanacağı ve kullanılacağı üzerinde devamlılık arz eden bir uzlaşma sağlamanın güçlüğü kentsel politikalarda sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin benimsenmesinin ve yayılmasının önündeki bir diğer önemli engeldir. Kamuya ait arazi ve imkânların kiralanmasına ve satılmasına (özelleştirilmesine) yönelik, gün geçtikçe kuvvetlenen eğilim de yerel siyasette sürdürülebilirlik kurallarının hayata geçmesi yönündeki olanakları sıfırlama riskini barındırıyor. Bu noktada çevre de kamu sektörünün gündelik uygulamalarında sanki herkese ait bir müşterek değilmiş de devlete ait, tüketilmeye hazır bir mülkmüş gibi görülüyor. Dolayısıyla çevre dediğimiz karmaşık sistemi oluşturan öğelerin korunması ve kitlelerin eşit ve sürdürülebilir kullanımına açılması yerine, kamu teşekküllerinin ve belediyelerin parçalama ve likidasyona yönelik bir tavır takındıklarına şahit olmaktayız. Orman Bakanlığı 1992'de şehrin kuzeybatısında konumlanan ve nefes alıp vermesini sağlayan bir akciğer işlevi gören Belgrat Ormanları içindeki onlarca hektarı, seksen dokuz yıllık bir süre için Esat Edin adlı bir müteahhide kiralayarak lüks bir güvenlikli site olan Kemer Country'nin inşasına olanak tanımıştı. Bu hareket, ardından gelecek kent ormanlarına yönelik başka saldırıların da başlangıcı olmuştu. Üstelik bu projede başlangıçtaki teslim akdinde belirlenen arazi işgali katsayısına ve meskenlere demir atmama prensibine de uyulmamıştı. Kemer Country örneğinde, kamu güçlerinin (bakanlık, belediye vb.) görevlerini yapmamaları veya güçlerini kötüye kullanmaları vasıtasıyla birlikte, sürdürülebilir kalkınma ve çevre duyarlılığı iddialarını geçersiz kıldıkları açıkça görülmektedir.

Bugün İstanbul'daki kentsel siyasette ve yerel yönetişim sisteminde karar alıcı konumlarda olanların sahip olduğu küreselleşmeci ve rekabetçi arzular, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin getirdiği zorunluluklarla çelişmekte ve genellikle de onları bertaraf etmektedir. Söylemsel düzeyde etkili olan ve özellikle de yurtdışı bağlantılarda araçsallaştırılarak meşrulaştırıcı bir etki yaratan ilkeler çoğu durumda fiiliyata geçmemektedir. 2003'ten beri mevcut politikaların temel sloganı olan "kentsel dönüşüm", sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla bariz bir tezat içindedir; tıpkı kontrol edilemeyen kentsel genişlemenin yerel kalkınma ilkeleriyle açıkça çelişmesi gibi... Pek çok örnekte görebildiğimiz gibi, "kentsel dönüşüm" terimi de yanıltıcıdır, keza yerinde gerçekleşen bir deneyime değil, sakinlerin şehir sınırlarındaki konut alanlarına gönderilmesine dayanan, kent dokusunun işlevlerinin yeniden düzenlenmesinden ayrı düşünülemeyecek bir sürece işaret eder. Avrupa Kültür Başkenti kapsamındaki etkinlikler ve projeler de, başlangıçtaki "dört elementin kenti" (su, toprak, ateş, hava) vurgusuna rağmen sürdürülebilir kalkınma ilkelerinden tümüyle uzaklaşarak sona ermişlerdir. Örneğin tarihi yarımadadaki ağır taşıt trafiğini temizleme ile çevre ve taşıma politikalarıyla yerel mimari mirası koruma uygulamalarını bir araya getirme fırsatı kaçırılmıştır. Bunun yerine, palmiye gibi "tipik Akdenizli" ve lale gibi "tipik Türk" olarak öne çıkarılmış çiçek düzenlemesi öğelerine başvurarak kotarılmış turistik yürüyüş yolları boyunca "göz alıcı" tarihi manzaralı bir dış cephenin aceleye getirilmiş inşası, kültür başkentinin çevre politikası olarak hizmet etmiştir.

Bugün İstanbul özelinde, sürdürülebilir kalkınma kent dahilindeki kamu birimlerinin gündemlerinin ve eylem planlarının öncelikleri arasında yer almıyor. Aksine bu ilkeler, yeni uzmanlıklar ve meslekler ile yeni açılmış "fırsat nişlerini" işgal edenler için her türlü maddi kaynağa erişim sağlayan, bazen büyülü de diyebileceğimiz bir formülden ibaret sayılabilir. Kentsel çevre politikası söz konusu olduğunda etkilerini artıranlar, neredeyse sistematikleşmiş kamu/özel ortaklıkları yoluyla, İBB'ye yakın özel şirketler ve bu yeni alanı kuşatan, ondan faydalanan uzmanlar olmuşlardır. Yerel siyasetin içindeki geleneksel kamu pozisyonları ise (planlama ve düzenleme müdürlüğü gibi) oyun dışı bırakılmış ya da etkisizleştirilmişlerdir. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının kabulü ve kararlılıkla uygulanması, belirsizlikler arz eden bölünmüşlüklerin ve kurumlar arası çatışmaların bertaraf edilmesini ve yerel yönetişim sistemi içinde değişiklikler yapılmasını zorunlu kılar (Rumpala 2010). İstanbul'da katılımcı ve eleştirel bir yerel demokrasi tesis edilemediği müddetçe sürdürülebilir kalkınma ve çevreye duyarlı politikalar boş ve soyut kavramlar olarak bir köşede kalmaya mahkûmdur.

11

İstanbul'da Kentsel Sürdürülebilirlik

Sonay Aykan

Kelimelerin de küresel piyasalardaki değişim sistemine dahil olmasıyla birlikte "sürdürülebilirlik" kavramı akademik lisandaki değerine değer katarak günlük hayatımıza girdi. Sürdürülebilirlik, bir yandan kentsel yaşamdan tarıma türlü beşeri faaliyetlerimizi ilgilendiren tartışmaların içine nüfuz ederken bir yandan da yediğimiz yemekten içinde yaşadığımız binalara kadar birçok ürüne iliştirilmiş "yeşil", "doğal", "organik" etiketleriyle zihinlerimizde yeni bir anlamlar haritası inşa etti. Bu anlamlar haritası yepyeni bir söylemin de habercisi aslında. 20. yüzyılda politik alanı biçimlendiren kalkınmacı söylem 21. yüzyılın başında ufak bir rötuşla yerini *sürdürülebilir kalkınma*'ya devrederken ekonomik büyüme, yatırım, istihdam ve kârlılık gibi kavramlara atfedilen olumlu anlamlar da "gelecek nesillerin ihtiyaçları doğrultusunda" sorgulanmaya başladı.

Kentsel alanda sürdürülebilirlik, karar alma süreçlerinde ekonomik göstergelerin yanında ekolojik ve toplumsal göstergelerin de kullanıldığı, ekonomik büyümenin yaşamın diğer alanları üzerinde yarattığı baskıların en aza indirildiği bir süreci ifade ediyor. Kentsel politikaların uzun vadedeki sonuçlarının analizi ve bu analizlerin kentin tüm bileşenleriyle paylaşılması bu sürecin olmazsa olmazı. Dünyanın en kalabalık beş kenti arasında yer alan, ülke ekonomisinin %23'ünden ve devlet bütçesine yapılan katkının %40'ından sorumlu olan (İBB 2010) İstanbul ölçeğindeki bir metropol için ise sürdürülebilirlik kentin sınırlarını aşan ulusal bir konu. İstanbul'daki ekonomik faaliyetlerin ekolojik ve toplumsal tehditlerden arındırılmış bir şekilde idamesi ülkenin geri kalanı için de hayati önem taşıyor. Buna karşın siyasi otoriteler tarafından benimsenen politik söylemde olsun, halihazırda uygulanmakta olan kentsel politikalarda olsun sürdürülebilir bir İstanbul tahayyülüne dair izler bulmak mümkün değil.

İstanbul'un yakın zamanda şahit olduğu kentleşme pratikleri gösteriyor ki kentin kaderini tayin eden öznelerin sürdürülebilirlik kavramıyla olan ilişkisi iki farklı biçimde ortaya çıkıyor. Bunlardan ilki ve baskın olanı sürdürülebilirlik kavramının tamamen yok sayıldığı bir anlayış. Kalkınmacılık üzerine kurulu 20. yüzyıldan emanet bir anlayı-

şın gölgesinde "kentsel dönüşüme" uğrayan İstanbul, Ankara'daki merkezi otoritenin ekonomik büyüme hedefleri doğrultusunda devasa bir inşaat ve tüketim sahası olarak yeniden kurgulanırken, bu büyüme politikasına karşı yükselen sosyo-ekolojik temelli her türlü itiraz da dikkate alınmaksızın ivedilikle etkisiz hale getiriliyor. 3. Boğaz Köprüsü Projesi'nin Çevresel Etki Değerlendirme Raporu'ndan muaf tutulması, *doğal korunan alanlar*'ın özel kanun statüsünden çıkarılarak sit alanlarında imarın ve enerji yatırımlarının önünün açılması[1] (Orman ve Su İşleri Bakanlığı 2012) ve TMOBB'un plan ve projelerdeki vize ve onay yetkisinin kaldırılması sürdürülebilirlik kavramını yok sayan anlayışın merkezi karar alma mekanizmasındaki birer tezahürü. Bu anlayışın resmi makamlarca en açık ifadesi ise 3. Boğaz Köprüsü'nün 29 Mayıs 2013 tarihinde gerçekleşen temel atma töreni sırasında Gezi Parkı'ndaki protestocular tarafından dillendirilen çevresel kaygılara verilen yanıttaydı: "Biz kararımızı verdik, ne yaparsanız yapın."

Ulus-devletin aksine İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ve diğer yerel kurumlar sürdürülebilirlik kavramını tamamen yok saymıyor. Kente dair birçok yayın ve raporlarda "çevre bilinci", "yeşil İstanbul", "sürdürülebilir kentleşme" gibi ifadelere sıklıkla yer veriliyor. Ancak yerel yönetimlerce İstanbul ile sürdürülebilirlik arasında kurulan ilişki "yeşil aklama" (*greenwashing*) olarak ifade edilen yanıltıcı toplumsal pazarlama faaliyetlerinden ibaret. Yeşil aklama, 1960'lardan sonra gelişen çevreci duyarlılığa karşı kirli endüstrilerin bilinçli tüketicinin gönlünü kazanmak amacıyla geliştirdiği yanıltıcı pazarlama faaliyetlerine verilen bir ad. Bugün de örneklerine çok sık rastladığımız, bağımsız bir denetim veya değerlendirme sürecine tabi olmadan ürünler üzerine keyfi olarak konulan logolar "çevreci", "doğa dostu" ve "organik" gibi ibareler yeşil aklama kapsamına giriyor. İstanbul'daki yerel yönetim kurumlarının internet sitelerinde, raporlarında ve kentin tanıtımını yapan reklam panolarında da yeşil aklamanın örneklerini görmek mümkün. Bunlardan hafızalara en çok yer etmiş olanlarından biri, uzun yıllar İETT'de hizmet vermiş ve doğalgazla çalışan, çevreciliği tartışmalı yeşil renkli 1993 model Ikarus marka otobüslerin üzerindeki "doğa dostu" ifadesidir. Ancak bu örneğin yeşil aklama konusundaki yeri sembolik. Kentin dokusuna müdahale eden merkezi otoritenin, yerel yönetimlerin, toplu konut idarelerinin ve şirketlerin bir yandan sosyo-ekolojik riskleri belgelenmiş büyük projelere imza atarken bir yandan da politikalarının sürdürülebilir olduğunu iddia edebilmeleri elbette çok daha ciddi bir sorun.

Kentsel dönüşüm süreçlerinin baş aktörlerinden biri olan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) internet sitesinde sürdürülebilirlik kavramıyla ilişkilendirilebilecek pek çok ifade mevcut. TOKİ, halihazırda uyguladığı kentsel dönüşüm projelerini yoksulluğun gideril-

1 Söz konusu düzenlemenin yer aldığı Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanun Tasarısı Gezi Parkı protestoları devam ederken, 5 Haziran 2013 tarihinde Meclis Genel Kurulu gündeminden geri çekildi. Ancak siyasi ortamın elverişsizliğinden kaynaklanan bu karar, gelecekte bu ve buna benzer düzenlemelerin yasalaşmayacağının bir garantisi değil.

mesine yönelik "sürdürülebilir" kentsel politikaların bir parçası olarak tanımlıyor (TOKİ 2011). Ne var ki İstanbul'da kentlilerin kentle bağını koparan, sosyal yapıları, kültürel sermayeyi ve *habitus*'u (Bourdieu 1986) tahrip eden Sulukule (Karaman 2008) ve Bezirgânbahçe (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008) tarzındaki kentsel dönüşüm projelerinin altındaki imza da TOKİ'ye ait.

İstanbul'daki inşaat projelerinin önemli bir kısmı, kendilerini sürdürülebilirlik dediğimiz söylemsel akımla ilişkilendirmek için tasarımlarında enerji verimliliği ve doğal yapı malzemelerinin kullanımına önem verildiğini vurguluyor. Oysa çok küçük bir kısmının LEED (*Leadership in Energy and Environmental Design*) veya benzer uluslararası yeşil bina sertifikasyonları var. Temmuz 2013 itibariyle Amerikan Yeşil Bina Kurumu USGBC tarafından yayınlanan verilere göre dünya çapında LEED sertifika programına kayıtlı olan (ve kimliği gizli tutulmayan)[2] 38.658 projeden yalnızca 94'ü İstanbul'da yer alıyor. Bu projelerin alanlarının toplamı ise 702 kilometrekare, yani dünya çapındaki (bilgisi kamuya açık) projelerin toplam alanının yalnızca %0,55'i. İstanbul ölçeğindeki bir kent için bu hayli düşük bir rakam.

İstanbul'da kayıtlı yeşil bina projelerinin toplam alanının %11'i (464 000 m²) ise TOKİ ve Akdeniz İnşaat ortaklığında gerçekleştirilen Ağaoğlu Maslak 1453 isimli projeye ait. İstanbul'un kuzeyindeki sayılı ekolojik zenginliklerden biri olan Fatih Ormanları'nın yanı başında inşa edilmesi planlanan ve "Evinizin yanında bir orman olmasını istemez misiniz?" sloganıyla pazarlanan proje İstanbul'daki yeşil aklama çabalarına dair en çarpıcı örneklerden biri. Fatih Ormanı ve kuzeydeki yeşil alanlar üzerinde yaratacağı yapılaşma baskısına, Ayazağa Deresi ile İstanbul'un diğer su kaynaklarını kirletme ihtimaline ve proje alanının deprem, taşkın gibi doğal afet risklerine açık olmasına rağmen (Şık 2013) devam eden projenin internet sitesinde "yeşil bina" ibaresinin yer alması, sürdürülebilirlik kavramının anlamını ve kullanım biçimlerini yeniden sorgulamamız gerektiğini gösteriyor.

Maslak 1453 projesi kamuoyundan gelen tepkilerin de etkisiyle 29 Mart 2013 tarihindeki mahkeme kararıyla durduruldu. Bağımsız mimarlar tarafından USGBC'ye yapılan başvurular sonucunda da ikinci en yüksek yeşil bina seviyesi olan LEED Gold sertifikasyonu ibaresi internet sitesinden kaldırıldı. Fakat bu geri adım, İstanbul'da çokyönlü bir kent ve çevre bilincinin oluşmaya başladığı şeklinde algılanmamalı. Tam tersine hazırlıklarına İçişleri Bakanlığı ve TOKİ işbirliğiyle 2008 yılında başlanan Maslak 1453'ün kamuoyundan yükselen tepkilere rağmen "çevre dostu" bir proje olarak tanıtılması ve 2013 yılına kadar da durdurulmaması, hukuki müdahaleler haricinde İstanbul'da sürdürülebilir kentsel politikaların uygulanması için hiçbir güvence bulunmadığını kanıtlıyor. Oysa İstanbul'un ve Türkiye'deki diğer kentle-

2 USGBC'ye kayıtlı projelerinin %29'unun kimliği gizli tutuluyor. Bu nedenle buradaki veriler yalnızca kimliği gizli tutulmayan projeleri kapsıyor.

rin geleceği, sürdürülebilir kentleşme ilkelerinin geniş kesimlerce tartışılmasına ve bu ilkelerin kurumsal karar alma mekanizmalarında etkin hale gelmesine bağlı. Bu nedenle "İstanbul sürdürülebilir bir şehir midir?" sorusundan önce "İstanbul'da sürdürülebilirliği tartışmak ve sürdürülebilirlik analizi yapmak mümkün müdür?" sorusunun gündeme gelmesi gerekiyor diye düşünüyorum.

Sürdürülebilirliği Tanımlamak

İstanbul'un kentsel dokusunu değiştiren projeler için sürdürülebilirlik, tanıtım sayfalarını süsleyen bir pazarlama aracı olmanın ötesine geçemese de, toplumun diğer kesimleri ve özellikle de sivil toplum kuruluşları tarafından bu kavram giderek daha çok sahipleniliyor. Bir anagösteren (Žižek 1989) olarak "sürdürülebilirlik" kelimesinin ekonomik ve politik yapı içerisinde gücü giderek artarken bu kelime etrafında örülen söylemsel alan da "doğa ve toplum için" iyiyi temsil eden yeni bir ahlaki değerler silsilesi olarak toplumun anlamlar haznesinde öne çıkıyor. Kente dair politikanın dili, sürdürülebilirlik etrafında yeniden şekilleniyor. Ancak sınırları belirginleşmemiş bir sürdürülebilir kentleşme algısı, geçmişin çağdaş kentleşme tahayyülünü tedavülden kaldırırken, somut hedeflerin ve ilkelerin yokluğunda kentsel müdahalenin bu "en iyi", "en kabul edilebilir" formu olmanın ötesinde yeni bir şey taahhüt edemiyor. Oysa bu yeni söylemsel alan sayesinde geçmişin hatalarından arınmış yeni bir kentleşme deneyimi yaratılması mümkün, ancak bunun için sürdürülebilirlik kavramının kent özelinde ne anlama geldiğinin ve somut hedeflerinin ne olduğunun tanımlanması çok önemli.

Sürdürülebilirlik, söylemsel alanı aşarak para piyasalarında da karşılık bulan bir unvan. 1999 yılından beri farklı sektörlerin en büyüklerinden seçilen 2 500 sürdürülebilir firmanın hisseleri Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi altında işlem görüyor. Para piyasalarını sürdürülebilirlik çerçevesinde yeniden düzenlemek amacıyla oluşturulmuş birçok endeks mevcut. Bu endeksler, bünyelerindeki kuruluşların/fonların iklim, kirlilik, çevre, insan hakları ve ayrımcılığı önleme konusundaki performanslarını derecelendiren göstergeler sunuyor (Fowler ve Hope 2007). Bu göstergeler baz alınarak hangi kuruluşların/fonların endekslere dahil edileceğine karar veriliyor. İnşaat, tekstil, bankacılık, kahve ticareti, orman, gıda perakende ve turizm gibi birçok farklı sektörde hammaddeden son tüketiciye kadar yaşam döngüsünün[3] farklı evrelerini sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda belirleyen düzenlemeler mevcut.[4]

Sürdürülebilir ve Sorumlu Ticaret Forumu'nun (USSIF) 2012 Sürdürülebilir ve Sorumlu Yatırım Eğilimleri Raporu'na göre 2011 yılı

3 Yaşam döngüsü, bir malın ya da hizmetin üretim, dağıtım ve tüketimi sırasında geçirdiği bütün evreleri işaret ediyor. Bu evrelerin her birinde söz konusu malın ya da hizmetin doğaya ve sosyo-ekonomik yapıya olan etkilerinin belirlenmesi "yaşam döngüsü analizi (YDA)" (*life-cycle assessment*) olarak adlandırılıyor.

4 Yapı sektörünü ilgilendiren LEED, Yapı Araştırma Kurumu Çevresel Değerlendirme Metodu (BREEAM), Yeşil Küre (GG), Uluslararası Yeşil Bina Kodu (IGBC), Whole Bütünsel Bina Tasarım Rehberi (WBDG), malların dolaşımındaki arz zincirinin işleyişini düzenleyen Uluslararası Adil Ticaret Organizasyonu (Fairtrade International, FLO), tekstil sektörünü düzenleyen Küresel Organik Tekstil Standardı (GOTS) ve Organik Değişim Standardı, orman sektörünü düzenleyen Orman İdare Konsülü (FSC), ticari organizasyonların çevreye etkilerini ve çevre kanunlarıyla uyumunu düzenleyen ISO 14000 serisi ve raporlama süreçlerini düzenleyen Küresel Raporlama Girişimi'nin (GRI) Sürdürülebilirlik Raporlaması İlkeleri bu düzenlemelerden yalnızca birkaçı.

itibariyle ABD'de 3,7 trilyon dolar tutarındaki yatırım çevresel, sosyal veya kurumsal yönetişim (ÇSKY) ilkeleri dikkate alınarak gerçekleştirildi. Bu rakam 2011 itibariyle ABD'deki yatırım kuruluşları tarafından yönetilen yatırımın %11,2'sini oluşturuyor. Ancak bu verilere bakarak sürdürülebilirlik ilkelerinin finansal alanda etkili olmaya başladığı yargısına varmak doğru olmaz. Çünkü dikkate alınan ÇSKY ilkelerinin en başında Sudan'a ve İran'a yönelik ticari kısıtlamalara uygunluk ve "terörist ve baskıcı" rejimlere yönelik ticari politikalar gibi sürdürülebilirlik tartışmalarının konusu olmayan, fakat ABD'nin finansal ve politik çıkarlarını yansıtan kurallar da yer almakta. Çevre, iklim değişikliği ve karbon salınımı ise listenin en sonunda yer alan konulardan. Bu nedenle sürdürülebilirlik kavramını kullanmadan önce bu kavramla ifade edilenin ne olduğunun belirlenmesi çok önemli.

USSIF'in yaptığı araştırma da gösteriyor ki genişleyen sınırları ve giderek muğlaklaşan tanımıyla sürdürülebilirlik, Laclau'nun (2006) tanımladığı biçimiyle bir "boş-gösteren"e, her şeyi kapsayıp aslında hiçbir şey anlatmayan bir kavrama dönüşme tehlikesini de içinde barındırıyor (Lele 2000, Vanlande 2010). Sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal alandaki sorunları bütünlüklü bir şekilde yeniden tartışmanın zeminini yaratırken, zaman içerisinde bu zemin ile gerçeklik arasındaki bağları kuran göstergeler silikleşiyor ve sürdürülebilirlik kavramı "iyi" olanı inşa etmeye dair bir temenni olmanın ötesinde tam olarak ne anlama geldiği üzerine uzlaşılamayan aşırı kapsayıcı ve bir o kadar da "yüzergeçer" bir hal alıyor (Laclau ve Mouffe 2001, Vanlande 2010). Sürdürülebilirlik kavramının, artan gücüne rağmen muhafaza ettiği bu muğlaklık, tanımındaki bu geçişgenlik yeni ideolojik sapmalara aralanmış bir kapı. "Sürdürülebilirlik" kelimesinin gündelik kullanımı De Man'ın (1986: 11) tanımıyla "dilsellik ile doğal gerçekliğin karıştırıldığı" ideolojik bir sapma, tarihsel kökeninden koparılmış bir imleme olarak karşımıza çıkıyor. Kavramın temelleri toplum, çevre ve ekonomi üçlüsünün ortak yararı üzerine inşa edilirken kavramın günlük hayatla ilişkisini kuran araçlar (göstergeler, değerlendirme sistemleri, raporlama yöntemleri) çoğunlukla politik, çevresel ve ekonomik yapıyı biçimlendiren toplumsal mücadelelerden bağımsız, pozitif bilimlerin sağladığı araçlardan oluşan steril bir alanda biçimleniyor. Maslak 1453 veya 3. Köprü gibi projelerin beraberinde getirdikleri bütün sosyo-ekolojik sorunlara rağmen hâlâ çevreci/sürdürülebilir projeler olarak tanımlabilmeleri de bu aşırı kapsayıcı ve yüzergeçer kavramın içine yerleştirildiği teknik dilin gündelik pratiklerden uzaklığı sayesinde mümkün.

Toplumun birçok kesimi için sürdürülebilirlik, "yeşil teknoloji", "yenilenebilir enerji" veya "akıllı bina" gibi terimleri bir araya getiren bir şemsiyeden ibaret. Bu nedenle bu yeni söylem etrafında şekillenen

politik alanın da toplumun geniş kesimleri için bir karşılığı yok. Türkiye'de kentsel ölçekte sürdürülebilirlik kavramına ilişkin yerelin ihtiyaçlarını dikkate alan, net ve yer yer sınırlayıcı bir tanım henüz mevcut değil. Kentsel pratikleri sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde değerlendirecek göstergeler de belediyeler tarafından etkin olarak kullanılmıyor. Oysa kentin kaderini tayin eden mali süreçlerin çoğunun sürdürülebilirlik tartışmaları etrafında şekillendiği ve projelere kaynak aktarımının sürdürülebilirlik ilkeleri esas alınarak gerçekleştirildiği Vancouver'da yapılan çalışmalar bu kavramın kente dair pratik politikalar belirlenmesinde etkin rol oynayabileceğini ve bu politikaların kentin bileşenleriyle ortaklaşa oluşturulabileceğini gösteriyor (Vanlande 2010). Jay'in de ifade ettiği gibi (1988) bu politik alana müdahil olabilmenin yolu ise politikanın tam olarak nerede gerçekleştiğini sormaktan geçiyor, çünkü politika aslında değerleri ve aidiyetleri adlandıran, dağıtan ve yeniden üreten bir ekonominin ismi. Bu nedenle sürdürülebilirlik kavramı da ancak tanımlar, göstergeler ve düzenlemeler aracılığıyla gündelik pratikle bağı kurulduğu zaman kentliler için meşru bir tartışmanın zemini haline geliyor.

Cohen'in (2011) de belirttiği gibi 1987 yılında yayımlanan Bruntland Komisyonu Raporu'ndaki "sürdürülebilir kalkınma" tanımına atıf yapmadan bu kavramı anlamak mümkün değil. Bruntland Raporu sürdürülebilir kalkınmayı "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yetilerini riske atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kalkınma" olarak tanımlıyor (WCED 1987). Ancak sürdürülebilirlik kavramının kökü daha da eski. 1931 yılında Russell tarafından balıkçılık sektörüne ilişkin olarak gündeme getirilen "sürdürülebilir azami hasılat" (SAH) kavramı okyanusun faunasına zarar vermeyecek şekilde balıkçılığı yeniden düzenlemeyi hedefliyordu (Larkin 1977). 60'lı yıllarda Carson (1965) zararlı haşerelere karşı kullanılan kimyasalların kuş ölümleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmasıyla ekolojik sürdürülebilirlik alanındaki ilk ciddi hareketi de başlatmış oldu. Carson'ın çabaları sonucunda 1972 yılında ABD'de söz konusu kimyasalların kullanımına ciddi kısıtlamalar getirildi. Bu çabaları takiben insanın doğa üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektifte anlamak için "doğa" bir sermaye stoğu olarak yeniden tanımlandı ve beşeri faaliyetlerin olumsuz etkileri olan gaz emisyonları, iklim, su, toprak, atıklar ve polinasyon gibi farklı kategoriler altında incelenmeye başladı (Costanza 1997). "Doğa"nın keyif alınacak bir güzellik unsuru olmaktan çıkıp insanın varoluşu için hayati önem taşıyan bir varlık, bir sermaye olarak yeniden tanımlanması (Cohen 2011) ile bugün bildiğimiz anlamıyla sürdürülebilirlik kavramının da temelleri atılmış oldu. Ancak doğayı ölçülebilir kılmaya yönelik olan bu kavramsal dönüşüm ve buna paralel olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik söylemi, doğanın

zenginlikten ziyade bir —sınırlı— kaynaklar silsilesi olarak piyasaya entegre edilmesi nedeniyle pek çok eleştirinin de hedefi haline geldi.

Sürdürülecek olanın ne olduğu sorusunu yanıtlamadan sürdürülebilirlik kavramını tanımlamak mümkün değil. Bir biyolog için sürdürülebilirlik yenilenebilir kaynakların kendini yeniden üretme yeteneklerine zarar vermeyecek oranda kullanılması iken, ekolojistler için ekolojik çeşitliliğin devamıdır. Bruntland Raporu'nun tanımı ise ekonomistler için sürdürülebilirliği ifade ediyor (Gatto 1994). Buna karşın, Russell'ın tanımladığı (1931) SAH kavramı orman ve balık yatakları gibi kendini yenileyebilen ekolojik zenginliklerden yenilenebilirlik sınırları aşılmadan yararlanılması ilkesine dayanmaktadır. Bruntland Raporu bu ekolojik kaygılar ile ekonomik kaynakların sürekliliği arasında bağ kuran yeni bir sürdürülebilirlik tanımı getiriyor.

Bugün yaygın olarak kullanılan haliyle sürdürülebilirlik Elkington'un (1994, 1997) "üçlü kâr hanesi" betimlemesine dayanıyor. Elkington, kendinden önceki tartışmaların aksine ekolojik mirasın korunması ve sosyal eşitliğin sağlanması için atılacak adımların uzun vadede ekonomik büyümeyle çelişmediğini, tam tersine ekonomik, ekolojik ve toplumsal yapılar arasındaki karşılıklı etkileşim nedeniyle bu alanlardan herhangi birinde meydana gelecek tahribatın uzun vadede her üç alana da zarar vereceğini savunuyor. Bu anlayışa göre uzun vadeli ekonomik büyümenin bir koşulu olarak her üç alanın da "kâr hanesine" pozitif katkı yapabilecek politikaların izlenmesi gerekli. Kentsel alanda üçlü kâr hanesi anlayışının işlerlik kazanabilmesi için her türlü beşeri faaliyetin ekonomik, ekolojik ve toplumsal alanlardaki etkilerini eşzamanlı olarak hesaplayacak karar alma mekanizmalarına ihtiyaç var. Ekolojik sistemlerin ve sosyo-ekonomik yapının birbirine bağımlı karmaşık karakteri nedeniyle beşeri faaliyetlerin yalnızca sınırlı sayıdaki değişkenler üzerindeki etkilerini dikkate almak, uzun vadede ortaya çıkabilecek risklerin ölçülmesi için yeterli değil. Bu da insanlık ve doğa için hayati olabilecek bilgiden mahrum kalmak anlamına geliyor. 2011 yılında *Science* dergisi için 24 araştırmacı tarafından hazırlanan "Trophic Downgrading of Planet Earth" başlıklı araştırma bu karmaşık ilişkiyi en iyi biçimde özetliyor. Büyük cüsseli yırtıcı hayvanların ve otoburların sayılarındaki azalmanın uzun vadeli etkilerini inceleyen araştırmanın sonuçları gösteriyor ki ekolojik çeşitlilikteki bu tahribat yalnızca etik veya estetik bir problem değil, bölgedeki toplum sağlığı ve ekonomik düzen için de bir tehdit. Büyük cüsseli hayvanların sayısındaki azalma, uzun vadede babunların ve sivrisineklerin sayısında ciddi bir artışa yol açarak hayvanlardan insanlara bulaşan parazitlerin yayılmasına yardımcı oluyor. (Estes ve diğ. 2011). Aynı zamanda sayısı artan babunlar bölgedeki tarım alanlarına da zarar veriyor ve zaman zaman hırçınlaşarak bölge halkı için doğrudan

tehdit oluşturabiliyor. Toplum sağlığı, tarım alanları ve yerel işgücü üzerindeki tahribatın sosyal sağlık bütçesine getireceği yük ve bunlara bağlı olarak gelişen ekonomik sorunlar ise ekolojik çeşitlilikteki bozulmanın diğer muhtemel sonuçları arasında. Aynı konuda yapılmış diğer çalışmalar ise (Rowcliffe ve diğ. 2005, Watson ve Brashares 2004) ekolojik dengedeki bozulma ile Gana kıyılarındaki aşırı avlanma arasında da bir bağlantı bulunabileceğini gösteriyor. Aşırı avlanma sonucu balık nüfusunun azaldığı dönemlerde yerel pazarlarda satılan yaban hayvanlarının (aslan, zebra, vahşi köpek) sayısının arttığını gözlemleyen araştırmalar, temel protein kaynağı olan balığa erişemeyen yerel halkın yaban hayvanlarını avlamaya başladığını belirtiyor. Gana kıyılarındaki balıkçılığın büyük kısmının Avrupa piyasalarına yönelik olduğu göz önüne alındığında, sorunun yalnızca Gana ve çevresinde avcılığı önleyici tedbirlerle çözülemeyeceği, Avrupa'daki balık piyasasını da içeren çok kapsamlı ve uzun erimli düzenlemelerin gerekli olduğu aşikâr. Mevcut üretim ve uluslararası ticaret alışkanlıkları değişmediği sürece uzun vadede ne Gana sahillerindeki balıkçılığın, ne bölgedeki ekolojik yapının, ne de ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi mümkün.

Gana üzerine yapılan bu çalışmalardan çıkarılması gereken dersler var. Bunlardan en önemlisi verili bir coğrafyadaki ekolojik, ekonomik, toplumsal ve hatta tarihi ve kültürel sistemlerin birbirine bağlı, organik bir ilişki içinde olduğu. Bu sistemlerden herhangi birinde meydana gelecek bozulma, uzun vadede diğer tüm bileşenleri de olumsuz etkileyecektir. Yaşamsal kaynakları tükenmiş, ekolojisi kendini yenileyemeyen, toplumsal adaletin silikleştiği bir coğrafyada uzun vadeli ekonomik büyümenin mümkün olduğunu düşünmek gerçekçi değil. Bu ilişkilerin gözardı edildiği, kentin dinamiklerinin birbirinden ve kenti çevreleyen sosyo-ekolojik yapıdan bağımsız olarak ele alındığı, yerel ihtiyaçların gözardı edildiği tekil ve merkeziyetçi imar politikalarıyla şekillenen bir kent tahayyülünde sürdürülebilirlik kavramının tartışılması anlamını yitiriyor. İstanbul ölçeğindeki metropoller içinse bu karmaşık ilişkilerin anlaşılması çok daha hayati; çünkü kentin dokusunu değiştiren her bir projenin kentin de dışına taşan uzun vadeli etkileri olması kaçınılmaz. Kentin üzerine konumlandığı ekolojik yapının, bu yapının kentin toplumsal özneleriyle olan etkileşiminin ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik dinamiklerin gözardı edildiği kentsel projeler, uzun vadede hem İstanbul hem de Türkiye için ciddi problemler yaratma potansiyeli taşıyor.

Bu nedenle kenti ilgilendiren her türlü kararın hayata geçirilmeden önce büyüme, istihdam, kârlılık, altyapı olanakları, karbon emisyonu, enerji, su kaynakları, doğal çeşitlilik, ulaşım, kültürel miras, insan sağlığı, işçi sağlığı ve iş güvenliği, kaynaklara erişim, eğitim ve gıda

gibi farklı alanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin incelenmesi ve inceleme sonuçlarının sürdürülebilirlik ilkelerine uygunluğunun *üçlü kâr hanesi* yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmesi gerekiyor. Böyle bir analizin mümkün olabilmesi için kente müdahil öznelerin üzerinde uzlaştığı, açık ve detaylandırılmış bir sürdürülebilirlik tanımının yapılması, bu tanıma ilişkin ilke ve hedeflerin belirlenmesi ve uzun vadeli kentsel politikaların bu ilke ve hedeflere uygun olarak oluşturulması şart. Bu da devamlı bir ölçüm, denetim, raporlama ve geri bildirim süreci demek. Böyle bir süreç, şirketlerin tabi olduğu finansal raporlama faaliyetlerine benzer bir şekilde kentsel sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasını, kent yönetimlerinin kentin sahiplerine periyodik olarak bu raporlar aracılığıyla hesap vermesini ve kent sakinlerinin karar alma süreçlerine dahil edilmesini gerektiriyor. Bu yalnızca demokratik bir kentsel politikanın gereği değil, aynı zamanda da kentin farklı katmanlarında gizli kalmış hayati olabilecek bilginin açığa çıkması için bir zorunluluk.

Kentin kaderini belirleyen 3. Köprü, 3. Havalimanı, Kanal İstanbul gibi projelere ilişkin kararların merkezi otorite tarafından verildiği, kentin sahipleri bir yana, yerel yönetimlerin dahi bu kararlara müdahale etme şansının olmadığı, söz konusu kararların ekonomik, ekolojik ve toplumsal yapı üzerindeki olumsuz etkilerine karşı birer kontrol mekanizması olarak konumlandırılmış yargı, TMMOB onayı vb. bağımsız denetim süreçlerinin devre dışı bırakıldığı İstanbul özelinde yukarıda tanımlanan sürdürülebilirlik prensiplerinin uygulanabilirliğinden bahsetmek mümkün değil. Bunun için öncelikle mevcut politik ve idari yapının kent sahiplerinin karar alma süreçlerine katılımını teşvik edecek şekilde yeniden yapılandırılması, gerek yerel gerek merkezi otoritenin sürdürülebilirlik ilkesini mevcut söylemin bir parçası haline getirmesi, kent kullanıcılarını bu konuda bilinçlendirmesi ve kentsel politikaları kullanıcıların denetimine açması gerekiyor. Ancak bunlar yapıldıktan sonra İstanbul'da sürdürülebilirliği tartışmak ve mevcut uygulamaların bu ilkelere uygunluğunu ölçmek mümkün.

Sürdürülebilirliği Ölçmek

Bir faaliyetin, hizmetin veya ürünün sürdürülebilirlik ilkelerine uygunluk derecesini belirlemeden önce tam olarak neyin ölçüldüğünün tanımlanması şart; çünkü yapılan faaliyetin sürdürülebilir olup olmaması sürdürülebilirliğin muhtemel tanımları arasındaki farklara göre değişecektir. Mesela süpermarketlerde enerji verimliliğini hedefleyen bir çalışma, bir işletmedeki enerji verimliliği artışını sürdürülebilirlik adına bir başarı olarak niteleyebilir. Ancak verimlilik artışı işletmenin satışlarındaki azalmadan kaynaklanıyorsa mevcut değişim ekonomik

olarak sürdürülebilir olmayacaktır. Öte yandan ticaretteki azalmaya paralel olarak o işletme tarafından kullanılmayan enerji, talep-yoğun saatlerdeki enerji ihtiyacını düşürerek enerji altyapısı üzerindeki baskıyı hafifletmiş ve mevcut kaynakların ekonominin daha üretken sektörlerine aktarılmasını sağlamış ise bu değişim daha büyük ölçekte ve uzun vadede sürdürülebilir olarak da nitelenebilir. Kavramın özüne içkin bu muğlaklıktan kurtulmak için herhangi bir sürdürülebilirlik analizinin verili bir mekân ve zaman kısıtı içerisinde bu kavramı tanımlayarak başlaması çok önemli.

Herhangi bir ürünün, hizmetin ya da faaliyetin sürdürülebilirlik ilkeleriyle ne kadar uyuştuğunu analiz etmek ve iyileştirme önerileri getirmek için oluşturulmuş birçok uluslararası standart var. Bunların her biri kullanıcılarına farklı çerçevelerde bir araya getirilmiş göstergeler sunuyor. Hemen hemen bütün standartlar sürdürülebilirlik tanımlarını "üçlü kâr hanesi" anlayışı üzerine inşa etmiş olsalar da, bunların her biri ekonomi, ekoloji ve toplumsal yapı üçlüsünün tamamına yönelik analizler içermiyor. Örneğin yapı sektörünü hedef alan LEED beş ana kategori (lokasyon seçimi, enerji verimliliği, su verimliliği, yapı malzemeleri ve iç mekân ve yaşam kalitesi) çerçevesinde kullanıcılarına yeşil bina sertifikası veriyor. FLO tarafından temin edilen Adil Ticaret Sertifikası (FTC) belli zirai ürünlerin üretim dağıtım süreçlerini haşereyle mücadele yöntemleri, genetiği değiştirilmiş organizma muhteviyatı, sera gazı salınımı, çocuk işçi çalıştırılması, sendikalaşma hakkı ve üretici ile dağıtıcı arasındaki sözleşmelerin niteliği çerçevesinde inceleyerek, ürünlerin bu konulara dair geliştirilmiş prensiplere uygunluğu hakkında tüketiciyi bilgilendiriyor. GRI ise kurumların finansal raporlama süreçlerine ek olarak sunacakları bir sürdürülebilirlik raporlaması için gerekli adımları ve ilkeleri içeren bir yol haritası sunuyor.

Her bir standart ilgili sektörün ihtiyaçları ve imkânları doğrultusunda değişen farklı kapsam ve ölçüm yöntemlerine sahip. Örneğin LEED göstergelerinin çoğu "son-kullanıcı etkisi" (*end-user impact*) üzerine kurulu. Bu göstergeler (krediler) yapı projelerini çevre ve sağlık üzerinde yarattıkları baskıyı ölçmeleri için yönlendiriyor. Bunu yaparken konum, tüketilecek kaynak miktarı, açığa çıkan karbon salınımı, su kullanımı, doğal çeşitliliğe etkiler ve iç mekân hava kalitesi gibi değişkenler dikkate alınıyor. LEED'in aynı zamanda binalar için uzun yaşam sürelerini teşvik eden bir yapısı da var; çünkü uzun yaşam süreleri inşaat için gerekli olan kaynakların daha az tüketilmesi anlamına geliyor. Dolayısıyla yapı malzemelerinin üretimi, temini ve inşası için harcanan kaynak miktarının binanın tüm yaşamı boyunca tükettiği toplam kaynaklar içindeki payı da azalıyor. Mesela 100 yıllık bir binanın tükettiği enerjinin yalnızca %15'i inşaat için harcanıyor. Bu nedenle mevcut LEED kredilerinin çoğu, binaların dayanıklılığını artır-

maya ve inşaat sonrası harcanan kaynakları azaltmaya yönelik.

LEED'in temel aldığı bu yaklaşımın sürdürülebilir kent politikaları geliştirilmesindeki önemi büyük. Günümüz tartışmaları eşyaların ömürlerini tamamlayana kadar en verimli şekilde kullanılması ve yaşamlarının çöplükte sona ermesini öngören *beşikten-mezara* anlayışının artık geçerliliğini yitirdiğini savunurken bunun yerine kapalı döngülerle eşyaların mümkün olduğunca asgari değer kaybıyla yeniden dolaşıma sokulduğu, *beşikten-beşiğe* anlayışını getiriyor (Donough 2002). *Geri dönüşüm*'ün yerini *yeniden kullanım* ilkesi alırken "sürdürülebilirlik eşittir verimlilik" anlayışının yerine önerilen ise ürünlerin tasarım ve üretimi sırasında birden çok kullanım sahasının hedeflendiği yeni bir endüstriyel süreç. Bunun kentsel alandaki yansıması ise mevcut yapıların mümkün olduğunca korunarak kaynak kullanımının asgari düzeye indirildiği ve ömrünü dolduran yapılar için yeni kullanım imkânlarının yaratıldığı bir kentsel politika. Ancak İstanbul'daki kentsel dönüşüm faaliyetlerinde böyle bir politikaya dair izler bulmak zor. Mevcut kentsel dokunun tamamen ortadan kaldırılıp yerlerine kısa ömürlü, enerji ve su verimliliği düşük binaların konulduğu kentsel dönüşüm projeleri bu anlayışla bağdaşmıyor. Çoğunluğu TOKİ tarafından inşa edilen bu binaların bakım ve onarım çalışmalarının da gerektiği gibi yapılmaması, hem bina kullanıcılarının yaşam kalitesini düşürürken, hem de binaların ömrünü daha da kısaltarak kaynak israfının önünü açıyor (Kanıpak 2011b, SolPortal 2008, Yenigün 2013).

LEED ve benzer yeşil bina sertifikasyon sistemlerinin bir başka olumlu yanı ise resmi kurumların denetiminden uzak alanlarda yüksek performans hedefleyen kentsel yatırımcıların faaliyetlerini piyasada görünür kılacak ödül mekanizmaları sunması. Sertifikasyonun gönüllülük esasına dayanması, yeşil bina tanımının piyasanın yapısına oldukça bağımlı olması ve uzun vadedeki ekonomik getirilerine karşın kısa vadede getirdiği ek maliyetler ise LEED vb. derecelendirme sistemlerinin sorunlu noktalarını oluşturuyor. Özellikle inşaatlarda vasıfsız işgücünün ve düşük kaliteli yapı malzemelerinin kullanıldığı ülkelerde bu tip sertifikasyon sistemlerinin yaygınlaşması zorlaşıyor. Ancak yine de kullanımı Türkiye'de de giderek yaygınlaşan yeşil bina sertifikasyon sistemleri, kentsel projelere yönelik mikro düzeyde bir denetim mekanizmasının oluşması için olumlu bir adım. Kentsel sürdürülebilirlik analizinde küçük ölçekli değerlendirmeler için LEED tarzı derecelendirme ve sertifikasyon sistemleri kullanılırken, büyük ölçekli değerlendirmeler için de kent genelindeki faaliyetleri *üçlü kâr hanesi* anlayışına göre değerlendirecek bir raporlama sistemi gerekiyor. Sürdürülebilirlik raporlaması alanında yaygın olarak kullanılan GRI ilkeleri ele aldığı konu, kapsam ve ölçüm yöntemleri açısından LEED'den çok farklı bir çizgide. Kurumların (şirket, STK, belediye gi-

bi) ekonomik faaliyetlerinin yaşam döngüsünün hemen her evresine olan etkilerinin raporlanması için geliştirilmiş olan GRI raporlama ilkeleri iki bölümden oluşuyor. Birinci bölüm kurum stratejileri, kurumun yönetişim ilkeleri, yönetime katılım mekanizmaları ve geri bildirim süreçlerini incelerken, ikinci bölüm kurumun ekonomi, ekoloji, emek süreçleri, insan hakları, toplumsal yapı ve ürün sorumluluğu alanlarındaki performansını ele alıyor. Ayrıca etkin, bütünlüklü ve sürdürülebilirlik konusunda kullanışlı bilgiler içeren raporlamalar yapılabilmesi için de GRI tarafından geliştirilmiş ilkeler mevcut. Bu ilkeler gereklilik, katılımcılık, kapsam, denge, bütünlük, karşılaştırılabilirlik, kesinlik, güncellik, netlik ve güvenilirlik. Özetle bu ilkeler, oluşturulan raporların işlerliği olmayan bilgilerden arındırılmasını, raporların katılımcı bir şekilde hazırlanmasını, raporda olumlu ve olumsuz etkilerin bütünlüklü bir şekilde yer almasını, raporlanan verilerin ölçülebilir, diğer raporlarla karşılaştırılabilir, kesin ve güncel olmasını, raporun anlaşılabilir ve her şeyden önemlisi güvenilir olmasını zorunlu kılıyor.

Sürdürülebilirlik raporlaması kentsel projeler ile kentin sahipleri arasında sürdürülebilirlik ekseninde etkili bir iletişimin kurulabilmesi açısından önemli. Kent yönetiminin kendini tanıması, kente dair alınan kararların etkilerini ölçmesi ve elde edilen sonuçları kent kullanıcılarıyla paylaşması bu tür raporlamalarla mümkün. Pek çok kurum, sürdürülebilirlik kavramıyla gerçek anlamda GRI tarzı raporlamalar sayesinde tanışıyor ve eksiklerini görme şansı buluyor. Bu raporlar bir yandan kentlerin enerji ve su verimliliği, atık yönetimi, işçi sağlığı ve kurum içi eğitim gibi süreçlerdeki başarısını ölçerken, bir yandan da bu alanların birbirleriyle olan karşılıklı etkileşimine dair veriler topluyor. Ayrıca kent ile kentliler arasında yeni bir iletişim tarzı inşa eden bu raporlar dolaylı bir sürdürülebilirlik eğitiminin oluşturulması için de büyük bir imkân.

İstanbul'da Sürdürülebilirliği Tartışmak

Sürdürülebilirlik İBB'nin kentsel dönüşüm projelerinde görev alan kuruluşların, idari birimlerin ve özel yapı şirketlerinin yayın organlarında sıklıkla atıfta bulunulan bir kavram. Ancak bu kullanım çoğu zaman kavramın giderek artan politik gücünü kullanarak halihazırda var olan kurumsal politikaları meşru bir zemine oturtma çabası olmaktan öteye gitmiyor. Kavramın içeriğine, kent rutiniyle olan ilişkisine ve bu konuda geliştirilmiş olan parametrelere değinmeden sürdürülebilirlikten bahsetmek yalnızca kavramı bir "boş-gösteren" haline getirmekle kalmıyor (Davidson 2010, Lele 2000, Vanlande 2010) aynı zamanda kent gündeminin çevresel ve toplumsal sorumluluk ekseninde yeniden belirlenmesi fırsatı da kaçırılmış oluyor. Sürdürülebilirlik kelimesinin

bağlamından kopuk olarak kullanıldığı örneklerden muhtemelen en çarpıcı olanı İBB Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü'ne ait internet sitesinde yayınlanan "görevleri" başlıklı yazı:

> Sürdürülebilir Kentsel ve Bölgesel Yapılanma, Vizyon, Programlar, Stratejik öncelikler, Konutlar, Yeni Şehirler-Kırsal ve Kentsel(ekolojik) Yerleşmeler, Mekânsal Dönüşümler vb. uzun perspektif içerisinde gerçekleştirilmesini takip etmek, metropolün öncü rolü gereği uyum programlarını ve dünya metropolleriyle yarışma potansiyelini harekete geçirerek sağlamak, kaynak ve model araştırmak, güvenli ve sürdürülebilir kentsel kalitesinin tesisi ile uygar kent ve uygar kentli vizyonu kapsamında İstanbul'un evrensel düzeyde taşıdığı tarihi, kültürel, doğal öz değerlerine sahip çıkarak; tarihi kültürel kimliği ile özdeş, geçmişte olduğu gibi günümüzde bir dünya kenti statüsü kazandırmak, kentsel gelişim, çevre ve tarihi dokuyu çok yönlü katkı destek ve katılımla ekonomik ve sosyal yapı gerçekleriyle sürdürülebilir kılmaktır. (İBB 2013)

İstanbul özelinde sürdürülebilirlik kavramını tartışan yayınlardan hiçbiri GRI ilkelerinin öngördüğü biçimde, kentsel faaliyetlerin yaşam döngüsünün farklı evrelerindeki etkilerini içeren bir analiz sunamıyor. Hatta bu yayınlar sürdürülebilirlik kavramının İstanbul özelinde ne ifade ettiğini, hangi alanların sürdürülebilirlik açısından daha önemli olduğunu da belirtmiyor. Örneğin Ağustos 2012'de İktisadi Araştırmalar Vakfı tarafından yayımlanan rapor (İAV 2012) sürdürülebilirlik ile kentsel dönüşüm kavramlarını bir arada kullanmasına karşın bu ikisi arasındaki ilişkiyi tanımlamıyor. Rapora göre kentsel dönüşümün "dünya şehri" olmak açısından önemi büyük. Raporun konusu ise kentsel dönüşüm sürecinin kent kullanıcıları tarafından algılanış biçimi. Ancak rapor, kentsel dönüşüm sürecinin ekonomik ve ekolojik yapı üzerindeki etkilerine değinmezken, sürecin toplumsal yapıya olan etkilerini de kullanıcıların kentsel dönüşüme dair görüşlerini içeren bir anket çalışmasıyla sınırlı tutuyor. Bu tip çalışmaların katılımcı ve demokratik bir kentleşme kültürünün yaratılmasındaki önemi yadsınamaz; ancak kent kullanıcılarının devamlı ve sağlıklı verilerle beslenmediği, kentsel projelerin ekonomi, ekolojik yapı, eğitim olanakları, sağlık ve ulaşım gibi alanlarda meydana getireceği değişimlerin toplumsal platformlarda tartışılmadığı durumlarda bu tür anketlerden elde edilen verilerin kullanılabilirliği pek yok. Bu nedenle, kentin kaderini tayin eden konularda kent sakinlerine "Ne düşünüyorsunuz" diye sormanın ötesine geçilerek bu tip süreçlerin kentin farklı dinamiklerini (yerel halk, esnaf, mimarlar, kentsel planlama uzmanları, STK'lar, yerel yöneticiler) bir araya getiren katılımcı toplantılarda tartışılması, tartışmalara konu projelerin sürdürülebilirlik analizlerinin paylaşılması ve kararların katılımcı bir şekilde alınması daha yararlı olacaktır.

Ne var ki İstanbul'da yürütülen kentsel projelerin çoğu yayın organlarında sürdürülebilirlik kavramını kullanırken beraberinde herhangi bir sertifikasyon, ölçüm veya risk analizine yer vermiyor. Oysa bu projelerinin kendilerini "sürdürülebilir" olarak niteleyebilmesi için yapılan faaliyetin doğuracağı uzun vadeli risklerin ve bu risklerin nasıl önleneceğini içeren bir raporun kent paydaşlarıyla paylaşılmış olması gerekiyor. Enerji ve su tüketimi, projeler sonucu yer değiştirecek insan sayısı, ekonomik faaliyetlerdeki değişim, ulaşım faaliyetlerinin neden olacağı karbon salınımı, atık üretimi ve sosyal hizmetlere yönelik taleplerdeki muhtemel artış raporlarda incelenmesi gereken konular arasında. Bu risklerin modellenmediği, sonuçların kentin kullanıcılarıyla paylaşılmadığı ve geri bildirim süreçlerinin karar alma süreçlerine etki etmediği projelerin sürdürülebilir olarak nitelendirilmesi yanıltıcı olmanın da ötesinde kavramı bir "boş-gösteren" haline getirerek onu işlevsizleştiriyor.

İstanbul'da Sürdürülebilirlik Analizi

Kent ölçeğinde de sürdürülebilirlik analizi ve raporlaması yapmak mümkün. Melbourne, Penrith ve Fall River, GRI ilkeleri doğrultusunda sürdürülebilirlik raporu yayımlayan ilk şehirlerden. San Francisco, Vancouver, Seattle, Minneapolis ve Norwich ise diğer standartları veya kendi geliştirdikleri göstergeleri kullanarak raporlama yapıyorlar. Kente dair raporların yerel yönetim kurumunun ve kentin performansına dair bilgiler içeren iki farklı boyutu olması gerekiyor. Penrith City Council tarafından yayımlanan 2009 GRI raporu bu ayrımı yaparak hem yerel yönetim kurumu çalışanlarının özlük haklarına, çalışma koşullarına ve kuruma ait binaların kaynak tüketimine, hem de kentin sürdürülebilirlik performansına (toplam kaynak tüketimi, geri dönüşüm, eğitim durumu) ilişkin bilgiler sunuyor.

İstanbul'a dair henüz GRI ölçeğinde yayımlanmış bir rapor bulunmasa da, belli alanlarda kentsel faaliyetlerin sürdürülebilirliğini inceleyen çalışmalar mevcut. Bu raporlardan öne çıkan ikisi Türkiye'nin Şehirleri Sürdürülebilirlik Araştırması (MasterCard ve BU 2011) ile Avrupa Yeşil Şehir Endeksi (European Green City Index-EGCI; EIU ve Siemens 2011). Her iki rapor da bağımsız kuruluşlar tarafından farklı kentleri sürdürülebilirlik ekseninde karşılaştırmak amacıyla oluşturulmuş, kentlerin performansını puanlayan ve kentler için bir sürdürülebilirlik skalası sunan çalışmalar. Bağımsız kuruluşlarca düzenlenmiş olan raporlar İstanbul'un Türkiye ve Avrupa ölçeğindeki sürdürülebilirlik performansını belirlemek açısından yararlı. Bu raporlardan ilki İstanbul'u Türkiye'nin ikinci en sürdürülebilir kenti olarak belirlerken, ikincisine göre İstanbul, 30 Avrupa kenti arasında sürdürülebilir-

lik konusunda 25'inci sırada yer alıyor. Ancak bu iki rapora dayanarak İstanbul'da izlenen politikaların sürdürülebilir olup olmadığı yargısına varmak epey güç. Raporlar, yapıları gereği, İstanbul için kapsamlı bir sürdürülebilirlik analizi yapmak, hedefler belirlemek ve mevcut politikaların bu hedeflere uygunluğunu denetlemek için yeterli veri sunmuyor. Sürdürülebilirlik analizinde göreli değerlerin yanında sınır değerlerin de kullanılması gerekli. Örneğin bahsettiğim ilk raporda kentlerin çevre performansı değerlendirilirken hava kirliliği ölçümlerinde kullanılan partiküler madde ortalamaları (pm10) karşılaştırılıyor. Bu yöntem kentlerin çevre performansı alanındaki sıralamalarını belirlemek için uygun bir yöntem olabilir, ancak bir kentin hava kalitesi hakkında bilgi vermek için yeterli değildir, çünkü bu sıralama İstanbul'daki hava kirliliği oranının insan sağlığını tehdit edecek sınır değerleri aşıp aşmadığı konusunda herhangi bir bilgi içermiyor. Oysa Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2011 yılında yayımlanan rapora göre İstanbul'daki pm10 miktarı yıllık 59 µg/m³ ortalamayla Avrupa Birliği tarafından belirlenen sınır değerlerin (40 µg/m³) üzerinde (WHO 2011). Dolayısıyla söz konusu raporda görece daha "sürdürülebilir" olarak görünen İstanbul aslında hava kirliliği konusunda hâlâ olumlu bir performans sergilemiyor. Göstergelerin yorumlanması sırasında değişkenler arasındaki karmaşık ilişkinin dikkate alınması da diğer bir önemli konu. Yine ilk raporda genel nüfus yoğunluğundaki artış olumsuz bir çevresel etki olarak değerlendiriliyor, ancak nüfus yoğunluğunun kentsel sürdürülebilirliğe etkisi diğer değişkenlere de bağlı. Gerekli sağlık düzenlemelerinin, toplu taşıma sistemlerinin ve eğitim kurumlarının yokluğunda nüfus yoğunluğu olumsuz bir faktör olurken, iyi planlanmış bir kentsel yapıda yoğun nüfus belli sınırlar aşılmadığı sürece, altyapı yatırımlarına olan ihtiyacı ve ulaşım sürelerini kısaltması nedeniyle çevresel sürdürülebilirliğe olumlu katkı sağlayan bir unsur.

İkinci rapor da benzer sorunlar içeriyor, ancak raporun detayları İstanbul'un sürdürülebilirlik performansına dair önemli bilgiler de barındırıyor. Buna göre İstanbul kişi başına düşen enerji kullanımı, karbon salınımı ve su kullanımı açısından görece iyi bir performans sergiliyor. Fakat bunun nedeni kent pratiklerinde kaynak verimliliği ilkelerinin uygulanıyor olması değil, kentlilerin bu kaynaklara erişiminin Avrupa'ya kıyasla sınırlı olması ve kişi başına düşen gelire paralel olarak tüketimin görece düşük olması. Rapor ayrıca İstanbul'daki çevre politikalarına dair önemli analizler içeriyor. Çevre yönetimi alanında Bükreş'in ardından sondan ikinci sırada yer alan İstanbul'da düzenlemelerin rutin olarak gözardı edildiği, toplumsal alanda çevre konusundaki tartışmaların teşvik edilmediği ve topluma yönelik çevre eğitimi konusunda yeterince çaba sarf edilmediği ifade edilirken, kişi başına düşen yeşil alan miktarının yalnızca 6,4 m² olması, geri dönüşüm ve

atık yönetimi konusunda sergilenen düşük performans ve binaların enerji verimliliğinin çok düşük olması da raporda vurgulanan konular arasında.

Sürdürülebilirlik ve İstanbul konusunda son dönemde sayısı artan çalışmalara rağmen, İBB Basın Danışmanlığı tarafından yayımlanan *Yaşayan Şehir-i İstanbul, İstanbul'da Çevre Yatırımları Raporu 2004-2012*, İstanbul'daki yerel yönetimler tarafından sürdürülebilirlik kavramının yeterince iyi anlaşılamadığını gösteriyor. Rapor, sürdürülebilirlik performansını belgeleme iddiasında değil, ancak değinilen çevre yatırımları ve iyileştirmeler sürdürülebilirlik tartışmalarının kapsamı içerisinde. Halka bilgi aktarması gereken raporun içinde pek çok yanıltıcı ifade mevcut. Örneğin Enerji Kullanımları / Temiz Enerji başlığı altındaki bölümde İstanbul'un Stockholm ve Toronto ile birlikte havası en temiz üç şehir arasında olduğu belirtilirken, bunun kanıtı olarak da 1992-2011 yılları arasında atmosferdeki CO_2 miktarında yaşanan azalma gösteriliyor. Yine aynı bölümde hava kirliliği değerlerinin AB sınır değerlerinin altına indiği de ifade ediliyor. Ne var ki hava kirliliği ölçümlerinde kullanılan ana gösterge CO_2 miktarı değil; partikül maddedir (pm10 ve pm2.5). Bunun nedeni ise partikül maddenin insan sağlığı üzerindeki astım, kalp, damar ve akciğer rahatsızlığı gibi birçok zararlı etkisinin olması (EPA 2009, Weinmayr ve diğ. 2009). Pm10 salınımı yıllık ortalama 59 µg/m³ olan İstanbul'da hava kirliliği AB değerlerinin (40 µg/m³) altında değil üstünde seyrediyor (WHO, 2011) ve hatta İstanbul Avrupa'nın havası en kirli kentleri arasında yer alıyor.

Raporda ayrıca sürdürülebilirlik açısından riskler doğurması kuvvetle muhtemelen uygulamaların "çözüm" olarak sunulduğu da görülüyor. "Su" başlığı altında İstanbul'un su rezervlerinin %24 arttığı belirtilirken, İstanbul'a kazandırılan su kaynakları (göl, gölet ve dereler) sıralanıyor. Bunlar arasında 2008 yılında başlayan Melen Çayı Projesi de var. İstanbul'un su şebekesiyle birleştirilen Melen Çayı yıllık 268 m³'lük verimiyle yeni su kaynakları arasında birinci sırada. Projenin 2040 yılına kadar İstanbul'un su ihtiyacını gidermesi planlanıyor. Ancak yıllık %3 nüfus artış oranına sahip İstanbul ölçeğinde bir kentin su ihtiyacını çevredeki su rezervlerini taşıyarak gidermek geçici bir çözüm olmanın yanı sıra kenti çevreleyen ekosistemler için de derin riskler taşıyor. Nehirlerin debisindeki düşüşle birlikte dere ağzındaki alüvyon miktarının azalması, bu durumun derelerin deniz veya göl ile birleştiği yerlerdeki balıkçılık faaliyetlerine olan olumsuz etkileri, su ve yağış miktarındaki azalmaya bağlı olarak tarım faaliyetlerinin, bölgedeki canlı dengesinin ve bitki örtüsünün zarar görmesi dere yatağının değişmesinin uzun vadeli muhtemel sonuçları arasında (Alper 2008).

Sürdürülebilir bir su politikası, mevcut su kaynakları üzerindeki yükü artırmadan verimliliği artırmak ve su tüketimini mümkün olan

en düşük düzeye indirmek anlamına geliyor. Maliyeti yüksek ve çevresel etkileri hesaplanmamış makro ölçekli projeler yerine kullanıcıların günlük rutinini değiştirmeyi hedefleyen düzenlemelerle su sorununa verimlilik odaklı, uzun vadeli çözümler üretmek mümkün. Bina ve işletmelerde su verimliliği kriteri getirmek ve özellikle işletmeler üzerinde sıkı denetim mekanizmaları kurmak başarısı kanıtlanmış çözüm yöntemlerinden bazıları. Yeşil bina sertifikasyon sistemlerinin de temel ilkeleri arasında yer alan su verimliliğini artırmak için bu sertifikasyon sistemleri teşvik edilebilir veya bu sistemlerdekine benzer su verimliliği ilkeleri zorunlu hale getirilebilir. Bu amaçla yağmur suyu toplama ünitelerinin bina bazında yaygınlaşması, yeşil alan ve bahçelerin bakımı için yarı-atık su kullanılması, yeraltı sularının kullanımı için sıkı denetimin mekanizmalarının inşası ve işletmelere kendi yağmur suyu toplama ünitelerini inşa etme zorunluluğu getirilmesi yerel yönetimlerin gündemine alması gereken su politikaları arasında.

Ancak araştırmalar gösteriyor ki İstanbul ve çevresindeki yeraltı suları, gerekli düzenlemelerin de yokluğu nedeniyle, çevredeki fabrika ve işletmelerin tehdidi altında. Aşırı kullanım sonucu su rezervleri yenilenebilir seviyelerin altına inen İstanbul yaşamsal öneme sahip yeraltı suyu kaynaklarını ebediyen kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya (Albut ve diğ. 2007, İlhan ve Yüce 2012). İBB'nin de desteklediği "mega-projeler" bu tehlikeyi daha da büyük boyutlara taşıyor. İstanbul'daki su havzalarının (Terkos, Sazlıdere ve Ömerli) yakınında yeni kurulacak yoğun yerleşim alanlarını teşvik edeceği aşikâr bu projeler büyük ölçekli kirlenmelere sebep olacak. Oluşacak yeni rant alanlarının İstanbul'un kuzeyindeki ormanlık alanların dokunulmazlığını kaldırması kaçınılmaz. Bunun gerçekleşmesi ise İstanbul'un şu anki en önemli oksijen kaynağında ve kentin mevcut nüfusunu ayakta tutan ekolojik sistemde geri dönülmez bir tahribat demek (İlhan ve Yüce 2012).

Ne var ki mevcut kentleşme politikalarının İstanbul için oluşturduğu riskler dünya çapında yürütülen sürdürülebilirlik çalışmaları ışığında farklı kuruluşlarca raporlanmış olsa da hem hükümet hem de yerel yönetimler bu "çılgın" projeleri gerçekleştirmekte kararlı görünüyor. Hükümet adına yapılan açıklamalar bu kararlığı dile getirmekle kalmayıp Kanal İstanbul ve benzer projelerin "bir çevrecilik hassasiyetinin" gereği olduğunu bile ifade ediyor. Kanal İstanbul hakkında yapılan çeşitli tanıtım toplantılarında bunun "İstanbul ve çevresini, tabiatını, denizini, su kaynaklarını, yeşilini ve canlı çeşitliliğini koruma projesi" olduğunun belirtilmesi, politik iktidarın kavramları tersyüz etmek, çarpıtmak pahasına da olsa inşaat sektörüne dayalı bu ekonomik büyüme modelinden taviz vermeyeceğinin bir göstergesi olabilir. Fakat bu tutum yalnızca ekolojik yapıya zarar vermekle kalmıyor; aynı

zamanda çevre, ekoloji ve sürdürülebilirlik gibi kavramların toplumun anlamlar haritasındaki yerini bozarak, bu kavramları işlevini yitirmiş birer süs objesi haline getirerek, kullanılamaz, yararlanılamaz bir hale de sokuyor.

15 Haziran 2013 gecesi protestocuların Gezi Parkı'ndan polis zoruyla çıkarılmasının ardından parkta hummalı bir çiçeklendirme çalışmasına girişen İBB bu hareketiyle resmi ideolojinin "çevre" konusuna olan yaklaşımını da özetlemiş oldu. "Ihlamur kokan sabahlar" ve "gecesi sümbül kokan İstanbul" tasvirleriyle betimlenen çevrecilik anlayışı peyzaj mimarisinin sınırları içerisine hapsolmuş durumda. Bu sınırların ötesine geçen her türlü itirazın, ekonomik gelişmeye engel, "yol tıkayıcı" birer unsur olarak tasviri ne yazık ki halen pek çok kesim tarafından "gereksiz" veya "marjinal" bir entelektüel kaygı olarak algılanan ekolojik ve toplumsal duyarlılığın toplum nezdinde daha da itibarsızlaşmasına yol açıyor. Oysa İstanbul'da yapılmak istenen "çılgın" projelerin kaderi de bölgenin ekolojik ve toplumsal dengesinin korunmasına bağlı. Bu dengeler bozulduğunda söz konusu projelerin getireceği yeni nüfus ve yaratacağı ekonomik dinamizmin sürdürülmesi olanaksız. Bu yüzden, toplumsal alanın önemli birer özneleri olarak hükümetin ve yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik kavramını itibarsızlaştıran bu tip yaklaşımlardan bir an önce uzaklaşıp, aksine bu kaygıların toplumun tüm kesimleri tarafından anlaşılıp ve benimsenmesini sağlayacak yeni bir söylem inşa etmesi çok önemli. Ancak bu yeni söylemin bir boş-gösterenler kümesine dönüşmemesi için atılması gereken iki somut adım var. Bunlardan birincisi, kentlilerin günlük pratiklerinde doğa ve toplum üzerinde oluşturdukları risklerin farkına varmalarını sağlayacak ve onları bu riskleri en aza indirmeye teşvik edecek eğitim mekanizmalarının yaratılması. İkincisi ise, halihazırda var olan kentsel politikaların ve resmi karar alma organlarının sürdürülebilirlik ekseninde yeniden düzenlenmesi ve hatta Avustralya'daki gibi bu konuda hizmet verecek bakanlık ve daire başkanlığı düzeyindeki yapıların tesis edilmesi.

Sürdürülebilir Bir Kentsel Politika

Sürdürülebilirlik kavramıyla yeni tanışan kurum ve şirketlerin karşılaştığı en önemli sorun, kurumsal politikalarının bu eksende inşa edilmemiş olmasıdır. Bu alanda raporlama yapmaya başlayan pek çok kuruluş raporlama sırasında faaliyetlerinin sürdürülebilirliğe ilişkin süreçleri nasıl etkilediğini bilmediğini, kurumun ilkeleri arasında sürdürülebilirlik kavramının yer almadığını, veri toplama ve geri bildirim mekanizmalarının bu ihtiyaca yönelik olarak inşa edilmediğini fark ediyor. Kentsel ölçekte de durum farklı değil. Bu nedenle işe en başın-

dan başlamak ve kentsel politikaları sürdürülebilirlik ilkesini gözeterek yeniden tanımlamak gerekiyor. Bu amaçla atılabilecek temel adımlar şöyledir:

Yerel ölçekte sürdürülebilirliği tanımlamak: Genel geçer bir "ekonomi-ekoloji-sosyal yapı" üçlemesinin ötesine geçerek belediyeler bazında sürdürülebilirlik kavramının ne anlama geldiğinin, kent yaşamının hangi boyutlarının sürdürülebilirlik üzerinde ne tip etkileri olduğunun belirlenmesi gerekiyor. Tanımlamaların yerel gerçeklikle bağının kurulabilmesi için kentin bütün bileşenlerinin sürece dahil edilmesi şart. Yukarıda bahsettiğim iki rapor bu alanda atılmış önemli adımlar. Bu adımların daha yaygın ve kapsamlı hale getirilerek sürdürülebilirlik tanımının altında yer alan bütün alt kategorilerin kentle olan bağının kurulması ve bu süreçte BM, GRI, AB gibi kuruluşların tanımlarının örnek alınması yararlı olacaktır.

Sürdürülebilirlik göstergelerini oluşturmak: Kentsel sürdürülebilirlik, yani kentsel faaliyetlerin uzun vadede kentin doğal zenginliklerinde ve sosyo-ekonomik yapısında hasara yol açmadan idamesi, sürekli ve çok değişkenli bir risk analizini zorunlu kılıyor. Bunun için "üçlü kâr hanesi" anlayışı çerçevesinde kentin performansını izlemek amacıyla geliştirilmiş göstergelere ihtiyaç var. Bu göstergelerin, halihazırda izlenen nüfus, eğitim, kentte yaratılan değerin GSYİH'ye oranı, istihdam oranları ve vergi gelirleri gibi alanların yanı sıra, verilerin yetersiz olduğu ya da hiç olmadığı alanları da kapsaması, bu alanlar için veri toplama faaliyetlerini teşvik etmesi gerekiyor. GRI raporlama ilkeleri arasında da yer alan bu göstergelerden bazıları şöyle: Küresel ısınma sonucunda ortaya çıkabilecek risklerin kentin finansal yapısına etkisi, üretimde ve hizmet sektöründe kullanılan yerel kaynakların toplam kaynaklara oranı, bina bazında enerji ve su verimliliği oranları, bunların sektörel dağılımı, yeniden kullanılan suyun toplam su tüketimine oranı, biyolojik çeşitliliği zengin alanlara bitişik yapılaşmaların kapladığı alan ve içerdiği nüfus, doğaya bırakılan zararlı atık miktarı ve kirlenme oranları, çevre kanununa muhalefetten dolayı verilen para cezalarının toplamı, tam zamanlı çalışanlara tanınıp yarı zamanlı çalışanlara tanınmayan sosyal güvencelerin tanımı ve miktarı, kent içinde istihdam edilen nüfusa sağlanan meslek içi eğitimin ortalama süresi, çocuk işçi kullanım oranı, yerel topluluklar için risk içeren kentsel projeler ve oluşan risklerin tanımı, ticari suçların miktarı ve sürdürülebilirlik kapsamında sertifikasyona sahip mal, hizmet ve yapıların oranları.

Sürdürülebilirlik raporlaması yapmak: Göstergeler aracılığıyla analiz edilen verilerin sürdürülebilirlik ekseninde bir araya getirilmesi ve

kentin performansına dair bütünlüklü bir raporun periyodik olarak kentin paydaşlarıyla paylaşılması katılımcı bir sürdürülebilirlik politikası oluşturulmasının bir koşulu. Oluşturulan raporların "sürdürülebilirliği ölçmek" başlığı altında sıralanan ilkelere uygun olması ve kentin kullanıcılarıyla samimi bir iletişim kurması gerekiyor. Bu nedenle kent yönetiminin başarılı uygulamaların yanı sıra sorunları ve olumsuz gelişmeleri de raporlaması önemli. Güvenilirlik ve denge ilkelerini temel alan bu anlayış hem gerçekçi sürdürülebilirlik hedeflerinin oluşturulmasına hizmet ediyor, hem de kent yönetimine olan güveni artırıyor.

Uzun vadeli katılımcı politikalar: Tanımı gereği sürdürülebilir politikalar ekonomi-ekoloji ve sosyal yapı arasında kurulan dengeyi hedeflemeli. Bu da, ekolojik zenginliği koruyan ve sosyo-ekonomik yapıyı güçlendiren bir ekonomik büyüme anlamına geliyor. Bu nedenle 20. yüzyıldan emanet, yalnızca ekonomik veriler çerçevesinde inşa edilmiş, kalkınma odaklı ve tek boyutlu bir kent politikası sürdürülebilirlik ilkeleriyle bağdaşmıyor. Sürdürülebilirlik raporlamaları kentin performansını ölçmek kadar kentin paydaşlarıyla etkili bir iletişim kurabilmek için de hayati önem taşıyor. Farklı kesimlerden bu raporların içeriğine yönelik geri bildirimler alınması ve bu geri bildirimler ışığında sürdürülebilirlik hedeflerinin belirlenmesi herkesin üzerinde mutabık olduğu uzun erimli bir kent politikası inşa etmenin en etkin yolu. Ancak bugünün kentsel dönüşüm projeleri böyle bir mutabakat üzerine inşa edilmiyor ve çoğunlukla kent yönetimi ile kentlilerin çatıştığı ve genelde yönetimin kolluk kuvvetleri ve politik gücü aracılığıyla tek taraflı politikalarını hayata geçirdiği deneyimler olarak yaşanıyor. Bu durum kent yönetimi için kısa vadede bir başarı gibi görünse de, uzun vadede yalnızca projelerden olumsuz etkilenenler için değil, kentin tümü için önemli riskler taşıyor.

Sonuç Yerine

Sürdürülebilirlik üzerine tartışmak ve bu eksende politikalar üretmek, kavrama içkin muğlaklık ve geçişgenlik nedeniyle özen isteyen bir uğraş. Dünya ekonomik sisteminin krizlerle dolu son yüzyılında büyüme dönemlerinin doğa, daralma dönemlerinin ise emek üzerinde yarattığı tahribat düşünüldüğünde doğayı ve insanı da denklemin içine katarak uzun vadeli karar alma ve denetim mekanizmalarının inşasına olanak veren bir anlayışın yaygınlaşması olarak sürdürülebilirlik şüphesiz önemli bir adım. Ancak tek başına bu adım ekonomik faaliyetlerin ekolojik ve toplumsal yapıda yarattığı riskleri ortadan kaldırabilecek sihirli bir değnek değil. Sürdürülebilirlik bu risklerin devamlı ölçüldü-

ğü ve kontrol altında tutulduğu sürecin adı. İstanbul için sürdürülebilirlik, kenti ilgilendiren her türlü faaliyetin oluşturduğu risklerin tanımlanması, ölçülmesi ve karar alma süreçlerinin bu ölçümlerin üzerine inşa edilmesi anlamına geliyor. Bunun için gerekli göstergelerin oluşturulması ve bu göstergeler kullanılarak yapılan analizlerin sonuçlarının kentin paydaşlarıyla düzenli olarak paylaşılması şart. Bu sayede kent ile kullanıcıları arasında bir geri bildirim mekanizması kurulurken kent sakinlerine sürdürülebilirliği anlatmak ve kentin günlük rutinini bu eksende değiştirmek için de bir fırsat yaratılmış oluyor.

Ekolojik, ekonomik ve toplumsal süreçlerin iç içe geçmiş karmaşık karakteri, kentin tüm paydaşlarının dahil edilmediği, yalnızca kent yöneticileri ve teknokratlardan oluşan kadrolar tarafından belirlenen politikaların uzun vadede başarı şansını azaltıyor. Gana'da yaşanan sosyal ve ekolojik felaketlerin benzerlerinden kaçınmak için yerelde gizli kalmış bilginin açığa çıkarıldığı ve yerel grupların sorunlarının bir anket çalışması olmanın ötesine geçerek kentsel politikaların belirleyicisi olduğu bir anlayışın kurumsallaşmasına ihtiyaç var. Bu yapılmadığında, kentsel projeler sonucunda göçe zorlanan, geçim kaynakları ortadan kalkan ve sosyal ilişkiler ağı bozulan grupların hayatta kalmak için bulduğu geçici çözümler uzun vadede doğaya, insana ve ekonomiye çok daha büyük zararlar veren kalıcı sorunlara dönüşebilir. Sürdürülebilir bir İstanbul, bu anlayış çerçevesinde yukarıda sıralanan pratiklerin etkin bir şekilde uygulandığı bir İstanbul demek. Bu pratiklerin yokluğunda ise sürdürülebilirlik kavramı reklam panolarını süsleyen yeni bir kentsel slogan olmanın ötesine geçemiyor.

12

İstanbul'un Yuttukları ve Kustukları: Köpekler ve Nesneler Üzerinden İstanbul Tahlili

Sezai Ozan Zeybek

İstanbul'un Sınırları

İstanbul, İstanbul'da başlamaz, İstanbul'da bitmez. Bir yandan başka yerleri istila eder: Atıklar, milyonlarca eşya ve elbette zenginliğin bazı nimetleri İstanbul'dan dışarı taşar. İstanbul diğer yandan başka coğrafyaların içini boşaltır, (birkaç anlamda) çöküntü alanları yaratır. Fiziksel olarak suyu, topraktaki enerjiyi ve insanları kendine çeker; tabir yerindeyse çevresini kurutur.[1]

İstanbul'un çevresiyle ilişkisi (olumlu-olumsuz) nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, arada hep devam eden bir hareketlilik bulunur. Hareketin şekli ve neyin ne kadar hareket edebildiği kurulan ilişkinin mahiyetini belirler, sabit değildir. Bazı nesneler bir başka yerden gelip İstanbul'da çakılı kalır; diğerleri ise İstanbul'da doğup anında dışarı atılır. O halde İstanbul'un kesin sınırlarını belirlemek, neyin içerde, neyin dışarda olduğunu tespit etmek kolay değildir. Haritalar ve idari sınırlar İstanbul'un gerçek kapsamını yansıtmaktan bir hayli uzaktır; çünkü şehirde yaşayanlar kadar, dışarı atılanlar da (tutunamayanlar, dışkılar, çürümüşler, gereksizler...) aslında bu şehrin birer parçasıdır. İstanbul pek çok manada fiziksel sınırların ötesine geçen daha geniş bir ilişkiler ağının parçasıdır.

Bu yazıda mekânı kapalı, sınırları belli bir toprak parçası olarak değil, topolojik ilişkileri bağlamında ele almaya çalışıyorum. Diğer bir deyişle şehrin, şehirde vuku bulmayan hikâyelerinin izini sürüyorum; İstanbullu olmayan/olamayanların İstanbul'la nasıl ilişkilendiğini gösteriyorum. Bu minvalde, Trakya menşeili iki hikâye anlatıyorum. İlk bölümde sahipsiz köpekleri, yani metropol hayatının bazı canlıları nasıl dışarı kustuğunu ele alıyorum. Ardından nesnelere bakıyorum. İstanbul'un kültür-turizm başkenti olarak dönüşmeye başlamasıyla, kirli-küçük sanayi üretiminin Trakya'ya nasıl aktarıldığından ve bunun (İstanbul'a geri dönen) ekolojik sonuçlarından söz ediyorum. Amacım, bütün bu ilişkilerden yola çıkarak İstanbul'u (ve Trakya'yı) bir

1 Çöküntü alanının sadece fiziksel değil, sembolik bir tarafı da vardır. İstanbul, taşranın varlık sebebidir. Pek heyecan uyandırmayan, birbirinin aynısı gibi görünen yerlerin tek kalemde taşra olarak anılması (ya da hiç anılmaması), İstanbul'un hemen her konudaki merkezi konumuyla yakından ilişkilidir (Zeybek 2011, Türkeş 2005, Tuncay 2005).

başka gözle değerlendirmek, şehrin coğrafyasını başka yerler vasıtasıyla yeniden anlamak.

Bir diğer amacım ise şehirdeki sosyalliğin, sadece insan-insan ilişkileriyle sınırlı olmadığını vurgulamak. Sınıfsal ayrımlar, geçmişin tortuları, aile bağları, rekabet, devletin müdahaleleri ve sahipsizliğin tehlikeleri bazı başka türler için de paralel süreçler işletiyor. O anlamda İstanbul'un sınıfsal yapısı ve şehirde kimin nasıl değer kazandığı/kaybettiği üstüne farklı failler üzerinden (örneğin köpekler, kediler, tavuklar) okumalar yapmak mümkün.

O halde İstanbul'un sınırlarını iki anlamda genişletmeye, açmaya çalışıyorum. Fiziksel sınırlara dayalı bir mekân algısının İstanbul'u tarif etmekte yetersiz kaldığını, bunun için başka bir coğrafya algısına gerek olduğunu iddia ediyorum. Bir yandan da İstanbul'un sadece insan sosyalliği içermediğini, daha doğrusu sosyal alanların çok daha kapsamlı (insandan ibaret olmayan) bir şekilde ele alınması gerektiğini söylüyorum. Özetle, İstanbul'un mekânsal düzenlemelerini ve ekolojisini anlamak için birtakım sınırların ötesine geçmeye çalışıyorum.

Siyasi Bir Kumpas: Kamyonlar Köpek Taşır!

Küçük bir hikâyeyle başlayayım. Doktora çalışmam vesilesiyle 2009 yerel seçimleri öncesinde Trakya'daki siyasi partileri ziyaret ediyordum. Bir ilçede parti yetkilileriyle oturmuş çay içiyorduk, seçimi kazandıkları takdirde neler planladıkları hakkında konuşuyorduk. Söz döndü dolaştı, ilçenin görünür meselelerinden biri haline gelmiş köpek sürülerine geldi. Şehirde çok sayıda sokak köpeği vardı. Özellikle akşamları beşli-onlu gruplar halinde dolaşıyor, şehrin bir ucundan diğerine uluyup havlayarak iletişim kuruyorlardı. Yerel gazetelerde, nadiren de olsa insanları kovaladıklarına, ısırdıklarına dair haberler çıkıyordu. İlçe sakinleri, köpeklerden "çeteler" olarak bahsediyordu.

İlçede hayvan barınağı yoktu, açılması düşünülmüyordu. "Ne yapmak gerekir?" diye sordum partililere. Zamanında kısırlaştırmayı denemişler; ancak yüzlerce hayvanı şehrin çeperinde kovalayıp veterinere taşıyacak imkânları olmadığından bunu başaramamışlar. Hayvanların bir dönem itlaf edilmesi ise pek çok insanın tepkisine sebep olmuş. (Buna rağmen, yerel gazetelerde belirsiz kişilerce zehirlenen köpekler hakkında haberler bulmak hâlâ mümkün.) İlçede sokak köpeklerinin öldürülmelerine karşı çıkan pek çok kişi olduğu gibi, "köpek çeteleri" nden rahatsız olan, korkan, bu kadar çok köpeği modern bir şehre yakıştıramayan bir kesim de vardı.

Fakat partililerin söylediğine göre asıl mesele, halihazırda var olan hayvanlar değil, dışardan gelenlerdi. "Nereden geliyorlar?" diye sordum ve sonrasında herhalde karşılaşabileceğim en fantastik siyasi

kumpas hikâyelerinden birini dinledim. Bana anlattıklarına göre Trakya'daki belediyelerin bir kısmı, muhtemelen resmi olmayan kanalları kullanarak şöyle bir yöntem geliştirmişler: Köpekler bir kamyona doldurduluyor, gece geç bir saatte başka bir ilçenin sınırında bırakılıyormuş. Partinin ileri gelenlerinden orta yaşlı bir adam, geçen gece kasası köpekle dolu olan (yabancı) bir kamyonu ilçenin hemen dışında gördüğünü, en azından o köpeklerin komşu ilçeye iade edilmesi gerektiğini söyledi. Sonra dakikalarca, yarı şaka yarı ciddi, köpekleri nereye bırakmanın uygun olacağını tartıştılar. Komşu beldenin belediye başkanı kendi partilerindendi, orası olmazdı. Bir diğeriyse, partinin saygın bir büyüğünün memleketiydi. Orası da olmazdı. Sonunda bir yerde karar kıldılar. Böylelikle parti yetkilileri hem şehirdeki köpek sorununa bir çözüm üretmiş, hem de seçimlerden önce rakip partiye zarar verme imkânı bulmuşlardı.

Bu iddiaları sonradan teyit edemedim. Yaptıkları planı uygulayıp uygulamadıklarını da bilmiyorum. (Seçimi kazanamadılar.) Fakat bu konuşmadan sonra her gittiğim kasaba ve şehirde, köpekler dikkatimi daha çok çekti. Hayvanların birikmesinin sebebi parti yetkililerinin iddia ettiği gibi komşu ilçeler olamazdı; zira köpekler sadece o ilçede değil, her yerdeydi. Üstelik bunların bir kısmı Alman kısa tüylü pointerler, dalmaçyalılar, husky'ler gibi kolaylıkla ayırt edilebilen (ve komşu ilçeye has olmayan) cinslerdi. Demek ki köpeklerin hareketi daha geniş bir coğrafyaya, en azından cins hayvan ticaretinin yoğun olarak yapıldığı İstanbul'a dek uzanıyordu.

Aşağıda daha detaylı olarak anlatacağım gibi özellikle cins köpekler, gerçekten de hayatlarının bir döneminde "imalat fazlası" haline gelip "gözden uzak" yerlere bırakılıyor. Bunların bir kısmı görece denetimsiz bu coğrafyadaki diğer hayvanlara katılıyor, yeni hayatlar kuruyor, "kırma" köpekler doğuruyor. Ancak köpeklerin hepsinin İstanbul'daki petshop'lardan geldiğini söylemek de mümkün değil. Bir kere sokak köpekleri yeni bir vaka değil, çok uzun süredir bizle yaşıyorlar. Ayrıca "başıboş" köpeklerin hepsi cins değil, bildiğimiz sokak köpeği. O halde mekânların ilişkisi üstüne daha detaylı düşünmek gerekiyor: Köpekler ne tür mekânlarda bir "fazlalık" sayılıyor, ne durumlarda birbiriyle karışabiliyor, ne koşullar altında köpeklerin bir araya gelmesi bir sorun haline geliyor? Bütün bunlar, mekânsal örgütlenme hakkında bize neler anlatabilir?

Daha evvel dediğim gibi, iki temel iddiam var: 1) Mekân, sadece insanlar için değil, daha pek çok nesne ve hayvan için de bir hayli belirleyicidir; 2) Bir mekânın kıyılarına, yani diğeriyle olan ilişkisine bakmak (örneğin İstanbul'daki bazı köpeklerin görece denetimsiz çeperlerde birikmesine bakmak), mekâna has ilişkileri analiz edebilmek için son derece önemlidir. İşte buradan hareketle, aşağıdaki kısımda

önce insan ve köpek arasında gidip gelerek mekânın türler arasında nasıl bölüşüldüğünü, bu işin tarihini ve farklı mekânlarda farklı köpek nüfuslarına yol açan denetim/imha politikalarını ele alacağım. Ne tür mekanizmalar köpeklerin bir yerde yaşamasına izin verirken bir diğer yerde gözden uzak tutulmasını ve hatta imha edilmesini zorunlu kılıyor? Bu düzenlemeler İstanbul hakkında bize neler anlatabilir?

Köpekler, İnsanlar ve Şehir

Günümüzde, sosyal ilişkileri insan merkezli olmayacak şekilde yeniden ele almaya çalışan önemli bir düşünsel çaba var (Worster 1993, Bingham 2006, Wolfe 2009, Russell 2011). Doğa-insan düalizmini aşmaya çalışan; insan türünü, tarihin gidişini değiştirmiş yegâne fail olarak görmeyen, doğayı ise sabit bir unsur olarak ele almayan önemli çalışmalar bunlar. İnsanlar ile hayvanların sosyal ilişkilerinin, beslenme rejimlerinin, hastalıklarının, hatta ruhsal durumlarının pek çok yönden nasıl iç içe geçtiğini inceliyorlar. Temel yaklaşımları, etkileşimin tek yönlü olmadığı şeklinde. İnsanlar diğer canlıların hayatını bir hayli değiştirmiş. Ancak diğer canlılar da (örneğin bakteriler, köpekler, tavuklar) insan hayatına, hatta insanın evrimsel tarihine önemli etkiler yapmış.

İşin aslı, insan ile insan olmayanı ayırmak zaten ilk anda göründüğü kadar kolay bir iş değil. Örneğin insan bedeninde, insan hücresinden kat kat fazla sayıda gayri-insan (bakteri) bulunur (Russell 2011: 43). O bakteriler olmadan insanın hayatta kalma şansı yoktur. Sindirimi bakteriler yapar, bağışıklık sistemi bakterilere muhtaçtır, derideki asit dengesi bile bakteriler sayesinde muhafaza edilir. Gülmek, akıl yürütmek, ağlamak ve insana atfedilen diğer özellikler milyarlarca bakterinin işbirliği olmaksızın mümkün değildir.

Jacques Derrida'ya göre, birer epistemolojik kategori olarak da insan ve hayvanı birbirinden ayırmak, tek ve kati bir çizgiden bahsetmek mümkün değil. Derrida, bugüne dek çok sayıda düşünürün insanı hayvandan ayıran temel özellikler hakkında kafa yorduğunu anlatır. Farklı ayırıcı özellikler tarif edilmiş; ancak ne olursa olsun, bir eşik çizgisinin var olduğu ve insan ile hayvanın kesin olarak birbirinden farklı olduğu düşünülmüştür. Oysa Derrida'ya göre böyle bir eşik çizgisi arayışı dahi kavramsal bir şiddet alametidir. Arada geçişlilikler, yakınlıklar vardır. Her ayrım bir rasgelelik içerir (2002). O halde insan nedir? Yahut bu yazıdaki temel tartışma çerçevesinde şöyle de sorulabilir: İnsan nerede başlar, nerede biter?

Geri dönecek olursak, sosyal hayat sadece insandan ibaret değildir. Pek çok toplumsal süreç ortaklaşa yaşanır, insanlara has olduğu düşünülen sorunlar diğer türlere de sirayet eder: ırkçılık gibi, sınıfsal ayrım-

lar gibi... Kısaca ne kastettiğimi açayım: Örneğin belli otoriteler tarafından bazı türlerin bir noktada şecereleri tutulmaya başlamıştır.[2] Önce atların, sığırların, köpeklerin, kedilerin ve sonra da insanların (De Landa 2006)... Bilhassa 19. yüzyıldan başlayarak hem insanlar hem hayvanlar için "kanın saflığını", "ırkın temizliğini" öne çıkaran arşivsel bir ilgi gelişir. Almanya, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde insanlar için Soyarıtımı Kayıt Ofisi, hayvanlar için Köpek Evi Cemiyetleri gibi özel örgütler kurulur. Belirli ırklara (mesela retriever'lara ya da ABD'nin göçmen politikası bağlamında Kuzey Avrupalı ırklara) öncelik verilir. Hangi ırkın ne kadar çoğalması ve hangisinin azalması gerektiği, yani soyarıtımı/*eugenics*, çokça kafa yorulan bir mesele haline gelir.[3] Nüfusun düzenlenmesine yarayan birtakım teknikler insanlardan hayvanlara, ama daha çok hayvanlardan insanlara nakledilir. Birçok insan ve hayvan (rızaları alınmadan) kısırlaştırılır (Budiansky 2000).

Kapitalist üretim ilişkileri için de benzer gözlemler yapmak mümkündür. Donna Haraway, günümüzde hayvanların (köpeklerin), aynen insanlar gibi hem bir çalışan (güvenlik-itfaiye) hem bir müşteri hem de bir ürün olarak kullanıldığını söyler (2007: 55-62). Özellikle de birer aile ferdi sayılan ev hayvanları büyük endüstrilerin, teknolojik gelişmelerin, sosyal-ailevi bağların, ticaretin tam ortasında yer alır. Tıpkı insanlar gibi hayvanlar için de çok çeşitli (ve pahalı) eşyalar üretilir. İhtiyaçlar (gene insan dünyasına benzer şekilde) çok katmanlı politik süreçlerin sonunda ortaya çıkar: patikler, hırkalar, diş kaşıma-tırnak bileme aletleri, tuvaletler, çok gözlü kaplar, envai çeşit mama: diyet, vitamin katkılı vb. Diğer tüketici gruplarında olduğu gibi (çocuk, yaşlı, kadın, erkek...) hayvanlar için profiller çıkarılır, sektör büyüme raporları yayımlanır, farklı "segmentler"e yönelik farklı ürünler pazarlanır. Dünyada bu iş, kliniği, petshop'u, maması, sanal mağazası derken yaklaşık 69 milyar dolarlık dev bir sektör haline gelmiş durumdadır (Çelebi 2012). Türkiye'de de büyüyen bir ev hayvanı pazarından bahsetmek mümkün. 2012 itibariyle Türkiye'de sadece kedi-köpek mamasına yaklaşık 250 milyon lira harcanmış (*a.g.y.*). Euromed raporuna göre, tek başına yaşayan insanların, bilhassa beyaz yakalıların sayısı arttıkça piyasanın daha da genişleyeceği bekleniyor (2013).

Fakat benim bu yazıda ele aldığım köpekler, bu ağların hemen hepsinin dışında kalmış durumda. Safkan değiller, müşteri değiller, birinin mülkü ya da yoldaşı değiller, işçi olarak kullanılmıyorlar. Tabir yerindeyse "sokağa düşmüş", İstanbul'un orasında burasında ve çeperlerinde dolaşan "sahipsiz" köpekler bunlar. Bauman'ın tabiriyle, bir tür "atık" konumundalar. Daha güzel, daha temiz, daha düzenli olmaya programlanmış tasarımların (şehirlerin, evlerin, hayatların) dışarda bıraktığı birer üretim fazlası haline gelmişler (2004).

Zygmunt Bauman, "atık" olgusunu modernlikle ilintilendirir; an-

2 Burada öne çıkardığım husus, insan eliyle türlerin çaprazlanmasının bir hayli eskiye dayanan geçmişinden ziyade, bunun görece yakın tarihlerde gelişen kayıt altına alma ve merkezileşme süreçleri.

3 Soyarıtımı (*eugenics*) fikrinin tümden yok olmadığına, ama yeni bir söylemsel-teknolojik rejime eklemlenmesine dair Rose 2006 ve Engdahl 2007.

cak işin aslı böyle bir çerçeve bir tür miyopluğa yol açar. Tarihsel olarak İstanbul'daki (ve diğer yerlerdeki) köpek nüfusu yeni bir olgu değil. Köpekler, daha doğrusu sokak köpekleri İstanbul'da yüzyıllardır yaşıyor. Çeşitli dönemlerde Osmanlı'yı ziyaret etmiş pek çok seyyah şehirdeki köpeklerden bol bol bahsetmiş. Keza İstanbullu köpeklerin başka yerlere gönderilmeleri, tabir yerindeyse tehcir edilmeleri de petshop'ların ve modernleşme hareketlerinin ortaya çıkmasından çok daha önceye, 17. yüzyılın başlarına kadar uzanıyor (Schick 2010: 24).

O yüzden, mekânın zaman içinde nasıl dönüştüğü, türler arasında nasıl paylaşıldığı, mekânın ve orada yaşayanların ne tür denetimlere tabi olduğu, sadece yakın döneme bakarak anlaşılamaz. Zaten bugün belediyeler, modern addedilebilecek kontrol-ıslah yöntemlerinin yanında bir hayli eskiye dayanan başka yöntemler de uyguluyor. Yani insan-hayvan sosyalliği, mekâna dair farklı tasavvurlar ve farklı disiplin mekanizmaları tarafından şekilleniyor.

İrvin Cemil Schick, köpekler hakkında yazdığı son derece zihin açıcı makalesinde Osmanlı döneminde mahalle köpekleri ile şehirdeki genel hareketliliğin ilişkisinden bahseder. Var olan yazılı kaynaklar, köpeklere İstanbul'da (bilhassa müslüman mahallelerinde) gayet iyi bakıldığını, köpeklerin mahallede yaşayanlar tarafından korunduğunu belirtir.[4] Ancak günümüzden farklı olarak köpekler evlere sokulmaz. Osmanlı'da köpek bir sokak hayvanıdır. Ancak bu, tamamen başıboş oldukları anlamına da gelmez. Köpeklerin alanları (köpekler ve köpek grupları hiyerarşik ve alan belirlemeye dayalı bir hayat sürerler) var olan mahallelerle örtüşür. İstanbul'da kısa bir süre kalmış olan Jean de Thévenot, seyahatnamesinde şöyle yazar:

> ... Evlerinde hiç köpek barındırmazlar, onları sokaklara salarlar. Köpekler de çeşitli semtlerde ikamet ederler, kendi mahallelerine o kadar aşinadırlar ki onun dışına hiçbir zaman çıkmazlar. Ve eğer kendi sokaklarından bir diğerine gidecek olsalar, gittikleri sokağın köpekleri onları istilâcı addedip öldürür. Çünkü bütün sokaklarda çok sayıda köpek vardır ki yabancı köpeklerin kendi bölgelerine girmesine asla izin vermeyeceklerdir. (Thévenot'tan aktaran, Schick 2010: 27)

Bu köpeklerin mahallede birkaç işlevi vardır. Bunlardan biri çöpçülüktür. Plastik poşetlerin ve çöp kamyonlarının henüz olmadığı bir dünyada çöpün kokmamasının en iyi yolu, bir canlı tarafından öğütülmesi, tekrar toprağa karışmasıdır. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda bu görevi ifa eden farklı hayvanlar olmuş: domuzlar, inekler, köpekler, tavuklar (Schick 2010, Bulliet 2007). O anlamda Osmanlı döneminde köpekler bir tür belediyecilik hizmeti vermiştir.

Köpeklerin insanlar açısından bir diğer faydası ise mahalle sakini ve yabancıları birbirinden ayırması, bir tür bekçilik yapmasıdır. Şehir,

4 Buradaki müslüman vurgusu, Müslümanlığın özüne dair bir iddia taşımıyor. Aşağıda belirteceğim üzere köpeklerin yaşamı daha ziyade belirli bir dönemdeki mekân örgütlenmesiyle ilgili. Koşullar değişince müslüman olan Osmanlı idarecileri on binlerce köpeğin katledilmesini emredebilmiş.

özerk mahallelerden oluşur. Schick'e göre bilhassa müslüman mahalleleri arasında bugün olduğu gibi sürekli bir hareketlilik bulunmaz. O yüzden köpeklerin mahalleden geçmek isteyen bir yabancıya hırlaması, havlaması bir sorun teşkil etmez, hatta olumlu karşılanır.

Bu durum 17. yüzyıldan itibaren şehir içi ve şehir dışı ulaşım ihtiyaçlarının artması, mahallelerin dışarıya açılmasıyla değişmeye başlar. Tüketim ürünlerinin sayısı artar, ticaret ağları genişler. Cemal Kafadar'ın mum üretimi gibi bazı göstergelere dayanarak yaptığı tespite göre, İstanbul'da 16. yüzyılın sonlarına doğru bir tür gece hayatı belirir (Kafadar'dan aktaran, Schick 2010: 29). Bunların sonucunda artık köpekler belirli alanları dışarıdakilere karşı koruyan ve dolayısıyla mazur görülen birer bekçiden ziyade, dışarıdan gelenleri engelleyen bir soruna dönüşür. İlk itlaf ve sürgün kararları da (bir kısmı baskılar sebebiyle uygulanmamış olsa da) bu döneme rastlar, günümüze dek kesintili olarak devam eder. Bunlardan belki de en kayda değer olanı, Abdülhamid'in devrilmesinden sonra ipleri eline alan İttihat ve Terakki'nin 1910 yılındaki köpek katliamıdır. İstanbul'dan toplatılan 80 bin köpek Hayırsız Ada'ya gönderilmiş, aç susuz kalan köpekler birbirlerini yiyerek can vermiştir (Bardakçı 1998, Hür 2009).

Toparlamak gerekirse, mekânsal ilişkilerin değişmesi insan-köpek sosyalliğinin de değişmesine yol açmıştır. Bir mekânı ortaklaşa kullanan ve birbirine fayda sağlayan türler, bir süre sonra mekânı paylaşma mücadelesine girmiş, sonuçta sokak köpekleri bu mücadeleyi büyük oranda (hem de bir hayli kayıp vererek) kaybetmiştir.

Bugün çok sayıda köpek hâlâ İstanbul'da yaşamaya devam ediyor; ancak yaşam koşulları bir hayli değişmiş durumda. Önemli değişiklikler arasında, şehir hayvanlarının yukarda anlattığım gibi ırksal olarak (cinslerine göre) tasniflenmeleri, küresel ticari ağlara eklemlenmeleri sayılabilir. Bir diğer önemli değişiklik ise bilhassa cins hayvanların evin içinde yaşamaya başlamaları, bir mahalle sakininden ziyade aile ferdine dönüşmeleridir. Eve kapatılma, aynı zamanda daha sıkı bir denetim; yani yenilenler, içilenler, sağlık, hijyen, oyun arkadaşları gibi meselelerin daha yakından takibi anlamına gelir. Benzer bir süreç çocuklar için de gözlemlenebilir (Furedi 2013). Çocukların ve köpeklerin denetimsiz olarak başkalarıyla kaynaşmaları istenmez. Zararlı etkilerden (mesela istenmeyen hamileliklerden veya "kötü" arkadaşlardan) uzak tutulurlar. Bu anlamda evin içi, Foucault'nun hapishaneler ve hastaneler için anlattığına paralel bir şekilde, bedenin ıslahına ve terbiye edilmesine dair farklı bir politik mekanizmaya işaret eder.

Sokaklardaki köpeklerin hikâyeleri de günümüzde başka türlü bir mahiyet kazanmıştır. Hayvan Hakları Federasyonu'ndan (HAYTAP) Avukat Ahmet Kemal Şenpolat'a göre bugün özellikle büyük şehirlerdeki petshop'lar ve sokak hayvanları arasında doğrudan bir bağlantı

bulunmaktadır (aktaran Karaca 2011). Alındıktan sonra bakılamayan-satılamayan veya biraz büyüdüğü için "sevimliliğini kaybeden" hayvanların bir kısmı "uyutulmakta", bir kısmı ise şehir dışındaki yakın bölgelere bırakılmaktadır. Şenpolat'a göre, sektör bir hayli büyük ve denetimsizdir. Veteriner Hekimler Odası Başkanı Prof. Dr. Murat Arslan'a göre İstanbul'da (2012 itibariyle) 3500 petshop bulunmaktadır. Bunların sadece beş yüzü ruhsatlı, gerisi ruhsatsızdır. Cins hayvanlar kaçak yollarla ve bir hayli kötü şartlar altında Türkiye'ye sokulmakta, satılamadığı vakit gene meşru olmayan yollarla yok edilmektedir (Mustafa Arslan'la yapılan röportaj, Arman 2012).[5]

Bugün hâlâ İstanbul'un bazı mahallelerinde, üniversite kampüslerinde, sokak aralarında köpeklere rastlanıyor. Kimisi çevrede yaşayan insanlar tarafından tanınıyor, seviliyor. Ancak "modern bir şehrin" gereği olarak İstanbul'daki köpek sayısı belediyeler tarafından denetim altında tutuluyor. Sayı yükseldiği zaman köpekler toplanıyor, gözden uzak yerlere götürülüyor.

İki ayrı yöntem beraber kullanılıyor. Toplanan hayvanların bir kısmı hayvan barınaklarına kapatılıyor. Sınırlı bir alan, kafesler, dışardan getirilen ve kontrollü verilen yiyecekler-ilaçlar, uzman bilgisine duyulan ihtiyaç: bir tür hapishane! Bir diğer kısmı ise şehrin dışına, ormanlık-kırsal alanlara atılıyor.[6] Tehcir uygulaması: Tehlikeli/fazla nüfus "zarar" veremeyecekleri bir başka bölgeye sürülmüş oluyor.

Bazı durumlarda ise iki yöntemin bir ortası bulunuyor. Örneğin Riva-Polonezköy arasındaki ara yollardan birinde (Mahmut Şevket Paşa yolunda) karşınıza bir barınak çıkar. Kapıları açıktır. Yüzlerce köpek, barınak çevresinde kümelenmiş halde yaşar. (Tahminen barınaktaki köpeklere hâlâ yemek veriliyor). Ancak tabir yerindeyse ipin ucu kaçmıştır. Barınak vardır, ama göstermeliktir! Köpekler, kafeslerin (ve sıkı denetimin) yanında, kenarında yeni bir sosyal hayat oluşturmuştur. Tamamen bağımsız değildirler: Kulakları deliktir! Ancak sıkı sıkı örülmüş bir denetimden bahsetmek de mümkün değildir.

Burada hayvan barınağını modern teknolojilerle, tehciri ise modern öncesi dönemle özdeşleştirmek gibi bir niyetim yok. Bu tarz bir sınıflama çabasının pek de üretken olmadığını ve ister istemez farazi sınırlar/eşikler (modern/modern-öncesi gibi) icat etmek durumunda kaldığını görüyoruz. Daha önemlisi, belirli olguları anakronik bir kalıntı, modernin dışı/ötekisi olarak tasniflemek ciddi anlamda sorunlar içeriyor (Fabian 1983). Onun yerine şu söylenebilir: İdare etmenin, yönetmenin, ıslah etmenin birbirinin içine girmiş pek çok tarihsel kaynağı var ve hepsi çeşitli taktikler uyarınca, koşullar bağlamında, bugünkü sosyal hayata etki ediyor. Biri ileri, diğeri geri değil.

O halde köpeklerin az denetimli alanlarda birikmesinden yola çıkarak yeterince modernleşememiş bir toplumdan ya da arkaik beledi-

● Petshop'lar kadar, anlık heveslerine yenik düşen pek çok alıcı da "atık köpeklerin" bir diğer sebebi. Taşınan, tatile giden, yavrulayan köpeklere sahip çıkamayan, bir sebeple hayat döngüsü değişen yahut mesuliyetten sıkılan insanlar köpeklerini sokaklara bırakabiliyor.

● Bir kısmının zehirlendiğine dair pek çok rivayet var. Belediyelerin geçmişte zaman zaman böyle girişimleri olmuş; ancak şu an bunun olduğunu gösteren kesin bir delil yok.

yecilikten dem vurmak, yönetimin girift doğasını ıskalama tehlikesi içerir. Bugün dünyada pek çok insan ve insan olmayan canlının az denetimli alanlarda "biriktiğine" tanık oluyoruz. Bunun sebebi basitçe, Üçüncü Dünya'daki denetleme mekanizmalarının kusurlu olması değil (zira bu "kusurlar" sadece Üçüncü Dünya'da da bulunmaz); denetlenecek ve denetlenmeyecek unsurların mekândan mekâna değişiklik göstermesidir. Diğer bir deyişle, her bir mekân ve o mekândaki her bir unsur farklı iktidar ilişkilerine eklemlenir. İktidar tekil olmadığı gibi tek bir yönteme de başvurmaz. Az denetim iktidar ilişkilerinin dışında kalmak, çok denetim iktidarın merkezinde bulunmak değildir. İkinci bölümde göreceğimiz gibi, kalkınma-sanayileşme gibi meseleler söz konusu olduğunda gevşek denetim bir zorunluluktur, sistemin işleyiş yöntemidir. O halde mesele denetimin azlığı-çokluğu, yeniliği-eskiliği, ileri mi geri mi olduğu değil, bir mekân özelinde hangi türden ilişkiler kurduğudur. Yani mekânsal düzenlemelerdir.

Sonuçta İstanbul'un çevresi, köpekler bağlamında düşünüldüğünde, İstanbul'un fazla nüfusunu emen, üretim fazlalıklarını gözden uzak tutmaya yarayan bir arka bahçe işlevi görüyor. Şehirde aile ferdi sayılan hayvanların bedenleri bir hayli sıkı bir denetime ve Foucault'nun tabiriyle "yaşamı çoğaltan" teknolojilere maruz kalırken sokak köpeklerinin hayatı "değersizleşiyor". Sermaye ilişkilerinin, ailenin ve devletin sıkı denetiminin dışında kalıyorlar. Ancak bir yandan da bu "başıboş" hayat, köpeklere başka türlü (muhtemelen daha sosyal) bir ortam sunuyor. En azından, ırka ve zenginliğe göre yapılan sınıflamalar ortadan kalkıyor. Cins köpekler kendileri gibi olmayan, normalde bir köpek sahibinin müsaade etmeyeceği "avam" köpeklerle birlikte olabiliyor. Ortaya "kırma" tabir edilen köpekler çıkıyor. Köpek hiyerarşileri altüst oluyor; daha doğrusu bu hiyerarşiler başka usullerle, köpeklere has usullerle yeniden tesis ediliyor.

Tarım-Sanayi Endüstrisi ve İstanbul

Önceki bölümde İstanbul'un çevresiyle olan ilişkisini köpeklerden yola çıkarak ele almaya çalıştım ve buradan hareketle mekânın nasıl örgütlendiğine baktım. Bir mekândan diğerine değişen örüntülere bakarak (yani bir kafesin içinde hayata başlayan, aile şefkatine mazhar olan ve sokağa düşen köpeklere bakarak) mekânlar, sosyal hayat ve türlerin birbiriyle olan ilişkileri üstüne düşünmeye çalıştım. En önemlisi, şehrin ekolojisini, köpeklere tatbik edilen disiplin yöntemleri ışığında yeniden ele aldım. Bu bölümün odak noktası ise nesneler. Daha doğrusu fabrikalar, toprak, su ve gıda. Bir yandan enerji-su-gıda emen, diğer yandan şehre "yakışmayan" unsurları dışarı kusan bir devridaimden bahsedeceğim.

Trakya şehirleri kabaca iki kol üzerine yayılmıştır. Kınalı ayrımından sonra bir yol Marmara Denizi boyunca güneyden uzanır. Tekirdağ, Malkara, Keşan üzerinden Gelibolu Yarımadası'na varır, İpsala'dan Yunanistan'a çıkar. Diğeri ise kuzeybatı-güneydoğu istikametinde, Edirne-İstanbul arasını kapsar. Bölgenin daha "gelişmiş" kesimi burasıdır. Özellikle İstanbul'dan Çorlu'ya uzanan hat, yoğun şekilde sanayileşmiştir. Büyüklü-küçüklü binlerce fabrika yan yana dizilidir. Paralı yoldan gidildiğinde bu fabrikalar görülmez; ancak eski yol üzerinde karşınıza akla durgunluk veren bir manzara çıkar. Fabrikalardan çıkan dumanlar (özellikle nemli havalarda duman yükselemediği zaman) Kaçkar yaylalarına benzer bir görüntü oluşturur: sisler, yeşillik ve kaybolan derinlik algısı... Ancak havadaki bulut değil, sanayi dumanıdır.

Bu bölgeye en son Şubat 2013'te, Halkların Demokratik Kongresi (HDK) tarafından Lüleburgaz'da düzenlenen ekoloji konferansını takip etmek maksadıyla gittim. Yerel gazeteler, toplantıdan önceki günlerde bir tür cadı avı başlatmıştı. Örneğin Lüleburgaz'da basılan *Görünüm* gazetesinde bir köşe yazarı şöyle diyordu:

> Ayrılıkçı Kürt ırkçılar, hoşgörü sınırımızı sınamak istiyorlar... Ekoloji bahane! Bu toplantı ... bir partinin bölge toplantısı. Trakya'da zayıf olduklarını düşündükleri için "ekoloji" deyip insanları kandıracaklar. Siz boş verin konuşmacı profesörleri. İşte kilit örgüt, kandırıkçıların örgütü "HDK Ekoloji Komisyonu" ... Bu HDK'nın açılımı da PKK gibi: "Halkların Demokratik Kongresi." (Gören 2013)

Toplantının önce yeri değişti, sonra CHP'li iki vekilin ilçe teşkilatının baskısıyla çekilmesi sonucu konferans iptal edildi. Ekoloji meseleleri ise ulusal hassasiyetler, kandırılma korkusu ve örgütlü siyasete karşı hissedilen husumet yüzünden belirsiz bir zamana tehir edilmiş oldu.

Oysa bölgede çıplak gözle görünenler dahi durumun aciliyetini göstermektedir. Yol kenarında fabrika, atık deresi, tarla, fabrika... şeklinde devam eden diziliş, Türkiye'deki en verimli tarım arazilerini sanayileşmeye açan (ve bir yandan da buradaki tarımı sonlandırmayan) "tek parametre sermaye" mantığının bir başka örneğini sunar.[7] Verilen devlet teşvikleri, ucuz hammaddeler, atıkları uzaklara (başkalarının toprağına/denizine) götürecek dereler ve gelişmiş ulaşım ağları, yöredeki sanayileşmenin önemli ayaklarını oluşturur. Elbette ki birinci sınıf tarım arazilerine "vasıfsız toprak" raporu çıkarabilen yolsuzlukları da anmak gerek (Somersan 1993: 127). Yöredeki nüfus, daha doğrusu şehirli nüfus yakın zamanlarda çok büyük bir hızla artmıştır. Örneğin 1970'lerin ortasında (köylerde yaşayanlar dahil) 14 bin nüfusu olan Çerkezköy, buraların "kalkınmada öncelikli bölge" ilan edilmesiyle 90'ların başında 40 bin, 2012'de ise 180 bin nüfusa ulaşmış durumda (Danış 2010).

7 Aynı sorunlara hemen hemen bütün verimli arazilerde rastlamak mümkündür: Bursa'da, Çukurova'da, Bafra'da....

Ancak bu ihtişamlı büyüme, çok önemli sorunlar da barındırıyor. Bunların belki de en önemlisi, sanayileşmenin "ek bedelleri" (dışsallıklar) diye adlandırılabilir. Yani şirketlerin/devletlerin muhasebe kayıtlarında görünmeyen, bir başkasının sırtına yüklenen ve çoğunlukla uzun vadede ortaya çıkan bedeller (Luke 1997, Leonard 2007). Örneğin önümüzdeki elli sene zehirli kalacak sular, toprak, ölen balıklar, kanser olan insanlar... Devlet istatistikleri bunları "büyüme" rakamlarından düşmez. Aksine, şirketler maliyetleri ne kadar düşük gösterebilirse, yani toprağı-havayı-suyu ne kadar ucuza kapatırsa, ülkenin o kadar hızlı büyüdüğü düşünülür.

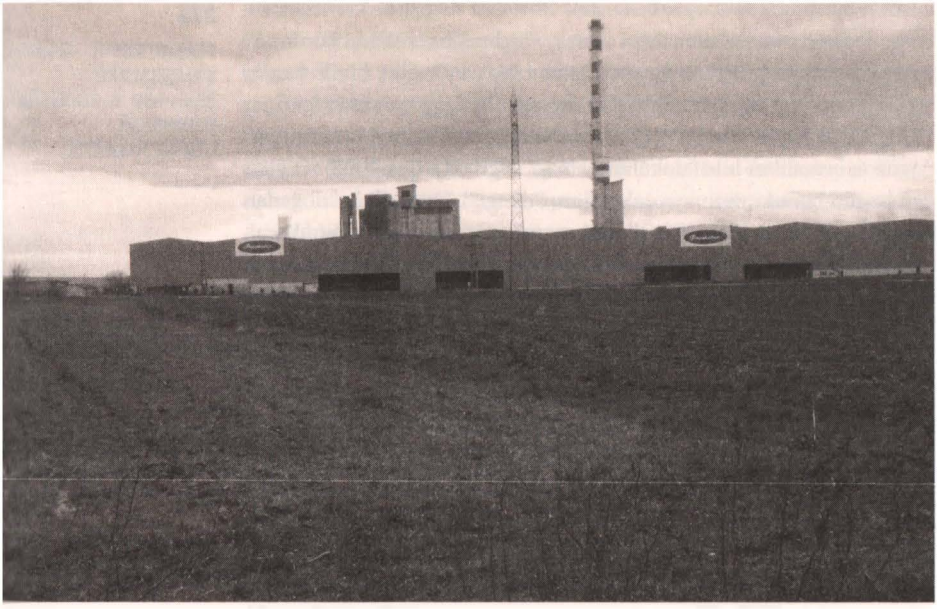
O halde, aslında sanayideki kârlılığın bir kaynağı da (işçi sömürüsü elbette çok önemli olmakla birlikte) toprağın ve diğer canlıların sömürülmesidir. Nejla Demirci'nin Ergene Havzası hakkında çektiği *Gündöndü* belgeseli bu sömürüyü gözler önüne serer (2012). Demirci, Ergene Nehri'ni kaynağından (Yıldız Dağları) döküldüğü yere kadar (Enez) takip etmiş, nehrin hikâyesini anlatmıştır. Suyun yukarısında Çerkezköy ve Çorlu bulunur. Sanayi atıkları suya karışır. Ardından bu su, önce tarım, ardından turizm ve balıkçılık yapılan yerlere ulaşır. Herkes durumdan bir şekilde etkilenir, şikâyet eder, ama bir şey yapamazlar. Zira sanayileşme, bugün hâlâ sorgulanması en zor başarı masallarından biridir.

Köylüler, tarlalarında zehir ektiklerinin farkındadır. Kimisi tarlasını ucuza satmış ve gitmiş, diğerleri ise o suyla tarım yapmaya devam ediyor. Türkiye'de ayçiçeğinin ve pirincin yarıdan fazlası Trakya'da üretilir. İki üründe de var olan kurşun miktarı, olması gerekenden sekiz kat fazladır (Demirci 2012, Tartan 2013). Kurşun bir ağır metal. 1970'lere kadar balıkların yaşadığı, insanların içinde yüzebildiği nehirde bugün hiçbir balık yaşamıyor. Atıkların arıtılmasına dair mevzuat olmasına rağmen denetim az, cezalar düşük. Belgeselde, sabahın çok erken saatlerinde nehre arıtılmadan bırakılan pis sular videoyla belgeleniyor.

Ancak bölgedeki toprak-su kirliliğinin tek nedeni sanayi değil. Bölgenin görece daha az sanayileşmiş güneybatı kısmında da toprak bir hayli "kirli". Bunun sebebi ise büyük şehirleri beslemek adına geçen yüzyıl geliştirilmiş olan "konvansiyonel" tarım uygulamaları. Konvansiyonel tarım, büyük arazilere tek çeşit ürün ekmek (ayçiçeği), petrol türevi kimyasal gübre kullanmak ve toprağa envai türlü ilaç atmak anlamına geliyor. Atılan gübrenin ancak küçük bir bölümü bitkiler tarafından kullanılıyor.[8] Kullanılmayan ve uzun süre etkin kalabilen azot atomları, asit yağmurlarının oluşmasında etkisi olan nitrik asit ve sera etkisi yapan azot oksitler gibi zararlı kimyasal maddelerin oluşmasına sebep oluyor (Reeves ve Lenoir 2006: 107).

Tarım ilaçları ayrı bir mesele. Pek çok ilaç çeşidi var: Mantar için

8 Şirketler, bu kirlenmenin sebebi olarak çiftçilerin "gereğinden fazla" gübre kullanmasını gösteriyor. Ancak çiftçilerin, verimi düşen bir toprağa daha fazla gübre atmak dışında fazla bir seçenekleri kalmamış durumda. Bir tür kısırdöngü yaşanıyor.

Fotoğraf
Tarla ve fabrika.
Kaynak: Sezai Ozan Zeybek

farklı, böcekler için farklı, ayrık otları için farklı ilaçlar sıkılıyor. Bu uygulamalar toprağın verimini düşürüyor, yani toprak tuzlanıyor. Dahası "haşereler" ilaçlara bağışıklık geliştiriyor (Russell 2011). Bu yüzden çiftçilerin her sene daha fazla gübre ve orantısız şekilde artan "haşere" karşısında sürekli olarak ilaç kullanması gerekiyor. İlaç dediğimiz bir tür zehir. İnsana etkisinin az olduğu söyleniyor, ancak Amerikan Kanser Dairesi'nin çıkardığı "Agricultural Health Study" (Zirai Sağlık İncelemesi) raporuna göre bu ilaçlarla belirli tür kanser vakaları arasında (örneğin cilt ve akciğer kanseri) belirgin bir korelasyon var (2011). Tarım ilaçları çocukların büyümelerini yavaşlatıyor, bağışıklık sistemine zarar veriyor (Reeves ve Lenoir 2006: 108).

Bu noktada bir şerh düşmem lazım. Burada kesinlikle "doğanın dengesi bozuldu", "eskiden her şey doğal idi, şimdi yapay oldu" vb. türünden bir iddiada bulunuyor değilim. Çünkü böyle bir "doğal denge" noktası yok. Son derece karmaşık, dinamik, geçici denge durumları oluşturan, ama sürekli olarak bunu yeniden bozan bir ilişkiler ağından bahsediyoruz. Doğadaki hiçbir şey sabit değil. Bu bozulan denge hikâyesi, Nigel Clark'a göre, Batı metafiziğinin ürettiği sabit bir doğa algısına dayanıyor ve sorgulanması gereken bazı temelsiz varsayımlar içeriyor (2005). Evvela, bir tür ikilik inşa ediyor: edilgen bir doğa ve yapan-eden bir insan şeklinde. İlişki tek taraflı bir mahiyet kazanıyor. Üstelik bu tür bir yozlaşma/düşüş hikâyesi modern insanın kendi kendine anlatmayı sevdiği belli başlı hikâyelerden biri, bir tür

nostalji barındırıyor (Zeybek 2012a). Olumsuz değişime verilecek ilk tepki de ister istemez muhafaza etmek, seçilmiş bazı türleri korumak, eskiye dönmeye çalışmak oluyor. Doreen Massey'e göre bütün bunlar doğayı, tarihi ve değişimi ciddiye alamamakla ilgili bir sorun içeriyor (2005: 160). Oysa insanlar çok uzun süredir çevrelerini dönüştürüyor; Amazon ormanları bile "dokunulmamış" değil (Raffles 2002). O yüzden benim burada yapmaya çalıştığım, "denge", "bakirlik", "doğadan kopuş", "doğal hayata dönüş" gibi metaforları bir kenara bırakarak mekândaki unsurların çokyönlü hareketini ve içerdiği asimetrik ilişkileri takip etmek. Doğayı insandan ayrı, insan sosyalliğini ise diğer türlerden ayrı olarak değil, bir arada ele almayı hedefliyorum.

2009 yılında bu yöredeki köyleri gezerken içimi tuhaf bir sıkıntı kapladığını hatırlıyorum. Köylerde genç kalmamıştı. Çocuk bile yoktu. Kimi köylerin nüfusu (kış vaktiydi) üçte bire kadar inmişti. Bazı köylüler artık tarlalarını ekmeyi bırakmış (hatta yarıcıya vermeyi bile bırakmış), kira gelirleri ve emekli aylıklarıyla "boş" oturuyordu.[9] İleri sürdükleri en önemli sebep, bir tarlayı ekmenin çok masraflı olmasıydı. Gittiğim bir köy kahvesinde adamın biri eline kâğıt kalem alıp bana o sene buğday ekmenin ne getirip ne götürebileceğini hesaplamıştı: Mazot, gübre, tohum. "Sonuçta", demişti, "ya yüz elli lira çıkarım ya üç yüz lira girerim. Üstüne verilen emek... Değer mi?"

Burada tarımcılığın yapısal sorunlarından uzun uzun bahsetmek niyetinde değilim (Keyder ve Yenal 2013). Petrole bağımlı gıda üretiminden büyüyen banka borçlarına, spekülatif bir gıda piyasasından boşalan/boşaltılan köylere uzanan çokkatmanlı sorunlar var bu alanda. Benim niyetim daha ziyade şu noktanın altını çizmek: İstanbul'a her gün yığılan tüketim eşyasının, kıyafetlerin, renkli vitrinlerin, çeşit çeşit gıdanın başka yerler için bambaşka sonuçları oluyor. Her bir nesne, tonlarca ağırlığında bir yükü sırtlanarak İstanbul'a ulaşıyor. Tam hesap yapmak elbette mümkün değil; ama yaklaşık olarak bir somun ekmek için 330 litre, bir kilogram pirinç için 3 400 litre, bir adet kot üretmek için ise 11 000 litre (yani on bir ton) su gerekiyor (Piantanida ve Rouget-Luchaire 2012). Dolayısıyla Trakya'dan her gün milyonlarca ton su, kâh borularla içme suyu olarak, kâh gıda maddelerinin içinde İstanbul'a akıyor. Hal böyleyken, üretim sürecinde (hem tarım hem sanayide) ortaya çıkan atıklar da büyük oranda üretim sahasında kalıyor. Miktar bir hayli önemli; zira kaynakların bu tarz bir üretim-tüketim zincirinde kendilerini yenileyebilmeleri mümkün değil. Köylülerin söylediğine göre, gençliklerinde (kırk-elli yıl önce) üç-dört metreden çıkan yeraltı suyuna ulaşmak için bugün artık toprağı yüzlerce metre kazmak gerekiyor.

İşin aslı, toprağı-suyu ekonomik birer değer olarak görmek dahi gayet sınırlı bir anlayışa dayanıyor. En temel dinamiği daha fazla eşya

9 Bu durum, dünyada borç içindeki diğer pek çok çiftçinin durumuyla kıyaslandığında büyük bir "lüks" elbette (Bello 2009).

üretmek ve bunları bir an evvel tüketmek olan "büyüme" anlayışının, öncelikleri belirlemekle ilgili sürekli arıza vermesi bir rastlantı değil elbette. Daha hızlı, daha çok, daha kârlı... Bu esnada karmaşık bir süreç ve birbirine bağlı canlı türleri, insan için taşıdığı (ekonomik) faydaya indirgenmiş oluyor. Ekonomik değeri olmayanlar gen bankalarında ve koruma parklarında nadide türler sınıfına dahil oluyor. Yahut daha kötüsü "haşere" oluyor, ayrık otu oluyor, imha edilmesi gereken fazlalıklara dönüşüyor. Bu savaşa sadece çiftçilerin ödediği para, yani araştırması, reklamı, pazarlaması hariç, senede elli milyar dolar ("Global Market for Biopesticides" 2012).

Ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri şu: Endüstriyel üretim ağlarına dahil olamayan pek çok türün genetik havuzu daralıyor. Mısır, soya, sığır yetiştirmek için biyolojik çeşitliliğin en zengin olduğu ormanlar kesiliyor, açılan geniş arazilerde tek bir tip ürün ekiliyor. Fakat endüstriyel olarak üretilen ürünlerin de çeşit zenginliğine sahip olduğunu söylemek zor. Bunun en önemli sebebi, tohum üretiminin tekelleşmesi. Ekilebilir arazilerin önemli bir bölümü mısır, pirinç, buğday ve soya gibi belli başlı birkaç ürüne ayrılıyor. Ortalama bir Amerikalı, dünyada bilinen yenilebilir gıdaların %0.25'inden daha azıyla besleniyor (Foer 2010: 7). Üstelik dünya üzerinde pek çok mısır, buğday cinsi olmasına rağmen, ekilenler genelde patenti alınmış tektip ürünler oluyor. Örneğin elliden fazla pamuk cinsi içinde en fazla iki-üç tanesi ticari değer taşıyor (Russell 2011: 103-15). Büyük gıda firmaları ve devletler farklı iklimleri, farklı toprakları, farklı emek ağlarını gözetmeksizin her yerde aynı şekilde üretim yapmaya çalışıyorlar. Yani üretim zinciri standart hale getiriliyor. Çiftçinin kendi elindeki tohumlarla deneyler yapması, o mikro-klimaya uygun türler yetiştirmesi, toprağa uygun tarım yöntemleri icat etmesi giderek zorlaşıyor (Scott 1999). Sonuçta da piyasaya üreten, tohumu, ilacı, makineyi ve gübreyi dışardan alan, bankalara borçlu, ektiği ürünle kendini besleyemeyen bir çiftçi profili ortaya çıkıyor (Bello 2009, Shiva 2012). Trakya'da da durum bu. Üstelik hem tarım hem de sanayide tam da "gelişmiş-ileri" bir bölge olduğu için bu sorunlar bir hayli yoğun yaşanıyor.

Sorunun bir diğer tezahürü ise, Trakya'nın hâlâ önemli bir üretim merkezi olmasına rağmen, yetenek-bilgi kaynaklarının bir hayli daralmış olması. Örneğin konuştuğum çiftçiler, mazot-gübre-tohum fiyatlarını gayet iyi bilmekte, taban fiyatlarını yakından takip etmekteydi. Ancak hangi ürünün başka hangi bitkiyle birlikte ekilebileceğini, organik gübrenin nasıl üretileceğini ya da tohumculuğu bilmiyorlardı. Hayvancılık ve tarım, "uzmanlaşma" adı altında tamamen iki ayrı uğraş haline geldiği ve ağırlıklı olarak monokültür tarım desteklendiği için, toprağın çok işlevli kullanılmasına dair neredeyse hiçbir kayıt yoktu. "Tarla şu vakit sürülür, şu kadar tohum atılır, şu gübre konur, şu

ilaç atılır, hasat şu zamandır": Tarıma dair bilinenler bunlardı (ve tabii bir de fiyatlar). Çiftçinin öncelikleri, bilgisi, yetenekleri, milyonlarca şehirliyi güya ucuza besleyen üretim ağına (haliyle) uyum sağlamıştı.

Walden Bello'ya göre önceliği mega-kentleri beslemek (ve elbette kâr etmek) olan bu gıda üretim ağı, bir optimizasyon problemi bağlamında dayanıklılık üzerine kurulu olmak zorundadır: paketli gıdalar, dondurulmuş yiyecekler, çürümeye direnen sebzeler, yoğurt, süt, domates gibi (2009). Sanayi ürünleri için ise tam tersi: Ekonominin canlılığı, onların bir an evvel tedavülden kalkmasına bağlıdır. Bu maksatla eşya, daha yapılırken belli bir süre sonra bozulması için tasarlanır. Yahut kısa bir sürede modası geçer (Leonard 2007). Birkaç senede atılan kıyafetler, cep telefonları, bilgisayarlar, ev gereçleri ve hemen her şey. Bu esnada üretilmeleri ve tüketilmeleri için katetmeleri gereken mesafeler artar. Bir buzdolabının içindeki az sayıdaki yiyecek dahi on binlerce kilometrelik yoldan gelir. Günümüzde sera etkisine yol açan karbon gazının %14'ü taşımacılıktan kaynaklanıyor. Üstelik atmosfere salınan karbon miktarının en hızlı arttığı sektör bu (Urry 2010: 199).

Geri dönecek olursak, İstanbul'daki milyonlarca insanı, görece küçük bir alanda üst üste yaşatmak ancak çok belirli koşullar altında mümkün olabiliyor. Petrole bağımlı, toprağın-suyun neredeyse değersiz sayıldığı, "kıymetsiz" addedilen her bitkinin ve canlının zehirlenerek öldürüldüğü bir tarım anlayışı, parasal verimliliğin öne çıktığı bir ekonomik yapı, mesnetsiz bir sömürü ve oradan oraya devamlı hareket eden bir eşya bolluğu bu sistemin genel hatlarını oluşturuyor. Belli merkezlerde (mega-kentlerde) toplanmış insanların görece standartlaşmış tüketim ihtiyaçlarını gidermek, dünyanın hemen her yerini keskin bir şekilde dönüştürüyor. Şehirler yeni bir olgu değil elbette; ancak bugüne dek birikerek getirdiği ekolojik sorunlar, artık bir dağ gibi önümüze dikilmiş durumda. Üstelik bu defa gidilecek bir başka yer yok.

Kültür Şehri Nasıl Olunur?

Bir önceki bölümde İstanbul'un bazı nesneleri bir mıknatıs gibi kendine doğru çekmesinin diğer yerlerde ortaya çıkardığı sorunlardan bahsettim. Bu hareketin sebeplerini, sonuçlarını daha geniş bir siyasi bağlama oturtmaya çalıştım. Ancak hareket tek yönlü değil. İstanbul bir turizm başkenti, bir kültür şehrine dönüşürken manzaraya uymayacak unsurlar, bilhassa da "kirli" sanayi, belirli aralıklarla dışarı atılıyor. 2009 yılında dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün bu konuda şöyle demiş: "Sanayi alanları artık İstanbul dışına çıkarılıyor. [Sanayinin taşındığı bu] havzalar İstanbul'a kolay entegre olacak. Taşınma için ayrı bir planlama ve taşınma teşvikleri ile özel krediler de sağ-

lanacak. İstanbul'un artık taşıyamayacağı yükler var. İstanbul bu kadar sanayi yükünü taşımakta zorlanıyor" (aktaran Alp 2013).

Bunun en yakın zamanlı örneği 20 Şubat 2013'te *Hürriyet* gazetesinde haber oldu. "İstanbul'dan Büyük Göç Planı" olarak sunulan haberde şöyle deniyordu: "İkitelli ve Dudullu OSB'lerinin [Organize Sanayi Bölgesi] şehir içinde kalmaları İstanbul'un trafik sorunlarını ağırlaştırırken, yarattığı çevre kirliliğiyle de vatandaşların tepkisini çekmesi İstanbul Valiliği'ni çözüm arayışına itti. ... Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kurulu (OSBÜK) Başkanı Nurettin Özdebir, İkitelli ve Dudullu'nun aşamalı olarak Ergene Havzası'nda inşa edilecek Islah OSB'lerine taşınması önerisi getirdi" (Alp 2013).

"Islah OSB" tabiri, ister istemez kulak tırmalıyor. Belli ki ıslah edilecek yer OSB'nin kurulduğu bölgeden ziyade, İstanbul olacak. Boşalan yerlere ise, gazetenin yazdığı kadarıyla, "dayanıklı" konut ve ticaret merkezleri (AVM) yapılması hedefleniyor. Böylelikle şehir içi arsa-emlak piyasası biraz daha büyüyecek. Trakya'ya gönderilmesi düşünülen sanayi kolları ise deri, ayakkabı, oto yan-sanayi, plastik, boya, döküm ve benzer küçük-orta ölçekli işletmelerden oluşuyor. İstanbul'a "yakışmayan" en kirli işkolları bunlar.

Elbette, bu ilk kez olan bir vaka değil. İstenmeyen unsurlar yıllardır İstanbul'dan kademe kademe dışarı atılıyor. İstenmeyenlerin içeriği zamanla değişebiliyor. Örneğin Haliç, Demokrat Parti döneminde önce gayrimüslimlerden temizlendi, yoğun teşviklerle bir sanayi merkezi haline geldi. Gayrimüslimlerin bir kısmı malını mülkünü satarak, bir kısmı satamayarak başka yerlere gitmek zorunda kaldı (Mustafa Yoker ile röportaj, Ertani 2012). Ardından kurulan sanayi ve buradan denize bırakılan kanalizasyon suları, Haliç'i kısa sürede kötü kokulu bir atık denizine çevirdiği için yeni bir temizlik harekâtına başlandı. Haliç'i gözleri gibi masmavi yapacağını iddia eden dönemin Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, 1980'lerin sonuna doğru Haliç'teki büyük dönüşümün önünü açtı. Sanayi, (gene devlet desteğiyle) başka illere yollandı.

Haliç'te birikmiş çamur-atık da benzer şekilde başka bir yere gönderildi. Ancak Dalan'a göre, pis suyun gittiği yer Marmara değildi. Kendisiyle yapılan röportajdan aktarıyorum: "Boğaz'ın 70 metre dibine verdiğimiz Haliç'in pis suları kesinlikle Marmara'ya değil Karadeniz'e gitti. Bu olgu bilimsel bir şekilde ispatlandı. ... Buna rağmen, Haliç'in sirkülasyon sisteminin Marmara'ya aktığını söylemek bilim ve tekniği saptırmaktan başka bir şey değildir." "Peki Karadeniz," sorusuna Dalan şöyle cevap verir: "Karadeniz'e pis su akıtmakla bu denizi kirletmedik. Karadeniz zaten kirli, ölü bir deniz. Birkaç yüz yıl sonra içinde sıkışan gazların petrol kaynağı olacağı yolunda bilimsel görüşler var" (Bedrettin Dalan'la yapılan röportaj, *Hürriyet* 1997).

Anlaşılan asıl mevzu kirletmek değil; kirletilecek yeri doğru seçmek.

Şu an Haliç, bir üniversite-turizm-kültür sahası. Kokusuz. Dönüşümü destekleyenler parkların temizliğinden, çevre düzenlemesinden bahsediyor; muhalifler ise ranttan, mutenalaştırmadan söz açıyor. Ancak Haliç'in bugün anlatılan hikâyesinde, Haliç'ten gönderilenlerin başka yerlerdeki akıbeti pek gündeme gelmiyor. Bu noktada, yıllardır "büyümeyi" bekleyen Trakya'nın güneybatı (Malkara-Hayrabolu) tarafına dönmek istiyorum. Burası, daha önce söylediğim gibi, bölgenin diğer yerlerine göre daha az sanayileşmiş durumda ve uzun bir süredir İstanbul'dan gelecek sanayi kollarını bekliyor. Büyümek için fabrikaların gerekli olduğu düşünülüyor. Bunu en çok talep edenler ise bölgenin yoksulları, bilhassa Çingeneler/Romanlar.[10] Keza yöredeki görece zenginler de sanayinin gelmesi taraftarı; ancak bunlar arasında tek tük de olsa çatlak sesler duymak mümkün. Havanın-suyun kirlenmesinden endişe eden, güvenliğin azalacağından korkan, "Doğuluların" şehri bozacağını ileri süren kesimler var. Ancak tümüyle sanayi karşıtı bir duruş yok. Sonuçta evlerin değeri artacak, ticaret büyüyecek, şehir (asimetrik şekilde) zenginleşecek. Alt kesimler içinse sanayi, kendilerini devamlı Çingene olarak işaretleyen ve dışarda bırakan bilindik ayrımcılığın gevşemesi umudunu barındırıyor (ayrımcılığın boyutları hakkında bkz. Zeybek 2012b).

Bu yazıda, yeni yatırımların bölgeye ne gibi yararları ya da zararları olabileceği hakkında uzun bir tartışmaya girmek istemiyorum. Çatışan çıkarlar, farklı söylemler ve muhtemelen sınıf-cinsiyet-etnik grup eksenlerinde farklı pozisyonlar ortaya çıkacak. Bunu şimdiden tümüyle öngörmek mümkün değil. "Kalkınmanın faydaları", yukarda kısmen değindiğim gibi bir hayli eksik anlatılıyor. Ancak "Trakya bozulmasın" tepkisi de bu civardaki pek çok dinamiği, eşitsizliği ve tarihsel süreci gözardı ediyor.[11] Benim altını çizmek istediğim asıl nokta şu: İstanbul ve bu yöre arasındaki ilişkiler girift ve çokkatmanlı. Bir tarafta küresel akışlar diğer tarafta sınırlı yerellikler olarak kodlanan coğrafya, mekâna has karmaşık ilişkileri çözmekte yetersiz kalır. Bu pek de şaşırtıcı görünmeyen çıkarımın aslında son derece önemli siyasi sonuçları var. Bu noktayı biraz açayım.

Ash Amin, "Regions Unbound" (Hudutsuz Bölgeler) isimli çalışmasında küresel/bölgesel (İstanbul) ve yerel (küçük ilçe) şeklinde kurulan ikiliği ve bunun arkasındaki yekpare anlatıları sorgular. Bu tarz bir ikiliğin küreselleşmeyi çoğunlukla hegemonik ve soyut bir kavram olarak kurguladığını, giderek genişleyen ve sırasıyla her yere duhul eden bir gelişme olarak ele aldığını anlatır. Küreselleşme kimi durumda olumlu kimi durumda olumsuz olarak değerlendirilir, ancak ikisinde de küresel hareketin yönü benzer şekilde kurgulanır. Buna mukabil yerellik "samimiyetin" (yahut olumsuz ele alınacaksa "tutuculuğun"),

10 Kimisi kendini "Çingene" kimisi "Roman" olarak niteliyor. Bunun farklı sebepleri var, ama temel sebep "kökenden" çok, devletle kurulan ilişkilerin mahiyeti: bkz. Zeybek 2012a.

11 Örneğin buralarda doğalgaz yok. Soğuklarda pek de kaliteli olmayan kömür yakılıyor ve şehrin havası kışın gerçekten berbat hale geliyor. Bu ilçelerde yaşayanlar için değişmek, aynı zamanda bunların değişmesi anlamına geliyor.

yani gerçek insan ilişkilerinin icra edildiği bir mecraymış gibi resmedilir. Buna göre daha "yükseklerde" bir yerde ortaya çıkan soyut birtakım ekonomik-politik ilişkiler, sanki yerelde somutluk kazanmaktadır. Bu minvalde, küreselleşme taşları yerinden oynatan, yerel ise dışardan gelen etkiye tepki veren bir mecra olarak görülür. Küreselleşmeye karşı direniş hareketleri de bu yüzden genellikle yerele atfedilir (Amin 2004).

Ben burada, İstanbul'un zararlı etkilerine karşı korunması gereken yerel bir kültür veya doğallık olduğu fikrinden yola çıkmıyorum. Daha önce de dediğim gibi, bozulan bir dengeden bahsetmiyorum. Diğer taraftan, yerelin daha geniş küresel ağlara dahil olmasının kaçınılmaz olduğunu iddia eden tezlere de katılmıyorum. Zira her ikisi de zımnen kapalı ve kendi içinde homojen bir mekân anlayışına dayanıyor. Bunun yerine mekânı, yani tek tek bütün mekânları, çeşitli ilişkilerin kurulduğu, bozulduğu, eridiği, başka mecralara uzandığı, dönüştüğü bir yer olarak düşünmek çok daha zihin açıcı. Dolayısıyla yerel'in veya küresel'in destekçisi ya da muhalifi olarak işe başlamamak. Tek bir prensip üretmemek. Örneğin Dünya Bankası gibi serbest ticaretin her yeri zenginleştireceğini varsaymamak. Zira kimin neyle nasıl ilişkilendiği sabit yahut önceden verili değil. Dolayısıyla, yerel'in ya da küresel'in öngördüğü tek bir politika da yok. Ne bütün sınırları kaldırıp küreselleşmek ne de yereli sırf yerel olmasından ötürü savunmak, bir siyasi doktrin olarak öne sürülemez.[12] Endüstriyel tarım karşısında kapalılık vurgusu öne çıkarken, göçmenlik bağlamında açık bir coğrafya talep edilebilir. Dolayısıyla hazır reçeteler sunmak değil, mekânın ve meselenin kendine özgü yanlarıyla haşır neşir olmak gerekir. Zaten politika denilen de bu olmalıdır.

Toparlamak gerekirse: 1) Her varlığın bir başka yerle ilişkisi vardır ve 2) Mekândaki öğeler illaki birbirine uyumlu bir bütün oluşturmaz. Bir çoğulluk ihtiva eder. O yüzden, küresel'in, bölgesel'in veya yerel'in birbirine nasıl eklemlendiğine dair tek bir prensip yoktur. Hazır pozisyonlar da yoktur: Yerellik, her zaman bir mazlum kisvesiyle açıklanamaz. Yahut "her yerel pratik savunulmalıdır," diye bir kaide de yoktur. Bu tarz bir siyaset, mekânın "iktidar geometrisini" görmeyi engeller (Massey 2005). Mekânın kendine özgülüğünü ortaya çıkarmak, farklı hikâyeleri takip etmeyi, mekândaki bir unsurun diğer yerler ve diğer unsurlarla nasıl ilişkilendiğini incelemeyi gerektirir.

12 Bu durum, tersi önerme için de geçerlidir. Daha geniş ilişki ağlarına prensip olarak karşı çıkmak yahut yereli kaybolmaya mahkûm bir bağnazlıkla özdeşleştirmek mekânın ve mekândaki ilişkilerin karmaşık yapısını anlamayı başaramaz.

Bu yazıda ele aldığım Trakya, bir mağduriyet coğrafyasından ibaret değil. Bilindik anlamda İstanbul'un dışı da değil. Oysa Kent Çalışmaları kapsamında genel olarak daha en baştan bir sınır çizilmiş olur. Meseleler, belirli bir mekânla birleştirilir, *bir* yerde gerçekleştiği varsayılır. Nesnelerin/canlıların (şehrin dışına taşan) hareketini takip etmektense (sınırlı) bir alana giren/çıkanlara bakılır. O yüzden şehrin fiziksel sınırı ister istemez meselelerin de sınırını çizer. İstanbul'da konut sorunu, İstanbul'da ulaşım, İstanbul'da yoksulluk, İstanbul'da kültürel tüketim vb. başlıklar, zımnen de olsa bu tarzda bir mekân algısını kabul ederek işe başlar. Oysa İstanbul'daki hayatın akışı başka yerlerde başka sonuçlar doğurur.

Bu çalışmalar elbette ki sadece tek bir mekâna referans vermez. Ancak başka yerlerle ilişki kurmanın aracı malzeme değil, daha ziyade teoriler, kavramlar olur. Örneğin "şehir yoksulluğu Brezilya'da *da* vardır; çünkü kapitalizm..." denir. Bu bir yanıyla faydalı ve hatta gerekli bir ilişkilendirme şeklidir. Kavramlar ve teoriler zaten bu yüzden var. Ancak gene de bu şekilde ilişki kurmanın sınırları üstüne düşünmek bir hayli önemli. Zira salt kavramlar üzerinden bir diğer yerdeki ilişkiyi açıklamak, yeniyi ve farklı olanı sindirme, bir yerde olanı merkezi kabul edip diğer yerleri talileştirme tehlikesi taşır. Malum, bazı teorilerin güzergâhı, diğer yerlere gerek bırakmayacak kadar belirlidir. Örneğin kapitalizm sadece İngiltere'yi değil, hemen her yeri açıklayabilir: Brezilya'yı, Hindistan'ı, Gana'yı... Brezilya hakkında zerre bilgimiz olmasa da oradaki herhangi bir isyanı sınıfsal çelişkiler temelinde açıklamak böylelikle mümkün olur. Çünkü hepsi İngiltere'de zaten yaşanmış süreçlerin bir tekrarını, bir benzerini sunar. Dolayısıyla kullanılan açıklama kalıpları, bir süre sonra açıklanacak olgunun önüne geçer. Daha doğrusu olgular, ortak ve zaten bilinen bir fenomenin türevleri haline gelir, banalleştirilir.

Şu nokta önemli: Burada teori karşıtı bir tavır geliştirmiyorum. Ancak mekânı ele alma ve sonra bir başka yerle ilişkilendirme şekli sadece kavramsal-teorik düzeyde kaldığı zaman ortaya çıkabilecek sorunlardan bahsediyorum. Bunu bertaraf etmenin yöntemi teoriyi çöpe atmak değil, mekânsal ilişkileri gittiği yere kadar takip etmek olmalı. Bir mekândaki örüntülerle diğeri arasında salt kavramlar aracılığıyla ilişki kurmamak, dolayısıyla genel teorilerden şüphe duymak.

Ancak daha önemli husus da şu: Post-kolonyal çalışmalardan öğrendiğimiz üzere, önem arz eden yerlerle tali mekânların nasıl ortaya çıktığı, tarihin kimin çevresinde kurgulandığı ve kimin bu tarihin bir türevi olarak ele alındığı iktidar ilişkilerini anlamak için hayati önem taşıyor. Devamlı bir merkez hakkında yazıyor/çiziyor olmak, geri ka-

lan yerleri bu merkez dolayımıyla anlamaya çalışmak, çeşitli kör noktaların oluşmasına sebep oluyor. Tarihsel kırılmaları, farklılıkları, "taşranın" sunduğu siyasi seçenekleri ve yaratıcılığı ayırt etmek zorlaşıyor. Malum, İstanbul kendi başına hemen her konuya başlık olabilir. Sadece kalkınmanın, büyümenin merkezi değil, her türlü meselenin de merkezi durumunda. Bu yazı tam da İstanbul'un bu "birincil fail" konumunu eleştirel bir şekilde ele alma ihtiyacından doğdu. Zira bir mikro-kozmos olarak İstanbul, aynı zamanda başka yerleri susturan, gölgede bırakan, taşralaştıran başka türlü bir sorun haline gelmiş durumda. İstanbul'u açmak gerekiyor.

13

Bir-İki Ağacın Ötesinde: İstanbul'a Politik Ekoloji Çerçevesinden Bakmak[1]

Bengi Akbulut
Ayfer Bartu Candan

Son zamanların "çevreci" işadamı, Çinli milyarder Zhang Yue, 2012 yılında şirketi Broad Group tarafından yapılması planlanan 220 katlı, 838 metre yüksekliğindeki "çılgın" projesi Sky City'yi şöyle tanıtıyor: İçinde insanların çalışıp, okuyup, alışveriş yapıp, eğlenip, sağlık hizmetlerine erişebileceği, her kesimden insanın satın alabileceği, ısı yalıtımı son teknolojilerle yapılmış, enerji tasarruflu, ekolojik bir kent. Bütün ihtiyaçlar bu binanın içinde halledilebileceği için, insanların şehirde bir yerden bir yere gitmelerini gerektirmeyecek, trafik ve hava kirliliğini çözmüş bir kent.[2]

Kendini "yaşam mimarı" olarak markalaştıran işadamı Ali Ağaoğlu Küçükçekmece'de inşa ettiği "çevreye duyarlı", kendi elektriğini üretecek konutları da "bu ülkede herkes iyi yaşamayı hak ediyor" diye tanıtıyor.

İstanbul'un Asya yakasında orman içine inşa edilmiş güvenlikli bir site. Sitenin çeşitli yerlerine yerleştirilmiş, ultrasonik ses yayan kovucular sayesinde kuşlar ve diğer "istenmeyen" hayvanlar etrafı kirletmemeleri için özellikle siteden uzak tutuluyor. Site, teras bahçeleri ve yapay nehirleriyle sakinlerine doğa içinde, şehir dertlerinden uzak bir yaşam vaat ediyor.

Başbakan Erdoğan, 23 Ağustos 2008'de Rize'de yaptığı bir konuşmada, HES projelerine karşı yapılan gösterilere atıfla şöyle diyor:

> Ben çevrecinin daniskasıyım. Asıl çevreci benim. Belediye başkanlığımdan beri çevrecilik konusunda neler yaptığımızı özellikle İstanbul'da yaşayanlar çok iyi bilir. Nasıl ağaçlar diktim İstanbul'a, İstanbul nasıl ağaçlandı bunu orada yaşayanlar çok iyi bilir. İstanbul susuzdu, 180 kilometreden su getirdik. Çevreciler o zaman da karşımıza dikildi. Ne dediler, 'bunlar ağaçları söküyorlar' dediler. İnsanoğluna su götürüyoruz kardeşim. Bir şeyler söküle-

1 Bu yazının hazırlanma sürecindeki destekleri ve katkılarından dolayı Cenk Özbay ve Can Candan'a teşekkür ederiz. Burada üzerinde durulan bazı görüşler Bengi Akbulut ve Fikret Adaman tarafından, "Kent ve Doğa(lar): Ekolojik Süreçler ve Kentsel-Çevresel Adalet" başlıklı yazıda dile getirilmişti, www.sehirsenin.com/kent-ve-dogalar-ekolojik-surecler-ve-kentsel-cevresel-adalet/.

2 Bu bilgiler, www.treehugger.com/green-architecture/quote-day-positive-energy-sky-city-zhang-yue.html ve www.nytimes.com/2010/12/08/business/global/08tycoon.html?_r=0 internet sitelerinden derlenmiştir.

cek tabi. Dağları deldik, tüneller yaptık, bu tünellerden su getiriyoruz İstanbul'a. Kurumuş İstanbul... Millet evinin banyosunu, küvetini, bidonlarını su dolduruyor. Ama 800 bin fidan diktik Istranca'ya. Bu adımları attık, yapılanları görmüyorlar. (http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/457078.asp)

Yukarıdaki örnekler bir arada düşünüldüğünde toplum-kent-doğa ilişkisi, "çevre", "çevrecilik", "sürdürülebilirlik", "ekolojik" yaşam, kent hakkı gibi kavramlar üzerine, kısacası kentin doğası üzerine yeni bir tartışma ve siyaset alanı açılıyor. Burada amacımız, bu alanı ve bu tür kavramları tartışabilmemiz için farklı bir bakış açısı sunduğunu düşündüğümüz "kentsel politik ekoloji" çerçevesinden İstanbul'a bakmayı önermek. Bu çerçevenin, kentin farklı ölçeklerde ekolojilerle ilişkisini ve bu ilişkiyi çevreleyen ekonomik, politik, toplumsal süreçlerle bağıntılarını aydınlatacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda bir diğer amacımız, politik ekoloji çerçevesinden yola çıkarak kenti eşitsizliklerle örülü bir sosyo-ekolojik dönüşümler süreci olarak anlamaya, bu sürece eşlik eden söylemsel-sembolik kurguları ortaya koymaya ve bir sosyo-ekolojik süreç olarak kente içkin çatışkı ve adaletsizlikleri dışa vurmaya yönelerek, İstanbul Çalışmaları'nda yeni bir araştırma gündemi tarif etmek.

Kentsel Politik Ekoloji

Kentler hem su, hava, yeşil alanlar gibi doğal varlıkları, doğal süreç ve döngüleri —yani doğayı— içlerinde barındıran, hem de doğa tahribatı yaratan bir dizi pratiğin mekânsallaştığı alanlar olmalarına rağmen, kent üzerine yapılan çalışmaların kentin doğasıyla ilgilendiği halen pek vaki değil. Keza, sosyal bilimler alanından doğa-toplum ilişkilerine bakan politik ekoloji gibi yaklaşımların da kenti bir çalışma alanı olarak içselleştirebilmiş olduğunu söylemek zor.[3] Şurası açık ki, doğanın kenti anlamlandırabilmek için taşıdığı önemi tam manasıyla teslim edebilmek için, doğa-kent ikiliğinin ötesine geçmek gerekiyor. Aslında kentsel mekânın doğadan tamamen ayrı ve bağımsız bir varlık olduğu, kentin bizatihi anti-doğa olduğu ikili karşıtlığına dayalı anlayışlara, özellikle son yıllarda kent üzerine yapılan kuramsal ve ampirik çalışmalarla itiraz sesleri yükselmiyor da değil. Bir yandan bakır, el değmemiş, kendiliğinden bir Doğa'nın olduğu miti, doğanın da yapılı, toplumsal süreçlerin içinden üretilmiş olduğunu ortaya koyan çalışmalarla (Castree 2000, Harvey 1996, Smith 2008) çürütülmekte. Diğer yandan, kenti doğanın yeniden üretilmesine dayalı sosyo-doğal bir süreç, bir dizi karmaşık sosyo-ekolojik dinamiğin mekânsallaşması olarak anlayan yaklaşımlar gitgide daha çok kabul görüyor (Swyngedouw ve Kaika 2010, Swyngedouw ve Heynen 2003, Rademacher 2011, Pelling 1999, Moffat ve Finnis 2005).

3 Politik ekoloji alanında artık klasikleşmiş olan kitap ve derlemelerin önemli bir kısmının vurgusu kırsal alanlar olmasına rağmen, son yıllardaki çalışmalarda kent odağını da görmek mümkün. Örneğin, Peluso, Nancy, L. ve M. Watts 2001, Peet, Richard ve M. Watts 2004; Peet, Richard, P. Robbins ve M. Watts 2011.

"Kentsel politik ekoloji" adı altında toplanabilecek bu yaklaşımların temel başlangıç noktasının doğa-kent karşıtlığının sorgulanması ve "doğa" ve "kent" kavramlarının kendilerinin toplumsal kurgular olduğunun açık edilmesi olduğu söylenebilir. Kentsel politik ekoloji, kenti ve kentleşmeyi, doğanın bittiği veya hiç olmadığı bir alan, doğayla doğrusal bir mesafelenme olarak anlamayı reddeder; David Harvey'nin ünlü deyişiyle, New York şehrinin doğal olmayan bir tarafı yoktur (1996). Bunun yerine, kenti yeni ve karmaşık toplum-doğa ilişkilerinin üretildiği ve mekânsallaştığı, doğanın (salt kent coğrafyasındaki doğanın değil, farklı ölçek ve coğrafyalardaki doğaların) belli şekillerde dönüştürüldüğü, ehlileştirildiği bir ilişkiler yumağı olarak algılar. Bu sayede kentsel politik ekoloji, doğal olan-kentsel olan karşıtlığının ötesine geçerek kentin farklı ölçeklerdeki ekolojisini görebilmenin önünü açar.

Bu yaklaşım kenti farklı "çevre"ler (kentsel alanlar ve ekosistemler) üreten, toplumsal olan ile fiziksel olanın bir araya geldiği bir süreç olarak kavramsallaştırırken, bu sürecin var olan iktidar ilişkilerinden ve "Doğa"nın ne olduğuna dair tahayyüllerden (ki bunlar da dinamiktir) bağımsız düşünülemeyeceğini savunur (Swyngedouw, Kaika ve Castro 2003, Swyngedouw ve Kaika 2010). Bu anlamda kentin var olan fizikselliğinin yansıttığı (ve maskelediği) sosyo-ekolojik ilişkilerdeki asimetri ve adaletsizlikleri görünür kılmayı hedefler. Kentsel mekânın doğa-toplum etkileşimleriyle üretildiği ve bu etkileşimlerin tarihselliğini yansıttığından hareketle, kent mekânının (organizasyonu, üretimi ve dağılımının) eşitsiz toplumsal ilişkilerin izini taşıdığını ve çoğu kez bu eşitsizlikleri yeniden üretmeye hizmet ettiğini gösterir. Bu bağlamda kentsel politik ekolojinin nazarını çevirdiği en önemli alanlardan biri, kent içi imkân (yeşil alanlar gibi) ve külfetlerin (kirlilik gibi) dağılımının, var olan toplumsal eşitsizlikler ekseninde irdelenmesine dayalı kentsel-çevresel adalettir (Bullard 1990, Heynen 2003, Swyngedouw ve Heynen 2003). Öte yandan kentsel politik ekoloji, kentteki sosyo-ekolojik süreçlere eşlik eden "Doğa" mefhumunun/mefhumlarının söylemsel pratiklerde nasıl kurgulandığını ve o "Doğa"yla kurulacak ilişkilerin (örtülü bir biçimde de olsa) nasıl tarif edildiğini de irdeler (Swyngedouw ve Kaika 2010).

Son 10-15 yılda İstanbul'a yapılan müdahalelere kentsel politik ekoloji çerçevesinden baktığımızda, kent ve doğa ilişkisi, farklı doğa tahayyülleri, kent ve çevre adaleti gibi konularda yeni kavramsallaştırma imkânları ve araştırılmaya muhtaç sorular ortaya çıkıyor. Bu konulara İstanbul'da hayata geçirilmekte olan mega-projeler, konut ve alışveriş merkezleri ile kentsel dönüşüm projeleri bağlamında değinmek istiyoruz.

BİR-İKİ AĞACIN ÖTESİNDE: İSTANBUL'A POLİTİK EKOLOJİ ÇERÇEVESİNDEN BAKMAK

İstanbul'da doğa ve kent ilişkisi üzerine son zamanlardaki tartışmaların daha çok, planlanan ve yapımı çok tartışmalı biçimde sürmekte olan 3. Köprü, 3. Havaalanı ve Kanal İstanbul gibi mega-projelerin çevrede ve doğada yaratacağı tahribat üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu konuda özellikle üzerinde durulan, İstanbul'un son kalan yeşil alanları olarak tanımlanan kuzey ormanlarının ve su havzalarının bu mega-projeler aracılığıyla geri dönüşsüz bir tahribata uğrayacağı, insan ölçeğini aşan "çılgın" Kanal İstanbul projesinin sadece kentin değil bütün Karadeniz'in ekolojik sistemini de altüst edeceği gibi iddialar.[4] Bu mega-projelerin hayata geçirilme süreçlerinde yaşanan ve devam etmekte olan hukuksuzlukların yanı sıra bu projeler aracılığıyla kentin şimdiye kadar imara açılmamış olan bölgelerinin hızla imara açılacağı da önemli endişe konularından biri olarak görülüyor. Özellikle 3. Köprü güzergâhı henüz resmen açıklanmamışken bile çeşitli konut projelerinin gazete ve dergilere verdikleri ilanlarda bu yerleşimlerin 3. Köprü bağlantı yollarına yakınlığı önemle vurgulanmakta, çeşitli emlak sitelerinde bağlantı yollarının üzerindeki arsaların hangi şirketler tarafından şimdiden paylaşılmış olduğu tartışılmaktaydı.

Bu mega-projelere kentsel politik ekoloji perspektifinden baktığımızda önemli bazı soru ve kavramlar ortaya çıkıyor: Bu projeler hangi toplumsal gruplara fayda ve çıkar sağlarken, hangi toplumsal grupları mağdur edecektir? Bu projelerin fiziksel, toplumsal ve ekonomik sonuçları hangi grupları nasıl etkileyecektir? Kente bu boyuttaki müdahalelere karar verme süreçleri nasıl işlemektedir? Bu projelerin cevap verdikleri iddia edilen "ihtiyaçları" kim belirlemiştir ve bunlar hangi toplumsal grupların "ihtiyaçlarıdır"? Kanal İstanbul projesinin kenarına inşa edilmesi planlanan yaklaşık 1-1,5 milyonluk kişilik şehirde kimler yaşayacaktır? 100 milyon kişinin hareketliliğine hizmet edeceği hedeflenen 3. Havalimanı'nın inşa edilmesi bu kentin ve kimlerin hangi ihtiyacını karşılayacaktır?[5] Örneğin, bu tür sorular ışığında bir "ihtiyaç" olarak sunulan ve kentin trafik sorununa bir çözüm olarak önerilen 3. Köprü örneğine baktığımızda, "ulaşım sorunu" kavramı üzerine yeniden ve farklı biçimlerde düşünmemiz elzem görünüyor. Ulaşım kentin tüm sakinleri tarafından aynı şekilde deneyimlenen bir süreç değildir. Berna Yazıcı (2013) İstanbul'daki trafik sorunu üzerine yaptığı etnografik çalışmada, kentte özellikle "köprü trafiğinin" deneyimlenmesinin toplumsal sınıflar ve toplumsal cinsiyet ekseninde var olan eşitsizliklerle nasıl iç içe geçtiğini, var olan eşitsizlikleri yeniden nasıl ürettiğini anlatır. Toplu taşıma araçlarını kullanan grupların kentin ulaşım sorununa eklediği yükle, özel araçlarla kent içinde seyahat etmenin ulaşım sorununa eklediği yük şüphesiz aynı değildir. Durum

4 3. Köprü'nün yaratacağı tahribatla ilgili detaylı bilgileri TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi'nin hazırladığı "3. Köprü Projesi Değerlendirme Raporu"nda (www.spoist.org/odadan-haberler/3-kopru-projesi-degerlendirme-raporumuz), TEMA Vakfı'nın hazırladığı "İstanbul'un Geleceğini Etkileyecek Üç Proje: 3. Köprü-3. Havalimanı-Kanal İstanbul" raporunda bulmak mümkün (www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitialfocus.aspx?primary_id=1244&target=categoriall1&type=2&detail=single). www.megaprojeleristanbul.com/ internet sitesi de İstanbul'da süren ya da planlanan mega-projelerle ilgili bilgilere ulaşmak için önemli bir kaynak.

5 İstanbul'daki çeşitli hareketliliklerin analizi için Cenk Özbay'ın bu kitaptaki yazısına bakınız.

böyleyken 3. Köprü gibi projelerin desteklediği ulaşım politikası, erişilebilir, kaliteli bir toplu taşımacılıktansa özel araçla seyahati destekleyecek ve artıracak bir anlayış üzerine kuruludur. Bu çerçeveden baktığımızda "ulaşım sorunu" kavramını toplumsal eşitsizlikler ekseninde tartışabilmek ve önerilen ulaşım politikalarının kimlerin mağduriyetleri pahasına hayata geçirileceğini tartışmamız gerekir.

Ancak mega-projeler üzerine yoğunlaşan tartışmalar, İstanbul'un gündelik hayatında ve konut piyasasında normalleştirdiğimiz ekolojik tahribatı ve bu tahribatın toplumsal ve siyasi sonuçlarını gözardı ediyor. Mega-projelerin olası ekolojik, siyasi ve toplumsal etkileri, İstanbul'un artarak rağbet gören konut projelerinde, alışveriş merkezlerinde ve süregiden kentsel dönüşüm projelerinde daha küçük ancak ciddiye alınması gereken boyutlarda süregelmekte.

Konut Projeleri, Tahayyül Edilen ve Ehlileştirilen Doğa(lar)

Javier Auyero ve Débora A. Swistun (2009) Arjantin'de yürüttükleri *Çevresel Mağduriyet* isimli etnografik çalışmalarında, şehir sosyolojisi ve antropolojisi alanında, özellikle kent yoksulluğu üzerine yapılan çalışmalardaki en önemli eksikliğin, çevre ve çevre adaleti konularının dikkate alınmaması olduğunu vurgularlar. Kent yoksulları sadece yoksullukla mücadele etmeye çalışmazlar, aynı zamanda kirli suları kullanmak ve içmek durumunda kalırlar, kirli havayı solurlar, kullanabilecekleri çok daha az yeşil alan vardır. Kısacası "çevresel mağduriyet" gündelik hayatlarında maruz kaldıkları çeşitli dışlanma ve mağduriyet biçimlerinden biridir.

Türkiye'deki kent çalışmaları literatürüne baktığımızda, uzun yıllar "gecekondu" meselesine odaklanan araştırmaların bu literatürü şekillendirdiğini ve kentin hukuksuzluk, çevre kirliliği, su kullanımı gibi "asıl" sorunlarının kaynağında gecekonduların varlığıyla tanımlanan bir "çarpık kentleşme" olduğu varsayımı yaygındır.[6] Kent yoksullarının "çevresel mağduriyetini" tartışmak yerine, kentteki çevre sorunlarının tüm yükü ve sorumluluğu, bunların mağduriyetini yaşayan grupların üzerine yüklenir. Özellikle son yıllarda yaygınlaşan kapalı siteler, alışveriş merkezleri, rezidanslar, kent sorunlarından muaf, bu sorunları pekiştirmekte hiçbir rolü olmayan, tam tersine kent sorunlarından kaçmak isteyen, bunlara kendi yaşam alanları içinde alternatif çözümler üreten ve tabii bu kaçışın maddi külfetini karşılayabilecek toplumsal sınıfların yerleşim alanları olarak normalleştirilip estetize edilmekte, kentin sorunlarından kopuk, bağımsız olarak kurgulanmakta ve deneyimlenmekte, hatta son yıllarda "alternatif ekolojik yaşam" vaat eden yerleşimler gibi sunulmaktadır. Üstelik kentsel dönüşüm pro-

6 Gecekondu algısının ve gecekondu çalışmalarının zaman içinde akademide ve popüler kültürde değişen algılanma ve kavramsallaştırılma biçimleri için Tahire Erman (2001) ve Deniz Yonucu'nun (2009) çalışmaları yol gösterici niteliktedir.

jelerinin önemli bir kısmı da bu çerçevede meşrulaştırılıyor ve kentin yoksul mahallelerinde oturan nüfus, kent sorunlarının çözümü uğruna kentte yerinden edilerek TOKİ'nin inşa ettiği toplu konutlara yerleştiriliyor.

Buradaki iddiamız, kent sorunlarını ve çözüm politikalarını bütüncül bir yaklaşımla tartışabilmek adına, hem akademik bilgi üretimi hem de kent siyaseti açısından sosyal bilimlerin dikkatini bu yerleşimlere çevirerek, bu tür konut alanlarını, alışveriş merkezlerini, rezidansları özellikle kent sorunlarını ve kentteki adaletsizlikleri pekiştirmedeki rolleri itibariyle sorunsallaştırmamız gerektiğidir.[7] Burada üzerinde durmak istediğimiz üç temel konu öne çıkmakta: bu yerleşimlerin doğayla kurdukları ilişkiler dolayımıyla kent sorunlarını pekiştirmekteki rolleri, bu sürecin kentte var olan eşitsizliklerle olan ilişkisi, bu tür yapılaşmanın kent mekânını ve özellikle de kamusal alanı adaletsiz bir biçimde dönüştürmesi.

Kentsel politik ekoloji perspektifinden baktığımızda kent, doğadan bir kopuşu simgelemek yerine, doğayı ehlileştirmeyi içeren bir gerçekliğe işaret eder. İstanbul'daki konut projelerine baktığımız zaman, sonuçları itibariyle son derece sorunlu, birbirleriyle bağıntılı üç ayrı doğa tahayyülü ve doğayla kurulan ilişki gözlemlemek mümkün: Ekonomik değer katan bir varlık olarak görülen ve pazarlanan doğa; bir simülasyon olarak doğa; uyum içinde yaşanması gereken "doğa", hatta yeni bir klişe olarak pazarlanan "ekolojik yaşam" ve "yeşil" yerleşimler. Bu üç doğa tahayyülünün de ortak noktası ehlileştirilmiş bir doğa anlayışına dayanmalarıdır. Bu tahayyüller aracılığıyla doğayla kurulan ilişki nedir? Bu şekillerde ehlileştirilmiş doğa tahayyül ve pratiklerinin bedeli nedir, kazanan ve kaybedenleri kimlerdir? Bu tür tahayyüller ve ehlileştirmeler hangi eşitsizlikleri normalleştirir ya da maskeler? Bu süreçlerin kent mekânının ve imkânlarının eşitsiz bir biçimde dönüşümü ve dağılımı ile ilişkileri nelerdir?

Korunaklı/güvenlikli sitelerin İstanbul'da ortaya çıktığı ilk dönemlere baktığımızda, şehrin kalabalığından uzak, "doğanın içinde bir yaşam" vaadinin önemli bir yer tuttuğunu ve bunun, pazarlama stratejilerinin kilit mesajlarından biri olduğunu görüyoruz (Bartu 2001, Geniş 2007, Kurtuluş 2005b, Danış ve Pérouse 2005). Halen devam eden bu pazarlama yöntemlerinde, yerleşim alanlarının içine ya da yakınına konumlandıkları ormanlar, yeşil alanlar, gerçek göl ve denizler bu yaşam alanlarının değerini ve statüsünü artıran birer varlık olarak sunuluyor (örneğin Kemer Country, Beykoz Konakları, Vadi İstanbul). Vaat edilen bu yaşamın, sitelerde yaşayanlar tarafından da benzer biçimlerde deneyimlendiğini görüyoruz. Ayfer Bartu Candan ve Biray Kolluoğlu'nun (2008) Sarıyer-Göktürk'teki kapalı sitelerde yaşayanlarla yaptıkları görüşmelerde, şehrin karmaşa ve sorunlarından uzakta, ken-

7 Böyle bir yaklaşım oldukça meşakkatli bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Bunun en önemli nedeni toplumda iktidar sahibi, daha güçlü grupları, Laura Nader'in (1974) deyimiyle "yukarıdakileri çalışmak" esnasında bu grupların yaşadıkları yerlere ve onlara dair verilere erişimin oldukça güç oluşudur. Bir diğer zorluk ise bu araştırma konularının akademik çevrelerde yeteri kadar itibar görmemesi, hatta "üst" grupların ve yaşam tarzlarının araştırma konusu haline getirilmesinden duyulan tedirginliktir denebilir.

dine ait *özerk* ve *aşina* bir alanda yaşamanın verdiği *öngörülebilirlik, güvenlik* ve *özgürlük* hissi vurgulanan en belirgin temalar olarak ortaya çıkıyor.

Maria Kaika (2004) "modern evin özerkliğinin inşa süreci" tanımında birkaç konuya dikkatimiz çeker. Bunlardan biri, bu tür bir aşinalık ve güven hissinin yaratılabilmesi için nelerin dışarıda bırakıldığı ya da dışarıda bırakıldığına olan inanç ve güvendir. Kaika'ya göre dışarıda bırakıldığı düşünülen ve görünmez kılınan şeylerden biri çekinilen, korkulan toplumsal gruplar ve sınıflar iken, bir diğeri kendisinin "kötü doğa" olarak tanımladığı çöp, kanalizasyon, kirlilik ve haşarattır. Görünmez kılınan diğer bir olgu kentin altyapısıyla var olan ve kurulan ilişkilerdir. Bu aşinalık ve güven hissi ancak kentin geri kalanıyla böyle bir geçişgenlik ilişkisi *yokmuş gibi* davranıldığı ya da görünmez kılındığı ölçüde sağlanabilir. Kaika'nın deyişiyle: "Modern ev, ideolojik olarak doğal süreçlerden bağımsız ve bağlantısız olarak inşa edilmiş olsa da, yerine getirdiği fonksiyonları ve işleyişi itibariyle fazlasıyla dışındaymış gibi davranılan ve bir dizi toplumsal iktidar ilişkisinin ve ağların aracılık ettiği doğal süreçlere maddi bağlantılarla bağımlı ve muhtaçtır" (2004: 275). Bartu Candan ve Kolluoğlu'nun araştırmalarında görüldüğü gibi, bu sitelerin yönetimi özel şirketlere devredilmiştir. Bu özelleştirilmiş yönetimler ve site sakinlerine sundukları hizmetler aracılığıyla, buradaki yaşam tam da Kaika'nın belirttiği biçimde özerk, şehrin altyapısıyla hiçbir ilişkisi yokmuşçasına kurgulanmaktadır. Site yönetimi tarafından karda kışta temizlenen, tuzlanan yollar, su ya da elektrik kesintisi yaşandığında hemen devreye giren jeneratör ve depolar, bu yerleşimleri şehrin site sakinleri tarafından kullanılan bölgelerine bağlayan, hatta bu amaçla inşa edilmiş bağlantı yolları, bu yerleşimlerin şehrin gerçek altyapısıyla var olan ilişkilerinin üzerini örten, görünmez kılan, sözü edilen bağımsızlık, kopukluk ve bunların getirdiği güven ve özgürlük hislerini pekiştiren unsurlardır.

Ancak şehrin karmaşasından uzakta ve doğanın içinde konumlanmış bir yaşam vaat eden, şehir dertlerinden uzakta olarak pazarlanan ve deneyimlenen bu yerleşimlerin aslında birçok açıdan şehrin altyapısına ne kadar bağımlı olduğu, bu altyapıyı kendi ihtiyaçlarına göre nasıl şekillendirdiğini de düşünmek gerekir. Bu kitapta Yalçıntan, Çalışkan, Çılgın ve Dündar tarafından kaleme alınan bölümde vurgulandığı gibi, kentin bağlantı yollarının, metro hattının, köprü yollarının bu kapalı yerleşimlerin konumuyla nasıl şekillendiği ve bu yerleşimlerin kentin dönüşüm coğrafyasında nasıl bir baskı unsuru oluşturduğu gözlerden kaçmamalı. 3. Köprü projesine karşı dile getirilen itirazların önemli bir kısmı da köprü bağlantı yolları üzerinde ve imara açılması kaçınılmaz görünen kuzey ormanlarında inşa edilecek olan konutların,

kendini kentin karmaşasından ve altyapısından kopuk ve bağımsız olarak kurgulayan kapalı siteler ve lüks konut alanları olacağı yönündeydi.

Yakın zamanda ortaya çıkan konut projesi / alışveriş merkezi komplekslerinde gördüğümüz diğer bir eğilim, doğanın simüle edilerek ehlileştirilme çabasıdır. Bu projelere baktığımızda Boğaz'ı simüle eden yerleşimlerden (Bosphorus City: Fotoğraf 1, s. 293) yapay göletler ve havuzlarla çevrili sitelere kadar (Aqua City: Fotoğraf 2, s. 293; Lagün Evleri: Fotoğraf 3, s. 294), Venedik'i canlandıran yapay su kanallarının bulunduğu yerleşimlerden (Viaport Venezia: Fotoğraf 4, s. 294), teras bahçeli konutlara kadar uzanan geniş bir yelpazeden söz etmek mümkün.

Paul Robbins ve Julie Sharp (2003) Kuzey Amerika'da müstakil evlerin bahçelerinin ve çimlerinin bakımı için, belli bir "sınıfsal estetik kaygısı"yla tüketilen kimyasalların kent ekolojisi ve ekonomisi açısından oldukça vahim sayılabilecek sonuçlarını incelerler. Barcelona'da orta-üst gelir gruplarının yaşadığı banliyölerde yürüttükleri çalışmada Parés, March ve Sauri de (2013) bu yerleşimlerde ekilen ve kentin iklim koşullarına uygun olmayan yeni bitki türleriyle, bu yeni bitki örtüsünün kentte yarattığı ekolojik maliyetlere odaklanırlar. Yapay olarak yaratılan boğazlar, bitki örtüleri, Venedik taklidi haliçler aracılığıyla ehlileştirilen ve yaratılan "doğa"ların bakımı ve korunması için harcanması gereken su, enerji, kimyasallar gibi kaynakların şehrin altyapısına ve ekolojisine olan maliyeti ve bunların yarattığı ve pekiştirdiği eşitsizlikler araştırılmaya muhtaç konulardır.

Diğer bir deyişle, bu tür doğal kaynakların kullanımını doğallaştırmaktan, estetize etmektense, bu kaynakların kentin içinde dolaşıma girdiğinde neler olduğunu anlamamızda fayda var. Örneğin su, doğal bir varlık olarak kent içinde dolaşıma girdiğinde fiziksel ve kimyasal yapısı değişmese de, dolaşımı esnasında farklı üretim süreçleri içerisinden geçer, farklı niteliklerle donatılır, farklı görüntüler ve anlamlar edinir ve farklı —çoğu kez rakip— kullanımlara hizmet eder (Kaika 2005, Swyngedouw 2004, Swyngedouw, Kaika ve Castro 2003, Björkman 2014). Hanelerin içine giren içme-kullanma suyu, bahçelerin sulanmasında kullanılan sulama suyu, sanayide kullanılan su, mahalle çeşmelerinden akan ortak, bedelsiz kullanıma açık su, elbette ekolojik özellikleri açısından aynı doğal varlıktır, ancak toplumsal özellikleri açısından farklıdır. Bu farklı "su"lar farklı süreçler içerisinden geçerek üretilmekte, farklı ekonomik-toplumsal ilişkilerle çevrelenmekte, bu ilişkiler dolayımıyla kentte farklı gruplara farklı erişim ve kullanım hakları sunmakta ve var olan eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Kentin ulaşım sorununu düşünürken önerdiğimiz gibi, kentin su sorununu ve kıtlığını düşünürken ve çözüm önerileri geliştirirken bu kıtlığa ki-

min ne kadar katkı yaptığını tartışmadan ve görmeden sağlıklı ve adaletli bir su politikası geliştiremeyiz. Yoksul mahallelerdeki su kullanımıyla havuzları, gölleri, Boğaz'ı, Venedik'i yapay olarak inşa eden korunaklı sitelerdeki su kullanımı aynı mıdır? İstanbul'un su havzalarını tahrip edecek olan konut yatırımlarından hangi toplumsal gruplar kâr edecek, hangi gruplar mağdur olacaktır? Bütün bunlara ek olarak, İstanbul'un su kıtlığı ve buna aranan çareler sadece İstanbul'un fiziki ve toplumsal coğrafyasını değil, etrafındaki bölgeyi de etkileyen, dönüştüren bir külfete dönüşmektedir. Ancak hem İstanbul'u merkeze alan, hem de kentte bu kıtlığa fazlasıyla katkıda bulunan grupların sorumluluğunu gözardı eden bir anlayışla İstanbul'un su kıtlığına çare olarak "dağları delerek su getirme" yetisi Başbakan Erdoğan tarafından "çevrecilik", hatta "çevreciliğin daniskası" olarak tanımlanmaktadır. Böylesi bir "çevrecilik", bölge coğrafyasına bu tür projelerle yüklenen külfeti de görünmez kılmaktadır.[8]

Kısacası kentin bir sosyo-ekolojik süreç olarak üretimi ve mekânsallaşması, mevcut iktidar ilişkileri içerisinde ve çeşitli eşitsizliklerle örülü olarak gerçekleştiğinden, kentsel yeşil alanlar, su kaynakları, kirlilik gibi kentsel-çevresel imkân ve külfetlerin dağılımı da iktidar ve adalet eksenlerinden bağımsız düşünülemez. Daha yüksek gelire sahip grupların etraflarındaki *yapılı* doğaya (yeşil alan, suya erişim gibi) yatırım yapma ve bu anlamda sahip oldukları kentsel imkânları artırma olanağı daha yüksektir. Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi, özel bir sitede yaşama imkânına sahip olan toplumsal gruplar bu sitelerin sunduğu kentsel imkânlara erişimi bulunan nüfustur; kentteki daha dezavantajlı gruplar yeşil alanlar, suya erişim gibi kentsel-çevresel imkânlara ancak kamunun (merkezi ve yerel yönetimlerin) bu alanda yaptığı yatırımlar aracılığıyla erişebilirler. Ancak kamunun yatırım yaptığı ve yapabileceği alanları ve kentteki kamusal alanların dönüşümünü bu tür kapalı site ve alışveriş merkezi komplekslerinden bağımsız düşünmek mümkün görünmüyor.

Bu tür yapı kompleksleri, bir taraftan kentin kamusal alanlarını özelleştirirken, diğer taraftan da kentin sokak, meydan gibi kamusal alanlarını simüle ediyor. Artık Meydan Alışveriş Merkezi'nin içindeki "meydan"da bir araya geliniyor, İstinye Park Alışveriş Merkezi'nin "kır kahvesindeki" yapay ağacın ve yapay gökyüzünün altında kahve içiliyor (Fotoğraf 5 ve 6, s. 295). Maslak 1453 Alışveriş Merkezi ve konut projesindeki "1453" kelime oyunu hem İstanbul'un fethine hem de burada bulunan lüks alışveriş "sokağının" uzunluğuna karşılık geliyor... "Türkiye'nin ilk yapay gökyüzüne sahip alışveriş merkezi" diye pazarlanan bir diğeri, bu "yeniliği" reklamlarında şöyle duyuruyor: "Venedik Sarayları Alışveriş Merkezi'nin kapalı bölümündeki dokuz metre yüksekliğe varan tavanlarda özel bir teknolojiyle oluşturulacak

8 Bu kitapta Ozan Zeybek'in yazısı, bu konuyu İstanbul ve Tekirdağ ilişkisi bağlamında farklı boyutlarıyla inceleyen bir analiz sunuyor.

yapay gökyüzü ise ziyaretçilere açık havada alışveriş yapıyormuş duygusunu tattıracak" (venediksaraylari.com).[9] Kent mekânının bu tarz dönüşümü, sadece var olan eşitsizlikleri pekiştirmekle kalmıyor, bu tür komplekslere erişimi olmayan ya da bunların dışında bir kent hayatı düşleyenlerin kent mekânına ve kullanımına müdahale ederek, kamusal alanları dönüştürüyor, özelleştiriyor ve ticarileştiriyor. Benzer eğilimlerin Kuzey Amerika'da vuku buluşunu inceleyen Setha Low (2006) şehrin geleceğine dair çizdiği umutsuz perspektifte şöyle diyor: "Gözetleme ve güvenlik sistemleri, alışveriş merkezi ve kapalı site gibi yapılarda, özelleşmiş kamu tesislerinin sadece belirli bir 'kamu' tarafından kullanılmasına olanak sağlıyor. ... Kamusal alan özelleşiyor, çeperlenen/çitlenen ve/veya kullanımı sınırlanan bu mekânın kullanıcıları 'vatandaşlar' yerine 'üyeler', 'müşteriler' haline geliyor."[10]

Ekolojik Sitelerden Park Peyzajlarına: Yeşil Estetiğin Metalaştırılması

Bu yazıda üzerinde durmak istediğimiz bir diğer doğa ve çevre tahayyülü son zamanlarda müthiş bir tezatı içinde barındıran, konut projeleri ve alışveriş merkezi komplekslerinin mimarisi ve pazarlanmasında artan bir biçimde yer tutan "çevreye duyarlı", "ekolojik bir yaşam" vaat eden konut/alışveriş merkezi projeleri.

D. A. Ghertner (2011) kent yönetişiminin yeni bir biçimi olarak gördüğü "yeşil estetik" anlayışından, yani bir yapının çevreye olan gerçek etkisinin ölçülmesindense, estetik bir normatiflik ve egemen kalıpların içinde bir şehrin "nasıl görünmesi gerektiği" üzerine yapılan bir değerlendirmenin hâkim oluşundan söz eder. "Doğa-dostu" ya da "ekolojik" projeler ve şehirler artık "marka" değeri taşıyan kavramlardır. Bu anlamda İstanbul'da da "çevre-dostu" konut projeleri satışa çıkmakta, teras bahçeli, kentin en "çevreci" olarak nitelendirilen alışveriş merkezleri pazarlanmakta, kendi elektriğini ürettiği iddia edilen konut projeleri birbirleriyle rekabet etmekte. Ekolojik yaşamı özel alana hapseden ve etrafındaki coğrafyadan bağımsız olarak tanımlayan bu kompleksler, bu yazıda söz edilen kente eşitsiz biçimde yüklenen külfetlerin üzerini "yeşil estetik" ile örten "sürdürülebilir", "doğayla uyumlu" yaşam alanları vaat ediyorlar.

Dünyadaki farklı dönüşüm projelerine baktığımızda, özellikle kent yoksullarının yerleşim alanlarının dönüşümü ve "temizlenmesi" projelerinde "yeşil estetik" söyleminin önemli bir meşrulaştırma zemini olduğunu görmekteyiz. Anne Rademacher (2011) Katmandu'da nehir kenarındaki *slum* (varoş) yerleşimlerinin "temizlenme" çalışmalarında, bütün şehrin kanalizasyonunun nehre akmasına rağmen, nehri asıl kirleten unsurun nehir kenarındaki yerleşimler olduğu algısının gücü-

9 Açık hava etkisi yaratmak üzere, kamusal mekânlar-mış gibi tasarlanan mekânlar ve bu yeni tasarım biçiminin içerdiği iktidar formları üzerine ilginç bir çalışma için bkz. Allen 2006.

10 Kent yönetiminin özelleşmesi ve bunun kamusal alanın yeniden yapılandırılması üzerinde doğurduğu sonuçların tartışıldığı çalışmalar için bkz. Aguirre, Eick ve Reese 2006, Blandy ve Atkinson 2006, Glasze, Webster ve Frantz 2006, McKenzie 1994, Merrifield ve Swyngedouw 1996, Mitchell 1997.

ne, bu yıkımları meşrulaştırmada "ekolojik dönüşüm" söyleminin kullanılmasına; Ghertner (2011) Delhi'deki *slum* yıkım projelerinde konutların yasal olup olmamasından ziyade kullanılan estetik kriterlere; Björkman (2014) ise Mumbai'da 1970'lerde belediyenin dar gelirliler için yasal olarak inşa etmiş olduğu konutların zaman içinde, estetik kriterler ışığında, yasadışı gecekondu yerleşimleriymiş gibi muamele gördüklerine dikkat çekiyorlar.

Böyle bir "yeşil estetik" anlayışı, İstanbul'daki kentsel dönüşüm projelerinde, özellikle de gecekondu dönüşüm projelerinde öne çıkıyor. Gecekondu olgusunun hukuki tanımı yapılmış olmasına rağmen uygulamada hangi yapıların bu tanıma uygun olup olmadığı oldukça tartışmalı bir konu. Bu tür yapılaşmayı tanımlarken, özellikle kamuoyu nezdinde estetik kriterlerin öne çıktığını söylemek mümkün. Kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde yıkılan ilk yerleşim alanlarından olan Sulukule buna iyi bir örnek oluşturuyor. Sulukule, hukuki tanımı gereği gecekondu değilken, hatta 5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" yoluyla "yıkılarak dönüştürülürken", bu yerleşimin özellikle kentin orta ve üst-orta sınıfları tarafından gecekonduymuş gibi algılandığı aşikâr. Diğer taraftan son derece şaibeli yollarla imar izinlerinin alınmış olduğu bilinen çeşitli lüks konut siteleri ve alışveriş merkezleri, yine bu estetik kriterler dolayımıyla kamuoyunda kabul gören yerleşimler olarak karşınıza çıkıyor. Kent sorunlarının asıl sorumlusu olarak tanımlanan ve algılanan gecekondu yerleşimleri ya da gecekondu muamelesi gören yoksul semtlerin yıkılması ve buradaki insanların yerlerinden edilmesi, kentsel dönüşüm projeleri Bağdat Caddesi ve Nişantaşı gibi orta ve üst-orta sınıf semtlere uğramadığı sürece meşru görülüyor.

TOKİ'nin düşük gelirli gruplar için inşa ettiği, gecekondu dönüşüm projeleri kapsamında yerinden edilen nüfusun da yerleştirildiği toplu konut alanlarında da benzer bir estetik kaygıyı, "çevre düzenlemesi" ve "peyzaj" çalışmaları yoluyla dönüştürülen kent-toplum-doğa ilişkisini gözlemlemekteyiz. İstanbul büyükşehir ve ilçe belediyelerinin çevre politikalarına baktığımızda, dikilen fidan ve çiçek sayısıyla ölçülen, estetize edilmiş, ehlileştirilmiş, bağlamından kopartılmış bir doğa tahayyülüne denk gelen bu "çevre düzenleme" ve "peyzaj" anlayışını (Fotoğraf 7, s. 296), TOKİ'nin özellikle dar gelirliler için ürettiği standartlaştırılmış toplu konut projelerinde de görebiliyoruz. Ancak bu projelerdeki "peyzaj" çalışmaları, kentin çeşitli bölgelerinde otoyol kenarlarında görmeye alıştığımız renk ve desenlerdeki çiçek kümelerinden ziyade, kırık dökük çocuk park alanları ve erişimi çitlerle çevrilerek engellenmiş, üç-beş çiçeğin ekildiği, son derece kısıtlı yeşil alanlardan ibaret (Fotoğraf 8, s. 296).

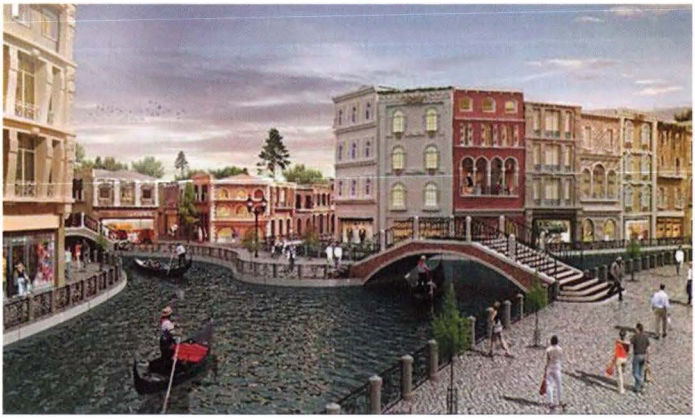
Fotoğraf 1
Bosphorus City
Kaynak: bosphoruscity. com.tr/
GenelGorseller.aspx

Fotoğraf 2
Aqua City
Kaynak: www.degerleme
uzmanlari.net/haber/2012/12/1
1/aqua-city-2010-evleri-
goz-alici-dekorasyonlariyla-
gorucuye-cikti/

Fotoğraf 3
Lagün Evleri
Kaynak: emlak ansiklopedisi.com/wiki/anadolu-yakasi-villa-projesleri

Fotoğraf 4
Viaport Venezia
Kaynak: www.emlak webtv.com/fotogaleri/198/viaport-venezia#ad-image-0

Fotoğraf 5
Ümraniye Meydan AVM'nin meydanı.
Kaynak: Cenk Özbay

Fotoğraf 6
İstinye Park Kahvesi.
Kaynak: Can Candan

Fotoğraf 7
İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yol kenarlarındaki peyzaj çalışmalarından bir örnek.
Kaynak: İBB İstanbul Ağaç Peyzaj A.Ş. facebook sayfası

Fotoğraf 8
Küçükçekmece, Bezirgânbahçe TOKİ konutlarında yapılan "çevre düzenlemesi" ve "peyzaj" çalışmalarından bir örnek.
Kaynak: Ayfer Bartu Candan

Bu toplu konut örneklerinden biri olan Küçükçekmece'deki Bezirgânbahçe Konutları'na baktığımızda, bu tür bir anlayışla dönüştürülen kent-toplum-doğa ilişkisi ve bunun sonuçları üzerine çarpıcı tespitler ortaya çıkıyor. Küçükçekmece'de bulunan Ayazma ve Tepeüstü gecekondu yerleşimleri 2007 yılında yıkıldığında, buradaki nüfus TOKİ ile yaptıkları anlaşmalar çerçevesinde Bezirgânbahçe toplu konutlarına yerleştirildiler (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008).[11] İstanbul'da dar gelirli ve yoksul kesimleri hedefleyen birçok kentsel dönüşüm projesinde gördüğümüz gibi (Kuyucu ve Ünsal 2010) bu projede de yerinden edilen nüfusun daha da yoksullaştığını ve kendilerini kentte ayakta tutan mekanizmalardan mahrum kaldıklarını anlıyoruz. Bu mekanizmaların en önemlilerinden biri, özellikle Ayazma bağlamında, sebze ve meyvelerin yetiştirildiği, bir süs ve "peyzaj" nesnesi olmaktan öte, orada yaşayanların gündelik hayatlarında son derece elzem biçimde yiyecek ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullandıkları, etrafında sosyalleştikleri bahçeler. Ayazma sakinlerinin gündelik yaşantısında son derece önemli bir yere sahip olan doğayla kurdukları bu ilişki, Bezirgânbahçe Konutları'na taşındıkları anda yok oldu. Yok olan sadece bahçeler değil, bir anlamda yoksul bir nüfusun İstanbul'da ayakta kalabilmesi, karnını doyurabilmesi için kilit rol oynayan bir mekanizmadır. Toplu konutlardaki bahçeler ve yeşil alanlar, dönüştürülen kent-toplum-doğa ilişkisinde, artık erişimi, ekilip biçilmesi yasak olan "peyzaj" alanlarıdır. Toplu konutlarda yasak olan birçok şey gibi, çitleri aşarak bu yeşil alanlarda oturmak, özellikle kadınların önemli bir sosyalleşme aracı olan apartman önlerinde toplanmak da yasak. Toplu konutlara yerleştirilen bu insanlar, Kürt ve Türk nüfus arasında giderek artan gerilim ve şiddetle birlikte dayatılan yeni bir kent-toplum-doğa ilişkisi içinde katmerlenen bir yoksullukla ve cinsiyet ekseninde yaşanan yeni türden mağduriyetlerle yaşamak durumundalar.

Çevre ve Kent Adaleti

İstanbul'un özellikle son 10-15 yıldır geçirmekte olduğu dönüşüme kentsel politik ekoloji çerçevesinden baktığımızda, "bir-iki ağacın ötesinde", karşımıza çıkan konu kent ve çevre adaleti meselesidir. Yukarıda üzerinde durduğumuz örneklerin de ortak paydası budur denebilir. Kenti durağanlıktan çıkararak onu üretmekte olan toplumsal ve ekolojik süreçlere odaklandığımızda, hem bu süreçlere içkin olan adaletsizlik ve eşitsizlikleri, hem de kentte yaşadığımız toplumsal-ekolojik dönüşümlerin başka hangi süreçlerle eklemlendiğini görebiliriz: Kentin doğasını herkes aynı şekilde deneyimlemez. Bu anlamda kentsel politik ekoloji, bize kentin yarattığı imkân ve külfetlerden farklı biçimlerde etkilenen, kentteki mekânsal ve ekolojik dönüşümlerin sonuçlarını

11 Ayazma/Tepeüstü kentsel dönüşüm projesi ve özellikle de Ayazma'nın tarihi ve dönüşümü üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Pérouse 2011, Baysal 2013.

farklı deneyimleyen grupları işaret ederek, bu süreçlerin mağduriyetini yaşayan gruplara kent sorunlarının tüm maliyetini ve sorumluluğunu yüklemek yerine, daha bütüncül bir bakış açısı sunar. Ulaşım, su, trafik, kirlilik, "çarpık kentleşme" gibi kent sorunları diye tanımladığımız kategorileri ve bunlara ürettiğimiz çözümleri, çevre ve kent adaleti çerçevesinden yeniden tartışmamızı ve düşünmemizi sağlar.

İnsan ölçeğinde, her kesimden insanın ve canlının bir arada daha adil bir kentte yaşama hayali önemli bir mücadele alanı olarak —belki bugün her zamankinden daha yakıcı bir şekilde— karşımızda durmaktadır. Elbette ki burada sözünü ettiğimiz adalet kavramı sadece ekonomik eşitsizlikler ekseninde değil, farklı etnik gruplar, kadınlar, LGBTİ bireyler, engelliler gibi "egemen" kimliklerin dışında kalan grupların kentin doğasına erişimlerinde ve onun deneyimlenmesinde yaşadıkları mağduriyetler ekseninde düşünülmeli. Bu noktada politik ekoloji perspektifi, kenti, belli grupları olumsuz etkilerken belli gruplara fayda sağlayan bir dizi kentsel-çevresel dönüşüm süreci olarak kavramsallaştıran anlayışıyla kentsel adalet ve demokrasi talebini temellendirmeye yardımcı oluyor. Öte yandan, bu perspektiften bakıldığında kimin için neyin sürdürülmesi gerektiğinden bağımsız, genel geçer "sürdürülebilir" veya "sürdürülemez" bir kentten bahsetmenin imkânsızlığı da ortaya çıkıyor. Bu anlamda politik ekoloji, siyasi muhteviyatı boşaltılıp teknik sorulara indirgenmiş bir "kentsel sürdürülebilirlik" kavramını alaşağı etmenin ve kavramın kendisini siyasallaştırmanın yolunu açıyor.

Bu açıdan bakıldığında, çevre ve kent adaleti talebi sadece sonuçları itibariyle maruz kaldığımız dönüşümler ve projelerle ilgili söz söyleme hakkı değil, kent mekânına yapılacak müdahalelerde katılımcı ve demokratik süreçlerin çalıştırılma talebine de işaret eder. Politik ekolojinin politik rolü, iktidar ilişkilerinin daha adil bir şekilde derlenmesi ve kentsel çevrenin katılımcı yollarla üretilmesinin olası mekanizmalarını teşhis etmek, böylece sosyo-çevresel inşa ve dönüşüm süreçlerinin demokratik-adil kurulması imkânlarını genişletmektir denebilir. Buradan hareketle, İstanbul bağlamında bir seri soru üretmek mümkün: İstanbul'da kapalı sitelerde, rezidanslarda, TOKİ konutlarında inşa edilen adacıklarda birbirine değmeyen hayatlar mı yaşayacağız? Kendi adacıklarımızda sadece ve sadece kendimize yetecek yaşamlar mı kuracağız, yoksa kamusal müştereklerimiz üzerinde birlikte hak iddia edip bunları korumanın yollarını mı arayacağız? Kentin imkân ve külfetlerini eşit biçimde mi paylaşacağız? Karar verme süreçlerinde dahil olmadığımız insan ölçeğini zorlayan "çılgın" projelerin sonuçlarına mı katlanacağız?

Bu yazının başında verdiğimiz örneklere dönecek olursak geleceğin adil, sürdürülebilir kentleri, en uç örneklerinden birini Yue'nun

"çılgın" projesinde gördüğümüz 220 katlı bir gökdelene hapsolmuş, bilimkurgu filmlerini andıran yerleşimlerde mi, İstanbul'da örneklerini gördüğümüz, belli toplumsal sınıfları barındıran, ileri teknoloji sayesinde istenmeyen canlıları barındırmayan, gerçek anlamda "kuş uçmaz, kervan geçmez" yerleşim alanlarında mı hayata geçebilecek? Ekolojik şehirleri ancak böyle mi tanımlayabileceğiz? Ağaoğlu'nun dediği gibi bu ülkede herkes "iyi yaşamayı" hak ediyorsa, bu kentte bazılarının bu hakka diğer grupların da haklarını gasp ederek ve kentteki imkânlara erişimlerini sınırlayarak ulaştıkları aşikâr. O halde "kent hakkı" üzerine yeniden nasıl düşünebiliriz? Kent çalışmalarında, akademik bilgi üretiminde, gündelik hayatlarımızda bu sorular önümüzde duruyor. Toplum-doğa ilişkisini, kent doğası üzerinde hak iddia etme ve kent doğasına erişim konusunu siyasileştirerek, kanıksadığımız, normalleştirdiğimiz, estetize ettiğimiz yaşamların kapılarını açarak, zorlayarak, Karin Karakaşlı'nın (2014) deyimiyle bizlere "dayatılan makbul hayatları" sorunsallaştırarak, başka bir kent yaşamının ve etiğinin, başka bir dünyanın nasıl mümkün olabileceği üzerine yeni bir mücadele alanı açmanın tam zamanıdır. Bu daha başlangıç...

TURKCELL
TURKCELL
TURKCELL
TURKCELL

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İstanbul'da Beden ve Cinsellik

Fotoğraf
11 LGBT Onur Yürüyüşü
30 Haziran 2013
İstanbul, İstiklal Caddesi, Beyoğlu.
Kaynak: Bianet

ANNENİM
YANINDAYIM
YAŞASIN
EŞCİNSEL
AŞK!
12. İSTANBUL
RTİ ONUR YÜRÜYÜŞÜ
İSTANBUL2014
ONURHAFTASI
22. LGBTİ ONUR HAFTASI

Sunuş:
İkiliklerin Ötesi[1]

Ayten Alkan

Bu çokveçheli ve katmanlı derleme kitap için seçilen başlığın kendisi de çoğul okumalara açık: "Yeni İstanbul" Çalışmaları ve/veya Yeni "İstanbul Çalışmaları". Yeni İstanbul'un ancak yeni yaklaşımlar, yeni perspektifler, kavram setleri ve dahası yeni sorularla ve/veya eski soruların yeniden formülasyonuyla anlaşılabileceğinin altını çiziyor.

Son bölümün yazarları bağımsız araştırmalara imza atmış olsalar da hepsinin birçok ortak tespit, imkân, doğrultu ve yönelime işaret ettiklerini düşünüyorum. Bu ortaklaşmalardan bazıları, aynı zamanda, belli art-alan boşluklarına referans veriyor. Bahis konusu boşluklardan biri, örneğin, madun bedenlerin tarihsizliğiyse, bir diğeri de Türkiye coğrafyası şehir tarihi çalışmalarının fragmantal ve seyreltik birikimi. Ürünleri ağırlıkla 16. yüzyıl sonrasına yoğunlaşan Osmanlı şehir tarihçiliğinin pek de gelişkin bir çalışma alanı olmadığını söylemek mümkün (Uğur 2005: 23-4). Söz konusu zafiyet, kaçınılmaz olarak Cumhuriyet Türkiyesi şehir tarihi çalışmalarını da etkilemiş. Üstelik Türkiye tarihçiliğinin çok büyük ölçüde devlet ve onun kurumlarına odaklanmış olmasından kaynaklanan sorunlar şehir tarihçiliğine de yansımış: Farklı yerleşimleri ele alan araştırmalar dahi, çoğunlukla yerel özgüllükleri ve sosyo-kültürel ilişkilerle ekonomi-politik örüntüleri keşfetmeye çalışmaktansa Osmanlı taşra idaresinin farklılaşmalarına odaklanmışlar. Dolayısıyla genel olarak Osmanlı, özel olarak Osmanlı şehri çalışmalarında, *aşağıdan tarih* imkânı sınırlı kaldı (Erdoğan 2000, Quataert 2010). Madun bedenlerin tarihsizliği, genel olarak ana akım tarih disiplininin egemen sınıflarla hemhal olmuş gelişim çizgisiyle olduğu kadar bu coğrafya-spesifik sınırlılıkla da ilgili.

Boşluklar ve boşlukların yüklendiği sessizliklerin bir norm, bilginin de kısmi olduğu bu art-alandaki fragmanların neredeyse tamamı, İstanbul'un farklı dönemlerine ilişkin.[2] İşte, "Yeni" ve "Eski" şehir-mekân ve cinsiyet-cinsellik çalışmalarının ortaklaştığı en kayda değer yönelim, sanıyorum bu *odak-yer* (*focus-locus*)[3]. Söz konusu baskın yönelimin sebebi sadece sermaye, nüfus, mal ve hizmetlerin değil, aynı zamanda bilgi ve entelektüel faaliyetin de temerküzünde aranabilir. Bu basitleştirmeyle bir imkânı gözden kaçırmamak önemli: İstanbul

1 Entelektüel ve akademik faaliyetin ürünleri çoğu zaman boşluğa bir dilek feneri bırakmak gibidir; mumun alevi de söndükten sonra gözden kaybederiz onu. Bazen hiç yüz yüze gelmemiş olduğumuz bir öğrenciden posta kutumuza düşen ileti, bazen de ancak çalışmalarından tanışık olduğumuz meslektaştan gelen rica, o fenerin rotasından haberdar eder bizi. Dilek fenerimin uğraklarından birinde kayıt tutan ve yeni bir dilek tutmama imkân sağlayan Cenk Özbay ve Ayfer Bartu Candan'ın yanı sıra, bu bölümün yazarlarına da çok teşekkür ederim. Ayrıca, prizmaların ve merceklerin dünyasından sosyal bilimlere nasıl fikir devşirebileceğimize dair ufuklarını sabırla benimle paylaşmakla kalmayan, metnin birçok bileşenine değerli eleştiri ve katkılarda bulunan sevgili Levent Mertoğlu'na da kalpten minnettarım: Bir başka dilek fenerini gökyüzüne göndermiş olduğumu, vaktin bir yerinde hepten unutmuşum, hatırlattığı için de...

2 Birkaç yakın zamanlı, önemli istisna: Canbakal 2009 (Antep), Faroqhi 2011 (Anadolu kentleri), Kaygalak 2008 (Bursa) ve Leeuwen 2012 (Şam).

3 Odak-yer'i, mekânın toplumsal olarak üretildiği, olayların geçtiği yer (*locus*) ile toplumsal faillerin ve davranışsal birimlerin →

Fotoğraf
12. LGBTİ Onur Yürüyüşü, 2014.
Kaynak: Can Candan

da "eski" ve ama daha çok "yeni" halleriyle (elinizdeki bu kitap gibi) çokkatmanlı, çokveçhelidir. Bu haliyle, *mikro* gibi görünenin prizmasından, orta-ölçekli ve *makro* okuma imkânlarına kapı aralar.

Örneğin, "Eski İstanbul" çalışmalarından birinde Serpil Çakır'ın (2009) içinde dolaştığı, kadınların şehir içindeki hareketliliğini ve giyim-kuşamını sınırlandırıp düzenleyen fermanlardır. Takip ettiği vektörler ise Osmanlı toplumundaki dönüşümün hızı ve yönü, değişen birey-devlet ve cinsiyet ilişkileri, cinsiyete dayalı oynak mekânsal ve hukuki sınırlar, farklı kesimlerden kadınlar ile erkeklerin yaşam deneyimleri ve bu deneyimlerin kapsam ve sınırları, biçimi ve niteliği değişen cinsiyet-yüklü egemenlik ve iktidar örüntüleri... Böylelikle İstanbul'un, görünürlüğü giderek artan kadın cinsiyle yeniden tanımlandığı bir sürecin anlatısının içinden, bütün bir "eski"den "yeni"ye geçiş sancılarını ve parametrelerini okumak mümkün hale gelir. Bilhassa da anahtar sözcüklerimizden birinin, "beden" ve dahası "madunların bedenleri" olduğu çalışmalarda. Nitekim sembolik ya da fiziksel-mekânsal sınırlar hem hegemonik normativitenin hatlarını belirginleştirmek, hem de hiyerarşik ilişkilere tabi farklı toplumsal grupları ayrıştırmak için vardır ve beden, sadece sınıf, etnisite, cinsiyet, cinsel yönelim ve yaş hiyerarşilerini değil, aynı zamanda fiziksel-mekânsal sınırlar üzerindeki denetimi zorlama, sürdürme ya da (yeniden) kurmanın da yeridir.[4]

Bu bölümde temaşa eyleyen queer ve/ya sakat bedenler, arzulaya (maya)n, arzusu denetlenen ya da kadın, göçmen ve kâğıtsız bedenler ile trans bedenler, bizlere sınırların aynı zamanda ihlal edilmek için de çizildiğini hatırlatır. Böylece, bir kez daha modern(ist) nötr beden tahayyülünün eşitlikçilik iddiasının sarsılışına tanıklık ederiz (Köse 2010). Dışlanan, bastırılan, denetlenen, sömürülen, terbiye edilen ya da görünmez kılınan ama öte yandan da çatlaklar, sızıntılar oluşturan, kendini dayatan, toplumsallığın kompartımanlarını geçirgenleştiren ve dolayısıyla aradaki sınırları ihlal ve sınırlara isyan eden bedenlerin bilgisiyle, farklı paradigmatik kavrayışlardan da olsa "bedeni kendiliğin ve öznenin kurulumunda öne çıkaran" Lefebvre, Harvey, Soja, Foucault, Bourdieu, de Certeau ve Goffman gibi teorisyenlerin kentsel mekân-özne ilişkisi'ne dair analizleri, iktidar'ın aynı zamanda mekân ve zaman yönetimi anlamına geldiğini ve bedenler üzerinden işlediğini işaret eden teorik açılımları böylece buluşur.

•

Bu bölümdeki "Yeni İstanbul" çalışmalarının tamamı yeni-eski, mikro-makro, fragman-bütün, cinsiyet-cinsellik, beden-toplumsallık gibi ikiliklerin geçirgenliklerini ve ilişkiselliklerini gösterip aşmak sure-

→ yöneldiği şey (*focus*) olma özellikleri arasındaki diyalektiğin ürünü olduğu, toplumsal faillerin etkinlikleriyle (yeniden) yapılandığı, (yeniden) üretildiği ve dönüştüğü, dolayısıyla toplumsal faillerin nesnel ve öznel deneyimlerinin mekâna anlam yükleyip onu (yeniden) tanımladığı, öte yandan mekânsal biçimlerin de faillerin davranış kalıplarında belirli etkiler yarattığı ve bütün bu süreçlerin belirli yapısal ve tarihsel koşullar altında gerçekleştiğinin altını çizen bir kuramsal kavrayışa göndermeyle kullandım (Giddens 1984, Gottdiener 1984, Keskinok 1997, Şengül 2009, Werlen 1988).

4 Buna karşılık, Türkiye sosyal bilimlerinde beden ile (kentsel) mekânı buluşturan çalışmalar çok yakın zamana kadar yok kertesindeydi. Bazı istisnalar için bkz. Alkan 2009, Özbay, F. 1999, Özbay 2010a, Özbay ve diğ. 2011, Özyeğin 2001, Selek 2001, Wedel 2001. Elinizdeki bölümü oluşturan bu dört yazının kıymeti bundan da kaynaklanıyor elbette.

tiyle, yukarıda izah etmeyi denediğim türden bir *prizmatik* ya da *optik* okuma imkânı sunuyor. Ayşe Akalın'ın yürüttüğü alan araştırmalarından elde ettiği veri ve gözlemlere dayandırdığı yazısında, Laleli'de bir minibüs otoparkının karşı kaldırımından uluslararası enformel insan (kadın), mal, emek ve para akışları kadar bu akışlar etrafında örgütlenen iktidar örüntülerinin geçidini "seyretmek" mümkün. Bu anlamda bahsi geçen yer, araştırmacının ifadesi olan "İstanbul'un küçük Gagavuzyası"ndan çok daha fazlası: Laleli'deki otoparkın mikro coğrafyası asıl olarak bütün bu akışların ve örüntülerin merceği olarak cisimleniyor.

Işığın kırılması, ister bir prizmanın ışığı dalga boylarına ayırması suretiyle olsun, ister merceğin nesneleri büyütmesi-küçültmesi ya da yakınlaştırması-uzaklaştırmasıyla olsun, bize gerçekliğin o âna dek ve başka yolla görmediğimiz özgün bir veçhesini sunar. Bu manada, *prizmatik/optik okuma* imkânına, ıraksak (konveks) ya da yakınsak (konkav) türevleriyle, Akalın'ın olduğu kadar diğer bölüm yazarlarının da çalışmalarında imkân verdiklerini düşünüyorum. "Mikro/makro çalışma" ayrıştırmasının anlamını yitirişi de böyle bir imkâna yaslanıyor. İmkân'la aynı kökenden gelerek zaten söz konusu potansiyeli bize fısıldayan mekân, bundan böyle bir mercek ya da prizmadır aslında: İç içe geçmiş farklı düzeylerdeki süreçlerin, farklı coğrafyaların ve dahası farklı zaman dilimlerinin hemhal olmuş etkilerini billurlaştırıp bileşenlerine ayırmaya ve tahlile ya da tekil olarak gözlenen olguların, özgüllüklerin bir tarihsel anda ve lokasyonda (veya bir başkasında) tezahürünün sentezine elverişli bir zemin sunar.

•

Bu bölümün yazarlarının açığa çıkardığı bir diğer potansiyel, cinsiyet, cinsellik ve beden politikaları ile kapitalizmin yeni mekânsal ekonomi-politiğinin birbirine dışsal veya paralel değil (birbirlerini örtük biçimde varsayarak da değil), bilakis içkin bir ilişkisellikle kurulup işlediği bilgisidir.[5] Sadece içkin de değil, aynı zamanda yapısal da olan bu ilişkiselliği görebilmek için sosyal bilimler geleneğinde etnisite, sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim gibi özsel, sosyo-ekonomik ve politik değişkenlerin bir diğeriyle nasıl ilintilendiklerini akıldan çıkarmamak gerekiyor. Mevcut olan hâkim eğilim, bahsi geçen bu eksenleri, bir asliliktalilik hiyerarşisine tabi tutarak, eklenebilir-çıkarılabilir birer "ek" olarak görme mistifikasyonuyla malul (Alkan 2012). Kurumsal ya da kurumsal olmayan siyasal alanda olduğu kadar teoride de bu kategorileri birbirine karşıt, ket vuran ve birbirini dışlayan parametreler olarak ele alma ve bu anlamda toplumsal bütünlüğü tam da modernleşmeci paradigmaya denk düşecek biçimde kompartımanlar içinde anlamaya

5 Ayırt edici olarak mekânın ekonomi-politiğine yoğunlaşmış olmamakla beraber, "yeni" kapitalizmin cinsiyet, cinsellik, mahremiyet ve beden politikalarıyla ilişkilenme hatlarını belirginleştiren yakın zamanlı bir diğer derleme eser için bkz. Özbay ve diğ. 2011.

çalışmanın kaçınılmaz yetersizlikleri belki de en çok (sosyal) mekân çalışmalarında toplumsal dinamiklerin analitik ifadesini zorlamaktadır. Zira "kimlik başlığı altında küçümsenen tüm bu ezilme pratikleri kentsel alanın yeniden tanımlanmasını gerektirecek kadar kurucu unsurlardır" (Göral 2011: 74). Bu bölümdeki yazılar, bu anlamda (kentsel) mekânsal oluşum süreçlerinde üst üste binen, birbirini kuran, besleyen, kimi zaman da çelişkiler oluşturan bu farklılaşma vektörlerini ilişkisel olarak çevrime alan az sayıda yakın zamanlı çalışmanın[6] takipçisi olarak da görülebilir.

Pınar Selek'in 2001 yılında yayımladığı *Maskeler, Süvariler, Gacılar* başlıklı kitabı, bana kalırsa, kentsel dönüşüm ve mutenalaştırmanın Türkiye sosyal bilimlerinin tartışma alanına henüz girmediği bir dönemde açığa çıkardıklarıyla, bu bağlamda da —yazarının dahi böyle bir iddiası olmamasına karşın— bir "ilk" addedilmeli. 1996 baharında İstanbul ironik bir biçimde "sürekli ve dengeli, insanca yaşamaya elverişli ve hakça yerleşimler" temel hedefiyle toplanacak olan BM Habitat-II İnsan Yerleşimleri toplantısına hazırlanıyordu. Şehrin misafir odası görücüye çıkarılmak üzere, bir yandan Maçka-Harbiye kongre vadisinde kaldırımlar yenilenmiş, diğer yandan da sokak köpekleri, sokakta yaşayan çocuklar ortalık yerden toplanıp bodrum katına atılmış ve nihayet Cihangir Ülker Sokak'ta ikamet eden trans kadınlara yönelik "mahalle ahlâkı" nutukları eşliğinde bir "temizlik operasyonu" başlatılmıştı (Öz 2009).

17 yıl sonra 2012 ilkbaharında, "deprem riski altındaki yerleşim yerlerinde gerçekleştirilecek kentsel dönüşüm", İstanbul'un dört ilçesinde eşzamanlı olarak bizzat Başbakan Erdoğan tarafından başlatıldı. Ardından Ülker Sokak'takine benzer bir zorla yerinden etme sürecine tanıklık etmek için çok beklememiz gerekmedi. TOKİ başkanlığı dönemini, Harvey'in "yaratıcı yıkım" tezlerinin[7] en saf örneğini verircesine, "İstanbul'da yıkmaktan daha güzel bir şey yok!" vecizesiyle taçlandırmış[8] olan Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın heveskâr rüyalarını süsleyen süreç, dört ilçeden biri olan Avcılar'da, translara yönelik yeni bir linç kampanyası, yerinden etme ve dahası cinayetlerle başladı. 1999 Marmara depreminden sonra değişim değeri ziyadesiyle düşen Avcılar'a yerleşen trans bireyler, bu kez beklenen/umulan rant artışı dolayısıyla ama yine riyakârca "gayri-ahlakilik" kisvesi altında şiddetin türlü biçimlerine maruz kalarak *bir kez daha* sürgüne mecbur edildiler. O dönem adı çok duyulan Meis Sitesi sakinlerinden Alev'in 2012 yılının sonbaharındaki gözlemleri, önplana çıkarılan ahlak argümanının seçiciliğini de özetler: "Bizden rahatsız olduğunu söyleyen, bu binadan yürüyüşe katılan insanlar buraya geldiler ve önce buradan bir daire aldılar. Çok rahatsız oldular bir tane daha aldılar. O kadar çok rahatsız oldular ki bir daire daha aldılar!"[9]

6 Örneğin Bayraktar 2011, Göral 2010 ve 2011, Özuğurlu 2005.

7 "Yaratıcı Yıkım" (*creative destruction*) kavramı 1842-1913 yılları arasında farklı bağlamlarda Bakunin, Nietzsche ve Sombart'ça da kullanılmış, Harvey tarafından iktisatçı Schumpeter'ı (2008) izleyerek, şehrin kapitalist ekonomi-politiğine uyarlanmıştır. Şehrin her seferinde daha verimli, kârlı bir üretim-tüketim zincirine dönüşebilmesi için durmadan yıkılıp yeniden inşa edilmesi döngüsüne dikkat çeken Harvey'e (1973) göre, "Sermaye birikiminin tarihi, yaratıcı yıkım etkinliğinin tarihidir. Böylece mekân, sadece kendi başına varlığı olan bir nesne değil, kapitalist üretim tarzındaki toplumsal ilişkiler sonucunda üretilen bir meta, bu ilişkilerle yeniden üretilen ve bu ilişkileri etkileyen bir dinamik olur."

8 www.sabah.com.tr/Yasam/2010/10/01/35_milyon_konutun_yarisi_yikilmali

9 www.aksam.com.tr/guncel/madem-bizden-rahatsizlardi-neden-durmadan-daire-aldilar/haber-1442B7

Alp Biricik'in yazısının açılışını, "soylulaştırma, Galataport projesi, kentin (yeni) zengin sınıfı ve 'yabancı turistler için yer açma çabaları" ile yapması, işte tam da bu cinsellik ve cinsiyet-yüklü mekânsal ekonomi-politiğin ayırdında olan bir kavrayış sunuyor: Neoliberalizm ile yeni-muhafazakârlığın birbirine volan kayışı işlevi görmesini daha iyi anlayabileceğimiz zeminlerden biri de bu. Ölüme sebebiyet verme, gözaltında çıplak arama, keyfi gözaltı gibi devlet şiddeti pratiklerinin muktedirlerce yeniden ve pervasızca genel ahlâka uygun bulunduğu ya da bu sunuş metnini kaleme aldığım günlerde "17 Aralık Operasyonu" başlığıyla ülke gündemine yerleşen rüşvet, imar usulsüzlüğü, gayrimenkul rantları üzerinden haksız zenginleşme gibi suçların ivedi siyasi hesabının verilmediği bir konjonktürdeyse, ahlakla vurulanların kimler ve hangi değerler olduğundaki keyfiliği bir kez daha görebilmemiz için de bir manivela adeta...

Aslı Zengin ise kapitalizmin yeni mekânsal ekonomi-politiğiyle beden politikaları arasındaki, altını çizmeye çalıştığım içkin ilişkiselliği, "kentsel dönüşüm" kavramının nesnel, akademik, siyasi ve popüler gündemde henüz yer bulmadığı dönemlere taşıyıp bir tarihsel arkaplan sunuyor bize. 1960'lardan başlayarak Beyoğlu özelinde yaptığı, kendi ifadesiyle "mekânın üretiminin ve paylaşımının cinsellik ve cinsiyet üzerinden nasıl örgütlendiğini ve kentsel dönüşüm süreçlerinin tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet normlarını, ahlaki kodları ve cinselliği bünyesine katarak nasıl işlediğini" ortaya koymak.

Akademik kurumlaşma içinde olduğu kadar (lütufmuşçasına tahsis edilmiş ve yalıtılmış disipliner kutular) ve özellikle son on yıldır düzenlenen birçok sosyal bilim sempozyumu ile kimi derleme kitapların organizasyonuna hâkim olan bir yapı var: Ayrı bir alt-bölüm, ayrı bir oturum, ayrı bir başlık açmak ve ana akım, asli belirleyicilikte görülmeyen ne varsa oraya sıkıştırmak: Sakatlar, LGBT, kadınlar, gençler, yaşlılar, çevre... "Norm ve normdan sapan" kavrayışının iyi niyetli görünen bu tekerrürü, "alan açmak" lütfuyla birincil-ikincil hiyerarşisinin yeniden kabulü ve dahi yeniden üretimi, gettoları yasallaştırmak suretiyle mesuliyetini yerine getirmiş bir sınır bekçiliği gibi. Bu kitabın bölümlendirilmesine ve bölümler için uygun görülen çalışmaların başlıklarına baktığımda, geçirgenliklerin kabul edilerek sınırların gevşetildiğini, farklı analiz odaklarının ve düzeylerinin birbirleriyle diyaloğa sokulduğunu gördüm. Örneğin bu kitabın kent ekonomisine odaklanan ikinci bölümündeki bazı yazılar, bu bölüme hâkim olan düşünce ikliminin ürettiği kimi sorular aracılığıyla da okunabilirler. Ve bunu izleyerek diğer bütün makaleler de...

Sosyal bilimlerin disiplinlere dayalı, analitik bölümlendirmelerinin siyasi-tarihsel art-alanı bir yana, pratik bir gayeyle de ortaya çıktığını anımsamayı ihmal etmemek, bu anlamda hepimize iyi gelebilir: "Sos-

yal gerçeklik nedir? Ve onu nasıl anlayabiliriz?" Parçaları birbirlerinin içinden geçirip sentezlemenin vakti çoktan gelmişti. İçinden geçtiğimiz yakın dönemde bu coğrafyada ortaya çıkan ve yaygın olarak "Gezi Direnişi" olarak nitelenen sosyal kalkışmanın bize "teorik ihtiyaç" olarak dayattıklarından biri de bu olsa gerek diye düşünüyorum.

14

Normativite Sınırlarında İttifak İmkânları: Heterotopya olarak *Queer*, ve/ya Sakat Bedenler ve Kamusallığı Beden Üzerinden Okumak

Sibel Yardımcı
Dikmen Bezmez

Cinsiyetin bir "icra" olduğu önerisiyle onu biyolojik-toplumsal ikiliğinden çıkaran, böylece bugün *queer* kuramı olarak adlandırılan görece yeni bir çalışma alanı (ki bunu aynı zamanda bir aktivizm biçimi olarak da okumak mümkün) için ilham kaynağı olan Judith Butler, 7 Eylül 2011 tarihli bir konuşmasında Arap Baharı'nı ve özellikle Tahrir Meydanı'nın simgeler hale geldiği toplumsal hareketliliği değerlendirdi (2012). Bu değerlendirmenin odak noktasında "müttefik" (*in alliance*) bedenler vardı. Butler, burada ortaya çıkan kamusallığı bedenler-arası bir ittifakın ürünü olarak değerlendirirken, kamusal alanın kendinden menkul olmadığını da ortaya koyuyor, böylece kamusal-özel ikiliğini de tersyüz ediyordu. Bu tersyüz edişin iki temel ekseni var:

1) Birincisi, mekân odaklıdır ve politikanın kamusal alanda (*agora*) yapıldığı, özel alanın/evin (*oikos*) bu imkândan yoksun (veya külfetten azade) olduğu varsayımını hedef alır. Bu varsayımda söz konusu alanların kamusal ve özel nitelikleri mekânın doğasından ileri gelir gibidir. Oysa Butler'a göre Tahrir Meydanı'nda uyuyan, yiyen içen, yaralanan, neşelenen insanlar burayı bizzat yaşamak için (daha açık bir ifadeyle, "politik" kabul edilmeyen etkinlikler için de) kullanmış, böylece hem bu ikiliği ihlal etmiş, hem de mekânın kamusal veya özel niteliğinin "doğal" değil, onu kuran bedenlerin etkinliğini hedef alan tarihsel bir tasnifin sonucu olduğunu hatırlatmıştır.

2) Bununla ilişkili olarak hangi tür bedenlerin, ne tür mekânlarda görünür/konuşur/duyulur hale geleceğini yönlendiren eğilim de Butler'ın hedefindedir: Buna göre Antik Yunan'dan beri politika yapma hakkını taşıyan, dolayısıyla söz konusu kamusal alanlarda görünür ha-

le gelen, erkek vatandaşın bedenidir (elbette bu ayrıcalığın eksenleri tarihsel olarak dönüşüme uğramıştır, fakat az çok böyle özetlenebilir). Kadınların, kölelerin, reşit olmayanların bedeni ise bu imkândan yoksundur. İşte Tahrir Meydanı'ndaki işbölümü bu ayrımı da altüst etmekte, çevre temizliği gibi işleri kadınlar ile erkekler arasında eşitçe bölüştürmekte, böylece direnişe yol gösteren eşitlik ilkesini, onun halihazırdaki örgütlenişine içkin hale getirmektedir.

Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız bu düşünsel çerçeveyle Butler, hem toplumsal hareketliliği hem de mekânın kuruluşunu, merkezinde bedenin yer aldığı yeni bir kavram kümesiyle okumuş olur: Burada kamusallığı kuran, bedenlerin kolektif etkinliğidir (kamusallık, bedenlerarasıdır) ve bedenlerin bütün çeşitlilikleriyle kamusal alandaki mevcudiyetlerinin kendisi politik bir iddiadır.

Biz bu yazıda Butler'ın bu tespitinden yola çıkarak ve ondan mülhem bir okumayla İstanbul'da düzenlenen iki etkinlik üzerinde durmak istiyoruz. Bunların ilki, aradan geçen 11 yıldan sonra, büyük bir kalabalığı ve daha çeşitli görüş açılarını bir araya getirmeyi başaran Onur Yürüyüşü. İkincisi ise, görece daha az ses getiren Sakatlar Haftası ve Dünya Engelliler Günü etkinlikleri. Bu tercih *queer*[1] ve/ya sakat bedenlerin, çeşitli biçimlerde yok sayılan bir bedensel farklar yelpazesini açığa çıkarmasından kaynaklanıyor. *Queer*'lik ve sakatlık, kimi zaman kesişen çeşitli biçimleriyle, heteroseksüelliği ve sağlamlığı esas sayan/kılan bedensel dispozitiflerin[2] sınırlarına işaret ediyor; bu nedenle büyük oranda görünmez kılınıyor, fiziki veya sembolik engeller ve şiddet biçimleriyle karşılaşıyor. Biz de bu iki etkinliği örnek olarak seçerek, *queer* ve/ya sakat bedenlerin bir araya gelerek oluşturdukları kamusallığı, dile getirdikleri taleplerin ötesinde bizzat var/görünür/duyulur olarak ortaya koydukları iddiaları tartışmayı amaçlıyoruz.

Bu yazı söz konusu iki etkinliğin kısa bir tarihçesi ve tasviriyle başlıyor.[3] Bu sırada dile getirilen meseleleri ve hak taleplerini özetliyoruz. Ardından bu anlamda politik karakterini ortaya koyduğumuz bu iki etkinliğin farklı bir okumaya tabi tutulabileceğini ve hak taleplerinin ötesinde bizzat *queer* ve/ya sakat bedenin sokakta olmasının, kamusal bir görünürlük kazanmasının politik bir iddia olduğunu göstermeye çalışıyoruz. Böylece kamusal-özel ayrımını da yeniden gözden geçirme imkânı doğuyor: Bu ayrımın kendinden menkul değil de, (belirli) bedenlerin dağılımı ve dağıtımı üzerinden tarihsel olarak kurulmuş/kurulmakta olduğunu gösterebilmeyi umuyoruz. Buradan hareketle hem normalliği, hem de insan etkinliğini bir kap gibi içine alan nötr mekân kurgusunu eleştirmek mümkün olacak gibi görünüyor.

1 Bu metinde "*queer* beden/pratik" tanımlamasını ikili-heteronormatif cinsiyet ve cinsellik kodlarıyla uyum göstermeyen bedenler ve pratikler için kullanıyoruz. Bu "uygunsuzluğun" kimileri görünür olmayan, çeşitli biçimleri var. Bu çeşitliliği kaçırmamak adına böyle bir tercih yapıyoruz ve bu sırada belirli kimlik kategorilerine ("eşcinsel" gibi) atıl yapmaktan özellikle kaçınıyoruz. Benzer şekilde cinsel pratiklerde olduğu varsayılan herhangi bir tür istikrardan da hareket etmiyoruz ("eşcinsel kişi her zaman kendi cinsinden biriyle cinsel ilişkiye girer" gibi).

2 Foucault "dispozitif" kavramını, söylemler, kurumlar, mimari biçimler, yasalar, yönetmelikler, idari önlemler gibi son derece heterojen elemanlardan oluşan iktidar düzeneklerini anlatmak için kullanır. Yazar esas olarak bu öğeler arasındaki bağlantılar ağını tasvir etmeye çalışır. Burada da bedenleri ve mekânları tasnif eden, düzenleyen, onlara çeşitli şekillerde etki eden bu düzeneklerdir (Revel 2012).

3 Bu çalışmada saha araştırmamız, gazete taramalarına (Bianet, *Radikal*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Birgün*), Türkiye Sakatlar Derneği (TSD) basın bültenlerine, Lambdaistanbul websitesi taramasına ve gerçekleştirmiş olduğumuz dört görüşmeye dayanmaktadır (Görüşmeci 1: 2 Mayıs 2013; Görüşmeci 2: 12 Şubat 2013; Görüşmeci 3: 4 Mart 2013; Görüşmeci 4: 20 Mayıs 2013). Görüşmecileri enonim tutmak amacıyla isimlerini vermemeyi tercih ediyoruz.

Direnişin "O" Biçimi: Onur Yürüyüşleri'nin Kısa Tarihçesi

Farklı cinsiyet hallerine ve cinsel pratiklere kamusal görünürlük sağlayan en geniş katılımlı etkinlik olarak adlandırabileceğimiz Onur Yürüyüşleri, Onur Haftası etkinlikleri kapsamında ve Haziran ayının son haftasına denk gelen Pazar günü gerçekleşiyor. Taksim Meydanı'ndaki toplanmanın ardından, İstiklal Caddesi boyunca gerçekleşen yürüyüş Tünel'deki sokak partisiyle sonlanıyor.

Bu yürüyüşlerin İstanbul bağlamındaki gelişimi, Türkiye'deki LGBT hareketi ve dernekleşme süreci çerçevesinde ele alınabilir.[4] 1980 darbesi sonrasındaki sürecin sadece LGBT'ler[5] açısından değil, sakat hareket(liliğ)i ve diğer kimlik odaklı mücadeleler açısından da ilginç bir çelişkiyi barındırdığını söylemek mümkün. Sınıf merkezli toplumsal hareketliliği sert biçimde bastıran darbenin, 1980 öncesinde yüksek sesle dillendiril(e)meyen kimlik taleplerini daha kolay ifade edilebilir hale getirdiği görülüyor (Bezmez ve Yardımcı 2010: 606). İşte Türkiye'deki LGBT mücadelesine dair ilk hareketliliğin de bu bağlamda 1980'li yılların ikinci yarısına uzanmakta olduğunu görüyoruz. 1980'ler aynı zamanda LGBT bireylerin ancak hamamlar, parklar ve dışlanmış, yalıtılmış ortamlarda görünür olabildikleri yıllar (Erol 2011). 1990'larla birlikte bu mücadelede yeni bir sayfa aralanıyor. Söz konusu yıllar hem İstanbul ve Ankara gibi metropollerde örgütlenme süreçlerinin başlaması, hem de LGBT bireylerin şehrin eğlence mekânlarında, barlarda, sinemalarda daha görünür olmaları açısından önemli. Bu bağlamda 1993 yılında İstanbul'da Lambdaistanbul, 1994 yılında da Ankara'da Kaos GL kuruluyor. Bu, beraberinde Onur Haftası etkinliklerinin —özellikle İstanbul'da— artan bir görünürlük kazanmasını da getiriyor. İlk Onur Yürüyüşü 1993 yılında gerçekleştirilmek isteniyor, ancak valilik izin vermiyor.[6] 1995 yılında benzer bir çabanın ikinci kez valilik engeline takılması üzerine, Onur Gecesi 1996 yılında İstanbul'daki Prive Club adlı barda gerçekleştiriliyor.[7]

2000'ler, LGBT bireylerin görünürlüğünün radyo kanallarına, üniversite kampüslerine daha çok taşınmaya başladığı yıllar. Özetle 1980'lerde yalıtılmış mekânlarda buluşabilen LGBT bireyler, 1990'larda eğlence mekânlarında, 2000'lerde ise üniversitelerde, medyada, başka bir deyişle, gündelik hayatın içinde daha çok görünür olmaya başlıyorlar. Sokaktaki eylemlilik hali ve yürüyüş açısından, LGBT hareketi için önemli bir dönüm noktası 1 Mayıs 2001. Bu tarihte Ankara Kaos GL grubu kendi bayrağıyla 1 Mayıs yürüyüşüne katılarak "Eşcinseliz, Gerçeğiz, Buradayız" yazılı bir pankart açıyor. Ertesi sene Lambdaistanbul hem İstanbul'daki 1 Mayıs yürüyüşüne, hem ABD'nin Irak'a müdahalesi gündeme geldiğinde savaş karşıtı gösterilere katılıyor. Da-

4 Bununla birlikte LGBT meselesini yalnızca bu dernekler çerçevesinde düşünmemek gerekir. Meseleyi farklı yönleriyle ele alan ve sayıları hızla artmakta olan kaynaklardan bazıları Tapınç 1992, Selek 2001, Hocaoğlu 2002, Özbay ve Soydan 2003, Bereket ve Adem 2006, Özbay 2010b. Ayrıca şu derlemeler içindeki farklı yazılara da bakılabilir: Mutluer 2008, Özbay ve diğ. 2011, Çakırlar ve Delice 2012, Şeker 2013 ile *Cogito* dergisinin 2011'de basılan "Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram" başlıklı 65-66 numaralı özel sayısı.

5 Bu tarihte henüz Türkiye'de *queer* üzerine bir tartışma mevcut değil ve LGBT hareketi öncelikle bir kimlik mücadelesi olarak gelişiyor. Bu nedenle tarihçeyi akterirken bedenlerden değil, bireylerden ve LGBT kimliğinden söz ediyor, bu anlamda hareketin gelişimindeki kavramsal tercihlere sadık kalıyoruz.

6 "Dikkat bu kez ameliyat masasında aile var!", *Radikal*, 12.06.2010.

7 www.lambdaistanbul.org/a/hekkinda/ozetle-lambdaistanbul-ne-yapti/ (Erişim tarihi: 7.7.2013).

ha açık bir ifadeyle, LGBT bireylerin toplumsal hareketler içindeki görünürlüğü ilk olarak başka grupların etkinlikleri içerisinde bayrak ve pankart açmalarıyla başlıyor ve bu açıdan 1 Mayıs'lar ve savaş karşıtı yürüyüşler LGBT mücadelesinin önemli dönüm noktalarını oluşturuyor.

2003'te LGBT'lerin ilk defa kendi adlarına Onur Yürüyüşü yapmaları büyük önem taşıyor. Bu ilk yürüyüşte İstiklal Caddesi'ne çıkan grup yaklaşık elli kişiden oluşuyor. Bu tarihten sonra hem LGBT hareketinin antimilitarist, feminist ve/ya sınıf eksenli yürüyüşlerde daha düzenli bir şekilde boy gösterdiğine, hem de Onur Yürüyüşleri'nin istikrarlı bir şekilde ve hızla kalabalıklaşarak gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz (Örer ve diğ. 2013). Bu sayısal artış özellikle 2006-2007 yıllarında göze çarpıyor. Bunun altında yatan temel neden 2006 yılında İstanbul Valiliği'nin Lambdaistanbul'un kapatılması amacıyla savcılığa dava açması. Derneğin müstehcen olduğu iddiasıyla açılan dava, LGBT aktivizminde büyük bir ivme yaratmış görünüyor; çünkü 2007 yılına kadar 200-250 kişiyle gerçekleştirilen yürüyüşler, 2007 yılında yaklaşık bin beş yüz kişinin katıldığı nispeten büyük bir eyleme dönüşüyor. Söz konusu yıllarda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin de tartışılmakta olması, LGBT aktivizmini besleyen bir faktör gibi görünüyor. Yine bu bağlamda ilk defa politik bir figürün, dönemin bağımsız milletvekili adayı Baskın Oran'ın da LGBT hareketine destek vermesi önemli. Mahkeme süreci Lambdaistanbul'un yasal bir dernek olmasıyla sonuçlanırken, LGBT hareketinin hem güncel politik yelpazede, hem de gündelik hayatın içerisinde giderek kalabalıklaştığına ve diğer hareketliliklere de eklemlenerek sesini yükselttiğine şahit oluyoruz. Bu yıllarda görünürlük açısından önemli olan bir gelişme de yaklaşık elli kişi tarafından taşınabilen gökkuşağı bayrağının bir sembol olarak yürüyüşlerdeki yerini alması.

Görüşmecilerimizin de belirttikleri gibi, 2008 ve sonrasında şahit olduğumuz önemli dönüşümlerden biri de Onur Yürüyüşleri'nin performanslara da sahne olmaya başlaması. Birçok kişi yürüyüşe kostümlü bir şekilde katılıyor; kanatlı melekler, kraliçeler, *drag queen*'ler veya Bülent Ersoy kılığındaki göstericiler görselliği farklı bir boyuta taşıyorlar. İleriki yıllarda yürüyüşlere bandolar da ekleniyor. Bu anlamda Onur Yürüyüşleri'nde bir festivalleşme sürecine doğru gidildiğini söylemek mümkün. Bu yıllar artık Türkiye'deki LGBT aktivizminin belli bir tecrübe birikimini yakaladığı, kapısını yurtdışındaki bağlantılara çoktandır araladığı, buralardaki tartışmalara açıldığı ve harekete başından beri lokomotiflik yapan bireylerin yerine daha genç bir kuşağın aktif olmaya başladığı yıllar. Tüm bu gelişmeler LGBT hareketinin kimlik odaklı mı yoksa sorun odaklı mı örgütleneceği, *queer* kavramının Türkiye'deki LGBT aktivizmi için ne ifade ettiği gibi tartışmaları Türkiye'

ye de taşıyor. Yine 2008'de, ilk defa LGBT ailelerinin İstanbul grubu olan LİSTAG da Onur Yürüyüşü'ne katılıyor. LİSTAG üyelerinin "Annenim, yanındayım", "Babanım, yanındayım" gibi dövizler taşıyarak yürüyüşü desteklemesi, LGBT haklarının politika yapıcılar nezdinde de daha kolay dillendirilmesini sağlıyor. Bu tarihten sonra Onur Yürüyüşü'ne destek vermek isteyen politikacıların LİSTAG üyelerinin yanında yürüyüşe katılmaya başladığını görebiliyoruz.

2009 yılında Onur Yürüyüşü katılımcıları 3000 kişiyi bulurken (Özcan 2008) "Buradayız, alışın", "Susma, haykır, eşcinseller vardır", "Ne yanlış, ne yalnızız", "Genel ahlak, kimin ahlakı?" gibi sloganlar öne çıkıyor. Bundan sonra yürüyüşlerin hızla kalabalıklaştığına ve katılımcı yelpazesinin genişlediğine şahit oluyoruz. Örneğin Diyarbakır'da kurulan Keskesor ve Hebun adlı iki LGBT oluşumu da 2012 yılında İstanbul'da düzenlenen Onur Yürüyüşü'ne katılıyor (Tahaoğlu 2012). "Velev ki ibneyiz, alışın her yerdeyiz!", "Okulda, işte, mecliste, eşcinseller her yerde" gibi mekâna ve görünürlüğe vurgu yapan sloganlar da sıklıkla dile getiriliyor. Benzer şekilde küfür niteliğindeki ifadeleri benimseyen "Dünya ahlaksızların olacak" veya "Baskın şiddet ahlaksa, biz ahlaksızız" gibi sloganların yanı sıra, "Bu zihniyet bizi gecenin karanlığına doğru itmek istiyor. Siz bize küfrettikçe, biz o küfürleri sahiplenip daha da güçleneceğiz. Biz tüm sapkınlar olarak buradayız" ve benzer ifadeler yürüyüşlerdeki konuşmalara damgasını vuruyor (Cinmen 2012).

2012 yılındaki Onur Yürüyüşü'ne yaklaşık on beş bin kişinin katıldığı söyleniyor. 2013 ise Gezi Parkı olayları ve LGBT aktivizminin bu olaylar içerisindeki rolünün de etkisiyle yürüyüşün en kalabalık biçimde gerçekleştiği sene oldu. Sosyal medyadaki ifadeler, 2013 yılı Onur Yürüyüşü'ndeki katılımcı sayısının otuz bin civarında olduğuna işaret ediyor. LGBT Blok'un Gezi eylemleri sürecindeki görünürlüğü Türkiye'deki sorun odaklı politika yapma süreçleri açısından yeni bir kapı aralamışa benziyor. Bu bağlamda Onur Yürüyüşleri'nin artık her kesimden insanı bir araya getiren bir özellik taşıdığını söylemek de mümkün. Şimdi, sokakta var olma sürecini, bu yazının kuramsal çerçevesi bağlamında değerlendirmeye çalışacağız.

"Yılda tek bir gün fark edilmek için giyindim. Buradayım demek için, özgürlük için"[8]

Öncelikle bu tarihi çerçevenin farklı bedensel hallerin kamusal görünürlüğünün bizzat politik bir iddia olduğu ekseninde özetlenebileceğini hatırlayalım. Bu noktayı özellikle yürüyüşlerde görünürlük kazanan bedenler ve kullanılan sloganlar üzerinden değerlendirmek mümkün. Burada trans bireylerin görünürlüğünün özellikle önem taşıdığı görü-

8 İnce (2012).

lebilir. Görüşmecilerimizin de belirttikleri gibi bu durum, hem kamusal alana çıkan transların kaçınılmaz olarak dikkatin odağı haline gelmesi, hem de ve buna bağlı olarak bu görünürlüğün diğer LGBT bireylere oranla toplum tarafından daha şiddetle bastırılmak, kısıtlanmak istenmesiyle ilgili. Trans bir kişi bu durumu şu şekilde ifade ediyor: "Bu bir cesaret işi ... Trans kimliğinle dolaşmaya başladıktan sonra her an bir başkaldırı yapman gerekiyor. Pankart gibi dolaştığını düşün" (İnce 2012). İşte Onur Yürüyüşü'ndeki bedenlerin görünürlüğü, polis tarafından sıklıkla sokaklardan toplanan (Tahaoğlu 2012) ve kamusal alandaki varlıkları bazı sokaklarda seks işçisi olarak bulundukları sürece "kabul edilebilir" bulunan trans bireyler için ve elbette cinsel yönelimlerini kamusal alanda açık etmemek konusunda sıklıkla baskılanan diğer bireyler için özellikle önem taşıyor. Yukarıda *drag queen*'ler veya Bülent Ersoy kostümlü göstericiler ekseninde özetlemeye çalıştığımız performatif niteliğin de, kimliklerin, özellikle de cinsel kimlik ve yönelimlerin geçirgenliği yönünde vurgu yaptığını söylemek mümkün. Atanmış cinsiyetleri aynı olan iki kişinin öpüşmesi "sıradan" zaman diliminde kentsel kamusal mekândan dışlanabilecek bir görüntüyken, Onur Yürüyüşü bu görüntüye bir mekân kesiti sunmuş oluyor. Kamusal alandaki tüm bu görüntülerin hem "normal" beden ve "normal" cinselliğin ne olduğu üzerine yeniden düşündürme, hem de mekânın kendisini dönüştürme ve "anormal" addedilen beden ve performanslara kapı aralama potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

Buraya kadar özetlediğimiz ve farklı bedensel hallerin ve cinsel pratiklerin görünürlük kazanması meselesi dışında, yürüyüşler esnasında kullanılan sloganların, dövizlere yazılan ifadelerin de, "normal" bedeni sorunsallaştırma ve anormal bedene kamusal alanda yer açma potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Bu sloganlar özellikle üç açıdan bu etkiyi güçlendirmekte:

1) Bazı sloganlar aracılığıyla hakaret içerikli ifadeler sahipleniliyor. Bu sahiplenme, söz konusu ifadenin hakaret içeriğini boşaltıyor ve "hakaretin ne olduğu" ya da "neyin hakaret olduğu" sorularını öne çıkararak, "normal"e dair kalıp yargıları sorunsallaştırmamızı sağlıyor. Örneğin "Velev ki ibneyiz", "İbne hakem seni seviyoruz", "Dünya yerinden oynar ibneler özgür olsa", "Biz tüm sapkınlar olarak buradayız" gibi sloganlar "ibne" olmanın, "sapkın" olmanın "anormal" görüldüğü bir dünya algısını tersyüz ediyor, bu anlamda bu kavramların hakaret içeriğini etkisiz kılıyor.

2) Bir kısım slogan, bu "anormal" bedenlerin de kamusal alandaki varlıklarını savunuyor, onların görünürlüğüne vurgu yapıyor. Örneğin "Velev ki ibneyiz"in ardından gelen "Alışın her yerdeyiz", "Çık sokağa", "Buradayız alışın", "Eşcinseller her yerde", "Eşcinseller vardır", "Kabul et ya da etme, eşcinseller her yerde", 2001 yılı 1 Mayıs bildiri-

sinde yer alan "Köylerde, metropollerde, fabrikalarda, bürolarda, sokaklarda, okullarda bir gerçek olarak varız, her yerdeyiz" (Erol 2011) ifadeleri, tam da bu var olma, mekânda hak sahibi olma, bu anlamda da mekânı yeniden kurgulama çabalarına on küsur yıldır vurgu yapıyor. Bu sloganların tümünde Butler'ın kuramsal tartışmalarında değindiği kamusal alanı bedenin farklı hallerine açma ve bu çeşitliliğe göre dönüştürme çabalarını bulmak mümkün. Özellikle "Trans halktır, halk burada" (Cinmen 2012) ifadesi bu çabayı en sarih şekilde yansıtıyor. Halkın kimlerden oluştuğuna dair yaygın tanımı sarsarken, "halk burada" ifadesiyle bu tanıma dahil ettiklerine de yer talep etmiş oluyor.

3) Son olarak, neredeyse tüm sloganlar daha genel anlamda toplumsal normları sarsma ve direnişi dönüştürüp şekillendirme potansiyeli taşıyor. Örneğin "Faşizme karşı bacak omuza" gibi sloganlar faşizme karşı savaşlarını daha disipliner, mizahı ve eğlenceyi dışarıda bırakan bir yöntemle sürdürmeyi amaçlayan gruplara da, politik gündemlerinde cinsiyet ve cinsellik meselelerini görmezden gelen hareketlere de mesafe alıyor. Veya "İdris Naim'i, Naim Şahin'i sevebilmeli" (Tahaoğlu 2012) gibi ifadeler, yalnızca eşcinsel aşka vurgu yapmakla kalmıyor, aynı zamanda cinselliğe dair kamusal alanda konuşmanın kabul edilebilir sayılmadığı bir yerde kamusal konuşmanın içeriğini dönüştürüyor. Buradan hareketle bizi bizzat kamusal ve özel arasında kurulmuş bulunan ayrımı da yeniden düşünmeye davet ediyor. Başa dönersek, Onur Yürüyüşü bunu hem cinsellik gibi kapalı kapılar ardına bırakılmış bir konuyu gündemin merkezine çağırarak, hem de, tıpkı birazdan sakat bedenler örneğinde açıklayacağımız gibi, özel alana hapsedilmiş bir bedeni sokağa taşıyarak yapıyor. Ali Erol'un ifadesiyle, böylece, "Türkiye'deki eşcinsel hallerinin ortaya konması, sadece LGBT bireylerin kendi topluluğundaki çeşitliliği görmesi ve kendi varoluşlarına dair güven artırıcı bir etkiyle kalmıyor. Sonrasında hem sivil toplumun, hem de kamunun demokratik algısını gözden geçirme konusunda da uyarıcı oluyor" (2011). Kanımızca bu dönüşümü pekiştiren önemli bir boyut da, LGBT bireylerin ailelerinin LİSTAG çatısı altında yürüyüşlerdeki yerlerini almaları. "Annenim, yanındayım", "Babanım, yanındayım" gibi dövizler, "normal" beden kavramının sorunsallaştırılmasında özel bir önem taşıyor düşüncesindeyiz. Çünkü aile gibi, kültürel kodların aktarımında merkezi öneme sahip bir yapının "anormal" addedilen çocukların arkasında durması, toplumsal normların yeniden üretimini kesintiye uğratma potansiyeli taşıyor.

10-16 Mayıs Sakatlar Haftası ve 3 Aralık Dünya Engelliler Günü, Türkiye'de sakatların yürüyüş yaparak görece görünür oldukları nadir tarihler. Her iki tarihin ve etkinliğin çıkış noktası da Birleşmiş Milletler (BM). Sakatlar Haftası etkinliklerinin tarihi BM'nin 1983-1992 yıllarını "Engelliler 10 Yılı" ilan etmesine, Dünya Engelliler Günü'nün temeli de 1993 yılında BM'nin Sakatlar Haftası etkinliklerinden vazgeçip onun yerine 3 Aralık tarihini Dünya Engelliler Günü olarak ilan etmesine dayanıyor. BM'nin söz konusu girişimleri, aynı tarihlerin Türkiye'de de resmi olarak Sakatlar Haftası ve Dünya Engelliler Günü olarak ilan edilmesine vesile oldu.

Bu tarihlerde İstanbul'da gerçekleşen yürüyüşlerin genel yapısı, İstiklal Caddesi'nde buluşma, Taksim Meydanı'na yürüme ve meydanda anıta çelenk koyma olarak özetlenebilir. Daha özelde, yürüyüşler iki ayrı koldan gerçekleşiyor. Birinci kol, devlet protokolü tarafından düzenlenen, İstanbul Valiliği, İstanbul Özürlüler Merkezi (İSÖM) gibi birimlerin organize ettiği ve sakatlık meselesiyle ilgili bazı derneklerin de katıldıkları bir yürüyüşü içeriyor. İkinci kol ise birincinin duruşuna daha mesafeli bakan ve devlet protokolünden bağımsız olarak kendi yürüyüşlerini gerçekleştiren bazı derneklerden oluşuyor. Devlet protokolü tarafından düzenlenen yürüyüşler birçok zaman İstiklal Marşı'nın söylenmesi, mehter takımı gösterileri gibi etkinlikleri içerirken, ikinci kol olarak nitelendirdiğimiz katılımcılar yürüyüşü genellikle erişilebilirlik, istihdam, ayrımcılık, sosyal devlet harcamaları gibi başlıkların öne çıktığı bir basın açıklamasıyla sonlandırıyorlar. Söz konusu yürüyüşlerin oldukça sınırlı sayıda kişiyle gerçekleştirildiğini söylemek gerekiyor. Görüşmecilerimizin de belirttikleri gibi sakatlık meselesiyle ilgili canalıcı kararların, olayların gündemde olduğu yıllarda katılımcı sayısında artış yaşanmakla beraber, bu sayı genellikle 100-500 kişi arasında değişiyor.

Yukarıda değinilen ve iki koldan gerçekleştiği vurgulanan etkinlik ve yürüyüşlerin bir yansımasını da, İstanbul ve İstiklal Caddesi bağlamı dışında Türkiye genelinde görmek mümkün. Sakatlar Haftası ve Dünya Engelliler Günü'ne dair yapılan bir gazete taraması, benzer şekilde iki ayrı nitelik taşıdığı iddia edilebilecek etkinlikleri öne çıkarıyor. İlki, yukarıdaki örneklere benzer şekilde devlet protokolünün ve ilgili kamu birimlerinin öne çıktığı bazı etkinlikleri kapsıyor. Örneğin, Sakatlar Haftası kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri her sene temsili askerlik törenleri düzenliyor (*Radikal* 2007). 2008 yılında Türkiye Sakatlar Konfederasyonu, o zamanki ÖZİDA (Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı) desteğiyle Bahar Festivali çalışmalarını baş-

latıyor (*Hürriyet* 2008). Festival dahilinde işitme engelliler korosu İstiklal Marşı'nı söylerken, "engelliler" Devlet Bakanı Nimet Çubukçu ile birlikte Anıtkabir'i ziyaret etmek, tekerlekli sandalye üzerinde dans etmek gibi etkinliklerde bulunuyorlar. 2000 yılında "özürlüler" kendilerine verdiği hizmetler nedeniyle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bir "Sevgi Kupası" takdim ediyorlar. Demirel "toplumun özürlüleri kucaklamasını" isterken, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit de "hayırseverlerden daha çok katkı" beklediğini dile getiriyor (*Hürriyet* 2000).

Aynı yıllarda daha çok ikinci kolla özdeşleştirebileceğimiz başka organizasyonlar da gerçekleşiyor Türkiye genelinde. Örneğin 2000 yılındaki Dünya Engelliler Günü'nde sorunlarını anlatmak için Başbakanlık'a yürümek isteyen elli civarında kör kişiye yaklaşık iki yüz polis müdahale ediyor. Erişilebilirlik açısından etkileyici bir başka örnek 2009 yılından: Sakatlar Haftası'nda, Türkiye Sakatlar Derneği Antalya şubesinin 42 üyesinin kaldırımların ve caddelerin erişilebilir olmamasını protesto etmek amacıyla tekerlekli sandalyelerini araba trafiğine açık cadde üzerinde sürmesiyle, sürücüler ile dernek üyeleri arasında gergin anlar yaşanıyor (Laleli 2009). İstiklal Caddesi'nde gerçekleşen Sakatlar Haftası ve Dünya Engelliler Günü yürüyüşleri de bu ikili çerçevenin İstanbul'daki yansıması olarak düşünülebilir. Aşağıda, betimlediğimiz bu tablonun başta özetlediğimiz kuramsal çerçeve kapsamında nasıl okunabileceğini ele alıyoruz. Yalnız Onur Yürüyüşü'nden farklı olarak, bu etkinlikler çeşitli kentlerde gerçekleştiğinden ve İstanbul'un bu anlamda merkezi bir rolü bulunmadığından başka kentlerden de örnekleri tartışmamızda kullanıyoruz.

"Herkes kime mi bakar İstiklal Caddesi'nde? ya bir uzaylıya, ya da kısa etekli bir topala"[9]

Yukarıda çizdiğimiz bu tablonun Butler'ın vurguladığı her iki argüman açısından da önem taşıdığı söylenebilir. Diğer bir deyişle bu yürüyüşlerdeki sakat bedenin görünürlüğü hem "normal" beden algısını sorunsallaştırma potansiyeli, hem de "anormal" bedenlerin kamusal alanı kullanma hakkına yaptığı vurgu açısından önemli. Bu noktada, üstteki başlıkta Nazmiye Güçlü'den yaptığımız alıntı oldukça açıklayıcı. Alıntı bir uzaylı ile kısa etekli bir topalı aynı kefeye koyarak, hem İstiklal Caddesi gibi şehrin merkezinde yer alan ve kamusallık kavramıyla özdeşleştirilen bir kentsel mekânın dahi sakat bedene ne kadar kapalı olduğuna dikkat çekiyor, hem de ve buna bağlı olarak, sakat bedenin söz konusu mekândaki görünürlüğünün ne kadar elzem olduğuna vurgu yapıyor. Benzer bir vurguyu, kitabında sık sık İstiklal Caddesi'ndeki görünürlük deneyimlerinden alıntılar yapan yazarın "Sakatlar

9 Güçlü 2004: 94.

daha çok çıksalar da, insanlar buna alışsalar," ifadesinde de bulmak mümkün (2004: 17). Veya Ankara'da Sakatlar Haftası için gerçekleştirilen yürüyüşte bir katılımcının dile getirdiği "Engelliler Haftası bizim gibi sakatları toplumda görünür kılacak," temennisi de sakat bedenin görünürlüğünün önemine dikkat çekiyor (Koşar ve Şan 2008).

Söz konusu yürüyüşlerde atılan sloganlar ve yapılan basın açıklamalarının içerikleri, Butler'ın argümanının ikinci kısmını, yani bedenlerin tüm çeşitlilikleri içinde kamusal alanı kullanma hakkına yapılan vurguyu doğrular nitelikte. Özellikle yukarıda ikinci kol olarak nitelendirdiğimiz katılımcıların ve bunlar içerisinde Türkiye Sakatlar Derneği'nin gerçekleştirdiği basın açıklamaları incelendiğinde, eğitime, sağlığa, engelli aylığına, istihdama veya emeklilik hakkına yönelik birçok hak temelli talebin yanı sıra, erişilebilirliğin yaklaşık her yürüyüşte ve basın açıklamasında yeniden gündeme getirildiğini görüyoruz. Özellikle 2012 yılındaki yürüyüş sırasında erişilebilirlik önem kazanıyor, çünkü bu, belediyeleri tüm kamu binalarını, kamusal alanları ve toplu taşıma araçlarını yedi yıl içinde erişilebilir hale getirmekle yükümlü kılan, 2005 tarih ve 5378 sayılı yasanın (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun) tanıdığı sürenin dolduğu yıl. Buna rağmen söz konusu vaatlerin yerine getirilmemesi ve hatta yasanın belediyelerin üzerindeki yükümlülüğü kaldıracak şekilde uzatılması, sakatlar arasında tepkiye neden oluyor.

Onur Yürüyüşü'ndeki kadar kuvvetle söylen(e)mese de, erişilebilirliğe yapılan tüm vurgular ve "Biz de varız", "Sakat eve kapatılmasın, yok sayılmasın," gibi sloganlar kent mekânında var olma talebini dile getiriyor. Sakat bedenin kamusal mekândaki görünürlüğü hem bu mekân üzerine bir hak talebi, hem de bizzat kamusal-özel ayrımını yeniden düşünmeye bir davet olarak karşımıza çıkıyor. Burada yeniden tartışmaya açılan, —tıpkı bedenin cinsel etkinliği gibi— sakat bedenin de özel alana ait olduğu varsayımıdır. Yani sakat beden sokakla ve/ya toplu taşımayla değil, evin dört duvarıyla bağdaştırılır. Hatta bu anlayış o kadar baskındır ki, sakatlıkları olan kişiler bu dört duvar içinden çıkma taleplerini dillendirdikleri nadir zamanlarda, çevredekilerin olumsuz tepkileriyle karşılaşırlar. Bu tepkilerin altında sakat bedenin görünürlüğünün sadece özel yaşam alanlarıyla sınırlandırılmasının neredeyse meşru ve "doğal" olduğu varsayımının yattığını, bu varsayımın da söz konusu taleplerin belki de bir çeşit cüretkârlık olarak tanımlanmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma örnek olarak, 2009 yılında metrobüsteki erişilebilirlik sorununa dikkat çekmek için, Mecidiyeköy metrobüs durağına gelen eylemcilerin karşılaştıkları tutum gösterilebilir. Bu kişiler "Sokağa niye çıktınız?" sorusuyla karşılaşmış ve neredeyse tacize uğramışlardır (*Radi-*

10 Aslında Butler'a göre, 2010 yılında Ankara'da katıldığı Homofobi ve Transfobi Karşıtı Buluşma "feministler, *drag queen*'ler, *genderqueer*'ler, insan hakları aktivistleri, *lipstick* lezbiyenler, laiklik taraftarları ve müslümanlar" gibi farklı kesimleri bir araya getiren geniş kapsamlı bir ittifakın habercisi sayılabilirdi. Bu kişiler, hep birlikte "Kimsenin askeri olmayacağız, kimseyi öldürmeyeceğiz," diye haykırdılar. Trans bireylere uygulanan polis şiddetine karşı koymak, böylece askeri şiddete ve militarizmin milliyetçi yükselişine de açıkça karşı olmak demekti; aynı zamanda Kürtlere yönelik askeri saldırılara ve bu şiddetin devlet ve medya tarafından çeşitli biçimlerde inkâr edilişine karşı çıkarak Ermeni soykırımının anısına uygun biçimde eyleme geçmek anlamına geliyordu.

11 Sakatlığa odaklanan ilk çalışmalar genellikle tıbbi bir yaklaşım sergilemiştir (daha sonra bunların "tıbbi modele" bağlı kaldıkları söylenmiştir). Detaylandırmak gerekirse, bu çalışmalar sakatlığın bireyde ve bedende bir arıza, bir eksiklik, bir işlev kaybı olduğunu iddia etmiş, dolayısıyla bu eksikliği telafi etme görevini sakat kişiye yüklemiş, onu tedavi ve/ya rehabilite etme yetkisini de doktorlar başta olmak üzere, uzman kişilere bırakmıştır. Sakatlara atfedilen bu eksikli ve pasif öznellik, ABD'de Vietnam Savaşı'ndan dönen gazilerin hak talepleri için sokaklara dökülmesiyle dönüşmeye başlar. Avrupa'yı kasıp kavuran 1968 rüzgârı yeni hak ve özgürlük

kal 2009). Bundan iki yıl kadar önce otobüse binmek isteyen tekerlekli sandalye kullanıcısı bir kadının araca alınmaması da benzer bir yaklaşımın yansıması olarak okunabilir: Otobüs şoförü kendisine "Seninle mi uğraşacağız? Git işine!" demişti (Korkut 2010). Aslında bu kişinin işine gitmesi değil, evinde oturması beklenmektedir.

Buraya kadar aktardığımız tarihçe ve analizler, Butler'ın Tahrir Meydanı örneği üzerinden oluşturduğu kuramsal çerçevenin farklı durumlarda nasıl işlerlik kazandığını göstermektedir. Yine de bu kuramsal çerçevedeki "ittifak" vurgusu, eldeki örneklerde zayıftır, çünkü ittifak büyük oranda birbirine benzer benzemezler arasında kalmaktadır: Onur Yürüyüşü ancak son yıllarda LGBT hareketinin dışına taşmış, Sakatlar Haftası ve Dünya Engelliler Günü yürüyüşleri ise sakat camiasının bile kendi içinde bölünmesine tanık olmuştur. Dolayısıyla ne söz konusu iki kesim arasında bir ittifak gereğince mümkün olmuş, ne de buradan hareketle belirli bir "ötekilikten" yola çıkmayan, dolayısıyla bu "ötekilikle" damgalanmış kimlik politikalarına hapsolmayan geniş kapsamlı bir ittifak serpilebilmiştir. Gezi Parkı eylemlerinin ardından, bugün, bu tür bir ittifakı tahayyül etmeye başlıyoruz. Nitekim Onur Yürüyüşü de bugüne kadar gördüğümüz en kapsamlı kalabalığın hem İstiklal Caddesi'ni gökkuşağının renkleriyle boyamasına, hem de bu sırada Gezi'den doğan birtakım başka taleplerin dillendirilmesine sahne oldu.[10] Bu yazının geri kalanında bu tür bir ittifakın kuramsal çerçevesini, merkezine bedeni ve bedensel çeşitliliği alan bir siyaset imkânıyla birlikte tartışmaya çalışacağız.

Alışın! Her Yerdeyiz!: *Queer* ve/ya Sakat Bedenin Görünürlüğü

Sakatlık Çalışmaları olarak adlandırılan görece yeni akademik çalışma alanı ile *Queer* kuramı arasındaki yakınlaşmaları ve burada yatan politik imkânları başka bir yazıda tartışmıştık (Yardımcı 2012). Burada söz konusu edilmiş olan ittifak öncelikle kuramsaldı. Özetlemek gerekirse, çeşitli aşamalardan geçen ve zaman içinde kendi içinde farklılaşan Sakatlık Çalışmaları içinde bir kesim[11], özellikle Butler'dan mülhem bir yaklaşımla "sağlamlığın" da (cinsiyet gibi) tamamlanması imkânsız bir icra, gerçekleşmesi olanaksız bir ideal olduğu fikrini ortaya atmış[12]; böylece sakatlığa yönelik ayrımcılığı (cinsiyetçi/cinsel ayrımcılık gibi) normalliği üreten düzenlemeler düzleminde eleştirme imkânını ortaya koymuştu.

Söz konusu yazı bu kuramsal yakınlaşmadan hareketle normatif sınırları çeşitli nedenlerle zorlayan bedenler/bireyler arasında olası bir dayanışma imkânı üzerine bir tartışmayla kapanıyordu. Burada önemli olan, bu dayanışmanın deneyim ortaklığından öte bir temele oturtul-

arayışları getirirken, hem ABD'de hem de İngiltere'de sakat hareketleri yükselişe geçer. Önemli bir kısmı bu hareketler içinde de aktif olan sakatlık kuramcıları, sakatlığın bireyde ve bedende değil, bu bedensel farklılıktan bir ayrımcılık hikâyesi yaratan toplumsal koşullarda aranması gerektiğini savunurlar (bu görüşe de "sosyal model" denilmiştir). Sağlamcılığı bir çeşit ayrımcılık olarak ortaya koyan ve bundan toplumu sorumlu tutan bu yaklaşım kuşkusuz Sakatlık Çalışmaları'nın gelişmesinde kilit önemdedir. Ne var ki bu yaklaşım da bir süre sonra eleştirilir: Buna göre sosyal model de bedeni tıbbın alanına bırakmış, böylece bedensel/bireysel ile kültürel/toplumsal olan arasındaki ikiliği yeniden üretmiştir. Böylece bir yandan fenomenoloji, öte yandan post-yapısalcılık olarak adlandırılabilecek kavramsal çerçevelerden beslenen yeni tartışmalar doğmuştur. İşte cinsiyet ikiliğini sorgulayan ve esas olarak Foucault ve Butler'dan mülhem yaklaşım da Sakatlık Çalışmaları'nın bu tarihsel dönüşümü içinde anlaşılmalıdır. Sakatlık Çalışmaları'nın gelişmesi ve özellikle "sosyal model" üzerine bkz. Oliver 1990, Shakespeare 2006, Thomas 2002, Bezmez ve diğ. 2011, Clare 2001.

12 Butler'ın yaklaşımı şöyle özetlenebilir: İktidar (bunu toplum diye de okuyabiliriz) kişiye "seslenir" (Burada Althusser'in "çağrı" [*interpellation*] kavramına atıf vardır). Özneyi kuran ve ona belirli bir cinsiyet atfeden →

ması olmuştur. Orada da gösterilmiş olduğu gibi, bu bedenler/bireyler arasında bir deneyim ortaklığından söz etmek elbette mümkündür: Aile içinde ve toplum genelinde dışlanma, utanç ve damgalanma, çeşitli şiddet biçimlerine, linç girişimlerine maruz kalma, öjeni dahil olmak üzere çeşitli biyopolitik stratejilerin hedefi, zorunlu teşhis ve tedavilerin, normalleştirici cerrahinin nesnesi olma gibi (Sherry 2004). Yine de bu ortaklığı politik dayanışmanın temel ekseni haline getirmek tehlikeli olabilir. Çünkü McRuer'ın dikkat çektiği gibi, heteronormatif/sağlamlığı esas alan düzenlemeler içinde sakatlık ve *queer*'lik kolayca birbirinin metaforu olarak işleyebilmekte, sakatlık her zaman biraz *queer*'lik/tuhaflık ve normatif olmayan cinsellik de her zaman bir çeşit sakatlık olarak değerlendirilmektedir — tıpkı sakatı ve eşcinseli aynı "çürüklükle" itham eden askerlik sisteminde olduğu gibi. Böylece bu terimler karşılıklı bir değersizleştirmenin aracı haline gelebilmektedir.

Öyleyse normatif sınırları çeşitli nedenlerle zorlayan bedenler/bireyler arasında olası bir dayanışmadan söz edeceksek, bu, ancak cinsiyetlendirmenin ve sağlamlığın tüm hiyerarşilerine karşı, bedenlerin çeşitliliğini ve karşılaştırılamazlığını öne çıkaran bir yaklaşıma dayalı olabilecektir. Başka bir ifadeyle, dayanışmamıza temel teşkil eden, ne olduğumuz (*queer* ve/ya sakat) değil, neye karşı olduğumuz (cinsiyetlendirme ve sağlamlık sistemleri) olacaktır. Bu noktada, açıklayıcı olmak adına Michel Foucault'nun *heterotopya* kavramıyla da ilişki kurulabilir (Foucault 2005a, Nalçaoğlu 2002). *Heterotopya*'lar "karşı-mevkiler"dir, insan ve üretim ilişkilerinin farklı örgütlendiği, dolayısıyla alışageldiğimiz ikiliklerin silikleştiği mekânlar. Bu farklılıklarıyla normal mekânı hem teşhir hem inkâr eden yerler. Bir "kültürün içinde bulunabilecek tüm diğer gerçek mevkiler bunların içinde hem temsil edilir hem de tartışılır ve tersine çevrilir" diye yazar Foucault (2005: 295). Bu kavram eldeki örnekte iki türlü açıklayıcı olabilir: İlk olarak, Onur Yürüyüşü veya Sakatlar Haftası/Dünya Engelliler Günü etkinlikleri sırasında ortaya çıkan mekânsallığı bir *heterotopya* olarak okumak mümkündür, çünkü mekânı halihazırda şekillendiren cinsiyetçi ve sağlamcı kodlar burada altüst edilir, bu kodlar uyarınca görünmez kılınan bedenler görünür hale gelir ve özel alana mahsus sayılan konular kamusallaşır. Böylece kamusal-özel alan arasındaki ayrım da sorgulanmış olur. İkinci olarak *queer* ve/ya sakat bedenin kendisinin "normal" beden varsayımını teşhir ve inkâr eden bir çeşitliliği gündeme getirdiği de söylenebilir. Bu anlamda söz konusu bedenler *heterotopya* niteliği taşır[13] ve sokakta/görünür olmaları —Butler'ın Tahrir Meydanı'ndaki bedenlere atfettiği gibi— politik bir iddia taşır.

Bu iddianın kaynağı bedene atfedilen kurucu roldür.[14] Öyle ki herhangi bir hak talebi ve/ya icrası bedenle yapılır. Butler sokakta yürü-

→ bu sesleniştir. Ona cevap veren kişi, bu cevapla kendisine yönelen hitabın (örneğin, "kadın") hem öznesi olur, hem de o hitabın koşullarına tabi hale gelir (Burada da Foucault'nun özne'nin [*sujet*] Fransızcada ve İngilizcede çift anlamlılığına yaptığı vurgu tekrar edilir). Bu bir anlamda, anlaşılabilirliğin (*intelligibility*) sınırları içinde kalmanın, toplumun tümüyle dışına atılmamanın koşuludur. Elbette bu sesleniş yalnızca doğumda gerçekleşmez. Kişinin yaşamı boyunca, okulda, işyerinde, sokakta karşılaştığı, parçası olduğu —söylem ve pratiklerden müteşekkil— düzenekler bu hitabı çeşitli şekillerde tekrarlar (*iteration*). Aynı örnekten devam edecek olursak, ona "Kadın!" diye seslenmeye devam ederler. Bu devamlı seslenişler ve onlara verilen cevaplar bedende tortulanır. Demek ki, "kadın doğulmaz, olunur" (yine de Butler'ın yaklaşımı, biyolojik-toplumsal cinsiyet ayrımını sildiği için Beauvoir'dan farklıdır). Özetle, cinsiyet kimliğimizi belirleyen bir özden değil, onu belirginleştiren bir tortulanmadan söz etmek mümkündür.

Burada iki noktaya dikkat çekmek gerek. İlk olarak, söz konusu "kadınlık" atfı, aslında ideal ve imkânsız bir kadınlığa gönderme yapar. Bu atıfla seslenilen kişiler olarak bizler, kafamızdaki "kadınlığı" *icra ede ede* ona dönüşmeye çabalarız. Ne var ki bu her zaman başarısızlığa mahkûm bir tekrardır, çünkü böyle bir "kadınlık" zaten yoktur. İkinci olarak, verilecek cevabın niteliği kişiden kişiye de, zaman içinde de değişebilir. Bu anlamda bütün kadınları ortaklaştıran tek bir "kadınlık" halinden söz etmek mümkün değildir; ırk, sınıf,

yen *transgender* kişi örneğini verir. Burada hem cinsiyetin bir icrası, hem de bir hakkın beden aracılığıyla kullanımı söz konusudur. *Transgender* kişi hem normatif olmayan bir cinsiyet kimliğine görünürlük kazandıran bir icra halindedir, hem de bu kimliğe sokakları yasaklayan kurum, kişi ve tavırlara karşı hakkını talep etmiş olur. Üstelik bu hak/talep yalnızca yürüyen bireye özgü de değildir. "Görünseler de görünmeseler de, orada bir grup, belki de bir ittifak da yürümektedir" (Butler 2012). Öyleyse onlarca, yüzlerce, binlerce kişi bir arada yürüdüğünde, onlarca, yüzlerce, binlerce ittifak bir arada yürümekte ve şöyle demektedir: "Velev ki ibneyiz! Alışın, her yerdeyiz!"

Yaşayan Beden

Buradan üç birbiriyle ilişkili alana açılmak mümkün: Farklı bir beden tasavvuruna, tamamlanmamış bir özne fikrine ve mekânların temellük edilmesi, yeniden anlamlandırılması imkânına. Bunların ilki "yaşayan beden" meselesi etrafında döner. Butler bedeni şöyle okur: basitçe verili olmayan, fakat seçemeyeceğimiz yönleri bile ancak *tarih ve dil içinde* verili bulunan, yaşamak için birtakım toplumsal-politik dayanaklara ihtiyaç duyan, her zaman farklı iktidar düzenekleri tarafından katedilen, fakat yine basitçe bunlara maruz kalmayan, onları eğip bükebilen, dönüştürebilen bir maddesellik olarak. Bu noktada Butler'ın bedeni bir yer veya yüzey olarak almadığını da hatırlamak önemlidir, maddeselleşme bir süreçtir: Tekrarlanan iktidar etkileri tortulandıkça dengeye kavuşur (Direk 2007: 80).

Bu, Foucault'dan mülhem ve iktidarı, onu uygulayan bir özne varsaymadan düşünmeye çalışan yaklaşımın bir ürünüdür. Burada söz konusu olan, bir özne tarafından sahiplenilmesi gerekmeyen bir iktidar uygulamasıdır. *Hapishanenin Doğuşu*'nda bu uygulamaların maddi bir nitelik kazandığı hapishanenin (veya disipliner diğer kurumların) bedeniyle onun içinde konumlan(dırıl)mış bulunan kişinin bedeni karşılaşır (2006). Butler'a (2012) göre bu noktada maddesellik ikiye katlanmıştır: Hapishanenin maddeselliği ve mahkûmun bedeni. Foucault'ya göre bunların ilki ikincisi üzerinde "ruh" aracılığıyla iş görse de ("Ruh bedenin hapishanesidir," der Foucault [2006: 68]), Butler'a göre bu iki maddesellik arasındaki kesişme, dolayısıyla irtibat ve geçiş noktası, iktidarın yeniden yönlendirilmesi için gereken imkânı da sunar: "[Bu] tanımda beden bir töz, bir şey, bir dürtüler toplamı, direnen itkilerle dolu bir kazan değil, tam da iktidarın aktarımının mekânıdır. İktidar bu bedenin başına gelir ama bu bedenden de öngörülemeyen (dolayısıyla diyalektik olmayan) bir şeyin iktidarın başına gelmesinin vesilesidir" (2012: 280).

Öyleyse şu soruyla karşılaşırız: Hedefin edilgenliğini aşan bir ey-

...etlik gibi değişkenler kadınlığın ...sına ve yaşanma biçimlerine ...ki eder. Üstelik hitaba verilen ...apta, her zaman bir yeniden ...amlandırma imkânı vardır. ...ndisine "Kadın!" olarak ...edilen kişi, bu hitabı ...hiplenirken, ondan hiç de ...rmatif olmayan bir "kadınlık" ...abilir (Butler 1998, Osborne ...00, Direk 2007 ve tarihsiz).

10 Aşağıda tartışacağımız gibi, ...u ifadeden bedenin bir yüzey ...eya üzerinde kodların işlediği ...ir bir yer olduğu sonucuna ...ılmamalı. Beden de tıpkı ...evkiler gibi bir ilişkiler bütünü ...inde meddeselleşiyor. Mevkilerle ...ili şöyle yazıyor Foucault: ...ıl ışıl farklı renklerle boyalı bir ...ağlığın içinde yaşamıyoruz, ...ihirine asla indirgenemez olan ...e asla üst üste konamayan ...evkiler tanımlayan bir ilişkiler ...ütünü içinde yaşıyoruz" (1998a: 294).

11 "Demek ki arzunun ve fiziksel ...aralanabilirliğin mevkii olan, hem ...ıklini ortaya koyan hem de ...ruz kalan, kamusal aleniliğin ...evkii olan bedenlerimizin ...ulmsal yaralanabilirliği her ...imizin siyasal kuruluşunda ...emli bir rol oynuyor. Kayıp ...ememizin ve yaralanabilir ...ımızın kaynağında toplumsal ...ak kurulmuş bedenler ...mamız, başkalarıyla bağlarımızın ...ulunması, bağlarımızı kaybetme ...hlikesiyle karşı karşıya olmamız, ...şkalarına maruz kalmamız, ...ruz kalma nedeniyle şiddet ...hlikesiyle karşı karşıya olmamız ...ular" (Butler 2005: 36).

lem nasıl ortaya çıkar? Butler bu sefer Foucault'nun daha geç dönem çalışmalarına yönelir[15] ve bedeni eyleme bağlayacak bağlantıyı kurar: Bu, tabiyetin diğer yüzü olarak gelen özneleşmedir. Kişi kendisine hem kendisi, hem başkaları tarafından okunabilecek, çözülebilecek, tanınabilecek bir norm, bir hakikat yasası aracılığıyla bağlanır. Fakat bu bağlanma zorunlu değildir. Toplumsal sınıflandırma ve normlar kişinin kendisini kurmasının aracı gibi işlese de, bu, kültürün kader olduğu anlamına da gelmez. Normlara meydan okumak, elbette tanınma imkânının, özne statüsünün, kendilikle ilişkinin riske atılmasıdır, fakat dönüşüm imkânı da burada yatar: Tanınabilirliğin, anlaşılabilirliğin sınırlarında, henüz "doğru veya yanlış olmama özgürlüğüne hâlâ sahip" (Butler 2012: 288) olduğumuz yerde.

Beden bu sürece nasıl dahil olur? Kendimizle kurduğumuz ilişkinin, bakımın, acının, hazzın parçasıdır beden (Foucault 2003). Aynı zamanda, ötekilerle kurulan ilişkiyi de bedensiz düşünmek zordur. Gördüğümüz, duyduğumuz, dokunduğumuz, sınıflandırılan, şiddete uğrayan, dışarıda bırakılan ötekinin/birinin bedenidir. Diğer bir deyişle öznellik/kendilik bedenseldir, daha doğrusu özneleşme (normatif?) bedenleşmeyle el ele giden bir süreçtir. Ne var ki bu, zorlu bir süreçtir: Kimliğe atfedilen homojenlik ve istikrara karşı beden, çeşitli, çevreyle etkileşim halinde, dinamik, değişken ve kırılgandır. Sınır çizen kimlik kategorilerine karşı bedenlerimiz bakıma ve yardıma ihtiyaç duyduğumuzu hatırlatır. Özetle, Garland-Thomson'un güzel ifadesiyle, "Beden özneye musallat olur" (2011: 539) ve özneye atfedilen birlik, tutarlılık, tamlık, normallik gibi iddiaları boşa çıkarır. Böylece hem beden siyaset kavrayışına davet edilir, hem de buradan yeni bir özne tasavvuruna gidilir.

Tamamlanmamış Özne

Judith Butler (2012) geleneksel olarak "özne" kavramının "sıklıkla egemen iktidar mefhumlarına dayanan bir faillik ve anlaşılabilirlik modeline" atıf yaptığını hatırlatır. Birlik, tutarlılık, tamlık, normallik iddialarını kuşanan işte bu özne modelidir. Yine de bu modelden vazgeçmek kolay değildir, çünkü yasal haklardan ve korunmadan söz etmek için bu modele ihtiyaç duyarız. Hakları savunduğumuzda onları bireylere atfeder, ayrımcılığa karşı çıktığımızda bunu bir grup adına yaparız. Fakat buradan "siyasi bir açmaz" doğar: "O dil ve o bağlam içinde kendimizi sınırları belli varlıklar olarak sunmak durumundayız — belirgin, tanınabilir, dış hatları çizilmiş, hukuka tabi, kimi ortak özelliklerle tanımlanan bir cemaat ... Oysa bize dair yasal tanımları kim olduğumuzun yeterli tarifleri saymak muhtemelen hata olur. Bu dil ... yasal çerçevedeki meşruiyetimizi gayet iyi tesis ediyor olabilir,

15 Örneğin "Özne ve İktidar", Foucault 2005a.

ama ölümcül olmasa da geri dönüşsüz biçimlerde bizi kendimizden koparan, başkalarına bağlayan, alıp götüren, çözen, bizim olmayan hayatlara bulaştıran tutkunun, kederin ve öfkenin hakkını vermiyor". Butler, böylece özerklik varsayımını hak talebinin neredeyse olmazsa olmaz koşulu olarak ortaya koysa da, okuru hemen bu varsayıma karşı uyarır. Ve metnin başka bir yerinde "münhasıran ne benden ne de senden oluşan, ama bu terimleri farklılaştıran ve ilişkilendiren *bağ* olarak kavranması gereken" bir ilişkisellikten söz açar. Bu mevcut ve özerk özneler arasındaki bir bağlanma değil, tam aksine bizi hem oluşturup hem de yoksullaştıran bir ilişkilenmedir. Özetle birey, onu kavrayıp var eden bir ilişkiler ağına batmıştır ve bu, yalnızca toplumsal ilişkiler bağlamında değil, bizzat beden düzeyinde tecrübe edilen bir koşuldur: "Bedenin değişmez bir kamusal boyutu vardır. Kamusal alanda toplumsal bir fenomen olarak kurulan bedenim, benimdir ve benim değildir. Daha baştan ötekilerin dünyasına teslim edilen bedenim başkalarının izini taşır, toplumsal yaşamın potasında şekillenmiştir; ancak daha sonra ve biraz kararsızca bedenimin bana ait olduğunu iddia ederim, edersem tabii."

Böylece "anatomik" bedeni kamusal-politik-siyasi olanın karşı kutbuna, salt yaşama ve biyolojiye iliştiren yaklaşım terk edilir ve beden yeniden kurucu bir ilişkilenmenin imkânı ve mekânı olarak ortaya çıkar: "Eğer 'iradem' oluşmadan önce bedenimin, yakınında olmalarını seçmediğim insanlarla aramda ilişki kurduğunu inkâr edersem, eğer başkalarıyla aramdaki bu ilksel ve irade dışı fiziksel yakınlığı inkâr ederek bir 'özerklik' mefhumu oluşturursam, vücut bulmamın toplumsal koşullarını özerklik adı altında inkâr etmiş olmaz mıyım?" (Butler 2012).

Mekânı Yeniden Düşünmek

Buradan toplumsal hareketlere ve kamusallık fikrine nasıl geçebiliriz? Bu ilişkilere batmış özne ve beden tasavvuruyla kamusallığın da yeniden düşünülmesi, biyolojik beden/özel alan ikiliğinin karşı kutbuna konan toplumsal kimlik/kamusal alan kavrayışının tersyüz edilmesi gerekecektir. Butler konuya şöyle girer: "Aslında bu gösterilerin, daha doğrusu hareketlerin ayırt edici niteliğinin hak talep etmek üzere kamusal alanda bir araya gelen bedenler olduğunu söylemek daha kolay olurdu, fakat bu ifade kamusal alanın verili olduğunu, yani zaten kamuya ait olduğunu ... varsayıyor. Bu kalabalıklar bir araya toplandığında tam da mekânın kamusal karakterinin bir ihtilafa, hatta mücadele meselesine dönüştüğünü görmeyi başaramazsak, sokak gösterilerinin anafikrini bir yönüyle kaçırmış oluruz" (2012: 28). Buradaki hareket noktası şu: Bir mekânın kamusal veya özel niteliği verili değildir.

Birbirini güçlendiren bir dizi başka ikiliği de (biyolojik-toplumsal veya kadın-erkek gibi) kuran bir dizi dispozitifin ürünüdür; fakat tıpkı bu ikilikler gibi kendinden menkul kabul edilir.[16] İşte Butler bu görüşe karşı, bir araya gelen bedenlerin, toplanmanın ve konuşmanın maddi bir ortamın kamusallığını nasıl ürettiğini veya halihazırda kamusal sayılan bir alanın maddeselliğini nasıl yeniden şekillendirdiğini göstermeye çalışır.

Onur Yürüyüşü ile ilgili dile getirilen bazı "şüpheler" aslında tam da bu niteliğin bir işaretidir. Örneğin LGBT hareketi içinde uzun zamandır aktif olmuş bir görüşmeci İstiklal Caddesi'nin amorf niteliğine vurgu yapmıştı. Bu kavramla kastettiği, caddenin her şekle girebilmesi, yürüyüş sırasında homofobiden büyük oranda arınmış gibi görünürken, yürüyüş bittiğinde erkekliğin toplumsal normlarına yeniden ve hızlıca kucak açabilmesidir. Yine yürüyüşün ardından evine dönerken artık bir kalabalığın eşlik etmediği trans bir kişi, tacizler karşısındaki yılgınlığını "Yalnız yürümek ne kadar zor. Farkındasın değil mi?" sözleriyle ifade etmiştir (İnce 2013). Bu tanıklıklar tam da bir mekânın ne kadar kolayca nitelik değiştirebildiğini, buradaki kamusallığı, özgürlüğü, güvenliği üretenin bizzat oradaki kalabalık olduğunu göstermektedir.

Bedenlerin Tezahürü

Judith Butler'ın kamusallık analizinin başlangıç noktası Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu*'nda ortaya attığı "tezahür sahası" kavramıdır (Arendt 2003). Butler, Arendt'ten hem yola çıkar, hem de onunla arasına mesafe koyar. Arendt bu kavramla siyasi eylemi görünürlüğe ve konuşma özgürlüğüne bağlar; öyle ki *polis*, kent-devletin fiziksel mekânı değil, birlikte eyleme ve konuşmalardan doğan bir örgütlenme olarak tanımlanır. Eyleme ve konuşma, katılımcılar arasında bir mekân kurar ve bu siyasetin mekânıdır. Ne var ki Arendt bu süreçte bedenin oynadığı temel rolü es geçer: Butler'ın ifadesiyle "Siyasetin gerçekleşmesi için, bedenin tezahür etmesi gerekir. Ben başkalarına görünürüm, onlar da bana görünür" (2012: 32). Fakat bu görünürlük herkese eşit olarak tanınmış bir imkân değildir: "Kamusal alanda bir beden varsa, bu eril ve desteksiz, varsayımsal olarak yaratmakta özgür bir bedendir ama kendisi yaratılmış değildir. Özel alandaki bedense dişi, yaşlanan, yabancı ya da çocuksu bir bedendir ve siyaset-öncesi [olduğu varsayılır]" (31).

İşte Butler'a göre Tahrir Meydanı da cinsiyet farklılıklarını yıkan işbölümü ve yemek, uyku, tuvalet gibi ihtiyaçlara ev sahipliği yapmasıyla alışılmış özel alan-biyolojik ihtiyaçlar-kadın ile kamusal alan-siyasal tartışmalar-erkek ikiliğini altüst etmiştir. Burada ele aldığımız

16 Yukarıda sorgulanmış bulunan biyolojik-toplumsal ikiliği burada kilit önemdedir. Butler şöyle yazar: "Bedenlerimizin neden biri konuşmak ve eylemde bulunmak üzere kamusal alanda tezahür eden, diğeri cinsiyetli ve çalışan, dişil, yabancı ve dilsiz olan ve genellikle özel ve siyasal-öncesi alana sürgün edilen iki bölüme ayrıldığını da sormamız gerek. Tarif edilen ikinci beden tezahürün önkoşulu olarak işler ve böylelikle kamusal elanı yöneten ve mümkün kılan yapılandırıcı yokluğa dönüşür... Özel beden böylece kamusal bedeni koşullar ve her ikisi aynı beden olmasına rağmen, bu çatallanma kamusal ve özel ayrımını sürdürme açısından elzemdir" (2012: 39).

iki örnekte, sokakta sabahlamak, sokağı bir nevi eve çevirmek söz konusu değil.[17] Fakat söz konusu ayrımın burada da tersyüz edildiğini görebiliriz. Öncelikle siyasetten (kamusal alandan) geleneksel olarak dışlanmış ve evlerin kuytusuna itilmiş kesimlerin yeni bir görünürlük kazandığı açık. Paralelinde, biyolojik/özel alana has sayılan etkinliklerin de sokağa taşması, kamusal tartışmanın, siyasi konuşmanın konusu haline gelmesi söz konusudur. Ele aldığımız örneklerde, cinsiyet, cinsellik ve sakatlığın bedenle alakalı, fakat bir o kadar da siyasi meseleler olduğu tekrar tekrar dile getirilmiştir.

Yine de bu iki noktayı, görünürlük kazanabilmiş kesimlerin/pratiklerin yanına yenilerinin eklenmesi olarak okumaktan kaçınmalıyız. Burada normalliği, cinsiyetçi ve sağlamcı tamlık varsayımını ve ondan beslenen kimlik kategorilerini kökünden sarsan başka bir dönüşümün ortaya çıkması mümkündür. Çünkü Garland-Thomson'un "tezahür alanına" yakınlaşan ifadesiyle, kimliğin toplumsal anlamı "görünürlük oyunuyla" alakalıdır (2011: 537). Bazı bedenler/kimlikler görünmez kılınırken, kişinin kendisiyle ilişkisine de "norma uymayan bedenden kaçış" damgasını vurur: "normal, nötr, işaretlenmemiş görünme; sakat, *queer*, çirkin, şişman, etnik ya da ırksal *görünmeme* yönündeki bireysel çabalar" (530). İşte bizim ele aldığımız örneklerde altüst edilen bu varsayım ve beklentidir: Norma uymamanın ete kemiğe bürünmüş hali olarak sakat/*queer* beden buralarda görünür olur.

Dikkat edelim, bu bedenler kimin görünebileceğini belirleyen mevcut düzenlemelere karşı çıkan "dilsiz yaşam-güçlerinden ibaret değildir" (Butler 2012: 36).[18] Kamusal alanın onların dışlanışıyla tanımlanışından sonra bile "konuşmaya" devam ederler: Dile indirgenemeyecek fakat onunla kesişen performatif bir konuşmadır bu. Kamusal alanda icra edilen bir eylemlilik yoluyla gerçekleştirilir. Bedenler böylece görünmeye dair verili kodları altüst ederek, meşruiyeti tekeline almaya çalışan güçlere karşı politik bir iddiada bulunmuş, tezahür sahasını da yeniden düzenlemiş olurlar. Burada bir kez daha tezahür sahasının hayatta kalma ve ihtiyaç alanlarından ayrı bir siyaset alanına ait olmadığını hatırlamak önemlidir. Keza direnişin bireylere ve bedenlere indirgenmesi de mümkün değildir — özerk birey/beden varsayımının sorgulanmasıyla birlikte tezahür, ancak bedenlerin ilişkiselliği içinde anlaşılabilecek bir nitelik kazanır: "Nerede görünüyoruz ya da göründüğümüzde neredeyiz sorusunun yanıtı şu olacaktır: Orada; birden fazla, ikiden fazla, çoğul ve bedenlenmiş olduğumuz için var olan aramızdaki bir mekânda" (Butler 2012: 33).

Hapishanenin maddeselliği ve mahkûmun bedeni arasındaki karşılaşmanın bir karşılığı burada da düşünülebilir. Zira ne mekân ne beden kendinden menkuldür ve bu karşılaşma ânı ikisini de yeniden kurmanın veya yeniden adlandırmanın imkânının yattığı yerdir. Bir ittifakın

17 Halbuki bu durum Gezi Parkı mücadelesi örneğinde söz konusu olmuş, orada kurulan çadırlar ve oluşturulan yaşam alanlarıyla park, özel/kamusal alan ikiliğini altüst etmişti.

18 Butler aslında burada Agamben'in "çıplak hayat" kavramıyla hesaplaşmaktadır: "... bütün hakları elinden alınmış yaşam bile hâlâ siyasal alanın içindedir ve bu nedenle yalnızca varlığa indirgenemez; aksine sıklıkla öfkeli, içerlemiş, ayaklanmış ve direnmektedir. Yerleşik ve meşru siyasi yapıların dışında olmak, yine de güç ilişkilerinin içine batmış olmak demektir ve bu doygunluk, hükmeden ve itaat eden biçimler, dahil etme ve meşrulaştırma tarzları kadar meşruluğu bozma ve ortadan kaldırma tarzlarını da içeren bir siyaset kuramının hareket noktasıdır" (2012: 34).

politikleştirdiği mekânın, ittifakın kendisini etkileyebileceğini unutmamak gerekir: Bedenler nasıl kamusal alanı yeniden tanımlıyorsa, yapıların maddi tarihi de eylemin bir parçası haline gelir ve en somut ve katı yapıntılar arasında tarih yeniden yazılır.

Sonsöz Yerine: İttifak İmkânları ve Gündelik Hayatın Dönüşümü

Öyleyse Judith Butler'ın bu argümanı şöyle özetlenebilir: Siyaset bedenler-arasıdır. Bedenlerin birbirlerine görünür olabilecekleri bir mekânı gerektirir, fakat bu mekânı kuran da bizzat *bedenlerin bir-aradalığıdır*. Öyleyse hem bu mekânı hem de onu meydana getiren çoğulluğu (*plurality*) birlikte anlamak gerekir: Bu çoğulluk nasıl oluşacaktır? Buna kim/nasıl dahil olabilecek, ne tür ittifaklar kuracaktır? Daha önemlisi bu ittifakların gündelik hayatımıza damgasını vuran normları yerle bir etmesi, dolayısıyla mevcut ve gündelik hayatımızın içinde şekillendiği mekânları bu doğrultuda kalıcı olarak dönüştürmesi nasıl mümkün olacaktır?

İstanbul'da yaşanan ve diğer kentlere de yayılan Gezi süreci bu soruları büyük oranda gündeme taşıdı. Farklı parklarda, bostanlarda ve diğer açık alanlarda düzenlenen forumlar da bu sorulardan hareketle, başka bir ifadeyle, Gezi'de ortaya çıkan ittifakları çevreye taşımanın, çeşitlendirmenin, farklı şekillerde de olsa süreklileştirmenin bir aracı olarak anlaşılabilir. Henüz bu sürecin nasıl bir doğrultuda ilerleyeceğini net olarak göremesek de, soruların aciliyetini hissedebiliyoruz. Çünkü "ucubeye" gözünü dikmeye alışmış o eski dikkatin veya tek başına kalmış bir transı hedef alan bildik tacizin yeniden alevlenmesinin önündeki engel bu dönüşen-süreklilik olabilir.

15

Arzulayan Bedenler: Kadın, Göçmen ve Kâğıtsız Olmaya Dair[1]

Ayşe Akalın

Bir pazar sabahı, Laleli. İstanbul'da çalışan Moldovalıların memleketlerine gönderdikleri paketleri taşıyan minibüslerin park ettiği otoparkın karşı kaldırımı. Minibüsler birkaç gün otoparkta bekledikten sonra nihayet dolduklarında Moldova'nın Gagavuzya bölgesindeki köylere doğru yola çıkıyorlar. İki günlük yolculuğun ardından taşınan paketler, köy köy adreslere teslim edildikten sonra, minibüsler boş halde tekrar Türkiye'ye, aynı otoparktaki yerlerine geri dönüyorlar, birkaç gün içinde tekrar dolu vaziyette yola çıkmak üzere... Memleketine eşya gönderen Moldovalıların çoğunlukla ev işçisi olmasından ötürü otoparkta asıl hareket hafta sonları. Ama otoparkın müdavimleri sadece memlekete eşya göndermeye gelenler değil. Burası aynı zamanda işsiz "ev işçilerinin" iş beklediği bir amele pazarı. Evlerine ev işçisi arayanlar da bu otoparkta gözlerine uygun görünen ilk kişiyi alıp evlerine götürüyorlar. İzne çıkanlar, iş arayanlar, işçi arayanlar, Laleli'deki dükkânlarda çalışanlar derken hafta sonları İstanbul'un küçük Gagavuzyası oluyor burası.

Göçmen ev işçileri üzerine yaptığım araştırmanın gereği olarak benim de oradaki herkes gibi ayakta beklediğim zamanlardan biri: Kenarda duran kısa boylu, 50 yaşlarında, gri ceketli bir adam var. Otoparkın çevresindeki diğerlerinden farklı olarak hiçbir küçük gruba dahil olmuyor, hiçbir sohbete karışmıyor. Sabit bir yerde durmaksızın, ama otoparkın içine de girmeden, kenarlarda, bir o kaldırımda bir bu kaldırımda, sonra hemen yan duvarın önünde durup bekliyor ve bakıyor. Saatler sonra aradığını bulamadığı belli, ama aradığının ne olduğu belli olmayan bir halde dönüp dolaşıp biraz daha bakındıktan sonra, sonunda benim yanıma gelip kısık bir sesle soruyor: "İş mi arıyorsun?" Bir amele pazarında olduğumuzun barizliğiyle sorunun abesle iştigal olduğunu düşünürken bir yandan sorunun sorulduğu ses tonundan anlamdaki bulanıklığı fark ediyorum. "Moldovalıya da benzemiyorum ki" diye düşünüyorum. Ama zaten mesele de bu değil. Bir pazar saba-

1 Bu metin göçmen ev işçileri üzerine yaptığım iki alan araştırmasında edinilen verilere dayanmaktadır. Birinci alan araştırmasında 2006-2007 yılları arasında gerçekleştirilen "Exchanging Affect: The Migrant Domestic Workers in Turkey" başlıklı doktora tezim için 40 göçmen ev işçisi ve 61 işverenle görüştüm. 2010-11 döneminde de MiReKoç (Migration Research Program at Koç University) adına yaptığım "Mapping the Migrant Domestic Workers Market in Turkey: The Filipina Community" başlıklı alan çalışması için ise 32 Filipinli göçmen ve 9 işverenle görüşme yaptım.

hını Laleli'deki bu otoparkta ayakta geçiren bir kadın zaten öyle ya da böyle ancak "iş arıyordur". Kendim olarak mı, araştırmacı kimliğimle mi cevap vermem gerektiği arasında kaldığım kararsızlıkla, soruya soruyla karşılık veriyorum: "Nasıl iş, anlayamadım?" Anlaşılan soruyla karşılık verilen soru, sahibinin nezdinde daha fazla açıklanamayacak kadar net, o aynen tekrar ediyor: "İş mi arıyorsun?" Bu diyaloğun daha çok uzayabileceğini düşünerek, araştırma etiği açısından yanlış da olsa, meseleyi çözmesi kesin gibi görünen bir cevapla karşılık veriyorum: "Ben Moldovalı değilim." Aksanımdan, niyetinin çok dışında bir hedefe çarptığını anlayan adam afallamış bir ifadeyle arkasına bakmadan hızlı adımlarla uzaklaşıyor. Sabahtan beri çevrelerinde dönüp dolaşırken ona tamamen yok muamelesi yapmış olan otoparktaki kadınlar, ilk kez kafalarını çevirip arkasına bakmadan giden adamın ardından hep beraber gülmeye başlıyorlar: "Deli gitti!"

Göçmen İşçiden Yatılı Hizmete

Bilindiği gibi Türkiye'nin göç alan bir ülke haline gelmesi 1990'ların başına denk düşer. Aslında daha önceleri de Türkiye'ye dışarıdan gelip yerleşen gruplar olmasına karşılık 1990'lardan itibaren başlayan süreci belirleyen fark, bu dalgayla gelenlerin çoğunun Türk ulusal kimliğiyle tarihsel ya da etnik hiçbir bağ iddiasında olmayan göçmenler olması (Kirişçi 2000). Bunun önemli bir nedeni Türkiye'nin ve bu bağlamda İstanbul'un, coğrafi konumu dolayısıyla Avrupa'yı hedefleyen göç dalgalarını kendine çekmiş olması (İçduygu 2004). Bunun dışında, Türkiye gelip şansını *sadece* burada denemeye çalışan farklı insanların da yerleştiği bir yer haline ilk kez bu zamanda geldi. Göçmen ev işçileri piyasası da böyle bir süreç dahilinde ortaya çıktı. Körfez ülkelerinde çalışan Filipinlilerin savaştan kaçıp Avrupa'ya yerleşme çabaları sırasında geçerken burada kalmaları (Akalın 2013), Bulgaristanlıların 1989'dan sonra Türkiye'nin kapıları kapaması neticesinde 1990'lar boyunca kısa süreli ve düzensiz olarak "mekik göç" şeklinde gelip çalışmaları ve geri dönmeleri (Parla 2007), Moldovalıların 1999' da Rusya'daki kriz sonrasında bavul ticaretiyle başlayıp Gagavuzcanın Türkçeye benzerliği sayesinde ev işine geçmeleri (Keough 2007) derken 1990'ların sonunda ev emeğinde göçmen işçi kullanımı kentli (üst) orta sınıf aile hayatının yerleşik bir unsuru haline geldi. O dönemden beri Türkiye'ye ev işçisi gönderen ülkeler listesine yenilerinin katılmasıyla (Türkmenistan, Gürcistan, Ermenistan gibi) göçmen ev işçisi istihdamı gittikçe sıradanlaştı. Bugün artık göçmen ev işçilerine İstanbul'un bütün (üst) orta sınıf mahalle ve sitelerinde rastlamak mümkün (Akalın 2009b).

Türkiye'deki göçmen ev işçilerini Türkiyelilerden ayıran pek çok farklılık var. Bunların en önemlisi, süreç içinde ortaya çıkan işbölümü: Türkiyeli ev işçilerinin, göçmenlerin buraya gelip çalışmaya başlamasından sonra da ev temizliği ağırlıklı olarak çalışmaya devam etmelerine karşılık, göçmenler yersiz yurtsuzluklarının sahip oldukları bir tür "sermaye"ye dönüşmesi sonucunda, yatılı olarak ve bu sebeple de daha çok bakım alanında istihdam edilmeye başladılar. Ev işi alanı zaten "işyeri" ve "hane", yani kamusal alan ve özel alan, ayrımlarını bertaraf eden bir istihdam biçimi olduğundan, yatılı ev işçiliği söz konusu alanların arasındaki sınırların daha da muğlaklaşmasına sebep olur. Gündelikçi ev işçisi, farklı *habitus*'uyla işverenin özel hanesinde orta sınıf hayatına *gerillavari* vuruşlarla "değip kaçan" bir kimlik iken (Özyeğin 2001, Bora, A. 2005, Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç 2001) yatılı/göçmen ev işçisi bundan çok öte bir biçimde evin o mahrem alanına tüm bedenselliğiyle sızarak zaten sabitlemesi zor olan ev ve iş arasındaki sınırları iyice müphem bir hale getirir. Ev içindeki bu konumlanma, işveren açısından içinden çıkılması oldukça zor bir çatışmanın ortaya çıkması demek olur. Göçmen, bir taraftan Türkiyeli işçilerden farklı olarak, her daim ve her işe koşturulmaya hazır "müsait" bir emek gücüdür (Akalın 2009a) ve aslında tam da bu sebeple çok daha makbuldür. Göçmen işçinin "müsait"liği sayesinde mesai saati kavramı ortadan kalkar, ev içinde hizmet her saat ve her durumda yerine getirilebilir bir şey haline gelir. Öte yandan işçi ve işverenin aynı mekânı paylaşmak zorunda kalması, işçiyle ilgili her şeyin (özel/kamusal ayrımını ortadan kaldırırcasına) salt işvereninin takdirindeki konular olarak, Judith Rollins'in ifadesiyle "mekânsal itaat" beklentisiyle (1985: 171) görülmeye başlanmasına da sebep olur. Vücut temizliği ya da kokusu, güleryüzlülük ya da suratsızlık, konuşkanlık ya da utangaçlık, altın dişler ya da kilolu olmak gibi uzatılabilecek bir liste bütün bu müsait emeğin entropik[2] unsurları anlamında, adeta işçinin bedeniyle geldiği için sahibine geri iade edilemez uzantılar biçiminde, göçmen ev işçisi istihdamının ayrılmaz bir parçası olurlar.

Bu noktada işverenin konumu ilginç bir hal alır. Bir yandan işveren olma sıfatıyla satın aldığı emeğin üzerinde asli tahakküme sahip iken diğer yandan bedenin kendine özgü mahremiyeti sebebiyle çalışanının bedenine doğrudan müdahaleler yapma hakkını haiz olamaz. Bu sebeple kendi hanesinde olmasına rağmen o da çalışanın bedenselliğine göre konumlanmak ve bu içinde bulunduğu durumu müzakere etmek mecburiyetinde kalır. Örneğin çocuğunuzun sevdiği ama altın dişlerini göstererek çok konuşan, ya da mesela bütün işleri eksiksizce yerine getiren ama vücudu kokan bir ev hizmetlisi son kertede işini iyi mi, yoksa eksik ya da yanlış mı yapmış sayılır? İmalat sektöründeki montaj hattından farklı olarak hizmet alanında üretilen "değer" hayatın her

2 Termodinamiğin 2. yasası olan entropi, bir sistemin mekanik işe çevrilemeyecek termal enerjisi anlamına gelir. Ekonomi-politik açısından entropinin anlamı kapitalist üretimin temel enerji kaynağı olan emeğin üretime giren kısmının termodinamik yasaları sebebiyle üretilen değere dahil edilememesi durumudur. Yani kapitalistin her şeye rağmen önüne geçemediği, ama mutlaka peşine düştüğü verim kaybı anlamına gelir (Staples 2007).

ânına değmesiyle tanımlanabileceğinden, söz konusu performansın hangi kriterler üzerinden değerlendirileceği işveren dahil herkes için yanıtlaması zor bir soru olarak karşımıza çıkar. Göçmen kadın işçinin bedenine ait kimi özellikleri, daha iyisi bulunup yerine konmadığı sürece, işveren tarafından bile, üstelik de kendi evi içinde, tahammül edilmesi gereken şeyler olarak kalır.

Göçmen Bedenin Entropisi: Cinsellik

Yatılı emek neticesinde, işverenin hanesine göçmen ev işçisinin bedeniyle birlikte sokulan "sakıncalı unsurların" başında göçmen işçinin cinselliği gelir. Kadın cinselliğinin her daim kontrol altında tutulması gereken bir şey olmasına dair genel kabulün ötesinde, ev işçisi istihdamına dair bazı yapısal sigortalar mevcut. Çoğu zaman kendilerine aracı olan birkaç kişinin sözü ve beraberinde getirdiği pasaport dışında hakkında doğru dürüst bir şey bilinmeyen göçmen kadınlar her şeye rağmen bir aile sahibi oldukları, kocaları, çocukları ya da anne babalarını memlekette bıraktıklarının beyanıyla aslında işvereninin yanında çalıştıkları sürece cinselliklerini de uzaklarda bir yerlerde bırakmış olduklarının teminatını da vermiş olurlar. İşveren de bu sözü alıp, bakım işini göçmen kadına teslim eder, ta ki bu sözlü beyanın aslında "uçar geçer" olduğunu anlayana kadar:

> Başka sorunlar da vardı tabii. Adadaki erkekler ile şey yapması... Sonra erkeklerle fingirdeşmeye başladı ve o bardağı taşıran son damla oldu. Biz eşimle çıkmıştık tur atmaya. İskelede gördüm onu, yani bizim evin tam köşesinde. İki çocuklu ve kocası Moldovya'da. Bir cumartesi akşamı zaten. Bara gitmişti. Sabah dörtte geldi. Sen kimsin dörtte gelecek? Sen çalışıyorsun ve pazar sabahı bize kahvaltı kurmakla yükümlüsün. (*Yaşlı bakım işvereni, 50 yaşlarında, kadın*)

İşverenin, göçmenin cinselliğinin "ortaya çıkmasını" önleyici bir unsur olarak güvendiği bir diğer mekanizma da çalışma şartları. Haftanın büyük kısmını işvereninin hanesinde geçiren ve ancak onun izniyle dışarı çıkabilen göçmen kadının arzuları da bir anlamda kendi bedeninden izole edilmiş olur. Yatılı çalışma koşulları gerçekten göçmen kadının cinselliğinin ortaya çıkmasına engel olsa da yine de bu süreçte bir başka entropik unsur vardır: "izin günü" (Yeoh ve Huang 1998). Göçmen ev işçileri işverenle yaptıkları kontrat doğrultusunda altı gün çalışmanın karşılığı bir gün izin kullanırlar. Zamansal olarak açılan bu parantez, aynı zamanda mekânsal olarak da büyük önemdedir. Altı günü işverenin evinde, ettiği telefon konuşmaları hariç hiçbir biçimde kendine ait bir hayat yaşayamayarak geçiren ev işçileri, en azından izin günü boyunca "kendi olma" haline geri dönebilirler. Ancak iznin

sonunda bedensel özerkliklerinin mekânsal olarak iade edilmesi, yani göçmen işçi izin gününü nasıl geçirirse geçirsin dönüp dolaşacağı yerin işverenin hanesi olması sebebiyle, "izin günü yapılanların hesabı işverene verilir mi, verilmez mi?" sorusu da müphem sınırlar meselesine bir başka başlık olarak eklenir.

Nitekim işverenin haftanın altı günü kendi hanesine ait hale getirdiği bir kişinin, haftanın bir günü de olsa istediği gibi bir hayat sürmesine müsamaha göstermemesine sık sık rastlanır. Zira eğer göçmen işçi dışarı çıktığı bir günün sonunda yaptıklarının izlerini üzerinde hâlâ taşıyorsa, bu durum evin mahremiyetini (belki namusunu) tehdit eder. İşverenin bu tür durumlarda çoğu kez çalışanına karşı kullanabileceği en önemli kartlardan birisi göçmen işçi arzının bolluğu, dahası göçmen kişinin "kâğıtsız", çok büyük ihtimalle turist vizesi süresini geçirmiş bir vaziyette, yasalara göre "kaçak" statüsünde çalışıyor olmasıdır. Eğer izin gününde olanlar hoşa gitmezse işçiye tez zamanda yol verilir ve bir başka göçmen işçi, başka bir beden aranır.

Bazıları gençlerinin[3] burada arkadaşları oluyor. Genç olanların daha çok. Biz de onu şu bakımdan istemiyoruz, özel hayatıdır, bizi ilgilendiren bir şey değildir tabii, ama kapıdan bir adanun gelip onu alması, kapıya kadar getirmesi, neyin nesi belli değil. Bir tanesi mesela orta yaşlı bir kadındı, bir polis ile ilişki kurdu, sırf polis şey olduğu için, bunları kolladığı için. Bizim gelenek göreneklerimize ters. Ben kızımı da kendim gibi mi yetiştirmişim nedir? Gece gelmemiş daha önce, kaç kere de alkollü gelmiş. Sabah geldiği vakit kızım işe de gitmemiş. "O gün neredeydin? diye sormuş. O da işte biraz böyle rahat bir şekilde olayı anlatmış detayı ile. Kızım diyor ki "Benim banyomu kullanıyor bu kadın," diyor, "İstemem böyle pislik". "Hoşuma gitmedi," diyor. Hemen o gün "Eşyalarını topla," dedi, işine son verdi. "Benim evimde bu olmaz. Tabii özel hayatın, ben karışmıyorum, ama burada olmaz," demiş. (*Ev hizmetleri işvereninin annesi, 70 yaşlarında, kadın*)

Sonra Marsha diye bir bayan geldi. O Marsha da biraz şey çıktı. İki tane çok erken yaşta çocuk sahibi olmuş. Eşinden çok büyük zulümler görmüş filan. O gelince balkabağı gibi açıldı bir anda Türkiye'de. Hafta sonu iznine başladı. 24 saat izin kullandırtıyorum ben, genelde öyle zaten. İşte bu 24 saat 30 saate çıkmaya başladı, 35 saate çıkmaya başladı. Veya telefon açıyordu "Ben gelemeyeceğim" falan diyordu. İlk böyle başladı. İşte geliyordu arkadaş gibi olduğumuz için bana anlatıyordu. Garip geliyordu bana. Böyle çok hızlı bir hayat içine girdi. Kumkapı'da meyhanelerden telefon açıyor bana "Akşam geç geleceğim" diye, işte "bilmem ne ile beraberim," diyor, hafta sonu su kayağı yapmaya gidiyorlar filan, yok Büyükada idi bilmem ne idi filan. O bir anda şeye girdi "Türkiye'ye geldim, hayatımı yaşar paramı kazanırım" havasına girdi. Sonra hastalandı bu, bir kadın hastalığına yakalandı filan. Bizim böyle iyice midemiz bulanmaya başladı. Bir gün servisten indim oğlumun pusetini bir adam itiyor filan. "Kim bu?" diyorum, "Şok Market'te kasap" filan diyor. Böyle garip garip şeyler görmeye başlayınca onu da gönderdik. (*Çocuk bakımı işvereni, 30'lu yaşlarda, kadın*)

3 "Türkiye'ye çalışmaya gelen genç göçmen kadınlar" anlamında ifade edilmiş.

Göçmen ev işçisinin çalışma halini tanımlamak amacıyla önerdiğim "müsait" kavramı aslında farklı çağrışımlar yapmaya da müsait. Benim bu kavramı kullanmadaki kastım, ev işinin artık mesai saatleriyle sınırlanmaz bir biçimde icra edilmesi ve özel olan ile iş olarak tanımlananın arasındaki sınırın müphemleşmesi. Ancak ev işinin zamansal olarak "müsait" biçimde icra edilebilir olması, işin bedensel olarak da "müsait" biçimde icra edilmesinin koşullarını ortaya çıkarabilir. Diğer bir ifadeyle yatılı ev işçisinin cinselliği salt izin günü parantezinde ve hanenin mahremiyet sınırlarının dışında gerçekleşen bir şey olmayıp, bazı durumlarda o sınırlar dahilinde de vuku bulabilir. İlk safhada bedeniyle işvereninin hanesinin mahremine nüfuz etmiş olan göçmen kadın, bu sonraki süreçte işverenin kendi bedensel mahremiyetinin sınırlarını de muğlaklaştırır ve artık tam da bu sebepten ötürü içindeki gizli potansiyeli dışarı vuran, iyice tehlikeli bir cinsel varlık olarak görülmeye başlar. Göçmen kadının cinselliğinin işverenin hanesine sızması durumunda yaşanması muhtemel iki senaryodan bahsetmek mümkün. Bunların birincisinde göçmen kadın "Nataşa" sendromu çerçevesinde algılanıp "Türk ailesinin" örf, anane ve ahlakını tehdit eden bir *femme fatale*'e dönüşür.

Damar tıkanıklığı, aort oldu kocamda. Tam ameliyat olacağı gün felç oldu. 15 gün orda kaldı. Sonra eve aldık. Fakat bu arada bir arkadaşımın kocasında da bir şeyler vardı, yanında birini çalıştırıyordu. Hemen onun çalıştırdığı kadına müracaat ettim, o bana söyledi, Ukrayna'dan otobüslerle geliyorlar Aksaray'da bir yere. Oradan gitti bir tane seçti, getirdi. O çok Ukraynalı idi, genç güzel, kocası Rustu. Bizim de ilk kadınımız olduğu için ona üst baş aldık, yılbaşını kutlattık bilmem ne, çok da güzel bilmem ne. Çok da çalışkandı ama. Becerikli bilmem ne. Rasim Bey'in odasında yatıyor, fakat tabii sonra ayırdık her türlü şeyi. Sonra iki-üç ay bunun ahlaki yönünü beğenmedim ben, bir de hasta idi. Hepatit B. Dolayısı ile, benim de yanıma oğlum gelip gidiyordu, oğluma musallat oldu filan. Böyle bir acayiplikler sezdim. Gittik hastaneye onun tedavisi için filan. Baktık olmayacak, ama oğluma olan şeyini görünce, hasta olduğu için. Bir de üstelik biliyorsunuz benim kocamın her dakika yanında filan. Onu değiştirdim. Ondan sonra sıra ile Moldovalı geldi. Sonradan bu işte piyasa kadını olmuş. Kocası bildiği halde. Her gün kocam diyor. 35 filandı. Oğlum da o yaştaydı. Buna gittik üst baş aldık. Oğlum ne de olsa erkek. Hadi neyse tamam diyeyim, ama hastalığında ben korktum biliyor musunuz? Hepatit B her türlü şeyle geçebilir. (*Yaşlı bakımı işvereni, 60'lı yaşlarda, kadın*)

Bir tanesi mesela "Şenay Hanım, kocanıza iyi geceler diyebilir miyim?" diyor. Dedim tabii ki çok memnun olurum. "Ben," dedi "nerde çalıştım, kadın dedi orda kocama iyi geceler dilemek yok, günaydın da demeyeceksin". Bir de öyle kıskananlar var ki. Bu işte "iyi geceler" demiş, adam da buna "iyi geceler" demiş kocası, "gitti" diyor "çocuk kucağında kavga etti". "Cevap veriyorsun ona, ne cevap veriyorsun, o kim" diyormuş. Bir de öyleleri var. Komşum var onunla konuşuyorum işte "Ay bana da bulsunlar ama yaşlı ve çirkin bul-

sunlar". Niye? "Eh işte Hayri bakmasın." Ben sana bulamam kardeşim, dedim. Ben eli yüzü düzgün olsun, mümkünse bakımlı olsun diye ararım, dedim. Eee çocuk da öyle istiyor. Derin'i ben ne zaman Laleli'ye götürsem en süslü, en güzel, en hoş hangisi ise "Anne bunu götürelim eve," diyor. (*Çocuk bakımı işvereni, 40'lı yaşlarda, kadın*)

Öte yandan aynı koşulların bir de tam tersi sonuçlar doğurması olasılığı söz konusu. "Müsait"lik hali bu durumda kelimenin bütün çağrışımlarını içerecek şekilde algılanır ve uygulanır. Özellikle yaşlı bakımı olarak adlandırılacak vakalarda bakılan kişi yalnız bir erkek olduğunda yatılı bakıcısından aldığı hizmetler oldukça geniş bir biçimde tanımlanabilir. "Hasta" bakıcısının verdiği hizmetin sağlık odaklı olmak zorunluluğuna karşı "yatılı" bakıcının sorumluluğu daha geniş bir anlamda baktığı kişinin rahat ve esenliğinin devamını sağlamaktır. Bu sebepten pek çok aile bakıcıyı bir refakatçi kimliğinde (de) işe alırken, bakılan kişilerin yanlarındaki kadınlardan talep ettikleri hizmetler iş ve özel olanın müphem sınırlarını daha da allak bullak eder.

Babamın cinsel olarak da onları kullandığını onlardan öğrendim. Onlar da ona cevap veriyorlar. Yalnız yaşıyorlar, aynı evin içerisinde. O yaştaki bir erkeğin taleplerini ben bilemem. Ama sonra kadınlar mutfakta beraber yemek yapıyoruz filan, anlattılar ki onlar da babama cevap veriyorlarmış. 80 yaşında bir adamın talebi ne olur benim hiç aklıma gelmiyordu doğrusu. Bunu nasıl öğrendim? Bazısı şikâyetçi oldu. Böyle bir talep geldiğini ama istemediğini ama şey yaptığını. Hatta ben diyordum ki "bir eve girip işte üç tane çocuk, baba, bilmem ne, o üç çocuğun gailesini, o evin yükünü taşımaktansa, e burası muntazam bir ev, istediğini yiyorsun, istediğini pişiriyorsun. Bir yaşlı adamın da birtakım sıkıntıları var. Bazısı bilinçli ister, bazısı da bilinçsiz ister. Yani tercih sizin," diyordum ve hiç giden olmadı vaktinden evvel. İşte ben belirli dolar karşılığı onlar ile anlaşıyorum, ama bu tür ekstra şeyler için başka bir şey oluyor muydu onu bilmiyorum. (*Yaşlı bakımı işvereni, 60'lı yaşlarda, kadın*).

Babam da ona bakan kadınlara bağlanan bir insan. Eşi gibi görüyor diyebilirim. 85-86 yaşında cinsellik olarak söylemiyorum, fakat onları sahipleniyordu. Onların kusurlarını örtbas etme eğiliminde idi. Babam Büyükada'daydı Dore ile ve bana telefon geldi bir arkadaşımdan ki babamı gördüler bir kafede. Dore, bir erkek, başka bir Rus kadın, bir erkek ve benim babam hep beraber bira içiyorlar. Yanındaki bayan da bize Dore'yi ayarlayan. Dore daha yeni gelmiş, ben yokum. Dore'ye diyor "ben erkek arkadaşım ile çıkacağım". Sonra ona da bir adam ayarlıyor. Babam bu arada o kadar mutlu ki bu ortamdan, bira verdiler ona, güzel kızlar yanında. Babam kendini bir jön hissediyor ve gelen her kadına arkadaş olmayı teklif ediyor. "Bir şey yapmayacağım," diyor "biraz okşayayım". Her kadından bana o konuda şikâyet gelir. Annem varken hiçbir olayını duymadım, görmedim. Ama annem vefat ettikten sonra her eve gelen kadına. Bir ölüm korkusu geldi babama annemden sonra, "artık hayatımın son kalan demlerini en iyi nasıl değerlendiririm" diye. Ve gelen her kadını ne olursa olsun çocuğu gibi benimsemedi, bir kadın gibi gördü, karısı gibi gördü. Bir sıcaklık istedi onlardan ama erkek gibi. Baba gibi, dede gibi değil. Bu tabii beni şoka uğrattı. (*Yaşlı bakımı işvereni, 50'li yaşlarda, kadın*)

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği üzere, bu söylemde göçmen ev işçisinin cinselliği, yatılı emeğin kendine has özellikleri sebebiyle ya hiç olmaması ya da olacaksa da işverenin istediği biçim ve "miktarda" olması gereken bir şey. Bu muğlak seviyelendirmenin aşılması, göçmen kadının cinselliğini işvereninin dayattığı koşulların değil, kendi arzu ettiği ölçüde yaşaması ya da bunu dillendirmesi durumunda ise işverenin en kolay başvuracağı çare, meseleyi bir insanın yatılı çalışmasının içkin bir çelişkisi olarak görmek yerine çalışan kişiyi yaftalamak ve dışlamak. Türkiye özelinde konu göçmen ev işçisinin cinselliği olduğunda bunu yapmanın en kestirme yolu yukarıda "Rusluk" olarak da ifade edilen "Nataşa" söylemidir. Buna göre göçmen kadınlar, ev işçiliğinde ancak bir süreliğine, "kazara" barınmaya çalışan, aslen seks düşkünü kişilerdir. Aslında "gittikleri yol belli olduğundan" illaki bir noktada "asli kimlikleri" orta sınıf hanesinin dışına taşacak, o zaman da tekrar kendilerini cinselliklerini satarken bulacaklardır.

Nataşa söylemi bugün ilk çıktığı döneme nazaran gücünü yitirmiş olsa da göçmen kadınlar ve ahlak konusunda en belirleyici imleyicilerden biri. 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından bu ülkelerden Türkiye'ye gelen kadınlar beklenmedik bir biçimde eğlence[4] sektöründe çalışmaya başlayınca beyaz tenli, Slav asıllı, Rusça konuşan, çekici görünüşlü gibi uzatılabilecek bir liste üzerinden tanımlanan bütün kadınlar da Nataşa söylemiyle yaftalanır olmuştu. Ulusal sınırlar içine girmesi engellenemeyen bu kadınların bedenleri böylece etiketlenerek (Russell 2013) en azından kendileri bu fiziksel sınırlar içinde kaldığı sürece ahlaken hep "öteki" olarak kalacak şekilde konumlanmış oldular. Nataşalık kullanıldığı bu haliyle ilk bakışta yabancı seks işçilerine karşı üretilmiş, Türkiye'ye has bir ahlaki söylem izlenimi verse de, bu aslında ortaya çıktığı dönemle de yakından alakalı. Zira düzenlemesi aynı dönemde yapılan ve ilk bakışta konuya tam tersi bir yerden yaklaştığı izlenimi veren "Uluslararası İnsan Ticareti Mevzuatı" da müphem sınırlar ve ahlak arasındaki ilişkiyi benzer bir biçimde göçmen kadının aleyhine bir yerden kurarak aslında söz konusu kadın bedeni olunca yaftalamanın pek çok biçimi olduğunu bize hatırlatır. 2000'lerin başında Birleşmiş Milletler İnsan Ticaretinin Önlenmesi, Kaldırılması ve Cezalandırılmasına İlişkin Palermo Protokolü ile yapılan düzenleme, insan ticaretini bir kişinin, kazanç sağlama amacıyla zorlanması, kaçırılması, aldatılması ve istismar edilmesi olarak tanımlar (Jahic ve Karan 2006: 101). İlginç olan, bu geniş tanıma "düzensiz göçmenler" olarak ifade ettiğimiz kâğıtsız

4 Eğlence sektörünü kısaca gece icra edilen her türlü hizmet biçiminin sunulduğu alan olarak ifade etmek mümkün.

göçmenlerin maruz kaldığı pek çok sorun ve sömürü de dahil edilebilecekken (Vlieger 2012, Jureidini 2010, Bastia 2006, Anderson ve Andrijasevic 2010) insan ticareti mevzuatı sadece eğlence sektöründe çalışan yabancı kadınların zorla çalıştırılma durumunu engellemeye yönelik bir düzenleme olarak kalır. *Oysa* insan ticareti mağduru olarak tespit edilen kadınlarla yapılan görüşmelerde, eğlence sektöründe aslında Palermo Protokolü'nün çizdiği katı sınırların aksine zorla kaçırma, zorla alıkoyma gibi durumlara çok az vakada rastlandığı görülebilir. Kadınların beyanlarına göre az zamanda yüksek kazanç elde etmenin mümkün olması sebebiyle eğlence sektöründe çalışmaya kendileri karar vermiş (Berman 2010) ve bu doğrultuda kendi istekleriyle göç etme sürecine girmişlerdir (Mai 2013, Demleitner 2001). Ancak buna rağmen göçe kendi başlarına kalkışmaları mümkün olmaz, zira Batı ülkelerinin son yirmi yıldır uyguladığı katı güvenlik politikaları göçmenlerin bu ülkelere girişini nerdeyse imkânsız hale getirdi. Onlar da başka ülkelere gidip çalışmanın alternatif yollarını ararken bağlantıya girdikleri aracıların farklı biçimlerdeki sömürülerine maruz kalırlar. Çalıştıkları ülkeye farklı yöntemlerle girmek durumunda kalmaları, içine düştükleri durumun müsebbibinin kendi çaresizlikleri mi, yoksa söz konusu ülkelerin kısıtlayıcı göç politikaları mı olduğu sorusunu ortaya çıkarır (Liempt 2011, Lobasz 2009). Pek çok feminist akademisyene göre araştırma sahasında tespit edilenler ile uygulanan mevzuat arasındaki bunca farklılığın sebebi aslında bu düzenlemeler vasıtasıyla kadınlık kimliğine ilişkin bir kurgulama yapma isteğidir. İnsan ticareti mevzuatı göçle ilişkilenmeye çalışan kadını sadece saf, masum, çaresiz (Lobasz 2009), failliği haiz olmayan (Mahdavi ve Sargent 2011), özgürlüğü tek başına sürdüremeyen (Mai 2013) bir kurban olarak sunar. Böylece aslında göçün, kadınlar açısından ne kadar çok bilinmez tehlikelere sahip olduğu fikri belirli bir özneye atfedilmeksizin dolaşıma girmiş olur.

İnsan ticaretinin engelleyici hukuksal düzenlemeler ile Nataşa söylemini birbirine yakınlaştıran dönemsellik de işte tam burada belirir. Göçün tarihi ne kadar eski ise kadın göçünün tarihi de o kadar eski olmalı. Ancak burada yakın dönemde ortaya çıkmış önemli bir fark söz konusu: kadının artık *kendi başına* da göç eden bir aktör haline gelmesi. Stephen Castles'ın yakın dönem göçlerinin yükselen trendlerinden biri olarak ifade ettiği, "göçün kadınlaşması" durumun bir özetidir. Göçün kadınlaşması kavramı, arkaplanına fordizmin düzenli üretim yapısından fordizm-sonrası dönemin esnek ve dağınık üretim biçimlerine geçişi koyar ve bu yapısal değişikliklerin dolaylı bir sonucunun da kadın göçmenlerin artması olduğuna işaret eder. Ancak göç etmeye kalkışan kadınların sayısındaki bu nicel artış, aynı zamanda niteliksel bir değişikliğe de tekabül eder. Eskiden göçe erkek işçinin yanında da-

ha çok aile birleşmesi dahilinde eklemlenen göçmen kadınlar, fordizm-sonrası dönemde tek başlarına başka yerlere göç edip ailelerinin sorumluluğunu sırtlanan, eve ekmek getiren bir aktör haline de gelirler. "Göçün kadınlaşması" aslında son otuz yılda ortaya çıkmış bir gelişmenin özetini yaparak kadınların göç alanında asli ve faal aktörler haline gelmelerini ifade eder.

Diğer bir ifadeyle ister uluslararası düzlemde insan ticareti düzenlemeleri, isterse de ulusal alanda dolaşımdaki haliyle Nataşa söylemi olsun, buradaki asli mesele kadının göç üzerinden *özne olma* ihtimaline karşın ataerkil bir kaygının hukuk ve söylem alanına sızmasıdır. Nitekim "göç otonomistleri"nin de bize hatırlattığı gibi zaten göçme ya da "harekette olma" halinin kendisinin, kişinin hangi ekonomik ya da siyasi sebeplerle göç ettiğinden bağımsız olarak, onun öznelliği, arzuları, talepleri ve tahayyülleri üzerinde değiştirici ve dönüştürücü bir gücü vardır. Harekette olma halinin kendisi zaten öznellik üzerinde yaratıcı ve üretici bir etkiye sahiptir (Papadopoulos 2008).

Göç etmenin getirdiği hareket hali, kadına tarihsel olarak biçilmiş ve "otur oturduğun yerde" lafıyla ifade bulan pasifliğin de kırılmasının en büyük araçlarından birini sunar. Gerek söylemsel gerekse hukuki olarak yaratılan yafta ve politikalar, kadını eve geri göndermeyi mümkün kılmasa da en azından yoluna çevresindekiler nezdinde yaralı bereli olarak devam etmesini sağlar. Nataşa söyleminin "ahlaksız *femme fatale*"i ile insan ticaretinin "kurban kadın"ı aslında tam da bu anlamda kadının aşkınlığının barındırdığı potansiyel tehlikeleri ima ederek, farklı biçimlerde de olsa, ataerkil söylem doğrultusunda en iyisinin kadının ait olduğu yerde oturması olacağı mesajını vermeleriyle birbirlerine çok benzeyen mekanizmalar olarak işlerler. Nataşa söylemi kadının bedenine karşı ortaya koyulan bu mücadeleyi "yabancı Rus kadın" ile Türk erkekleri hattına yerleştirerek, bu durum sonucunda Türk kadınlarının kocalarını kaybedecekleri ya da yabancı kadınlardan kapılan hastalıklarla vatan ve milletin kirlendiği gibi mesajlar üretir. Öte taraftan insan ticareti düzenlemeleri de bir yabancının zor kullanılarak çalıştırılması konusuna sadece eğlence sektöründe çalışan yabancı kadınların uğradığı baskılar üzerinden yaklaşarak son kertede kadın bedeninin hareket halinde olmasının takibi yapılması gereken bir mevzu olduğunu en güçlü bir biçimde vurgulayarak bu hareketin kısıtlanmasının altyapısını oluşturmaya çalışır. Böylece kadının bedenine karşı kurulan ahlaki yaklaşım gerek ulusal gerekse de uluslararası söylemin desteğini alarak usulca yoluna devam eder.

Cinsellik ve Faillik: Cinselliğini Takas Eden Göçmenler

Peki göçmen kadının cinselliği dendiğinde Nataşalık ve insan ticareti gibi hemen akla gelen lafları bir kenara bıraktığımızda, bu konuda konuşmak için hangi kavramlar kalmış oluyor? Sonuç olarak yukarıda bahsi geçen örnekler hatırlandığında, o söylemlerin bir kısmı işverenlerin göçmen kadınlara karşı olan önyargılarının bir uzantısı dahi olsa bazı vakalarda söylenenin gerçeklik payı olduğu ihtimali de yüksek. Göçmen ev işçilerinin bir kısmı gerçekten de cinselliklerini kendi tercihleriyle geldikleri yerlerde "bırakırken", diğerleri geldikleri ortamın ataerkil gücünün kapsama alanından çıkabilmeyi cinselliklerini yeniden keşfetmek için bir fırsat olarak görürler. Peki o zaman herhangi bir ahlaki yargılamaya düşmeksizin bunca farklı deneyim hakkında konuşmanın kavramsal araçlarına nasıl ulaşacağız?

Benim önerim, göçmen kadınların cinsellikleri hakkında konuşurken ihtiyaç duyulan kavramsal esnekliği sağlamasından yola çıkarak, Laura Agustin'in "cinsellik satan göçmenler" (2006) kavramından uyarladığım "cinselliği takas eden göçmenler" deyişi. Agustin, "cinsellik satan göçmenler" olgusunun aslında çok eski bir tarihi olmasına rağmen yakın dönemde bu konunun insan ticareti vesilesiyle göç çalışmaları alanından silinip, sadece kriminoloji kapsamında ele alındığını anlatır. Seks ve göçmenlik arasındaki ilişkiye kriminoloji çalışmalarından bakmanın sakıncası, bu kadınların seks işçisi mi, yoksa kurban mı olduklarına dair bir hüküm geliştirip daha sonra bunun üzerine bir analiz yapma mecburiyetini getirmesidir. Oysa "cinsellik satan" kadınları kriminolojiden ziyade göç çalışmaları çerçevesinde düşünmek, "onların hayatları ve yolculukları boyunca başlarına gelen her türlü duruma önemseyerek bakmak ve onları bu süreç içinde hem risk alan hem de bireysel olarak kendilerini geliştiren kişiler" olarak ele almak anlamına gelecektir (43). Agustin'e göre ancak bu sayede seks alanında faaliyet gösteren göçmen kadınlar ile ulusötesi göç, diasporada olma hali, kadın girişimciliği, kırılgan ve esnek emek ve küreselleşmenin aktif faili olmak gibi göçmenlik deneyiminin ilk bakışta farklı gibi görünen ama aslında alan araştırmasından bakıldığında birbirinin içine geçmiş pek çok halin arasındaki ilişkiyi de gerektiği biçimde anlamlandırma şansımız olur.

Benim "cinselliği takas eden kadınlar" kavramını önermemin sebebi de Agustin'in göçmen kadının kişisel deneyimini iki boyutlu bir biçimde ele almamak gerektiği konusunda yaptığı vurgunun bir devamı. "Cinselliği takas eden göçmenler" kavramı, yukarıda belirttiğim sakıncalara düşmeden göçmen kadının cinsellikle kurduğu ilişkilerin hem arkaplanındaki yapısal eşitsizlikleri teyit eder hem de göçmen ka-

dınları kendi hayatları ve bedenleri üzerinde söz sahibi aktörler olarak ele alır. Burada "takas" sözcüğüyle kastedilen, göçmen kadınların bu deneyimleri boyunca kendi bedenleriyle yaptıkları her şeyin (ister içinde bulundukları maddi koşulların yarattığı kısıtlamalar, ister kendi arzuları doğrultusunda) bir maddi değere tekabül etmesi sebebiyle bir karşılığının da olacağı beklentisi. Maddi olan ile duygulanımsal (*affective*) olanın birbirinden ayrılamaz hale geldiği bu durumda, aşk ve arzunun da kendi tekil hallerinin ötesine geçen bir karşılığı olur. Göçmenlik çoğu zaman koşulların insanları mecbur bırakması sonucunda olan bir deneyimdir ve her göçmen, var olan seçeneklerin kısıtlı olması nedeniyle cinsellik dahil sahip olduğu her türlü imkânı başka tür bir değere çevirme arzusu duyabilir. Ancak tek ihtimalin cinselliği bir meta haline getirmek olduğunu iddia etmek de, yukarıda ifade edilen insan ticareti eleştirilerinde de görüldüğü üzere, kadınlık deneyimini iki boyuta indirger. Bunun ötesinde de kişinin ekonomik ya da sosyal koşulları her ne olursa olsun, arzunun insan ontolojisinin bir unsuru olduğunu hatırladığımızda, dahası ait olduğu en dar ataerkil dairenin dışına çıkan kadının kendi kimliği ve bedeni arasındaki ilişkiyi de çok daha dolaysızca kurabileceğini düşündüğümüzde, göçmen kadının cinsellik deneyiminin hem yerleşik hayatına devam eden herkesten farklı hem de pek çok açıdan aynı olacağını hatırlamak gerekir.

Tanıdığım göçmenler arasında telefon kontörü karşılığında alışveriş ettiği bakkallarla sadece orada kalacak şekilde flört eden kadınlar da vardı. Göçmen kadının cinselliğinin gündelik hayattaki tezahürlerinin hem herkesinkiyle aynı hem de çok kendine has olmasına ilişkin bildiğim daha iyi bir örnek yok.

Takas Ederken: Göçmen Kadınlar, Aşk ve Sevgililer

Yukarıda da ifade edildiği üzere göçmen kadın ve cinselliği söz konusu olduğunda tek bir deneyimden bahsetmek pek mümkün değil. Bu anlamda "göçmen kadın için bir erkek arkadaş gerçekten ne kadar erkek arkadaştır?" sorusunun cevabını net olarak vermek imkânsız. Burada ilginç olan bu ilişkilerin karmaşıklığına karşın başlangıçlarının son derece basit olabildiğidir. Göçmen kadının potansiyel bir sevgiliyle tanışması, bu yazının başında benim de tecrübe ettiğim olaydaki gibi, teklifi alan kadının evet demesine bakan, başa gelmesi son derece kolay bir durumdur. "Yabancı" olduğunu, buralı olmadığını, hayatını kazanmak için İstanbul'a gelmek durumunda kalacak kadar zor koşullarda olduğunu, başında ona davranışları konusunda "nizam verecek" ne bir erkeğin ne de bir devletin olmadığını bedeninin üzerinde taşıdığı pek çok işaretle kolayca gösteren göçmen kadınlar, potansiyel sev-

gililerden gelen teklifler ile bakkal, otobüs durağı gibi son derece sıradan ve gündelik mekânlarda karşılaşabilirler. Göçmen kadın, kendisiyle girilen gündelik münasebetlerde "yenge" diye hitap edilmesi gerekecek hayali bir akrabalık bağıyla korunmaya alınmayacak kadar uzaklardaki bir yerlerden gelir. Haliyle "elde edilebilirliği" çok daha kolay olan bir kadındır. Göçmen kadın bu kolay elde edilebilirliği sebebiyle sıklıkla aldığı tekliflerin ya bazılarını değerlendirecek ya da bütün bunlara direnip, o zaman da bitmek bilmeyen bir taciz bombardımanına maruz kalacaktır. Tanıdığım göçmen kadınlar bazen izin günlerinde işverenlerinin evlerinden çıkıp, örneğin ailelerine bir şeyler göndermek için Laleli'ye giderlerken, o günlüğüne başlarını bağlarlardı. Bu tür bir önlemin bir sebebi polis denetiminden kaçıp kimlik kontrolüne maruz kalmamak olsa da bir başka sebebi de bir imleyici olarak başörtüsünün yardımıyla olası arkadaşlık teklifleriyle muhatap olmadan o güne mahsus "yengemiz" kamuflajına bürünmek arzusuydu.

Göçmen kadınların içinde bulunduğu koşullar ifadesiyle iki ayrı, ama birbiriyle bağlantılı noktayı kastediyorum. Birincisi, kendi ülkelerindeki ekonomik koşulların güçlüğü. Diğeri ise göçmenin gittiği ülkede hukuk ve siyaset marifetiyle marjinalleştirilmesi, ya da "kâğıtsızlığa" mahkûm edilmesi. Bunun Türkiye özelinde göçmen ev işçilerinin bedenlerine en somut yansıması kâğıtsız kadınların sisteme dahil olmak amacıyla yaptıkları "sahte evlilikler"di. 2003 tarihli 4866 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile yabancıların Türkiye vatandaşlarıyla yaptıkları evlilik neticesinde vatandaşlık elde etmeleri zorlaştı. Bu zorluğun yarattığı gerilim göçmenler ile vatandaşlar arasında yaşanan gerçek ilişkileri de etkiledi. Kâğıtsızlıkları ile "çıplak hayat" (Agamben 1998) yaşayan göçmenlerin dünyasında evlilik, en masum durumda bile sadece aşk ve arzu amaçlı bir şey olmaktan çıkıp ulus-devlet sisteminin dışında bırakılmaya karşı üretilebilen yegâne direnç noktası olma anlamını da kazanmaktadır. Sonuçta bir göçmen kadının cinselliği, kâğıtsızlığına rağmen vatandaşlık talebi, bir nebze olsun dışına çıkabildiği ataerkil sistem, kendi bedenini ve geleceğine ait arzuları arasında yaşadığı gerilimler üzerinden tecrübe ettiği bir şeydir. Bu gerilimler üzerinden yapılan tercihlerde, aşağıda anlatılan birkaç vakada da görüleceği üzere, aşk bazen kazanır bazen kaybeder, çoğu zamansa can çekişerek sürer.

Vera

Tanıştığımda 31 yaşında olan Vera, Türkiye'ye 2000'li yılların başında gelmiş, zayıf, kumral, alımlı bir kadındı. Babası ölmüş, annesi Moldova'da oturmaya devam ederken, kardeşi Moskova'ya çalışmaya gitmiş ve orada evlenmişti. Türkiye'ye geldiği ilk dönem, çalışmaya yatılı iş-

lerle başlayan Vera daha sonra birkaç arkadaşıyla birlikte bir ev tutmuş, bir yandan Laleli'deki dükkânlarda tezgâhtarlık yapıp bir yandan da iş bulabildiği kadarıyla gündelikçi olarak ev işlerinde çalışmaya başlamıştı. Çoğu memleketlisinin aksine hiç evlenmemişti. Kendisi de Moldovalı olan eski sevgilisi çalışmak için Portekiz'e gidip orada kalınca ayrılmışlar. Vera da bir ara çalışmak için Portekiz ya da İtalya'ya gitmeyi düşünmüş, ancak eskiden bayağı yüksek olan maaşların düştüğünü duyunca bundan vazgeçmiş. Tanıştığımız dönemde niyeti, ev alıp Türkiye'ye yerleşmekti. İlk anda göçmen bir ev işçisi için fazla büyük gelecek bu hayali kurabilmesinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi Türkiye'de çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra ödediği 1700 dolar karşılığı sahte bir evlilik yapmış, bu sayede de Türkiye vatandaşı olmuştu. Bu sayede düzenli aralıklarla Moldova'ya gidip annesini ve Moskova'da çalışmasına rağmen eve annesini ziyarete gelen kardeşini görme şansı oluyordu. Biz görüştüğümüzde, o güne kadar keyfini sürdüğü bu durum önemli bir dert haline gelmişti, zira bütün çabasına karşın ne ona bu sahte evliliği ayarlayan kişiye ne de sahte kocasına ulaşabiliyordu. Oysa yaklaşık bir yıldır başka bir erkekle "çıkıyordu". 40 yaşındaki sevgilisi Bursa'da yaşayan bir Bulgaristan göçmeniydi. Laleli'de aynı dükkânda çalışırken tanışmış, önceleri cumartesi akşamları Laleli'deki Rus diskosuna giden bir arkadaş grubu içindeyken, daha sonra çıkmaya başlamışlardı. Ancak Vera bu ilişkide beklediğini bulamadığını kabul etmeye de başlamıştı. Adam sinirlenince Vera dahil herkese ağır biçimde küfür ediyordu. Dahası aralarında güven ve kıskançlık sorunları da vardı. Sık sık kavga edip, tekrar barışıp, kaldıkları yerden devam eder olmuşlardı. Annesi, bir dahaki sefere onu ziyarete Moldova'ya geldiğinde erkek arkadaşını da yanında getirip getirmeyeceğini sorduğunda hayır dedi. Öte yandan son görüşmemizde acelesi vardı: Sevgilisinin kuzeninin düğününde ailesiyle tanışması söz konusuydu, kuaföre yetişmesi gerekiyordu.

Mosha

Tanıştığımda 23 yaşında olan Mosha'nın altı yaşında bir kızı vardı. Kocasından alkol ve dayak sebebiyle ayrılmış, kızını annesine emanet ederek Türkiye'ye çalışmaya gelmişti. Beş kardeşi daha olan Mosha'nın iki kardeşi Moldova'da, ikisi Moskova'daydı. İstanbul'da ise ablası ve eniştesinden başka iki teyzesi, bir de kuzeni bulunuyordu. Kâğıtsız olduğu için yaklaşık bir buçuk yıldır memleketine gidememişti. Ablasının Türkiye'ye geldikten sonra 2000 dolar karşılığında sahte bir evlilikle vatandaşlık almış olmasına karşın, Mosha bu yola başvurmak istememişti, çünkü onun arzusu gerçek bir evlilik yapmaktı. Bir gün evlenmek isteyeceği bir erkekle tanışır da sahte evliliğini bitiremezse,

bunun istediği hayata ve mutluluğuna engel olmasından korkuyordu. İlk görüştüğümüzde nişanlı olan Mosha, birkaç ay sonra nişanı atmak zorunda kaldı. Sorun, nişanlısının işsiz olması ve evlendikten sonra Mosha'dan da işi bırakmasını istemesiydi. Nişanlısının ailesi de kendisinin müslüman olmasını istiyordu. En önemli sorun da Mosha'nın kızının durumuydu. Kendisi kızı olmadan evlenme fikrine karşıyken, nişanlısının annesi kızını Türkiye'ye bir yıl sonra getirmesini uygun buluyordu. Sonunda nişan bozuldu. En son görüştüğümüzde bana yeni bir karar aldığını, artık uzun bir süre, mesela 27-28 yaşına kadar kimseyle görüşmek istemediğini anlattı.

Edna

Tanıştığımda 36 yaşında olan Edna, yuvalarda sözleşmeli olarak çalışan bir öğretmen. 2004'te Türkiye'ye gelmeden önce dokuz yıl evli kaldığı kocasından ayrılmış. O zamanki niyeti Kanada'ya ya da İngiltere'ye gitmekmiş. Ancak bu ülkelerde göçmenlerin iş bulmasına aracılık eden şirketlerin istediği ücretlerin yüksekliği cesaretini kırmış. Üye olduğu bir *au pair* sitesinde tanıştığı bir çiftin yeni doğacak ikiz çocuklarına bakmak için Türkiye'ye gelmiş. Bu süreçte, Filipinler'deyken internet üzerinden tanıştığı bir Türk erkek de etkili olmuş. Buraya geldikten sonra bir süre daha bu kişiyle görüşmeye devam eden Edna, adamın oğullarının Edna'nın dul ve Hıristiyan bir kadın olduğunu öğrenerek ilişkiye itiraz etmesi üzerine sevgilisinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu ilişkiden sonra iki erkek arkadaşı daha olan Edna'nın görüştüğümüz sırada Avcılar'da bir matbaada çalışan bir erkek arkadaşı vardı. Geldiğinden beri Türkiye'de kâğıtsız olarak yaşamanın canına tak ettiğini söylüyor ve durumuna acil bir çözüm arıyordu. Kilisede gönüllü olarak çalışmasının sonucunda ona mültecilerle ilgili bir misyonda görev teklif edilince o da erkek arkadaşına daha fazla beklemek istemediğini söyleyerek ültimatom verdi. Artık ya evleneceklerdi ya da o kilise vakfından gelen görevi kabul edip işinin gerektirdiği üzere belki de Türkiye dışındaki bir yerde göreve gidecekti.

Sonuç

Türkiye'de göçmen ev işçilerinin çalışmaya başladığı ilk dönemden beri epey zaman geçti. Bugün artık yukarıda bahsettiğim otopark yok. Moldova'ya giden otobüsler eski otoparkın karşı tarafındaki bir sokak arasından kalkıyor. İşverenlerin kendilerine ev işçisi bulmak için kalkıp Laleli'ye gitmesine de artık gerek yok. Cep telefonu bütün esnek çalışma biçimleri gibi ev işçisi piyasasını da dönüştürdü. Tanıdığınız bir kişiden edineceğiniz bir telefon numarası, daha acil durumlarda

herhangi bir aracı şirket, ihtiyaç duyulan ev işçisini kolayca temin etmenizi sağlayacaktır. Zaten artık Moldovalılar da İstanbul'a eskisi kadar çok gelmiyorlar. Bir kısmı evlerine döndü, bir kısmı ise memleketlerine daha yakın olması sebebiyle Moskova-Ukrayna hattındaki işleri tercih ediyor. Onların yerini ise Türkmenistan, Özbekistan, Ermenistan, Gürcistan gibi daha uzak ülkelerden gelenler aldı. Öte yandan göçmen ev işçileri piyasasında değişen fazla bir şey de yok. Başka ülkelerden gelen kadın işçiler hâlâ ya memleketlerindeki ailelerini geçindirmek ya da yaşadıkları yerlerde bulamadıkları fırsatları yakalamak amacıyla yollara düşüyorlar. Ve bu süreçte daha ziyade bakım amaçlı işler için tercih ediliyorlar ve yatılı olarak çalışmayı sürdürüyorlar. Bu koşullarda çalışmalarına içkin olan çelişkilerin başında gelen işverenin hanesinde özel hayat sahibi olamamanın gerilimini yaşamaya da halen devam ediyorlar.

Etienne Balibar'ın tespitiyle bugünün göçmenlerini ayırt eden unsur, göçmenlerin sınırın kendisi haline gelmesidir. Vatandaş ile vatandaş olmayanı ayıran coğrafi ayrımlar artık uzaktaki bir çizgiyle değil, devletin keyfi tercihleri doğrultusunda kişiler arasında yaptığı ayrımların yansımasıyla şekillenen politikalarla ortaya çıktığından, sınır, göçmenlerin bedenlerinin kendisi haline gelir (Balibar 2002). Göçmen ev işçisinin durumunda ise kadın olmanın getirdiği ahlakın sınırlarını kendi bedeni üzerinde taşıma haline bir de göçmen olmaktan ötürü taşımak durumunda kaldığı bir başka sınır olma hali daha eklenmiş olur. Göçmen ev işçisinin maruz kaldığı çelişki tam da bu noktada ortaya çıkar. Başka türlü koşullarda orta sınıf işvereninin hanesine yaklaşamayacak kadar "sınırsal" kimliklere sahip olan göçmen kadın, var olan koşullarda bu sefer tam da bu sınırsallığın ortaya çıkardığı göçmenliğinden müsebbip müsaitliği sebebiyle hanenin mahremiyetine dahil edilir. Ondan beklenen, sınıfsal kökeni yüzünden işverenin hanesine hiçbir zaman "uygun olmadığı" kanısına rağmen oraya ait olmanın bir yolunu bulmasıdır. Uygun değildir, çünkü işverenin hanesine bedensel arzularıyla dahil olur. Oradaki konumu pek çok açıdan Julia Kristeva'nın "iğrençlik/zillet" kavramını çağrıştırır (1982, de Genova 2010). Kristeva'nın "iğrenç"i, özne ve nesne arasındaki ilişkinin tanımsız biçimde ortadan kalkışıyla ortaya çıkar. "İğrenç" olan bir yandan sistemin reddedip kendisinden ötelemeye çalıştığı, ama diğer yandan da bunu tamamen yapamadığı için hep sisteme *biraz* ait olan, arzulanmamasına rağmen içkin kalandır. Sistemden atılamaması aslında sistemi tanımlayan çelişkinin kendisidir. Böylece de hep biraz sisteme, yani özneye, yani onu olduğu haliyle içeri kabul etmeyenin nizamına meydan okur. "İğrenç" olanın asıl derdi, nizamı belirleme arzusunun kendisiyledir. Sistem, kendinden uzak tutmak istediğinden, her şeye rağmen kurtulamayarak işlemeye devam eder.

Göçmen ev işçilerinin cinselliklerinin İstanbul evlerinde, sokaklarında ve diğer kamusal mekânlarında artan görünürlükleri aslında tam da kadının özne olma halinin bir tezahürü. Bu süreçte bir yandan işçi olarak göçmen kadınlara olan talebin artması, diğer yandan gerek ataerkinin gerekse işverenlerin kadın bedenini oluşturan iki unsur olarak emek ve cinselliği birbirinden ayrıştırarak, ilkini olduğunca sömürürken diğerine yok muamelesi yapması, göçmen kadını bir yandan *iğrençleştirse* de burada söz konusu olan sistemin öznesi konumundaki tüm kurum ve aktörlerin (kapitalizm, devlet, kentli orta sınıflar gibi) kendi çelişkilerinden başka bir şey değildir.

16

Şehrin "Açık Saçık" Yerlerini Kapamak: İstanbul'da Seks Sinemaları[1]

Alp Biricik

açık saçık *s.* yüz kızartıcı, edepsiz, müstehcen, cinsel çağrışım yüklü (söz, anlatım).
Türk Dil Kurumu 2013

İstanbul Emniyet Müdürlüğü son yıllarda şehrin "genel ahlakını" korumak adına İstanbul'un "açık saçık" gördüğü yerlerini kapamak için yoğun bir çaba gösteriyor. İstiklal Caddesi ve Tarlabaşı'nda yaşanan mutenalaştırma çalışmalarına paralel olarak neredeyse son 30 yıldır trans kadınların seks işçisi olarak çalıştığı Beyoğlu Bayram Sokak'taki polis denetiminin artması, Karaköy ve Galata Kulesi civarının Galataport projesi kapsamında (yeni) zengin sınıf ve turistler için yer açma çabalarına mukabil, bölgedeki yasal genelevlerin "yeterli iş güvenliği yoktur" iddiasıyla kısa süreliğine mühürlenmesi ilk akla gelen örnekler. Bu sürece, son dönemde müşterisi "erkekler" olan bir başka mekân daha eklendi: Seks sinemaları.

"Sinemada seks partisi" (*Cumhuriyet* 30.12.2012), "Kartal'da sinema salonuna fuhuş baskını" (*Milliyet* 30.12.2012), "Sinemada seks skandalında ikinci perde" (*Hürriyet* 14.05.2013), "Sinemalara peş peşe seks baskını" (*Hakimiyet* 14.05.2013) gibi başlıklarla "çarpıcı" olmaya çalışan gazete haberleri ile polis ekiplerinin ahlak operasyonlarında neredeyse ortak bir senaryoyu gözlemlemek mümkün. Ahlak ve Kumar Büro Amirliği'ne bağlı ekipler aldıkları ihbarları takiben Beyoğlu, Şişli ve Kartal ilçelerinde "seks filmleri" gösteren ve sayıları artık çok azalmış olan sinemalara sıradan müşteriler gibi girer. Ekipler sinemada oynayan filmi ve seyircilerin tavırlarını bir süre gözler, izleyiciler arasında para karşılığı fuhuş yapanlar olduğuna kanaat getirdikten sonra filmin orta yerinde ışıkları açtırıp sinemadaki müşterileri gözaltına alır. İzleyicilerin bazıları hakkında "fuhuş yapmak", sinema görevlileri ve sahipleri hakkında da "fuhuşa aracılık ve yer temini" suçlamasıyla yasal işlem başlatır. Gözaltına alınanlar cinsel sağlık kontrolünden geçirilmek üzere ilgili devlet hastanelerine sevk edilir. Eğer sağlık tetkikleri sonucunda HIV pozitif veya benzer cinsel yolla

1 Bu yazıyı hazırlarken yüksek lisans tezini benimle paylaşan Berfu Şeker'e, yorum ve eleştirileri için Hilal Ölçetin ve Ebru Uzpeder'e çok teşekkür ederim. Bu yazıdaki her tür hata elbette bana ait.

bulaşan hastalık taşıyan kişiler tespit edilirse, bu kişilerin isimleri açıkça verilmeden gazete haberlerinde bahsi geçer ve böylece bu mekânların toplumun sağlığı üzerindeki "bulaşıcı" ve "tehlikeli" etkileri vurgulanmış olur. Son sinema baskınında olduğu gibi eğer gözaltına alınanlar arasında "yabancı turistler" de olursa, bu kişiler cezai işlemleri tamamlandıktan sonra ülke sınırlarının dışına çıkartılır. Tüm bu "kapatma" ve "temizlik" süreci, devletin kendi ahlak polis birimlerini kullanarak toplum için "ahlaki" görevini yerine getirdiğinin ve şehrin bir başka "açık saçık" mekânının "genel ahlak" söyleminden aldığı destekle nasıl "yeni" bir cinsel alan haline geldiğinin işaretlerini veriyor.[2] Böylece cinselliğin "makbul" olanının, kamusal alanda, dışarıda, sokakta, sinema salonlarında veya benzer yerlerde değil, "kutsal" heteroseksüel aile mitinin esas mekânı olan mahrem alanda, yani evde aranması gerektiğini bize hatırlatıyor.

Bu yazıda sinemada oynatılan filmler ve film afişlerindeki "açık saçık" temsiliyetleri dışında kadınların dışlandığı, "erkeklere has"[3] bir İstanbul mekânı[4] olan seks sinemalarının 1970'lerden bugüne dönüşüm öykülerini inceleyeceğim. Her ne kadar Türkiye'de erotik filmlerin tarihi hakkında değerli çalışmalar yapılmış olsa da (Scognamillo ve Demirhan 2002, Özgüç 2006), seks sinemalarının mekânsal oluşumları üzerine pek fazla çalışma yapıldığını söylemek mümkün değil (Demirci 2004, Özkaracalar 2007, Arslan 2010). Bu bağlamda bu yazıyla bir başka amacım, gerek uluslararası literatür (Delany 2001, Capino 2005) gerekse Türkiye'de seks sinemaları üzerine yapılmış sınırlı araştırmalara katkıda bulunarak yeni İstanbul çalışmalarının boyutlarını genişletmek.

Tartışmalarımı, kuramsal olarak mekânı ölü ve hareketsiz bir olgu değil, sosyal ilişkilere bağlı dinamik bir üretim süreci biçiminde vurgulayan çalışmalar (Lefebvre 1974, Soja 2003) ile bedeni merkeze alan, cinsellik ve cinsiyet (Massey 1994, Halberstam 2003 ve 2005) kategorilerinin mekân üretim sürecindeki öncül rollerinin kaçınılmaz olduğunu vurgulayan çalışmalar ışığında biçimlendirdim. Diğer yandan, yukarıda altını çizmeye çalıştığım seks sinemaları kapatma operasyonları üzerinden yürütülen "genel ahlak" söylemindeki iktidar-özne-ötekileştirme-mekân ilişkilerini anlama çabamda, esas olarak Michel Foucault'nun ortaya attığı heterotopya (*hetero*: başka, farklı ve *topia*: yer) kavramından faydalanıyorum (Sohn 2008: 41).

Her ne kadar bir tıp terimi olarak heterotopya, "bir dokunun, bir organın ya da beden parçasının olmaması gereken bir yerde oluşması" (Öğül 2011) anlamına gelse de, Foucault kavramı ilk tartıştığı dönemde heterotopyaya, ütopyanın (*utopia*) sunduğu teselli ve hayallere neredeyse karşıt ama onlarla ilişkili duran bir anlam yükler. Eğer ütopya hayatı düzenli kılan ve kolaylaştıran bilgi, kavram ve sınıflandırmala-

2 Sinema baskınları konusunda genel ahlak ve devlet kontrolü üzerine detaylı bir eleştiri için bkz. Ersoy 2013.

3 Türkiye'de on yılı aşkın bir sürede erkekler ve erkeklik üzerine yapılan tartışma ve araştırmalarda sevindirici bir artış olduğunu söylemek mümkün (Erkek Muhabbeti 2013). Bu çalışmalar arasında "erkeklere has" görünen bazı mekânlar, örneğin kahvehaneler (Arık 2009); eşcinsel erkeklerin buluşma ve eğlence mekânı olarak bar ve gece kulüpleri (Yüzgün 1986, Tapınç 1992, Biricik 2010, Durgun 2010, Özbay 2010b ve 2011); sünnet, asker uğurlama ve futbol izleme gibi "kamusal erkeklik ritüellerinin" gerçekleştiği ortamlar (Pasin 2010) ve erkeklerin "ev halleri" (Özbay ve Baliç 2004) örnekleri üzerinden sorgulandı. Bu çalışmaların yanı sıra erkek eşcinsellerin cinsel kimlik, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet değerlerini yer ve mekân üzerinden daha dolaylı ele alan çalışmalar "erkeklere has" görünen sosyal ve kültürel ilişkilerin yerel-küresel bağlarla olan ilişkilerini inceledi (Hocaoğlu 2002, Bereket ve Adam 2008, Özbay 2012b ve 2013, Özyeğin 2011 ve 2012).

4 Bu yazıda ele alacağım tartışmalar 2009-2010 arasında saha çalışmasını tamamladığım ve İstanbul'da 1970'lerden bugüne eşcinsel ve trans bireylerin kullandığı mekânların (bar, gece kulübü, hamam) oluşum, dönüşüm ve yok oluş süreçlerini incelediğim doktora araştırmasındaki seks sinemalarını tartıştığım bölümün bu yazı kapsamında genişletilmiş halidir.

rın temelini oluşturuyorsa, heterotopya dili çürüten, sözdizimini bozan, rahatsız eden, "bir şeyi o ya da bu diye isimlendirmemizi" (Foucault 2005b: xix) imkânsız kılan hallere işaret eder. Foucault daha sonra, heterotopyanın dildeki altüst edici ve rahatsız edici tartışmasından faydalanıp, mevzilenme/yer edinme (*emplacement*) üzerinden kavramın iktidar-özne-mekân ilişkisini inceler (2008: 13-29). Eğer ütopya toplumları mükemmelleştiren ama gerçekte olmayan yerlere işaret ediyorsa, heterotopyalar karşı-mevzilenmeler ve düzenlemeler olarak fiziksel yerlerdir (Urbach 1998). Bu özelliğinden dolayı heterotopik mekânlar direniş özelliği taşırlar (Genocchio 1995, Johnson 2006).

Hangi mekânlar heterotopya kavramı üzerinden incelenebilir? Foucault (2005 [1966]) bu sorunun cevabını vermek için altı kriter önerir. Birincisinde evrenselci bir bakış açısıyla, hemen hemen tüm toplumların kendi içlerinde heterotopyaları olduğunu savunur. Kriz ve sapmanın (*deviation*), heterotopyaları belirleyen iki temel unsur olduğunu vurgular. Foucault kriz heterotopyalarına örnek olarak ergenleri (ne çocuktur, ne yetişkin) ve hamile kadınları (ne doğurgandır ne de annedir) verirken, aslında toplum içindeki rollerinin zamana bağlı, ikili duruma düşmüş özneleri işaret eder (Cenzatti 2009: 76). Sapma heterotopyalarından bahsederken akıl hastaneleri örneğinden yola çıkan Foucault, bu kavramı toplumun normlarıyla çatışan mekânları tanımlamak için kullanır. Heterotopyaların bir başka özelliği değişime açık olmaları ve biçim değiştirmeleridir. Foucault, modern kentleşmeyle beraber eskiden merkezde yer alan bir heterotopik mekân olarak mezarlıkların zamanla şehir dışına kaydırılmasını örnek verir. Ayrıca heterotopyalar, uyumsuz görünen mekân özelliklerini birleştirme ve bir araya getirme gücüne sahiptir. Örneğin, dikdörtgen formlu bir sinema salonunun içinde yer alan iki boyutlu sinema perdesi ve perdenin sunduğu üç boyutlu sanal temsiliyet, kendi içinde bir heterotopya oluşturur. Dördüncü bir özellikse, heterotopya ve zaman ilişkisidir. Heterotopyalar öznenin geleneksel ve sıradan zaman içinde bir kırılma yaşadığı anlarda ortaya çıkar. Öznenin bu tip bir yere girmesi için belirli bir ritüeli gerçekleştirmesi veya jest yapması ve bu süreç içinde bir arınma yaşaması gerektiğini öngörmek beşinci noktayı teşkil eder. Son olarak Foucault, heterotopyaların kendisine komşu diğer alanlarla fonksiyonel bir ilişkisi olduğunu savunur. Heterotopik alanlar gündelik hayat içindeki mekânları anlamamıza yardımcı olurken, Foucault esasta ikililik üzerine kurulu bir mantığı öne sürer. Özetle, iktidarın özneyi ötekileştirdiği ama var olmasına izin verdiği ve alan açtığı akıl hastanesi, genelev, şehir mezarlığı gibi yerler ve gerçeklikle hayalin sınırlarının kristalize olduğu bir mekân olarak sinema, heterotopya kavramı içinde incelenebilir (Foucault 2008 [1967]).[5]

5 Heterotopya kavramına yönelik eleştirilerde, Henry Urbach (1998) Foucault'nun yukarıda saydığım türden farklı mekânları aynı kavramla ve sınırlı dinamiklerle açıklamasını sorunlu bulurken, Edward Soja (1996: 162) kavramın anlaşılmaz, yarım yamalak tartışılmış ve apolitik tutumunu eleştirir. Ancak bu yazıda kullanacağım şekliyle bir heterotopya mekânı olarak seks sinemalarını incelerken, heterotopyalar "normalin hâkim olduğu düzenle çatışırlar" (Boyer 2008: 58) ve "anormalin, ötekinin, sapmanın" mekânlarıdır (Sohn 2008: 44) noktalarından yola çıkıyorum.

Yukarıdaki tartışmaların ışığında bu yazıda seks sinemalarının, ev dışındaki kamusal alanda var olan ancak mahrem ilişkilerin yaşandığı mekânlar olduğunu hatırlayarak, bu ikili konumundan dolayı heterotopik mekânlar olduğunu iddia edeceğim. Bunun yanı sıra gösterilen filmlerdeki kadın temsiliyetinin esasta ataerkil düzene bağlı olduğunu akılda tutarak, sinemaları heteronormativiteden destekli "genel ahlak" söylemi içinde erkekler arası cinselliğin ötekileştirildiği bir yer olarak da ele alacağım.

İki Film Birden: Dünyayı Saran "Seks Buhranı" ve Türkiye'de "Genel Ahlak" Söylemi

1969 ve 1970 yıllarında *Milliyet* gazetesinde yayımlanan bir dizi haber, Batı'da ortaya çıkan "cinsel özgürlük" söyleminden bahisle, Türkiyeli okurlarına dünyaya yayılmış yeni bir "cinsel krizi" duyuruyordu. Basına göre bunun en önemli sebeplerinden biri 1960'lı yılların sonunda İsveç ve Danimarka'da başlayan ve bu ülkelerde sinema üzerine uygulanan devlet sansürünün ortadan kaldırılmasıyla üretilmeye başlayan erotik film sektörünün yarattığı "seks buhranıdır". Foucault'nun iddia ettiği heterotopyanın oluşum dinamiğinde kriz ve sapmanın etken rolünü hatırlayarak, gazete haberlerindeki "cinsel buhrana" bağlı mekânsal oluşumlara yakından bakmakta fayda var. "Kopenhag, Avrupa'nın en günahkâr şehri" başlıklı bir haberde, sinema sektörüne yönelik her türlü devlet baskısının kaldırılmasından sonra Danimarka'nın "seks konusunda kapı komşusu İsveç'i geri bıraktığı" iddia edilirken, "canlı seks şovlarının yapıldığı kulüpler dışında örneğin Movie Club gibi sinemalarda günde dört kez seks filmleri gösterildiğinin" ve filmlerin her hafta değiştiğinin altı çizilir (*Milliyet* 22.08.1969: 5). 1969 sonbaharında Kopenhag'da düzenlenmiş dünyanın ilk "seks fuarı" olarak lanse edilen etkinliği izleyen Teoman Yığın'ın, "Kopenhag Seks Fuarı büyük rağbet görüyor" başlıklı haberinde "Sexmessen" veya diğer adıyla "Sex 69" ismiyle anılan fuarda cinsellikle ilgili 20.000 katalog karşısında nasıl şaşırdığını okuruz (*Milliyet* 24.10.1969: 3). Yığın, daha sonraki haberinde fuarın Kopenhag'ı takiben diğer şehirlere hareket ettiğini, ama esasta fuardaki seks filmlerinin eğlenme değil, ancak eğitim amacıyla gösterilmesi gerektiğini savunur (*Milliyet* 28.10. 1969). Haberi takip eden günlerde Yığın, fuarı gezen Alman yatırımcıların, gösterimi yapılan filmlerden etkilendiğini gözlemiş ve benzer bir fuarı Almanya'da düzenlemek istediklerini de belirtmişti (*Milliyet* 4.11.1969: 8).

Kuzey Avrupa ülkelerinde başlayan "buhran" yavaş yavaş diğer ülkelere de yayılır. Örneğin İtalyan film yapımcılarının ürettiği erotik filmlerin "açık saçık sahneleri İsveç filmlerini bile geçecek kadar ileri

götürdükleri" haberleştirilir (*Milliyet* 13.11.1969: 8). Gazeteye göre Almanya'da yaşanan "buhranın" boyutları daha kaygı vericidir. Orhan Türel'in "Seks duvarını aştılar" başlıklı haberi Almanya'nın Köln kentinde 20 sinemada "Kamasutra, 18 Karatlık Bakire, Non Stop Sex Show, Marki de Sade, Yasak Kadın Yasak Aşk, Japon Usulü Aşk, Technick der Liebe (Aşk Tekniği)" gibi isimlerle gösterime giren filmler için yaptığı yorum, Batılı ülkelerde kamusal alanda sinemalar sayesinde mahrem alan dışında cinselliğin görülebilir ve konuşulabilir olmasının, Türkiye kıyılarına ulaştığında nasıl muhafazakâr bir tepkiyle karşılandığını açıklar niteliktedir: "Tek kelime ile inanılmaz bir cüret ve açıklıkta. Açığı-maçığı yok düpedüz, Hong Kong'da, Danimarka'da 3 dakikası yüzlerce liraya satılan filmlere rahmet okutacak çıplaklıkta. İçinde ne ararsanız var. Kinsey, Pitigrili gibileri de görse dudakları uçuklayacak cinsten. Böyle olunca da Almanlar kadınlı erkekli kapılara yığılıp salonu mahşeri bir şekilde dolduruyorlar. Ve ellerini ovuşturan yapımcı da paraları topluyor" (*Milliyet* 3.8.1969: 3).

1960'ların sonunda Türkiye'de yayına başlayan devlet televizyonundan farklı olarak, yurtdışındaki ülkelerde cinselliğin "açık saçık" kamusal alanda teşhir edilmesi sadece sinema salonlarında kısıtlı kalmamıştı. Orhan Türel, *Milliyet* gazetesinin dış haberleri için hazırladığı "TV'de Seks: Aile Saadeti" başlıklı haberinde Alman Televizyonu'nda ilk defa eğitim amaçlı seks programının, haftada iki kez akşam 22:45'te başlayacağının ve ebeveynlere hitap edecek bir program olduğunun duyurusunu yapar (*Milliyet* 19.01.1970: 3). "Seks buhranı" Kuzey Amerika'da da boy göstermeye başlamıştı. New York'ta, "açık saçık resim basan 50 dergi yayınlanıyor, sinemalarda homoseksüeller için filmler var, tiyatrolar da seks salgınından kurtulamadılar" yorumu yapılır (*Milliyet* 9.9.1969: 8). Ertesi yıl Ümit Deniz'in "New York seksin esiri olmuş" başlıklı haberinde ise "salgının" şehirde nasıl ilerlediğinin altı çizilir: "Broadway'deki dükkânlarda, sinemalarda en açık filmler gösteriliyor ve bir Allah'ın kulu çıkıp da 'Bu nedir yahu?' diye ses etmiyor. Amerika'yı ve Amerikan sinemasını etkileyen kadın kulüpleri sanki yerin dibine batmış, ortadan kalkmış. Bir seks fırtınasıdır ki New York'u allak bullak ediyor," (*Milliyet* 8.4.1970: 5). Kanada'da da eyaletlerin uyguladığı sansür sistemi devam etse de, seks filmlerinin gösterimi için yeni çözümler bulunmuştu. Engin Aşkın, "Dünya'nın ilk seks sineması Kanada'da açıldı" başlıklı haberinde, Ontorio eyaletinde sansürden dolayı beyazperdede gösterime giremeyen "insanı şaşkına çevirecek oranda açık" filmlerin, "videoteyp denilen, belirli aralıklarla yerleştirilmiş televizyonlar" sayesinde Sinema 2000 isimli yerde gösterildiğini haber verir (*Milliyet* 22.02.1970: 3).

İthal-Sinemaskop-Renkli: İstanbul'da Seks Sinemalarının Önlenemez Yükselişi

Kopenhag'daki seks fuarının yanı sıra Cannes Film Festivali'nde de boy gösteren seks filmleri, yavaş yavaş İstanbul'da gösterilmeye ve gazetelerde duyurulmaya başlamıştır: "Yarın matinelerden itibaren, renkli sinemaskop Kırmızı Manto (*The Red Mantle*). Seks Fuarının taşındığı İsveç'in Kan Film Festivalinde üçüncülüğü kazanan bu İsveç filmi gösterildiği her sinemada hâsılat rekoru kırmıştır" (*Milliyet* 23.11.1969: 4). Aynı tarihli gazetede bir başka film ilanında, "Ümit Sinema ve Tiyatrosu, bugün matinelerden itibaren renkli orijinal: Sahtekârlar. Zevkle seyredeceğiniz bir seks filmi" duyurusu yer alır. Bir ay sonra Şişli Kent Sineması'nda gösterime giren ve "Danimarka Seks Fuarına iştirak eden yegâne Film: Seks Çetesi (*Sexy Gang*)" başlığıyla tanıtılan film, artık Batı'nın sansürden arınmış filmlerinin iyiden iyiye bu kıyılara vurduğunu kanıtlar niteliktedir (*Milliyet* 28.12.1969: 5). Yurtdışındaki fuar ve festivallerden ithal edilen "seks filmlerinin" İstanbul sinemalarında gösterimi devam ederken, gördükleri ilgiyi takiben filmlerin gösterimi uzatılmaktadır: "Yeni Melek ve İpek sinemaları göstermekte oldukları renkli Türkçe terbiyevi seks filmi Helga Sevişiyor'u gördüğü büyük rağbet üzerine bir hafta daha gösterecektir" (*Milliyet* 22.03.1970: 8).

Seks filmlerinin sinemalarda gösterime girmesiyle dönemin sansür mekanizmaları da işlemeye başlamıştır. Tuncan Okan, "Türk Sineması'nda Sansür Sorunu" başlıklı eleştiri yazısında, o dönemde mevcut olan sansür hakkında "1939 Faşist İtalyasının kanunlarından kopya edilerek 1939'da hazırlanan sansür yönetmeliği bütün protestolara rağmen hâlâ nazar boncuğu gibi korunuyor" vurgusunu yaparken, "27 Mayıs sonrasının düşünce özgürlüğüne getirdiği olumlu gelişmelerin hiçbiri sansür sorununu etkilemedi, bu soruna uygulanmadı" der. "Seyirci röntgenci mi?" ara başlığındaki soruyu takiben Okan'ın verdiği cevap, dönemin sinema üzerindeki sansür mekanizmalarının, "açık saçıkla" olan derdini gösterir nitelikte: "Siyasal tabuları alabildiğine geniş tutan sansürümüz çıplaklık ve seks konusunda ortaçağ taassubunu uygulamaya çalışır. Kamera karşısında soyunma başladı mı atarlar makası, ya da reddederler filmi toptan... Bütün dünya ülkeleri çıplaklığı cinsel eğitimin bir gelişme noktası olarak kabul ederken, Türkiye'de çıplaklığa sinema dışında, örneğin gazete ve dergilerde cevap verilirken sansür tarafından sinemaya kalın bir peçe çekilmeye çalışılmaktadır. Bu durum seyirci kitlesinde öyle ters bir tepki meydana getirmektedir ki sansürün gözünden kaçan önemsiz bir çıplak sahne seyirciye anahtar deliğinden "röntgencilik" yapmaya benzeyen bir aca-

yiplik vermektedir" (*Milliyet* 20.04.1970: 8).

Avrupa Ortak Pazarı çerçevesinde üye ülkeler arası el değiştiren seks filmlerinin üretim ve dağıtım boyutu, Avrupa Film ve Televizyon Teknisyenleri Birliği'nin Antalya'da düzenlenen 16. Kongresi'nde tartışma konusu olmuştu. Kongre Avrupa'daki Hollywood hegemonyasına son vermek için ortak prodüksiyonların yaygınlaşması ve "sansürlerin ifade serbestisine hürmet etmesi gerektiği" gibi önemli kararlar almanın yanı sıra, "Kongrede seks serbestisi olan ülkelerde çevrilen seks filmlerinin yaratacağı zararlardan gençliğin korunması gerektiği kanısına var[mış]... Gençlik, her türlü zararlı filmlerden korunmalı, eğitici filmler seyretmelidir," önerisi getirilmiştir (*Milliyet*, 13.6.1970: 8). Ancak basına yansıyan bu ilk denetleme faaliyetlerinin haberlerine rağmen, örneğin İstanbul'da Kadıköy Reks Sineması'nda "İsveç Seks Filmleri Haftası Başladı" duyurusunun yapılabildiğini (*Milliyet* 18.5. 1970) ve "müstehcen", "açık saçık" sayılan Batılı cinselliğin sadece sinema teknolojisine bağlı kalmadığını, örneğin dönemin popüler fotoroman dergilerinde basılı hale gelip dolaşıma girdiğini söylemek mümkün.

Bu süreçte, İstanbul'da seks filmleri gösteren sinemaların gazete reklamlarında önemli bir artış olduğu görülebilir. Beyoğlu Atlas Sineması'nda birbirini takip eden film duyurularında yurtdışından ithal edilen seks, macera ve komedi film ilanları daha önce altını çizdiğim "seks salgınının" İstanbul'daki önlenemez yükselişini açıklar nitelikte: "Kültür Film senenin en enteresan filmini takdim eder: Berrak Sahte. Kadınlar. Seks. Avantür. Heyecan ve Aşk. Kadın olan erkeklerin hayatı", "Büyük bir seks ve macera filmi renkli, İngilizce, Ölüm Şatosu (*Crescendo*)" veya "Şahane bir seks ve cinayet filmi, renkli-İngilizce-sinemaskop: Yılan Ruhlu Kadın (*The Strange Bie of Mrs. Ward*)" bu tarz ilanlardan sadece üçüdür (*Milliyet* 20.11.1971: 8). Ertesi yıl Cannes Film Festivali'ni ziyaret eden Tuncan Okan, gözlemlerini aktardığı "Seks seks seks: Amerika ve Danimarka seks filmleri yapımında birbirleriyle yarışıyor" başlıklı haberinde festivalin pazar bölümünün, "birbirinden ucuz, çığ gibi büyüyen seks filmlerinin istilasına" uğradığından yakınırken, seks filmleriyle ortaya çıkan estetikten uzak filmlerin sinema sektörünü ele geçirdiğini duyurur (*Milliyet* 19.6.1972: 8).

Mahrem Cinselliğin Ekonomisi

1970'lerde Türkiye'de seks filmleri üreten prodüksiyon şirketlerinin o zamana dek mahrem sayılan cinselliği beyazperdeye "açık saçık" yansıtması yeni oyuncular ve pazarlama yöntemlerini de beraberinde getirir. Altan Demirkol'un *Milliyet* gazetesindeki haberinde dönem oyuncularından Pelin Ceylan'ın sandalyede oturmuş, beyaz elbiseler içinde

ama göğüslerinde iki yuvarlak siyah bant iliştirilmiş fotoğrafına ek, "Küçük sinema şirketlerinin parolası: Bol kadın, bol erkek, bol seks" başlıklı haberinde Türkân Şoray, Hülya Koçyiğit, Kartal Tibet gibi dönemin yıldız Yeşilçam oyuncularının aldıkları yüksek ücretler sebebiyle küçük şirketlerin para kazanmak amacıyla "seks filmleri çevirip adı sanı belli olmayan kadın oyunculara da filmlerde başrol vererek, ayda 5-6 siyah-beyaz film çektiklerini" haber yapar. Demirkol'a göre bu filmler, renkli filmlerin maliyeti olan 700 bin liradan çok daha fazla kâr getirmekte ve öncelikle Anadolu'daki seyirciyi hedeflemektedir: "Küçük şirketlerin bu filmlerinde rol alan kadın oyuncuların fiyatları da 500 ile 1500 lira arasında değişiyor. Şayet kadın oyuncu filmde anadan doğma soyunacak olursa kendisine en yüksek fiyat (yani 1500 lira) ödeniyor. Aksi takdirde yalnızca göğüslerini meydana çıkaran kadın oyuncu 500 ile 700 lira arasında ücret alabiliyor" (*Milliyet* 6.8. 1972: 2).

Oyuncuların filmlerde bedenlerinin "mahrem", "ayıp" yerlerini kamusal alanda bekleyen (erkek) seyirciye ne kadar "açtığıyla" belirlenen yeni dönem Türk sineması pazarı, o zamana dek gerçekleşmemiş bir büyüme hızına girmişti. Nezih Coş'un "1972'de Türk Sineması" başlıklı yazısında altını çizdiğim değişim açıkça görülüyor: "Evet, Türk sineması 1972'de 300 film çıkartarak dünyanın en çok filim çeviren (Japonya, Hong Kong, Hindistan gibi) ülkeleri arasına girmiş bulunuyor. Bu, 1500'e yakın sinema salonu bulunan bir ülke için, her yıl ithal edilen 200'ü aşkın yabancı filim de düşünüldüğünde korkunç bir rakam olarak beliriyor. Filim yapımcıları bu şartlar içinde değil kazanç sağlamak, sinemalarda hafta bulabilmek sorunu ile karşı karşıyalar... Bu durum da büyük kentlerin ikinci, üçüncü sınıf köşe bucak sinemaları ve Anadolu'nun küçük kent ve kasaba sinemaları için çevrilen özel 'filim türleri'nin doğmasına yol açıyor. İkinci, üçüncü derecede yeni oyuncuların rol aldığı, siyah-beyaz, vurdulu kırdılı, 'seks' öğesinin abartılarak, kimi zaman sadizm gösterisi biçiminde ve sansürden kaçırılarak kullanıldığı küçük bütçeli 'seks polisiye' tabir edilen türdeki bu filimler, çevrilen filim sayısının üçte ikisi kadar bir çoğunluğunu teşkil ediyorlar ve önemlisi, ülkenin genellikle cahil, eğitim dışı kalmış, seks sorunlarını tam halledememiş büyük bir erkek seyirci kesiminin bilinçsiz eğilimlerini sömürmüş oluyorlar. Bu seyirci kesimi, sözünü ettiğimiz filmlerle boşalıyor, enerji potansiyelini tüketiyor ve en azından toplum içinde 'tedirgin olan ve eden' kişiler olarak gelişiyorlar... Bugün Türk sinemasının egemen olan filim anlayışının ürünlerini bu seyirci kitlesine Cüneyt Arkın, Ayhan Işık gibi 'ulaşılmaz' görünmeyen daha kendilerine yakın, kendileri gibi fazla göze batmamış, çok da yakışıklı sayılmayacak yeni kahramanlar getiriyor... Bu filmler ailelerin gittiği daha yüksek sınıf sinemalarda gösterildiğinde seyircinin tepkisi

daha değişik oluyor; halk bu filmleri yapanları kıyasıya eleştirebiliyor ve orta sınıfın bu tepkisinin günlük gazetelerin 'halka açık' köşelerine de sık sık yansıdığı görülüyor" (*Milliyet Sanat* 17.11.1972: 4-5).

Coş'un işaret ettiği Yeşilçam film sektörü ve sinema seyircisinin nasıl değiştiğine biraz daha yakından bakmakta fayda var. Devletin 1950'lerdeki tarım politikalarıyla kırsal alanı modernleştirme çabalarının bir önemli sonucu olarak tarım sektöründeki büyüyen işsizlik kırsal alanda yaşayan kişileri iş bulmak için büyük şehirlere göç etmeye yöneltmiştir. Böylece eskiden "şehirli" ailelerin gedikli müşterisi olduğu Yeşilçam filmlerinin gösterildiği sinemaların yeni bir seyircisi oluşur (Büker 2003: 154, Akser 2009: 148, Dönmez-Colin 2010). Ancak 1970'lerde gerek Türkiye'de üretilen gerekse yurtdışından ithal edilen filmlerde "açık saçık" hale gelen cinsellik artık Yeşilçam sinemasının seyircisine sunduğu "masum" cinselliğe oldukça tezat, yeni bir görsel cinsel alan açmıştır. Bunun yanı sıra yaşanan militarizasyon süreci (1971 askeri muhtırası, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, ülke içinde yaşanan politik polarizasyon), tek kanallı devlet televizyonunun Türkiye'de yaygınlaşmaya başlamasıyla, o zamana kadar sinemaların müşterisi olan şehirli veya kırsal alandan göç etmiş aileleri (Kayamutlu 2010) yavaş yavaş sinemanın dışına, yani evlerine geri dönmeye yöneltir (Arslan 2010). Artık ailelerin terk ettiği sinema koltuklarının yeni sahipleri vardır: seks filmi izlemek isteyen yalnız erkekler.

Foucault'nun altını çizdiği gibi heterotopyalar değişime açık yerlerdir ve bir ötekiliğe işaret eder. Bu bağlamda sinemaların değişen seyirci profili ve içinden geçilen toplumsal ve cinsel değişim döneminde eleştirmen Burhan Felek'e göre devir artık bir "utanmazlık ve uslanmazlık" günü ve "ayıbın umumileşince ayıplığını kaybettiği" bir sürecin habercisidir ve engellenmesi gerekir: "Film gazete hatta televizyon gibi değildir. Bunları beğenmez veya bıkarsanız bırakabilirsiniz. Ama adam parasını verip bir karanlık sinema salonuna girer, iki-üç saat orada dışarıya alakası tamamen kesilmiş olarak göz ve sözlerle, güzel oynanmış oyunlarla bir fikrin veya bir eğilimin tesiri ve telkini altında kalır. Gördüğü filmi, zararlıdır diye veya ayıptır diye orta yerde bırakıp çıkan kimseye pek rastlanmaz. Onun için filmin tesiri çok derin ve kuvvetlidir. Bu sebeple onu sansüre tabi tutmak lazımdır" (*Milliyet* 3.3.1973: 2).

Erman Şener'in haberine göre 1974 yılına gelindiğinde, belediye gelirleri kanun tasarısı kapsamında rüsumu artırıcı hükümlerin hayata geçmesini takip eden süreçte, sinemalar kapanmaya başlamış ve 1972'deki 301, 1973'teki 181 film prodüksiyonu yakalanamamıştır. Film üretimindeki düşüşe rağmen, *Dikiş Odası*, *Atını Seven Kovboy*, *Salça mı, Kalça mı?* gibi isimler taşıyan "seks komedileri" sinema piyasasında en ilgi gören filmlerdir (*Milliyet* 5.1.1975: 13). İstanbul'da "seks-

komedi-polisiye" üçgenine bağlı senaryolarla çekilen filmlerin gösterime girdiği sinemalar, artık erkekler için ailenin olmadığı, sabırsızlıkla oynayacak filmleri bekledikleri, kamusal alanda alternatif bir buluşma ve görsel izlek mekânı oluşturmaya başlar. Kasım 1975'te çıkan bir haber, Çorum'da seks filmi gösterileceğini ilan eden bir sinema salonunun *Vur Tatlım* adlı Türk seks filmini zamanında Samsun'dan sinemaya ulaşmadığı için oynatamadığını, onun yerine Yılmaz Güney'in *Kafkas Kartalı* filmini gösterince 300 erkeğin sinemanın koltuklarını tahrip ettiğini ve arbede çıkardığını okurlarıyla paylaşır (*Milliyet* 14. 11.1975: 1 ve 10). Seks sinemaları ve gösterilen filmler zaman zaman "politik" grupların da tepkisini çekmeye başlar. Örneğin Bayrampaşa' daki Ülkü Ocakları'nın yüz metre yakınındaki seks filmleri gösteren Arzu Sineması'nın yakınlarında patlayan bir bombanın, esasta sinemaya "bir ihtar mahiyetinde" olduğu ileri sürülmüş (*Milliyet* 29.1.1978) İstanbul Aksaray'daki Köşk Sineması'nın 1979'da bir kundaklama sonucu yandığına kanaat getiren İstanbul polisi, işin arkaplanında sinema sahibinin gösterdiği seks filmlerinin olduğunun altını çizmiştir (*Milliyet* 5.2.1979: 11). Benzer bir şekilde 1980'de Dev-Sol'a bağlı olduğu iddia edilen bir grup, Harbiye As Sineması'nda önce makine dairesinde görev yapan makinisti etkisiz hale getirmiş, daha sonra can kaybının yaşanmadığı bir patlama gerçekleştirmiştir (*Milliyet* 29.01.1980: 1).

Arzuyu Kontrol Etmek: Devlet Denetim, Sansür ve İzin Mekanizmaları

Daha önce değindiğim gibi ithal veya yerli, "müstehcen" ve "genel ahlaka aykırı" cinsel içerikli filmlerin kamusal alanda, halka açık yerlerde gösterimi konusunda devletin kontrol ve denetim mekanizmalarının harekete geçmesine ilk gösterimlerde de rastlansa da, 1970'li yılların ortasında sansür mekanizmaları keskinleşir.[6]

"Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi" hakkındaki 7/13683 sayılı İçişleri Bakanlığı tüzüğü 1977'de kabul edildi. Bu kararın öncesinde Meclis'te yaşanan bazı tartışmalar hayli dikkat çekti. Adalet Partisi milletvekili Ahmet Buldanlı'nın "açık saçık filmlere karşı alınacak tedbirleri saptamak üzere bir Meclis araştırması" yapılmasına dair önerisi tartışılırken (*Milliyet* 28.11.1975) televizyon kültürüyle sinemanın bir "bunalıma" girdiği de vurgulanır: "Artık en ücra köy ve kasabalarımızdan tutun da büyük şehirlerimizin bütün sinemalarında ar ve hayâdan, mevzu ve teknikten mahrum, yalnızca vücut ve şehvet teşhir eden kurdelâlar [filmler], bayağının âdisi bir mizansen içinde halka sunulmaktadır. Hiçbir aile artık sinemalara gitmez olmuştur. Son bir aydır Ankara sinemalarının hemen hemen hepsinde insanın hicaptan ar damarlarını çatlatacak bir hayâsızlıkla, en adî ve en bayağı sevişme

6 Bu tartışmanın detaylarına geçmeden önce devletin Türkiye'de sinemaya yönelik denetim ve sansür merkezli yaklaşımlarını hatırlamakta fayda var. 9 Haziran 1932 tarihli 12979 numaralı Sinema Filmlerinin Kontrolü Hakkında Talimatname'ye 26 Aralık 1933 tarihli 15489 numaralı bir talimatname eklenerek, İstanbul ve Ankara'da kurulan iki komisyonla yerli filmler için senaryo sansürü getirilmişti. Ancak 1930'ların sonuna doğru çevrilen filmlerin (Muhsin Ertuğrul'un *Aynaroz Kadısı* ve *Bir Kavuk Devrildi* gibi) "müstehcen" sahneleri yüzünden mevcut talimatnamelerin yetersiz kaldığı gözlenmiş, 19 Temmuz 1939'da Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname Meclis'te kabul edilmişti. 14 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 6. maddesindeki "... hariçten gelen filmlerin gösterilmesi ve dahilinde yapılacak filmlerin çekilmesi polisin iznine bağlıdır. Polis, filmlerin ve senaryoların tetkik ve muayene işini alakalı makamlarla birlikte ve nizamnamesine göre yapar" hükmüne bağlı kalarak hazırlanan (Tarhanlı 1983: 123-24) yeni nizamname sansürün alanını genişletmiştir. Nizamnamenin 6. esası, "umumi terbiye ve ahlaka aykırı" filmlerin üretilmesine izin verilmeyerek ulus-millet bütünlüğünün mahrem içinde sayılan cinsellik ve beden üzerinden koruma altına alınacağını vurgular.

sahneleri gösterilmektedir. Bu tür filmlerin müşterilerinin büyük bir kısmı yaşları 15-20 arası gençlerdir. Bu biçim filmlerin, eğer varsa sansürden nasıl geçirildiği düşünülmeye değer bir meseledir" (*Milliyet* 28.11.1975). Meclis'te seks filmlerini önlemek amacıyla ilk ciddi devlet girişimini İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının devreye girmesiyle görebiliyoruz. Dönemin İçişleri Bakanı MSP'li Oğuzhan Asiltürk'ün "adi bir sömürü" olarak gördüğü "seks furyasına" karşı yeni bir tüzük hazırlandığı, tüzük tamamlandıktan sonra resmileşmesi için Danıştay'a iletileceği duyurulur. Adalet Bakanı Müftüoğlu ise "Cinsi arzuları tahrik ve istismara yönelik ve genel ahlaka aykırı görülecek yayın ve filmlere izin verilmemesini öngören yasa hükümlerini ağırlaştırıcı bir tasarının" Meclis'e sunulduğunu açıklar (*Milliyet* 12.3.1976).

Bu tartışmalar neticesinde yürürlüğe konulan tüzük, yurtdışından film getirme, Türkiye'de film üretimi, dağıtımı ve gösterimi gibi her türlü sinemasal faaliyetin devlete bağlı kurulların, ilgili birimlerin denetim ve onayından geçmesini zorunlu tutar. "Filmin aynen veya bazı kısımlarının çıkarılması yahut adının değiştirilmesi suretiyle gösterilmesinde sakınca bulunmadığına oy birliğiyle karar veren" Film Denetleme Yüksek Kurulu, İçişleri Bakanlığı'ndan iki, Emniyet Müdürlüğü'nden iki, Adalet Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'ndan görevlendirilecek birer üyeden oluşur. Hükümet-asker ilişkileriyle örülü yeni karar mekanizması her ne kadar 1939'daki tüzüğü yürürlükten kaldırsa da, önceki tüzüğün toplum ahlakını koruma görevini, "genel ahlak ve adaba aykırı filmlerin yapımına, yurda sokulmasına ve gösterilmesine izin verilmez" diyerek aynen korumuştur. Toplum ahlakını koruma amaçlı yeni hukuki düzenlemeler, heterotopya kavramı çerçevesinde tartıştığım seks sinemalarını kamusal alan içinde artık tam anlamıyla "ötekilerin mekânı" olarak konumlandırır.

Bu dönüşüm sürecinin hemen ertesinde polisin İstanbul'daki "müstehcen" ve "genel ahlaka aykırı" filmler gösteren sinemalara yönelik baskınları artmıştı. "Seks sinemaları" başlıklı bir haberde, Türkiye'de 4000 kapalı sinema olduğunun altı çizilirken İstanbul'da düzenlenen bir operasyonda gösterilen filmlere el konulmasının yanı sıra, 15 kişinin gözaltına alındığı, beş kişi hakkında soruşturma açıldığı ve üç sinemanın birer ay süreyle kapatıldığı aktarılır (*Milliyet* 25.9.1977: 18). Uygulamaya konulan sansür mekanizmaları nedeniyle 1977, önceki 13 yıla göre en az film çekilen sezon olsa da seks filmleri, üretilen filmlerin yüzde altmışını oluşturur (*Milliyet* 28.10.1977).

Dönemin Kültür Bakanı Ahmet Kışlalı, sansür konusuna "çözüm getireceğini" ama önceliğin seks sinemalarının dışarıya astıkları film afişlerinin düzenlenmesinde olduğunu söyler (*Milliyet* 28.01.1978). Sinema panolarının mahrem cinselliği kamusal alanda afişe etmesi konusunu yönetmen Halit Refiğ "Batının günahı, Doğu'nun ayıbı" baş-

lıklı bir yazısında tüzüğün esasları üzerinden tartışır: "Ve bizim madara tüzük hâlâ yürürlükte. Bu durumda, cinsiyet olgusunu sinemadan zorbalıkla söküp atmaya kalkışmak yerine, bu meseleyi tarihsel bir perspektifin içinde irdeleyip, bireysel ve toplumsal gerçeklere uygun bir yol ile değerlendirmek gerekir... Batıda cinsel ilişkiler kulun Tanrı karşısında bir sorumluluğu kabul edilip 'günah' sayılmış, doğulu ise bu konuda örf ve adetleri göz önünde bulundurarak, kadının uluorta teşhirini yasaklamış, ilişkilerin mahremiyetini şart koşmuş, Tanrısal 'günah' korkusu yerine, toplumsal 'ayıp' düsturunu koymuştur. Batılının günahı ruhsal bir baskı, Doğulunun ayıbı toplumsal bir kısıtlama olmuştur... Ne tecellidir ki, umuma açık sinemalarda kaçak olarak tam teçhizatlı müstehcen film gösterilmesi, ilk olarak MSP'nin iktidar ortağı olduğu, İçişleri ve Adalet bakanlıklarını elinde tuttuğu döneme rastlamıştır. Müstehcen filmlerle girişilen savaş bütün sinemaların, müstehcen film oynatmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu bakımdan müstehcen filmlerin varlığını kabul etmek, fakat bunların gösterilişini usule nizama bağlamak gerekmektedir," (*Milliyet* 4.8.1978).

Halit Refiğ'in hayal etmiğine benzer bir yapıyı 1979'da Kültür Bakanlığı bağımsız bir Türk Sinema Kurumu oluşturma önerisiyle Meclis gündemine taşır. Bu kurum daha önce sinema alanında "etkin" sözü olan askeri kurum temsilcilerini dışarıda bırakırken, konuyla ilgili hükümet, sinema endüstrisi, sinema yazarları, eleştirmenler ve akademisyenlerden oluşan bir ekibin kurulmasını gündeme getirir. Kurula ek olarak sinemalarda gösterilecek filmler üzerinde kuracakları yapı sayesinde bir sınıflandırma sistemi geliştireceklerini, filmlerin gösterimlerine ilişkin karar verme yetkisinin olmayacağını ama hukuksal olarak denetime tabi olabileceği bir tasarının sunulmasına da karar verilir. Yasa tasarısında seks filmlerinin nerede ve nasıl gösterileceği yönündeki düzenleme için yeni bir ceza sistemi önerilir. Buna göre: "18 yaşından küçük seyircilerin seyredemeyeceği filmler seks ve şiddet filmleri olacaktır. Seks ve şiddet filmleri, belediyelerce istek üzerine saptanacak belirli sinemalarda gösterilebilecek, ancak bu sinemalar normalin 5 katı fazla belediye rüsumu ödeyeceklerdir. Bu filmlerin afişlerinin umumun görebileceği yerlere asılması, bu tür film gösteren sinemalara yasaklamalara rağmen aykırı şekilde 18 yaşından küçüklerin alınması yasal hükümlerle önlenecektir," (*Milliyet* 28.02.1979). 1979 Mart ayı itibariyle, seks filmleri gösteren sinemaların kamusal alana dönük bina cephelerine film afişlerinin asılması yasaklanır (*Milliyet* 6.3.1979). Böylece bir heterotopya olarak seks sinemalarında "genel ahlaka" karşı "direniş" dinamiği biçim değiştirir, artık bu sinema salonları "dışarıdan" fark edilen yerler değil, sinemanın adresini ve giriş ritüellerini bilen izleyiciye, yani erkeklere, açıktır.

12 Eylül arifesinde Danıştay'ın "genel ahlakı" koruma amacıyla "adaba aykırı" filmlerin denetimi yönünde yeni bir tür görev üstlendiği görülebilir. Örneğin, Ocak 1980'de "Pom Pom Girl: Gençlik, Çılgınlık, Seks" tanıtımıyla Beyoğlu Fitaş, Beyazıt Marmara ve Aksaray Yıldız sinemalarında gösterime giren *Amigo Kızlar* isimli filmin gazete ilanında "Danıştay kararıyla gösterime" girdiği notu düşülür (*Milliyet* 5.1.1980). Böylelikle devlet, yurttaş ve cinsel haz arasında yeni bir düzenleyici ve denetimci role bürünmüş oluyordu. Bu yeni süreçte, İstanbul'da polis "ahlaka aykırı" film gösteren sinemalara karşı mücadelesini hızlandırmış, İstanbul'da üç sinemayı kapatmıştı (*Milliyet* 11.4. 1980). 1982'de ise askeri idareciler, özel tiyatro ve sinemaya destek verecek bir yasanın hazırlığı içinde olduklarını, tasarının kabul edilmesi halinde "toplum ahlakını bozan seks filmlerinin" oynatılmasına da yasaklama getireceklerini açıkladılar, çünkü hedefleri "devlet politikasına uygun" ve "milli amaçlar doğrultusunda" bir sinema ve özel tiyatroydu (*Milliyet* 8.2.1982). Aynı yıl Beyoğlu, Şehzadebaşı ve Kocamustafapaşa'daki üç seks sineması ahlak zabıtasınca mühürlenir, mesul müdürlerinin ve makinistlerinin isimleri kamuya ifşa edilir (*Milliyet* 21.12.1982).

Video Yılları: Kamusaldan Mahreme Geri Dönen Cinsellik

1980'lerde cunta yönetiminin kamusal alanın "genel ahlakını" korumak amacıyla seks sinemalarına karşı baskısını artırması ve evlerde video cihazı kullanımının başlaması, sinema salonlarını bir vakittir terk etmiş olan ailelerin ardından, cinsel arzunun peşindeki erkeklere de evin yolunu gösterdi. 1983'te Türkiye'de video cihazı üretimi olmamasına rağmen, "Türkiye'de binlerce video bant dağıtıcısı" vardı ve Türkiye'ye sokulan video sayısı 500.000'e ulaşmıştı. Eski adıyla seks filmleri veya yeni adıyla "porno filmler" de hevesle tüketilen türler arasında başı çekiyordu. Yetkililere göre 1980'lerin değişen toplumsal, güvenlik ve cinsel çehresinde "Türkiye'deki seks çıkmazı, video olayıyla bir bütünlük taşımaktadır" (*Milliyet* 2.1.1983). Video pazarının büyümesi, bütün ekonomik sınıfların bu yeni teknolojiye erişimi olduğu anlamına gelmez. Teomen Erel genç bir erkek okurundan aldığı mektuptaki hayıflanmayı aktarır: "Zengin çocukları video edindiler, seks kasetlerini istedikleri zaman seyrediyorlar. Seks filmi yasağı bizim gibi fakir delikanlılara işliyor. Biz bu seks bunalımlarımızı nasıl çözeceğiz?" (*Milliyet* 23.03.1983).

Bu noktada devlet, polis marifetiyle video-kaset dağıtım sürecinin denetimine soyunur: "Yurt dışından gelen filmlerin gösterilmesi, yurtiçinde çekilecek filmlerin yurtta ve yurtdışında gösterilmesi de polis iznine bağlanıyor. Aynı karar video bantları içinde geçerli" (*Milliyet*

25.3.1983). Videonun ev ve diğer özel mekânlardaki önlenemez yükselişine paralel, devletin "genel adaba" aykırı kamusal denetimi biçim değiştirmeye başlar. 1984'te "Seks afişi asana 3 ay hapis" başlıklı bir haberde, Halkçı Parti milletvekili Edip Özgenç'in hazırladığı yasa teklifinde, Sinema Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir video şubesi kurulması önerilirken, umuma açık yerlerde ticari maksatla video gösterisi yapılmasının yasaklanması önerilir. Ayrıca "seks filmlerinin afişlerini teşhir eden sinema işletmecilerinin bilet bedelinin 5 bin katına kadar para cezasına" çarptırılması, "tekrarı halinde ise sinema sahibine bilet bedelinin 10 bin katına kadar para, 1-3 ay da hapis cezası" verilmesi de önerilmektedir (*Milliyet* 29.11.1984). Türkiye'de halka açık mekânların erkeklerin egemen olduğu kahvehane, birahane, çay bahçesi gibi yerler olduğu düşünülürse, önerilen teklifle devletin video kullanımı ve seks sinemaları üzerinden "erkeklerin" kamusal alandaki cinselliğini denetlemeyi denediğini söyleyebiliriz. Benzer bir girişimi, 1986'da Meclis'te sinema ve video eserleri kanun teklifi tartışmalarında ANAP milletvekilleri Süha Tanık ve Nihat Akpak tarafından önerilen yasa taslağında da görmek mümkün. Gösterimdeki seks filmleri yüzünden "artık sinemalara erkeklerin bile gidemiyor olduğuna" dem vurulmuş, ANAP milletvekili Haki Artukaslan sinema eserlerinin denetiminin Diyanet İşleri'ne bırakılmasını bile önermiştir. Bir diğer ANAP milletvekili Orhan Ergüder ise Beyoğlu'ndaki sinemalarda gösterilen "seks filmlerinin vahameti" konusunda "baldır bacak filmler öyle müşteri topluyor ki, Beyoğlu'ndaki erotik ve egzotik film gösteren sinemalara gitmeye erkek olarak bile utanırsınız," demiştir (*Milliyet* 9.1.1986).

(Yeni) İstanbul'un Cinsel Coğrafyasını Araştırmak ve Arşivlemek

Gazeteci Mete Akyol, 1980'li yılların başında Galata Köprüsü'nde bir satıcının "Cennetin hurileri burada! On liraya! Cennetin hurilerini görünüz, on beş liraya alınız, beraberinizde götürünüz," diye çığırması üzerine satıcıya yaklaşır. Satıcı avuç içi büyüklüğünde, el yapımı plastik bir kutuyu Akyol'a uzatır, "Gözünü şuradaki merceğe dayadın mı, hurinin birini göreceksin amca... Onu bitirince dört tane daha var" der. Akyol kutunun deliğinden baktığında, satıcının yerli seks filmlerinden "itinayla" seçilmiş film karelerini kesip, kutunun içindeki döner bir düzenekte hareketli bir film gibi sunduğunu anlar. Akyol'un deyimiyle, "seyyar seks filmcisinin" satmaya çalıştığı bu yaratıcı "seks oyuncağı" için yaptığı yorum manidardır: "Sinemalardan kalktı artık böyle filmler amca. Şimdi hizmeti biz yürütüyoruz" (*Milliyet* 17.5. 1981).

1990'lı yılların ortasında hayatımıza giren internet ve son dönem akıllı telefon teknolojileriyle siberâlem üzerinden yazılı, resimli ve ha-

reketli cinselliğe ilişkin bilgiye ulaşmanın kolaylığının farkında olarak, yukarıdaki küçük öyküyü ilk okuduğumda yüzümde bir tebessüm oluştuğunu itiraf etmeliyim. "Akıllı" telefonların ve televizyonların *webcam* özelliğiyle sınırları değişen kamusal ve mahrem alanlar, özneler arası fiziksel mesafeyi ve zamanı sanal olarak sıfır noktasına getiriyor. Cinselliğin bu yeni mahrem-kamusal alan kurgusunda, yapmamız gereken çoğu kez sadece parmaklarımızı telefon ekranlarında gezdirmek ya da televizyon ekranına hiçbir aracı teknoloji olmadan (örneğin uzaktan kumanda) arzuladığımız cinselliğin ne olduğunu tanımlamamız ve internette arama komutunu vermemiz. Yaptığım bir görüşmede, ellili yaşlardaki eski bir seks sineması izleyicisi bir erkek şöyle demişti: "Bugün artık internet varken, kimse porno seyretmeye sinemaya gitmez."

Bu yazıda İstanbul'un 1970'lerde ortaya çıkmış, zaman içinde kamusal alandaki görünürlüğü değişmiş ve bugün artık son polis operasyonlarından sonra İstanbul'da hâlâ var olduklarından pek de emin olmadığım "seks sinemalarını" inceledim.[7] Ancak bunun, bir giriş yazısı niteliğinde olduğunun altını çizmem gerek. Tanıklık ettiğimiz mutenalaştırma projeleri ve kentsel dönüşüm süreçlerine bağlı olarak şehrin birbiri içine geçen mimari, toplumsal, kültürel, sosyal katmanları farklılaşırken, İstanbul'un cinsel coğrafyasının yok olan ya da değişen kısımlarını araştırmak ve arşivlemek büyük önem taşıyor. Bu yazıda ele aldığım şekliyle "geçmişte" yaşanan cinselliğin "unutulan" ve "kapatılan" mekânlarını konuşulur hale getirmek, kentin birbiri içine geçen farklı katmanlarını sorgulamamıza, böylece bu evrim sürecinde cinsiyet ve cinsellik kategorileri üzerinden üretilen iktidar ilişkileri karşısında ortaya çıkan (yeni) beden politikalarını anlamamıza yardımcı olabilir diye düşünüyorum.

Yakın dönemde hararetli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkan *queer* arşiv(leme) gayreti bağlamında bazı sorular üretmek mümkün: Örneğin, İstanbul'daki farklı cinsel kültür ve mekânların oluşum ve dönüşüm süreçlerini belgeleyecek bir arşiv nerede ve nasıl oluşturulabilir? Mathias Danbolt'un (2009 ve 2010) önerdiği gibi günümüz gelişen teknolojileriyle müze ve kütüphane gibi "bildik" arşiv mekânları dışında bilgisayarlar ve bellek kartlarına taşınabilecek sanal bir arşiv oluşturmak mümkün mü? Eğer her arşiv bir iktidar biçimini ve söylemini temsil ediyorsa, kimler ve hangi konular çalışmanın "içinde" yer alacaktır (Mills 2006)? Cinsellik üzerine bir arşiv sadece yazılı ve görsel malzemeden mi oluşur? Yoksa Ann Cvetkovich'in (2002) vurguladığı gibi eğer "duygular" cinsel kültürü oluşturan en önemli dinamiklerden biriyse, geleneksel arşiv yöntemleri içinde cinsel kültürleri tartışan bir arşivde "duygular" nasıl temsil edilebilir? Bir araya getirilen "tarihsel" malzemelerin egemen değerlerden beslenen birer cinsel

7 Bu araştırma kapsamında 2000'li yılların sonuna doğru Aksaray'da Güneş Sineması, Beyoğlu'nda Rüya, Elhamra ve Dilbazlar isimli salonlar ile Pangaltı'da İnci Sineması'nın faal olduğunu, ancak idari ve ekonomik sebeplerden dolayı kapandığını öğrendim.

"kimlik makinesine" (Rohy 2010) dönüşmemesinin alternatif yolları nelerdir? Judith Halberstam'ın (2003) önerdiği gibi eğer *queer* bir bakış açısıyla oluşturulacak cinsel arşivler "kolektif belleği" ortaya çıkaran, heteronormatif aile, devlet, üreme, akrabalık ilişkilerine eleştirel yaklaşan ve mevcut hegemonik değerleri (beyaz-erkek-orta sınıf) eleştiren zeminlerse, sergilenecek malzemelerin çeşitliliğinin (örneğin etnografik görüşmeler, fanzinler) dinamik kalması için hangi yöntemler kullanılabilir?

Elbette bu araştırma, sınırlı kaynaklardan derlemeye ve analiz etmeye çalıştığım seks sinemaları üzerinde pek çok soruyu yanıtsız bırakıyor. Kanımca yazı içinde bahsi geçen sinemaların seyircisi olmuş erkeklerin deneyimlerini tartışan çalışmalar, ilk elden bizlere 1970-1980 döneminde kamusal alanın militarizasyonu sürecindeki iktidar ilişkilerinde erkeklerin cinselliği, cinsiyet ilişkileri ve benzer kategorilerde nasıl deneyimlediklerini açıklayabilir. Bunun yanı sıra, bu araştırma kapsamında gerek basın taramalarında gerekse yaptığım görüşmelerde "kadınların" seks sinemalarına erişimleriyle ilgili "ampirik" olarak sadece bir gazete haberine rastladığımı belirtmeliyim. 1980 yılında dönemin popüler gazinolarında düzenlenen "kadınlar matinesine" benzer bir şekilde, Beyoğlu'ndaki Atlas Sineması'nda gösterilen *Emmanuelle 2* filmi için sadece cuma günleri "kadınlar matinesi" düzenlendiğini gördüm (*Milliyet* 13.04.1980). Acaba kendilerine yasaklanan, "erkek bir mekâna" giremeyen kadınlar tüm bu "seks furyası" dönemini nasıl tecrübe etmişti? Kadınların heterotopyaları nereleri, kentin hangi köşeleriydi? Bu tarihsel meraklar, hem İstanbul'un geçmiş cinsel coğrafyasını haritalamamıza olanak tanır; hem de bugünün megapolünde hangi mekânlarda neler yaşandığına, ya da "İstanbul'un mevcut erotik topografyasına" dair bilgimizi derinleştirir diye umuyorum.

17

Trans-Beyoğlu: Kentsel Dönüşüm, Şehir Hakkı ve Trans Kadınlar

Aslı Zengin

Elizabeth Grosz, "Bedenler-Şehirler" başlıklı bir makalesinde şehri bedenlerin yansıması, izdüşümü ve üretimi olarak ifade eder. Şehir normalde birbiriyle alakası olmayacak bedenleri birbirine kendiliğinden bağlayan bir düzen ve tertip sunar. Grosz'a göre örneğin varlıklı bir bankacının ihtişamlı yaşam tarzıyla avare gezen ya da evi barkı olmayan birinin yaşamları ille de ikisinin arasında bilinçli ve kasıtlı bir sömürü ilişkisi olmadan da birbirlerine bağlanabilir (1998: 31-33). Bu anlamda şehrin bedensellikle ilişkisi çokluklar, çeşitlilikler ve bunların birbiriyle olan bağlantıları üzerine kuruludur. Grosz'un çizdiği beden-şehir ilişkisinin haklı yanları olmakla beraber, kapitalizmin özellikle 1990'larla beraber almış olduğu neoliberal formla gelişen kentsel dönüşüm projelerinin bu çokluk ve çeşitliliğe ne kadar yer bıraktığı önemli bir soru olarak karşımızda duruyor. Benzer şekilde çeşitli bedenlerin şehirle kurduğu ve/veya kurmak zorunda bırakıldığı ilişkilenme biçimleri ya da "şehir hakkının" nasıl eşitsiz dağıtıldığı da açıklanmayı bekliyor. Bu yazıda, "şehir hakkı" üzerinde durarak, bu hakkın hangi hayatlara, bedenlere ve bireylere nasıl paylaştırıldığına odaklanacağım. Bunu yaparken de, şehir hakkının cinsiyet kimliği ve cinsellik özelinde nasıl şekillendiğine ve İstanbul'un Beyoğlu bölgesindeki kentsel dönüşüm süreçlerini tarihsel olarak nasıl etkilediğini tartışacağım.

Henri Lefebvre'e göre, toplumsal ilişkiler ve yaşam alanları gündelik hayat içerisinde birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmış, birbirlerini kuran, ören iki öğedir. Dolayısıyla kentsel mekânın üretimi aynı zamanda ona göbekten bağlı olan toplumsal ilişkilerin de üretimi demektir. Kentsel mekâna yapılan herhangi bir müdahale, sadece şehrin fiziksel koşullarını ve biçimini değiştirmek değil, aksine tüm açılarıyla beraber kent yaşamını üretmek, kent yaşamına, haliyle orada yaşayanların "şehir hakkına" müdahale etmek demektir. Lefebvre (2000b) şehir hakkının kentsel mekânın üretimini ilgilendiren her türlü kararla alakalı

olduğunu vurgular. Şehir hakkı kavramının siyasi potansiyeli, kentsel yaşamı ve mekânı kuran iktidar ilişkilerini (sermayedarlar sınıfı ve devlet) yeniden yapılandırarak ve şehre dair oluşturulan karar mekanizmalarını onların elinden alarak, şehrin yaşayan sakinlerine teslim etmesinden ileri gelir. Orada yaşayanlar, yani şehrin yaşam alanlarına ve şehirde yaşanan deneyimlere katkısı bulunanlar, şehir hakkının meşru sahipleridir ve kentsel mekânın ve yaşamın üretiminde hak talebinde bulunabilirler (Harvey 2013).

Lefebvre'in tartışmalarında şehir hakkına sahip olması gereken ve dolayısıyla şehri yeniden ele geçirecek olan şehrin asıl sakini, yani siyasi öznesi işçi sınıfıdır (Purcell 2002), çünkü Lefebvre'e göre şehir hakkını talan eden ve bunu şehrin sakini olmayan aktörlere de (ulusal ve uluslararası sermayedarlar gibi) dağıtan kapitalizm ve devlet birlikteliğidir. Lefebvre için şehir hakkı üzerinden geliştirilecek siyaset kapitalizme ve devlete karşı verilecek mücadeleden ibarettir. Halbuki şehir kapitalizmle beraber, cinsiyet, heteronormativite,[1] etnik kimlik ve egemen din öğeleri üzerinden de örgütlenerek, çeşitli şehir sakinlerini şehir hakkından mahrum ve çeşitli mekânlardan saf dışı bırakır. Bu anlamda, şehir hakkına dair çok sayıda alternatif siyasi projeden bahsetmek mümkün. Örneğin İstanbul'da şehir hakkı kadınlar, LGBTT bireyler, Kürtler, Romanlar, engelliler ve göçmenler arasında demokratik bir şekilde paylaşılmamıştır. Kentsel yaşamın üretiminde egemen role sahip olan, dolayısıyla şehrin hakkını gasp edip tekelleştirmeye çalışan asıl aktör genel bir tabirle heteroseksist, erkek, bazen bu şehirde yaşaması bile gerekmeyen Türk sermayedardır. Ancak şehir hakkı mücadelesi, sadece kapitalizm karşıtlığı üzerinden yapılamaz, çünkü böyle bir yaklaşım toplumsal yaşamda cinsiyetlerinden, cinsel yönelimlerinden ve etnik kimliklerinden ötürü ezilen diğer kesimlerin şehirle kuracağı ilişkilerin demokratikleşmesini garantilemez, aksine bu meseleleri yok sayıp sessizleştirebilir.

Bu yazı kentsel mekânın üretiminin ve paylaşımının cinsellik ve cinsiyet üzerinden nasıl örgütlendiğini ve kentsel dönüşüm süreçlerinin tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet normlarını, ahlaki kodları ve cinselliği bünyesine katarak nasıl işlediğini tartışıyor. Tartışmayı LGBTT bireylerin, özellikle de trans kadınların, İstanbul'da Beyoğlu ve civarıyla kurduğu beden-mekân ilişkisi üzerinden yürüteceğim.[2] En sonda, Gezi Parkı'ndaki mekân-cinsiyet kimliği-*queer* hayatlar ilişkisine göz kırparak, direniş sırasında bu ilişkinin nasıl bambaşka bir boyuta taşındığına da kısaca değinecek ve LGBTT/*queer* bireylerin mekânı nasıl dönüştürdüğünden bahsedeceğim. Gezi'deki *queer* varoluşun önemini anlamak ilk önce Beyoğlu ve civarının *queer* mekânsal tarihini anlamaktan geçiyor. O yüzden 1960'lardan başlayarak, trans bireyler ve seks işçilerinin Beyoğlu üzerinden kurulan şehir

1 İlk defa Michael Warner (1991) tarafından kullanılan terim, toplumsal hayatı kadın ve erkek ikiliği üzerinden tahayyül ederek, bu iki cinsin birbirinden tamamen farklı olduğunu ve birbirini tamamladığını savunur. Heteronormatif anlayışa göre iki cins dışında başka cins veya cinsiyet kimliği olmadığı gibi, egemen arzu da kadın ve erkeğin birbirine duyduğu, yani heteroseksüel arzudur. Dolayısıyla hemcinse veya kadın-erkek ikiliği dışındaki farklı cinsiyet kimlikliğine sahip insanlara duyulan arzuya yer yoktur.

2 Bu yazıda kullandığım veriler, Türkiye'deki trans kimlik politikaları üzerine yürüttüğüm doktora araştırması için 2009-10 yılları arasında yaptığım etnografik saha araştırmasına ait. Kullandığım veri, katılımcı gözlem sonucu yazdığım saha notları trans kadınlarla mülakatlar, gazete kupürleri ve İstanbul'un yakın tarihine odaklanan kaynaklara dayanmaktadır.

haklarının yıllar içerisinde hayatlarına, bedenlerine ve cinselliklerine bağlı olarak günümüze kadar nasıl şekillendiğini göstermek istiyorum.

1960'larda Beyoğlu'nda Cinsellik

1960'larda Beyoğlu kayıtdışı ekonomi, seks ve uyuşturucu ticaretinin yoğun olarak yapıldığı mahalleler ve bölgelere sahipti. Özellikle Tarlabaşı bu yanıyla dikkat çeken bir yerdi ve buradaki bar, pavyon ve otellere Beyoğlu'nu seks ticaretinden "temizlemek" için sık sık baskınlar düzenlenirdi (Scognamillo 1994: 110). 1884'te sokakta artan seks ticaretini önlemek için ilk resmi genelev Abanoz Sokak'ta kurulur. 1954 ve 1965'te meşhur iki genelev sokağının (Büyük Ziba ve Abanoz) kapanması, sokakta kayıtsız seks işçiliğinin patlamasına neden oldu. Abanoz aynı zamanda lubunyaların[3] da toplanmaya ve beraber varlık göstermeye başladığı bilinen ilk yerdi.[4]

İstanbul'daki yakın lubunya tarihinin hâlâ hayatta olan en deneyimli ve yaşlı aktörlerinden birisi tüm trans kadınların büyük saygı duyduğu Deniz Anne'dir. Deniz Anne 1943 yılında Adana'da erkek bedeniyle doğar. Ergenlik yıllarını, kendisini bir kız olarak hissederek ve evlerinin yanı başındaki genelevde çalışan kadınları izleyerek geçirdiğini anlatır. Beyoğlu'nu, özellikle de Abanoz'u ilk defa bu kadınlardan birinden duyar. Adana'da kaldığı süre boyunca arkadaşlık ettiği bu kadın ona Beyoğlu'ndaki Abanoz Sokak'ta kendisine benzeyen bir sürü insanın takıldığını anlatır. Evde ve mahallede yaşadığı baskı ve dışlanmaya daha fazla dayanamayan Deniz Anne, 1961 yılında 18 yaşındayken Abanoz Sokak'ı bulmak için İstanbul'a kaçar. Adana'daki seks işçisi arkadaşının "senin gibiler" dediği kişiler aslında sadece trans kadınlar değildir; cinsel ilişkide pasif rol üstlenen ve "kadınsı" hal ve tavırlar içerisinde olan geyler de vardır. Çok yakın zamana kadar LGBTT hareket içerisinde dahi net ayrımlara sahip olmayan cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimler, Deniz Anne'nin İstanbul'a geldiği ilk zamanlarda gey, lubunya ve ibne gibi kelimelerle hem transları hem de "kadınsı" geyleri kapsamaktaydı. Trans kadınlar bazen *kadın kılığında erkek* olarak da adlandırılırlardı. 1960'larda hem geyler hem de translar çok dar bir çevreye hapsolmuş durumdadır. Özellikle trans kadınlar dışarı çıkmak istediklerinde Beyoğlu'ndaki birkaç sokağın ötesine adımlarını atamazlar.

Abanoz'daki çoğu genelev 1965 yılında kapatılır fakat aynı sokakta seks işçiliğinin yapıldığı birkaç ev hâlâ kayıtdışı olarak işletilmeye devam eder. 1973 itibariyle bu evlerin sayısında artış olur. Siyah Pembe Üçgen'in 12 Eylül darbesi dönemini yaşayan trans kadınlarla yaptığı sözlü tarih çalışması, Abanoz Sokak'ın 1978 yılında tamamen kapatılmasından hemen önce en parlak dönemini yaşadığını ve sokakta sa-

3 "Lubunya" tabiri LGBTT ve *queer* çevreler arasında kadınsı cinsiyet rolleri sergileyen eşcinsel erkekler ve erkek bedeniyle doğmuş fakat kendini kadın gibi hisseden ve öyle tanımlayan trans bireyler için kullanılır. Bazı kişiler lubunyayı cinsel ilişkide pasif olan eşcinsel erkek olarak düşünse de, aslında lubunya tam olarak cinselliğin nasıl yaşandığıyla değil, cinsiyet rollerinin sahiplenilme ve icra edilme biçimleriyle alakalıdır.

4 Çok yakın zamana kadar LGBTT bireyler ve yaşamlar üzerine pek fazla çalışma yapılmıyordu. Yeni ortaya çıkan bu önemli çalışmalarda ve benim İstanbul'da yaşayan trans bireylerin hayatları ve devletin bu hayatlarla kurduğu şiddet ilişkisi üzerine olan doktora araştırmam sırasında, transların 1960'ların Abanoz Sokak'ından öncesindeki yaşamlarına dair bir bilgiye erişemedim. O döneme dair sözlü tarih anlatıları olabilecek bazı trans kadınların ise araştırmam sırasında maalesef artık hayatta olmadıklarını öğrendim. Eğer böyle bir kayıt veya anlatı var ise, burada o kayıtlara yer verememiş olmam, bu yazıyı yazdığım esnada bu konuda bir bilgimin olmamasıyla ilgili.

dece yerli trans kadınların değil, Fransa, İtalya, Yunanistan ve SSCB'den gelenlerin de olduğunu ortaya koyar (2012: 60-70). Fakat Deniz Anne'ye göre o zamanlar yerli trans kadın sayısı 10-12'yi geçmez ve hep beraber Abanoz ve çevresi gibi kısıtlı bir bölgede var olmaya çalışırlar.

Abanoz, polis zoruyla kapatıldıktan sonra trans kadınlar bu bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. O zamanın bir başka tanığı da 1958 doğumlu bir trans kadın olan Melis:

> En genç bendim! En körpe de bendim. Hepsinin yaşı var. 8-10 travesti vardık orada. 19, 20, 22 yaşında vardı. Neyse, ondan sonra... Bir gün adamın bir tanesi geldi, "Sen kaç yaşındasın?" dedi bana. Adam polismiş. Sivil gelmişler. Orayı basacak. "Ay ben 18 yaşındayım," dedim. Demeye kalmadı iki saat sonra ev basıldı. Şakır şakır, kütür kütür, nasıl! Bütün evler basılıyor ama! Damlara kaçtık, bir yerlere kaçtık saklandık. Öbür binaya kaçtık. Bütün evleri kapattılar. Bu Abanoz Sokak'ta. Bayram Sokak'ın bir arka sokağı oluyor. O zaman evlerde çalışıyorduk. Aldılar götürdüler! Saçımı kestiler benim. Aileme teslim edeceklerdi, yaşımı doldurdum diye beni götüremediler. Serbest bıraktılar. Bir yakalanıyorsun, ondan sonra Cancan'a, hastaneye gönderiyorlar.[5] Muayene oluyorsun, ertesi gün çıkıyorsun. Bir gün kalıyorsun orada. Ahlak zabıtası gelip akşamüstü seni alıp götürüyor. Ama hemen gelirsen, sabah hemen seni yetiştirdilerse, öğlen bire-ikiye kadar yetiştiriyorlar. Yetiştiremezlerse kalıyorsun hastanede.

Abanoz'dan sürüldükten sonra, o dönem bazı trans kadınlar Tarlabaşı'nın aşağısında, yıkılmaya yüz tutmuş, altyapısı harap olan Dolapdere'de çalışmaya başlarlar. O günlerin Dolapderesi, mahalleleri diğer semtlere ve mahallelere bağlayan anayollardan mahrum, kendi içine kapalı, izbe bir bölgeden ibarettir. Abanoz'dan sürülen çoğu trans kadının kendilerine Dolapdere'de sığınacak bir dam bulduğu ve yine aynı yerde karın tokluğuna seks işçiliği yaptığı o dönem, aynı zamanda 12 Eylül darbesinin hemen öncesine denk gelir. O dönem siyasi gruplar arasındaki çatışmanın sokakları çeşitli siyasi bölgelere dönüştürdüğü ve insanların üyesi olduğu veya sempati duyduğu siyasi gruplara göre şehir içindeki hareketlerinin kısıtlandığı ve engellendiği bir dönemdi. İstanbul sokakları o zamanlar silahlı çatışmaların, saldırıların, siyasi gösteri ve kampanyaların yoğun yaşandığı yerler olarak anlatılır. Dönemle ilgili birçok yayına ve araştırmaya rağmen, trans kadınlar ve cinsel yönelimlerinden dolayı ötekileştirilmiş diğer grupların 12 Eylül deneyimleri pek fazla aktarılmadı.[6]

12 Eylül darbesiyle beraber Dolapdere civarında kendilerine bir yaşam alanı kurmaya çalışan seks işçileri ve trans kadınlar yeniden yerlerinden edilir ve bugün Beyoğlu'nda kalan bir-iki genelev sokağından biri olan Bayram Sokak'taki genelevlerde çalışan arkadaşlarının yanına sığınırlar.[7] Askeri darbe görüşme yaptığım trans kadınların

5 "Cancan", Cankurtaran Deri ve Tenasül Hastalıkları Hastanesi'nin seks işçileri arasındaki kısaltması. Kayıtlı ve kayıtsız çalışan seks işçileri sağlık kontrolleri için polis tarafından bu hastaneye getirilirler. Bu yazının yazıldığı sırada Cancan tadilattan geçmekte ve sağlık kontrolleri Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin içinde bulunan bir klinikte sürdürülmekteydi (Zengin 2011).

6 Siyah Pembe Üçgen'in 2012 yılında basmış olduğu *80'lerde Lubunya Olmak* adlı kitap bu alanda kayda değer ilk çalışma niteliğini taşır.

7 Bu araştırma sırasında, seks işçisi ve trans kadınların Dolapdere'den yerinden edilme nedeni ve zamanına dair çok net bir bilgiye ulaşamadım. Bu detay, diğer bazı eksiklikler gibi hâlâ açıklanmayı bekliyor.

hikâyelerinde keskin bir milat olarak anılır. Örneğin yıllardır hem trans ve seks işçisi hakları için mücadele eden hem de antikapitalist faaliyetlere katılan Demet Demir için 12 Eylül trans kadınların hayatlarında çok etkiliydi:

Daha o zaman erkek kılığındaydım. 19 yaşında çıktım Taksim'e. Okulum da vardı. Yani buradaki cinsdaşlarımın hiçbirini tanımıyordum. Bir parkta oturuyordum, Taksim Parkı'nda. İki çocukla tanıştım. Onlar da beni bu Şadırvan Birahanesi var ya, Taksim büfelerin üstü birahaneydi. O zaman şu Maksim Gazinosu'nun patronunun yeriydi orası. Bizim lubunya dediğimiz, feminen eşcinsellerin gittiği mekândı. Daha 12 Eylül olmamıştı. Çok daha rahat bir ortamdı. Orada ben ilk kez kendi cinsdaşlarımı tanıdım. Yani para karşılığı seks işçiliği yapıldığını bilmiyordum; sadece biyolojik kadınların yaptığını biliyordum. O zamanlar sayıca az mekân vardı. Bir Çiçek Pasajı diye turistik bir yer, bizim arkadaşların gittiği bir mekân vardı. Bir de Şadırvan vardı. Bir de o Taksim Postanesi'nin orada Tuvali Birahanesi vardı. Birahaneler yeni yeni açılıyordu. 12 Eylül'den sonra çok daha fazla yaygınlaşmaya başladı. Pınar vardı, Orman vardı. Sonra bizim gittiğimiz sayılı mekânlar vardı. Bir Vat69 vardı kulüp, bir de Beybon67 vardı. Bugünkü Sahra'nın olduğu, alt katıydı ama üst katları değildi. İki tane, transların gidebileceği, feminen eşcinsellerin gittiği kulüp vardı. Bir de üç-beş tane birahane. O zaman lubunya camiası Taksim'de yoğundu ve Aksaray tarafında da birkaç yer vardı. O zaman [translar arasında] Cihangir diye de bir şey yoktu. Sayılı travesti, transseksüel vardı. Onlar da Tarlabaşı'nda oturuyorlardı. Tarlabaşı o zaman daha çok Romanlara ait bir yerdi. Kürtler yoktu yani. İşte orada transların ve eşcinsellerin kaldığı tek odalı evler vardı. Kira da ucuzdu. Bir de orası biraz daha barındırabiliyordu. Gayrimüslimlerin de olduğu bir semtti zamanında. Sonra bir de burası [Taksim] pavyon kültürü mültürü olduğu için de... Ötekinin barınabileceği semtlerin zemini olması gerekiyor. O sırada travestiler karın tokluğuna çalışıyor. 12 Eylül'den sonra bayağı bir furya oldu. Birçok kişi kadın kılığına girdi. Benim cezaevine girerken bıraktığım arkadaşlarımı sekiz ay sonra döndüğümde kadın kılığında gördüm. 12 Eylül öncesi barlarda çıkan müthiş bir lubunya popülasyonu vardı: ama efemine gey, ama trans tipi diyeyim. Çok da iş yapılıyordu. Sesin güzel olmasın yani; çık oraya kadın kılığında, göbek at, şaklabanlık yap. 1981'de Kenan Evren hepsini yasakladı. Yasaklanınca, para kazanmak için sahneye çıkan zümre, fuhuş sektörüne kaymak zorunda kaldılar. Bununla birlikte baskı ve şiddet de arttı, çünkü sahneye çıkamadılar. Çoğu da evinden kaçıp gelmiş insanlar.

Darbe zamanı geylere ve trans kadınlara uygulanan şiddet son derece ciddi boyutlara ulaştı. Türkiye'deki gündelik hayat zaten çeşitli toplumsal gruplar için altüst olmuş ve pek çok hak ve özgürlük askıya alınmıştı. Bu dönemde askerler tarafından kaçırılan, kaybedilen, öldürülen ve dövülen çok sayıda trans kadın var. 1981 yılında İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner, radyodan bar, kafe, kulüp ve pavyonlarda kadın kılığında şarkı söyleyen ve dans gösterisine çıkan kişilere sahne yasağı getirildiği duyurusunda bulunur. Yasağın ardından da bu eğlence yerlerine sık sık baskın yapılmaya başlanır. Bu baskınlardan büyük

zarar gören trans kadınlar güvende çalışabilecekleri yerlerden çıkarılır, sürekli yakalanma ve tutuklanma tehdidi altında gizli gizli çalışmaya devam ederler. Eğlence yerlerinde sahneye çıkma yasağının yanı sıra geceyarısı devreye giren sokağa çıkma yasağı da seks işçiliği yapan trans kadınların geçinmek için kazandıkları paraya engel olur. Trans kadınlar geceyarısına kadar sokaklarda müşteri bulup para kazanmaya çalışırken, bir yandan da sıkıyönetimin güvenlik güçlerinden korunmaya gayret ederler. Fakat tahmin edilebileceği üzere, normalde geceyarısından sonra artan müşteri sayesinde kazanılan para, geceyarısına kadar kazanılandan çok daha az olur.

Siyah Pembe Üçgen'in sözlü tarih projesinde Belgin Çelik isimli trans kadın o dönemki vahim olaylardan birini şöyle aktarıyor: Bir gün polis trans kadınların ve geylerin evlerini, çalıştıkları ve buluştukları bar, kafe ve kulüpleri basarak hepsini toplar ve Sirkeci'deki Sansaryan Han'a getirir. Burada herkesin omzuna birer damga bastıktan sonra, hepsini trene doldurup zorla İstanbul'dan Eskişehir'e yollar. Çelik'in anlattığına göre, omuzlarındaki damga kimin hangi bölgeden geldiğini gösterir ve geldikleri bölgeye sonraki beş yıl içinde tekrar girememelerini sağlamak için yapılmıştır. Trans kadınlar trene doldurulurken yanlarında Ahlak Polisi durur ve trene girmeleri için durmadan copla vücutlarının her yerine vurur (2012: 60-63).

Trans kadınların benzer sürgün hikâyelerine doktora araştırmam sırasında ben de rastladım. Melis'inki bunlardan biriydi:

> Arka arkaya yakalandım. Bu sefer sınır dışı yaptılar. Eskişehir'e gönderdiler. Eskişehir'de biz köyün birine geldik. Bize lastik ayakkabılar getirdiler. Ayağımız çırılçıplak! Ayağımıza diken bata bata. Polisler aldı bizi. Trenle gönderiyorlardı. Sürüyorlar! İstanbul'a bir daha gelemesinler diye. Ama tekrar geri geldik biz de. Ondan sonra bir baktım İzmir. Ondan sonra bir baktım, başka yerlere sürüyorlar. Her yere götürüyorlardı. Bırakıyorlardı. 4-5 gün böyle kalıyorduk. En son böyle amir dedi ki: "Biz bunlarla ne yapsak, ne etsek bunlar geliyor. Bunlara bir şey yapamayız, bunları Cancan'da 20 gün bekleteceksiniz."

Melis bu sürgünden kendini kurtaran ve İstanbul'a dönmeyi başaran şanslı trans kadınlardan. Fakat herkes o kadar şanslı değildi. Bazı görüşmeciler o sürgünler sırasında kaybolan ve bir daha izini bulamadıkları arkadaşlarından bahsettiler. Trans kadınlar yaşadıkları şehirlerden ve semtlerden koparılır, şehir hakları cinsiyet kimlikleri ve cinsellikleri yüzünden ihlal edilir. Devletin "yerinden etme" ve İstanbul'dan uzak şehirlere "sürgüne yollama" stratejilerini, trans kadınları ve geyleri toplumsal yaşamdan ve kentsel mekânlardan yok etme, onların bu alanlardaki görünürlüklerini silmek olarak okumak yanlış olmaz. İstanbul'daki, özellikle de Beyoğlu'ndaki trans kadınlar ve geyler için gündelik şiddet biçimlerindeki artış, güvenliklerini sağlama ve hayatta

kalmak için sürekli yer değiştirmelerine neden olur. Bu yer değiştirmeler genelde Beyoğlu'nun farklı semtleri arasında gerçekleşir. Çoğu Tarlabaşı'ndaki ucuz otel odalarını veya bakımsız, yıkılmaya yüz tutmuş eski binaları birkaç arkadaşıyla beraber kiralayarak kendine ait bir alan yaratmaya çalışır. Görece şanslı ve maddi olarak daha avantajlı olan bazıları ise Cihangir'deki bazı sokaklarda ev tutarak, bu sokakların 1990'ların başında trans kadınların gettosu haline gelmesinin ilk adımlarını atarlar. Bu sokaklardan polis şiddetinden ötürü taşınmak zorunda kalan trans kadınlar, en son Ülker Sokak'ta ısrar ederler. Ülker Sokak, transların kişisel ve toplumsal geçmişlerinde çok önemli bir yere sahip. Bu sokağa ve trans kadınların bu sokakla ilişkisine daha detaylı girmeden önce, Tarlabaşı'nda kalan trans kadınlar ve onların mekânla ilişkisine dair birkaç cümle daha eklemek istiyorum.

Tarlabaşı, ayrımcı tavır ve ırkçı saldırılardan ötürü gayrimüslim toplulukların terk etmek zorunda bırakıldıkları bir bölge (Bali 2012, Güven 2005, Kuyucu 2005). Buna ek olarak ANAP'lı Bedrettin Dalan'ın 1984-89 yılları arasında Büyükşehir Belediye Başkanlığı yaparken uygulamaya koyduğu kentsel dönüşüm projeleri yüzünden Tarlabaşı'nın büyük bir kısmı yıkılır. Bu yıkım 12 Eylül darbesinin hemen ardından toplumsal, siyasi ve ekonomik hayatın kökten değişimine dair verilen kararlardan sadece bir tanesiydi. İthal ikameci modelin kalkması ve liberal ekonomik bir modelin hayata geçirilmesiyle, Türkiye neoliberal küresel ekonomiye eklemlendi (Öniş 2004, Önder 1998). Bu sürecin parçası olarak İstanbul uluslararası sermaye, meta ve imajların (Keyder 2000a) ve bir o kadar da sermaye birikiminin merkezi haline geldi. 1980'lerin ortalarından itibaren kentsel alanın yüzü, yükselen beş yıldızlı oteller ve yüksek ofis binalarıyla, güvenlik elemanına sahip sitelerle, İstanbul'u turistler için paketleyip pazarlayan reklamlarla ve küçük esnafın merkezi semtlerden sürülmesiyle radikal ve hızlı bir biçimde değişerek dönüştü (Öncü 1997). Tarlabaşı'ndaki yıkım aslında bu sürecin bir yansımasıydı ve bu yıkımla iş ve ticaretin gelişmekte olduğu yeni yerleri şehir merkezi üzerinden havaalanına bağlamak hedefleniyordu (Kuyucu ve Ünsal 2010: 57). Yüzlerce tarihi binayı yıktırarak yerine Tarlabaşı Bulvarı'nı açan Dalan, böylece aynı zamanda Tarlabaşı ve Beyoğlu arasına bir sınır örerek iki bölgeyi birbirinden ayırmış da oldu. Bu ayrımla beraber Tarlabaşı nüfusu şehrin en dışlanmış gruplarından oluşmaya başlar. Mesela Romanlar, seks işçileri, düşük gelirli insanlar, kayıtdışı çalışan işçiler, 1990'larda devlet şiddetiyle köylerinden edilen Kürtler ve kayıtsız göçmenler bu grupların başını çeker. Tarlabaşı, İstanbul'un en ötekileşmiş ve gettolaşmış yerlerinden biri haline geldi. Trans kadınların bir bölümü, Tarlabaşı'nda 2000'lerde yavaş yavaş başlayan ve 2010 yılı itibariyle gittikçe hızlanan kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçişine kadar, bu nüfu-

sun bir parçası olarak Tarlabaşı'nda yaşamaya devam ettiler. Aslında son dönemde yaşanan kentsel dönüşüm süreçlerinden önce de, Tarlabaşı'ndan başka semt ve mahallelere göç eden trans kadınlar olmuştu. Demet, önceleri Tarlabaşı'nda yaşayıp daha sonra Cihangir'e taşınan trans kadınlardan biri ve yer değiştirmenin nedenlerini şöyle anlatıyor:

> [Cihangir'de] hem daha iyi evler, hem de daha iyi müşteri alabiliyordun. Tarlabaşı daha it kopuk dediğimiz, uyuşturucu bilmem nenin bulunduğu bir yer. Bir de hani herkes oraya gelmez yani. Orası bir sınıf atlama yeri oldu. Sınıf atlandıktan sonra, ben 1987'de evden ayrıldım. Orada [Cihangir'de] bir arkadaşımın yanına yerleştim. Daha da dolmaya başladı burası yavaş yavaş.

1980'lerin sonuna doğru trans kadınlardan parası olanların çoğu Cihangir'e, özellikle de Ülker Sokak'a yerleşmeye başlar ve burası çoğunun hayatında yeni bir dönemin de başlangıcı olur. Ülker Sokak zamanları hem transların kendilerini bir cemaat, bazen de kocaman bir aile olarak gördükleri, hem de kurulan bu bağların yine kentsel dönüşüm projeleri ve devlet şiddetiyle darma duman edildiği ve her birinin başka yerlere savrulduğu bir dönemi temsil eder. Devletle daha önce girilen mücadeleden yenilgiyle çıkılmasına ve yerlerinden edilmelerine rağmen, trans kadınlar 1990'ların ortasında devlete karşı büyük bir mücadele verirler ve yaşam alanına dair haklarını tüm işkence ve polis şiddetine rağmen sonuna kadar savunurlar. Trans kadınların devlet şiddetiyle mekân ve bedenleri üzerinden girdikleri mücadele ve bu süreçte elde edilen deneyim, bugün kendi aralarında kurdukları ilişkileri ve öznelliklerini şekillendirmeye devam ediyor.

Ülker Sokak, ya da Namı Diğer "Lubunistan"

Bugün İstanbul'un "bohem burjuvasının" (sanatçılar, entelektüeller, yazarlar gibi) yoğun olarak yaşadığı bir yer olarak bilinen Cihangir, 1990'ların ortalarına kadar şehrin ötekileştirilmiş insanlarına ev sahipliği yapıyordu. Fakat on yılı aşkın süre devam eden mutenalaştırma süreci sonunda buradaki emlak piyasası üst sınıf insanlara hitap etmeye başladı. Cihangir 1990'ların başında İstanbul'da hayata geçirilen birinci dalga mutenalaştırma projeleri kapsamında yer alan ilk semtlerden biri (İslam 2010). Bu dönüşümün faturasını da büyük ölçüde translar ödedi: Maddi durumu iyi olan transların çoğu Cihangir'deki birkaç sokağa taşınarak buraları cinsiyet kimlikleri ve cinsellikleriyle görece özgürce var olabildikleri bir yaşam alanına çevirmişlerdi. Trans kadınların taşındıkları yerlerde sadece kendileri yaşamıyordu: Onlardan rahatsız olmayan birtakım entelektüeller, öğrenciler, sanatçılar ve bekârlar da bu sokaklarda oturuyorlardı. Görüştüğüm trans kadınlar arasında daha önce Cihangir'de oturmuş ve burayı "kurtarılmış bölge",

"trans imparatorluğu", "lubunistan" veya "ibneistan" olarak adlandıranlar olmuştu.

Demet trans kadınlar arasında Cihangir'in en eski sakinlerinden ve 2010 yılında yaptığım mülakat esnasında hâlâ orada yaşıyordu. Demet'e göre trans kadınların Cihangir'e yerleşmelerine vesile olan faktörlerden biri 1980'lerde trans kadın seks işçilerine artan cinsel talep ve bu talebin getirmiş olduğu maddi kazanımla beraber daha iyi evlerde yaşayabilme imkânıydı:

> 1980'lerde sıkı denetim ve sahne yasağı vardı, ama bunların ardından ilgi de başladı translara. Böyle orada bir ekonomi gelişmesi de oldu translara. Böyle bir sınıf atlama, Cihangir'e taşınmalar. Bu Ülker Sokağı değil ama. Orada da insan vardı, ama tek tük. Pürtelaş, Başkurt Sokak, Kazancı Yokuşu, Ülker olmak üzere 86'lı yıllarda bir şey oldu orada. 85'in başında gelinmeye başlandı. Sonra 86'nın ortalarında orası ele geçirilmeye başlandı. Camlardan çalışılmaya başlandı. Önce eve müşteri getiriliyordu otostoptan, sonra camdan çalışılmaya başlandı. Orası bir açık genelev haline geldi. Dört-beş sokak. İlk zaman polis avantasını aldığı için gıkı çıkmıyordu. Daha sonra mahalleden tepkiler bilmem ne olunca, polis saf değiştirdi. Daha çok sanatçılar vardı mahallede. Ha bir de o Cihangir şeye uygun bir model, Tarlabaşı gibi. Hani sanatçıların, pavyonda çalışan, genelevde çalışan kadınların olması. Sen yaşam alanını oluşturabiliyorsun yani.

Cihangir böylece, aslında bir anlamda trans kadınların hayatına mekânsal olarak belirli bir istikrar ve durağanlık getirir. Cihangir'e taşınana kadar translar bir o sokaktan bir bu sokağa, bir o semtten bu semte sürülüp dururlar ve yerinden edilme hayatlarının merkezi haline gelir. Mülakat yaptığım ve daha önce Cihangir'de yaşayan trans kadınlar, o zamanların mahallesini "translar ve trans olmayanlar arasında sorun yaşanmayan bir huzur ortamı" olarak anlattılar. Deniz Kandiyoti'nin (2003) de belirttiği gibi, trans kadınlar seks işçiliğinden oldukça fazla para kazanırlar, sokakları sabahların erken saatlerine kadar gelen müşterilerin arabalarıyla dolar ve yerel basının dikkatini dahi çekerler. Ülker Sokak'ın ilk zamanları birçok trans kadın tarafından, çok fazla para kazandıkları ve birbirleriyle olan ilişkilerinde kendilerini trans topluluğu veya cemaati olarak hissettikleri zamanlar olarak anlatılıyor. Fakat bu parlak günler, Demet'in söylediklerine göre, mahallenin trans veya seks işçisi olmayan sakinleri tarafından dile getirilmeye başlayan şikâyetlerle sönmeye başlar. O zamanlar yine aynı sokakta oturan ve bir trans kadın olan Ceyda, kendilerine karşı yükselen tepkinin mahalle sakinlerinin kendisinden kaynaklanmadığını, polisin mahallelilere, translara ve seks işçilerine karşı tepki duymaları için yaptığı baskıdan ötürü olduğunu ifade etti. Ceyda'ya göre, mahalleli ve translar arasında çok çeşitli yakınlık ilişkileri kurulmuştu. Örneğin birbirlerinin evlerine giderlerdi ve neredeyse her trans kadının mahal-

leden bir sevgilisi vardı. Fakat polisin baskısı sonucu kendilerinin alışveriş yaptıkları mahalle bakkalı artık onlara bir şey satmak istememeye başladı. Translarla arası iyi olan ve yine polis baskısı sonucu mahalleyi terk etmek zorunda kalan market sahibi, kuaför ve sucudan bahsedilir. Polis aynı zamanda emlakçıları gezerek, translara ve seks işçilerine Cihangir'de ev kiralanmaması konusunda uyarıda bulunur. Cihangir'deki evlere polis baskınları düzenlenmeye başladığında, Demet evler arası koordinasyonu kurmada ve polis şiddetine karşı transların direnişini örgütlemede önemli rol oynayan kişilerden biri olur. Tüm bu Cihangir baskınları ve translara karşı devlet şiddeti Demet'e göre yerinden etme stratejisinin iki haline odaklanır: ilk olarak trans kadınları Cihangir'in diğer sokaklarından çıkarmak ve Ülker Sokak'a hapsetmek, sonrasında ise tüm saldırıyı bu sokağa yoğunlaştırarak hepsini yerlerinden ederek transların Cihangir'den nihai olarak gitmesini sağlamak.

Trans kadınlar Cihangir'e önceleri otostopla buldukları müşterileri getirirken, kısa bir süre sonra camdan "iş tutmaya" başlarlar. Sonrasında ise sokak başlarında bekleme devri başlar. Bu durum 1989 yılına kadar sorunsuz devam eder. Dönemin Beyoğlu Emniyet Müdürü 1989 yılında, Demet'in ifadesine göre yasadışı siyasi örgütlere yapılan baskınları andırır şekilde evlere baskınlar düzenlemeye başlar. Örneğin ellerinde silahlarıyla 200-300 kadar polis sokağı ablukaya alır. Bir müddet sonra trans kadınların oturdukları evlerin kapılarını da kırmaya başlarlar. Demet'e göre, bu baskınların bir sebebi genelev işletmecisi Matild Manukyan'ın "kendi işleri azaldığı için" yaptığı şikâyettir. 1990'larda trans kadınların büyük bir kısmı Cihangir'den polis zoru ve baskısıyla çıkartılır (Selek 2001). O sırada yaşanabilecek tek yer olarak Ülker Sokak kalınca, Cihangir'in diğer sokaklarından sürülen transların bazıları bu sokağa taşınır, büyük bir kısmı da E5 otoyolunda çalışmaya başlar. E5 trans kadınların hayatına ölüm getirir. Arabasıyla trans kadınlara vurup kaçanlar, bıçaklanan ve rasgele bir arabaya binip bir daha geri dönmeyen ya da ölüsü bulunan çok sayıda trans kadının hikâyeleri hâlâ anlatılır.

Ülker Sokak'ta yaşamaya devam eden trans kadınlar mücadele etmeye çalışır, ancak polisin şiddetiyle baş edemez ve orayı terk etmek mecburiyetinde kalırlar. Dönemin Beyoğlu Emniyet Müdürlüğü Ekipler Amiri "hortum" lakaplı Süleyman Ulusoy, Ülker Sokak baskınları ve transları yerlerinden etmek için uyguladığı sert şiddet biçimleri ve işkence metotlarıyla nam salmıştı. Tüm polis şiddeti, 1996 yılında düzenlenen Habitat II toplantısından önce yaşandı; keza devlet bakışı, böyle önemli bir küresel zirve öncesinde, kent merkezinde ve "kongre vadisinin" bu kadar yakınındayken, ortalıkta görünmemesi, "temizlenmesi" gerekenler olduğuna hükmetti. Örneğin travestiler, sokak ço-

cukları, tinerciler ve sokak köpekleri kurtulunması gereken bu nüfusun bazı parçalarını oluşturur. Demet'e göre, o noktada sokakta yaşamakta olan 35 transtan yalnızca beşi dayanabilmişti.

Transların büyük çoğunluğunu yerlerinden eden polis şiddeti, sadece belirli cinsellikleri ve cinsiyet kimliklerini mekânsal olarak dışlamayı hedeflemiyor, aynı zamanda mekân üzerinde kurulan sermaye hareketi ve birikim stratejilerinin de yolunu açıyordu. Transların ve seks işçilerinin mahallelerden çıkartılmasından kısa bir süre sonra, Cihangir'in yüzü değişmeye ve eskiden transların kaldığı sokaklar bohem bir yaşam tarzını tercih eden üst-orta sınıfların yaptığı emlak yatırımlarının hedefi oldu. Dolayısıyla bu yerinden etme sadece polisi değil, başka toplumsal aktörleri de içeren bir süreçti. Örneğin Cihangir Güzelleştirme Derneği (CGD) adı altında 1995 yılında bir araya gelen mimarlar, profesyoneller ve semtin eski sakinleri, sokakların ve binaların tadilatını savunarak bu bölgenin kentteki belirli bir sosyal tabakanın çekim merkezine girmesine hizmet ettiler. CGD'nin amacı Cihangir'i daha güvenli ve temiz bir çevreye kavuşturmak ve Cihangir'e daha pozitif bir kimlik kazandırmaktır (İlkuçan 2004: 68-69). Fakat trans kadınlar ve seks işçileri, derneğin Cihangir için tahayyül ettiği nüfus yapısının parçası değillerdi. Aksine, semtin "temizliği" ve "güvenliği" için tehlike oluşturan ve dolayısıyla kurtulunması gereken hedefteki gruptular. CGD bu amaçla polisle işbirliği yaptı.

1997 yılında *Pazartesi* dergisi, trans kadınların Cihangir'den polis şiddeti ve zoruyla atılmalarının hemen ardından Demet'le bir röportaj yaptı. Demet'in sözleri Cihangir özelinde gerçekleşen mutenalaşma, devlet şiddeti ve kentsel dönüşüm süreçlerinin yarattığı hissiyata ve somatik etkilere dairdi:

> Yirmi yıldır oradayız, yirmi gün önce gelen ahkâm kesiyor. Biz gidip ailelerin yoğun olduğu bir semtte, bir gecekondu semtinde oturuyor muyuz? Oturmuyoruz! Sen niye travestilerin yoğun olarak oturduğu yere geliyorsun? Bütün aşk duygularımız, seks duygularımız, yaşam duygularımız altüst oldu. Kaç aydır orgazm olamıyorum bu stres yüzünden. Gece ışıklarımı yakamıyorum. Acaba bugün kapıyı mı kıracaklar, acaba bugün alacaklar mı tedirginliği var hep. Ekip geçiyor, acaba bize mi geliyor diyoruz. Dışarda dolaşamıyoruz, acaba alınacak mıyız diye. Bırakın işi, hoşumuza giden bir erkeği bile evimize alıp oturtamıyoruz. (*Pazartesi* 22: 16-17)

Demet'e bu röportajı hatırlatıp, Ülker Sokak'ın kendisi ve trans kadınlar için önemini sorduğumda, bana Cihangir'in trans kadınların varlığını kaldırabilen ve onlara yaşam alanı tanıyan nadir yerlerden biri olduğunu söyledi. Sonra öfkeyle, kendilerini Cihangir'den kovdurtan kişilerin İstanbul'da özgürce ve canları istediğince yaşayabilecekleri birçok semt olduğunu, ama trans kadınların böyle bir lükslerinin olmadığının altını çizdi. Aslında bu "yersizlik" duygusu ve transların Beyoğ-

lu ile kurdukları yaşamsal bağ, İstanbul'la olan parçalı ve kısıtlı mekânsal ilişkilerinin en vurucu örneği.

Ülker Sokak, transların mekân, beden, cinsiyet kimliği ve cinsellikle iç içe geçerek kurulan hafızalarında siyasi ve kolektif olarak hâlâ önemli bir referans noktası. Bu süreçten güçlenerek çıkan arkadaşlıklar olduğu kadar, parçalanan ve kaybolanlar da var. Ülker Sokak ahlak, cinsellik, cinsiyet, sermaye ve devlet şiddetinin yan yana gelerek mekânı nasıl ürettiği, kurguladığı ve değiştirip dönüştürdüğünün anlatısı. Engin Işın mekânı politikleşme ve grup olmanın en önemli koşulu olarak anlatır (2002: 43). Trans kadınların Ülker Sokak deneyimi, mekân, şiddet ve direniş üzerinden kurulan politik talep ve öznelliklerin deneyimidir. Bazı coğrafyacıların vurguladığı üzere, kentsel mekânları, belirli grupların görünür ve belirgin bölgeleri haline getirmek, sadece o alanda yoğunlaşmak ya da gönüllü hizmet ve servis ağlarını geliştirmekle olacak iş değil, aynı zamanda oranın konut ve iş yaşamına ait mülkiyete sahip olmakla da yakından alakalıdır (Adler ve Brenner 1992: 26). Öte yandan Ülker Sokak deneyimi, bazı hallerde mülkiyetin ve sermayenin kişinin mekânla kurduğu ilişkiyi garantiye almasına yetmediğini de gösteriyor. Translar Cihangir'de sadece kiracı değillerdi; seks işçiliğinden kazanmış oldukları yüksek miktardaki paralarla Cihangir sokaklarından evler de almışlardı. Fakat mülkiyet onların mekânsal güvenliğini sağlayamadı, çünkü sermaye birikimi ve mülkiyet hakları kendi içinde tanımlanan, herkese eşit dağıtılan mevhumlar değil; aksine daha önce de vurguladığım gibi cinsiyet, etnisite ve cinsellik üzerinden kurulan eşitsizlikleri bünyesine katarak, hatta bazı durumlarda sadece bu eşitsizliklere dayanarak oluşan şeyler. Dolayısıyla trans kadınların mal ve mülkü, kendileri toplum nazarında "doğru düzgün" bir cinsiyet kimliğine ve ahlaki değerler silsilesine sahip olmadıkları için mekânsal bir güvence getiremedi.

Diğer yandan bir mekânda topluluk halinde yaşamak ve o mekânı kolektif bir kimliğe büründürmek, orada yaşayan topluluk için ille de olumlu sonuçlar doğurmuyor. Ülker Sokak deneyimini yaşayan bir başka trans aktivist olan Şevval, daha önce vermiş olduğu röportajlardan birinde bu durumu kısa ve öz olarak şöyle özetliyor:

> Ben bu sokakları getto olarak adlandırıyorum. Gettoların dağılmasının hem artıları hem eksileri oldu. Cihangir ilk LGBTT gettosuydu, tek gerçek gettoydu belki de. Grup dinamiği açısından mükemmeldi, ama topluma entegre olma konusunda bizi geriletti, çünkü arkadaşlarımız da translardı, rol modellerimiz de. Çok içimize kapalı kaldık. Nefret cinayetlerine daha açık hale geldik. Hortum [Süleyman] geldi kapılarımızı kırdı, evlerimizi yaktı.

Ülker Sokak'ta yaşanan mücadelenin kaybedilmesi ve Cihangir'in yıllar içerisinde "seçkin" ve "mutena" bir nüfusa kavuşmasıyla, transla-

rın belirgin bir mekân üzerinden kurdukları bütünlük ve dayanışma ortadan kayboldu. Sonrasında kurulan mekânsal ilişki, daha akışkan, bireysel, kısa süreli, dağınık ve her an değişime açık bir hal aldı.

Bugünkü Durum

Transların ve seks işçilerinin mekânla ilişkilerinin bugünkü hali, Cihangir'le başlayan mutenalaşma ve 2000'lerde iyice hızlanan kentsel dönüşüm projelerinden çok etkilendi. 2000'lerdeki neoliberal kent anlayışını temsil eden en önemli örnekler, farklı gelir grubundan insanlar için inşa edilen etrafı çevrili güvenlikli siteler ve devlet arazisine yapılan TOKİ konutları, birbiri ardına inşa edilen alışveriş merkezleri ve halihazırda bulunan tarihi yapı ve binaların tadilat adı altında dönüştürülerek özelleştirilmesi oldu (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008, İslam 2010). Bu süreci tanımlayan diğer önemli bir faktör ise, daha önceki dönemde kent sınırlarını genişletme üzerine kurulu kentsel kalkınma ve büyüme modelinin yerini, şehir içi bölgelerin değiştirilip dönüşmesine endeksli işleyen rant ve sermaye birikim mekanizmasının alması oldu (Dinçer 2011). Tuna Kuyucu ve Özlem Ünsal (2010) İstanbul kent alanının yönetimindeki bu değişimin popülist bir rejimden neoliberal bir düzene geçiş olduğunu saptayıp, 2002 yılına kadar sahiplerine tapu verilerek yasallaştırılan gecekondu bölgelerinin bu tarihten sonra kentsel dönüşüm projeleri haline geldiğini belgelerler. Cihangir'de trans kadınların ve seks işçilerinin başına gelen durum, başka semt ve mahallelerde, ötekileştirilmiş diğer toplumsal grupların da başına geliyor. Neil Smith'in (2005: xviii) de vurguladığı gibi varoşlar üzerinden yürütülen mutenalaştırma süreçleri "zaten kalkınmış olan alanların kendi içinde farklılaşması" anlamına gelir. İstanbul geneli ve Galata ve Tarlabaşı özelinde yaşanan mekânsal dönüşümle kentli üst sınıflar ve İstanbul'da yaşayan yabancılardan buralara yönelik talebin artışı, bu eşitsiz kalkınmanın çok önemli bir parçasını oluşturur. Fakat trans kadınların mekânsal dışlanma ve yerinden edilme deneyiminden gördüğümüz üzere, bu eşitsiz kalkınma ekonomik ve sınıfsal bir hikâye olmasının yanı sıra, aynı zamanda cinsiyetçi, ırkçı ve homofobik formlarda da gelişebilir.

Trans kadınların Beyoğlu'nda yaşama hakları ve imkânları, hem polis baskısı hem de kentsel dönüşüm yasa ve projelerine bağlı olarak artan kiralar yüzünden çok kısıtlandı. Beyoğlu'nun merkezinde barınamayan translar, bu bölgenin Kurtuluş, Dolapdere ve Pangaltı gibi "kenardaki" semt ve mahallelerine yerleşmeye başladılar. Ancak hem gündelik hayatlarının hem de seks işçiliği piyasasının büyük bir kısmı hâlâ Beyoğlu'nda yaşanıyor. Transların Beyoğlu'ndan kopamamalarının birkaç nedeni var: Bunlardan biri, yıllardır Beyoğlu üzerinden ku-

rulan ilişkiler, bağlar ve müşteriler. Eğlence ve gece hayatının yoğunluğu özellikle seks işçiliği yapan trans kadınların işlerini sürdürebilmeleri ve kendilerine müşteri bulabilmeleri açısından avantaj sağlıyor. İkinci bir neden, Beyoğlu'nun yıllar içerisinde tahrip edilen kozmopolit yapısının, şehrin geneline kıyasla hâlâ devam etmesi; burada alternatif yaşam, cinsellik, cinsiyet ve genel normun dışındaki bedenlere yönelik genel bir hoşgörünün varlığı. Bir üçüncü sebep ise seks işçisi olsun ya da olmasın birçok trans kadının hem Beyoğlu caddelerinde hem de Beyoğlu'nda bir araya geldikleri bazı dernek, kafe ve sosyal merkezlerde kendilerini "evlerinde gibi" hissetmeleridir. Bu araştırmayı yürüttüğüm 2009-2010 dönemi içerisinde bu "evde" hissetme hali, İstanbul LGBTT Derneği'nin mekânında da ifade ediliyordu. Burası, dışarıdaki baskılara maruz kalmadan (özellikle transların) bir araya gelebildiği, birbirleriyle dayanışma kurduğu ve her şeyden önce birbirleriyle gündelik yaşamda vakit geçirebildikleri, topluluk ve beraberlik duygusu oluşturdukları ender mekânlardan biriydi.

Bugün Beyoğlu'nda, Bayram Sokak dışında transların artık bir arada bulunduğu ve yaşadığı bir sokak kalmadı. Son yıllarda Bayram Sokak'ta açılan bazı eğlence merkezleri ise burada bulunan genelevlerin varlığını tehdit eder hale geldi. Bayram Sokak, daha önce belirttiğim gibi, ilk genelev sokaklarından biri olan ve daha sonra yıkılan Abanoz Sokak'a paralel, oldukça eski bir genelev sokağı. Şu an burada yirmi kadar trans kadının hem seks işçiliği yaptıkları hem de ikamet ettikleri iki genelev binası bulunuyor. İstanbul'da trans kadınların yoğun olarak yaşadıkları diğer bir yer ise Kurtuluş semti. Fakat burası görece geniş bir bölgeye yayıldığı için transların daha önce kurmuş oldukları sokak veya mahalle birlikteliğini yansıtmıyor. Kurtuluş'ta yaşayan trans kadınlar arasında hem kiracı hem de ev sahibi olanları görmek mümkün.

Trans kadınların "Beyoğlu sakini" olmalarına karşı konumlanan yoğun ayrımcılık ve şiddet, özellikle 2010 yılından sonra transların şehir içindeki gündelik hareketlerini büyük oranda sınırladı. Cinsiyet kimliklerinden ötürü zaten kentin belirli bölgelerine ve hatta belirli zaman dilimine, yani gece yaşamına hapsolan trans kadınlar, bu bölgelerden en önemlisi olan Beyoğlu'nda polisin mekân üzerinden geliştirdiği bazı şiddet tekniklerine maruz kalıyorlar (Zengin 2009). Trans kadınların bedenleri, seks işçisi olmaları bahane edilerek Beyoğlu'nun anacaddelerinden kenar sokaklarına itiliyor. Kullanılan yöntemlerden en önemlisi, Hüseyin Çapkın'ın İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne atanmasıyla devreye sokulan "bonus sistemi" adlı para cezası yöntemi. Bu sistem, belirli suç kategorileri yaratarak, yakalanan suçlunun ait olduğu kategoriye göre, suçluyu yakalayan polise ikramiye kazandırıyor. "Travesti" ve "Bilinen Bayan" bu ceza sisteminin icat ettiği kategorilerden iki tanesi. Bu sistem sayesinde polis, yolda gördüğü trans ka-

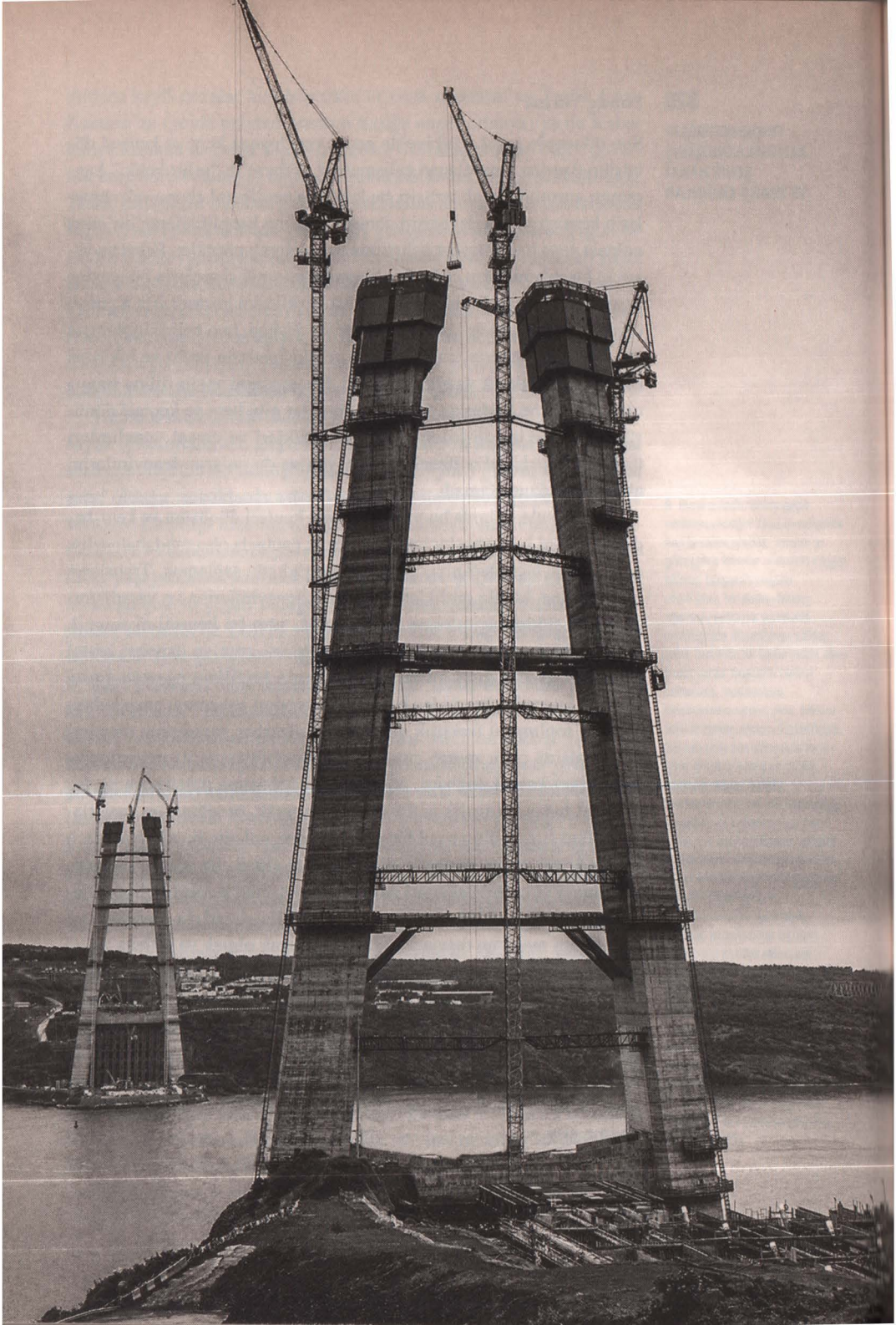
dınlara keyfi cezalar kesebilmekte ve ceza nedenini ya Trafik Ceza Kanunu'na (yolda müşteri ararken trafiğe engel olmaya) ya da Kabahatler Kanunu'na (kılık kıyafetinden ve davranışlarından ötürü çevrenin huzurunu bozmaya) dayandırarak trans kadın avı gerçekleştiriyor. Trans kadınların bazıları polisin kendilerini ara sokakta kıstırmasına rağmen sanki anacaddede yakalamış gibi göstererek ceza kestiğini de söyledi. Seks işçiliği yapmadığı halde, sadece alışveriş yaparken ya da taksiye binerken kendisine ceza kesilen trans kadınlar var. Bu cezalar egemen cinsellik, cinsiyet ve mekân ilişkileri üzerinden faaliyet gösteren bir ekonomiye dönüşüyor ve trans kadınların bedenlerini sokaklardan silmeye çalışıyor. Sokakta polisten ceza yemekten korkan trans kadınlar sokağa çıkmaktan korkar hale geliyorlar.

İstanbul sakinlerinin Taksim bölgesiyle olan ilişkileri, son on yıldır sayısı iyice artan otel, alışveriş merkezi, kafe ve lokanta zincirleriyle sermaye ilişkilerine dönüştürülmeye çalışılıyor.[8] Şehrin aslen kimin şehri olduğu, sokaklarda aslen kimlerin iddia etmesi gerektiği sadece sermaye karşıtlığı üzerinden değil, aynı zamanda farklı hayatlara, varoluşlara ve bedenlere özgür alanlar açmak ve tüm bu farklılıklarla beraber yaşayabilmek üzerinden ifade buldu. Bu şehrin asıl sahiplerinin ne kadar çok ve çeşitli olduğunu hep birlikte gördük. Şehrin sahiplerinden birisinin de LGBTT ve *queer* bireyler olduğu gerçeği, direniş sayesinde daha çok yankı buldu. Gezi'nin LGBTT ve *queer* direnişçileri, diğer gruplarla beraber kaldırım taşlarını söküp barikatlar yaparlarken, direnişçiler tarafından ele geçirilen buldozerleri pembeye boyarlarken, barikatların en ön cephesinde polis saldırısına karşı yılmadan kendilerini ve arkadaşlarını korurlarken ve çadırlarını Gezi'ye devletin giremediği o kıymetli günlerde parkın en orta yerine kurarlarken, aslında Beyoğlu'nun cinsiyet kimliği ve cinsellikle kurduğu yüzlerce yıllık ilişkileri yeniden tüm sokaklara, kaldırımlara, binalara, ağaçlara, parklara ve en önemlisi beraber dayanıştıkları insanların kalplerine kocaman harflerle yazıyorlardı. Çoğu kişi hâlâ bilmese ve Gezi artık tüm dünya çapında bambaşka anlamlara bürünmüşse de, kapatılana kadar Gezi aslında şehrin yoksul *queer*'lerine ev sahipliği yapan yerlerden biriydi. Gezi Parkı, yoksul mahallelerin genç erkeklerinin kendilerinden yaşça büyük adamlara seks sattığı, maddi durumu iyi olmayan trans kadın ve gey seks işçilerinin düşük fiyatlarda müşteri bulduğu, şehre yeni göç etmiş lubunyaların kendileri gibi olanlarla buluşup tanışmak için İstanbul'da takıldığı ilk yerlerden biriydi (Özbay 2010b ve 2012b, Zengin 2009). O yüzden Beyoğlu'nun ve kentsel dönüşüm süreçlerinin egemen olmayan cinsellik ve cinsiyetlerle ilişkisini anlatırken, Gezi Parkı'nı bir kez daha anmak gerekiyor.

8 Buna o kadar kolay geçit verilemeyeceğini Gezi direnişinde hep beraber gördük. Taksim'in göbeğinde binalar arasında sıkışıp kalmış, bölgenin yegâne yeşilliğine, bir parkın birkaç ağacına, sermaye ve devlet ortaklığında düzenlenen saldırı, şehir üzerinde ne kadar hakkı olan insan varsa, hepsinin birden sokaklara, meydanlara dökülmesine neden oldu. Mevzu tabii ki birkaç ağacın ötesindeydi. Sermayenin son dönemde hızını iyice artırdığı yıkım ve talana, egemen olanın, şehrin merkezlerinde görmek istemediği hayatları ve bedenleri yerinden etmesine uzun zamandır tanıklık ediyor veya bilhassa yaşıyorduk. Diğer yandan gündelik hayatımızı yaşama biçimimize ve özgürlüklerimize müdahale ediliyor, tecavüzcüler serbest bırakılıyor, katiller aklanıyor, özgürlüğü için mücadele edenler hapse atılıyordu. Devlet, bu ülkede erk olan ne kadar erkeklik varsa, bunların hepsini giyinip kuşanmış üzerimize geliyordu. İşte o birkaç ağaç, tüm bunların ve burada daha sayamadığım bir sürü adaletsizliğin her kimliğe, her haksızlığa, her yaşama çevrilen tercümesi oldu.

Son dönemde gerek Türkiye'de gerek yurtdışında kent ve kentsel dönüşüm üzerine yayımlanan çalışmalar Lefebvre'in "şehir hakkı" kavramını ayrıntılı olarak tartışıp, bu kavramı neoliberal ekonomik süreçlerin kent yaşamını değiştirip dönüştürmesine karşılık olarak bir çıkış noktası veya karşı siyaset geliştirme aracı olarak gördüler. Fakat ne yazık ki bu çalışmaların çoğu, neoliberal ekonomik süreçlerin bünyesine kattığı diğer ezme/ezilme ve eşitsizlik ilişkilerini gözardı etti. Kentsel dönüşüm süreçleri ve kentin sakinleriyle ilişkisi, hep belirli toplumsal grupların, bedenlerin, cinselliklerin ve cinsiyetlerin tarihi ve hikâyesi olduğu varsayılarak yazıldı, tartışıldı. Bu yazıların analiz diline sızmış olan gizli özne, kadınlar ve LGBTT bireyler gibi kent ve kentsel dönüşümle kurdukları ilişkileri cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimleri üzerinden *farklı olan* özneleri kapsayan ya da onların deneyimlerini aktaran bir özne olamadı.

Bu nedenle, aslında bu yazının amacı kentsel dönüşüm ve kent-beden ilişkisini konuşma biçimlerine küçük çapta da olsa müdahale edip, analiz etme biçimlerimizi çoğullaştırmaya katkı sağlamak. Transların hikâyelerine, kentle girdikleri ilişkilere, deneyimlerine ve yaşadıkları gündelik şiddet biçimlerine odaklanarak, tüm bu kentsel-ekonomik manevraların aynı zamanda belirli toplumsal grup ve özneleri hedef alan süreçler olduğunu ve bu hedef kitlenin profilinin egemen cinsel ve ahlaki normlar üzerinden belirlenebileceğini anlatmayı amaçladım. Mekân, toplumsal farklılık ve eşitsizlik üzerine yaptığımız eleştirel tartışmalarda çoğu zaman cinsellik ıskalanabiliyor ya da gözardı ediliyor. Eğer kentin değişim, dönüşüm ve dokusuna dair kapsamlı bir eleştirel bakış ve analiz geliştirmek istiyorsak, örneğin tüm boyutlarıyla Yeni İstanbul'un nasıl bir yer olduğunu anlamaya çalışıyorsak, o zaman kendi yazım ve analiz süreçlerimize alttan alta işlemiş olan çeşitli ahlaki ve cinsel kabulleri de masaya yatırmak gerekiyor. Sermayenin hangi cinsiyet kimliği ve cinsel kodlarla pazarlığa girdiğine ve hangilerini mekânın dışına ittiğine dair uyanık olmak ve refleks geliştirmek, kentin neden ve nasıl dönüştüğünü daha iyi kavramamıza ve bu dönüşümlere müdahale etme alanları açmamıza olanak verebilir. Açtığımız bu müdahale alanları, şehir hakkının ötekileştirilmiş diğer sahiplerinin hikâyesini anlatmak, dinlemek ve öğrenmek imkânı yaratıyor ve bunun sorumluluğunu taşıyoruz. Tıpkı Gezi'de yaptığımız ya da en azından tüm direniş sürecinde ve sonrasında hep yapmaya çalıştığımız gibi.

Sonsöz:

Yeni İstanbul Çalışmaları ve İstanbul'da Yapılan Yeni Çalışmalar

Sema Erder

İstanbul'daki hızlı değişim, bu kentte yaşayan herkesin hayatına öyle ya da böyle mutlaka dokundu. Bu nedenle İstanbul'da olan biteni anlamak için yapılan araştırmalara bakmak büyük önem taşıyor. Son dönemde İstanbul'da yaşanan değişimin algılanması ancak çokdisiplinli çalışmalarla mümkün olabilir. Nitekim bu kitapta yer alan çalışmalar da bu ihtiyacı dikkate alarak farklı disiplinlere özenli bir seçimle yer veriyor. Kitaptaki yazıların bir kısmı doğrudan *İstanbul'u* anlamak için yapılan yeni çalışmaları, bir kısmı da başka konuları araştırmak için *İstanbul'da* yapılmış olan çalışmalardan bulgular aktarıyor. Bu açıdan bakınca, *Yeni İstanbul Çalışmaları*'nın içerdiği düzlem, kuram, metot ve konu çeşitliliği, İstanbul'un değişimini farklı boyutlarla kavramamıza yardımcı olacak ipuçlarını bize fazlasıyla sunuyor. Üstelik bazı araştırmaların, bugüne kadar tabu olarak kabul edilen ve sosyal bilimcilerin "yok saydığı" kimi konulara girmesi gelecekle ilgili umut veriyor. Bu sonsözde, bir İstanbul meraklısı ve gözlemcisi olarak, buradaki yazıların bende bıraktığı izlenimleri de içselleştirerek, bu şehirde olanları nasıl algıladığımı aktarmaya çalışacağım.

Konuya hep yapıldığı gibi küreselleşmeden girersek, uluslararası sermaye ve neoliberal akımların etkilerini dikkate almadan İstanbul'u anlamanın mümkün olamayacağı açık. İstanbul'un küresel ağlar içindeki konumunun değişmesi de, Demir Perde'nin kıyısından Schengen'in kapısına geçişi de çok önemli... Dolayısıyla bu kitabın Asu Aksoy'un, İstanbul'daki "devlet eliyle" teşvik edilen küreselleşmeyi tartışan yazısıyla başlaması çok yerinde. Küresel piyasayla eklemlenme çabaları, İstanbul'da yaşayıp dış dünyayla ilişki kurmaya çalışan çevrelerin New York'taki kurallar kadar, İslamcı ekonominin, Afrika'nın ya da Çin'in bilgisine sahip olmasını da gerektirmekte. İstanbul içinde ticaretin yoğunlaştığı alanlarda yapılacak kısa bir tur, hem malların hem de bu yeni ticaret alanında yer alan grupların çeşitliliğini somut olarak görmemize yardımcı olabilir. Benzer şekilde üniversitelerin eğitim programlarının ya da uluslararası toplantıların çeşitliliğindeki artış da incelenmeye değer.

Fotoğraf
Üçüncü Boğaz Köprüsü inşaatı, Garipçe-Poyrazköy köprü ayakları
Mart 2014.
Kaynak: Refik Tanlı

Aynı doğrultuda uluslararası finansla ilgili çevrelerin ve özellikle de inşaat ve emlak alanıyla finans dünyasını bir araya getiren Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) türü girişimlerin incelenmesi de önemli. Son dönemlerde İstanbul'un değişiminde çok önemli roller oynayan, GYO projelerinin planlama, finansman ve pazarlama amacıyla geliştirdikleri yaratıcı ya da moda deyimle *innovative* yolların incelenmesi de bizleri ilginç sonuçlara götürebilir. İstanbul'daki büyük ya da "çılgın" projelerin hazırlanma sürecinin ve paydaşlarının incelenmesi bu yaratıcı (!) sürecin nasıl ulus-aşırı hale geldiğini gözler önüne serme potansiyeline sahip.[1]

Son yıllarda İstanbul'a yönelen küresel akışlar çeşitlendi; para ve mal akışının yanı sıra, insan akışı da nitelik değiştirdi. İstanbul'a gelen turist sayısının artması gibi, iş adamları ve kadınlarının, şirket yöneticilerinin, çalışmaya gelen emekçilerin, mültecilerin ve sığınmacıların sayıları da hızla artmaya başladı. Kitapta Cenk Özbay'ın "İstanbul'da Hareketliliklerin Politik Ekonomisi" başlıklı yazısı, hem bu kentin dış dünyayla ilişkilerinin yarattığı hareketliliği hem de kentin kendi içindeki hareketlilik rejimini aktardığı gibi, tüm bu trafiğin kenti değiştirme gücü üzerine yeniden düşünmemizi sağlıyor. Diğer taraftan yabancı göçmenler de, özellikle son on yıldır, sosyal bilimcilerin ve insan hakları savunucularının ilgi alanına girdi. Bu anlamda Ayşe Akalın'ın "kâğıtsız" kadın göçmenler konusundaki yazısı, sadece "beden ve cinsellik" bağlamında değil, aynı zamanda hızla gelişen Göç Çalışmaları'nın iyi bir örneği olarak da okunabilir.

İstanbul'u neoliberal akımların yanı sıra küreselleşme karşıtı, radikal dinci, çevre ve ekolojiyi, insan haklarını, kadın haklarını, LGBT haklarını, çocuk haklarını, göçmen haklarını ve hayvan haklarını savunan gruplar da etkiliyor. Nitekim *Yeni İstanbul Çalışmaları* sayfaları arasında bu etkiler açıkça gözlenebilmekte. Farklı yaşamlara nefes alma olanağı veren, farklı seslerin duyulmasını sağlayan İstanbul, bir metropol olarak farklılıkların bir arada yaşanmasını, zor da olsa, kabul edebilmekte. Bu açıdan kentteki çoğulcu yaşamın görünürlük kazandığı İstiklal Caddesi ve çevresi gibi alanların varlığı ve yaşaması özel önem taşıyor. Bu görünürlük "muhafazakâr çoğunlukçu" baskıya rağmen hızla artmış ve bireysel taleplerin doğrudan ifade edildiği ilk kitlesel kentli muhalefet hareketi olan Gezi Parkı eylemlerinin önemli bileşenlerinden biri olmuştu.

İstanbul'daki yeni gelişmelere, Avrupa Birliği ile yürütülen üyelik süreci ve Avrupa ile daha yakın ilişkiler kurulması da çok önemli etkiler yaptı. Avrupa'daki çoğunlukçu demokrasi arayışlarının yakından izlenmesi, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gereğini gündeme getirerek, bireysel hak arayışlarında sivil toplumun öneminin algılanmasını sağladı. Birliğe üyelik sürecinde sivil toplumu ve ör-

1 2013 yılındaki İstanbul Bienali'nde Burak Arıkan'ın "Mülksüzleştirme Ağları" başlıklı projesi (mulksuzlestirme.org) sadece yerel seviyedeki ağları gösterse de, "inşaat-finans-medya" ilişkisini ifşa eden önemli bir kaynak. Uluslararası ağları da içeren ilginç bir örnek de newistanbul.org sitesi olabilir. Bu arada, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin test yayını olarak gösterilen "Yeni İstanbul" projeleri de, Kanal İstanbul projeleri de elbette ayrı ayrı incelenmeye değer.

gütlenme özgürlüğünü güçlendiren yasal düzenlemelerin yapılmış olması ve yeni kamu yönetimi ilkelerinin benimsenmesi de çok önemli. Kısaca yönetişim, yerindelik, saydamlık, sürdürülebilirlik, kentli hakları olarak tanımlayacağımız "yeni kamu yönetimi ilkeleri", Avrupa Birliği fonlarıyla geliştirilen projeler aracılığıyla gündeme ve gündelik hayata girerek yerel sivil örgütlenmelerin itici gücü oldu. Jean Francoise Pérouse ve Sonay Aykan'ın kentsel "sürdürülebilirlik" ilkesinin uyarlanma biçimini eleştirel olarak ele alan yazıları, bu ilkelerin "yerel" düzlemde nasıl yeniden üretildiğini göstermesi açısından çok değerli.

İstanbul'da Siyaset

İstanbul'da yaşananları anlamak için, dış etkiler kadar yerel dinamiklerin analizinin gerekli olduğu açık. Bu noktada kısaca, İstanbul'un 1950'lerden bu yana yerel düzlemde, kendi dinamikleriyle yaşadığı dönüşümü yorumlamak istiyorum. Türkiye'deki devlet-toplum ilişkilerini, otoriter kurallarla esnek uygulamalar arasında süregelen gelgitler nedeniyle, "otoriter popülizm" diye adlandırıyorum (Erder 2010).[2] Bu tanımı olan biteni küçümsemek için değil, aksine kitlesel destek alması ve uzun erimli etkileri olması nedeniyle önemseyerek kullanıyorum. Bu konudaki tartışmaları siyaset bilimcilerin alanına bırakmak gerekse de burada sadece Paul Taggard ve Margaret Canovan gibi araştırmacıların popülizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin karmaşıklığını aktaran yeni popülizmle ilgili tartışmalarına dikkat çekmek istiyorum. Türkiye'deki devlet-toplum ilişkilerini ve demokrasinin oy vermeye indirgenmesini diğer "popülist" uygulamalara benzetebiliriz. Türkiye'de de hukuk pragmatik olarak kullanılmakta, "zor kullanma" ile "göz yumma" sıradan uygulamalarmış gibi birlikte yaşayabilmektedir. Kitlesel oy getiren popülist siyasetin farklı süreçler içinde değişime uğraması ve birbirinden çok farklı ideolojilere gönderme yapabilmesi de söz konusu.[3]

2000'li yılların başına kadar, İstanbul'da yerel siyaseti "gecekondu hareketi" etkilemekteydi. Bu hareket kente göç edenlerin, özellikle köylülerin acil barınma ve diğer gereksinmelerini sağlama açısından etkili olan önemli bir kentsel hareketti. Popülist siyaset olan bitene göz yumarak ve kamu kaynaklarını kayırmacı ilişkilerle rasgele dağıtarak yeni yerleşen grupların isteklerini karşılıyor ve onların oy desteğini kazanıyordu. Sonuçta gecekondu bölgeleri, yerel siyasetin çok yarışmacı ve dinamik olduğu, kural ile kural-dışının iç içe geçtiği, yaratıcı çözümlerin üretildiği dinamik alanlar haline geldi. 2000'li yıllarda olan bitenin nasıl bir zeminde gerçekleştiğini anlamak için bu sürecin analizinin yapılması oldukça önemli ve gerekli. Bu nedenle

2 Bazı siyaset bilimciler demokrasiye yeni geçen ülkelerdeki siyasal rejimleri "melez rejimler", "yarı demokrasi" ya da "yarışmacı otoriter rejimler" diye de tanımlamaktadırlar (Levitsky ve Way 2002).

3 Örneğin Güney Amerika'daki popülist hareketler konusunda çalışmalar yapmış olan Yunus Sözen (2013) AKP yönetimini "Yeni-muhafazakâr Popülizm" olarak tanımlıyor.

Tuna Kuyucu'nun bu kitaptaki mülkiyet haklarındaki hukuki belirsizliği tartışan yazısını özellikle dikkate değer buluyorum.

Siyasal partiler uzun bir süre gecekondu hareketinin gündeme getirdiği talepleri, kayırmacılıkla da olsa yerine getirdiler ve onların sistemle uzlaşmalarına bir biçimde aracılık ettiler. Gecekondu mahallelerinde yaşananlar 2000'li yıllara kadar iş ve konut piyasasının yazılı olan ve olmayan kurallarının işleyişini biçimlendirdi. Uzlaşmanın kırmızı çizgisini Kürt, Alevi ve diğer etnik ya da dinsel grupların kültürel ve siyasal talepleriyle, yoksulları ya da emekçileri gündeme getiren sol siyasetin sınıfsal talepleri oluşturdu. Bu talepler sistem tarafından tehdit olarak algılandığından popülizmin otoriter yüzüyle karşılaştı. Deniz Yonucu'nun yazısında aktardığı "tehlikeli mahalleler" ve oralarda yaşanan daimi "olağanüstü hal" baskının ve popülizmin otoriter yüzünün somut olarak algılanabileceği alanlar haline geldi. Bir bakıma İstanbul uzun bir süre kayırmacılığı besleyen, güçlü siyasal hareketlerle uzlaşma yanlısı gecekondu hareketi ile, yönetim tarafından sürekli olarak dışlanan ve uzlaşma umudu kalmadığı için giderek öfkelenen muhalefet hareketlerinin alanı haline geldi. Bu gürültü içinde Yıldırım Şentürk'ün isabetle işaret ettiği gibi, kentin içinde emeğin organizasyonu da emek çalışmaları da ihmal edildi.

İstanbul'da Dönüşüm ve Tabakalaşma

İstanbul'da hayat 1950'lerden 2000'lere kadar, esas olarak bu dinamik siyasi süreçlerle değişti. Sonuçta kentteki yeni kuralların oluşturduğu gerilimli ortamda yeni kentli nesiller doğup büyüdü. "Yeni kentli" bu grupların bir kesimi zenginleşirken bir kesimi orta sınıflara katıldı, diğer bir kesimi ise kentin yeni yoksullarını oluşturdu. İstanbul'da eğitimli, profesyonel mesleklere sahip, dış dünyaya açık, "küreselleşmiş", giderek daha bireyselleşen yeni üst-orta sınıflar dikkati çekecek biçimde büyüdü. Aynı şekilde gecekondu alanlarında doğup büyüyen ancak konut, iş piyasası ya da yerel siyaset aracılığıyla zenginleşen ve kentli orta sınıflar arasına katılmaya gönüllü yeni kentli gruplar da belirginleşti. Bugün gecekondu bölgelerinde yaşayanların önemli bir kesiminin gecekonduların oluşum sürecini "aile hikâyesi" olarak dinleyen ikinci kuşak İstanbullular olduğunu söyleyebiliriz.[4] Bu bağlamda Duygu Salman'ın İslami finans kurumunda çalışan örtülü kadınlarla ilgili araştırması, sadece "kadın" ve "beden" değil, aynı zamanda, kentteki tabakalaşma sisteminin değişimi ve yeni iş alanlarına girenlerin çeşitliliği açısından da önemli bilgiler veriyor.

2000'li yıllara geldiğimizde kentteki tabakalaşma sistemi ve güç dengeleri değişmiş, daha önemlisi gecekondu hareketi toplumsal meşruiyetini yitirmişti. Kentteki yeni dönüşümün itici gücü, zenginleşen

4 "Kendi Sesinden Gülsuyu-Gülensu" adlı yayındaki yaşam öyküleri, gecekondulaşma sürecinin bireysel yaşam deneyimi çeşitliliğini ve buradaki yaşamın nesilden nesile nasıl değiştiğini çok canlı olarak sunuyor (Yıldız ve Oda Projesi 2013). Ayrıca bkz. bu kitabın giriş yazısı.

ve yaşam tarzı değişen genç, yeni orta sınıflar ile gecekondu bölgelerinin yükselen ve yaşam standardını hızla yükseltmek isteyen yeni kentlileri oldu. Yerel siyasetten yükselerek merkeze yerleşen AKP kadroları, değişen koşulları algılayarak popülist siyaseti yeniden kurguladı ve sonuçta gecekondu politikasını terk etti. Burada dikkate almamız gereken önemli bir nokta Başbakan'ın eski bir belediye başkanı olması, kendisinin ve yerel siyasette beraber çalıştığı kadrosunun İstanbul deneyimlerini ulusal politikada da yol gösterici "rehber" olarak kabul etmeleridir denebilir (Erder ve İncioğlu 2013). Yerel siyasetle ilgilenen kadrolar, zenginleşen yeni kentlilere daha iyi bir yaşam kurmalarını sağlamanın ve gecekonduda geçen kötü günleri unutturmanın bir yolu olarak "kentsel dönüşüm" vaadini önemli bir fırsat olarak gördü. Yeni-muhafazakâr yeni yoksulluk politikası ise "fitre, zekât ve sadaka" kültürünün "ihyası" ve sosyal yardımlarla yoksulluğun üstünün örtülmesi olarak belirlendi. Bir süre sonra yerel siyasetin meşrulaştırdığı "inşaat-siyaset" ilişkisi, "kalkınmacı" söylemin eşliğinde, kentsel rantın farklı kesimlere yeniden dağıtımını da dikkate alarak, ekonominin odağına oturdu. 1999 Depremi de bu ilişkilerin meşrulaştırılmasına güç verdi. Küresel "zamanın ruhuna" da denk düşen bu siyaset, İstanbul'un dönüşümünü hızlandırdı.

1999 depremini süreğen bir afet haline getiren ve kentte yaşayan herkesi etkileyen çokyönlü fiziksel müdahalenin akademik dünyanın gündemine oturması da kaçınılmazdı. Nitekim bu kitapta yer alan çok sayıda makale bu dönüşümün çokyönlü etkileri üzerine. Murat Yalçıntan ve ekibinin kapsamlı yazılarında kentsel dönüşüm, plan türlerine ve ölçeklerine göre ayrıntılı olarak ele alınıyor. Dönüşümün hukuksal temelini oluşturan planlama sürecindeki muğlaklık ve kararlar arasındaki eşgüdüm eksikliği, alınan kararların, bütüncül bir anlayıştan çok uzak, günlük, *ad hoc*, esnek biçimde şekillenmesi bu çalışmadan açıkça takip edilebiliyor.

Ben burada, bu esnek kararlar manzumesinin etkilerini rantın yeniden dağıtımı açısından analiz etmeye çalışacağım. Kentsel rant, bütün diğer kentlerde olduğu gibi, İstanbul'da da toplumsal tabakalaşma ve mekânsal ayrışma açısından kentin farklılık gösteren bölgelerinde eşitsiz dağıldı. Kentsel rantın oluşumunda, kentsel yatırımların dağılımı, yatırımların kimin tarafından ve hangi örgütlenme biçimiyle yapıldığı da etkili olabilmekte. Kentsel rantın bölüşümünde ve yeniden bölüşümünde ise mülkiyetin niteliği ve mülkün edinilme biçiminin de etkili olduğu açık. Kentsel rant konusu da araştırmacısını bekleyen konular arasında. Türkiye'deki kentleşme deneyimi, kentsel ranttan devletin ya da sadece belli grupların değil, geniş kitlelerin de yararlanmış olduğunu gösteriyor. Bu konuda yapılmış olan bir araştırma olmamakla birlikte, toplumda kentsel rantın bugünkü oluşturulma ve dağıtılma

biçimine büyük bir karşı çıkışın olmayışı, kentsel rantın popülist siyasetin elinde bir araç olarak etkin bir biçimde kullanıldığını da gösteriyor. Bu çerçeveden bakıldığında kentte rantın oluşumu ve dağıtımında birden çok stratejinin (ya da modelin) etkili olduğunu söylemek mümkün. Burada yapacağım analiz, bu çerçeve içinde, tartışmaya açık bir deneme sayılabilir.

İstanbul ve Projeler

Bu modellerden ilki, sıkça gündeme gelen büyük (ya da mega-) projeler. Bu projelerin bir kısmı, küresel fonların akışını sağlamak amacıyla, GYO aracılığıyla, kamuya ait alanlarda ulus-üstü ilişkilerle geliştirilen ve pazarlanan Galataport, yeni havaalanı, Haliç kıyıları, Kanal İstanbul gibi girişimlerken, diğer bir bölümü büyük sermaye gruplarının yeni imar haklarıyla oluşturdukları AVM'li ya da AVM'siz toplu konut siteleridir. Bu proje alanlarının sıklıkla devlet ya da kamu mülkü olan, tesisler, binalar, yeşil alanlar, kıyılar, kırsal alanlar ya da ormanlık alanları kapsaması dikkati çekiyor. Bu projelerin bir kesimi "yeni-muhafazakâr" kadroların, Hıristiyanlardan "fetihle" alınmış olan İstanbul'a Çamlıca Camii gibi abidevi simgeler yerleştirme amacını güdüyor. Bilindiği üzere yeni-muhafazakâr bu kadrolar için İstanbul, Kudüs ya da Mekke gibi kutsal şehirlerden biri gibi görülüyor ve "İstanbul'a hizmet" ibadet olarak kabul ediliyor. Nitekim Kadir Topbaş, "İstanbul bir emanet. Peygamber efendimizden müjdelenmiş bir şehir"[5] diyerek, buranın belediye başkanının da özel olması gerektiğine inandığını ifade ediyordu. İktidardaki kadrolar için İstanbul'un anlamının farklı olduğunu, Ankara'ya alternatif olarak kabul edildiğini de hep akılda tutmak gerekir elbette...

İstanbul'da karşımıza çıkan ikinci tür projeler ise, kentin tarihi merkezinde yer alan formel konut alanlarında yoksullaşmış mülk sahiplerinin ya da eski İstanbullu gayrimüslimlerin geride bıraktıkları, terk ettikleri, mülkiyeti sorunlu, sahipsiz ya da çok malikli binaların yoğunlaştığı alanlarda yapılan irili ufaklı "dönüşüm" projeleridir. Tarihi yarımadanın Zeyrek, Balat, Çarşamba, Sulukule, Süleymaniye, Cankurtaran, Samatya, Sultanahmet gibi semtleri ile Pera bölgesinin, Galata, Tarlabaşı, Beyoğlu, Cihangir, Karaköy, Tophane, Bomonti gibi semtlerinde devam eden bu dönüşüm hareketi bazen özel girişimciler, bazen de belediyelerin ya da TOKİ'nin dahil olduğu irili ufaklı konsorsiyumlar eliyle sürdürülüyor. Arkeologlar, sanat tarihçileri, korumacılar, kent aktivistleri, mimarlar ve insan hakları savunucularının yoğun tepkilerine karşın devam eden tüm bu "yıkım-yeniden yapım" süreci, sosyal bilimciler için "mutenalaştırma" literatürü diye tanımlanan yeni bir çalışma alanı oluşturdu. Burada yapılan düzenlemelere insan hakları sa-

5 "Topbaş'tan İlginç Başkanlık Kriteri", *Taraf*, 4 Aralık 2013.

vunucusu olan sivil toplum örgütlerinin tepkilerinden, bu alandaki dönüşümün, burada yaşayan yoksullaşmış mülk sahiplerinin, "bekâr odaları" ya da ucuz kiralık evlerde yaşayan yerli ve yabancı göçmenlerin, kısaca kentteki en güçsüz kesimlerin bazen hukuka dayanarak, bazen de mafyavari yöntemlerle, zorbalıkla tasfiye edildiği anlaşılıyor. "Dönüşüm mafyasının" da çok aktif olduğu kentin tarihi, estetik ve kültürel değerlerinin yoğunlaştığı bu bölgelerde, hızlı bir biçimde fiziksel, etnik ve sınıfsal temizlik yapıldığı açık. Ancak ne yazık ki Batı tarzı yenilemelere sahne olan Pera'ya "laik" orta sınıfların, Yeni-Osmanlı ve Yeni-Selçuklu yenilemelerin olduğu alanlara ise "İslamcı" orta sınıfların "alıcı" olarak rağbet etmesi, sürecin aksamadan yürümesine yardımcı oluyor. Bölgeye gelen zamane turistleri de tarihsel merkezde bekledikleri suni "oryantal" ortamı bulmaktan mutlu görünüyorlar.

Üçüncü tür projeler aracılığıyla vuku bulan kentsel dönüşüm ise genellikle kat mülkiyeti yasasından sonra kentin tarihi merkezi ile gecekondu bölgeleri arasındaki ara çemberde yer alan orta sınıf mahallelerde devam eden süreç. Buralardaki faaliyet kentli orta sınıfların önceleri kentsel dönüşüm fikrinden ürkmeleri nedeniyle gecikmeli olarak başladı. Ancak daha sonra orta sınıflar, eski konutlarını "değerlendirme" olanağını fark ettiler ve dönüşüm sürecine hızla katılarak değer artışından pay almaya başladılar. Burada ilçe belediyelerinin de katkıda bulunduğunun altını çizmek gerekir. Deprem endişesinin de baskısıyla hızlanan bu sürece bazı bina sahipleri aralarında anlaşarak gönüllü olarak girebildiler ve rantın yeniden dağılımındaki avantajlı konumlarını muhafaza edebildiler. Ancak basına da yansıyan haberlerden özellikle alt-orta sınıfların, yaşlıların ya da emeklilerin oturduğu bazı yerlerde özel girişimcilerin, hatta dönüşüm mafyasının zorlamalarının ve el koymalarının söz konusu olabildiği anlaşılabilir. Sonuçta bu alanlar, "ekonominin selameti için inşaat" düsturuyla yola çıkan yönetimin Yapı Denetim Firmaları ve orta ölçekli müteahhitlere açtığı çok önemli bir iş alanı haline gelmiştir.

Bu bağlamdaki son halka zincirleme etkileri nedeniyle çok önemli olan gecekondu dönüşümleridir denebilir. Gecekondu alanlarının mülkiyet açısından çok karmaşık olduğu bilinmekte. Daha önce de belirttiğim üzere, kentin belki de yarısı "yıkma-oy verme-göz yumma-meşrulaştırma" diye özetleyeceğimiz bir süreç içinde devletle yapılan "zımni uzlaşmalarla" oluşmuştu. Göçmenler kamuya, köy ortak mülkiyetine ya da ormana ait arazilere, işgalle ya da köy hukukunun tarihsel olarak meşru kabul ettiği "zilyetlik hakkı" çerçevesinde yerleşmişlerdi. Böylece bu alanlarda tapu tahsis belgeli, el senetli ya da hisseli tapulu olan ve kendilerini "hak sahibi" olarak gören ve kamu otoritesi tarafından da "hak sahibi" kabul edilenler yaşamaktaydılar.[6] Şimdi bu bölge halkıyla kamu arasındaki uzlaşmanın bozulduğu ve "hak sahip-

6 Genel olarak gecekondu olarak adlandırılsa da bu alanlarda, yasaların "gecekondu" olarak tanımladığı binaların yanı sıra köy ya da orman yasalarına göre binalar da mevcuttur. Bu alanların çok karmaşık hukuksal konumu "hak sahipliği" konusunu da iyice karmaşık hale getirmektedir.

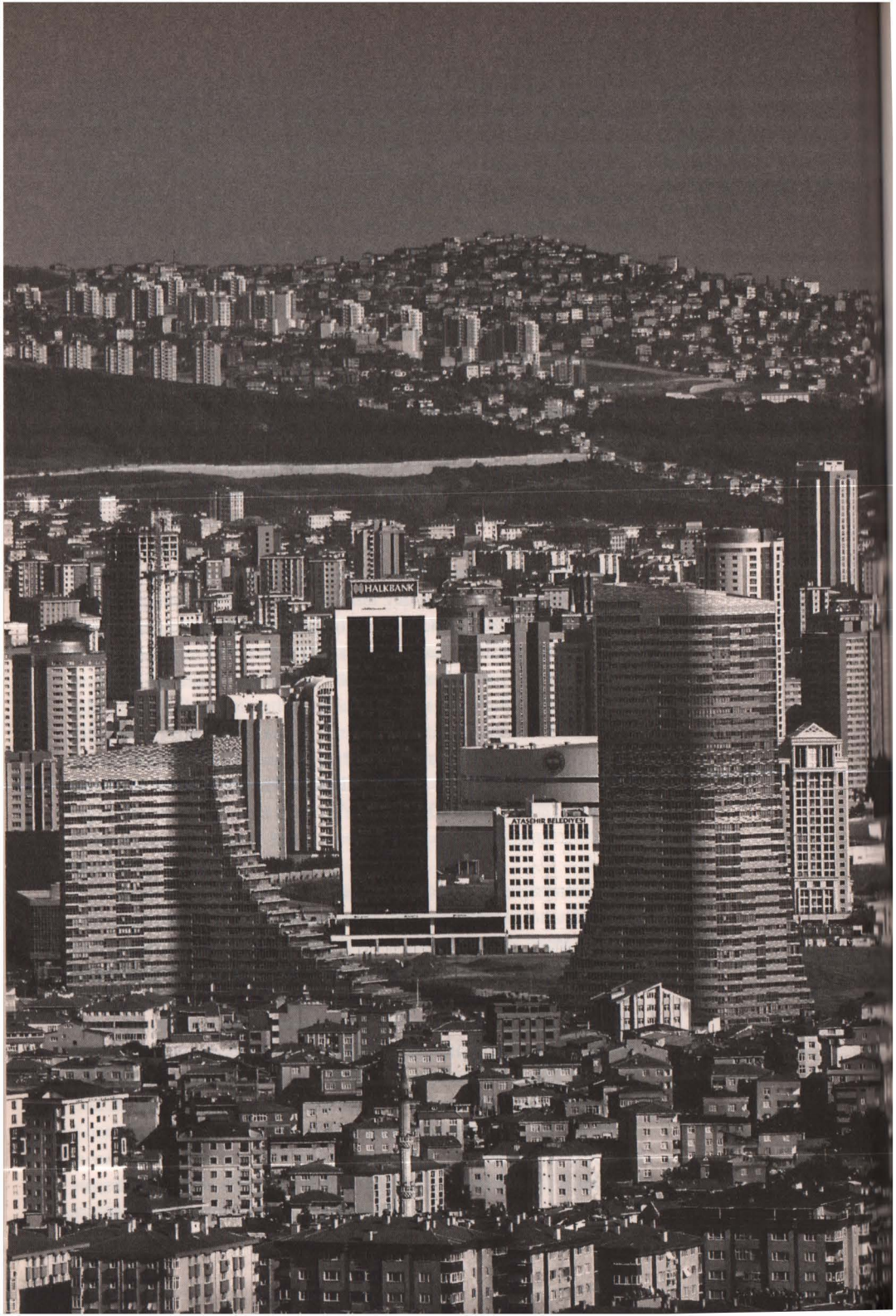
lerinin" yeniden yerleştirilme sürecinin başladığı anlaşılıyor.

Kentte bilfiil yaşanan bu büyük dönüşüm sürecinin bütün boyutlarını ortaya koyan eksiksiz verilere maalesef sahip değiliz. Ancak bugüne kadar yapılmış olan araştırmalardan anlaşıldığı üzere, söz konusu yeniden yerleştirme sürecinde "kazananlar" kadar elbette "kaybedenlerin" de olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Kazananlar kendi içinde katmanlaşsalar da "inşaat-siyaset" ilişkisinde yer alanların iyice zenginleştiği anlaşılıyor. Buna karşılık kayırmacılık ilişkisinin dışında kalanlar, kiracılar, yeni göç edenler ve öteden beri "hak sahibi" olarak kabul edilmeyenler ise kaybedenlerin arasına katıldılar.

Kaybedenler önce alışık oldukları yolları kullanmayı denediler ve gecekondu hareketinin eski yöntemleriyle direnmeye çalıştılar, ama hızla devletin otoriter yüzüyle karşılaştılar. İstanbul'un hemen her bölgesinde "terörist avlama" operasyonlarına benzeyen polis destekli yıkımlar, yıkımlara direnen kadınlı erkekli, çoluk çocuk mahalle sakinleri, artık değişen güç ilişkilerinin dışında kaldıklarını ve gecekonduların "umut filizlerinin" kökünden söküldüğünü sonunda anladılar. Bu dönüşüm sürecinde "hak sahipleri" evlerinin bulunduğu yere ve kendilerinin kentteki tabakalaşma sistemindeki yeni konumlarına göre, belediye şirketlerinin ya da TOKİ'nin yaptırdığı yeni çok katlı konut alanlarına yerleştirilmeye başladılar. Gecekonduların, banka taksit borçlu apartman katına dönüşüm süreci, bazen gönüllü olarak yürütüldü. Buna karşılık birçok yerde, "dönüşüm mafyasının" zorbalıkları da dahil, farklı "ikna" metotlarının kullanıldığı da ortada. Kamunun öncülüğünde yapılmasına karşın, tamamen antidemokratik yöntemlerle, mimar ve şehircilerin itirazlarını da dikkate alırsak, alelacele ve özensiz olarak üretilen bu yeni kentsel alanlarda nasıl bir yaşamın kurulacağı halen merak konusu (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008). Diğer taraftan bu yerleştirmeyle kentte keskin bir "kentsel ayrışma" sürecinin başlatıldığı da açık.

Yoksulların, kiracıların, güçsüzlerin, yeni gelen göçmenlerin dışlandığı bu dönüşüm süreci sonrasında ucuz ve esnek konut edinme ya da yaşama imkânı veren alanlar iyice azaldı. Bilindiği üzere buraları yoksulların ve yeni göç edenlerin iş piyasasındaki güvencesiz ortama uyum göstermelerini kolaylaştırmaktaydı. Bu bağlamda gecekonduların sadece "konut alanı" olmadığını, farklı nitelikte ilişkilerin de yaşandığı bir "yaşam alanı" olduğunu hatırlamamız gerekir. Oda projesinin Gülsuyu hakkındaki yayınından da izleneceği üzere (Yıldız ve Oda Projesi, 2013) buralarda umut ile umutsuzluk birlikte yaşanmış. Kötü anılara karşın halen canlı bir yaşam da devam etmekte. Bu süreçle yok edilenlerin sadece binalar olmadığını ve etkisinin de çok daha yaygın olacağını tahmin etmek güç değil. Önümüzdeki dönemde, muhtemelen bunun etkilerini tartışacağız.

Kentsel dönüşümün umulmadık bir sonucu, kentteki muhalefetin niteliğini de hızla değiştirmesi. Kentteki zenginleşmenin parlaklığı bazı grupların gözünü kamaştırsa da arkaplandaki eşitsizlikleri örtmeye yetmiyor. 1996 yılındaki Habitat toplantısından sonra canlanan kentsel sivil toplum örgütleri ve profesyonel mesleki bilgiye sahip sivil muhalefet grupları kentsel dönüşümün niteliğindeki teknik, estetik ve etik yanlışlıkları sürekli olarak gündeme getirdiler. Ama daha önemlisi dönüşümden asıl zararı görenlerin geleneksel kayırmacı ilişkilerin sona erdiğini algılamalarıdır da denebilir. Özlem Ünsal'ın da yazısında bahsettiği gibi, İstanbul'da kurulan mahalle derneklerinin sayısındaki artış ve bu derneklerin seslerini duyurabilmek için kurdukları dayanışma platformları ve biçimleri, kentsel muhalefetin nitelik değiştirdiğinin en önemli işareti. Gezi Parkı olaylarında somut olarak ortaya çıkan ve kayırmacı siyasal ilişkilerin dışında kalan bu muhalefetin yakın gelecekte nasıl gelişeceği yönetimin ve siyasetin bu hareketlerle kuracağı ilişkinin niteliğine bağlı olacaktır.

HALKBANK
ATAŞEHİR BELEDİYESİ

Yazarlar Hakkında

Ayşe Akalın

Boğaziçi Üniversitesi'nde Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerini 1993'te bitirdi. Doktorasını City University of New York, Sosyoloji Bölümü'nde yaptı. Halen İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapıyor. Uluslararası göç, cinsiyet, ev-işi, kırılgan emek ve güvencesizlik konularında çalışıyor.

Bengi Akbulut

Araştırmalarını şu an bağımsız yürüten bir politik ekonomist ve Politik Ekoloji Çalışma Grubu ile Ekoloji Kolektifi üyesi. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde, doktora eğitimini de Massachusetts Üniversitesi (Amherst) Ekonomi Bölümü'nde tamamladı. Manchester Üniversitesi Çevre ve Kalkınma Fakültesi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak bir sene geçirdi. Araştırmalarını genel olarak kalkınmanın politik ekonomisi alanında yürütüyor ve politik ekoloji, kırsal ve çevresel dönüşüm, devlet-toplum ilişkileri, kapitalizm-dışı ekonomik örgütlenmeler, toplumsal hareketler, cinsiyet ve hane-içi emek konularına yoğunlaşıyor. Yazıları, *Cambridge Journal of Economics* ve *Development and Change*'in de içinde bulunduğu dergilerde yayımlandı. Şu anda araştırmaları iki damar üzerinden yürüyor: Neoliberal dönem Türkiyesi'nde enerjinin politik ekolojisi (özellikle termik ve hidroelektrik santralleriyle Karadeniz bölgesinde tetiklenen çevre direnişlerine); diğeri de antikapitalist müşterekler ve "müştereklestirme" pratikleri.

Asu Aksoy

Lisans ve yüksek lisans eğitimini ODTÜ'de Ekonomi Bölümü'nde 1981'de tamamladıktan sonra, doktora derecesini 1993 yılında Westminster Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden aldı. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta, Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezi müdürlüğünü yürütmektedir. İstanbul'da kentsel miras ve Türkiye'nin kültür politikaları üzerine çok sayıda araştırması *European Journal of Cultural Studies*, *Cinema and Nation*, *Journal of Ethnic and Migration Studies* ve *City* gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Ayten Alkan

1995-2008 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yaptı, 2008' den bu yana da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde çalışmaktadır. Lisans ve lisansüstü düzeyde Yerel Yönetimler, Sosyal Bilimler ve Toplumsal Cinsiyet, Yerel Siyaset, Kentsel Mekân ve Cinsler-Arası Eşitlik Politikaları, Metropoliten Yerleşim Sorunları, Bölgesel ve Yerel Gelişme Politikaları, Konut Politikası, Yerel Yönetim ve Kent Teorileri dersleri vermektedir. Yerel yönetimler, yerel/kentsel siyaset ve cinsler-arası eşitsizlik alanlarında, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde düzenlenen çok sayıda eğitim, kampanya, uygulama projesi ve atölye çalışmasına katkıda bulundu. *20. Yüzyıl Kenti* (İmge, 2002), *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet* (Dipnot, 2005) ve *Cins Cins Mekân* (Varlık, 2009) başlıklı kitapların yanı sıra çok sayıda makale, kitap bölümü, bildiri, çeviri, rapor, rehber kitapçık, eğitim bülteni ve kitap incelemesine imza attı.

Sonay Aykan

Sürdürülebilirlik raporlaması ve kentsel sürdürülebilirlik alanında araştırmalar yapan yazar, Boğaziçi Üniversitesi'nde ekonomi eğitimi aldı. Bir süre bir bankada müfettiş yardımcısı olarak çalıştı ve Boğaziçi Üniversitesi'nde sosyoloji yüksek lisans derecesini tamamladı. 2013 yılında New Jersey Institute of Technology (NJIT) Şehir Sistemleri doktora programını tamamlayan Aykan, tezinde yeşil bina sertifikasyonu (LEED), inşaat sektörün-

Fotoğraf Ataşehir, İstanbul, 2014. Kaynak: eksitarif.com

de sürdürülebilirlik raporlaması (GRICRESS) ve yapı malzemelerinde yaşam döngüsü konularını inceledi; bu konulardaki uluslararası konferanslara konuşmacı olarak katıldı. Çalışmalarını sürdürülebilirlik göstergelerinin geliştirilmesi ve uygulanması alanlarında yoğunlaştırırken çeşitli üniversitelerde şehir sosyolojisi ve bina tipleri konularında dersler verdi. Halen NJIT Center for Building Knowledge'da araştırma görevlisi olarak çalışan Aykan, ticari ve idari kurumların kaynak kullanımını denetleyen internet tabanlı uygulamaların geliştirilmesinde görev alıyor ve bu kurumların enerji verimliliği alanındaki teşviklere erişimini kolaylaştırıcı politikalar geliştiriyor. Çalışmaları www.surdur.com adresinden takip edilebilir.

Alp Biricik

1998'de Marmara Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamasının ardından 2005'e dek İstanbul'daki çeşitli kadın ve insan hakları alanlarındaki sivil toplum kuruluşlarında gönüllü ve profesyonel olarak çalıştı. 2006'da Budapeşte'deki Central European Üniversitesi Cinsiyet Çalışmaları Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2007'den beri İsveç'teki Linköping Üniversitesi Cinsiyet Çalışmaları Bölümü'ndeki Erkekler ve Erkeklik Üzerine Eleştirel Çalışmalar kürsüsünde araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve doktora yapmaktadır. Araştırması cinsellik, iktidar ve beden politikaları bağlamında 1970'lerden bugüne İstanbul'daki eşcinsel erkek ve trans-kadınların mekân üretme öyküleri hakkında. Çalışmalarından bazıları *Cinsiyet Halleri* (Varlık, 2008), *Conscientious Objection* (Zed, 2009), *Making Gender, Making War* (Routledge, 2011), *Rethinking Transnational Men* (Routledge, 2013), *Erkek Millet Asker Millet* (İletişim, 2013), *Başkaldıran Bedenler* (Metis, 2013), *Masculinities and Place* (Ashgate, 2014) başlıklı derlemeler içinde yayımlanmıştır.

Dikmen Bezmez

Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi. Doktora derecesini Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2008 yılında aldı. İlgi alanları arasında kent çalışmaları (kentsel dönüşüm, kent vatandaşlığı) ve sakatlık çalışmaları (beden politikaları, rehabilitasyon süreçleri) yer almaktadır.

Ayfer Bartu Candan

Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi. Lisans derecesini 1990 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nden Sosyoloji ve Psikoloji dallarında aldı, yüksek lisans ve doktora derecelerini 1997 yılında Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley'de sosyal antropoloji alanında tamamladı. Türkiye'de Koç Üniversitesi, ABD'de de Kaliforniya Üniversitesi ve Stanford Üniversitesi'nde ders verdi. Araştırma alanları şehir antropolojisi, siyaset antropolojisi, maddi kültür çalışmaları, göç ve cinsiyet, sosyoloji ve antropoloji kuramı, mekân, iktidar ve cinsiyet ilişkileri olarak sıralanabilir. İstanbul'da mekânsal ve sosyal ayrışma, kapalı siteler, kentsel dönüşüm projeleri ve sosyal tabakalaşma konularında, Berlin'de Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün ilk yıllarında çalışmak üzere gitmiş olan kadınlarla göç, çalışma yaşamı ve cinsiyet ilişkisi üzerine, Çatalhöyük'te arkeoloji ve kültürel miras siyaseti üzerine araştırma projeleri yürüttü. Geçmiş ve kültürel miras siyaseti konularında Avrupa Birliği projelerinde yer aldı ve Dünya Bankası danışmanlığı yaptı.

Çare Olgun Çalışkan

Şehir ve bölge plancısı, araştırma görevlisi. İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nü 2005 yılında, aynı bölümdeki yüksek lisans eğitimini de 2008 yılında tamamladı. Halen aynı bölümde doktora eğitimine devam ediyor ve MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Daha önce, İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP) bünyesindeki Konut ve Yaşam Kalitesi Ulaşım Planlama bölümleri ile TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi'nde görev yaptı ve Murat Cemal Yalçıntan yürütücülüğündeki TÜBİTAK destekli bir araştırma projesinde yer aldı. Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi Yönetim Kurulu üyesidir. 2010 yılından bu yana ulusal ve uluslararası etkin-

liklerde İstanbul ve büyük ulaşım projeleri temelinde "İstanbul'u Anlamak" temalı sunumlar yapmaktadır.

Kumru Çılgın

Şehir plancısı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'ndeki lisans eğitimini 2008'de, Kentsel Planlama Programı'nda yüksek lisans eğitimini de "Milli Hicabı Aşmak Üzere: 1940-1960 Arası CHP ve DP Dönemi Kent Politikaları" başlıklı teziyle 2010'da tamamladı. Halen İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Programı'nda doktora eğitimine devam ediyor ve MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışıyor. TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi'nde Yönetim Kurulu üyesi. Dayanışmacı Atölye'de kentsel dönüşüm tehdidi altındaki mahalleler ve Bir Umut Derneği'nde iş cinayetlerinde hayatını kaybedenlerin aileleriyle gönüllü dayanışma faaliyetlerinde bulunuyor. Planlama kuramları, kentsel dönüşüm, kentsel toplumsal hareketler, mahalle örgütlenmeleri ve mahalle planlaması konularında çalışma ve araştırmalarına devam etmektedir.

Saniye Dedeoğlu

Kalkınma Çalışmaları alanındaki doktora derecesini University of London, SOAS'tan aldı. 2003-2005 yılları arasında Southampton Üniversitesi'nde araştırmacı olarak görev yaptı. 2007 yılında da ODTÜ'de doktora sonrası araştırmacı olarak bulundu. 2010-12 yılları arasında Warwick Üniversitesi'nde Marie Curie Fellow olarak çalıştı. Cinsiyet ilişkileri, kadın istihdamı, göç, sosyal politika araştırma alanları arasındadır. *Women Workers in Turkey, Göç ve Sosyal Dışlanma, Migrants, Work and Social Integration* (basılacak) başlıklı kitapların yazarıdır. *Gender and Society in Turkey, Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın, Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği, Kalkınma ve Küreselleşme* başlıklı kitapların editörlüğünü yapmıştır. Dedeoğlu'nun çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmış makaleleri vardır. Halen, Muğla Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor.

Uğur Dündar

Şehir plancısı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden 2011 yılında mezun oldu. 2011-13 yılları arasında şehir plancısı ve proje koordinatörü olarak çalıştı. Mayıs 2012 - Ocak 2014 tarihleri arasında Murat Cemal Yalçıntan'ın yürütücülüğünü üstlendiği bir TÜBİTAK araştırma projesinde yer aldı. Halen kurucu ortaklığını üstlendiği bir planlama ve kentsel tasarım firmasında çalışmaktadır.

Sema Erder

İstanbul hakkında yaptığı çalışmalar ve kaleme aldığı yazılarla Türkiye'de en tanınan kent araştırmacıları arasında bulunan Erder, Mülkiye'deki eğitiminden sonra demografi, şehircilik ve göç konularına yoğunlaştı. Marmara, Bahçeşehir ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar üniversitelerinde öğretim üyesi olarak çalışmış olan Erder'in başlıca kitapları arasında *Ümraniye* (İletişim, 1996), *Kentsel Gerilim* (Umiag, 1997), *Refah Toplumunda Getto* (Bilgi Üniversitesi, 2006) ve *Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi* (Bilgi Üniversitesi, 2008) sayılabilir.

Çağlar Keyder

Boğaziçi Üniversitesi ve State University of New York, Binghampton'da öğretim üyesi olarak çalışan Keyder, ekonomi tarihi alanındaki doktora derecesini University of California, Berkeley'den aldı. Tarihsel sosyoloji, kent sosyolojisi, ekonomi politik, sosyal politikalar ve hukuk sosyolojisi alanlarında klasikleşmiş pek çok çalışması Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmıştır. Eserleri arasında, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İletişim, 1989), *Ulusal Kalkınmacılığın İflası* (Metis, 1993), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* (Tarih Vakfı, 1994), *İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında* (Metis, 2000), *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (İletişim, 2009) ile *Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey* (IB Tauris, 2010) bulunmaktadır.

Biray Kolluoğlu

Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki lisans eğiminin ardından, doktora eğitimini State University of New York, Binghampton'da tamamlamıştır. Tarihsel sosyoloji, milliyetçilik, toplumsal hafıza ve mekân sosyolojisi konularında araştırmalar yürüten ve yazıları daha önce *New Perspectives on Turkey*, *History Workshop Journal*, *Studies in Contemporary History*, *Birikim*, *İstanbul* ve *Toplum ve Bilim* gibi dergilerde yayımlanan Kolluoğlu, *Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day* (IB Tauris, 2010) başlıklı kitabın da editörleri arasındadır.

Tuna Kuyucu

Doktorasını 2009 yılında Seattle'daki Washington Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden alan Kuyucu, halen Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalışmakta ve ekonomik sosyoloji, kent sosyolojisi ve hukuk sosyolojisi alanlarında araştırma yapmaktadır. Doktora tezinde Türkiye'nin 2001 krizi sonrası hızla değişen kent yönetimi ve düşük gelirli haneler için konut politikalarına odaklanan yazar, şu anda dört orta ölçekli Anadolu şehrinde uygulanan kentsel yenileme politika ve süreçlerini incelemektedir. Kuyucu'nun her iki konuda da ulusal ve uluslararası dergi ve kitaplarda yayımlanmış birçok makalesi bulunmaktadır. Kent, ekonomik sosyoloji, kalkınma ve sosyolojik yöntem konularında dersler vermektedir.

Cenk Özbay

Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doktorasını 2010 yılında Los Angeles'taki University of Southern California, Sosyoloji Bölümü'nden "Retailed Lives: Governing Gender and Work in Globalizing Istanbul" başlıklı çalışmasıyla alan Özbay, *Eşcinsel Kadınlar: Yirmi Dört Tanıklık* (Metis, 2003) adlı kitabın eşyazarıdır ve *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* (Metis, 2011) isimli derlemenin editörleri arasındadır. Çok sayıda kitap bölümü ve *Toplum ve Bilim*, *Doğu Batı*, *Sexualities* gibi dergilerde yayımlanmış makalenin de yazarı olan Özbay halen erkeklik ve cinsellik, kentler ve hareketlilik, iş sosyolojisi ve neoliberalizm konularında araştırmalar yapmaktadır. Detaylı bilgi ve yazıları için internet sitesi: cenkozbay.com

Jean-Francois Pérouse

1990'da Paris École Normale Supérieure'den beşeri bilimler alanında mezun oldu. Aynı yıl Paris'te Doğu Dilleri Üniversitesi'nde (INALCO) Türkçe öğrenmeye ve Toulouse Üniversitesi'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1994'te "Angora'dan Ankara'ya Bir Başkentin Doğuşu, 1919-1950" başlıklı doktora teziyle sosyal coğrafya-şehircilik alanlarında doktora derecesi aldı. 2006'dan bu yana Toulouse Üniversitesi ile Galatasaray Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri veriyor ve IFEA bünyesindeki İstanbul Şehir Gözlem Merkezi'nde (Observatoire Urbain d'İstanbul) araştırmalar yürütüyor. Fransızca çok sayıdaki yayınına ek olarak, Türkçede İstanbul üzerine hazırladığı *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri* (İletişim, 2012) adlı bir kitabı da mevcut.

Duygu Salman

Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladı. CUNY-Baruch College Weissmann School of Arts and Sciences, Psikoloji Bölümü'nde Endüstriyel/Örgütsel Psikoloji alanında öğrenimine devam etti ve cinsiyetin liderlik üzerindeki etkisi konusundaki teziyle yüksek lisans derecesi aldı. Doktora tezinde, katılım bankalarının (İslami bankalar) kurum kültürlerini ve dönüşen retoriklerini araştırdı. Akademik kariyerine 2007'den beri Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak devam eden Salman, örgütsel davranış ve çeşitlilik (farklılık) yönetimi üzerine dersler veriyor.

Yıldırım Şentürk

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. ODTÜ'den sosyoloji lisans derecesini 1996'da alan Şentürk, daha sonra Chicago Üniversitesi'nden yüksek lisans (1999) ve Illinois Üniversitesi Urbana-Champaign'den de doktora (2004) aldı. "Küreselleşme Reçetelerinin Gölgesinde Küçük Manhattan'ın Yükselişi" başlıklı tez çalışmasında 1990 sonrası İstanbul'da finans sektörünün dönüşümü kapsamında "küresel kent" çalışmalarına eleştirel bir yaklaşım geliştirmeyi hedefledi. Daha sonra "Hacıyatmazı Devirmek: Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektivite" (2010) başlıklı ortak araştırma projesini tamamlayan Şentürk, halen "Emeğin Kenti İstanbul" projesini sürdürüyor. Başlıca araştırma ve ilgi alanları kent ve mekân çalışmaları, ulusaşırı çalışmalar, emek, alternatif politikalar, sosyoloji teorileri, etnografik ve nitel araştırmalar.

Dilek Ünalan

Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İTÜ'de mühendislik alanında lisans, Boğaziçi Üniversitesi'nde çevre bilimleri üzerine yüksek lisans, Cardiff Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde de doktora çalışmalarını yapmış olan Ünalan'ın araştırmaları *Policy & Politics*, *Environmental Impact Assessment Review*, *Environmental Policy and Governance*, *Land Use Policy*, *Local Economy* ve *International Journal of Water Resources* gibi bilimsel dergilerde yayımlanmıştır. Kent ve çevre politikaları, planlama ve yönetişim, politik ekoloji, kentsel ekoloji, çevresel etki değerlendirmesi ve alternatif turizm konularında çalışmalarını sürdürmektedir.

Özlem Ünsal

Kentleşme deneyimi çerçevesinde özellikle neoliberal kent politikaları, toplumsal hareketler ve kent hakkı mücadelesi gibi konulara odaklanan bir araştırmacıdır. 2013'te City University of London, Sosyoloji Bölümü'nde "İstanbul Kent-İçi Yoksulluk Alanlarında Dönüşüm ve Direnişin Siyaseti: Sulukule ve Tarlabaşı Üzerine Bir Karşılaştırma" başlıklı, kentsel dönüşüme maruz kalmış kent-içi yoksulluk ve koruma alanlarında mahalle hareketlerini konu edinen doktora tezini tamamladı. Halen kentsel toplumsal hareketlerin dönüştürücü kapasiteleri üzerine çalışmaya devam ediyor.

Murat Cemal Yalçıntan

Şehir ve bölge plancısı, öğretim üyesi, aktivist. Doktorasını İngiltere'de LSE'de küreselleşme, yerel siyaset ve planlama kararları üzerine yaptı. Halen Mimar Sinan Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Küreselleşme ve Kentsel Toplumsal Hareketler, Kentsel Dönüşüm, Kent Dinamikleri, Planlama Atölyesi ve çeşitli düzeylerde Araştırma Yöntemleri derslerini veriyor. Alternatif eğitim açısından çok önemli bulduğu Çarşamba Seminerleri'ni 11 senedir organize eden gönüllü grupta yer alıyor. Üçüncü Yol üzerine bir derleme kitabı ve çok sayıda yurtiçi ve yurtdışında yayımlanmış makalesi bulunuyor. *Birgün* gazetesinde kent sayfası editörlüğünü, bir grup gönüllüyle birlikte beş sene sürdürdü. Dayanışmacı Atölye, Sulukule Platformu, Sulukule Atölyesi ve Bir Umut Derneği gibi çeşitli sivil inisiyatiflerin sürekli gönüllüsüdür.

Sibel Yardımcı

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi. Doktorasını Lancaster Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Bu sırada küreselleşme, kent, kamusal alan ve kültürel sermaye üzerine çalıştı. Doktora tezi Türkçe olarak *Küreselleşen İstanbul'da Bienal* (İletişim, 2005) başlığıyla yayımlandı. Daha sonraki çalışmaları ise göç ve milliyetçilik, biyopolitika, *queer* kuramı ve sakatlığa odaklanmaktadır. Bu konulardaki makaleleri *Doğu Batı*, *Toplum ve Bilim*, *New Perspectives on Turkey*, *e-Skop* gibi dergilerde yayımlandı. Çeşitli derleme kitaplara katkıda bulundu ve *Hacıyatmazı Devirmek*, *Sakatlık Çalışmaları* ve *Queer Tahayyül* başlıklı derlemeleri farklı kişilerle birlikte yayına hazırladı. Halen çeşitli dergilerin yayın kurullarında görev yapmaktadır.

Deniz Yonucu

Doktorasını 2013 yılında Cornell Üniversitesi, Antropoloji Bölümü'nde "Terörist Olmak: Yasa, Devlet ve Egemenliğe Aşağıdan Bir Bakış" başlıklı teziyle alan Yonucu, daha önce University of Chicago'da sosyal bilimler, Boğaziçi Üniversitesi'nde ise sosyoloji alanlarında yüksek lisans yaptı. Türkiye'de gecekondu/işçi sınıfı mahallelerinin dönüşümü, suçlulaşma, yasa ve devlet şiddeti konularında çalışan yazarın bu konularda yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Aslı Zengin

Lisans ve yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde Ekonomi ve Sosyoloji bölümlerinde tamamladı. Halen Toronto Üniversitesi, Antropoloji ve Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları ortak programında doktora öğrencisi olan Zengin, *İktidarın Mahremiyeti: İstanbul'da Hayat Kadınları, Seks İşçiliği ve Şiddet* (Metis, 2011) başlıklı kitabın yazarı. *Cins Cins Mekân* (Varlık, 2009) ve *Amargi Feminizm Tartışmaları* derleme kitapları ile *Amargi* ve *Feminist Politika* dergilerine de yazılarıyla katkıda bulundu. İlgi alanları arasında beden, cinsiyet, cinsellik, adli tıp, hukuk, devlet şiddeti ve adalet çalışmaları yer almaktadır.

Sezai Ozan Zeybek

İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Postkolonyal çalışmalar ışığında önem arz etmediği düşünülen failleri, üretken olmayan zamanları ve kıyıda kalmış coğrafyaları tahlil ediyor. Bu derlemede yer alan, İstanbul'un köpekleri ve kirleri hakkındaki yazısı da benzer bir eğilimden ortaya çıktı. Keza bir baba, bebek ve armağan ilişkisi üstüne *Toplum ve Bilim*'in Şubat 2013'te çıkan sayısında da şehrin ve kapitalizmin zaman-mekân kurgusunu sorguluyor, değer atfedilmeyen emek-zamanın izini sürüyor. Şu aralar ekoloji ve bilhassa hayvancılık meseleleri üstüne düşünüyor, yazıyor. Akademik olmayan ve gündem dışı yazılar yazdığı bir bloğu var: ozan oyunbozan.blogspot.com

Kaynakça

Acar, A. (2010) "L'importance de la fonction des conseils de ville", *Birlik* 1: 47-49.

Adler, Paul S. ve diğ. (2008) "Professional Work: The Emergence of Collaborative Community", *Organization Science* 19(2): 359-76.

Adler, Sy ve Johanna Brenner (1992) "Gender and Space: Lesbians and Gay Men in the City". *International Journal of Urban and Regional Research* 16(1): 24-34.

Agamben, Giorgio (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press; Türkçesi: *Kutsal İnsan*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı, 2001.

— (2008) *State of Exception*, Chicago: University of Chicago Press; Türkçesi: *Olağanüstü Hal*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Varlık, 2008.

Aguirre Jr., Adalberto, V. Eick ve E. Reese (2006) "Introduction: Neoliberal Globalization, Urban Privatization, and Resistance", *Social Justice* 33 (3): 1-5.

Agustin, Laura (2006) "The Disappearing of a Migration Category: Migrants Who Sell Sex", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(1): 29-47.

Ahmed, Sara (2013) *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*, Londra: Routledge.

Akalın, Ayşe (2009a) "Exchanging Affect: The Migrant Domestic Workers Market in Turkey", yayımlanmamış doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, City University of New York.

— (2009b) "Yukardakiler-Aşağıdakiler: İstanbul'da Güvenlikli Sitelerde Göçmen Ev Hizmetlisi İstihdamı", *Türkiye'ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar* içinde, Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (haz.), çev. Mutlu Çomak-Özbatır, İstanbul: Kitap.

— (2013) "Mapping the Migrant Domestic Workers Market in Turkey: The Filipina Community", yayımlanmamış araştırma raporu, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Akdemir, Nevra (2008) *Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme*, İstanbul: SAV.

Akgeyik, Tekin ve diğ. (2004) *İstanbul'da Enformel Sektör: İşportacılar, Eminönü İlçesinde Bir Alan Araştırması*, İstanbul: Erguvan.

Akman, Nuriye (1993) "Recep Tayyip Erdoğan: İstanbul'un İkinci Fethi!", www.nuriyeakman.com/node/1741 (Erişim tarihi: 7.7.2014).

AKP (2011) "Türkiye Hazır, Hedef 2023", www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-aciklamasinin-tam/7171 (Erişim tarihi: 14.10.2013).

Akpınar, İpek (haz., 2010) *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent, 1910-2010*, İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.

Akser, Murat (2009) "Yılmaz Güney's Beautiful Losers: Idiom and Performance in Turkish Political Film", *Cinema and Politics: Turkish Cinema and New Europe* içinde, Deniz Bayrakdar (haz.), New Castle: Cambridge Scholars Publishing.

Aksoy, Asu (2008) "İstanbul's Worldliness", *Public İstanbul: Spaces and Spheres of the Urban* içinde, Frank Eckardt ve Kathrin Wildner (haz.), Londra: Transcript.

— (2009) "The Atatürk Cultural Centre and AKP's 'Mindshift' Policy", *Introduction to Cultural Policy in Turkey* içinde, S. Ada ve H. Ayça İnce (haz.), İstanbul: İstanbul Bilgi University Press; Türkçesi: "Zihinsel Değişim?", *Türkiye'de Kültür Politikalarına Giriş* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

— (2011) "Gecekondudan Varoşa Dönüşüm: 1990' larda Biz ve Öteki Kurgusu", *Dışarıda Kalanlar / Bırakılanlar* içinde, Aliye F. Matarcı (haz.), İstanbul: Bağlam.

— (2012) "Riding the Storm: New Istanbul", *City* 16 (1-2): 93-111.

Aksoy, Asu ve Kevin Robins (1994) "Istanbul Between Civilisation and Discontent", *New Perspectives on Turkey* 10: 57-74.

Akyüz, Yılmaz ve Korkut Boratav (2003) "The Making of the Turkish Financial Crisis", *World Development* 31(9): 1549-66.

Albut, S. ve diğ. (2007) "Probable Water Crisis in Thrace and Istanbul in the Near Future and a Sustainable Strategy to Overcome It", *International Water Resources Association* 32 (4): 590-603.

Ali, Salman Syed (2006) "Financial Distress and Bank Failure: Lessons from Ihlas Finans Turkey", *Islamic Economic Studies* 14 (1-2): 1-52.

Alkan, Ayten (2012) "Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet", *Nermin Abadan Unat'a Armağan, Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye' de Feminist Çalışmalar* içinde, Serpil Sancar (haz.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

— (haz., 2009) *Cins Cins Mekân*, İstanbul: Varlık.
Allen, John (2006) "Ambient Power: Berlin's Postdamer Platz and the Seductive Logic of Public Spaces", *Urban Studies* 43(2): 441-55.
Allen, Lori (2012) "The Scales of Occupation: 'Operation Cast Lead' and the Targeting of the Gaza Strip", *Critique of Anthropology* 32(3): 261-84.
Alp, Aysel (2013) "İstanbul'dan Büyük Göç Planı", *Hürriyet*, 20 Şubat.
Alper, Caner (2006) *Bugün Bizde Temizlik Var! Suya Sabuna Dokunan Hikâyeler*, İstanbul: İnkılâp.
Alper, Muzaffer (2008) "Melen Çayı İstanbul için çözüm mü?" blog.milliyet.com.tr/melen-cayi-istanbul-icin-cozum-mu-/Blog/?BlogNo=87668 (Erişim tarihi: 7.7.2014).
Altuğ, Evrim (2008) "Avrupa 'Tadilat' Başkenti", *Sabah*, 17 Kasım.
Amin, Ash (2004) "Regions Unbound: Towards a New Politics of Place", *Geografiska Annaler* 86 (1): 33-44.
Anderson, Bridget ve Rutvica Andrijasevic (2008) "Sex, Slaves and Citizens: The Politics of Anti-Trafficking", *Soundings* 40(2): 135-45.
Anghie, Antony (1999) "Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-century International Law", *Harvard Int. Law Review* 40 (1).
Arendt, Hannah (2003) *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim.
Arık, Hülya (2009) "Kahvehanede Erkek Olmak: Kamusal Alanda Erkek Egemenliğin Antropolojisi", *Cins Cins Mekân* içinde, Ayten Alkan (haz.), İstanbul: Varlık.
Arıkanlı Ö. Maya (2013) "Ankara'nın Taşına, İstanbul'un Derdine Bak: Bu Mekânlar, Bu Binalar Kimin? Endüstri Sitleri Dönüşürken", *Kentleri Savunmak: Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine* içinde, A. Koca ve diğ. (haz.), Ankara: Notabene.
Arkitera (2008) "Topbaş'tan AKM itirafı: Yöntem Yanlışlığımız Oldu", www.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=20991&month=1&year=2009&month=12&year=2008 (Erişim tarihi: 27.3. 2010).
Arman, Ayşe (2012) "Valizlerde Getiriliyor, Ses Çıkarmasın Diye Uyuşturuluyorlar", *Hürriyet*, 4 Kasım.
Arslan, Savaş (2010) *Cinema in Turkey: A New Critical History*, New York: Oxford University Press.
Aslan, Şükrü (2004) *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İstanbul: İletişim.
Âşık, Melih (2007) "Tarlabaşı Projesi", *Arkitera*, www.arkitera.com/h15877-tarlabasi-projesi.html (Erişim tarihi: 21.3.2010).
Ataöv, Anlı ve Sevin Osmay (2007) "Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım", *METU JFA* 24(2).
Auge, Marc (2009) *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*, Londra: Verso.
Auyero, Javier ve Debora A. Swistun (2009) *Flammable: Environmental Suffering in an Argentine Shantytown*, Oxford: Oxford University Press.
Ayata, Sencer (2003) "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat* içinde, Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (haz.), İstanbul: Metis.
Aytar, Volkan ve Kübra Parmaksızoğlu (haz., 2011) *İstanbul'da Eğlence*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Balaban, Osman (2011) "İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?", *Birikim* 270.
Bali, Rıfat N. (2012) *6- 7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar-Hatıralar*, İstanbul: Libra.
Balibar, Ètienne (2002) *Politics and the Other Scene*, New York: Verso.
Bardakçı, Murat (1998) "Tarihimizin İki Büyük Köpek Soykırımı", *Hürriyet*, 26 Nisan.
Bartu, Ayfer (2000) "Eski Mahallelerin Sahibi Kim? Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak", *İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında* içinde, Çağlar Keyder (haz.), İstanbul: Metis.
— (2001) "Kentsel Ayrı(şım): İstanbul'daki Yeni Yerleşmeler ve Kemer Country Örneği", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* içinde, Firdevs Gümüşoğlu (haz.), İstanbul: Bağlam.
Bartu Candan, Ayfer ve Biray Kolluoğlu (2008) "Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in İstanbul", *New Perspectives on Turkey* 39: 5-46.
Bastia, Tanja (2006) "Stolen Lives or Lack of Rights? Gender, Migration and Trafficking", *Capital and Society* 39(2): 20-47.
Bauman, Zygmunt (2004) *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*, Cambridge: Polity.
Baykan, Ayşegül ve diğ. (2011) "Yaşayan Bir Tarihi Miras Alanına İlişkin Muhalif Durumlar: Büyük Valide Han", *İstanbul Nereye?: Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, D. Göktürk ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.
Bayraktar, Sevi (2011) *Makbul Anneler, Müstakbel Vatandaşlar: Neoliberal Beden Politikalarında Annelik*, Ankara: Ayizi.
Bayramoğlu, Soner (2005) *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul: İletişim.
Baysal, Cihan U. (2013) "Ayazma'nın Kürt Nüfusunun Medenileştirilmesi: Ayazma/Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi-Küçükçekmece, İstanbul", *Planlama* 23(2): 83-94.
Beechey, Veronica (1987) *Unequal Work*, Londra: Verso.

Behar, David ve Tolga İslam (haz., 2006) *İstanbul'da "Soylulaştırma": Eski Kentin Yeni Sahipleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bell, Daniel (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books.

Bello, Walden (2009) "Capitalism Versus the Peasant", *The Food Wars* içinde, Londra: Verso.

Benjamin, Walter (1978) *Critique of Violence*, New York: Harcourt.

Benmayor, Gilla (2010) "Romanlar TOKİ Evlerini Çoktan Terk Etmiş", *Hürriyet*, www.hurriyet.com.tr/yazarlar/14241405.asp?yazarid=20&gid=61 (Erişim tarihi: 28.3.2010).

Bereket, Tarık ve Barry D. Adam (2006) "The Emergence of Gay Identities in Turkey", *Sexualities* 9(2).

— (2008) "Navigating Islam and Same-Sex Liaisons Among Men in Turkey", *Journal of Homosexuality* 55(2): 204-22.

Berman, Jacqueline (2010) "Biopolitical Management, Economic Calculation and Trafficked Women", *International Migration* 48(4): 84-113.

Bezmez, Dikmen (2008) "The Politics of Urban Waterfront Regeneration: The Case of Haliç (The Golden Horn), Istanbul", *International Journal of Urban and Regional Research* 32(4): 815-40.

Bezmez, Dikmen ve diğ. (haz., 2011) *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bezmez, Dikmen ve Sibel Yardımcı (2010) "In Search of Disability Rights: Citizenship and Turkish Disability Organizations", *Disability & Society* 25(5).

Bilgin, İhsan ve diğ. (2010) *İstanbul 1910-2010: Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bingham, Nick (2006) "Bees, Butterflies, and Bacteria: Biotechnology and the Politics of Nonhuman Friendship", *Environment and Planning A* 38(3): 483-98.

Biricik, Alp (2010) "Ötekinin Ürettiği Mekânlar ve Toplumsal Cinsiyet/Cinsellik Kurguları", *Dosya* 19: 81-5.

Björkman, Lisa (2014) "Becoming a Slum: From Municipal Colony to Illegal Settlement in Liberalization-Era Mumbai", *International Journal of Urban and Regional Research* 38(1): 36-59.

Blaikie, Piers ve Brookfield, Harold (1987) *Land Degradation and Society*, Londra: Methuen.

Blandy, Sarah ve R. Atkinson (2006) *Gated Communities: International Perspectives*, London ve New York: Routledge.

Boland, Vincent (2011) "Istanbul: Something for the Global Urban Elite", *Financial Times*, 27 Haziran.

Bora, Aksu (2005) *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İstanbul: İletişim.

Bora, Tanıl (1995) "Fatih'in İstanbul'u: İslam Şehri ile Dünya Şehri Arasında İslamcıların İstanbul Rüyası", *Birikim* 76.

— haz. (2013a) *Milyonluk Manzara: Kentsel Dönüşümün Resimleri*, İstanbul: İletişim.

— (2013b) "Dinamo ve Dinamolar", *Radikal*, 8 Ağustos.

Bora, Tanıl ve diğ. (2011) *"Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, İstanbul: İletişim.

Boratav, Korkut (1995) *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Borja, J. (1999) "Urban Strategies: Centres and Peripheries", Globalisation and World Cities konferansında sunulan tebliğ, Londra.

Bourdin, Alain (2005) "La 'classe créative' existe-t-elle?", *Revue Urbanisme*, No. 344.

Bowen, John T. ve Julie L. Cidell (2011) "Mega-Airports: The Political, Economic, and Environmental Implications of the World's Expanding Air Transportation Gateways", *Engineering Earth: The Impacts of Megaengineering Projects* içinde, Stanley D. Brunn (haz.), Londra: Springer.

Boyer, M. Christine (2008) "The Many Mirrors of Foucault and Their Architectural Reflections", *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society* içinde, Michiel Dehaene ve Lieven de Cauter (haz.), Londra: Routledge.

Braverman, Harry (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye*, çev. Çiğdem Çidamlı, İstanbul: Kalkedon.

Brenner, Neil (2004) *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford: Oxford University Press.

Brenner, Neil ve Nik Theodore (2002) "Cities and Territories of Actually Existing Neoliberalism", *Antipode* 34(3): 349-79.

Bryant, Raymond L. (1992) "Political Ecology: An Emerging Research Agenda in the Third World Studies", *Political Geography* 11: 12-34.

Budiansky, Stephen (2000) *The Truth About Dogs: An Inquiry into the Ancestry, Social Conventions, Mental Habits, and Moral Fiber of Canis Familiaris*, New York: Penguin.

Buğra, Ayşe (1998) "The Immoral Economy of Housing in Turkey", *International Journal of Urban and Regional Research* 22(2): 282-302.

— haz. (2010) *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*, İstanbul: İletişim.

Bullard, Robert. D. (1990) "Ecological Inequities and the New South: Black Communities Under Siege", *Journal of Ethnic Studies* 17(1): 101-15.

Bulliet, Richard (2007) *Hunters, Herders, and Hamburgers: The Past and Future of Human-Animal Relationships*, New York: Columbia University Press.

Butler, Judith (1998) "Toplumsal Cinsiyet Yanıyor: Sahiplenme ve Yıkma Sorunları", *Defter* 34.
— (2005) "Şiddet, Yas, Siyaset", *Kırılgan Hayat* içinde, çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis.
— (2012) "Bodies in Alliance and the Politics of the Street", eipcp.net/transversal/1011/butler/en/; Türkçesi: "Müttefik Bedenler ve Sokağın Siyaseti", *Cogito*, Dostluk Özel Sayısı 69, 2011-2012.
Büker, Seçil (2003) "Film Ateşli Bir Öpüşmeyle Bitmiyor", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat* içinde, Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber (haz.), İstanbul: Metis.
Calame, Jon ve Esther Ruth Charlesworth (2009) *Divided Cities: Belfast, Beirut, Jerusalem, Mostar, and Nicosia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Caldeira, Teresa (2000) *City of Walls: Crime, Segregation, and Citizenship in São Paulo*, Berkeley: University of California Press.
Campbell, John ve L. Lindberg (1990) "Property Rights and the Organization of Economic Activity by the State", *American Sociological Review* (55): 634-47.
Canbakal, Hülya (2009) *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim.
Cantek, Fulya Şenol (haz., 2014) *Kenarın Kitabı: Arada Kalmak, Çeperde Yaşamak*, İstanbul: İletişim.
Capino, José B. (2005) "Homologie of Space: Text and Spectatorship in all-Male Adult Theaters", *Cinema Journal* 45(1): 50-65.
Carruthers, Bruce ve L. Ariovich (2004) "The Sociology of Property Rights", *Annual Review of Sociology* 30: 23-46.
Carson, Rachel (1965) *Silent Spring*, Harmondsworth: Penguin; Türkçesi: *Sessiz Bahar*, çev. Çağatay Güler, Ankara: Palme, 2011.
Castells, Manuel (1991) *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*, Oxford: Blackwell.
— (1997) *Kent, Sınıf ve İktidar*, çev. Asuman Erendil, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
Castles, Stephen ve Mark J. Miller (1998) *The Age of Migration*, New York: Guilford.
Castree, Noel (2000) "The Production of Nature", *A Companion to Economic Geography* içinde, E. Barnes Sheppard (haz.), Oxford: Blackwell.
Castree, Noel ve diğ. (2004) *Spaces of Work: Global Capitalism and the Geographies of Labor*, Londra: Sage.
Cemal, Hasan (2003) *Kürtler*, İstanbul: Doğan Kitap.
Cenzatti, Marco, "Heterotopias of Difference", *Heterotopia and the City* içinde, Routledge, 2009.
Chossudovsky, Michel (1997) *The Globalization of Poverty and the New Word Order*, Londra: Global Research.
Christman, John (1994) *The Myth of Property: Toward an Egalitarian Theory of Ownership*, New York: Oxford University Press.
Cicourel, Aaron (1970) "The Acquisition of Social Structure: Toward a Developmental Sociology of Language", *Understanding Everyday Life* içinde, Jack D. Douglas (haz.), Chicago: Aldine.
Cinmen, Işıl (2012) "Dünya Ahlaksızların Olacak", *Bianet*, www.bianet.org/bianet/lgbtt/139302-dunya-ahlaksizlarin-olacak (Erişim tarihi: 18.2.2013).
Cizre, Ümit ve Erinç Yeldan (2005) "The Turkish Encounter with Neoliberalism: Economics and Politics in the 2000/2001 Crises", *Review of International Political Economy* 12(3): 387-408.
Clare, Eli (2011) "Stolen Bodies, Reclaimed Bodies: Disability and Queerness", *Public Culture* 13(3).
Clark, Nigel (2005) "Postcolonial Natures", *Antipode* 37(2): 364-68.
Cohen, Erik (2012) "Globalization, Global Crises and Tourism", *Tourism Recreation Research* 37(2): 1-9.
Cohen, Steven (2011) *Sustainability Management, Lessons from and for New York City, America and the Planet*, New York: Columbia University Press.
Costanza, Robert ve diğ. (1997) "The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital", *Nature* 387: 253-60.
Coşkun, Fatma (2011) "Planlı Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi'nin Emek ve Mekânla İlişkisi: Karaağaç Beldesi ve Tekstil İşçilerinden Bir Kesit", *Sosyolojik Tartışmalar* 1: 66-92.
Cresswell, Tim (2006) *On the Move: Mobility in the Modern Western World*, Londra: Routledge.
— (2009) "Towards a Politics of Mobility", *Environment and Planning D: Space and Society* 28(1): 17-31.
Cvetkovich, Ann (2002) "In the Archives of Lesbian Feelings: Documentary and Popular Culture", *Camera Obscura* 17(1): 107-47.
Çağlayan, Handan, Şemsa Özar ve Ayşe Doğan (2011) *Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*, Ankara: Ayizi.
Çakır, Serpil (2009) "Osmanlı'da Kadınların Mekânı: Sınırlar ve İhlâller", *Cins Cins Mekân* içinde, Ayten Alkan (haz.), İstanbul: Varlık.
Çakırlar, Cüneyt ve Serkan Delice (haz., 2012) *Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet*, İstanbul: Metis.
Çavdar, Ayşe ve Pelin Tan (haz., 2013) *İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali*, İstanbul: Sel.
Çavuşoğlu, Erbatur (2011) "İslamcı Neoliberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hâle", *Birikim*.

ÇDP (2009) Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu, İstanbul: İBB Yayınları.

Çelebi, Erkan (2012) "Evlerde 250 Milyon Liraya 4 Milyon Kedi Köpek Besliyoruz", *Hürriyet*, 12 Mayıs.

Çevre Mühendisleri Odası (2013) "Çukur Değil! Orman ve Sulak Alan", 22 Mayıs 2013 tarihli basın bildirisi, www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9059&tipi=9 (Erişim tarihi: 1.4.2013).

Çınar, Menderes (2003) "Is the Progressive Agenda being Handed over to Globalization?", *Görüş*, Mart.

Danbolt, Mathias (2009) "Touching History: Archival Relations in Queer Art and Theory", *Lost and Found: Queerying the Archive* içinde, Mathias Danbolt ve diğ. (haz.), Kopenhag: Kunsthallen Nikolaj.

— (2010) "We're Here! We're Queer? Activist Archives and Archival Activism", *Lambda Nordica* 15(3-4): 90-118.

Danış, Didem (2010) "Çerkezköy'e Dair Bazı Sosyolojik Gözlemler", Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası Sempozyumu, tam metin: cerkezkoymyo.nku.edu.tr/cemyo/haberler/degerler/CkoyDegSempozyum_2.pdf

— (2013) "İstanbul'da Küresel Göç Mekânları", İstanbul: Siyaset, Ekonomi, Mekân Konferansı'nda sunulan tebliğ, 12 Nisan, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Danış, Didem ve Jean-François Pérouse (2005) "Zenginliğin Mekânda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler", *Toplum ve Bilim* 104: 92-123.

Danışman, Funda ve Rojin Canan Akın (2011) *Bildiğin Gibi Değil: 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak*, İstanbul: Metis.

Das, Veena (2007) *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*, Berkeley: University of California Press.

Das, Veena ve Deborah Poole (2004) "State and Its Margins: Comparative Ethnographies", *Anthropology in the Margins of the State* içinde, New York: School of American Research Advanced Seminar.

Davidson, Mark (2010) "Sustainability as Ideological Praxis: The Acting out of Planning's Master-Signifier", *City* 14(4): 390-405.

Davis, Mike (2004) "Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Proletartiat", *New Left Review*, 26: 5-34.

— (2007) *Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis.

De Landa, Manuel (2006) *Çizgisel Olmayan Tarih*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Metis.

de Soto, Hernando (1989) *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*, NY: Harper Collins.

— (2000) *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, New York: Basic Books.

Dedeoğlu, Saniye (2008) *Women Workers in Turkey: Global Industrial Production in Turkey*, Londra: I.B. Tauris.

Delany, Samuel R. (2001) *Times Square Red, Times Square Blue*, New York: New York University Press.

Demirci, Cihan (2004) *Araya Parça Giren Yıllar*, İstanbul: İnkılâp.

Demirci, Nejla (2012) *Gündöndü: Bir Nehrin Hikâyesi*, belgesel film.

Demleitner, Nora (2001) "The Law ata Crossroads: The Construction of Migrant Women Traficked into Prostitution", *Global Human Smuggling: Comparative Perspectives* içinde, David Kyle ve Rey Koslowski (haz.), Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press.

Derrida, Jacques (2002) "The Animal That Therefore I Am (More to Follow)", *Critical Inquiry* 28(4): 369-418.

DiMaggio, Paul J. ve W. W. Powell (1983) "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", *American Sociological Review* 48(2):147-60.

Dinçer, İclal (2009) "Kentsel Koruma ve Yenileme Sorunlarını Örnekler Üzerinden Tartışmak: Süleymaniye ve Tarlabaşı", *Planlama Dergisi*, Ocak.

— (2011) "The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in İstanbul", *International Planning Studies* 16(1): 43-60.

Direk, Zeynep (2007) "Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi", *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* içinde, İstanbul: YKY.

— (tarihsiz) "Queer Kuram ve Cinsiyet Farklılığı", zeynepdirek. wordpress.com/2013/01/04/queer-kuram-ve-cinsiyet-farkliligi/ (Erişim tarihi: 7.7.2014).

Donough, William M. (2002) *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things*, New York: North Point Press.

Donzelot, Jacques (2008) "Michel Foucault and Liberal Intelligence", *Economy and Society* 37(1): 115-34.

Dönmez-Colin, Gönül (2010) "Women in Turkish Cinema: Their Presence and Absence as Images and Image-Makers", *Third Text* 24(1): 91-105.

Durak, Yasin (2012) *Emeğin Tevekkülü: Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, İstanbul: İletişim.

Dural, Tamaşa (1995) *Aleviler ve Gazi Olayları*, İstanbul: Ant.

Durgun, Doğu (2010) "Eşcinsel Mekânlar: Erkek Eşcinseller Arası İletişim", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* 12.

Eckardt, Frank ve Kathrin Wildner (haz., 2008) *Public İstanbul: Spaces and Spheres of the Urban*, Berlin: Transkript.

Edelman, Lauren ve R. Stryker (2005) "A Sociological Approach to Law and the Economy", *The Handbook*

of Economic Sociology içinde, N. Smelser, R. Swedberg (haz.), Princeton: Princeton University Press.

Eğrisiyle Doğrusuyla Galataport (2008) İstanbul: Şehir Plancıları Odası.

EIU ve Siemens (2011) *European Green City Index*, Münib: Economist Intelligence Unit ve Siemens.

Ekal, Berna (2011) "Yerel Yönetimler ve Sığınma Evleri", *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* içinde, Cenk Özbay ve diğ. (haz.) İstanbul: Metis.

Ekinci, Osman (1991) *İstanbul'un Geleceği ve Gökdelenler*, İstanbul: Mimarlar Odası.

— (1994) *İstanbul'u Sarsan 10 Yıl*, İstanbul: Anahtar.

El-Hawary, Dahlia ve diğ. (2007) "Diversity in the Regulation of Islamic Finance Organizations", *The Quarterly Review of Economics and Finance* 46: 778-800.

Eldem, Edhem (2013) "Türkiye'de Arkeoloji ve Siyaset", *Toplumsal Tarih* 232, Nisan.

Eldem, Nezih (1992) "Tarih Bilinci ve Çağdaş Kimlik", *Arredamento Dekorasyon*, Mayıs, 100-1.

Elden, Stuart (2009) *Terror and Territory: The Spatial Extent of Sovereignty*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Eliaçık, İhsan (2011) "Paranın Dini İmanı Olur mu 'Versus' Davanın Ölümü", *Birikim*, 270.

Elkington, John (1994) "Towards the Sustainable Corporation", *California Management Review* 36(2): 90-100.

— (1997) *Cannibals with Forks*, Oxford: Oxford University Press.

Elson, Diane (1999) "Labour Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues", *World Development* 27(3): 611-27.

Elson, Diane ve R. Pearson (1981) "Nimble Fingers Make Cheap Workers", *Feminist Review* 7(2): 87-107.

Engdahl, William F. (2007) *Seeds of Destruction: The Hidden Agenda of Genetic Manipulation*, New York: Global Research; Türkçesi: *Ölüm Tohumları*, çev. Özgün Şulekoğlu, İstanbul: Bilim+Gönül, 2009.

England, Kim ve Karin Ward (haz., 2007) *Neoliberalization: States, Networks, Peoples*, Oxford: Blackwell.

EPA (2009) *Air Quality Index: A Guide to Air Quality and Your Health*, New York: U.S. Environmental Protection Agency.

Eraydın, Ayda (2006) *Değişen Mekân*, Ankara: Dost.

— (2011) "Changing Istanbul City Region Dynamics: Re-regulations to Challenge the Consequences of Uneven Development and Inequality", *European Planning Studies* 19(5).

Eraydın, Ayda ve Tuna Taşan-Kök (haz., 2013) "Introduction", *Resilience Thinking in Urban Planning* içinde, Springer.

Ercan, Fuat (1996) "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul", *Toplum ve Bilim*, sayı 71.

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar (2000) "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Toplum ve Bilim* 86: 22-71.

Erder, Sema (1996) *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İstanbul: İletişim.

— (2010) "Yerel Siyasette Popülizm", *Kızılcık*, 38: 13-17.

Erder, Sema ve Nihal İncioğlu (2013) *Türkiye'de Yerel Siyasetin Yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, Emine Uçak (2012) "İstanbul'a Muhafazakâr Olmak", *Zaman*, 14 Temmuz, zaman.com.tr/yorum_istanbula-muhafazakar-olmak_1317739. html (Erişim tarihi: 3.7.2014).

Erdoğan, Necmi (2000) "Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim* 83: 8-31.

— haz. (2007) *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, İstanbul: İletişim.

Erdoğan, Recep Tayyip (2006) "AK Parti Grup Başkanı ve Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Grup Konuşması", 21 Şubat, akparti.org.tr/tbmm/grupkon.asp (Erişim tarihi: 12.2.2010).

— (2007) " 'Biz Kefenimizle Bu Yola Çıktık' ", *Yeni Şafak*, 12 Mart, yenisafak.com.tr/yazdir/biz-kefenimizle-bu-yola-ciktik-12.3.2007-34431 (Erişim tarihi: 3.7.2014).

— (2009) "IMF-Dünya Bankası Yıllık Toplantıları, AK Parti Genel Başkanı, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan", www.akparti.org.tr/basbakan-erdogan-imf-dunya-bankasi-yillik-toplantilari-cerc_6371.html (Erişim tarihi: 21.2.2010).

— (2010) "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti - Başbakan Recep Tayyip Erdoğan", www.abgs. gov.tr/index.php?p=40254&101 (Erişim tarihi: 21.2.2010).

Ergun, Cem ve diğ. (2013) "Neoliberal Küreselleşme ve Küresel Kent", *Kent Üzerine Özgür Yazılar* içinde, C. Ergun (haz.), İstanbul: Bağlam.

Erkek Muhabbeti (2013) *Erkeklik Çalışmaları Kaynakçası*, İstanbul.

Erman, Tahire (2001) "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse", *Urban Studies* 38(7): 983-1002.

Erman, Tahire ve M. Coşkun Yıldar (2007) "Emergent Local Initiative and the City: The Case of Neighbourhood Associations of the Better-off Classes in Post-1990 Urban Turkey", *Urban Studies*, 44(13): 2547-66.

Ernst and Young (2012) "The World Islamic Banking Competitiveness Report 2011-2012".

Erol, Ali (2011) "Eşcinsel Kurtuluş Hareketinin Türkiye Seyri", *Cogito* 65-66.

Ersoy, Zeki (2013) "Baskın da Basanın Homofobinin de!", *Agos*, 15 Haziran.

Ertani, Emre (2012) "İstanbul, Ankara Hükümetinin Ötekisiydi", *Agos*, 21 Aralık.

Estes, James A. ve diğ. (2011) "Tropic Downgrading of Planet Earth", *Science 333*: 301-06.

Euromonitor (2013) "Pet Care in Turkey: A Country Report", tam metin: euromonitor.com/pet-care-in-turkey/report (Erişim tarihi: 7.7.2014).

Fabian, Johannes (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*, New York: Columbia University Press.

Fanon, Frantz (1965) *The Wretched of the Earth*, Londra: Grove Press; Türkçesi: *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer, İstanbul: Versus, 2007.

Faroqhi, Suraiya (2011) *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Featherstone, Mike ve Scott Lash (1999) *Spaces of Culture: City, Nation, World*, Los Angeles: Sage.

Fernandes, Edesio (2009) "Looking Beyond Land Titling and Credit Accessibility for the Urban Poor", *Property Rights and Land Policies* içinde, G. Ingram ve Y. Hong (haz.), Cambridge: Lincoln Institute of Land Policy.

Fletcher, Laurel E. ve Harvey M. Weinstein (2002) "Violence and Social Repair: Rethinking the Contribution of Justice to Reconciliation", *Human Rights Quarterly* 24(3): 573-639.

Fligstein, Neil (1996) "Markets as Politics: A Political-cultural Approach to Market Institutions", *American Sociological Review* 61(4): 656-73.

Foer, Jonathan (2010) *Eating Animals*, Londra: Back Bay Books; Türkçesi: *Hayvan Yemek*, çev. Garo Kırgıcı, İstanbul: Siren, 2012.

Foucault, Michel (2008) *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978-1979*, Londra: Palgrave Macmillan.

— (2003) *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı.

— (2004) *Society Must Be Defended: Lectures at the College de France 1975-1976*, Londra: Penguin; Türkçesi: *Toplumu Savunmak Gerek*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul: YKY, 2002.

— (2005a) *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, Ferda Keskin (haz.), çev. Işık Ergüden, Orhan Akınhay, İstanbul: Ayrıntı.

— (2005b [1966]) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Londra: Routledge.

— (2006) *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge.

— (2008 [1967]) "Of Other Spaces", *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society* içinde, Michiel Dehaene ve Lieven de Cauter (haz.), New York: Routledge.

Fowler, Stephen J. ve C. Hope (2007) "A Critical Review of Sustainable Business Indices and their Impact", *Journal of Business Ethics* 76: 243-52.

Fröbel, F. ve diğ. (1982) *The New International Division of Labour*, Cambridge: Cambridge University Press.

Furedi, Frank (2013) *Paranoyak Anne-Babalık*, çev. Arzu Tüfekçi, İstanbul: İz.

Garland-Thomson, Rosemarie (2011) "Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi", *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, Dikmen Bezmez ve diğ. (haz.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gatto, M. (1994) "Sustainability: Is it a Well Defined Concept?", *Ecological Applications* 5(4): 1181-83.

Geniş, Arif (2006) *İşçi Sınıfının Kıyısında: Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Dipnot.

Geniş, Şerife (2007) "Producing Elite Localities: The Rise of Gated Communities in Istanbul", *Urban Studies* 44(4): 771-98.

Genocchio, Benjamin (1995) "Discourse, Discontinuity, Difference: The Question of Other Spaces", *Postmodern Cities and Spaces* içinde, Sophie Watson ve Katherine Gibson (haz.), Oxford: Blackwell.

Genova, Nicholas de (2010) "The Queer Politics of Migration: Reflections on Illegality and Incorrigibility", *Studies in Social Justice* 4(2): 101-26.

Ghertner, D. Asher (2011) "Green Evictions: Environmental Discourses of a Slum-free Delhi", *Global Political Ecology* içinde, R. Peet ve diğ. (haz.), Londra: Routledge.

Gibson-Graham, J. K. (2010) *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis.

Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Oxford: Blackwell.

Gilbert, Alan (1992) "Third World Cities: Housing, Infrastructure and Servicing", *Urban Studies* 29: 3-4.

Gilbert, Alan ve Josef Gugler (1992) *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, Oxford: Oxford University Press.

Glasze, Georg, C. Webster ve K. Frantz (2006) *Private Cities: Global and Local Perspectives*, New York ve London: Routledge.

Global Market for Biopesticides (2012), CHM029D, Londra: BCC Research, Market Forecasting.

Gordon, Ian (1999) "Internationalisation and Urban Competition", *Urban Studies* 36 (5-6).

Gottdiener, Mark (2001 [1984]) "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", *Praksis* 2: 248-70.

Göktürk, Deniz ve diğ. (haz., 2011) *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa*, İstanbul: Metis.

Göle, Nilüfer (1991) *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis.

Gönen, Zeynep ve Yonucu, Deniz (2011) "Neoliberal Discourses on Crime and the Criminalization of Urban Poor Populations in Turkey", *Lumpen-City: Discourses of Marginality Marginalizing Discourses* içinde, Alan Bourke (haz.), Atlanta: Red Quill.

Göral, Özgür Sevgi (2010) "İstanbul'un Yeni Yoksulluk ve Dışlanma Pratiklerine Ayazma'dan Bakmak", *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni* 73.

— (2011) "Kentsel Dönüşüm Projelerine Muhalefet Etmek: Kentsel Muhalefetin Cinsiyeti", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 44: 67-81.

Gören, Kenan (2013) "HDK Trakya Meclisi", *Görünüm*, 9 Şubat.

Gray, John (1998) *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, New York: New Press.

Grazian, David (2008) *On the Make: The Hustle of Urban Nightlife*, Chicago: Chicago University Press.

Greenberg, Miriam (2011) *Branding New York: How A City in Crisis Was Sold to the World*, New York: Routledge.

Grosz, Elizabeth (1998) "Bodies-Cities", *Places through the Body* içinde, Heidi J. Nast ve Steve Pile (haz.), New York: Routledge.

Güçlü, Nazmiye (2004) *Araba Aldım Kadın Oldum*, İstanbul: Nokta.

Gülöksüz, Elvan (2002) "Negotiation of Property Rights in Urban Land in İstanbul", *International Journal of Urban and Regional Research* 26(2): 462-76.

Güney, Zeynep (2008) "5366 Sayılı Yasa'nın Tarlabaşı'na Getirdiği Kentsel Çözüm", *Arkitera*, 27 Haziran, v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem &ID=30925 (Erişim tarihi: 12.3.2012).

Güven, Dilek (2005) *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güvenç, Murat (haz., 2009) *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular*, İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.

— (2000) "İstanbul'da İşyeri-Statü Temelinde Segregasyon, 1990 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümlemeler", *Yoksulluk* içinde, A. Halis Akder ve M. Güvenç (haz.), İstanbul: TESEV.

Güvenç, Murat ve O. Işık (1996) "İstanbul'u Okumak: Statü-Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi", *Toplum ve Bilim* 71: 5-57.

— (1997) "İstanbul'u Okumak II: Mahalle Düzeyindeki Konut Mülkiyeti Statü Farklılaşmasına İlişkin Bulgular Nasıl Genellenebilir?", *Toplum ve Bilim* 72: 153-64.

Hacısalihoğlu, Yaşar (2000) *Küreselleşmenin Mekânsal Etkileri ve İstanbul*, İstanbul: Akademik Düzey.

Hackworth, Jason (2006) *The Neoliberal City: Governance, Ideology, and Development in American Urbanism*, Ithaca: Cornell University Press.

Halberstam, Judith (2003) "What's That Smell? Queer Temporalities and Subcultural Lives", *International Journal of Cultural Studies* 6(3): 313-33.

— (2005) *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*, New York: New York University Press.

Hale, William ve Ergun Özbudun (2010) *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of AKP*, Londra: Routledge; Türkçesi: *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, İstanbul: Doğan, 2010.

Hamber, Brandon ve Wilson, Richard A. (2002) "Symbolic Closure through Memory, Reparation and Revenge in Post-conflict Societies", *Journal of Human Rights* 1(1): 35-53.

Hamnett, Chris (1994) "Social Polarisation in Global Cities: Theory and Evidence", *Urban Studies* 31(3).

Hanson, Susan ve Geraldine Pratt (1995) *Gender, Work and Space*, Londra: Routledge.

Haraway, Donna J. (2007) *When Species Meet*, Minneapolis: University Of Minnesota Press.

Hardin, J. (1968) *The Tragedy of the Commons*, Washington, DC: American Association for the Advancement of Science.

Hardt, Michael ve A. Negri (2004) *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

Harvey David (1973) *Social Justice and the City*, Londra: Edward Arnold.

— (1989) "From Managerialism to Entrepeneurialism: The Transformation in Urban Governence in Late Capitalism", *Geografiska Annaler* 71.

— (1996) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell.

— (1997) *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis.

— (2003) *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis.

— (2004) *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, İstanbul: Everest.

— (2007) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.

— (2008) *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis.

— (2013) *Asi Şehirler*, çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis.

Hein, Catherine (1986) "The Feminization of Industrial Employment in Mauritius", *Sex Inequalities in Urban Employment: Problems and Strategies* içinde, R. Anker ve C. Hein (haz.), Londra: Macmillan.

Henry, Clement M. (2005) "Introduction", *Islamic Finance: Current Legal and Regulatory Issues* içinde, Nazim Ali (haz.), Cambridge-Massachusetts: Harvard Law School, s. 1-12.

Hetter, Katia (2013) "Airports Where the Architecture Soars", edition.cnn.com/ 2013/06/07/travel/airport-architecture-paul-goldberger (Erişim tarihi: 15. 8.2013).

Heynen, Nik C. (2003) "The Scalar Production of Injustice within the Urban Forest", *Antipode* 35(5): 980-98.

Higham, James ve Tom Hinch (2009) *Sports and Tourism: Globalization, Mobility and Identity*, Amsterdam: Elsevier.

Hocaoğlu, Murat (2002) *Eşcinsel Erkekler: Yirmi Beş Tanıklık*, İstanbul: Metis.

Holston, James ve Arjun Appadurai (1999) "Introduction: Cities and Citizenship", *Cities and Citizenship* içinde, James Holston (haz.), Durham: Duke University Press.

Humphery, John (1985) "Gender, Pay and Skill: Manual Workers Brazilian Industry", *Women, Work and Ideology in the Third World* içinde, H. Afshar (haz.), Londra: Tavistock.

Hür, Ayşe (2009) "İtikadımca Kelb Tahirdir", *Taraf*, 22 Şubat.

International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) Türkiye Milli Komitesi Yönetim Kurulu (2009) "Kamuoyuna Duyuru ve Davet", basın açıklaması, 4 Aralık.

Işık, Oğuz ve Melih Pınarcıoğlu (2002) *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları-Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim.

Işın, Engin F. (2002) *Being Political: Genealogies of Citizenship*, Minneapolis: University of Minnesota P.

— (2010) "Bir Şehrin Ruhu: Hüzün, Keyif, Hasret", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, D. Göktürk ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.

İçduygu, Ahmet (2004) "Demographic Mobility and Turkey: Migration Experiences and Government Responses", *Mediterranean Quarterly* 15(4): 88-99.

İETT (2012) "İETT Stratejik Plan 2013-2017", www.iett.gov.tr/tr/main/pages/iett-2013-2017-yil-stratejik-plani/12 (Erişim tarihi: 7.7.2014).

İktisadi Araştırmalar Vakfı (İAV) (2012) *Kentsel Dönüşümde Sürdürülebilir Yaşam Kalitesi için Farkındalık Araştırması Raporu*, İstanbul: İAV.

İlhan, Akgün ve Nuran Yüce (2012) "İstanbul'da Kentsel Dönüşüm ve Su Kaynakları", www.suhakki.org/2012/11/istanbulda-kentsel-donusum-ve-su-kaynaklari/#.UVNrOBysiSo (Erişim tarihi: 7.7.2014).

İlkuçan, Altan (2004) "Gentrification, Community and Consumption: Constructing, Conquering and Contesting: The Republic of Cihangir", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi.

İMECE (2011) "Kentsel Toplumsal Muhalefeti Yeniden Tartışmak", 7. Türkiye Şehircilik Kongresi, 14-16 Kasım, İstanbul.

— (2012) "Kentsel Dönüşüm Yasası, Yaşam Alanlarımızı Talana Açan En Büyük Afettir!", basın bildirisi, toplumunsehircilikhareketi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=207:afet-riski-altndaki-alanlarn-doenuetueruelmesi-hakknda-kanunayoenelik-ortak-deklerasyon-&catid=7:basn-acklamalar&Itemid=5 (Erişim tarihi: 31.5.2013).

İnce, Elif (2012) "Sulukule Evleri Duble Borca Battı", *Radikal*, 12 Kasım.

— (2013) "Hayatımın En Güzel Günü", *Radikal*, www.radikal.com.tr/yasam/hayatimin_en_guzel_gunu-10 5430928 (Erişim tarihi: 18.2.2013).

İslam, Tolga (2010) "Current Urban Discourse, Urban Transformation and Gentrification in İstanbul", *Architectural Design* 80(1): 58-63.

İslamoğlu, Huri (2004) *Constituting Modernity: Private Property in the East and West*, Londra: I.B. Tauris.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) (2009) *Çevre Düzeni Planı: Yönetici Özeti*, İstanbul: İBB Yayınları.

— (2010) "Ekonomi", *İstanbul Avrupa Kültür Başkenti* içinde, İstanbul: İBB Yayınları.

— (2012) "Başkan Topbaş'tan Haydarpaşa ve Taksim ile İlgili Çok Önemli Açıklamalar", ibb.gov.tr

— (2013) "Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü Görevleri", www.ibb.gov.tr/tr-TR/kurumsal/Birimler/KentselDonusumMd/Pages/AnaSayfa.aspx (Erişim tarihi: 7.7. 2014).

Jacobs, Jane (1969) *The Economy of Cities*, New York: Random House.

Jahic, Galma ve Ulaş Karan (2006) "Türk Ceza ve Ceza Usul Hukuku ve Fuhuş Amaçlı İnsan Ticareti Suçunda Yaşanan Sorunlar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 67: 97-110.

Janssen, Roel (1978) "Class Practices of Dwellers in Barrios Populares: The Struggle for the Right to the City", *International Journal of Urban and Regional Research* 2(1): 147-59.

Jay, Gregory S. (1988) "Values and Deconstructions: Derrida, Saussure, Marx", *Cultural Critique* 8(4): 153-96.

Jeganathan, Pradeep (2004) "Checkpoint: Anthropology, Identity, and the State," *Anthropology in the Margins of the State*, New York: School of American Research Advanced Seminar.

Jessop, Bob (1997) "The Entrepreneurial City: Reimagining Localities, Redesigning Economic Governance or Restructuring Capital", *Transforming Cities: Contested Governance and New Spatial Divisions* içinde, N. Jewson ve S. MacGregor (haz.), Londra: Routledge.

Johnson, Peter (2006) "Unravelling Foucault's 'Different Space'", *History of the Human Sciences*, 19(4): 75-90.

Jongerden, Joost (2007) *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatical Policies, Modernity and War*, Leiden: Brill.

Jureidini, Ray (2010) "Trafficking and Contract Migrant Workers in the Middle East", *International Migration* 48(4): 142-63.

Kadirbeyoğlu, Zeynep (2005) "Assessing the Efficacy of Transnational Advocacy Networks", *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development?* içinde, Fikret Adaman (haz.), Londra: Ashgate.

Kaika, Maria (2004) "Interrogating the Geographies of the Familiar: Domesticating Nature and Constructing the Autonomy of the Modern Home", *International Journal of Urban and Regional Research* 28 (2): 265-86.

— (2005) *City of Flows*, New York: Routledge.

Kalaycı, Hüseyin (2013) "Muhafazakârlar da Değişir", *Radikal*, 30 Haziran.

Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Tılıç (2001) *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar: Cömert Ablaların Sadık Hanımları*, İstanbul: Su.

Kandiyoti, Deniz (2003) "Pembe Kimlik Sancıları: Cinsiyetlerin Yol Ayrımında Sorun ve Çatışma", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat* içinde, D. Kandiyoti ve A. Saktanber (haz.), İstanbul: Metis.

Kanıpak, Ömer (2011a) "Faili Meçhul Alışveriş Merkezi", *Radikal*, 20 Mart.

— (2011b) "Tek Tip TOKİ Binaları İleride Büyük Sorun Olacak", *Radikal*, 8 Haziran.

— (2012) "Topçu Kışlasını Diriltmek Ne Anlama Geliyor?", *Arkitera*, 16 Mart.

Karaca, Ekin (2011) "Kanlı Pazar: Petshop'lar", *Bianet*, 12 Mart , bianet.org/bianet/biamag/128523-kanli-pazar-petshoplar (Erişim tarihi: 7.7.2014).

Karakaşlı, Karin (2014) "Tamamen Duygusal", *Radikal 2*, 13 Nisan.

Karaman, Ozan (2008) "On the Dual Nature of Intra-urban Borders: The Case of a Romani Neighborhood in Istanbul" ve "Urban Pulse: (Re)making Space for Globalization in Istanbul" (www.academia.edu).

Karpat, Kemal (1976) *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kassab, Suzanne (1997) "On Two Conceptions of Globalization: The Debate Around the Reconstructions of Beirut", *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities* içinde, P. Weyland (haz.), Londra: Zed.

Kayamutlu, Dilek (2010) "Between Traidition and Modernity: Yeşilçam Melodrama Its Stars, and Their Audiences", *Middle Eastern Studies* 46(3): 417-31.

Kaygalak, Sevilay (2008) *Kapitalizmin Taşrası: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl'a Bursa'da Toplumsal Süreçler ve Mekânsal Değişim*, İstanbul: İletişim.

Kazgan, Gülten (haz., 2007) *İstanbul Gençliği: Gençlik Değerleri Araştırması*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keil, Roger ve diğ. (haz., 1998) *Political Ecology: Local and Global*, Londra: Routledge.

Kenarlı, Çağatay (2013) "Şişecam'da Mutlu Son", *Hürriyet*, 10 Ocak.

Keough, Leyla J. (2007) "Driven Women: Gendered Moral Economies of Women's Migrant Labor in Postsocialist Europe's Peripheries", yayımlanmamış doktora tezi, University of Massachusetts, Amherst.

Keskinok, Çağatay (1997) *State and the (Re)Production of Urban Space*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Keyder, Çağlar (1992) "İstanbul'u Nasıl Satmalı", *İstanbul Dergisi* 3: 80-85.

— (1993) *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul: Metis.

— haz. (1999a) *Istanbul: Between the Global and the Local*, Lanham: Rowman & Littlefield.

— (1999b) "The Setting", *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Çağlar Keyder (haz.), Lanham: Rowman & Littlefield.

— haz. (2000a) *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis.

— (2000b) "Liberalization from above and the Future of the Informal Sector: Land, Shelter, and Informality in the Periphery", *Informalization: Process and Structure* içinde, F. Tabak ve M. Crichlow (haz.), Baltimore: Johns Hopkins University Press.

— (2005) "Globalization and Social Exclusion in Istanbul", *International Journal of Urban and Regional Research* 29(1): 124-34.

— (2008) "A Brief History of Modern İstanbul", *Cambridge History of Modern Turkey: Volume 4* içinde, Reşat Kasaba (haz.), Cambridge: Cambridge University Press.

— haz. (2010a) "Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi", *Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.

— (2010b) "Yirmi Birinci Yüzyıla Girerken İstanbul", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, D. Göktürk ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.

Keyder, Çağlar ve Ayşe Öncü (1993) *Istanbul and The Concept of World Cities*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

— (1994) "Globalization of a Third World Metropolis", *Review* 27(3): 383-421.

Keyder, Çağlar ve Zafer Yenal (2013) *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*, İstanbul: İletişim.

Kıdık, Sefa (2012) "Kartal'da Sinema Salonuna Fuhuş Baskını", *Milliyet*, 30 Ocak.

Kuray, Mübeccel (1984) *Ereğli*, İstanbul: İletişim.

King, Anthıony (haz., 1990) *Global Cities: Post-Imperialism and the Internationalization of London*, Londra: Routledge.

Kirişçi, Kemal (2000) "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices", *Middle Eastern Studies* 36(3): 1-22.

Knox, Paul L. ve Peter J. Taylor (haz., 1995) *World Cities in a World System*, Cambridge: Cambridge University Press.

Koçak, Hakan (2013) "Emeğin İstanbul'u Kaybolurken", *Kentleri Savunmak: Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine* içinde, A. Koca (haz.), Ankara: Notabene.

Korkut, Tolga (2010) "Türkiye: Ayrımcılık Yasağının Yargıya Yansımadığı Ülke", bianet.org/bianet/insan-haklari/120820-turkiye-ayrimcilik-yasaginin-yargiya-yansimadigi-ulke (Erişim tarihi: 7.7.2014).

Koşar, Ufuk ve Şenay Şan (2008) "Eşit ve Engelsiz Yaşam Talebi", *Birgün*, 13 Mayıs.

Koyuncu, Sefa (2013) "Mustafa İsen'le Muhafazakâr Sanat üzerine", *Türkiye*, 17 Mart.

Köse, Elifhan (2010) "Kitap İncelemesi: Ayten Alkan, Cins Cins Mekân", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65(1): 237-41.

Kristeva, Julia (1982) *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, New York: Columbia University Press; Türkçesi: *Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme*, çev. Nilgün Tutal, İstanbul: Ayrıntı, 2009.

Kuban, Doğan (2004) *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kurtuluş, Hatice (haz., 2005a) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, İstanbul: Bağlam.

— (2005b) "İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler: Beykoz Konakları Örneği", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde, Hatice Kurtuluş (haz.), İstanbul: Bağlam.

— (2012) "Orta Sınıfın Sosyo-Mekânsal Yeniden İnşası", *Express* 127: 10-13.

Kurtuluş, Hatice ve Asuman Türkün (2005) "Giriş", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde, Hatice Kurtuluş (haz.), İstanbul: Bağlam.

Kuyucu, Tuna (2005) "Ethno-Religious Unmixing of Turkey: 6-7 September Riots as a Case in Turkish Nationalism", *Nations and Nationalism* 11(3): 361-80.

Kuyucu, Tuna ve Özlem Ünsal (2010) "Urban Transformation as State-Led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul", *Urban Studies*, 47(7): 1479-99.

— (2011) "Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele: Başıbüyük ve Tarlabaşı'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Deniz Göktürk ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.

Küçükçekmece Belediyesi (2005) *Ayazma-Tepeüstü*, İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayınları.

Küçükyılmaz, Tolga (2011) "İstanbul, En Sıkışık Trafiğe Sahip İkinci Şehir", shiftdelete.net (Erişim tarihi: 22.6.2013).

Laclau, Ernesto (2006) "Ideology and Post-Marxism", *Journal of Political Ideologies*, 11(2): 103-14.

Laclau, Ernesto ve C. Mouffe (2001) *Hegemony and Socialist Strategy*, Londra: Verso; Türkçesi: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, İstanbul: İletişim.

Laleli, İbrahim (2009) "Engellilerden 'Sessiz Eylem'", *Hürriyet*, 15 Mayıs.

Landes, David (1998) *The Wealth and Poverty of Nations: Why Are Some So Rich and Some So Poor?*, New York: W. W. Norton.

Larkin, Peter A. (1977) "An Epitaph for the Concept of Maximum Sustained Yield", *Transactions of the American Fisheries Society* 106: 1-11.

Lash, Scott ve John Urry (1987) *The End of Organized Capitalism*, Milwauke: University of Wisconsin P.

Leeuwen, Richard van (2012) *Bir Osmanlı Şehri: Şam - Vakıflar ve Şehir*, çev. H. Ebru Aksoy, İstanbul: Küre.

Lefebvre, Henri (1968) *Le droit à la ville*, Paris: Anthopos.

— (1974) *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.

— (2000) "The Right to the City", *Writings on Cities* içinde, E. Kofman (haz.), Oxford: Blackwell.

— (2003) *The Urban Revolution*, Minneapolis: University of Minnesota Press; Türkçesi: *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer, İstanbul: Sel, 2013.

— (2009) *State, Space, World: Selected Essays*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Leitner, Helga ve Jamie Peck (haz., 2006) *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers*, New York: Guilford.

Lele, Sharachandra M. (2000) "Sustainable Development: A Critical Review", *Development: Critical Concepts in the Social Sciences* içinde, S. Corbridge (haz.), New York: Routledge.

Leonard, Annie (2007) *The Story of Stuff*, belgesel, www.storyofstuff.org/movies-all/story-of-stuff/

Lever, W. F. (1993) "Competition Within the European Urban System", *Urban Studies* 30: 5-6.

Levitsky, Steven ve Lucan A. Way (2002) "Elections Without Democracy The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 13(2): 51-65.

Liempt, Ilse van (201 1) "Different Geographies and Experiences of Assisted Types of Migration: A Gendered Critique on the Distinction Between Trafficking and Smuggling", *Gender, Place and Culture* 18(2): 179-93.

Lobasz, Jennifer K. (2009) "Beyond Border Security: Feminist Approaches to Human Trafficking", *Security Studies* 18: 319-44.

Lovering, John ve Hale Türkmen (2011) "Bulldozer Neoliberalism in Istanbul", *International Planning Studies*, 16:1.

Low, Setha (2006) "How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities", *The Politics of Public Space* içinde, L. Setha ve N. Smith (haz.), New York: Routledge.

Luke, Timothy (1997) *Ecocritique: Contesting the Politics of Nature, Economy and Culture*, Londra: University of Minnesota Press.

Lury, Celia (1996) *Consumer Culture*, Cambridge: Polity.

Mahdavi, Pardis ve Christine Sargent (2011) "Questioning the Discursive Construction of Trafficking and Forced Labor in the United Arab Emirates", *Journal of Middle East Women's Studies* 7(3): 6-35.

Mai, Nick (2013) "Embodied Cosmopolitanisms: The Subjective Mobility of Migrants Working in the Global Sex Industry", *Gender, Place and Culture* 20(1): 107–24.

Makal, Ahmet (2007) *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim.

Mamdani, Mahmood (1996) *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton: Princeton University Press.

— (2009) "Making Sense of Political Violence in Postcolonial Africa", *Socialist Register* 39.

Man, Paul de (1986) *The Resistance to Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Marcuse, Peter (2009) "From Critical Urban Theory to the Right to the City", *City* 13(2): 185-97.

Martin, Hans ve H. Schumann (1997) *Globalleşme Tuzağı: Demokrasiye ve Refaha Saldırı*, çev. Özden S. Karadana, Mahmure Kahraman, Ankara: Ümit.

Marty, Martin E. ve R. S. Appleby (haz., 1993) *Fundamentalisms and the State: Remaking Polities, Economics, and Militance*, Chicago: University of Chicago Press.

Marx, Karl (1990) "The Fetishism of Commodities and the Secrets Thereof", *Capital: Volume 1*, Londra: Penguin.

Marx, Karl (1996) "On the Jewish Question", www.citeulike.org/group/2502/article/1269092.

Marx, Karl (2012) *Kapital II. Cilt: Sermayenin Dolaşım Süreci*, çev. Mehmet Selik, İstanbul: Yordam.

Massey, Doreen (1984) *Spatial Division of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, New York: Methuen.

— (1994) *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity-Minneapolis: University of Minnesota Press.

— (1995) *Spatial Division of Labor: Social Structures and the Geography of Production*, New York: Routledge.

— (2005) *For Space*, Londra: Sage.

— (2007) *World City*, Cambridge: Polity.

MasterCard ve BU (2011) *Türkiye'nin Şehirleri Sürdürülebilirlik Araştırması*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Mattei, Ugo ve L. Nader (2008) *Plunder: When the Rule of Law is Illegal*, Oxford: Blackwell.

Mayer, Margit (2009) "The 'Right to the City' in the Context of Shifting Mottos of Urban Social Movements", *City*, 13(2): 362-74.

Mckenzie, Evan (1994) *Privatopia. Homeowner Associations and the Rise of Residential Private Government*, New Haven: Yale University Press.

Merrifield, Andy ve E. Swyngedouw (1994) *The Urbanization of Injustice*, Londra: Lawrence ve Wishart.

Merry, Sally E. (2000) *Colonizing Hawaii: The Cultural Power of Law*, Princeton: Princeton University Press.

Mills, Amy (2006) "İlya'nın Bostanını Korumak: Kuzguncuk'ta Bir Mahalle Özlemini Gerçekleştirmek", *İstanbul'da Soylulaştırma: Eski Kentin Yeni Sakinleri* içinde, Tolga İslam ve David Behar (haz.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mills, Robert (2006) "Queer is Here? Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Histories and Public Culture", *History Workshop Journal* 62: 253-63.

Mimarlar Odası (2007) "Tarihi Yarımada'yı Çağdaş ve Bilimsel Bir Yaklaşımla Korumaya Çağrı", Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Tarihi Yarımada Sempozyumu Sonuç Bildirgesi.

Mitchell, Don (1997) "The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-Homeless Laws in the United States", *Antipode* 29(2) 303-35.

Mitchell, Timothy (2002) *Rule of Experts: Egypt, Techno-politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press.

— (2005) "The Work of Economics: How a Discipline Makes Its World", *European Journal of Sociology* 46(2): 297-320.

Moffat, Tina ve E. Finnis (2005) "Considering Social and Material Resources: The Political Ecology of a Peri-Urban Squatter Community in Nepal", *Habitat International* 29: 453-68.

Murray, Robin (1990) "Fordizm ve Postfordizm", *Yeni Zamanlar* içinde, S. Hall ve M. Jacques (haz.), çev. Abdullah Yıldız, İstanbul: Ayrıntı.

Mutluer, Nil (haz., 2008) *Cinsiyet Halleri*, İstanbul: Varlık.

Müftüoğlu, Berna G. (2005) *Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi*, İstanbul: Bağlam.

Nader, Laura (1974[1969]) "Up the Anthropologist: Perspectives Gained From Studying Up", *Reinventing Anthropology* içinde, Dell Hymes (haz.), New York: Vintage.

Nalçaoğlu, Halil (2002) "Heterotopya, Koloni ve Öteki Mekânlar: Michel Foucault'nun Kısa Bir Metni Üzerine Düşünceler", *Doğu-Batı* 19.

National Cancer Institute (2011) "Agricultural Health Study", New York.

Navaro Yashin, Yael (2003) "Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat* içinde, Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (haz.), İstanbul: Metis.

Neumann, Roderick P. (2004) "Nature-State-Territory: Towards a Critical Theorization of Conservation Enclosures", *Liberation Ecologies: Environment, Development, Social Movements* içinde, R. Peet ve M. Watts (haz.), Londra: Routledge.

Nichols, Teo ve Suğur, Nadir (2005) *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul: İletişim.

North, Douglass (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press.

North, Douglass ve R. Thomas (1973) *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.

ntvmsnbc (2004) "İkitelli Kentsel Dönüşüm Projesi", 13 Haziran (Erişim tarihi: 21.3.2010.

— (2008) "Erdoğan: Sulukule'yi Ucube Halden Kurtaracağız", 20 Mart (Erişim tarihi: 7.7.2014).

OECD (2008) *OECD Territorial Reviews: Istanbul, Turkey*, 8 Mart.

Offe, Claus (1985) *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics*, Cambridge: Polity.

Okumuş, H. Şadıman (2005) "Interest-free Banking in Turkey: A Study of Customer Satisfaction and Bank Selection Criteria", *Journal of Economic Cooperation* 26(4): 51-86.

Oliver, Mike (1990) *The Politics of Disablement*, Londra: MacMillan.

Osborne, Peter (1999) "Performans Olarak Cinsel Kimlik", *Eleştirel Bakış: Entelektüellerle Söyleşiler* içinde, çev. Elçin Gen, Ankara: Dost.

Öğül, Rahmi (2011) "Her Daim Heterotopya", *Birgün*, 11 Mayıs.

Öncü, Ayşe (1997) "The Myth of the Ideal Home Travels Across Cultural Borders to Istanbul", *Space, Culture, Power: Struggles Over New Identities In Globalizing Cities* içinde, Ayşe Öncü ve Petra Weyland (haz.), Londra: Zed.

— (2005) "İstanbul'da İdeal Ev Miti", *Mekân, Kültür, İktidar* içinde, Ayşe Öncü ve Petra Weyland (haz.), İstanbul: İletişim.

— (2010) "Küresel Ölçekli Bir Mobilite Rejimine Doğru", *Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi* içinde, Çağlar Keyder (haz.), İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.

Önder, Nilgün (1998) "Integrating with the Global Market: The State and the Crisis of Political Representation: Turkey in the 1980s and 1990s", *International Journal of Political Economy* 28(2): 44-84.

Öngel, Serkan (2012) *Kapitalizmin Kıskacında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: NotaBene.

Öniş, Ziya (2004) "Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective", *Middle Eastern Studies* 40(4): 113-34.

Örer, Ayça (2013) "Stonewall'dan Lambda'ya Onur Yürüyüşü", *Bianet*, www.bianet.org/bianet/toplumsalcinsiyet/108442-stonewall-dan-lambda-ya-onur-yuruyusu (Erişim tarihi: 18.2.2013).

Öz, Yasemin (2009) "Ahlaksızların Mekânsal Dışlanması", *Cins Cins Mekân* içinde, Ayten Alkan (haz.), İstanbul: Varlık.

Özbay, Cenk (2010a) "Retailed Lives: Governing Gender and Work in Globalizing İstanbul", yayımlanmamış doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, University of Southern California, Los Angeles, ABD.

— (2010b) "Nocturnal Queers: Rent Boys' Masculinity in Istanbul", *Sexualities* 13(5): 645-63.

— (2011) "Neoliberal Erkekliğin Sosyolojisine Doğru: Rent Boy'lar Örneği", *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* içinde, Cenk Özbay ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.

— (2012a) "New Economies", *Cultural Sociology of the Middle East* içinde, Andrea A. Stanton ve diğ. (haz.), Londra: Sage.

— (2012b) "Rent Boy'ların Queer Öznelliği: İstanbul'da Norm-Karşıtı Zaman, Mekân, Cinsellik ve Sınıfsallık", *Cinsellik Muammaları: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet* içinde, Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice (haz.), İstanbul: Metis.

— (2013) "Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak",

Doğu Batı (63): 184-204.
Özbay, Cenk ve diğ. (haz., 2011) *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik*, İstanbul: Metis.
Özbay, Cenk ve İlkay Baliç (2004) "Erkekliğin Ev Halleri", *Toplum ve Bilim* 101: 89-103.
Özbay, Cenk ve Serdar Soydan (2003) *Eşcinsel Kadınlar: Yirmi Dört Tanıklık*, İstanbul: Metis.
Özbay, Ferhunde (1999) "Gendered Space: A New Look at Turkish Modernization", *Gender and History* 11(3): 555-68.
— (2009) "İstanbul'da 1950 Sonrası Nüfus Dinamikleri", *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular* içinde, Murat Güvenç (haz.), İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.
Özbek, Meral (2001) "Kamusal Mekânlar ve Kent Haritaları", *XI Dergisi*.
Özcan, Emine (2008) "LGBTT Onur Yürüyüşüne Üç Bin Kişi Katıldı", www.bianet.org/bianet/print/l 15516-lgbti-onur-yuruyusne-uc-bin-kisi-katildi (Erişim tarihi: 18.2.2013).
Özden, Pelin P. (2009) "Tematik Sunuş", TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından düzenlenen Belirsizlik Ortamında İstanbul'un Planlama Gündemi Toplantısı, İstanbul.
Özer, Elif (2012) *Kimse Duymaz: Türkiye'de İnsan Ticareti Mağdurları Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Ayizi.
Özgentürk, Jale (2011) "Tarih Ranta Dekor Olacak", *Radikal*, 18 Aralık.
Özgüç, Agâh (1976) *Türk Sineması Sansür Dosyası*, İstanbul: Koza.
— (2006) *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi*, İstanbul: +1 Kitap.
Özkan, Funda (2010) "Mustafa Demir: Sulukule'de Beni Asacaklarsa, Assınlar", *Radikal*, 30 Mart.
Özkaracalar, Kaya (2007) "Seks Sinemasının Ötekileştirilmesi", *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler* içinde, Elif Akçalı ve Esra Özcan (haz.), İstanbul: Bağlam.
Özsoy, İsmail (2009) *Türkiye'de Katılım Bankacılığı*, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
Öztürk, Muhsin (2004) "Şehri Yeniden Kurmak", *Aksiyon* 522.
Özuğurlu, Aynur (2005) "Poverty or Social Reproduction of Labour: Life in Çöplük District", yayınlanmamış doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, ODTÜ, Ankara.
Özuğurlu, Metin (2006) *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Kalkedon.
Özyeğin, Gül (2001) *Untidy Gender: Domestic Service in Turkey*, Philadelphia: Temple University Press.
— (2005) *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, İstanbul: İletişim (Özyeğin 2001' in Türkçesidir).
— (2011) "Arzunun Nesnesi Olmak: Romans, Kırılgan Erkeklik ve Neoliberal Özne", *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* içinde, Cenk Özbay ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.
— (2012) "Reading the Closet Through Connectivity", *Social Identities* 18(2): 201-22.
Pagden, Anthony (1995) *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France 1500-1800*, New Haven: Yale University Press.
Pala, İskender (2012) "Muhafazakârın Sanat Manifestosu", *Zaman*.
Pamay, Besalet (haz., 1975) *İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Sempozyumu*, İstanbul: Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği.
Papadopoulos, Dimitris (2008) *Escape Routes: Control and Subversion in the 21st Century*, Londra: Pluto.
Parés, Marc, H. March ve D. Sauri (2013) "Atlantic Gardens in Mediterranean Climates: Understanding the Production of Suburban Natures in Barcelona", *International Journal of Urban and Regional Research* 37(1): 328-47.
Parla, Ayşe (2007) "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post 1990s Labor Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration* 45(3): 157-81.
Pasin, Burkay (2010) "Türkiye'de Hegemonik Erkekliğin Üretimi ve Kamusal Ritüel Mekânları", *Dosya* 19: 52-58.
Peet, Richard ve M. Watts (haz., 2004) *Liberation Ecologies: Environment, Development, Social Movements*, New York: Routledge.
Peet, Richard, P. Robbins, ve M. Watts (haz., 2011) *Global Political Ecology*, New York: Routledge.
Pelling, Mark (1999) "The Political Ecology of Flood Hazard in Urban Guyana", *Geoforum* 30: 249-61.
Peluso, Nancy L. ve M. Watts (haz., 2001) *Violent Environments*, Ithaca: Cornell University Press.
Pérouse, Jean-François (2011) *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri, Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek*, çev. İlknur Kurşunlugil Tuncer, İstanbul: İletişim.
Piantanida, Thierry ve Baptiste Rouget-Luchaire (2012) *La Soif Du Monde*, belgesel film.
Piore, Michael J. ve Charles F. Sabel (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books.
Polanyi, Karl (2001 [1944]) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon; Türkçesi: *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim, 2013.
Portes, Alejandro, M. Castells ve L. Benton (1989) *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less*

Developed Countries, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Posner, Richard (1977) *Economic Analysis of Law*, Boston: Little, Brown and Co.
Purcell, Mark (2002) "Excavating Lefebvre: The Right to The City and Its Urban Politics of The Inhabitant", *GeoJournal* 58: 99-108.
Quataert, Donald (2010) "Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih", *Tarih, Sınıflar ve Kent* içinde, Besime Şen ve A. Ekber Doğan (haz.), Ankara: Dipnot.
Rademacher, Anne (2011) *Reigning the River: Urban Ecologies and Political Transformation in Kathmandu*, Durham: Duke University Press.
Raffles, Hugh (2002) *In Amazonia*, Princeton: Princeton University Press.
Reeves, Hubert ve Frédéric Lenoir (2006) *Yeryüzünün Acısı*, çev. Şule Demirkol, İstanbul: YKY.
Revel, Judith (2012) "Dispozitif" ve "Episteme" maddeleri, *Foucault Sözlüğü*, İstanbul: Say.
Ribot, Jesse C. ve N. L. Peluso (2003) "A Theory of Access", *Rural Sociology* 68: 153-81.
Robbins, Paul ve J. Sharp (2003) "The Lawn-Chemical Economy and Its Discontents", *Antipode* 35(5): 959-79.
Robins, Kevin (2011) "How Tell What Remains: Sulukule Nevermore", *Cultural Politics* 7(1): 5-40.
Robins, Kevin ve diğ. (2010) "Code Unknown: Roman/Çingene Roma/Gypsy Montage", *City* 14(6): 636-705.
Robinson, Jennifer (2002) "Global and World Cities: A View From off the Map", *International Journal of Urban and Regional Research* 26.
Rockefeller, Stuart Alexander (2011) "Flow", *Current Anthropology* 52(4): 557-69.
Rohy, Valerie (2010) "In the Queer Archive: Fun Home", *GLQ* 16(3): 341-61.
Rollins, Judith (1985) *Between Women: Domestics and Their Employers*, Philadelphia: Temple University Press.
Rose, Nikolas (2006) *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton: Princeton University Press.
Rosser, J. Barkley ve M. V. Rosser (1999) "The New Traditional Economy", *International Journal of Social Economics* 26(6): 763-78.
Rousseau, Max (2008) "Bringing Politics Back in: La Gentrification Comme Politique de Développement Urbain? Autour des villes perdantes", *Espaces et Sociétés*, 132.
Rowcliffe, J. Marcus ve diğ. (2005) "Do Bushmeat Consumers Have Other Fish to Fry?", *Trends in Ecology and Evolution* 20(6): 274-76.
Roy, Ananya (2003) *City Requiem, Calcutta: Gender and the Politics of Poverty*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
— (2005) "Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning", *Journal of the American Planning Association* 71(2): 147-61.
Rumpala, Yannick (2010) *Développement durable ou le gouvernement du changement total*, Lormont: Le bord.
Russell, Amy (2013) "Embodiment and Abjection: Trafficking for Sexual Exploitation", *Body & Society* 19(1): 82-107.
Russell, E. S. (1931) "Some Theoretical Considerations on the Overfishing Problem", *Journal de Conseil International pour l'Explaration de la mer* 6: 1-20.
Russell, Edmund (2011) *Evolutionary History: Uniting History and Biology to Understand Life on Earth*, New York: Cambridge University Press.
Sakızlıoğlu, Bahar ve Justus Uitermark (2014) "The Symbolic Politics of Gentrification: The Restructuring of Stigmatized Neighborhoods in Amsterdam and Istanbul", *Environment and Planning A* 46.
Santamaria, Gerardo Del Cerro (2007) *Bilbao: Basque Pathways to Globalization*, Amsterdam: Emerald.
— haz. (2013) *Urban Megaprojects: A Worldwide View*, Amsterdam: Emerald.
Sassen, Saskia (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*, New Haven-Princeton: Princeton University Press.
— (1994) *Cities in a World Economy*, Los Angeles: Sage.
— (1998) *Globalization and Its Discontents*, New York: The New Press.
Savcı, Evren (2012) "Queer Dil Meselesi: İstanbullu Queer Özneler Arasında Batılı Bilgi, Politik-Kültürel Sermaye ve Aidiyet", *Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet* içinde, Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice (haz.), İstanbul: Metis.
Saygılıgil, Feryal (2010) "Kadın Emeği: Antalya Serbest Bölge'den Novamed Örneği", *Hacıyatmazı Devirmek: Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektivite* içinde, Y. Şentürk ve S. Yardımcı (haz.), İstanbul: Kalkedon.
Schick, İrvin C. (2010) "Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası: İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı", *Toplumsal Tarih*.
Schmitt, Carl (2008) *The Concept of the Political*, Chicago: The University of Chicago Press; Türkçesi: Siyasal Kavramı, çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis, 2006.
Schumpeter, Joseph Alois (2008 [1942]) *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper.
Scognamillo, Giovanni (1994) "Beyoğlu Eğlenirken", *İstanbul* 8: 107-10.
Scognamillo, Giovanni ve Metin Demirhan (2002) *Ero-*

tik Türk Sineması, İstanbul: Kabalcı.
Scott, A. MacEwen (1986) "Women and Industrialization: Examining the Female Marginalization Thesis", *Journal of Development Studies* 22(4): 649-80.
— (1990) "Patterns of Patriarchy in the Peruvian Working Class", *Women, Employment and the Family in the International Division of Labour* içinde, S. Stichter ve J. Parpart (haz.), Londra: Macmillan.
Scott, Allen J. (2001) "Globalization and the Rise of City-Regions", *European Planning Studies* 9(7).
Scott, Allen J. ve diğ. (2001) "Global City-Regions", *Global City-Regions: Trends, Theory, Policy* içinde, Allen J. Scott (haz.), Oxford: Oxford University Press.
Scott, James C. (1999) *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven: Yale University Press.
Selek, Pınar (2001) *Maskeler, Süvariler, Gacılar: Ülker Sokak*, İstanbul: Aykırı.
Sennett, Richard (2008) *Zanaatkâr*, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı.
Sertesen, Selçuk (2011) "Yerel Yönetim Reformu Kapsamında Yerel Yönetimlerin İdari Özerkliği Nasıl Tartışılmalı?", www.tepav.org.tr/upload/files/1329840441-3.Yerel_Yonetim_Reformu_Kapsaminda_Yerel_Yonetimlerin_Idari_Ozerkligi_Nasil_Tartisilmali.pdf (Erişim tarihi:13.10.2013).
Sey, Yıldız (2003) "Vizyon 2023 Öngörü Panelleri: Sürdürülebilir Kalkınma/Tarihi Kültürel Mirasın Korunması", www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-13.pdf (Erişim tarihi: 21.3.2010).
Shakespeare, Tom (2006) "Social Model of Disability", *The Disability Studies Reader* içinde, Lennard Davis (haz.), Londra: Routledge.
Sherry, Mark (2004) "Overlaps and Contradictions Between Queer Theory and Disability Studies", *Disability and Society*, 19(7).
Shiva, Vandana (2012) *İyilerin Yanında: Çiftçi Haklarına Adanmış Bir Yaşam*, çev. Çağrı Ekiz, Ankara: Sinek Sekiz.
Simone, Abdou Maliq (2010) *City Life From Jakarta to Dakar: Movements at the Crossroads*, New York: Routledge.
Siyah Pembe Üçgen (2012) *80'lerde Lubunya Olmak*, İzmir.
— (2013) *90'larda Lubunya Olmak*, İzmir.
Smith, Neil (2008) *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Atlanta-Georgetown: University of Georgia Press.
— (2012 [2005]) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, New York: Routledge.
Smith, Richard G. ve Marcus A. Doel (2011) "Questioning the Theoretical Basis of Current Global-City Research: Structures, Networks and Actor-Networks", *International Journal of Urban and Regional Research* 35(1): 24-39.
Sohn, Heidi (2008) "Heterotopia: Anamnesis of a Medical Term", *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society* içinde, Michiel Dehaene ve Lieven de Cauter (haz.), New York: Routledge.
Soja, Edward (1996) *Thirdspace*, Oxford: Blackwell.
— (2001) *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*, Oxford: Blackwell.
— (2003) *Postmodern Geographies: The Reaasertation of Space in Critical Social Theory*, Londra: Verso.
— (2005) "On the Concept of Global City Regions", *ART-e-FACT* 4.
SolPortal (2008) "TOKİ Konutları Dökülmeye Devam Ediyor", *Sol*, 14 Aralık 2008.
Somersan, Semra (1993) *Türkiye'de Çevre ve Siyaset: Olağan Ülkeden Olağanüstü Ülkeye*, İstanbul: Metis.
SOS İstanbul (1995) *Denizlerimizde SOS*, İstanbul: Çevre Gönüllüleri Platformu Yayını.
Soysal, Levent (2010) "Kentin Geleceği / Gelecekleri: Yeni Yüzyıla Uyumlu İstanbul", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, D. Göktürk ve diğ. (haz.), İstanbul: Metis.
Sönmez, Mustafa (1996) *İstanbul'un İki Yüzü*, İstanbul: Arkadaş.
— (2011) "TOKİ'de Aslan Payı Kimlerin?" *Express* 6.
Sözen, Yunus (2013) "AKP, Liberal Demokrasi ve Totaliterlik", www.politicsmatter.
Staples, David (2007) "Women's Work and the Ambivalent Gift of Entropi", *The Affective Turn: Theorizing the Social* içinde, Patricia Ticineto Clough ve Jean Halley (haz.), Durham: Duke University Press.
Star (2007) *Gecekondu Bölgelerine 10 Milyar Dolar Akacak*, 13 Kasım.
Stiglitz, Joseph (2007) *Making Globalization Work*, Londra: Penguin.
Storper, Michael ve R. Walker (1983) "The Theory of Labour and the Theory of Location", *International Journal of Urban and Regional Research* 15 (1): 142-68.
Stren, Richard ve diğ. (haz., 1992) *Sustainable Cities: Urbanization and the Environment in International Perspectives*, Boston: Westview.
Swyngedouw, Erik (2004) *Social Power and the Urbanisation of Water: Flows of Power*, Oxford: Oxford University Press.
Swyngedouw, Erik ve diğ. (2002) "Neoliberal Urbanization in Europe Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode* 34.
Swyngedouw, Erik ve M. Kaika (2010) "The Urbanization of Nature: Great Promises, Impasse, and New

Beginnings", *The New Blackwell Companion to the City* içinde, Gary Bridge ve Sophie Watson (haz.), Wiley-Blackwell.

Swyngedouw, Erik ve N. C. Heynen (2003) "Urban Political Ecology in Advanced Capitalist Countries", *Antipode* 35(5).

Swyngedouw, Erik, M. Kaika ve E. Castro (2003) "London: Structural Continuities and Institutional Change in Water Management", *European Planning Studies* 11(3): 283-98.

Şen, Besime (2011) "Kentsel Mekânda Üçlü İttifak: Sanayisizleşme, Soylulaştırma, Yeni Orta Sınıf", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 44: 1-21.

Şengül, Tarık (2009) *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, Ankara: İmge.

Şenol Cantek, Funda (2003) *Yabanlar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İstanbul: İletişim.

Şentürk, Murat (2012) *Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde Esenler'i Anlamak*, İstanbul: Esenler Bel.

Şentürk, Okhan ve Aysel Alp (2007) "İstanbul'da 1 Milyon Ev Yıkılacak", *Ekonomist*, 11 Kasım.

Şentürk, Yıldırım (2004) "Little Manhattan in the Shadow of Global Prescriptions: the Spatial and Social Restructuring of Banking Sector in Istanbul in the Era of Financial Liberalization", yayımlanmamış doktora tezi, University of Illinois at Urbana-Champaign.

— (2008a) "Kavramsal Kentler Karşısında Sorunlu Kentler: Üçüncü Dünya Kenti Anlatılarının Yeniden Değerlendirilmesi," *Toplumbilim* 23: 13-28.

— (2008b) "Public Cities against World Cities: Constructing Alternative Public Spheres within Cities", The Making of Global Cities sempozyumunda sunulan tebliğ, University of Minnesota.

— (2009a) "Küreselleşmeye İstanbul'dan Bakmak: Küresel Reçetelerin Gölgesinde Küçük Manhattan'ın Yükselişi", *Özneler, Durumlar ve Mekânlar* içinde, İ. E. Işık ve Y. Şentürk (haz.), İstanbul: Bağlam.

— (2009b) "Fragman Bir Kent Kurgusu: 2010 Avrupa Kültür Başkenti", *Mimarist* 34: 72-77.

— (2013) "İstanbul'da Şirketler Dünyasının Profesyonelleri," *Toplum ve Bilim*, 126: 64-97

Şenyapılı, Tansu (1981) *Gecekondu: 'Çevre' İşçilerin Mekânı*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

— (1996) *1980 Sonrası Ruhsatsız Konut Yapımı*, Ankara: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.

Şık, Ahmet (2013) "Ağaoğlu Bu Hiç Değil", *BirGün*, 27 Şubat.

Taksim Dayanışması Ortak Deklarasyonu (2012), taksimdayanismasi.wordpress. com/2012/11/13/ taksim-dayanismasi-ortak-deklarasyonu/ (Erişim tarihi: 30.5.2013).

Tahaoğlu, Çiçek (2012) "Kabul Et ya da Etme, Eşcinseller Her Yerde", www.bianet.org/bianet/lgbtt/139461-kabul-et-ya-da-etme-escinseller-her-yerde (Erişim tarihi: 18.2.2013).

Tapınç, Hüseyin (1992) "Masculinity, Femininity, and Turkish Male Homosexuality", *Modern Homosexualities: Fragments of Lesbian and Gay Experience* içinde, Ken Plummer (haz.), Londra: Routledge.

Tarhanlı, İştar (1983) "Sinemada Sansür Üzerine", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 4(1): 123-32.

Tartan, Enis (2013) "Ergene Havzası Ağır Komada", *Evrensel*, 7 Şubat.

Tekeli, İlhan (1987) "Türkiye'de Küçük Sermayenin Spekülatif Kentinden Büyük Sermayenin Spekülatif Kentine Bir Geçiş mi Yaşanıyor", *Görüş*.

— (1988) *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

— (1994) *The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning*, İstanbul: IULA-EMME.

— (2001) *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge.

— (2010) "Kent Planlaması ve Kent Araştırmaları", *Türkiye'nin Kent ve Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Thomas, Carol (2002) "Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers", *Disability Studies Today* içinde, Colin Barnes ve diğ. (haz.) Oxford: Polity.

Topbaş, Kadir (2008) "İstanbul İçin Yeniden Adayım", *Bugün*, 20 Ocak.

Tuğal, Cihan (2009) "The Greening of Istanbul: Transformation of a Metropolis Through Religion and World Market", *Arch* + Kasım sayısı.

— (2010) *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.

Tuncay, Birkan (2005) "Taşraya Bahar Hiç Gelmez mi?", *Taşraya Bakmak* içinde, Tanıl Bora (haz.), İstanbul: İletişim.

Tuzcuoğlu, Müge (2011) *Ben Bir Taşım: Röportaj*, İstanbul: Evrensel.

Tüleylioğlu, Orhan (2011) *Namlunun Ucundaki Mahalle: Gazi Mahallesi Olayları, 12-13 Mart 1995*, Ankara: Uğur Mumcu Vakfı.

Tümertekin, Erol (1997) *İstanbul: İnsan ve Mekân*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkeş, Ömer (2005) "Orda Bir Taşra Var Uzakta", *Taşraya Bakmak* içinde, Tanıl Bora (haz.), İstanbul: İletişim.

Türkmen, Hade (2011) "Debates on Right to the City in İstanbul", International RC21 Conference, 7-9 Temmuz, www.rc21.org/conferences/amsterdam2011/ed

ocs2/Session%2018/RT18-2-Turk men.pdf (Erişim tarihi: 17.9.2011).

Uğur, Yunus (2005) "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3(6): 9-26.

Underkuffler-Freund, L. (1996) "Property: A Special Right", *Notre Dame Law Review* 71: 1033-48.

Urbach, Henry (1998) "Writing Architectural Heterotopia", *The Journal of Architecture* 3: 347-54.

Urry, John (2000) *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*, Londra: Routledge.

— (2007) *Mobilities*, Oxford: Blackwell.

— (2010) "Consuming the Planet to Excess", *Theory, Culture & Society* 27(3).

USSIF (2012) *Report on Sustainable and Responsible Investing Trends in the United States*. Washington: USSIF.

Uzunçarşılı Baysal, C. (2010) "İstanbul'u Küresel Kent Yapma Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm ve Ardındaki Konut Hakkı İhlalleri: Ayazma'dan Bezirgânbahçe'ye Tutunamayanlar", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Uzunoğlu, Sadi (2000) *Bölgesel Finans ve Hizmet Merkezi: İstanbul*, İstanbul: İTO.

Ünalan, Dilek (2011) "Why Cities Can not be Sustainable: Governance and Planning for Istanbul", *Local Economy* 26(4).

Ünlü-Yücesoy, Eda ve Murat Güvenç (2010) "İstanbul'un Yeni Zamanları", *Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi* içinde, Çağlar Keyder (haz.), İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.

Ünsal, Binnur (2005) "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere-Maslak Aksı", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde, Hatice Kurtuluş (haz.), İstanbul: Bağlam.

Ünsal, Özlem (2013) "Inner-City Regeneration and The Politics of Resistance: A Comparative Analysis of Sulukule and Tarlabaşı", yayımlanmamış doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, City University, Londra.

Vanlande, R. (2010) "Sustainability as Ideological Praxis: The Acting out of Planning's Master Signifier", *City* 14(4): 390-405.

Varley, Ann (2007) "Gender and Property Formalization: Conventional and Alternative Approaches", *World Development* 35(10): 1739-53.

Vatan (2013) "AKM Yerine 'Barok' Bir Opera Binası!", haber.gazetevatan.com/akm-yerine-barok-bir-opera-binasi/544347/1/gundem.

Visier, Claire ve F. J. Polo (2006) "Les séismes de 1999 en Turquie: Un laboratoire de la société çivile", *Villes et Risques. Regards Croisés sur Quelques Cités en Danger* içinde, J. F. Pérouse ve T. Coanus (haz.), Paris: Economica/Anthropos.

Vlieger, Antoinette (2012) "Domestic Workers in Saudi Arabia and the Emirates: Trafficking Victims?", *International Migration* 50(6): 180-94.

Wacquant, Löic (2012) "Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism", *Social Anthropology* 20(1).

Walby, Sylvia (1990) *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Blackwell.

Warner, Michael (1991) "Introduction: Fear of a Queer Planet", *Social Text* 9(4): 3-17.

Watson, Ian ve J. Brashares (2004) "The Bushmeat Trade and Fishing Licence Agreements in West Africa", Overseas Development Institute; www.odi-bushmeat.org/download_files/wpb4.pdf.

WCED (1987) *Our Common Future? Report of the World Commission on Environment and Development*, New York: World Commission on Environment and Development.

Weber, Max (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkeley: University of California Press.

Wedel, Heidi (2001) *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı*, çev. Can Kurultay, İstanbul: Metis.

Weinmayr, Gudrun ve diğ. (2009) "Short-Term Effects of PM10 and NO2 on Respiratory Health among Children with Asthma", *Environ Health Perspect* 118(4): 449-57.

Werlen, Benno (1988) *Gesellschaft, Handlung und Raum*, Stuttgart: Franz Steiner.

White, Jenny (1999) *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*, çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim.

WHO (2011) *Urban Outdoor Air Pollution*, Cenevre: World Health Organization.

Williamson, Oliver E. (1975) *Markets and Hierarchies, Analysis and Anti-trust Implications: A Study of the Economics of Internal Organization*, New York: Free Press.

— (1985) *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets and Relational Contracting*, New York: Free Press.

Wilson, Richard A. (2000) "Reconciliation and Revenge in Post-Apartheid South Africa", *Current Anthropology* 41(1): 75-98.

— (2003) "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", *Anthropological Theory* 3(3): 367-87.

Wolfe, Cary (2009) "Human, All Too Human: Animal Studies and the Humanities", *PMLA* 124(2): 564-75.

Worster, Donald (1993) *The Wealth of Nature: Environmental History and the Ecological Imagination*, Oxford: Oxford University Press.

Yalçıntan, Murat Cemal (2005) "Globalisation, Local Politics and Planning Decisions: The Case of Koç University in İstanbul", yayımlanmamış doktora tezi, London School of Economics & Political Science, Londra.

— (2009) "Kentsel Muhalefetin Halleri ve Halsizlikleri", www.yalcintanmc.blogspot.com.tr/2009/03/kentsel-muhalefetin-halleri-ve.html (Erişim tarihi: 15.5. 2011).

Yalçıntan Murat Cemal ve A. Thornley (2007) "Globalisation, Higher Education and Urban Growth Coalitions: Turkey's Foundation Universities and the Case of Koç University in Istanbul", *Environment & Planning C* 25(6): 822-43.

Yalçıntan, Murat C. ve Erbatur Çavuşoğlu (2009) "Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek", www.yalcintanmc.blogspot.com.tr/2009/12/kentsel-donusumu-ve-kentsel-muhalefeti.html (Erişim tarihi: 15.05.2011.

— (2011) "Sulukule'den Arda Kalan: Yenileme Sürecinin Öğretileri ve Yenilikçi Muhalefet Pratikleri", *Toplumbilim* 26.

Yaman, Ömer (2013) *Apaçi Gençlik*, İstanbul: Açılım.

Yardımcı, Sibel (2005) *Küreselleşen İstanbul'da Bienal: Kentsel Değişim ve Festivalizm*, İstanbul: İletişim.

— (2012) "Sakatlık Çalışmalarında *Queer* Ufku: Türkiye'de Bu Etkileşimin Zorluğu ve Olası İmkânları Üzerine", *Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet* içinde, Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice (haz.), İstanbul: Metis.

Yazıcı, Berna (2013) "Towards an Anthropology of Traffic: A Ride Through Class Hierarchies on İstanbul's Roadways", *Ethnos* 78(4): 515-42.

Yenigün (2013) "TOKİ, Sorunlar Yumağına Dönüştü", 13 Ocak 2013.

Yeoh, Brenda ve Shirlena Huang (1998) "Negotiating Public Space: Strategies and Styles of Migrant Female Domestic Workers in Singapore", *Urban Studies* 35(3): 583-602.

Yıldırım, Deniz ve Evren Haspolat (haz., 2010) *Değişen İzmir'i Anlamak*, Ankara: Phoenix.

Yıldız, Ahmet (2008) "Problematizing the Intellectual and Political Vestiges: From 'Welfare' to 'Justice and Development", *Secular and Islamic Politics in Turkey* içinde, Ümit Cizre (haz.), Londra: Routledge.

Yıldız, Erdoğan ve Oda Projesi (2013) *Kendi Sesinden Gülsuyu-Gülensu*, İstanbul: Notabene.

Yırtıcı, Hakkı (2005) *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yonucu, Deniz (2009) "A Story of a Squatter Neighborhood: From the Place of the 'Dangerous Classes' to the 'Place of Danger'." *The Berkeley Journal of Sociology* No. 52.

— (2011) "Koruma Sorumluluğu Doktrini ve Yeni Sömürgecilik", *Evrensel Kültür Dergisi* 11.

Yücesan-Özdemir, Gamze ve A. M. Özdemir (2008) *Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot.

Yüksekler, Deniz (2003) *Laleli-Moskova Mekiği: Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*, İstanbul: İletişim.

Yüzgün, Arslan (1986) *Türkiye'de Eşcinsellik (Dün, Bugün)*, İstanbul: Hür-Yüz.

Zat, Vefa (1999) *Eski İstanbul Barları*, İstanbul: İletişim.

Zengin, Aslı (2009) "Devletin Cinsel Kıyıları: İstanbul'da Fuhuş Mekânları", *Cins Cins Mekân* içinde, Ayten Alkan (haz.), İstanbul: Varlık.

— (2011) *İktidarın Mahremiyeti: İstanbul'da Hayat Kadınları, Seks İşçiliği ve Şiddet*, İstanbul: Metis.

Zeybek, Sezai Ozan (2011) "Small Towns in Turkey: Footnotes in Somebody Else's History", *Journal of Historical Sociology* 24(1): 100–15.

— (2012a) "Silencing Provincial Geographies: A Small Town of No Consequence", yayımlanmamış doktora tezi, The Open University, İngiltere.

— (2012b) "Fraudulent Citizens of a Small Town: Occidentalism in Turkey", *Antipode* 44(4): 1551-68.

Žižek, Slavoj (1989) *The Sublime Object of Ideology*, Londra: Verso; Türkçesi: İdeolojinin Yüce Nesnesi, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2002.

Zukin, Sharon (1987) "Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core", *Annual Review of Sociology* 13(2): 129-47.

Dizin

1 Mayıs (Kadıköy, 1996), 139
1 Mayıs Mahallesi, 98, 102, 104, 134
1 Mayıs yürüyüşü (2001), 311
12 Eylül 1980 askeri darbesi, 52, 98, 311, 356, 362-4, 366
17 Aralık Operasyonu, 307
1999 Marmara depremi, 62, 234, 306, 381
2008 ekonomik krizi, 52, 70, 140, 164
80'lerde Lubunya Olmak (Siyah Pembe Üçgen), 363

Abanoz Sokak, 362-3, 373
Abbasağa Parkı, 108
Abidjan, 150
Acar, A., 233
Acarkent Sitesi, 180
Acil Eylem Planı (2003), 75
Adalar, 180
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 27-30, 32-35, 38-42, 45, 48, 51-56, 59, 75-76, 78-80, 193, 213, 231, 379, 381; ~ Seçim Beyannamesi (2011), 28, 31, 34, 35
Adam, Barry D., 311, 345
Adaman, Fikret, 282
Adapazarı, 179
Adil Giyim Vakfı, 201
Adil Ticaret Sertifikası (FTC), 250
Adler, Paul S., 219, 371
Af Örgütü, 123
Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun (6306 sayılı), 33, 43, 54, 114
Afrikalı göçmenler, 38, 54, 179
Agamben, Giorgio, 100, 325, 339
Aguirre Jr., Adalberto, 291
Agustin, Laura, 337
Ağaoğlu İnşaat, 54, 124f, 243
Ağaoğlu, Ali, 282, 299
Ahmed, Sara, 93, 101
Akalın, Ayşe, 305, 327, 328, 329, 378, 387
Akaretler Sıra Evleri, 117
Akbulut, Bengi, 228, 282, 387
Akdemir, Nevra, 142, 143
Akgeyik, Tekin, 142
Akın, Rojin Canan, 97
Akman, Nuriye, 38
Akpak, Nihat, 357
Akpınar, İpek, 11
Akser, Murat, 352
Aksoy, Asu, 12, 27, 29, 41, 104, 138, 180, 227, 377, 387
Akyol, Mete, 357
Akyüz, Yılmaz, 75
Albut, S., 257
Aleviler, 91, 92, 97-99, 102-4, 107, 380
alışveriş merkezleri (AVM'ler), 22, 29, 45, 55, 57, 60, 61, 64, 114, 133, 178, 179, 182, 284, 286, 291, 292, 372
Ali, Salman Syed, 215
Alibeyköy, 60, 171
Alkan, Ayten, 303, 304, 305, 387
Allen, Lori, 95, 128, 291
Almanya, 171, 179, 266, 347, 348
Alp, Aysel, 33, 277
Alper, Caner, 256
Althusser, Louis, 319
Altuğ, Evrim, 36
Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 46, 52, 96, 168, 179, 190, 191, 245, 246, 266, 311, 318, 319
Amerikan Yeşil Bina Kurumu (USGBC), 243
Amin, Ash, 278, 279
"ana-gösteren" (Slavoj Žižek), 244
ANAP hükümeti, 215
Anderson, Bridget, 335
Andrijasevic, Rutvica, 335
Anghie, Antony, 104
Ankara Metrosu, 14
apartheid (Güney Afrika), 96
Appadurai, Arjun, 22
Arap Baharı, 23, 309
arazi işgali, 53, 82-86, 239, 383
Arena Stadı (Ataşehir), 183
Arendt, Hannah, 324
Arık, Hülya, 345
Arıkan, Burak, 378
Arıkanlı, Ö. Maya, 140
Ariovich, L., 73
Arjantin, 286
Armutlu, 18f, 19, 61, 92, 102
Arnavutköy, 60, 63
Arslan, Murat (Veteriner Hek. Odası Bşk.), 269
Arslan, Savaş, 345, 352
arşiv mekânları, 357-8
Asiltürk, Oğuzhan (eski İçişleri Bak.), 354
Aslan, Şükrü, 12, 103, 111, 134, 135, 248
aşçılık, 153, 154
Aşkın, Engin, 348
Aqua City sitesi, 289, 293f

ataerkillik, 200, 202, 205-6, 221, 336-9, 347
Ataköy Marina, 183
Ataköy, 178
Ataşehir Finans Merkezi, 55, 56
Ataşehir, 55, 56, 59, 60, 62-64, 130, 131, 171, 178, 212, 216, 386f
Atatürk Havalimanı, 62, 130, 169, 190, 237
Atatürk Kültür Merkezi (AKM), 14, 16f, 17, 40-42, 176f, 182, 192
Atatürk Olimpiyat Stadı, 178, 183
Atina, 23
Atkinson, R., 291
Auge, Marc, 194
Auyero, Javier, 286
Avcılar, 59, 306, 341
Avrupa Birliği (AB), 231, 233-36, 255, 256, 259, 312, 378-9
Avrupa Kültür Başkenti (2010), 12, 35, 36, 40, 182, 233; ~ Ajansı, 32, 36
Avrupa Yeşil Şehir Endeksi (2011), 254
Avustralya, 258
Ayamama Deresi, 237
Ayata, Sencer, 12, 178
Ayazağa Deresi, 243
Ayazağa-Cendere Vadisi, 62-64
Ayazma, 53-54, 60, 74, 77-81, 83-88, 114, 119, 297
Aynaroz Kadısı (Muhsin Ertuğrul), 353
Aykan, Sonay, 228, 241, 379, 387
Aytar, Volkan, 11
Azem, İmre, 179

Bağcılar, 60, 62-64, 131, 201
Bağdat Caddesi, 58, 63, 292
Bağış, Egemen (eski AB Bakanı), 196
Bahçeşehir, 131, 178
Bakırköy, 59, 64, 193, 201, 363
Bakunin, Mihail, 306
Balaban, Osman, 33
Balat, 43, 60, 113, 115, 120, 382
balıkçılık, 246, 248, 256, 272
Bali, Rıfat N., 366
Balibar, Étienne, 342
Baliç, İlkay, 345
bankacılık, 79, 163-4, 178, 212-22, 244; ~ kanunu (4389 sayılı), 215
banliyö tren hatları, 169-71
Barbados, 172
Barbaros İskelesi (Beşiktaş), 192
Bardakçı, Murat, 268
Barselona, 23, 49
Bartu Candan, Ayfer, 11, 12, 53, 78, 85, 91, 118, 135, 138, 178, 282, 287, 288, 297, 372, 384, 388
Bastia, Tanja, 335
Başakşehir, 60, 62, 63, 64, 170
Başıbüyük (Maltepe), 53, 60, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86; ~ Mahalle Derneği, 80
Bauman, Zygmunt, 266
Baykan, Ayşegül, 141
Bayraktar, Erdoğan (eski Çevre ve Şehircilik Bak.), 76, 116, 117, 306
Bayram Sokak (Beyoğlu), 344, 363, 373
Bayramoğlu, Soner, 79
Baysal, Cihan U., 54, 297
Bebek, 155
Bedrettin Mahallesi (Beyoğlu), 119
Beechey, Veronica, 204
Behar, David, 11, 135, 178
Belfast, 96
Bell, Daniel, 20, 47
Bello, Walden, 274-6
Benjamin, Walter, 92, 108
Bereket, Tarık, 311, 345
Berlin, 140, 170, 191
Berman, Jacqueline, 335
Beşiktaş, 57, 60, 63, 64, 130, 132, 171, 178, 194, 216; ~ taraftarları, 192
Beykoz, 60, 62; ~ Konakları sitesi, 287
Beylikdüzü, 60, 62, 63, 64, 132, 182
Beyoğlu, 14, 37, 38, 41, 43, 45, 59, 60, 79, 114, 119, 130, 155, 176f, 184, 189, 300f, 307, 344, 350, 356-75, 382; ~ Emniyet Müdürlüğü, 369
Bezirgânbahçe (Küçükçekmece), 54, 63, 78, 81, 85, 86, 119, 243, 296; ~ Konutları, 54, 63, 75, 296f, 297
Bezmez, Dikmen, 177, 309, 311, 319, 388
Bilgi Üniversitesi, 14, 138
Bilgin, İhsan, 138
Bingham, Nick, 265
Bir Kavuk Devrildi (Muhsin Ertuğrul), 353
Bir Umut Derneği, 47
Biricik, Alp, 307, 344, 345, 388
Björkman, Lisa, 289, 292
Blaikie, Piers, 225
Blandy, Sarah, 291
Boğaziçi Stadı projesi, 183
Boland, Vincent, 179
Bombay, 129
Bomonti, 382
Bora, Aksu, 329
Bora, Tanıl, 12, 38, 39, 133, 166
Boratav, Korkut, 75, 141
borçlan(dır)ma, 85, 114, 118, 121, 384
Borja, J., 47
Bosphorus City sitesi, 289, 293f
"boş-gösteren" (Ernesto Laclau), 245, 252, 254, 258
Bourdieu, Pierre, 304
Bourdin, Alain, 50

Bowen, John T., 191
Boyer, M. Christine, 346
bölge-kent/bölge-şehir, 11, 127-32, 181, 191
Brashares, Justin, 248
Braverman, Harry, 161
Brenner, Neil, 22, 26, 72, 95, 371
Brezilya, 193, 280
Brookfield, Harold, 225
Bruntland Komisyonu Raporu, 246
Bryant, Raymond L., 225
Budiansky, Stephen, 266
Buğra, Ayşe, 79, 133
Buldanlı, Ahmet, 353
Bulgaristan, 231, 340
Bullard, Robert D., 284
Bulliet, Richard, 267
Burç Halife Kulesi (Dubai), 190
Bursa, 127, 128, 179, 181, 271, 303, 340
Butler, Judith, 309-10, 315, 317-26
Büker, Seçil, 352
Büyükçekmece, 62, 119
Büyükdere Caddesi, 171
Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun (3030 sayılı), 230
Büyükşehir Kent Konseyi, 232
büyüme (ekonomik), 25-27, 33, 44-45, 49-53, 71-72, 75-77, 141, 171-2, 177-9, 227-8, 231-2, 237, 241-2, 247-8, 257, 260, 272, 275, 278, 281, 372

Caddebostan, 155
Calame, Jon, 95
Caldeira, Teresa, 95
Campbell, John, 73
Canbakal, Hülya, 303
Cankurtaran, 382; ~ Deri ve Tenasül Hastalıkları Hastanesi, 363
Capino, José B., 345
Carruthers, Bruce, 73
Carson, Rachel, 246
Castells, Manuel, 21, 49, 135
Castles, Stephen, 335
Castree, Noel, 145, 283
Castro, E., 284, 289
Cemal, Hasan, 97
Cemil Topuzlu Açıkhava Tiyatrosu, 183
Cenzatti, Marco, 346
Cercle D'Orient binası, 114
Charlesworth, Esther Ruth, 95
Chossudovsky, Michel, 50
Christman, John, 73
Cicourel, Aaron, 219
Cidell, Julie L., 191
Cihangir, 178, 182, 187f, 306, 364, 366-72, 382; ~ Gü-
zelleştirme Derneği (CGD), 370
Cinmen, Işıl, 313, 315
cinsellik, 303-5, 307, 310, 315, 320, 325, 330, 332-4, 337-9, 343, 345, 347-8, 350, 352-9, 361-2, 365-7, 370-5; ~ cinsel çeşitlilik, 310, 315, 318-20
cinsiyet rolleri, 198-9, 203-4, 206, 208, 213, 362
cinsiyetçilik, 204, 325, 372
Cizre, Ümit, 75
Clark, Nigel, 273
Cohen, Erik, 190
Cohen, Steven, 246
Costanza, Robert, 246
Coşkun, Fatma, 140
Cresswell, Tim, 166, 167, 168, 191
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 78, 168, 192, 193, 271
Cvetkovich, Ann, 358

Çağlayan, Handan, 12
Çakır, Serpil, 304
Çalışkan, Çare Olgun, 47, 288, 388, 389
Çandarlı (İzmir), 172
Çanta, 59
Çapkın, Hüseyin, 373
Çarşamba, 382
Çatalca, 167, 172
Çavdar, Ayşe, 12
Çavuşoğlu, Erbatur, 32, 34, 54, 120
Çekmeköy, 60, 61, 62, 170, 179
Çelebi, Erkan, 266
"çelişki mekânları" (Henri Lefebvre), 147-8, 165
Çemberlitaş, 162
Çerkezköy, 128, 130, 140, 271, 272
Çernobil kazası, 231
Çetiner, Selahattin (eski İçişleri Bak.), 364
çevre, adaleti, 225-6, 284, 286, 297-8; ~ kirliliği, 140, 244, 255, 272, 277, 286, 288, 290, 298, *ayrıca bkz.* hava kirliliği; ~ özelleştirilmesi, 239
Çevre Durumu Raporu (Orman ve Çevre Md.), 232
Çevre Mühendisleri Odası, 116, 234
Çevre ve Orman Bakanlığı, 239
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 32, 56, 76, 230
Çevresel Mağduriyet (Auyero ve Swistun), 286
Çılgın, Kumru, 47, 288, 389
Çınar, 60
Çınar, Menderes, 30
"çıplak hayat" (Agamben) 325, 339
çitleme hareketi (İngiltere), 73
Çorlu, 128, 172, 271, 272
Çubukçu, Nimet (Devlet Bak.), 317

Dakar, 150
Dalan, Bedrettin (eski İstanbul Bel. Bşk.), 29, 172, 177, 277, 366

Danbolt, Mathias, 358
Danış, Didem, 12, 179, 271, 287
Danışman, Funda, 97
Danimarka, 347-50
Das, Veena, 100
Davidson, Mark, 252
Davis, Mike, 19
Davutpaşa, 140
Dayanışmacı Atölye, 47, 111
de Certeau, Michel, 304
Dedeoğlu, Saniye, 12, 170, 198, 201, 389
Değişen İzmir'i Anlamak (Yıldırım ve Haspolat), 11
Delany, Samuel R., 345
Demir, Mustafa (Fatih Bel. Bşk.), 43
Demircan, Ahmet Misbah (Beyoğlu Bel. Bşk.), 38
Demirci, Cihan, 345
Demirci, Nejla, 272
Demirel, Süleyman, 317
Demirhan, Metin, 345
Demirkol, Altan, 350, 351
Demirören AVM, 41
Demleitner, Nora, 335
Demokrat Parti, 277
Deniz Temiz-Turmepa derneği, 234
Deniz, Ümit, 348
derin devlet, 96
Derrida, Jacques, 265
Detroit, 190
devlet şiddeti, 14, 44, 73, 79, 91, 94-108, 193, 196, 318, 362, 364, 366-7, 369-71
Devlet Tiyatroları, 35
dışsallıklar, 272
DiMaggio, Paul J., 219
Dinçer, İclal, 37, 43, 372
Direk, Zeynep, 321
Doel, M. A., 136
Doğan, Ayşe, 12
Dolapdere, 179, 363, 372
Donough, William M., 251
Donzelot, Jacques, 22
Douala, 150
Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi, 244
Dönmez-Colin, Gönül, 352
Dubai, 14, 32, 35, 112, 190, 195
Dudullu, 175f
Durgun, Doğu, 345
Dündar, Uğur, 47, 288, 389
Dünya Bankası (DB), 30, 279
Dünya Engelliler Günü, 310, 316-17, 319-20
Dünya Finans Merkezi projesi, 56
Dünya Kupası (2014), 193
Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 255
E-5 karayolu, 60
Ecevit, Bülent, 317
Eckardt, Frank, 12
Edelman, Lauren, 73
Eick, V., 291
Ekal, Berna, 12
Ekinci, Osman, 111, 114
ekolojik/doğal çeşitlilik 242, 247-8, 250, 257, 259, 275
Ekümenopolis belgeseli (İmre Azem), 115, 179
El-Hawary, Dahlia, 214, 215
Eldem, Edhem, 42
elektronik ve bilgisayar sektörü, 144
Eliaçık, İhsan, 34
Elkington, John, 247
Elson, Diane, 203, 204
"Emeğin Kenti İstanbul" araştırması (Yıldırım Şentürk), 133, 134, 141, 144, 152
emeğin vasfı, 137, 143-4, 151-65, 200, 204-5, 251
Emek Bizim Platformu, 114, 115
Emek Mücadelesi, 111, 122
Emek Sineması, 14, 43, 114, 115, 122, 182, 192
Eminönü, 142, 150, 171
emlak (gayrimenkul) piyasası, 31, 33-34, 37, 48, 73, 75-77, 79, 113, 118, 277, 285-6, 367, 370, 378, 380
endüstri devrimi, 47
engelliler, 298, 310, 316-20, 361
England, Kim, 22
Eraydın, Ayda, 27, 32, 42, 43, 44, 50, 136, 142
Ercan, Fuat, 50, 133
Erder, Sema, 12, 15, 81, 134, 377, 379, 381, 389
Erdoğan, E. Uçak, 45
Erdoğan, Recep Tayyip, 12, 27, 30-31, 34-36, 38-39, 44, 56, 76, 83, 116, 117, 167, 184, 193, 282, 290, 306
Ergene Havzası, 272, 277
Ergun, Cem, 136
Ergün, Nihat (Sanayi ve Tek. Bak.), 177, 276
Erman, Tahire, 103, 111, 117, 286
Ermenistan, 328, 342
Erol, Ali, 311, 315
Ertuğrul, Muhsin, 353
Erzurum, 163, 182
Esenler Belediyesi, 60, 62, 233
Esenyurt, 59, 60, 62, 63, 64, 133
esnek üretim, 21, 129, 142-3, 148, 152, 159-60, 200, 202-3, 335
Estes, James A., 247
Etiler, 60, 155
ev-eksenli çalışma, 202-3, 205, 209
Eyfel Kulesi, 190
Eyüp, 60, 61, 64, 130

Fabian, Johannes, 269
Fall River şehri, 254

Fanon, Frantz, 93, 94, 95, 98, 104
Faroqhi, Suraiya, 303
Fatih Ormanları, 243
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, 55, 181, 188f
Fatih, 37-38, 43,60, 118, 120, 216, 221
Featherstone, Mike, 21
Fener-Balat, 113, 115; ~ Ayvansaray Derneği (FEBAYDER), 120
Fenerbahçe, Şükrü Saraçoğlu Stadı, 178, 183; ~ taraftarları, 192
Fernandes, Edesio, 74
fetiş, 73
Filipinliler, 328
Filistin, 95
Film Denetleme Yüksek Kurulu, 354
finans sektörü/merkezi, 21, 30-31, 48, 56, 59, 63, 111, 130, 136, 137, 139, 151, 178, 181, 212-5, 217-8, 378
Finnis, E., 283
Fletcher, Laurel E., 97
Fligstein, Neil, 73
Foer, Jonathan, 275
Fordist üretim ve sonrası, 20, 47, 128, 142, 143, 148, 152, 335
Formula 1 pisti (İstanbul Park), 55, 237
Foucault, Michel, 22, 92, 106, 268, 270, 304, 310, 319-22, 345-47, 352
Fowler, Stephen J., 244
Fransa, 146, 179, 363
Frantz, K., 291
Fröbel, F., 143
Furedi, Frank, 268
futbol, 178, 183, 190, 345

Galata Kulesi, 14, 344
Galata, 180, 194, 372, 382
Galataport projesi, 29, 119, 227, 307, 344, 382
Galatasaray, Arena Stadı, 178; ~ taraftarları, 192
Gana, 248, 261, 280
Gandhi, Mahatma, 214
Garland-Thomson, Rosemarie, 322, 325
Gatto, M., 247
Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO), 378
gayrimüslimler, 131, 172, 277, 364, 366, 382
Gazi Mahallesi, 91, 92, 98, 99, 104; olayları 103, 139
Gaziosmanpaşa, 59, 60, 62, 64, 123, 201
Gazze Şeridi, 95
Gebze, 128, 130, 131, 140, 172
gecekondu(laşma), 12, 19, 58, 76, 78, 82-89, 103, 106, 117, 134-5, 138, 170, 286, 292, 383; ~ hareketi, 109-11, 379-81, 384; ~ mahalleleri, 33, 47, 54, 73, 80, 81, 113, 116, 121, 131, 159, 238, 292, 372
Gedikpaşa, 142
Geniş, Arif, 12, 133, 135, 138, 287
Genocchio, Benjamin, 346
Genova, Nicholas de, 342
Gezi Parkı direniş ve eylemleri, 14, 15, 17, 28, 41, 43-45, 52, 70, 102, 108, 110, 113, 122-3, 168, 176f, 192-6, 227, 242, 258, 308, 313, 319, 325-6, 361, 374-5, 378, 385
Ghertner, D. Asher, 291, 292
Gibson-Graham, J. K., 195, 196
Giddens, Anthony, 304
Gilbert, Alan, 50, 81
Glasze, Georg, 291
Goffman, Erving, 304
Gordon, Ian, 47
Gorki, Maksim, 166
Gottdiener, Mark, 304
göç, 12, 116-7, 131, 134, 261, 352, 367, 374, 383-4; ~ incelemeleri, 166, 378
göçmen(ler), 15, 38, 45, 54, 82, 84, 95, 117, 137, 179, 181, 304, 327-43, 361, 366, 378, 383; ~ emek, 151, 200; ~ ev işçileri, 327-43
Gökkafes Oteli, 29
Göktürk (Sarıyer), 57, 62, 131, 287
Göktürk, Deniz, 11, 137, 139, 140, 182, 287
Göle, Nilüfer, 217, 218
Gönen, Zeynep, 104
görünüş normları, 213, 218-20, 222
Gray, John, 50
Grazian, David, 178
Greenpeace, 234
Grosz, Elizabeth, 360
Gugler, Josef, 81
Güçlü, Nazmiye, 317
Gülöksüz, Elvan, 50, 81
Gülsuyu-Gülensu, 60, 92, 98, 116, 119, 120, 121, 380, 384; ~ Derneği, 111
Gündöndü belgeseli (Nejla Demirci), 272
Güneşli, 60, 206
Güney, Zeynep, 37
Güngören, 60, 119, 201
Gürcistan, 328, 342
Güven, Dilek, 366
Güvenç, Murat, 11, 139, 141, 142, 177
güvenlikli/lüks/kapalı konut siteleri, 22, 33, 54, 60-62, 64-65, 69, 80, 135, 138, 177, 235, 239, 282, 287, 289, 292-4, 372

Habibler, 170
Habitat - II, BM İnsan Yerleşimleri Toplantısı, 208, 236, 306
Hacıosman, 64, 170
Hacısalihoğlu, Yaşar, 137
Hackworth, Jason, 22
Hadımköy, 62

Hadid, Zaha, 31, 36
hak sahipliği, 80, 82, 83, 117, 383
Halberstam, Judith, 345, 359
Haliç, 29, 139-40, 170, 177, 180, 182, 184, 227, 230, 237-38, 277-78, 382
Halkalı, 206
Halkların Demokratik Kongresi (HDK), 271
Hamber, Brandon, 97
Hamnett, Chris, 50
Hanson, Susan, 199, 204
Hapishanenin Doğuşu (Michel Foucault), 321
Haraway, Donna J., 266
Hardin, J., 71
Hardt, Michael, 156
hareketlilikler, 166-9, 180-3, 189-91, 194, 197; ~ kuramı, 166, 197
Harem Otogarı, 183
Harvey, David, 21, 47, 49, 51, 72, 111, 143, 195, 226, 283-4, 304, 306, 361
hava kirliliği, 171, 235-6, 255-6, 282
Haydarpaşa Dayanışması, 111, 122; ~ Dönüşüm Projesi, 32; ~ Garı, 172, 175, 183, 194; ~ Limanı ve Gümrüğü, 183
Haydarpaşaport projesi, 29, 175f
Hayırsız Ada, 268
Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP), 268
hazır giyim üretimi, 200-11
hazine arazileri, 43, 82, 109, 115
Heathrow Havalimanı (Londra), 191
Hein, Catherine, 204
Henry, Clement M., 215, 346
HES projeleri, 122, 282
heterotopya, 320, 345-7, 352, 354-5, 359
Hetter, Katia, 191
Heynen, Nik C., 283, 284
High Line yeşil kuşağı (New York), 171, 174f
Higham, James, 190
Hilton Oteli, 189
Hinch, Tom, 190
Hinduizm, 214
hizmet sektörü, 21, 31, 52, 53, 58, 59, 63, 117, 128, 129, 131, 136, 137, 139, 148, 151, 168, 259
Hocaoğlu, Murat, 311, 345
Holston, James, 22
homofobi, 324, 327; ~ ve Transfobi Karşıtı Buluşma, 318
Hong Kong, 181, 186, 195, 348, 351
Hope, C., 244
Huang, Shirlena, 330
hukuk/sallık, 71-90, 109, 113, 120-1, 231, 243, 335, 379; ~ muğlaklığı, 72, 90
Humphrey, John, 204
Hür, Ayşe, 268
ırkçılık, 96, 265, 366, 372
Işık, Oğuz, 81, 134, 135, 142
Işın, Engin F., 141, 371

içki satışı, 14, 35, 192
İETT, 32, 112, 169, 170, 173, 242
İkinci Dünya Savaşı, 49, 52, 177
İkitelli, 29, 162, 177, 206, 277
İl Orman ve Çevre Müdürlüğü, 232
İl Özel İdareleri, 31
İlhan, Akgün, 50, 257
imalat sanayii/sektörü, 21, 53, 63, 128-9, 131, 136-7, 139, 149-50, 153, 159, 177-8, 201, 206, 210, 226
İmar Kanunu, 112, 115, 116
İMECE, 111, 114, 120, 121
İnce, Elif, 313, 314, 324
İncioğlu, Nihal, 381
İngiltere, 73, 143, 179, 266, 280, 319, 341
İnönü Stadı, 178, 183
İnsan Hakları Vakfı, 105
insan sağlığı, 53, 58, 70, 113, 117, 248, 253, 255, 273, 333, 344, 363
İnsan Ticaretinin Önlenmesi, Kaldırılması ve Cezalandırılmasına İlişkin Palermo Protokolü (BM), 334
İnsan Yerleşimleri Derneği, 111
İnsanlık Durumu (Hannah Arendt), 324
inşaat sektörü, 33, 37, 49, 51-53, 55-56, 58, 69, 70, 75-76, 113-7, 127, 130, 133, 159, 178, 181, 195, 230, 235, 239, 242-3, 250-1, 257, 378, 383-4
İran, 179, 245
İslam, Tolga, 11, 135, 178, 367, 372
İslamcılık, 34, 38, 42, 192, 213, 215-8, 221; İslami bankalar, 212; İslami ekonomi, 214
İslamoğlu, Huri, 72
İsrail, 95, 179
İstaç şirketi, 233
İstanbul 1910-2010: Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi, 138
İstanbul Bienali (2013), 378
İstanbul Boğazı, 14, 60, 114, 166, 169, 172, 179-84, 194, 196, 229-30, 234, 237-8, 277, 289-90
İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 30, 32, 42, 56, 77, 78, 87, 128, 130, 169, 229-30, 232-3, 235-7, 239-42, 252-3, 256-8, 296, 378; ~ Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü, 253
İstanbul Enerji, 233
İstanbul İl Özel İdaresi, 232
İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu (İMDP), 116-19
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), 212
İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP), 31
İstanbul Modern Sanat Müzesi, 182
İstanbul Nereye? (Göktürk ve diğ.), 139

İstanbul Özürlüler Merkezi (İSÖM), 316
İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), 235
İstanbul Şehir Plancıları Odası, 37
"İstanbul United", 176f, 192
İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında (Çağlar Keyder, haz.), 11
istihdam, 21, 31, 52, 58, 137, 146, 150, 156, 161, 199-200, 202, 204, 210, 241, 248, 259, 316, 318, 328-9
İstiklal Caddesi, 114, 172, 176f, 196, 300f, 302f, 311-2, 316-7, 319, 324, 344, 378
İstinye Park Alışveriş Merkezi, 290, 295f
İsveç, 347, 349, 350
iş cinayetleri, 133, 141; ~ güvenliği, 248
işçi sınıfı, 21, 92, 95, 96, 98, 103, 107, 128, 177, 361
işgal hareketleri (Occupy), 23-24
işportacılık, 142
İzmir, 11, 172, 365; Expo 2020 adaylığı, 182

Jacobs, Jane, 149, 150
Jahic, Galma, 334
Janssen, Roel, 86
Jay, Gregory S., 246
Jeganathan, Pradeep, 99
Jessop, Bob, 47
Jim Crow yasaları, 96
Johnson, Peter, 346
Jongerden, Joost, 97
Jureidini, Ray, 335

Kabahatler Kanunu, 374
Kadıköy Süreyya Operası, 182
Kadıköy, 14, 60, 64, 84, 104, 130, 139, 144, 155, 169, 175, 180, 182-84, 187, 192, 216, 233, 350; ~ Belediyesi 192, 233
kadınlık, 101, 198 vd., 320-1, 335, 338, 345-6, 362; kadınların ev-içi rolleri, 199, 204, 208; kadın emeği, 198-202, 204, 207-8, 210
Kadirbeyoğlu, Zeynep, 234
Kafadar, Cemal, 268
Kâğıthane, 60, 139, 171, 201
Kaika, Maria, 283, 284, 288, 289
Kalaycı, Hüseyin, 221
Kalaycıoğlu, Sibel, 329
kalkınmacılık, 27, 50, 71-72, 75-76, 117, 122, 178-9, 227, 229-41, 246, 278, 281, 372, 381
Kalküta, 87
Kamu Yönetimi Reformu, 27
kamusal alan, 23, 33, 44-45, 109-10, 112-3, 179, 199, 205-6, 210-11, 287, 290, 291, 309-10, 314-5, 318, 323-6, 329, 345, 347, 353-8
Kanal İstanbul projesi, 14, 31, 54, 55, 227, 249, 257, 285, 378, 382
Kandiyoti, Deniz, 12, 368
Karıpak, Ömer, 41, 42, 251
kanser, 272-3
Kaos GL, 311
Kapalıçarşı, 132, 157-8, 162
Kapital (Karl Marx), 226
Karadeniz, 55, 56, 60, 61, 69, 122, 172, 180, 182, 189, 277, 285
Karakaşlı, Karin, 299
Karaköy, 149, 180, 344, 382
Karaman, Ozan, 243
Karan, Ulaş, 334
Karanfilköy Derneği, 238
Karayolları Davası, 113
Karayolları Genel Müdürlüğü, 32
karbon emisyonu, 245, 248, 250, 254, 276
kârlılık, 50, 76, 203, 241, 248, 272, 275, 306
Karpat, Kemal, 12, 111
Kartal, 31, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 216, 344
Kassab, Suzanne, 50
Katmandu, 291
Kavacık, 55, 64, 180
Kayabaşı, 63
Kayamutlu, Dilek, 352
Kaygalak, Sevilay, 303
kayırmacılık, 379-80, 384-5
kayıtdışılık, 71-79, 81-82, 86-89, 142, 169, 178-9, 202, 362, 366
Kazgan, Gülten, 11
Kazlıçeşme, 139, 184; ~ Göztepe tünel projesi, 184
Keil, Roger, 225
Kemer Country, 239, 287
Kemerburgaz, 178
Kenarın Kitabı: Arada Kalmak, Çeperde Yaşamak (Fulya Ş. Cantek), 11
Kendi Sesinden Gülsuyu-Gülensu (Yıldız ve Oda Projesi), 380
kent, çalışmaları, 11-13, 20, 133-6, 138, 140, 148, 150, 159, 165, 182, 226, 286; ~ hareketleri, 111, 122; ~ yoksulluğu, 12, 15, 48, 110, 113, 116, 286
kent/şehir hakkı, 13, 15, 111, 113, 120-1, 123, 196, 360-1, 365, 375
kent/şehir-bölgesi, 127-9
kenti pazarlama, 13, 112, 183, 244, 287, 378
kentleşme, 11, 19, 20, 22, 24-25, 29, 45, 49-50, 52, 76, 128, 134-5, 180, 191, 226-7, 241-2, 244, 253, 257, 284, 286, 298, 346, 381
"kentlik" (Abdou Maliq Simone), 150
Kentsel Devrim (Henri Lefebvre), 24
kentsel dönüşüm, 11-13, 27, 29, 31, 36, 42, 44, 47-50, 52-54, 57-58, 60-64, 73-75, 86-87, 110-1, 113-23, 131, 135, 138-9, 179, 227, 235-6, 239-43, 251-3, 284, 286, 292, 297, 306-7, 358, 360, 366-7, 370, 372, 374-5, 381, 383, 385; ~ Dönüşüm Yasası, *bkz.* Afet

Riski Hakkında Kanun.
kentsel, canlandırma, 50; ~ hafıza mekânları, 43, 46, 112, 115, 371; ~ muhalefet, 43, 45, 109-20, 122, 191, 385; ~ politik ekoloji, 226, 283-5, 287, 297; ~ rant, 32-34, 39, 41-44, 50, 69, 79, 113, 134, 193, 227, 257, 278, 306-7, 381-3; ~ yenilenme, 36, 43, 48-50, 52-54, 58, 60, 79, 113-7, 120, 227, 383; ~ yönetişim, 227
Keough, Leyla J., 328
Keskinok, Çağatay, 304
Keyder, Çağlar, 11, 12, 29, 30, 50, 81, 127, 137-9, 141, 172, 177, 180-2, 227, 274, 366, 389
Kıbrıs Barış Harekâtı (1974), 352
Kılıç, Suat (eski Gençlik ve Spor Bak.), 196
Kıray, Mübeccel, 12
Kış Oyunları (2011), 182
Kışlalı, Ahmet (eski Kültür Bak.), 354
kıyılar, 109, 122, 170, 172, 230, 248, 382
Kilyos, 60
kimlikler, 35, 93, 107, 142, 152, 158-9, 206, 218, 298, 314, 325, 342, 361-2, 365, 370, 373, 375
King, Anthony, 22, 50
Kinşasa, 150
Kirişçi, Kemal, 328
Knox, Paul L., 22
Kocaeli, 127
Koç, Atilla (eski Kültür ve Turizm Bak.), 40
Koçak, Hakan, 140
Kolluoğlu, Biray, 12, 19, 53, 78, 85, 118, 135, 138, 178, 243, 287, 288, 297, 372, 384, 390
Konut Kurultayı, Birinci, 76, 83
konvansiyonel tarım, 272
Korkut, Tolga, 141, 319
koruma, 14, 37, 41, 42, 46, 79, 111-3, 115-6, 119, 194, 196, 199, 240, 257, 274-5, 298
Koşar, Ufuk, 318
Koyuncu, Sefa, 40
Kozakçıoğlu, Hayri, 98
Kozyatağı, 59, 63, 64
köpek katliamı, 268
Köse, Elifhan, 304
Kristeva, Julia, 342
Kuban, Doğan, 171, 177, 179
Kurtuluş, 179, 372, 373
Kurtuluş, Hatice, 11, 52, 135, 138, 287
Kuyucu, Tuna, 12, 43, 53, 71, 74, 75, 78, 86, 111, 297, 366, 372, 380, 390
Kuyumcukent (Yenibosna), 162
Kuzey Ormanları, 111, 122, 179, 285, 288; ~ Savunması, 111
Kuzguncuk, 178
Küçükçekmece, 29, 31, 60, 62, 64, 74, 82, 282, 296, 297
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 33, 35, 36, 39, 355
kültürel miras, 41, 114, 248
küresel kent, 24, 50, 129, 137, 172, 190, 197; *ayrıca bkz.* bölge-kent, kent-bölgesi.
Küresel Organik Tekstil Standardı (GOTS), 244
küresel kent/şehir-bölgesi, 127; *ayrıca bkz.* bölge-kent.
küreselleş(tir)me, 29, 30, 32, 44-45, 47, 50-51, 129, 133, 136-8, 140, 147, 167, 180-1, 190-1, 194, 197, 213, 215, 232, 278-9, 377-8; küreselleşmeci devlet, 27, 43, 240
Kürtler, 54, 94, 97, 361, 364, 366; Kürt hareketi, 92, 94, 96-98

Laclau, Ernesto, 245
Lagün Evleri sitesi, 289, 294f
Laleli, 142, 305, 317, 327-8, 333, 339-41
Lambdaistanbul, 310, 311, 312
Landa, Manuel de, 266
Lanzhou Xinqu, 14
Larkin, Peter A., 246
Las Vegas, 195
Lash, Scott, 21
Leadership in Energy and Environmental Design (LEED), 243, 244, 250, 251
Leeuwen, Richard van, 303
Lefebvre, Henri, 24, 25, 69, 96, 111, 134, 136, 144, 147-8, 304, 345, 360-1, 375
Leitner, Helga, 22
Lele, Sharachandra M., 245, 252
Lenoir, Frédéric, 272, 273
Leonard, Annie, 272, 276
Levent, 112, 130, 169, 177, 187f, 216, 303
Lever, W. F., 47
Levitsky, Steven, 379
LGBT(T/İ), 298, 300f, 302f, 361-2, 371, 373-5
Liempt, Ilse van, 335
Lindberg, L., 73
LİSTAG, 300f, 302f, 313, 315
Lobasz, Jennifer K., 335
Londra, 13, 22, 23, 33, 49, 137, 140, 170, 178, 180, 183, 191
Los Angeles, 148, 171, 179; ~ LAX, 191
Lovering, John, 27, 46
Low, Setha, 291
lubunya, 362-4, 374
Luke, Timothy, 272
Lury, Celia, 21
Lüleburgaz, 271

Madrid, 23, 178, 183, 190, 191; ~ Barajas Havalimanı, 191
mahalle dernekleri, 80, 110-2, 116-7, 119-21, 234, 385
Mahdavi, Pardis, 335
Mai, Nick, 335
Makal, Ahmet, 133

Maltepe, 14, 53, 59-63, 74, 80, 82, 85, 119
Mamdani, Mahmood, 94, 97
Man, Paul de, 245
Manukyan, Matild, 369
March, H., 289
Marcuse, Peter, 111
"marka kent/şehir", 12, 13, 28, 35-36, 38, 137, 183, 291
Marmara Bölgesi, 177, 180, 228, 277; ~ Denizi, 69, 170, 172, 179, 180, 271, 277; ~ ve Boğazlar Belediyeler Birliği (MBBB), 233
Marmarapark Alışveriş Merkezi, 133
Marmaray, 55, 60, 64, 169, 170, 171, 181, 184
Martin, Hans, 50
Marx, Karl, 73, 93, 226
Maskeler, Süvariler, Gacılar (Pınar Selek), 306
Maslak, 55, 57, 59, 63, 64, 125, 130, 182, 224f, 225, 243, 245, 290
Maslak 1453 projesi, 124f, 243, 245, 290
Massey, Doreen, 50, 95, 143, 198, 199, 200, 274, 279, 345
Mattei, Ugo, 73
Mayer, Margit, 111
Mbembe, Achille, 93, 96
McKenzie, Evan, 291
Mecidiyeköy, 169, 177, 192, 194, 216, 318
Medeniyetler İttifakı, 39
mega-kent, 180-1, 276, 359
mega-projeler, 172, 181-2, 190-1, 196, 227, 257, 284-6, 382
Melbourne, 254
Melen Çayı Projesi, 256
Menderes, Adnan, 172
Merkez Bankası, 212
Merrifield, Andy, 291
Merry, Sally E., 72
Merter, 201
Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 232
metrobüs, 55, 60, 169, 170, 182, 318
Meydan Alışveriş Merkezi (Ümraniye), 290, 295f
Mısır, 23
milli gelir, 28
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 193
Mills, Robert, 111, 358
Mimarlar Odası, 41, 112
Minneapolis, 254
Mitchell, Timothy, 72, 73, 291
Modern Mahrem (Nilüfer Göle), 217
modernlik/modernleşme, 19-20, 39-41, 50, 52, 140, 172, 216, 226, 231, 236, 266-7, 269, 305, 352
Moffat, Tina, 283
Moldovalılar 327, 342
Mouffe, C., 245
muhafazakârlık, 27, 34-35, 38-40, 42, 45-46, 53, 75, 178, 213, 216-22, 307, 348, 378, 381-2
Mumbai, 22, 292
Murray, Robin, 47
mutenalaş(tır)ma/soylulaş(tır)ma, 11, 13, 21-22, 26, 36, 38, 43-45, 50, 116, 128, 131, 135, 182, 278, 306-7, 344, 358, 367, 370-2, 382
Mutluer, Nil, 311
Müftüoğlu, Berna, 133, 142
Müftüoğlu, İsmail (eski Adalet Bak.), 354
mülkiyet transferi, 78-88, 113
mülksüzleştirme, 84-85, 112, 114, 378
müşterekler, 15, 43-45, 71, 122, 239, 298
Nader, Laura, 73, 287

Nalçaoğlu, Halil, 320
"Nataşa" söylemi, 332, 334-6
NATO toplantısı (2004), 182
Navaro Yashin, Yael, 12
Negri, Antonio, 156
Neoliberalizm ve Mahremiyet (Cenk Özbay ve diğ.), 206
neoliberalizm, 20, 22-23, 25-30, 34-35, 42-52, 72, 75, 120, 122, 138, 140, 143, 147, 151, 177, 180, 195, 307, 366, 375, 377-8
Neumann, Roderick P., 225
New York, 23, 44, 127, 129, 130, 137, 170, 171, 174, 183, 284, 348, 377
Nichols, Teo, 143
Nietzsche, Friedrich, 306
Nişantaşı, 131, 292
North, Douglass, 71
Norwich, 254

Occupy Wall Street, 193
"odak-yer" (Ayten Alkan), 303
Offe, Claus, 21
ofis alanları, 22, 31, 55, 60, 62-64, 145
Okan, Tuncan, 349, 350
Okçuluk Parkı, 183
Okmeydanı, 60, 64, 92, 98
"olağanüstü hal" (OHAL), 46, 91-108, 380
olimpiyat adaylığı, 12, 54, 173h, 175f, 183-4, 189, 196
Oliver, Mike, 319
Onur Yürüyüşleri, 300f, 302f, 310-20, 324
Oran, Baskın, 312
Organik Değişim Standardı, 244
Orhanlı (Tuzla), 59
Orman İdare Konsülü (FSC), 244
Orman Mühendisleri Odası, 115, 235
Osborne, Peter, 321
Osmanlıcılık, *bkz.* yeni-Osmanlıcılık.
otoriter yönetim, 27, 42-44, 46, 89; otoriter popülizm, 379-80, 384

Öğül, Rahmi, 345
Ömerli su havzası, 257
Öncü, Ayşe, 12, 29, 32, 48, 57, 137, 138, 141, 178, 180, 234, 366
Önder, Nilgün, 366
Öngel, Serkan, 133, 140
Öniş, Ziya, 366
Örer, Ayça, 312
örgütsüz hareketler, 23, 168
örtülü kadınlar, 216-22, 380
ötekilik/ötekileştirme, 15, 116, 319, 322-3, 345-7, 352, 354, 363, 366-7, 372, 375
Öz, Yasemin, 12
Özar, Şemsa, 12, 133
Özbay, Cenk, 11, 12, 13, 55, 91, 166, 206, 227, 304, 305, 311, 345, 374, 378, 390
Özbekistan, 342
Özcan, Emine, 313
Özdemir, A. M., 133
özel mülkiyet, 71-73, 76-77, 88, 113; *ayrıca bkz.* mülksüzleştirme, özelleştirme.
özelleştirme, 26, 31-33, 70-71, 75, 77, 110, 112, 192, 205-6, 233, 239, 288, 290-1, 372; ~ İdaresi Başkanlığı, 32, 33; ~ Kanunu, 58
Özgenç, Edip, 357
Özgentürk, Jale, 41
Özgüç, Agâh, 345
ÖZİDAŞ, 232
Özkaracalar, Kaya, 345
Özsoy, İsmail, 216
Özuğurlu, Aynur, 133, 143, 306
Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Başbakanlığa Bağlı (ÖZİDA), 316
Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 318
Özyeğin, Gül, 12, 133, 304, 329, 345

Pagden, Anthony, 104
Pala, İskender, 40
Pamay, Besalet, 230
Pamuk, Orhan, 38
Pangaltı, 358, 372
Papadopoulos, Dimitris, 336
parça-başı üretim, 203, 205, 209
Parés, Marc, 289
Paris, 38, 127, 130, 146, 170, 179, 180, 183, 196
Park Otel, 29, 172
Parla, Ayşe, 328
Parmaksızoğlu, Kübra, 11
Pasin, Burkay, 345
Pazartesi dergisi, 370
Pearson, R., 204
Peck, Jamie, 22
Peet, Richard, 283
Pekin, 13, 191
Pelling, Mark, 283
Peluso, Nancy, 225, 283
Pendik, 59, 60, 61, 62, 104, 123, 167
Penrith şehri, 254
Pérouse, Jean-François, 12, 136, 228, 229, 287, 297, 379, 390
Perşembe Pazarı, 139, 149
petshop'lar, 268, 269
peyzaj, 61, 258, 291-2, 296f, 297
Philadelphia, 178
Pınarcıoğlu, Melih, 12, 81, 134, 135
Piantanida, Thierry, 274
Piore, Michael J., 21
Plaça de Catalunya, 23
planlama, 29, 31, 33, 36, 48, 54, 56, 70, 79-80, 109-11, 113-5, 134-5, 170, 238, 240, 253, 378, 381
plan tadilatı, 57
Polanyi, Karl, 47, 73
politik ekoloji, 225-7, 283-5, 287, 297-8
Polo, F. J., 234
Poole, Deborah, 100
Portes, Alejandro, 74
Porto Susa Garı (Torino), 171, 174f
Posner, Richard, 71
Powell, Walter W., 219
Pratt, Geraldine, 199, 204
prestij projeleri, 56, 60, 110, 112-4, 119
Profilo buzdolabı fabrikası, 177
Puerto del Sol, 23
Purcell, Mark, 111, 361

Quataert, Donald, 303
queer, 304, 309-26, 358, 359, 361, 362, 374

Rademacher, Anne, 283, 291
Raffles, Hugh, 274
Reese, E., 291
Reeves, Hubert, 272, 273
Refah Partisi, 38, 39
Refiğ, Halit, 355
Revel, Judith, 310
Ribot, Jesse C., 225
Rio de Janeiro, 190, 193
Rittersberger-Tılıç, Helga, 329
Robbins, Paul, 283, 289
Robins, Kevin, 29, 38
Robinson, Jennifer, 50
Rockefeller, Stuart A., 197
Rohy, Valerie, 359
Rollins, Judith, 329
Roma, 23, 171, 177, 178, 183, 196

Romanlar, 54, 278, 361, 366
Rose, Nikolas, 22, 266
Rosser, J. Barkley, 214
Rouget-Luchaire, Baptiste, 274
Rousseau, Max, 49
Rousseff, Dilma (Brezilya Başkanı), 193
Rowcliffe, J. Marcus, 248
Roy, Ananya, 74, 87
Rumpala, Yannick, 240
Russell, Amy, 334
Russell, E. S., 246, 247
Russell, Edmund, 265, 273, 275,
Rusya, 179, 328

Sabel, Charles F., 21
Sabiha Gökçen Havaalanı, 55, 64, 181
Sakarya, 127
sakatlık, 310, 316-20, 325; ~ çalışmaları, 319
Sakızlıoğlu, Bahar, 54
Salman, Duygu, 212, 380, 390
Samatya, 60, 179, 382
San Francisco, 191, 254; ~ Uluslararası Havalimanı, 191
Sanayi Mahallesi, 171
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 33
sanayi-sonrası toplumları, 20, 139-40, 177
sanayisizleşme, 13, 137-8, 140, 143, 177, 181
Sancaktepe, 60-62, 170
sansür, 35, 347-54
Santamaria, Gerardo Del Cerro, 182, 183
Sao Paulo, 129, 193
Sargent, Christine, 335
Sarıyer, 47, 60, 61, 62, 287
Sassen, Saskia, 21, 22, 47, 50, 137
Sauri, D., 289
Savcı, Evren, 12
Saygılıgil, Feryal, 143
Sazlıdere, 257
Schick, İrvin C., 267, 268
Schmitt, Carl, 100
Schumann, H., 50
Scognamillo, Giovanni, 345, 362
Scott, A. MacEwen, 128, 129, 204, 275
Seattle, 254
seks filmleri, 344, 347-57; ~ sinemaları, 344-59
seks işçiliği, 168, 192, 362-5, 368, 371-4
Selamiçeşme, 186f
Selek, Pınar, 304, 306, 311, 369
Selimpaşa, 59
Sennett, Richard, 153
serbest piyasa, 26, 47, 72
Sertesen, Selçuk, 32
Sey, Yıldız, 41
Seyrantepe Olimpiyat Stadı, 54, 183
Shakespeare, Tom, 319
Sharp, Julie, 289
Sherry, Mark, 320
Shiva, Vandana, 275
Sınır Tanımayan Otonom Plancılar (STOP), 112, 120
Silivri, 59, 167
Simone, Abdou Maliq, 149-51
Sinema Filmlerinin Kontrolü Hakkında Talimatname, 353
Siyah Pembe Üçgen, 362, 363, 365
Sky City, 282
Smith, Neil, 49, 95, 136, 283, 372
Sohn, Heidi, 345, 346
Soja, Edward, 128, 148, 304, 345, 346
Sombart, W., 306
Somersan, Semra, 235, 271
SOS İstanbul, 234
sosyal medya, 13, 23, 313
Soto, Hernando de, 72
soyarıtımı (*eugenics*), 266
Soydan, Serdar, 311
Soysal, Levent, 137, 139, 140
Söğütlüçeşme, 182
Sönmez, Mustafa, 50, 79
Sözen, Yunus, 379
Sri Lanka, 99
Staples, David, 329
Stiglitz, Joseph, 72
Stockholm, 256
Storper, Michael, 200
Stren, Richard, 227
Stryker, R., 73
su rezervleri/havzaları, 55, 60, 113, 116, 228, 237, 256-7, 285, 290
Su Vakfı, 234
Sudan, 245
Suğur, Nadir, 143
Sultanahmet, 170, 382
Sultanbeyli, 62, 134, 159, 170
Sulukule, 38, 43, 53-54, 60, 111, 113-5, 117, 120-1, 243, 292, 382
Suudi Arabistan, 179
Süleymaniye, 41, 60, 115, 382
sürdürülebilirlik, 20, 58, 59, 71, 77, 81, 110, 118, 181, 226-61, 283, 298, 379; "sürdürülebilir azami hasılat" (SAH), 246; sürdürülebilir kalkınma, 71, 77, 229-40
Sürdürülebilir ve Sorumlu Ticaret Forumu (USSIF), 244, 245
Sürdürülebilir ve Sorumlu Yatırım Eğilimleri Raporu (2012), 244
Swistun, Debora A., 286

Swyngedouw, Erik, 43, 46, 283, 284, 289, 291
Sydney Opera Binası, 190

Şan, Şenay, 191, 254, 318
Şangay, 129, 181, 195; Pudong Havalimanı 191
şehir hakkı, *bkz.* kent hakkı.
Şehir Plancıları Odası, 37, 55, 119, 285
Şemdinli, 91
Şener, Erman, 352
Şengül, Tarık, 304
Şenol Cantek, Funda, 172
Şentürk, Murat, 12
Şentürk, Okhan, 33
Şentürk, Yıldırım, 133, 138, 140, 146, 147, 151, 152, 164, 380, 391
Şenyapılı, Tansu, 12, 79
Şeyhli, 59, 61
Şirinevler, 201
Şişe Cam Topkapı Fabrikası, 147
Şişhane, 170
Şişli, 57, 59, 61, 63, 64, 130, 194, 216, 344, 349

Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanun Tasarısı, 242
Tahaoğlu, Çiçek, 313, 314, 315
Tahrir Meydanı, 193, 309, 310, 319, 320, 324
Taksim Dayanışması, 111, 113; ~ Ortak Deklarasyonu 113
Taksim, 41, 42, 61, 64, 111, 113, 122, 169, 170-1, 176f, 180, 192-4, 311, 316, 364, 374; ~ Meydanı Yayalaştırma Projesi, 113, 122
Tan, Pelin, 12
Tanık, Süha, 357
Tapınç, Hüseyin, 311, 345
Tarhanlı, İştar, 353
tarım ilaçları, 272-3
Tarlabaşı, 29, 37, 38, 43, 53, 54, 60, 113-5, 121, 172, 179, 344, 362-8, 372, 382; ~ Bulvarı 29, 366; ~ projesi, 37
Taşan-Kök, Tuna, 27, 43, 44
taşeronluk, 21, 133, 143, 159, 161-2, 201
Taşoluk, 53
Taylor, Peter J., 22
Tekel Likör Fabrikası, 177
Tekeli, İlhan, 50, 134, 136
Tekirdağ, 127, 172, 179, 271, 290
TEM Otoyolu, 55, 60, 62, 64
TEMA Vakfı, 56, 227, 234, 285
Tepeüstü, 297
Terkos, 257
Theodore, Nik, 22, 26, 72
Thomas, R., 71, 319
Tokyo, 33, 137, 170, 183
Topbaş, Kadir (İstanbul Bel. Bşk.), 29, 31, 36, 40, 42, 170, 193, 232, 237, 382
Topçu Kışlası, 27, 28, 34, 38-44, 46, 113, 193, 194
Tophane, 382
Topkapı Sarayı, 179
Toplu Konut İdaresi (TOKİ), 32, 33, 35, 37, 42, 43, 48, 53-56, 63, 75, 76, 78-89, 111, 113, 118, 131, 235, 238, 242-3, 251, 287, 292, 296-8, 306, 372, 382, 384
toplu/sosyal konutlar, 56, 64, 69, 78-81, 171, 182, 194, 287, 292, 297
"toplumsal mekân" (Henri Lefebvre), 96, 134, 144-7, 153, 157, 161, 165
Torino, 171, 174
Toronto, 256
Tozkoparan Mahallesi, 119
Trafik Ceza Kanunu, 374
Trakya, 131, 172, 180, 228, 262, 263, 264, 271, 272, 274, 275, 277, 278, 280
translar, 54, 304, 306, 313-5, 318, 321, 324, 326, 344-5, 360-75
"Trophic Downgrading of Planet Earth" araştırması, 247
Tuğal, Cihan, 38, 97
Tunus, 23
turizm, 28, 32-33, 35-37, 130, 137-8, 156-7, 166-8, 178-81, 190, 195-6, 237, 244, 262, 272, 276, 278; ~ çalışmaları, 166
Turizmi Teşvik Kanunu, 58
Tuzcuoğlu, Müge, 97
Tuzla, 59, 60, 61, 62, 128, 167, 172; ~ tersaneleri, 140
tüketim, 21, 22, 26, 28, 29, 38, 45, 61, 69, 113, 130-1, 133, 138, 172, 178, 181, 195, 242, 244, 254-6, 259, 268, 274, 276, 306
Tümertekin, Erol, 135
Türel, Orhan, 348
Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), 116, 180, 249, 285
Türk Vatandaşlığı Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, 339
Türk-İslam sentezi, 41
Türkiye Bankalar Birliği, 212, 213
Türkiye Sakatlar Derneği (TSD), 310, 317, 318
Türkiye Sakatlar Konfederasyonu, 316
Türkiye'nin Şehirleri Sürdürülebilirlik Araştırması (2011), 254
Türkmen, Hade, 27, 46, 120
Türkmenistan, 328, 342
Türkün, Asuman, 52

Uğur, Yunus, 303
Uitermark, Justus, 54
UKOME şirketi, 236
Ulaşılabilir Yaşam Derneği, 111

Ulaşım AŞ, 236
ulaşım, 13, 15, 28, 48, 55, 60-61, 64, 113, 121, 137, 166-7, 169-73, 182, 184, 189-90, 207-11, 216, 236, 253-5, 268, 271, 285-6
ulusaşırı şirketler, 146
Uluslararası Adil Ticaret Organizasyonu (Fairtrade International, FLO), 244
Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi (ICOMOS), 115
Uluslararası Para Fonu (IMF), 30
Uluslararası Yeşil Bina Kodu (IGBC), 244
Underkuffler-Freund, L., 73
Urbach, Henry, 346
Urry, John, 21, 167-69, 191, 276
Uzunoğlu, Sadi, 137

ücret, 21, 63, 69, 85, 147, 156, 159-61, 199, 202-5, 208
"üçlü kâr hanesi" (John Elkington), 247, 249-51, 259
Üçüncü Boğaz Köprüsü, 14, 28, 32, 54, 55, 61-64, 69, 111, 113, 115, 181, 191, 227, 242, 249, 285-6, 288, 376f
Üçüncü Havalimanı, 14, 54, 55, 60, 115, 181, 191, 227, 249, 285
Üçüncü Köprü Yerine Yaşam İnisiyatifi, 111
Ülker Sokak, 306, 366-71
Ümraniye, 59, 61, 62, 104, 131, 159, 180, 295f
Ünalan, Dilek, 225, 227, 391
Ünlü-Yücesoy, Eda, 139, 177
Ünsal, Binnur, 57
Ünsal, Özlem, 12, 43, 53, 74-75, 78, 109, 111, 121, 297, 366, 372, 385, 391
Üsküdar, 27, 61, 130, 172, 184, 216, 221; kıyısı 180

Vadi İstanbul, 287
Valencia, 190
Van depremi, 76
Vancouver şehri, 246, 254
Vanlande, R., 245, 246, 252
"varoş" söylemi, 103-4, 139, 202, 291, 372
Venedik Sarayları Alışveriş Merkezi, 290
Veteriner Hekimler Odası, 269
Viaport Venezia sitesi, 289, 294f
Visier, Claire, 234
Vlieger, Antoinette, 335

Wacquant, Löic,, Sylvia,irliği (30
Walby, Sylvia, 204, 205
Walker, R., 200
Ward, Karin, 22
Warner, Michael, 361
Watson, Ian, 248
Watts, M., 283
Way, Lucan A., 379
Weber, Max, 72
Webster, C., 291
Wedel, Heidi, 12, 304
Weinstein, Harvey M., 97
Werlen, Benno, 304
White, Jenny, 12
Whole Bütünsel Bina Tasarım Rehberi (WBDG), 244
Wildner, Kathrin, 12
Williamson, Oliver E., 71, 219
Wilson, Richard A., 97
Wolfe, Cary, 265
Worster, Donald, 265

yabancı yatırımlar, 51, 70, 111
"Yahudi Sorunu Üzerine" (Karl Marx), 93
Yalçıntan, Murat Cemal, 47, 49, 53-54, 120, 121, 288, 381, 391
Yalova, 167
Yaman, Ömer, 12
Yapı Araştırma Kurumu Çevresel Değerlendirme Metodu (BREEAM), 244
"yaratıcı yıkım", 306
Yardımcı, Sibel, 12, 138, 309, 311, 319, 391
Yaşayan Şehir-i İstanbul, İstanbul'da Çevre Yatırımları Raporu (2004-2012), 256
Yazıcı, Berna, 14, 285
Yeang, Ken, 31, 36
Yeldan, Erinç, 75
Yenal, Zafer, 274
"yeni bölgecilik", 128
"yeni geleneksel ekonomiler", 214
yeni-muhafazakârlık, 307, 379, 382
yeni-Osmanlıcılık, 39, 41, 45; Osmanlı canlandırması, 41
Yenibosna, 59, 162, 201, 206; sahili, 14
Yenileme Kanunu, 54
yenilenebilirlik, 245, 247, 257
Yeoh, Brenda, 330
"yer-olmayan" mekânlar, 194-5
yerinden etme (yersizleştirme), 13, 15, 36, 75, 79, 85, 112, 117, 287, 292, 306, 365, 368-9, 370, 372, 374; *ayrıca bkz.* mülksüzleştirme.
"yeşil aklama", 242
yeşil bina sertifikasyon sistemleri, 251
Yeşil Küre (GG), 244
Yığın, Teoman, 347
Yıldar, M. Coşkun, 111
Yıldırım, Binali (eski Ulaştırma Bak.), 116
Yıldırım, Deniz, 11
Yıldız ve Oda Projesi, 380, 384
Yıldız, Erdoğan, 116
Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 35, 54, 292

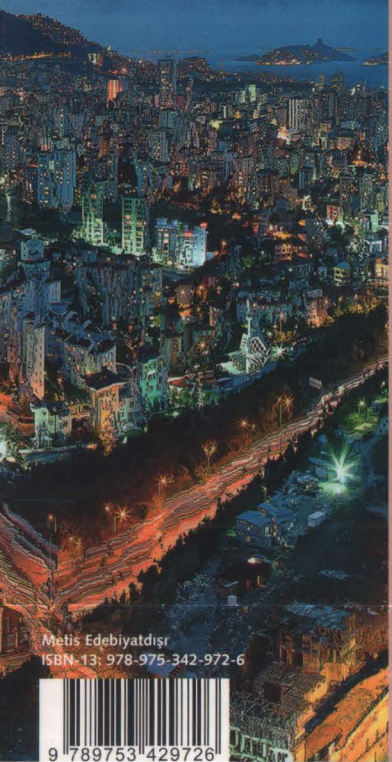
Yırtıcı, Hakkı, 50, 138
Yoğurtçu Parkı (Kadıköy), 187f
yolsuzluk, 52, 70, 180, 271
Yonucu, Deniz, 91, 100, 103, 104, 286, 380, 392
Yue, Zhang, 282, 298
Yunanistan, 231, 271, 363
Yüce, Nuran, 257
Yücesan-Özdemir, Gamze, 133
Yükseker, Deniz, 12, 142
Yüzgün, Arslan, 345

Zapatero, José Luis Rodríguez, 39
Zat, Vefa, 189
Zekeriyaköy, 57, 179
Zengin, Aslı, 12, 307, 360, 363, 373, 374, 392
Zeybek, Sezai Ozan, 228, 262, 274, 278, 290, 392
Zeyrek, 382
Zeytinburnu, 61, 64, 76, 236, 239; Sümer Mahallesi projesi, 76
"zihinsel mekânlar" (Henri Lefebvre), 136-9, 144-5, 147
Zincirlikuyu, 32-34, 112, 126f, 127, 169, 185f, 192
Zirai Sağlık İncelemesi, 273
Žižek, Slavoj, 244
Zorlu Center, 185f
Zucotti Parkı, 23
Zukin, Sharon, 21

AYFER BARTU CANDAN
CENK ÖZBAY

Yeni İstanbul Çalışmaları

İstanbul'da ,
Mekân ve Siyaset
Emek ve Ekonomi
Politik Ekoloji
Beden ve Cinsellik

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-975-342-972-6

İstanbul hızlı bir değişim içinde. Bu değişim öncelikle kentte yaşayan insanların, kentin çevresinin, nihayetinde bütün Türkiye'nin hayatını derinden etkiliyor. "Yeni İstanbul Çalışmaları"ndaki "yeni", hem bu hızlı değişimle ortaya çıkan yeni İstanbul'un daha önce tecrübe etmediğimiz hallerini, hem de incelemelerin konu ve bakış olarak yeniliğini ifade ediyor.

Yaşanan değişimin farklı boyutlarının kavranabilmesi için kitap geniş bir alanı tarıyor: Kentin "devlet eliyle" küreselleştirilmesi, "büyüme" saplantısı, neoliberalizmin kent üzerindeki baskıları, hukukun taşıdığı muğlaklıkların istismar edilişi, mülksüzleştirme, mutenalaştırma, kentin dönüşüm coğrafyası, "tehlikeli" diye mimlenmiş mahallelerdeki devlet şiddeti, Gezi Parkı direnişi ve yeni kentsel muhalefet, İstanbul'u sırtında taşıyan toplumsal emek, kentteki turizm, trafik, ulaşım sorunları, hareketlilikler, kadın istihdamında cinsiyetin etkisi incelenen başlıca konular.

Kitabın yaptığı diğer bir katkı da, kente politik ekoloji çerçevesinden bakmak. Kentin bugününü "sürdürülebilirlik" kavramı temelinde değerlendiren yazılar, aynı zamanda merkezi iktidarın ve belediyenin, çevre, yeşil, doğa ve sürdürülebilir kalkınma gibi bazı kavram ve anlayışları nasıl bir söylem ve imaj malzemesi kertesine indirdiğini, içlerini boşalttığını ve çoğu durumda tam aksi uygulamalara giriştiğini aydınlatıyor. Kentte bedenin kamusallığı ve cinselliği de LGBT hareketi, sakat bedenler, göçmen kadın ev işçileri, trans bireyler, seks işçiliği, seks sinemaları üzerinden tartışılıyor.

Görünen o ki İstanbul satılıyor, özelleştiriliyor ve bu yolla "zenginleşiyor". Bu parlaklık kimilerinin gözünü kamaştırsa da kentte giderek artan ve derinleşen eşitsizliklerin üstünü örtmeye yetmiyor. "Yeni İstanbul Çalışmaları" kentte olup biteni anlamak ve mücadele etmek için değerli ipuçları sunuyor.

THG
0805149
CLB

Metis Yayınları
www.metiskitap.com

9 789753 429726